

SANANJALKA
61

Toimitus:

Paula Sjöblom, päätoimittaja
Minerva Piha, toimitussihteeri
Tiina Parjanen, taloudenhoitaja

Toimitusneuvosto:

Mikko Bentlin, Satu Grünthal,
Pekka Hakamies, Hanneleena Hieta,
Kaisa Häkkinen, Jyrki Kalliokoski,
Kaarina Koski, Leena Kytömäki,
Päivi Lappalainen, Ritva Laury,
Ildikó Lehtinen, Harri Mantila,
Sirkka Paikkala, Karl Pajusalu,
Marko Pantermöller, Jari Sivonen,
Jussi Ylikoski

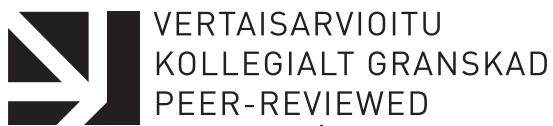
SANANJALKA

SUOMEN KIELEN SEURAN
VUOSIKIRJA

61

2019

Turku
SUOMEN KIELEN SEURA

Taitto Eeva Herrala

ISBN 978-951-9232-86-7
ISSN 0558-4639
eISBN 978-951-9232-87-4
eISSN 2489-6470

Kirjapaino Hermes Oy, Tampere 2019

SISÄLLYS

☞	Tuomas Huumo: <i>Melkein kohti, ihan lähellä, melko keskellä</i> . Mitä astemääritteet kertovat spatiaalisten grammien semantiikasta?	7
	What degree modifiers reveal about the meaning of Finnish spatial grams	29
☞	Olli Kuparinen, Liisa Mustanoja, Jaakko Peltonen, Jenni Santaharju ja Unni Leino: Muutosmallit kolmen aikapisteen pitkäjäisaineiston valossa	30
	Patterns of change in a longitudinal corpus of three points in time	55
☞	Terhi Ainiala ja Jarmo Harri Jantunen: Korpusonomastinen tutkimus slanginimistä <i>Hesa</i> ja <i>Stadi</i> digitaalisissa diskursseissa	57
	Corpus-onomastic study of slang names <i>Hesa</i> and <i>Stadi</i> in digital discourses	78
☞	Marja Nenonen ja Esa Penttilä: Eponymiset idiomit suomen kielessä. Esimerkkitapauksena presidenttiviitteiset verbilausekekonstruktioit	80
	Eponymous idioms in Finnish – verb phrase constructions referring to presidents as an example case	101
☞	Kukka-Maaria Wessman ja Leena Kolehmainen: Monikielisyyttä ja muuttoliikkeen jälkiä: aika- ja kielikerrostumat Varkauden hautausmaiden nimimaisemissa	104
	Multilingualism and traces of past migration: temporal and linguistic layers in the linguistic namescapes of Varkaus	129
☞	Aila Mielikäinen: Agricolan rukouskirjan <i>yhtyys</i>	130
	The derivation <i>yhtyys</i> in Mikael Agricola’s prayer book <i>Rucouskiria</i>	139
☞	Marja Järventausta: Havaintoja varhaisnykysuomen rakenteesta Christoph von Schmidin <i>Heinrich von Eichenfels</i> -kertomuksen eri käännösten valossa	141
	Entwicklungstendenzen im frühen Neufinnisch am Beispiel von vier finnischen Übersetzungen von Christoph von Schmid’s <i>Heinrich von Eichenfels (1817)</i>	164
☞	Satu Erra: Kirjoittamisen diskurssit lukiolaisten kirjoittamista pohtivissa teksteissä	165
	Discourses of writing in reflective texts written by upper secondary school students	181
☞	Kati Kanto: ”Luulis, että täällä assuu vain onni ja rauha ja rakkaus”. Tyttöjen tilat ja paikat Anna-Liisa Haakanan nuortenromaaneissa <i>Kukka kumminkin</i> ja <i>Ykköstyttö</i>	182
	“You’d think only luck and peace and love live here”. Girls’ spaces and places in Anna-Liisa Haakana’s young adult novels <i>Kukka kumminkin</i> and <i>Ykköstyttö</i>	200
☞	Jarmo Lintunen: Ei-inhimilliset eläimet osana aatedraaman rakentumista Laura Ruohosen näytelmissä <i>Lintu vai kala</i> , <i>Kuningatar K</i> ja <i>Luolasto</i>	202
	Non-human animals as part of constructing a thesis play as found in three plays by Laura Ruohonen	222
☞	Lena Gottelier: Näkökulmia nykyrunouden yhteisöllisyyteen: Juha Jyrkkään <i>Ouramoinen</i> ja Johanna Venhon <i>Yhtä juhlaa</i>	223
	Some aspects of the sense of community in contemporary Finnish poetry: Juha Jyrkäs’ <i>Ouramoinen</i> and Johanna Venho’s <i>Yhtä juhlaa</i>	241
☞	Kaisa Kurikka ja Jukka Sihvonen: Matti Ijäs, Joni Skiftesvik ja Jari Tervo köydenpunojan perillisinä: kirjallisuuden ja elokuvan suhteista	243
	Matti Ijäs, Joni Skiftesvik and Jari Tervo as the Ropemaker’s Heirs: On the relationships between literary fiction and film.	261

Katsauksia

Jussi Ylikoski: Välikatsaus suomen sijojen juuriin.	262
Helena Ruotsala: Kolmen kotimaan mies – professori Ilmar Talven syntymästä 100 vuotta . . .	272
Tuomas Huomo: Kieli keskellä kännykkää? Näkökulmia nykynuorten suomen kieleen	281
Duha Elsayed: Kertomus Suomen Kielen Seuran toimivuodesta 1.1.–31.12.2018	283

Arvosteluja

Salla Kurhila: Monikulttuuristen lääkärin vastaanottojen vuorovaikutuksesta.	285
Petri Kallio: Vanhan kirjasuomen ”viimeinen korpimaa”	289
Viola Parente-Čapková: Tutkija-kääntäjän katse kohdistuu saamelaiseen nykyrunouteen	295
Tanja Toropainen: Opas fraseemien tutkimukseen	302

TUOMAS HUUMO

Melkein kohti, ihan lähellä, melko keskellä

Mitä astemääritteet kertovat spatiaalisten grammien semantiikasta?

1 Johdanto¹

Astemääritteiksi kutsutaan erilaisia ominaisuuden astetta kuvaavia etumääritteitä (ISK, määritelmät). Astemääritteet voivat määrittää adjektiiveja (*erittäin kaunis, ihan ruma*), adverbeja (*hyvin nopeasti*) sekä eräitä adpositioita (*aivan kirkon vieressä, melkein päin seinää*). Tässä artikkelissa tarkastelen astemääritteiden ja kolmentyyppisten spatiaalisten **grammien** eli monifunktioiden kieliopillisten sanojen (ks. Svorou 1994, 32–35) yhteisiintymisen mahdollisuuksia. Tarkasteltavat grammiryhmät ovat a) topologiset grammit (*luona, lähellä, kaukana*), b) suuntaa ilmaisevat grammit (*kohti, ohi*) ja c) tarkentavat grammit (*keskellä, kohdalla*). Astemääritteet jaan Paradisin (2001) tapaan kahteen pääryhmään: skalaarisesti avoimiin (*melko, hyvin, erittäin*) ja skalaarisesti sulkeisiin (*melkein, täysin, aivan*). Paradisin mukaan edelliset määrittävät yleensä skalaarisessa mielessä rajamatonta ominaisuutta ilmaisevia adjektiiveja (*vähän ruma, hyvin kaunis, erittäin hyvä*), jälkimmäiset taas rajallista ominaisuutta ilmaisevia (*melkein tyhjä, ihan täysi, aivan tosi*). Varsinaisten astemääritteiden lisäksi esitän huomioita myös eräiden grammien yhteydessä mahdollisista matkan ja etäisyyden ilmauksista (*kaksi metriä*) sekä kvanttoriadverbeista (*paljon*). Pohdin, millaista skalaarisuutta kunkin grammiryhmän yhteydessä voidaan ilmaista ja mitä astemääritteiden ja grammien myötäesiintymisen mahdollisuudet ja yhteismerkitykset kertovat kummankin ilmaustyyppin semantiikasta.

1 Tämän tutkimuksen on rahoittanut Suomen Akatemia (hanke 285739). Kiitän Krista Teeri-Niknamoghadamia sekä kahta *Sananjalan* nimetöntä arvioitsijaa hyödyllisistä ja arvokkaista kommentteista käsikirjoituksen aiempaan versioon.

2 Taustaa

2.1 Grammit ja skalaarisuus

Monifunktioniset kieliopilliset sanat eli grammit voivat suomessa toimia adpositiivina (*Juoksin metsän läpi*), itsenäisinä adverbeina (*Sadetakki päästää vettä läpi*) tai verbiin liittyvinä partikkeleina (*Käy nuo paperit läpi*). Käytän seuraavassa *grammi*-termiä kaikista adpositiivina käytettävistä sanoista, myös sellaisista, joilla ei adpositiivikäytön lisäksi ole muita kieliopillisia tehtäviä. Kognitiivisen kieliopin (esim. Langacker 2008) termin grammit ilmaisevat **relaatioita** eli suhteita, joiden pääosallistajat ovat **muuttuja** eli suhteutettava ja **kiintopiste** eli suhteutuskohta. Tärkeä käsite on myös **hakualue** eli se alue, jolle grammi rajaa muuttujan sijainnin. Esimerkiksi *luona* on grammi, joka ilmaisee muuttujan sijaintia kiintopisteen lähistöllä täsmentämättä, millä puolella kiintopistettä muuttuja sijaitsee. Hakualueen voi tällöin katsoa ympäröivän kiintopistettä sen joka puolelta. Hakualueen laajuus ja muuttujan sallittu etäisyys kiintopisteestä ovat aina suhteellisia, ja grammisanan käytön hyväksyttävyyteen vaikuttaa esimerkiksi muuttujan ja kiintopisteen koko.

Merkitykseltään läheistenkin grammien hakualueet saattavat perustua erilaisiin käsitteistykseen eli kielenkäyttäjän tarkoitetilanteesta tekemiin tulkintoihin tilanteen kielentämiseksi. Edellä esittämäni pelkistetty *luona*-grammin merkityksen luonnehdinta tuntuisi ensi silmäykseltä sopivan myös sille semanttisesti läheiseen *lähellä*-grammiin (*Kioski on kirkon luona ~ kirkon lähellä*). Molemmat ilmaisevat muuttujan sijaintia kiintopisteen lähistöllä suhteuttamatta sijaintia kiintopisteen omaan orientaatioon: ne eivät kerro esimerkiksi sitä, sijaitseeko muuttuja kiintopisteen edessä, takana vai vieressä. Molemmilla on myös suuntaiset vastineet (*lähelle* ja *läheltä* sekä *luo[kse]* ja *luota*), jotka ilmaisevat muuttujan siirtymistä hakualueelle tai sieltä pois. Grammien olennainen ero on kuitenkin siinä, että vain *lähellä* on Talmy (2017, 315–316) termin **skalaarinen** grammi (ks. myös Haukioja 1998, 225–226). Tämä tarkoittaa, että sen kuvaama relaatio vallitsee hakualueen eri osissa erivahvuisena. Skalaarisuutta voidaan ilmaista astemääritteiden avulla: esimerkiksi *melko lähellä* ja *erittäin lähellä* kiintopistettä sijaitsevat muuttujat toteuttavat grammin ilmaisevan relaation eriasteisesti. Grammi *luona* taas ei kelpuuta mainittuja astemääritteitä: **melko ~ erittäin luona*.

Talmy (2017) terminologian mukaan *lähellä* on skalaarisuudeltaan **keskihakuinen** grammi, sillä se esittää relaation vahvistuvan sitä mukaa kuin muuttujan ja kiintopisteen välimatka supistuu (*melko lähellä ~ erittäin lähellä*). Keskihakuisuuden vastakohta on **keskipakoisuus**, josta esimerkiksi sopii grammi *kaukana*. Sen skalaarisuus vahvistuu muuttujan ja kiintopisteen välimatkan kasvaessa (*melko kaukana ~ erittäin kaukana*). Talmy (mt., 315–316) liittyy grammien skalaarisuuden fiktiiviseen liikkeeseen, jolla yleisesti tarkoitetaan staattisen tilanteen kielentämistä liikettä tai muuta muutosta merkittävillä kielenaineilla (*Ykköstie menee Turusta Helsinkiin*). Hän katsoo, että astemääritteen ja grammin yhdistelmän (esimerkiksi englannin *very near* 'hyvin lähellä') skalaarisesti ilmaiseva sijainti voidaan ajatella muuttujan fiktiiviseksi liikkeeksi olinpaikkaansa.

Talmyn mukaan keskihakuinen grammi esittää fiktiivisen liikkeen suuntautuvan kohti kiintopistettä, keskipakoinen grammi taas kiintopisteestä pois päin.

Astemääritteiden lisäksi skalaarisuutta voidaan ilmaista vertailumuodoilla *lähempänä*, *kauempana*, *lähimpänä* ja *kauimpana*. *Lähellä*-grammin skalaarisuus ilmenee myös siinä, että sen hakualueella ei ole selkeää ulkorajaa (ks. Haukioja 1998, 222). Raja on sumea ja ilmaistu relaatio pikemminkin suhteellinen kuin absoluuttinen. Esimerkiksi New York on *lähempänä* Helsinkiä kuin Los Angeles, vaikka kummankaan amerikkalaiskaupungin tuskin voi sanoa sijaitsevan Helsingin *lähellä* saati sen *luona*. Grammi *luona* ilmaiseekin selkeämmin rajautuvan hakualueen, jolla joko sijaitaan tai ei sijaita, eikä grammilla ole vertailumuotoja. *Luona* ei siten ole ainakaan samassa mielessä skalaarinen kuin *lähellä*, jonka merkityksessä korostuu suhteellinen etäisyys ja sen arviointi.

Myös *luona* sallii kuitenkin eräitä astemääritteitä, joista osa on yhteisiä *lähellä*-grammin kanssa. Tällainen on ainakin astemäärite *ihan* (*Raitiovaunu on nyt ihan kirkon luona ~ lähellä*). Lisäksi ainakin liiketilanteiden kuvauksissa *luona* voi saada astemääritteet *melkein* ja *täsmälleen*, sillä liiketilanteissa on kyse muuttuvista etäisyyksistä, joita astemääritteet sitten täsmäntävät (*Raitiovaunu on nyt melkein ~ täsmälleen kirkon luona*).

Erot liittyvät myös grammien kielioppiin. Kieliopillisesti *luona* on aina genetiivitäydennyksen saava postpositio, *lähellä* taas preposition ja postposition tehtävien välillä vaihteleva **bipositio**, joka lisäksi kelpuuttaa sekä partitiivimuotoisen että (postpositiona) genetiivimuotoisen täydennyksen: *lähellä kirkkoa*, *kirkkoa lähellä*; *kirkon lähellä*. Toisin kuin *luona*, *lähellä* voi esiintyä myös ilman täydennystä adverbina (*Kirkko on lähellä ~*luona*). Sen komparatiivi- ja superlatiivimuodot *lähempänä* ja *lähimpänä* toimivat adpositioina vain partitiivitäydennyksen kera (*lähempänä kirkkoa*, *lähimpänä kirkkoa*, mutta **kirkon lähempänä*, **kirkon lähimpänä*). Tämä *lähellä*-grammin kieliopillinen moninaisuus mahdollistaa osaltaan sen, että hyvin erilaiset astemääritteet voivat esiintyä sen kanssa. Partitiivitäydennyksen genetiiviä väljempi suhde grammiin sallii astemääritteen sijoittumisen välittömästi grammin edelle silloinkin, kun grammia käytetään postpositiona (*Kirkko näkyy jo tuolla, ja kotini on sitä aivan lähellä*). Tällöin voi ajatella, että astemäärite liittyy pelkkään grammiin, ei koko adpositiolausekkeeseen. (Ks. ISK § 692, § 699, § 703.)

2.2 Astemääritteiden ryhmittelyä

Astemääritteet on ISK:n (§ 657) kattotermi monenlaisille adjektiivien ja adverbien määritteille. Ryhmään kuuluvat adverbit *niin*, *näin* ja *noin* (näiden tehtävistä ks. Posio 2019), paljoutta ilmaisevat *vähän*, *hiukan* ja *kovasti*, sekä erilaiset intensiteettisanat. Viimeksi mainittuihin kuuluvat intensiteettipartikkelit, kuten *aika*, *erittäin*, *hyvin*, *melko*, vahvistussanoina esiintyvät genetiivimuodot, kuten *erikoisen*, *hirveän*, *kohtalaisen*, sekä ryhmä ”muita”, esimerkiksi *todella*, *tosi*, *liian* (ISK § 664).

Kaikkia edellä mainittuja ilmauksia yhdistää se, että niiden avulla ”ominaisuuden asteen voi esittää olevan normaalia tai odotuksenmukaista korkeampi tai alhaisempi” (ISK § 615). Ominaisuus asemoidaan tällöin avoimelle skaalalle, jolla ei ole selvää ylä- tai alarajaa (Paradis 2001; ks. myös Orpana 1988, 67). Tästä syystä kutsun kaikkia mainittuja

avoimen skaalan astemääritteiksi. Koska ryhmä on laaja, valitsen systemaattiseen tarkasteluun ilmaukset *vähän, melko, hyvin ja erittäin*, jotka tässä järjestyksessä asettuvat jatkumolle skaalarisesti alhaisimmasta korkeimpaan.

Lisäksi tarkastelen **sulkeisen skaalan astemääritteitä.** Sulkeisella skaalalla on alku- ja loppuraja tai ainakin jompikumpi (ks. Kennedy ja McNally 2005). Sulkeisen skaalan astemääritteitä erottuu useita alatyyppejä. Niihin kuuluvat ensinnäkin **täyteen astemääritteet** kuten *täysin* (ja sen vastapari *osittain*). Adjektiivia määrittäessään ne ”ilmaisevat, missä määrin ominaisuus pätee puheena olevaan entiteettiin: kokonaan vai osittain” (ISK § 615). Adjektiiveista ne määrittävät yleensä sellaisia, jotka eivät komparoidu eivätkä esiinny (normaalikäytössä) intensiteettimääritteiden kera mutta ilmaisevat kuitenkin ”ominaisuutta, jonka rajat on mahdollista saavuttaa”, kuten *tyhjä, täysi, samanlainen, (jonkin) kaltainen*. Täyteen astemääritteitä semanttisesti lähellä ovat **rajaavat astemääritteet** *aivan* ja *ihan*. Ne määrittävät adjektiiveja, joiden ilmaisemalla ominaisuudella on raja-arvo: *ihan kauhea kampa*, *aivan lyhyt juna* (*aivan*-astemääritteen käyttäytymisestä tekstiaineistossa ks. Jantunen 2004). **Approksimatiiviset** astemääritteet (termistä ks. Raden ja Dirven 2007, 118) *melkein* ja *lähes* puolestaan tarkoittavat, että kuvailtava tarkoite on lähellä ominaisuuden alkurajaa, muttei aivan saavuta tätä: *Lasi on vielä lähes täysi, Tontti on melkein arvoton*. Sulkeisen skaalan astemääritteisiin luen myös eräät likimääräisyyden ja täsmällisyyden adverbit (ISK § 661). Tällaisia ovat *suunnilleen, tarkalleen* ja *täsmälleen*. Ne eivät muista sulkeisen skaalan astemääritteistä poiketen suhteudu skaalan maksimi- tai minimiarvoon vaan määrittävät skaalalle asettuvaa täsmällistä arvoa, jota ne joko summentavat (*suunnilleen 30-vuotias*) tai tarkentavat (*tarkalleen viisikiloinen*). Näitä kutsun **tarkentaviksi astemääritteiksi.**

Sulkeisen skaalan astemääritteiden alaryhmiä on syytä tarkastella erikseen, sillä niiden tehtävät ovat keskenään erilaisia. Niistä monikäyttöisimpiä ovat *rajaavat aivan* ja *ihan*, joiden päätehtävä on ilmaista ääriarvoa sulkeiseksi ymmärretyllä skaalalla, esimerkiksi *Astiat ovat ihan puhtaita, Oopperailta oli aivan täydellinen*. Ne sopivat kuitenkin joskus myös avointa skaalaa kuvaavien adjektiivien määritteiksi: *Kirja on ihan hyvä*. Tällaisten adjektiivien ja niiden antonyymiparikkien välillä vallitsee joskus epäsymmetria: kielteiseksi ymmärrettävän tai vähäistä määrää ilmaisevan parikin määritteinä *aivan* ja *ihan* ilmaisevat maksimaalista astetta, positiivisen tai suurehkoa määrää ilmaisevan parikin yhteydessä taas ei-maksimaalista astetta. Esimerkiksi *ihan ruma* ilmaisee ’rumuuden’ maksimaalista astetta sulkeisella skaalalla (ja vastaavasti *erittäin ruma* avoimella skaalalla), mutta *ihan kaunis* tarkoittaa vain ’kohtalaisen’ tai ’riittävän’ kaunista ja siten ’kauneuden’ matalampaa astetta kuin avoimen skaalan *erittäin kaunis*. Englannin *quite*-astemääritteellä on samalla tavoin vaihtelevia käyttöjä, ja sitä onkin luonnehdittu sekä vahvistavaksi että lieventäväksi astemääritteeksi (ks. Paradis 1997, 18 ja hänen mainitsemansa lähteet).

3 Grammien ja astemääritteiden yhteisesiintymisen mahdollisuudet

Tarkastelen seuraavaksi kolmea spatiaalista grammiryhmää ja erilaisten astemääritteiden esiintymismahdollisuuksia näihin kuuluvien grammien kanssa. Tarkastelu perustuu pääasiassa tutkijan kielitajun käyttöön² tavoiteilmausten muotoilussa ja niiden merkityksen sekä kielenmukaisuuden arvioinnissa. Olen käynyt systemaattisesti läpi kaikki tarkasteltavien grammien ja astemääritteiden periaatteessa mahdolliset yhdistelmät sekä arvioinut niiden kielenmukaisuutta ja merkitystä. Rajatapauksista olen hakenut esiintymiä Google-hakukoneella. Jonkin ilmaustyyppin yksittäisiin esiintymiin internetissä tulee kuitenkin suhtautua evidenssinä varovaisesti. Vaikka esiintymien olemassaolo saattaakin heijastella puhujien kieli-intuitioiden vaihtelua, ne saattavat olla myös pelkkiä lipsahduksia tai tietoista kielellistä leikittelyä. Aineistoon perustuva tutkimus edellyttäisikin laajaa, systemaattisesti koottua otosta.

Grammien ja astemääritteiden semantiikkaa havainnollistan kognitiivisen kieliopin hengessä laadituilla kuvioilla. Kuviot on tarkoitettu juuri havainnollistuksiksi eikä esimerkiksi eksplisiittisiksi formaalistuksiksi (kuvioiden käytöstä ja asemasta kognitiivisessa kieliopissa ks. Langacker 2008, 9–12).

Astemääritteet jaan luvussa 2 esittämäni tapaan kahteen pääryhmään: avoimen skaalan ja sulkeisen skaalan astemääritteisiin. Tarkastelen kunkin grammiryhmän yhteydessä systemaattisesti avoimen skaalan astemääritteitä *vähän*, *melko*, *hyvin* ja *erittäin* sekä luvussa 2 mainittuja sulkeisen skaalan astemääritteiden alaryhmä. Jälkimmäisiin kuuluvat täyteen astemääritteet *täysin* ja *osittain*, rajaavat *aivan* ja *ihan*, approksimatiiviset *melkein* ja *lähes* sekä tarkentavat *täsmälleen* ja *tarkalleen*. Lisäksi tarkastelen mittailmauksia, jotka kuvaavat etäisyyttä (*kaksi metriä*) sekä kvanttoriadverbeja (*paljon*).

Tarkasteltavat spatiaaliset grammit ryhmittelen niiden merkityksen perusteella. **Topologisten grammien** (*luona*, *lähellä* ja *kaukana*³) hakualue on kiintopisteen sisä- tai ulkopuolelle sijoittuva kolmiulotteinen⁴ tila. **Suuntagrammien** (*kohti*, *ohi*) merkityksessä keskeinen on **vektori**, joka esittää muuttujan liikesuuntaa tai orientaatiota suhteessa kiintopisteeseen: *Liisa heitti lumipallon pääni ohi*; *Tienviitta osoittaa hiidenkirkua kohti* (vektoripohjaisen analyysin adpositioiden semantiikasta esittävät Zwarts 1997 sekä Zwarts ja Winter 2000). Suuntagrammien merkityksessä vektorin ymmärretään osoittavan muuttujasta pois päin, ja muuttuja on tilanteessa aito tai fiktiivinen liikkuja. **Tarkentavia**

2 Kielitajun käytöstä kielentutkimuksessa ks. Hamunen ja Huomo (tulossa) sekä heidän mainitsemansa kirjallisuus.

3 *Kaukana* ei ole prototyyppinen topologinen grammi (näistä ks. Levinson ja Meira 2003), mutta luen sen kuitenkin tähän ryhmään, koska se ilmaisee muuttujan sijaintia kiintopisteen ulkopuolella spesifioimatta suuntaa. Lisäksi *kaukana* toimii selvemmin topologisen *lähellä*-grammin antonyyminä, mistä syystä grammeja on luontevaa tarkastella yhdessä.

4 Esimerkiksi *lähellä* ja *luona* sallivat muuttujan sijainnin paitsi samalla horisontaalisella tasolla kiintopisteen kanssa myös tämän ylä- tai alapuolella: *Helikopteri kierteli ilmassa jalkapallokentän luona*; *Sukellusvene kulki lähellä merenpintaa* (ks. Talmy 2005, 206). Tällöin tilanteen kanonisen tarkastelutason määrää muuttujan ja kiintopisteen oma luonne.

grammeja taas ovat *keskellä* ja *kohdalla*. Niiden hakualue täsmentyy **kohdennuspisteeseen**, johon muuttuja suhteutetaan. Esimerkiksi *keskellä*-grammin kohdennuspiste on tavallisesti kiintopisteen kattaman kaksiulotteisen alan tai kolmiulotteisen tilan ymmärretty keskipiste: *Seisoin keskellä jalkapallokenttää* (ala), *Antti Ahven ui kalaparven keskellä* (kolmiulotteinen tila). Toisinaan kohdennus ei kuitenkaan keskity pisteeseen, vaan esimerkiksi keskilinjaan⁵ (*Auto ajoi keskellä tietä*).

Tarkastelussa on tärkeää ottaa huomioon myös ne kieliopilliset konstruktiot, joissa kukin grammi voi esiintyä. Useimmat mainitsemani grammit toimivat adpositioina ja monet lisäksi adverbeina ilman täydennystä. Adverbikäytössä kiintopiste on implisiittinen ja voidaan yleensä ymmärtää puhujan tai muun näkökulmahenkilön paikaksi, esimerkiksi *Traktori tuli kohti, Liisa asuu lähellä*. Adpositioina grammit jakautuvat prepositioiksi, postpositioiksi ja bipositioiksi (*keskellä metsää ~ metsän keskellä*). Lisäksi niiden täydennys, joka ilmaisee kiintopisteen, voi olla joko genetiivissä tai partitiivissa.

3.1 Topologiset grammit luona, lähellä ja kaukana

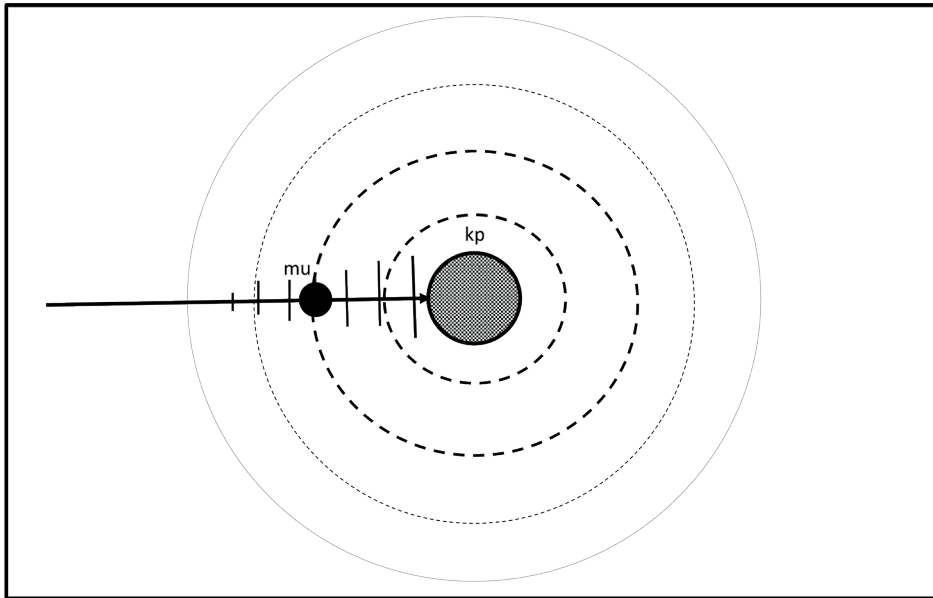
Topologiset grammit ilmaisevat muuttujan sijaintia suhteessa kiintopisteen sisä- tai ulkopuoleen täsmentämättä sijaintisuuntaa. Esimerkkeinä toimivat jo johdantoluvussa esitellyt *luona* ja *lähellä* sekä jälkimmäisen antonyymi *kaukana*, joka ei ole varsinainen adpositio vaan **kvasiadpositio** (termistä ks. Ojutkangas ja Huumo 2010), sillä se saa erisijamuotoisen kiintopisteilmauksen: *Liisa asuu kaukana täältä ~ Turusta*. Zwarts (1997, 80) mainitseekin, että 'kaukaisuutta' ilmaistaan monissa kielissä muilla kuin varsinaisilla adpositiorakenteilla.

Kaikki kolme grammia voivat esiintyä astemääritteiden kanssa, mutta *lähellä* ja *kaukana* ovat vahvasti skalaarisia, *luona* vain heikosti skalaarinen. *Lähellä* ja *kaukana* kelpuuttavat sekä avoimen että sulkeisen skaalan astemääritteitä, kun taas *luona* sallii vain muutamat sulkeisen skaalan astemääritteet. Talmyn (2017, 315–316) termin *lähellä* on keskihakuinen, *kaukana* keskipakoinen. Keskihakuisen *lähellä*-grammin skalaarisuus voidaan ymmärtää muuttujan sijainnin suuntaisena tarkasteluna, joka supistaa käsitteistäjän huomion kohteena olevaa aluetta vähitellen, kunnes muuttuja paikannetaan. Vastaavasti keskipakoinen *kaukana* laajentaa huomion alaa vähitellen loitommas kiintopisteestä niin kauan, että muuttuja paikannetaan. Kyse on siis joko kiintopistettä samanaikaisesti joka suunnasta lähestyvistä tai siitä joka suuntaan loittonevasta selauksesta⁶ eli aste asteelta etenevästä tarkastelusta (engl. *scanning*; ks. esim. Langacker 2008). Kuvio 1 havainnollistaa *lähellä*-grammin skalaarisuutta.

Lähellä-grammin skalaarisuus näkyy astemääritteiden laajan käyttöpotentiaalin lisäksi siinä, että grammista voidaan muodostaa komparaatiomuodot *lähempänä* ja *lähimpänä*. Komparatiivin merkityksessä on mukana kaksi kiintopistettä. Esimerkiksi *Liisa asuu meitä*

⁵ Kiitän *Sananjalan* nimetöntä arvioitsijaa tästä huomiosta.

⁶ Suomenkielisen termin *selaus* on esittänyt Outi Duvallon (2019).

Kuvio 1. Lähellä-grammin skalaarisuus. Muuttuja (mu) asemoidaan suhteessa kiintopisteeseen (kp). Nuolen suunta ja sen poikkiviivojen kasvava pituus kuvaavat relaation skalaarisuutta, joka kasvaa sitä mukaa, mitä lähempänä kiintopistettä muuttuja sijaitsee. Hakualueella ei ole selkeää ulkorajaa, vaan relaatio on suhteellinen. Tätä ilmentävät kiintopistettä ympäröivät renkaat, jotka ovat sitä heikompia, mitä etäämmällä kiintopisteestä ollaan.

lähempänä keskustaa asemoi muuttujan (Liisan) asuinpaikan yhtäältä (a) 'keskustaan', toisaalta (b) 'meihin'. Nimitän (a)-tyyppistä kiintopistettä **peruskiintopisteeksi** ja (b)-tyyppistä **vertailukiintopisteeksi**. Vertailukiintopiste on yleensä jollain tapaa muuttujan kaltainen. Sen sijaintia suhteutetaan peruskiintopisteeseen samaan tapaan kuin muuttujan sijaintia, ja tyyppillistä lienee, että vertailukiintopiste ja muuttuja ovat ontologisesti samantyyppisiä (esimerkiksi ihmisiä). Komparatiivirakenteessa vertailukiintopiste voidaan ilmaista partitiivimuodolla tai *kuin*-rakenteella, peruskiintopiste aina partitiivilla: *Heikki asuu meitä lähempänä keskustaa; Kioski on lähempänä kirkkoa kuin kauppa*. Superlatiivirakenteessa vertailu kohdistuu joukkoon entiteettejä, joita voidaan ajatella implisiittisiksi vertailukiintopisteiksi. Muuttujaksi valittu, *lähimpänä* peruskiintopistettä sijaitseva entiteetti toteuttaa sijaintisuhteen skalaarisesti korkeimmalla asteella. Vertailukiintopistettä voidaan haluttaessa ilmaista elatiivilla: *Heikki seisoo (meistä) lähimpänä ovea*.

Erilaisten astemääritteiden käyttömahdollisuudet *lähellä*-grammin määritteinä riippuvat myös siitä, millaisessa konstruktiossa grammia käytetään. Genetiivitäyden-nyksen kanssa postpositiona esiintyvä *lähellä* kelpuuttaa vain eräitä sulkeisen skaalan

astemääritettyyppejä. Näihin lukeutuvat ensinnäkin rajaavat *ihan* ja *aivan*: *Kioski on ihan ~ aivan tuomiokirkon lähellä*. Mahdollisia ovat myös approksimatiiviset *melkein* ja *lähes*, mutta ne toimivat tällöin nähdäkseni ensisijaisesti kommenttiadverbiaaleina (astemääritteen ja kommenttiadverbiaalin rajankäynnistä ks. Orpana 1988): *Kioski on melkein tuomiokirkon lähellä* ('melkeinpä; lähestulkoon').⁷ Kommenttiadverbiaaliksi ymmärtäminen johtunee siitä, että *lähellä*-grammin hakualueella ei ole selvää ulkorajaa, johon approksimatiivinen astemäärite voisi suhteuttaa muuttujan sijainnin. Jos tulkinta varsinaisiksi astemääritteiksi kuitenkin tehdään, niin tällainen ulkoraja täytyy olettaa mukaan ilmauksen merkitykseen. Täyteen ja tarkentavat astemääritteet eivät ole luontevia *lähellä*-grammin määritteinä ilmeisesti siksi, että topologinen grammi on niille merkitykseltään liian epätäsmällinen (?*täysin kirkon lähellä*; ?*tarkalleen kirkon lähellä*).

Myös partitiivitäydennyksen yhteydessä samat rajaavat ja approksimatiiviset astemääritteet ovat mahdollisia: *Kioski on ihan ~ aivan ~ (?)melkein 'melkeinpä' lähellä tuomiokirkkoa*. Partitiivitäydennys mahdollistaa kuitenkin myös avoimen skaalan astemääritteet. Näiden on sijaittava välittömästi grammin edellä: *Melko ~ hyvin ~ erittäin lähellä kirkkoa on kukkakauppa* tai *Kirkkoa melko ~ hyvin ~ erittäin lähellä on kukkakauppa* (mutta: **melko ~ hyvin ~ erittäin kirkkoa lähellä*). Kieliopillisesti tämä tarkoittaa, että astemäärite liittyy nimenomaan grammiin itseensä eikä koko adpositiolausekkeeseen: [[*erittäin lähellä*] *kirkkoa*] (ks. ISK § 699). Avoimen skaalan astemääritteistä omanlaisensa tulkinnan saavat kvanttoriadverbityyppiset **lieventimet** (englanniksi *attenuating modifiers*) eli matalaa astetta ilmaisevat *vähän* ja *hiukan*. Adjektiivinmääritteinä ne sopivat parhaiten yhteen merkitykseltään negatiivisten adjektiivien kanssa (*vähän ruma*, *hiukan ikävä*; ks. Paradis 1997, 76, 91; 2001, 8). Grammien astemääritteinä lieventimet implikoivat helposti sellaisen lisämerkityksen, että relaation aste ylittää jonkinlaisen normin tai optimaalisuuden rajan (adjektiivien osalta ks. mt., 76). Esimerkiksi *Seisot vähän lähellä sitä kokkoa* toimii varoituksena ('vaarallisen lähellä'). *Vähän* implikoi normin ja ilmaisee sen ylittävää astetta. Samoin käyttäytyvät eräät muut *n*-loppuiset avoimen skaalan astemääritteet (*liian lähellä*, *turhan lähellä*).

Lieventimet ovat muodoltaan kvanttoriadverbeja, mutta kaikki kvanttoriadverbit eivät toimi astemääritteinä. Esimerkiksi *paljon*, *jonkin verran* ja *valtavasti* eivät sovi perusmuotoisen *lähellä*-grammin sen paremmin kuin perusmuotoisten adjektiivienkaan astemääritteiksi (**Asumme paljon lähellä tuomiokirkkoa*; **Kallu on paljon mukava*). Ne kuitenkin sopivat *lähempänä*-komparatiivimuodon sekä adjektiivien komparatiivimuotojen määritteiksi ilmaisemaan muuttujan ja vertailukiintopisteen välimatkaa ja samalla näiden etäisyyseroja peruskiintopisteeseen: *Merkurius sijaitsee Maata paljon ~ jonkin verran ~ valtavasti lähempänä Aurinkoa*. Lisäksi komparatiivirakenteeseen sopivat etäisyyden ilmaukset, jotka samoin ilmaisevat muuttujan ja vertailukiintopisteen välimatkaa: *Heikki*

⁷ Internetistä poimittu esimerkki samasta rakenteesta: *Vieras tuntuukin olevan pysyvämpää sorttia. Käyn usein melkein sen lähellä, mutta sitten juoksen pois*. (Blogiteksti, jossa kirjoittajaksi ajatellaan kissa; ”vieras” on taloon hiljattain saapunut vauva).

asuu meitä pari kilometriä lähempänä keskustaa. Komparatiivimuodon yhteyteen eivät toisaalta sovi monet sellaiset astemääritteet, jotka voivat määrittää perusmuotoa *lähellä* (**aivan* ~ **melko* ~ **erittäin lähempänä*). Approksimatiivinen *melkein* sopii kuitenkin komparatiivimuodonkin yhteyteen (*Heikki seisoo melkein lähempänä ovea kuin Liisa*).

Lähellä-grammin antonyymi on keskipakoinen *kaukana*, joka ei ole varsinainen adpositio vaan toimii adverbina tai erosijaisen seuralaisen kanssa järjestyvänä kvasiadpositioina. Myös *kaukana* kelpuuttaa avoimen skaalan astemääritteet *vähän*, *melko*, *hyvin* ja *erittäin*. Lieventimien *vähän* ja *hiukan* tehtävään liittyy jälleen implikaatio normista, joka ylitetään: *Asunnon sijainti on mukava, mutta ruokakauppa on vähän kaukana* ('turhan kaukana'). Sulkeisen skaalan astemääritteet, kuten rajaavat *aivan* ja *ihan*, sitä vastoin vaativat erityiskontekstia ollakseen luontevia *kaukana*-grammin kanssa: ?*Heikki asuu aivan ~ ihan kaukana*. Tämä johtuu siitä, että *kaukana* ei ilmaise sellaista raja-arvoa kuin *lähellä*, jonka raja-arvona on muuttujan ja kiintopisteen kontakti. Konteksti voi kuitenkin synnyttää raja-arvon, jona voi toimia esimerkiksi keskustelukumppanien näköpiiri: *Kirkontorni näkyy tuolla, ihan kaukana* 'näköpiirin ääri rajoilla'. Ääri rajan puuttumisen vuoksi myös approksimatiiviset *melkein* ja *lähes* toimivat *kaukana*-grammin yhteydessä lähinnä vain kommenttiadverbiaaleina: ?*Heikki asuu melkein kaukana* 'melkeinpä; lähestulkoon'. Täyteyden ja tarkentavat astemääritteet eivät nekään ole aivan luontevia *kaukana*-grammin määritteinä (*Heikki asuu täysin*⁸ ~ ??*tarkalleen kaukana täältä*).

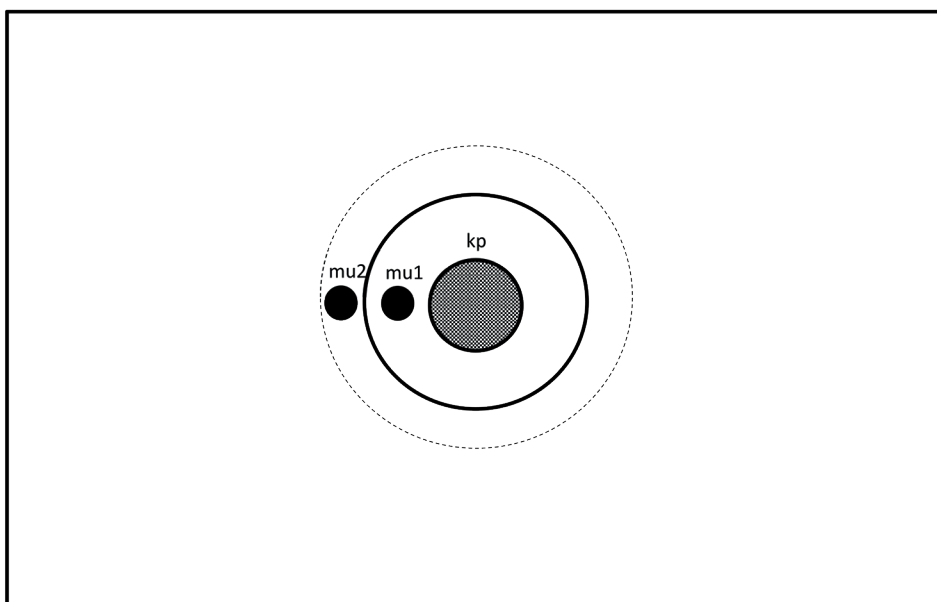
Astemääritteiden lisäksi muuttujan ja kiintopisteen välimatkaa voidaan ilmaista pituusmittayksiköillä. Tällöin etäisyys hahmotetaan (perus)kiintopisteestä tai vertailukiintopisteestä pois päin kasvavana: *Merenranta on sata kilometriä kaukana täältä*; *Saukko-kin näyttää pyörivän alueella, oli kävellyt toista kilometriä kaukana mistään suuremmasta purosta tai lammesta* (Internet); *Liisa asuu meitä kaksi kilometriä kauempana keskustasta*. Tällainen etäisyys on aina keskipakoista, sillä se kasvaa perus- tai vertailukiintopisteestä pois päin, ei sitä kohti. Pituusmittailmaukset ovat siksi yhteensopivia juuri *kaukana*-grammin kanssa, joka itsekin ilmaisee skalaarisesti kasvavaa etäisyyttä. Keskihakuinen *lähellä* sitä vastoin ilmaisee skalaarisesti kasvavaa läheisyyttä, joka on suunnaltaan vastakkainen mittailmausten kuvaamalle etäisyydelle. Siksi sen tapaiset ilmaukset kuin ?*kaksi metriä lähellä* ovat yleensä outoja, vaikka sellaisiakin joskus esiintyy.⁹

Grammi *luona* on Talmyn (2017) esittämässä jaottelussa ei-skalaarinen tai korkeintaan heikosti skalaarinen¹⁰. Se ei komparoidu eikä sovi yhteen avoimen skaalan astemääritteiden kanssa (**melko kirkon luona*, **erittäin kirkon luona*). Semanttisten seikkojen lisäksi syynä on se, että *luona* on yksinomaan genetiivimääritteen kanssa järjestyvä postpositio, jollaiset eivät yleensäkään kelpuuta avoimen skaalan astemääritteitä. *Luona*

8 Ilmaus *täysin kaukana* ei silti ole epäkieliopillinen: joitakin esiintymiä löytyy internetistä, kuten *asunnon sijaintia kuvaileva Lähellä moottoritietä, mutta täysin kaukana melusta*.

9 Yksi esimerkki on matkailusivustolta löytämäni kuvaus loma-asunnosta, jonka mainitaan sijaitsevan *50 metriä lähellä merta*.

10 Talmu tarkastelee vain avoimen skaalan astemääritteitä (*very*), joten hänen luokittelussaan sulkeisen skaalan astemääritteitä määritteikseen hyväksyvät prepositiot lukeutuvat ei-skalaarisiksi.

Kuvio 2. *Luona*-grammin heikosti skalaarinen merkitys. Hakualue on selvärajainen (kiintopistettä ympäröivä yhtenäinen viiva), ja sen sisäpuolella oleva muuttuja (mu1) on kiintopisteen (kp) *luona*. Hakualuetta ympäröi approksimatiivinen vyöhyke (katkoviiva), jolla sijaitseva toinen muuttuja (mu2) on *melkein* kiintopisteen *luona* (esimerkiksi *Raitiovaunu on nyt melkein kirkon luona*).

sopiikin hyvin yhteen kognitiivisen kielioopin perinteisten adpositiokuvausten kanssa, joissa adposition tehtäväksi esitetään muuttujan asemointi selvästi rajautuvalla hakualueelle (*search domain*; Langacker 1999, luku 3). Toisin kuin *lähellä–kaukana*-antonymiparilla, *luona*-grammilla ei ole selkeää antonymia (erilaisia antonymiasuhteita käsittelee perusteellisesti Hakanen 1973, 35–44). *Luona*-grammin skalaarisuutta esittää kuvio 2.

Heikosti skalaarisesta luonteestaan huolimatta *luona* voi esiintyä eräiden sulkeista skalaarisuutta ilmaisevien astemääritteiden kanssa. Luontevimpia ovat rajaavat *ihan* ja *aivan*: *Kioski sijaitsee aivan kirkon luona*; *Liisa seisoi ihan oven luona*. Nämä tarkoittavat, että muuttujan sijainti asettuu selvästi ja kiistatta hakualueelle ja sen sisällä erityisen lähelle kiintopistettä. Myös approksimatiiviset *melkein* ja *lähes* ovat mahdollisia: *Liisa seisoo melkein oven luona*; *Raitiovaunu on nyt melkein kirkon luona*. Jälkimmäinen esimerkki implikoi liikkeen, jossa muuttuja (*raitiovaunu*) on saapumassa hakualueelle. *Melkein* saa samalla myös temporaalisen tehtävän: se kertoo, että kuvattavalla hetkellä

grammin ilmaisema sijaintisuhde on lähellä toteutumistaan.¹¹ Myös staattista sijaintia kuvaavissa *luona*-grammin käytöissä *melkein* on mahdollinen, jos tilanteeseen liittyy vaihteittain etenevä selaus. Esimerkiksi *Kukkakauppa on melkein kirkon luona* on luonteva tilanteessa, jossa arvioidaan matkaa (puhepaikasta) kukkakaupalle. Tällaisissa konteksteissa *luona* saa tarkentavan grammin tapaisen tehtävän, jossa se muistuttaa erityisesti *kohdalla*-grammia (tästä lisää luvussa 3.3).

Lieventimet *vähän* ja *hiukan* ovat muiden avoimen skaalan astemääritteiden tapaan epäluontevia *luona*-grammin astemääritteinä: ??*Kukkakauppa sijaitsee vähän kirkon luona*. Myös sulkeisen skaalan määritteisiin kuuluvat täyteen astemääritteet ovat vastahankaisia: ??*Kukkakauppa sijaitsee täysin kirkon luona*. Etäisyyden ilmaukset eivät sovi ollenkaan *luona*-grammin yhteyteen, vaan johtavat epäkieliopillisuuteen: **kaksi metriä kirkon luona*. Sitä vastoin tarkentava *täsmälleen* on mahdollinen etenkin silloin, kun kuvataan liiketilannetta: *Raitiovaunu on nyt täsmälleen kirkon luona*.

3.2 Suuntaagrammit kohti ja ohi

Suuntaa ilmaisevien grammien astemäärite liittyy muuttujan liikesuunnan tai orientaation määritykseen. Orientaatiolla tarkoitan suuntautumista, johon ei liity varsinaista liikkettä, esimerkiksi *Katsokaa minuun päin!* tai *Tienviitta osoitti museota kohti*. Tarkoitte-tilanteessa toteutuvaa muuttujan liike- tai orientaatio-suuntaa esittävää vektoria nimitän **toteutumavektoriksi**. Suuntaagrammien merkityksen kuvaamiseksi tarpeellisia käsitteitä ovat myös **ideaalivektori**, joka tarkoittaa muuttujasta suoraan kiintopisteen keskikohtaan (tai muuhun kiintopisteen alalla olevaan kohdennuspisteeseen, esimerkiksi ihmiskiintopisteen kasvoihin) osoittavaa vektoria, sekä **kontaktisektori**, joka kattaa ne muuttujasta alkunsa saavat toteutumavektorit, joita noudattava liike johtaisi muuttujan ja kiintopisteen kontaktiin (ks. kuviota 3 alempana). Suuntaagrammit ovat läheistä sukua väylägrammeille, joita ovat esimerkiksi *pitkin*, *läpi* ja *yli* (näistä ks. Huumo 2010; Lehisets 2013; Hamunen tulossa). Esimerkiksi tässä alaluvussa tarkasteltava grammi *ohi* voi ilmaista sekä suuntaa (*Tähtäsin tahallani maalitaulun ohi*) että väylää (*Bussi 7 kulkee sairaalan ohi*). Suunnan ja väylän keskeinen ero on se, että suunta on suora vektori, jolla on määräsuenta ja tietty alkupiste (tavallisesti muuttujan asema tai näkökulmapaikka), väylä taas voi olla myös

11 Adverbilla *melkein* esiintyy muutenkin monitulkintaisuutta, joka näyttäisi puuttuvan muilta astemääritteiltä. Esimerkiksi *Astiat ovat melkein puhtaita* voi 'puhtauden' approksimatiivisen asteen ('lähespuhtaita') ilmaisemisen lisäksi aikaansaada ajallisen implikaation siitä, että astiat ovat puhdistettavana ja hetken kuluttua täysin puhtaita. Tällöin ominaisuus voi liittyä joko kokonaisvaltaisesti kaikkiin tarkoitettuihin astioihin (joita pestään samanaikaisesti, esimerkiksi koneella, ja pesuohjelma on lähestymässä loppuaan) tai vaihteittain vain osaan astioista (joita ollaan pesemässä yksi kerrallaan). Jälkimmäisessä tulkinnassa jo pestyt astiat saattavat olla täysin puhtaita, pesemättömät vielä täysin liikkaisia. Tällöin approksimatiivisuus liittyy pikemminkin tarkoitteen kvantiteettiin kuin ominaisuuden asteeseen. Vastaavia tulkintoja ei synny esimerkiksi avoimen skaalan astemääritteelle *melko* lauseessa *Astiat ovat melko puhtaita*, joka ilmaisee puhtauden asteen holistisesti (kaikkia tarkoitettuja astioita koskevaksi) ja vailla muutoksen implikaatiota.

epäsuora (ks. Sivonen 2005), eikä sillä ole luontaista määräsuuntaa. Esimerkiksi *kirkkoa kohti* (suunta) liikutaan määräsuuntaan, *puiston läpi* (väylä) taas voi kulkea käytännössä mihin suuntaan tahansa, kunhan kulkija on matkan jossain vaiheessa puiston alalla.

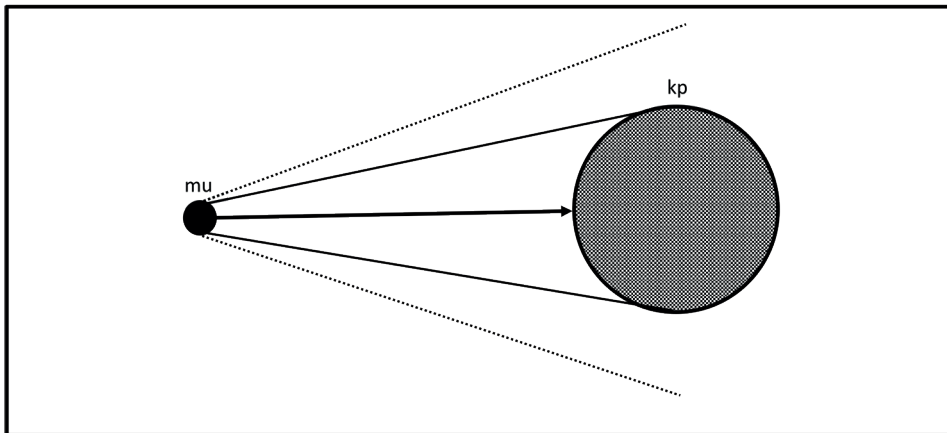
Käsittelen tässä luvussa yksityiskohtaisimmin suuntagrammia *kohti*, jota voinee pitää ryhmän prototyyppisenä jäsenenä, ja lisäksi grammiä *ohi*, joka voi ilmaista suuntaa (*Täh-täsin tahallani maalitaulun ohi*) mutta myös kiintopisteen sivuuttavaa väylää (*Juna kolis-teli pysähtymättä aseman ohi*). Toisinaan molemmat merkitykset ovat mukana (*Liisa heitti lumipallon Heikin pään ohi*). Muita suuntaa ilmaisevia grammeja ovat esimerkiksi *päin* ja *poispäin*, joita en käsittele.

Grammi *kohti* ilmaisee muuttujan liikkeen tai orientaation suuntaa. Esimerkiksi lauseessa *Juoksin kirkkoa kohti* ilmaistaan liikkeen suunta, lauseessa *Tienviitta osoitti kirkkoa kohti* orientaation suunta. Talmy (2000, 106–111) pitää jälkimmäisen kaltaisia ilmauksia fiktiivisen liikkeen alatyypinä: osoittaminen, suuntautuminen tai esimerkiksi katseen kohdistaminen perustuvat hänen mukaansa käsitteistykseen fiktiivisestä signaalista, joka liikkuu tilanteessa läsnä olevien, paikallaan pysyvien tarkoitteiden välillä (suomen aistiha-vaintoverbien kannalta ks. Huumo 2005). Adpositiokäytössään *kohti* on partitiivitäyden-nyksen kera esiintyvä bipoositio (*kirkkoa kohti ~ kohti kirkkoa*). Adverbina *kohti* ilmaisee suuntaa, joka kohdistuu implisiittiseen näkökulmapaikkaan, esimerkiksi *Ihmettelimme, miksi traktori tuli kohti*; *Kyllähän siinä pelästyy, kun ryöstäjä osoittaa aseella kohti*.

Liikkeen ilmauksissa *kohti* jättää avoimeksi, saavuttaako liikkuva muuttuja lopulta kiintopisteen vai ei. Näin se tekee liiketilanteesta aspektiltaan rajaamattoman (ks. Zwarts 2005) ja mahdollistaa määritteet, jotka ilmaisevat kuljettua matkaa tai liikkeeseen kuluva-aikaa: *Juoksin vähän matkaa ~ sata metriä ~ parikymmentä askelta ~ kaksi minuuttia kirk-koa kohti*. Pelkkää orientaatiota ilmaistaessa tällaiset ilmaukset eivät ole luontevia, sillä ei ole selvää, mitä ne mittaisivat: *Tienviitta osoittaa ?vähän matkaa ~ ?sata metriä ~ *kaksi minuuttia¹² kirkkoa kohti*.

Merkitysalassaan *kohti* kattaa kaikki kontaktisektoriin sisältyvät toteutumavektorit. Kontaktisektoria voikin kognitiivisen kieliopin termein pitää *kohti*-grammin hakualueena. Kaikki kontaktisektorille sisältyvät toteutumavektorit eivät silti ole samanarvoisia grammin merkityksen toteutumia, sillä *kohti* on lisäksi skalaarinen. Sen skalaarisuudessa, joka on sulkeista tyyppiä, korkeinta astetta edustaa toteutumavektori, joka osuu yhteen ideaalivektorin kanssa. Toteutumavektori, joka poikkeaa ideaalivektorista, edustaa matalampaa skalaarisuuden astetta. Hakualueen ulkopuolelle jäävät ne toteutumavekto-rit, jotka eivät sijoitu kontaktisektorille. Niinpä *kohti* kelpuuttaa luontevimmin sulkeisen skaalan astemääritteitä: rajaavat *ihan* ja *aivan*, approksimatiiviset *melkein* ja *lähes* ja tarkentavat *täsmälleen* ja *tarkalleen* sopivat kaikki sen määritteiksi, esimerkiksi *Juoksimme ihan ~ lähes ~ täsmälleen kirkkotalon kohti* (liikesuunta); *Käänsin tienviitan osoittamaan*

12 Ilmauksen kielenvastaisuus liittyy tulkintaan, jossa *kaksi minuuttia* kuvaa väylällä tapahtuvan fiktiivisen liikkeen kestoa. Jos se kuvaa kokonaistilanteen kestoa, se on hyväksyttävä: 'Kahden minuutin ajan tienviitta osoittaa kirkkoa kohti' (sitten joku kääntää sen osoittamaan muualle).

Kuvio 3. Kohti-grammin skalaarisuus: nuoli kuvaa ideaalivektoria ja samalla relaation maksimaalista astetta (*ihan ~ täsmälleen kohti*). Yhtenäiset, muuttujasta (mu) kiintopisteen (kp) reunoihin kulkevat viivat kuvaavat hakualueena toimivaa kontaktisektoria (*kohti*). Katkoviivat kuvaavat approksimatiivista sektoria (*melkein kohti*).

aivan ~ melkein ~ tarkalleen hiidenkirnua kohti (orientaatio). Näistä rajaavat *ihan* ja *aivan* sekä tarkentavat *täsmälleen* ja *tarkalleen* kuvaavat toteutumavektoria, joka lankeaa yhteen ideaalivektorin kanssa. Approksimatiiviset *melkein* ja *lähes* puolestaan kuvaavat toteutumavektoria, joka jää niukasti kontaktisektorin ulkopuolelle (kuvio 3).

Lieventiminä yleensä toimivat *vähän* ja *hiukan* ovat nekin mahdollisia *kohti*-grammin määritteinä, mutta niiden ensisijainen tehtävä ei liity toteutumavektorin suunnan määrittämiseen, vaan ne ilmaisevat toteutumavektorin suunnassa kuljettua matkaa: *Kävelin vähän ~ hiukan kirkkoa kohti*.¹³ Siksi ne (samoin kuin edellä mainitsemani etäisyyden ilmaukset) eivät ole *aivan* luonteisia tilanteissa, joissa grammi ilmaisee pelkkää orientaatiota: *?Opasnuoli osoitti vähän ~ hiukan hiidenkirnua kohti*.

Avoimen skaalan astemääritteet eivät sovi *kohti*-grammia määrittämään, vaikka kie-liopilliselta kannalta tämä olisi periaatteessa mahdollista grammin täydennyksen partitiivisijan perusteella: **Juoksimme erittäin kohti kirkkoa*; **Nuoli osoitti melko kohti museota*. Adverbikäytössä avoimen skaalan astemääritteet ovat kuitenkin vain vastahankaisia, eivät epäkieliopillisia: *?Traktori tuli melko kohti*.¹⁴

Kohti-grammin semanttisena vastaparina toimii *ohi*, jonka ilmaisema toteutumavektori jää kontaktisektorin ulkopuolelle: *Heitin viimeisen tikan taulun ohi*; *Tienviitta*

13 Suuntamerkityskin on joskus mahdollinen; sitä ilmaisee esimerkiksi kiteytynyt ilmaus *vähän 'suunnilleen' sinnepäin*.

14 Internetistä poimittu esimerkki: *Hotelli sijaitsee melko kohti sataman sisäänkäyntiä, ja ravintolassa on tyyppillinen italialainen valikoima elintarvikkeita*.

oli väännetty osoittamaan hiidenkirnun ohi umpimetsään. Kohti-grammin tapaan ohi on bpositio, mutta siitä poiketen ohi järjestyy aina genetiivin kanssa (kylän ohi ~ ohi kylän). Myös ohi voi esiintyä adverbina (Vaikka yritin keskittyä, viimeinen tikka meni ohi).

Suuntaa ilmaisevan *ohi*-grammin hakualueena ovat periaatteessa kaikki sektorit, joille sijoittuvaa toteutumavektoria noudattava liike ei johtaisi muuttujan kontaktiin kiintopisteen kanssa. Esimerkiksi tikkataulun *ohi* menevän tikan reitti voi sivuuttaa taulun miltä puolelta hyvänsä. *Ohi*-grammin käytön lisäehtona kuitenkin on, että toteutumavektori ei poikkea liikaa kontaktisektorilta. Poikkeaman on oltava kohtuullinen, sillä grammin suuntamerkitys kontrastoituu siihen vaihtoehtoon, että toteutumavektori jäisikin kontaktisektorille. *Ohi*-grammin luontevuus heikkenee toteutumavektorin poiketessa yhä enemmän kontaktisektorilta samalla, kun itse skalaarisuuden aste kasvaa. Jos esimerkiksi heidän lumipallon kokonaan pois päin Heikistä tai suuntaan, joka on kohtisuorassa minusta Heikkiin osoittavan ideaalivektorin kanssa, ei ole luontevaa sanoa lumipallon menneen *Heikin ohi*.

Skalaarisuudeltaan *ohi* perustuu *kohti*-grammin tavoin toteutumavektorin suunnan arviointiin mutta on tälle vastakkainen sikäli, että skalaarisuus kasvaa sitä suuremmaksi, mitä enemmän toteutumavektori poikkeaa kontaktisektorilta. *Kohti*-grammin tapaan *ohi* esittää skalaarisuuden sulkeisena ja kelpuuttaa luontevimmin sulkeisen skaalan astemääritteitä kuten *melkein*, *aivan* ja *ihan*. Approksimatiivinen *melkein ohi* ilmaisee, että toteutumavektori jää täpärästi kontaktisektorin sisäpuolelle: *Heitin viimeisen tikan melkein taulun ohi*. Rajaavat *aivan* ja *ihan* taas merkitsevät, että toteutumavektori jää kontaktisektorin ulkopuolelle selvällä marginaalilla: *Heitin viimeisen tikan aivan ohi*; *Alokas tähtäsi aseellaan ihan maalitaulun ohi*. Lieventimet *vähän* ja *hiukan* sekä täyteyden astemääritteet *täysin* toimivat samaan tapaan kuin mitan ilmaukset, jotka (suuntaa merkitsevän) *ohi*-grammin yhteydessä ilmaisevat toteutumavektorin poikkeamaa kontaktisektorilta: *Heitin viimeisen tikan vähän ~ 20 senttiä ~täysin [taulun] ohi*. Tarkentavat astemääritteet taas vaativat erityistä kontekstia ollakseen luontevia *ohi*-grammin kanssa. Esimerkiksi *?Heitin tikan täsmälleen taulun ohi* on outo, mutta *Veitsenheittäjä tähtäsi täsmälleen avustajan korvan ohi* on mahdollinen.

Avoimen skaalan astemääritteet eivät luontevasti sovi *ohi*-grammin määritteiksi. Adpositiorakenteissa ne ovat epäkieliopillisia jo siksi, että *ohi* järjestyy genetiivin kanssa (**erittäin ~ melko taulun ohi*), mutta myös adverbikäytöt ovat vastahankaisia (*?Viimeinen tikka meni melko ~ erittäin ohi*¹⁵).

Suuntamerkityksensä lisäksi *ohi* voi ilmaista liikevaylää, jolla etenevä muuttuja sivuuttaa kiintopisteen päätyttä tämän kanssa kontaktiin. Tällaisessa merkityksessä kontaktisektori ei ole relevantti: liikkeen suuntaa ei esitetä poikkeamana kontaktisektorilta vaan etenemisenä väylällä, joka sivuuttaa kiintopisteen ilman, että muuttujan ja kiintopisteen kontakti ymmärrettäisiin vaihtoehdoksi. Esimerkkejä ovat *Bussi numero 7 menee*

15 Lähinnä kuvakielisistä ilmauksista tämäntyyppisiä käyttöjä voi silti löytää internetistä (esimerkiksi *Tämä kappale menee melko ohi; Joulun on jo erittäin ohi*).

keskussairaalan ohi ja fiktiivisen liikkeen ilmaus *Liisankatu menee kirkon ohi*. Tällaisten lauseiden muuttuja ei pyrikään kontaktiin kiintopisteen kanssa vaan etenee (aidosti tai fiktiivisesti) pitkin ennalta määrättyä väylää, joka sivuuttaa kiintopisteen. Väylä kuitenkin suhteutetaan aina kiintopisteeseen, ja sen on kuljettava suhteellisen läheltä kiintopistettä, jotta *ohi*-grammin käyttö olisi luontevaa.

Astemääritteet saattavat *ohi*-grammin yhteydessä liittyä jompaankumpaan näistä merkitystehtävistä tai olla yhteensopivia kummankin kanssa ja siten kaksitulkintaisia. Kun *ohi* ilmaisee väylää (eikä siis suuntaa), approksimatiivinen *melkein* liittyy siihen, miten väylällä kuljettu matka suhteutuu kiintopisteeseen: *Jäisellä tiellä bussi liukui melkein pysäkin ohi ennen kuin pysähtyi*. Vastaavasti rajaava *Bussi liukui ihan pysäkin ohi* tarkoittaa, että kiintopisteen sivuuttaminen toteutui täydellisesti esimerkiksi niin, että koko bussin runko sivuutti pysäkin ennen pysähtymistä. Myös lieventimet *vähän* ja *hiukan* sekä matkan ilmaukset kuten *kymmenen metriä* voidaan tulkita näin (*Bussi liukui vähän ~ kymmenen metriä pysäkin ohi*). Toisaalta tällaiset ilmaukset voivat liittyä myös grammin suuntamerkitykseen, jolloin ne ilmaisevat toteutumavektorin poikkeamaa kontaktisektorilta. Esimerkiksi *Heittämäni pallo meni kaksi metriä maalitaulun ohi* voi näin ollen tarkoittaa joko 'kahden metrin etäisyydeltä' (vektoritulkinta) tai 'kahden metrin matkan' (väylätulkinta).

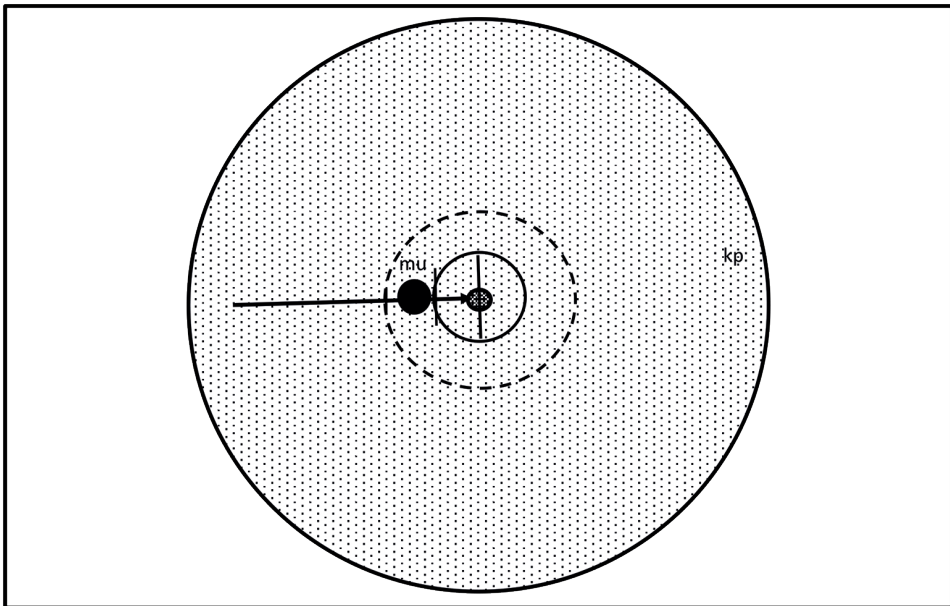
3.3 Tarkentavat grammit keskellä ja kohdalla

Tässä alaluvussa käsittelen grammeja, joita kutsun **tarkentaviksi**. Niiden merkitystä voi luonnehtia tähtäimen kaltaiseksi: muuttujan asemointi keskittyy **kohdennuspisteen** ympärille. Mitä lähempänä muuttuja on kohdennuspistettä, sitä korkeampaa skalaarisuuden astetta sijaintisuhde edustaa. Esimerkiksi *keskellä* suhteuttaa tällöin muuttujan kiintopisteen sisäpuolen tai alan keskipisteeseen, joka toimii kohdennuspisteenä (*kalaparven keskellä, niityn keskellä*). Myös *kohdalla* on tarkentava grammi, joka liittyy muuttujan sijainnin asemointiin liike- tai tarkasteluväylällä. Kohdennuspiste sijaitsee nyt väylän siinä kohdassa, joka on lähimpänä kiintopistettä, esimerkiksi *Raitiovaunu on nyt kirkon kohdalla* 'reittinsä siinä pisteessä, joka on lähimpänä kirkkoa'. Teknisemmin asian voi ilmaista niin, että kohdennuspisteenä on muuttujan liikeväylän sekä kiintopisteestä alkavan, muuttujan liikeväylään nähden kohtisuorassa olevan projektiosuoran leikkauspiste (ks. Talmyn 2005, 233–234 kuvausta englannin *past*-prepositiosta). Myös sellaista väylää, jolla ei varsinaisesti liikuta, voidaan tarkastella selaamalla muuttujan paikantamiseksi, esimerkiksi *Kioski on Liisankadulla kirkon kohdalla* 'Liisankadun siinä pisteessä, joka on lähimpänä kirkkoa'.

Grammi *keskellä* ilmaisee skalaarisessa merkityksessään muuttujan sijainnin suhteessa hakualueen keskipisteeseen. Grammilla on lisäksi myös topologistyyppinen merkitys 'kiintopisteen ympäröimänä'. Jälkimmäinen korostuu Haukiojan (1998, 222–224) mukaan etenkin silloin, kun kiintopiste on tulkittavissa alaltaan rajaamattomaksi, mitä usein ilmaisee sen partitiivimuoto. Esimerkiksi *Mökki on keskellä maaseutua* tarkoittaa tällöin 'joka puolelta maaseudun ympäröimä' eikä 'maaseudun keskipisteessä'. Keskityn

seuraavassa kuitenkin *keskellä*-grammin skalaariseen merkitykseen, jossa muuttujan sijaintia suhteutetaan kiintopisteen ymmärrettyyn keskipisteeseen. Hakualueena voi tällöin olla kolmiulotteinen tila (*Antti Ahven ui kalaparven keskellä*) tai kaksiulotteinen pinta (*Seisoin pelikentän keskellä*), ja sen rajat asettaa kiintopiste itse (*kalaparvi, kenttä*). Hakualueeksi voidaan ymmärtää myös useista yksilöistä koostuvan kiintopisteen kollektiivisesti täyttämä ala (*kalojen keskellä ~ puiden keskellä*). Sijaintirelaatio on skalaarinen, sillä se pätee sitä vahvempana, mitä lähempänä kohdennuspistettä muuttuja sijaitsee. Korkeinta astetta edustaa tilanne, jossa muuttuja sijaitsee kohdennuspisteessä.

Kieliopillisesti *keskellä* on bipositio, jonka täydennys vaihtelee genetiivin ja partitiivin välillä. Genetiivi esiintyy yleensä postpositiokäytössä, partitiivi prepositiokäytössä: *metsän keskellä ~ keskellä metsää* (vaihtelusta ks. Haukioja 1998; Lestrade 2010). Lisäksi *keskellä* toimii adverbina, jonka kiintopiste on implisiittinen (*Heikki seisoo keskellä*). Grammin kiintopiste voidaan ilmaista myös erillisellä, esimerkiksi paikallissijaisella, adverbiaalilla (*Heikki seisoo väkijoukossa keskellä*). Koska *keskellä*-grammin ilmaisemalla relaatiolla on ääriarvona muuttujan sijainti täsmälleen kohdennuspisteessä, grammi edustaa sulkeista skalaarisuutta. Se sopiikin yhteen sulkeisen skaalan astemääritteiden, esimerkiksi approssimatiivisten ja rajaavien, kanssa: *Mökki sijaitsee melkein ~ ihan ~ aivan metsän keskellä*;

Kuvio 4. *Melkein keskellä*. Muuttuja (mu) on kiintopisteen (kp) kattamalla alalla. Pieni tummanharmaa pallo kiintopisteen keskellä on kohdennuspiste. Sisempi, yhtenäisellä viivalla merkitty ympyräalue on *keskellä*-grammin varsinainen hakualue, ja ulompi, katkoviivalla rajattu alue on approssimatiivinen alue (johon sopii kuvaus *melkein keskellä*). Nuoli esittää grammin keskihakuista skalaarisuutta, ja skalaarisuusasteet on merkitty nuoleen pystyviivoin.

Heikki seisoo melkein ~ ihan ~ aivan keskellä peltoa. Lisäksi *keskellä* kelpuuttaa tarkentavat astemääritteet *täsmälleen* ja *tarkalleen* sekä täyteen astemääritteen *täysin*: *Mökki sijaitsee tarkalleen ~ täysin keskellä metsää. Laita pelimerkki täsmälleen keskelle pelilautaa* (kuvio 4).

Avoimen skaalan astemääritteet kuten *melko* ja *erittäin* ovat vastahankaisia *keskellä*-grammin astemääritteinä (?*Mökki sijaitsee erittäin keskellä metsää*¹⁶), vaikka jonkin veran tällaista käyttöä esimerkiksi internetissä esiintyykin. Tällaisessa käytössä grammin täydennyksen on joka tapauksessa oltava partitiivissa, sillä genetiivirakenne **erittäin met-sän keskellä* on kiistatta epäkieliopillinen.

Myös *kohdalla*-grammin hakualue on skalaarinen ja keskittyy kohdennuspisteeseen. Kiintopisteen oma orientaatio ei ole ratkaiseva: kohdennuspiste voi olla kiintopisteen millä puolella tahansa. Toisaalta muuttujan asemointi keskittyy nyt vain sen liikevaylän tarkasteluun eikä tarkenna kohti kohdennuspistettä kaikilta suunnilta niin kuin *keskellä*-grammin merkityksessä. *Kohdalla*-grammin kohdennuspiste on kiintopistettä lähin sijaintipaikka muuttujan liikevaylällä (*Raitiovaunu on nyt kirkon kohdalla*) tai muulla suuntaisesti tarkastellulla väylällä (*Kukkakauppa on Liisankadulla kirkon kohdalla*). Jälkimmäinen esimerkki tarkoittaa, että Liisankatua seuraileva käsitteistäjän huomion fokus saavuttaa kukkakaupan ollessaan samalla lähimpänä kirkkoa. Esimerkissä yksi tilanteen kiintopisteistä on pitkänomainen entiteetti *katu*¹⁷, jollaisen suuntainen tarkastelu on tyypillistä.

Keskellä-grammin tapaan *kohdalla* kelpuuttaa rajattuun skalaarisuuteen liittyvät astemääritteet *melkein*, *aivan* ja *ihan* sekä tarkentaville grammeille tyypilliset *tarkalleen* ja *täsmälleen*: *Raitiovaunu on melkein ~ ihan ~ aivan ~ täsmälleen kirkon kohdalla; Liisankadulla on kukkakauppa melkein ~ aivan ~ ihan ~ täsmälleen kirkon kohdalla.* Avoimen skaalan astemääritteet *vähän*, *melko* ja *erittäin* eivät *kohdalla*-grammin määritteiksi sovi, mikä kieliopillisesti seuraa jo siitä, että *kohdalla* on genetiivin kanssa järjestyvä postpositio. Myöskään adverbina käytetty *kohdalla* ei kelpuuta avoimen skaalan astemääritteitä: *Heikki päätti heittää raitiovaunua lumipallolla vasta kun vaunu olisi ihan ~ täsmälleen ~ *erittäin kohdalla.*

4 Kokoavaa tarkastelua

Esitän tutkimuksen keskeiset tulokset vielä kootusti taulukon muodossa. Taulukkoon 1 on merkitty erilaisten astemääritteiden ja mitan ilmausten yhteensopivuus kutakin tarkasteltua grammiryhmää edustavien esimerkkigrammien kanssa.

Taulukosta 1 käy ilmi, että astemääritteiden ja mitan ilmausten käyttöpotentiaali ja tehtävät eroavat tarkasteltujen grammiryhmien ja grammien kesken. Tarkastelen seuraavassa kokoavasti taulukosta ilmeneviä säännönmukaisuuksia astemääriteryhmä

¹⁶ Internetistä poimittu esimerkki: *Joten kun olimme erittäin keskellä kaupunkia, olimme hieman jumissa.*

¹⁷ *Liisankatu* on esimerkissä kiintopiste adessiivisijan (ei *kohdalla*-grammin) ilmaisemassa relaatiossa. Grammin ilmaiseman relaation kiintopisteenä on *kirkko*.

Taulukko 1. Artikkelissa tarkastellut astemääritteiden ja mittailmausten ryhmät (vaakatasossa) sekä eräät keskeiset grammit (pystysuorassa). Symboli + tarkoittaa ilmausten yhteensopivuutta, symboli - yhteensopimattomuutta. Hakasulut tarkoittavat, että astemäärite on luonteva vain kommenttiadverbiaalina. Kaarisulut tarkoittavat ehdollista tai marginaalista hyväksyttävyyttä.

	Avoimen skaalan astemääritteet	Sulkeisen skaalan astemääritteet			Muut	
	Avoin (erittäin)	Rajaava (ihan)	Approksim. (melkein)	Tarkentava (täsmälleen)	Etäisyys (X metriä)	Kvanttori (reilusti)
Topologiset grammit						
<i>lähellä</i>	+	+	[+]	-	-	-
<i>lähempänä</i>	-	[+]	[+]	-	+	+
<i>kaukana</i>	+	(+)	[+]	-	+	-
<i>luona</i>	-	+	+	-	-	-
Suunta-grammit						
<i>kohti</i>	-	+	+	+	+	-
<i>ohi</i>	-	+	+	-	+	+
Tarkentavat grammit						
<i>keskellä</i>	(+)	+	+	+	-	-
<i>kohdalla</i>	-	+	+	+	-	-

kerrallaan. Koska luvun 3 käsittely eteni grammiryhmittäin, on nähdäkseni tarpeellista koota lopuksi yhteen erityyppisten astemääriteryhmiä käyttäytymistä.

Sulkeisen skaalan astemääritteistä approksimatiiviset *melkein* ja *lähes* sekä rajaavat *ihan* ja *aivan* ovat erittäin laajakäyttöisiä: ne sopivat kaikissa tarkastelemissani grammiryhmissä ainakin jonkin grammin astemääritteiksi. Jos kommenttiadverbiaalikäytöt ja marginaalisesti mahdolliset käytöt otetaan huomioon, mikään tarkastelluista grammeista ei suoranaisesti torju approksimatiivisia ja rajaavia astemääritteitä (niiden yhdistelmä ei johda epäkieliopillisuuteen). Sen sijaan täyteen astemääritteet *täysin* ja *täydellisen* sopivat yhteen vain harvojen tarkastelemieni grammien kanssa.

Approksimatiivisten ja rajaavien astemääritteiden yhteensopivuus monien grammien kanssa heijastaa sitä, että grammien ilmaisemalla relaatiolla ymmärretään olevan yhtäältä alku- tai minimiraja ja toisaalta maksimiarvo, jonka saavuttaa ilmaistun relaation täydellisesti toteuttava muuttuja. Maksimiarvon luonne vaihtelee grammeittain. Keskihakuisesti tulkittujen grammien maksimiarvo perustuu muuttujan sijaintiin mahdollisimman

lähellä kiintopistettä. Tällaista skalaarisesti kasvavaa läheisyyttä voidaan ilmaista ainakin topologisten grammien yhteydessä (*ihan kirkon lähellä*). Keskihakuisuuden lisäksi rajaavat ja approksimatiiviset astemääritteet voivat täsmentää suhdetta ideaalivektoriin (*Heitin tikan ihan ~ melkein kohti napakymppiä*) tai kohdennuspisteeseen (*Mustikkapaikka on ihan ~ melkein metsän keskellä*). Kieliopillisesta näkökulmasta sulkeisen skaalan astemääritteiden laajakäyttöisyyttä tukee se, että ne sopivat adpositiorakenteissa yhteen niin geneetiivi- kuin partitiivitäydennyksenkin kanssa.

Avoimen skaalan astemääritteiden (*melko, hyvin, erittäin*) käyttöpotentiaali grammien yhteydessä on suppeampi. Tämä johtuu osin enemmän kieliopillisista ja osin puhtaasti semanttisista syistä. Kieliopilliselta kannalta nämä astemääritteet edellyttävät adpositiorakenteessa yleensä partitiivitäydennystä, joka mahdollistaa astemääritteen sijainnin välittömästi grammin edellä: *erittäin lähellä kirkkoa* tai *kirkkoa erittäin lähellä* vs. **erittäin kirkon lähellä* (mutta myös **erittäin kirkkoa lähellä*).

Astemääritteen ja grammin vierekkäisen sijainnin salliva partitiivirakennekaan ei silti mahdollista avoimen asteikon määritteitä, jos grammin semantiikka ei tue tätä. Esimerkiksi **erittäin kohti kirkkoa* on epäkieliopillinen ilmeisesti siksi, että *kohti* ilmaisee niin vahvasti rajallista skalaarisuutta, että avoimen asteikon astemääritteet eivät luontevasti sovi sen yhteyteen. Rajoina toimivat tällöin yhtäältä kontaktisektori, joka rajaa hakualueen, ja toisaalta ideaalivektori, jonka kanssa yhteen lankeava toteutumavektori edustaa relaation maksimaalista astetta. Toteutumavektori, joka jää niukasti kontaktisektorin ulkopuolelle, voidaan ilmaista approksimatiivisen *melkein*-astemääritteen avulla (*melkein kohti*). Muuten mikä tahansa toteutumavektori, joka sisältyy kontaktisektoriin, toteuttaa relaation samantarvoisesti muiden vastaavien vektorien kanssa. Kontaktisektorin sisällä ei toisin sanoen erotu sellaisia aste-eroja, joita voisivat ilmaista **melko kohti kirkkoa* ja **erittäin kohti kirkkoa*. Ylipäätään näyttää siltä, että avoimen skaalan astemääritteet eivät sovi yhteen suuntaa ilmaisevien grammien kanssa.

Astemääritteiden käytön näkökulmasta omalaatuisia ovat grammien komparatiivimuodot (*lähempänä, kauempana, keskemällä*). Ne kelpuuttavat määritteikseen kvanttoriadverbeja sekä etäisyyden ilmauksia, joiden käyttö grammien kanssa on muuten hyvin rajallista: *vähän ~ paljon ~ reilusti ~ kaksi metriä keskemällä; vähän ~ paljon ~ reilusti ~ kaksi metriä lähempänä* (peruskiintopistettä kuin vertailukiintopiste). Komparatiivimuotojen yhteydessä näillä ilmaistaan muuttujan etäisyyttä nimenomaan vertailukiintopisteestä eikä peruskiintopisteestä. Avoimen skaalan astemääritteet sitä vastoin ovat selvästi epäkieliopillisia komparatiivimuotojen määritteinä: **erittäin lähempänä* ja **hyvin keskemällä*.

Astemääritteiden joukossa erikoislaatuisia ovat myös tässä tutkimuksessa avoimen skaalan ilmauksiin lukemani pientä määrää ilmaisevat lieventimet *vähän, hieman* ja *hiukan*. Vaikka niitä voi pitää avoimen skaalan astemääritteinä (*vähän ruma, hiukan ikävä*; ks. ISK § 615), niiden käyttöala poikkeaa sekä muista avoimen skaalan astemääritteistä (*melko, erittäin*) että varsinaisista kvanttoriadverbeista (*paljon, runsaasti*). Grammeihin liittyessään ne toimivat joissain yhteyksissä muiden kvanttoriadverbien kaltaisesti, toisinaan taas muiden avoimen skaalan astemääritteiden tapaan. Esimerkiksi grammien komparatiivimuotoja ne voivat määrittää muiden kvanttoriadverbien rinnalla, vaikka

komparatiivimuodot torjuvatkin varsinaiset avoimen skaalan astemääritteet: *Seisoin Heikkiä vähän ~ paljon ~ reippaasti ~ *melko ~ *erittäin lähempänä ovea*. Perusmuotoista *lähellä*-grammia määrittäessään ne taas ryhmittyvät muiden avoimen skaalan astemääritteiden kanssa, mutta varsinaiset kvanttoriadverbit torjutaan: *Seisoin vähän ~ melko ~ erittäin ~*paljon ~ *reippaasti lähellä Heikkiä*.

Varsinaiset kvanttoriadverbit kuten *paljon* tai *runsaasti* sopivat parhaiten sellaisiin grammirakenteisiin, joissa on mukana vertailukiintopiste. Tällaisia ovat ennen kaikkea grammien komparatiivimuodot. Vaikka **paljon lähellä*, **paljon kaukana* ja **paljon keskellä* ovat kielenvastaisia, komparatiivimuodot *paljon lähempänä*, *paljon kauempana* ja *paljon keskemällä* ovat hyväksyttäviä. Matkan tai etäisyyden ilmaukset puolestaan sopivat grammien niihin käyttöihin, joissa kuvataan joko kuljettua matkaa (*Juoksin kaksisataa metriä koulua kohti*) tai muuttujan ja (vertailu)kiintopisteen välistä etäisyyttä (*Liisa asuu meitä 50 kilometriä lähempänä mummia; Tikka lensi 15 senttiä taulun ohi*).

5 Lopuksi

Grammien ja astemääritteiden tarkastelu nostaa esiin uusia, tärkeitä eroja eri grammiryhmien välillä mutta myös samoihin semanttisiin perusteisiin rajattuihin grammiryhmiin kuuluvien yksittäisten grammien merkityksissä. Talmyn (2017) esittämä jako keskihakuisiin ja keskipakoisiin grammeihin saa samalla tässä kirjoituksessa esittämistäni havainnoista täsmennystä ja täydennystä. Läheskään aina skalaarisuus ei nimittäin perustu pelkkään muuttujan ja kiintopisteen väliseen etäisyyteen. Skalaarisuus voi perustua myös muuttujan etäisyyteen kohdennuspisteestä. Joskus se taas perustuu toteutumavektorin sekä kontaktisektorin ja ideaalivektorin suhteeseen. Siinä mielessä Talmyn erottama keskihakuisuuden ja keskipakaisuuden oppositio kuitenkin toteutuu kaikissa mainituissa suhteissa, että niissä on aina kyse (laajassa mielessä) joko kasvavasta läheisyydestä tai etäisyydestä. Esimerkiksi suuntagrammi *kohti* ei ole varsinaisesti keskihakuinen, sillä sen ilmaisemassa skalaarisuudessa muuttujan etäisyys kiintopisteestä ei ole olennainen asia. Silti *kohti*-grammin merkitys on keskihakuistyyppinen, koska siinä skalaarisuus kasvaa ideaalivektorin ja toteutumavektorin välisen poikkeaman pienetessä. Vastaavasti *ohi* on keskipakaisen tyyppinen suuntagrammi, sillä sen skalaarisuus kasvaa, kun toteutumavektorin poikkeama kontaktisektorista kasvaa.

Tässä kirjoituksessa olen tarkastellut skalaarisuuden näkökulmasta vain muutamaa spatiaalisten grammien keskeistä ryhmää. Tarkastelua voisi helposti laajentaa uusiin spatiaalisten grammien ryhmiin sekä muihin kuin spatiaalisiin grammeihin. Esimerkiksi temporaalisten grammien yhteydessä astemääritteillä on samankaltaisia tehtäviä kuin edellä on havaittu (*vähän ennen joulua, ihan äsken, melko hiljattain*; ajan adverbien semantiikasta ks. Sulkala 1981).

Astemääritteet nostavat grammeista esille merkityspiirteitä, jotka muuten jäisivät helposti havaitsematta. Grammien ja astemääritteiden yhteistarkastelu paljastaa samankaltaisuuksia myös grammien ja adjektiivien välillä. Laajemmassa mielessä astemääritteiden

tarkastelu liittää grammien semantiikan aspektin ja kvantifikaation tapaisiin ilmiöihin, kuten Paradis (2001) korostaa. Suomessakin monet astemääritteet voivat toimia paitsi grammien myös kvanttoriadverbien ja -pronominien määritteinä: *ihan vähän kahvia, varsin monet ihmiset, melko runsaasti rahaa*. Astemääritteiden erilaisten tehtävien tarkastelu tarjoaa runsaasti kiinnostavia jatkotutkimuksen aiheita.

Lähteet

- DUVALON, OUTI 2019: Leksikaalistuneiden ja kiteytymättömien *-kin*-ilmausten suhteesta suomessa. Esitelmä. Suomalais-virolainen kielioppiseminaari *Kielioppia lypsämässä*, Tarton yliopisto, Viro 11.–13.4.2019.
- HAKANEN, AIMO 1973: *Adjektiivien vastakohtasuhteet suomen kielessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 311. SKS, Helsinki.
- HAMUNEN, MARKUS tulossa: Eräät suomen väylägrammit ajan liikemetaforissa. ANNI JÄÄSKELÄINEN (toim.): *Ajassa kiinni: ajan kuvaamisen kieltä ja kielioppia*. Gaudeamus, Helsinki.
- HAMUNEN, MARKUS – HUUMO, TUOMAS tulossa: Kielitaju kielentutkijan työkaluna. – MILLA LUODONPÄÄ-MANNI, MARKUS HAMUNEN, REETTA KONSTENIUS, MATTI MIESTAMO, URPO NIKANNE ja KAIUS SINNEMÄKI (toim.): *Kielentutkimuksen metodologian käsikirja*.
- HAUKIOJA, TIMO 1998: Rektio ja rajattuus. Huomioita suomen adpositioiden rektiosta. ANNELI PAJUNEN (toim.): *Kieliopillistumisesta, analogiasta ja typologiasta*, 217–229. SKS, Helsinki.
- HUUMO, TUOMAS 2005: Kognition kieli: miten suomen kieli käsitteistää aistihavainnon? *Sananjalka* 47, 7–42.
- 2010: Suomen väyläadpositioiden prepositio- ja postpositiokäyttöjen merkityseroista. *Virittäjä* 114 (4), 531–561.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. SKS, Helsinki.
- JANTUNEN, JARMO HARRI 2004: *Minulla on aivan paljon rahaa* – Fraseologiset yksiköt suomen kielen opetuksessa. *Virittäjä* 113 (3), 356–381.
- KENNEDY, CHRISTOPHER – McNALLY, LOUISE 2005: Scale structure, degree modification, and the semantics of gradable predicates. *Language* 81 (2), 345–381. <https://doi.org/10.1353/lan.2005.0071>
- LANGACKER, RONALD W. 1999: *Grammar and conceptualization*. Cognitive Linguistics Research 14. Mouton De Gruyter, Berlin.
- 2008: *Cognitive Grammar. A basic introduction*. Oxford University Press, New York.
- LEHISMETS, KERSTEN 2013: *Yli, läpi ja kautta*. Suomen grammirakenteiden voimadynamiikkaa. *Virittäjä* 117 (3), 346–371.
- LESTRADÉ, SANDER 2010: Finnish case alternating adpositions: A corpus study. *Linguistics* 48(3), 603–628. <https://doi.org/10.1515/ling.2010.019>
- LEVINSON, STEPHEN C. 2003: *Space in language and cognition. Explorations in cognitive diversity*. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511613609>
- LEVINSON, STEPHEN C. – MEIRA, SERGIO 2003: 'Natural Concepts' in the spatial topological domain – Adpositional meanings in crosslinguistic perspective: An exercise in semantic typology. *Language* 79 (3), 485–516. <https://doi.org/10.1353/lan.2003.0174>
- OJUTKANGAS, KRISTA – HUUMO, TUOMAS 2010: Mikä erottaa muodot *sisällä* ja *sisässä*? ”Synonyymisten” muotojen analyysi. *Sananjalka* 52, 19–45.
- ORPANA, TERTTU 1988: *Kuvaus vai kommentti. Tutkimus suomen kielen adjektiiviadverbien semanttisesta tulkinnasta*. Opera Fennistica & Linguistica 2. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos, Tampere.
- PARADIS, CARITA 1997: *Degree modifiers of adjectives in spoken British English*. Lund Studies in English 92. Lund University Press, Lund.

- PARADIS, CARITA 2001: Adjectives and boundedness. *Cognitive Linguistics* 12, 47–64. <https://doi.org/10.1515/cogl.12.1.47>
- POSIO, ILKKA 2019: *Sanojen niin, näin ja noin monifunktioisuus*. Pro gradu -tutkielma. Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus. Turun yliopisto, Turku.
- RADDEN, GÜNTER – DIRVEN, RENÉ 2007: *Cognitive English grammar*. Cognitive Linguistics in practice 2. John Benjamins, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/clip.2>
- SIVONEN, JARI 2005: *Mutkia matkassa. Nykysuomen epäsuoraa reittiä ilmaisevien verbien kognitiivista semantiikkaa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1017. SKS, Helsinki.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SULKALA, HELENA 1981: *Suomen kielen ajan adverbien semantiikkaa*. Acta Universitatis Ouluensis. Series B Humaniora 8. Oulun yliopisto, Oulu.
- SVOROU, SOTERIA 1994: *The grammar of space*. Typological studies in language 25. John Benjamins, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/tsl.25>
- TALMY, LEONARD 2000: *Toward a cognitive semantics. Vol. I: Concept structuring systems*. MIT Press, Cambridge. <https://doi.org/10.7551/mitpress/6847.001.0001>
- 2005: The fundamental system of spatial schemas in language. BEATE HAMPE ja JOSEPH E. GRADY (toim.): *From Perception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics*. De Gruyter Mouton, Berlin.
- 2017: *The targeting system of language*. MIT Press, Cambridge.
- ZWARTS, JOOST 1997: Vectors as relative positions: A compositional semantics of modified PPs. *Journal of Semantics* 14, 57–86. <https://doi.org/10.1093/jos/14.1.57>
- 2005: Prepositional aspect and the algebra of paths. *Linguistics and Philosophy* 28, 739–779. <https://doi.org/10.1007/s10988-005-2466-y>
- ZWARTS, JOOST – WINTER, YOAD 2000: Vector space semantics: A model-theoretic analysis of locative prepositions. *Journal of Logic, Language, and Information* 9 (2), 169–211. <https://doi.org/10.1023/A:1008384416604>

TUOMAS HUUMO: *What degree modifiers reveal about the meaning of Finnish spatial grams*

It has been observed (e.g. in the comprehensive grammar ISK 2004) that some Finnish spatial grams (adpositions or adverbs) allow for degree modifiers, while others do not. Degree modifiers commonly relate with adjectives or adverbs and express scalar meanings such as ‘somewhat’, ‘very’, ‘extremely’ (open-scale degree modifiers; cf. Paradis 2001; Kennedy & McNally 2005), or ‘almost’, ‘quite’, ‘completely’, (closed-scale degree modifiers). Talmy (2017, 315–316) discusses the uses of degree modifiers with English scalar prepositions and draws a further distinction between centripetal and centrifugal adpositions. With centripetal adpositions, such as *near*, the degree increases the closer the Figure (the entity to be located) is to the Ground (the entity with respect to which Figure is located). With centrifugal adpositions, such as *above*, the degree increases the further away the Figure is from the Ground.

In this article I analyse uses of open-scale and closed-scale degree modifiers with Finnish spatial grams, that is, multi-functional grammatical words (in the sense of Svorou 1994), which can be used as adpositions or adverbs. One example of a centripetal Finnish adposition is *lähellä* ‘near/close (to)’, which is compatible with both open-scale and closed-scale degree modifiers. The conceived nature of the scale as open or closed depends on the case marking of the Ground, which is grammatically expressed as the complement of the adposition. Open-scale modifiers are only felicitous if the Ground is in the partitive

(e.g., *hyvin lähe-llä kirkko-a* [very near church-PARTITIVE] ‘very close to the church’) but not with a genitive Ground (**hyvin kirkko-n* [GENITIVE] *lähe-llä*). The genitive Ground only allows for closed-scale modifiers such as *ihan* ‘quite’, which are also felicitous with the partitive Ground (*ihan kirkko-n* [GENITIVE] *lähe-llä* and *ihan lähe-llä kirkko-a* [PARTITIVE], both meaning ‘quite close to the church’). This demonstrates that the case marking of the Ground sometimes correlates with the conceptualization of the scale as open versus closed.

I analyse the compatibility of degree modifiers with three groups of Finnish spatial grams: 1) topological grams (e.g. *lähellä* ‘near/close (to)’ and *luona* ‘at’), 2) directional grams (*kohti* ‘towards’, *ohi* ‘past’), and 3) specifying grams (*keskellä* ‘in the middle of’). I show that in group 1, the scale relates to the distance between Figure and Ground, reflecting Talmy’s opposition between centripetal and centrifugal meanings. In group 2, the scale relates to the direction of a vector that starts from a moving or oriented Figure and relates to the Figure’s orientation with the Ground, i.e. whether the Figure, if moving in the direction of the vector, would end up in contact with the Ground or not. The scale expressed is bounded and measures how directly the vector points towards the Ground. The highest degree is reached by a vector that points exactly to the midpoint of the Ground. The grams in group 3 focus on a targeting point and express a bounded type of centripetal scalarity that reaches its highest degree when the Figure is located exactly at the targeting point (consider, for instance, a pole standing ‘exactly in the middle of’ a field).

Tuomas Huumo
thuumo@utu.fi
Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus
20014 Turun yliopisto

OLLI KUPARINEN, LIISA MUSTANOJA, JAAKKO PELTONEN,
JENNI SANTAHARJU ja UNNI LEINO

Muutosmallit kolmen aikapisteiden pitkittäisaineiston valossa

1 Johdanto

Yksi variationistisen sosiolingvistiikan keskeisistä tutkimuskohteista on meneillään olevan muutoksen tarkastelu. Muutoksia on tarkasteltu sekä yhdestä aikapisteestä käsin (näennäisajassa) että pitkittäisaineistojen valmistuttua monen eri aikapisteiden välillä (reaaliajassa). Näennäisaikamenetelmää käytettäessä tarkastellaan usean eri ikäryhmän kieltä ja tehdään synkronisesta tilanteesta päätelmiä muutoksen suunnasta. Jos siis esimerkiksi nuorten ikäryhmä poikkeaa muista ikäryhmistä yhdessä aikapisteessä, voidaan näennäisaikamenetelmää hyödyntäen ennustaa yhteisön kielen muuttuvan kohti nuorten kielenkäyttöä.¹

Näennäisaikamenetelmä perustuu oletukselle idiolektien stabiiliudesta aikuisiässä. Tämän niin sanotun kriittisen iän hypoteesin mukaan yksilön kieli ei juuri muutu varhaisnuorena ohitetun kriittisen iän rajapyykin jälkeen (Lenneberg 1967; Meyerhoff 2011, 141). Reaaliaikatutkimusten valmistumisen myötä on kuitenkin saatu yhä vahvempaa todistusaineistoa siitä, että idiolektit voivat muuttua myös kriittisen iän jälkeen (Palander 2005; Kurki 2005; Sankoff–Blondeau 2007; Mustanoja 2011; Wagner–Sankoff 2011; Buchstaller 2015).

Keskeiseen asemaan muutoksen tarkastelussa on noussut William Labovin jaottelu muutosmalleista (1994, 83–85), jota on myöhemmin täydennetty (Sankoff 2005; Wagner–Sankoff 2011). Suomeksi muutosmalleja ovat esitelleet esimerkiksi Paunonen (2005a), Kurki (2013) ja Laasanen (2016). Labov pyrki muutosmallijaottelullaan osoittamaan, että yhdestä aikapisteestä ei voida ennustaa muutoksen etenemistä näennäisajassa, vaan tarvitaan reaaliaikatutkimuksia (Labov 1994, 84). Muutosmallijaottelua soveltavissa

1 Artikkelin on kirjoitettu osana Koneen Säätiön rahoittamaa hanketta. Tekijöistä toisen ja kolmannen osuudet ovat samanarvoiset, ja nimet ovat aakkosjärjestyksessä. Kiitämme *Sananjalan* nimettömiä arvioijia arvokkaista kommentista.

tutkimuksissa onkin usein tarkasteltu kahta aikapistettä reaaliajassa (esim. Sankoff–Blondeau 2007; Wagner–Sankoff 2011).

Tässä tutkimuksessa tarkastelemme kielenmuutosta reaaliaikaisesti kolmessa aikapisteessä käyttäen aineistona Helsingin puhekielen pitkittäiskorpusta (Helpuhe 2014). Osoitamme, että kolmannen aikapisteen lisääminen monimutkaistaa huomattavasti muutosmallien soveltamista: kahden aikapisteen välillä tietyltä muutosmallilta näyttäneet muutokset saattavat pysähtyä, kääntyä tai harpata eteenpäin toisen ja kolmannen aikapisteen välillä.

Esittelemme käytännön esimerkkejä muutosmalleista Helsingin puhekielessä ja pyrimme luomaan kokonaiskuvaa muutoksen etenemisestä. Tutkimuksen keskiössä on fonologinen ja morfologinen variaatio. Tarkastelumme lähtee liikkeelle perinteisestä muutosmallijaosta, mutta etenee pohtimaan sen taustaoletuksia myös kriittisesti. Vaikka tutkimuksemme tavoite onkin ennen kaikkea metodologinen, käsittelemme samalla myös Helsingin puhekielen nykytilannetta ja muutoksen suuntaa. Tutkimus vastaa muun muassa Kurjen (2013, 211) esittämään tarpeeseen suomen muutosten tarkastelusta muutosmallien avulla.

2 Muutosmallit

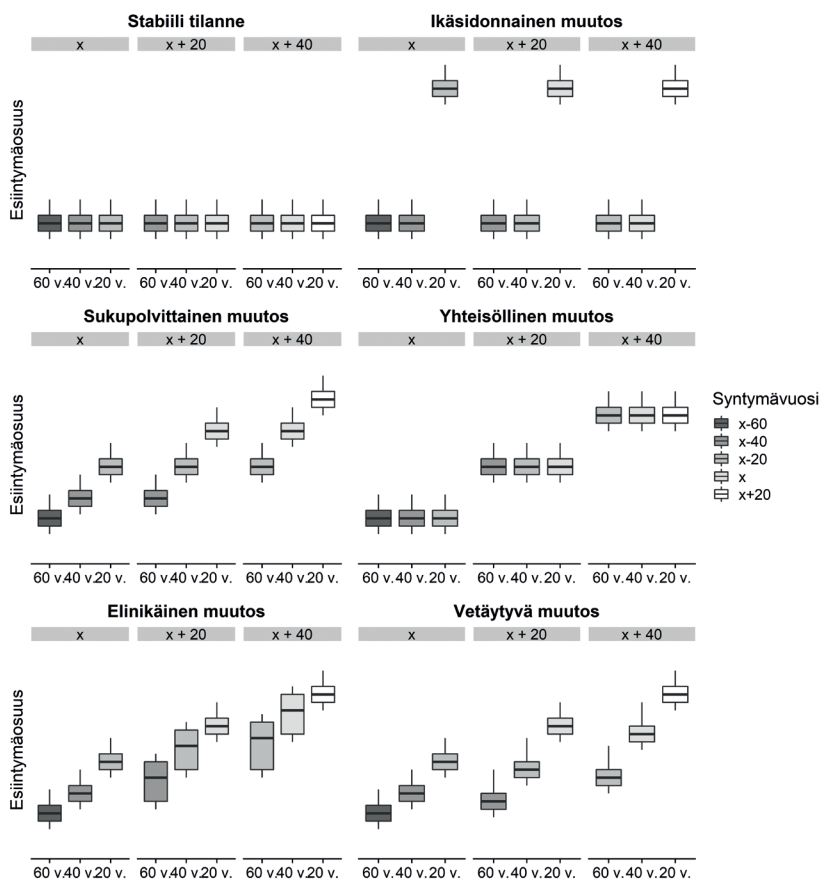
Labov (1994, 83) on hahmotellut teoreettisen kehityksen, joka pyrkii tavoittamaan sekä yhteisön että yksilön kielenmuutoksen etenemisen. Nämä muutoksen etenemisen tavat on yksinkertaistettu paljon siteerattuun nelikenttään (1–4 taulukossa 1; suomennokset Paunonen 2005a; Kurki 2013). Labovin alkuperäisiä malleja on myöhemmin täydennetty kahdella (taulukossa kursivoituna 5–6; Sankoff 2005; Wagner–Sankoff 2011; suomennokset Kurki 2013; Laasanen 2016).

Taulukko 1. Muutosmallit (Labov 1994; Sankoff 2005; Wagner–Sankoff 2011)

	Yksilö	Yhteisö
1. Stabiili tilanne	vakaa	vakaa
2. Ikäsidonlainen muutos	muuttuva	vakaa
3. Sukupolvittainen muutos	vakaa	(asteittain) muuttuva
4. Yhteisöllinen muutos	muuttuva	muuttuva
5. <i>Elinikäinen muutos</i>	<i>muuttuva</i>	<i>(asteittain) muuttuva</i>
6. <i>Vetäytyvä muutos</i>	<i>muuttuva</i>	<i>(asteittain) muuttuva</i>

Kuviossa 1 havainnollistamme kolmessa aikapisteessä ja kolmessa ikäryhmässä ilmeneviä muutosmalleja ruutu- ja janakaavioin (engl. *boxplot*). Kuvion 1 esimerkit ovat

teoreettisia, eivätkä perustu aitoon aineistoon. Kaaviotyyppiä käytetään kuitenkin myös analyysiluvussa 4, joten esittelemme lyhyesti kaavion ominaisuudet. Nimensä mukaisesti kaaviossa on ruutuja ja janoja. Ruudun yläreuna vastaa tutkitun joukon yläneljännestä ja alareuna alaneljännestä. Ruudun keskellä oleva vaakaviiva vastaa joukon mediaaniarvoa. Ruudun sisään mahtuvat siis joukon arvot 25 prosentista 75 prosenttiin, ja koko joukon keskimäinen arvo on merkitty vaakaviivalla. Mikäli varsinaisen ruudun sijaan näkyy vain vaakaviiva, kaikki joukon arvot ovat hyvin pienellä alueella mediaanin ympärillä. Ruudusta lähtevien janojen päät vievät joukon suurimpaan ja pienimpään arvoon. Jos joukossa on huomattavasti muista poikkeavia arvoja, nämä merkitään kuvioon pistein. Pisteet merkitään, jos arvo on 1,5 ruudun mitan etäisyydellä ruudun reunasta. Kaavioiden yläreunaan on merkitty haastatteluaika, x-akselille ikäryhmä ja harmaan eri sävyissä puhujien syntymäaika. Sama puhujakohortti pysyy siis väriltään samana kaikissa teoreettisissa haastattelupisteissä. Kuvion 1 jälkeen esittelemme muutosmallit lyhyesti.

Kuvio 1. Ruutu- ja janakaaviot muutosmalleista kolmessa teoreettisessa aikapisteessä ja kolmessa ikäryhmässä.

Stabiili tilanne

Stabiilissa tilanteessa yksilöt säilyttävät idiolekteissa havaittavat variaatiosuhteensa läpi eliniän, eikä yhteisössäkään tapahdu muutosta. Täysin stabiilia tilannetta on pidetty pitkälti teoreettisena (Paunonen 2005a, 15). Tämä johtunee kuitenkin myös sosiolingvistisen tutkimuksen omista lähtökohdista. Kun tutkimuksiin pyritään valitsemaan varioivia piirteitä, stabiilien piirteiden esiintyminen on luonnollisesti harvinaista.

Ikäsidonnainen muutos

Ikäsidonnaisessa muutoksessa yksilöiden kieli muuttuu heidän elinikänsä aikana, mutta yhteisö pysyy vakaana. Idiolekit siis muuttuvat tietyssä ajanjaksona, jonka jälkeen ne palaavat ennalleen. Kuviossa 1 huomataan tyypillinen ikäsidonnainen malli: nuorten ikäryhmä eroaa muista jokaisessa aikapisteessä, mutta koska sama kaava jatkuu jokaisella vuosikymmenellä, yhteisö itsessään ei muutu.

Yksi ongelma ikäsidonnaisen muutosmallin sovelluksessa on sen vaihteleva käyttö (Wagner 2012a, 378–379). Edellä olemme esitelleet syklisen mallin, jossa jokin ikäryhmä aina uudelleen poikkeaa muista (Labov 1994, 46; Sankoff 2005, 1011). Joskus ikäsidonnaisuudella on tarkoitettu vain tilannetta, jossa ikä korreloi kielellisten erojen kanssa eli ikäryhmät eroavat toisistaan (esim. Downes 1998, 225–226, 238–239). Downesin näkemys ikäsidonnaisuudesta onkin oikeastaan vain sukupolvittaisen muutoksen (ks. alla) pysäytyskuva. Samassa yhteydessä Downes (mts. 239) puhuu kuitenkin ikäefekteistä (*age-effects*), joilla hän viittaa eri ikäkausien normien tuomiin paineisiin (vrt. kielellisen markkinan periaate: Bourdieu–Boltanski 1975; Sankoff–Laberge 1978). Tagliamonte (2012, 46–48) puolestaan ajattelee tavallisen ikäsidonnaisen muutoksen noudattavan u:n muotoista käyrää: nuoruudessa ja vanhuudessa puhekielisiä muotoja käytetään enemmän kuin keski-ikässä.

Vastaava käsitteiden huojunta näkyy myös suomenkielisessä kirjallisuudessa, kun Paunonen (2005a, 15) kääntää Labovin ikäsidonnaisen mallin (*age-grading*) ikäkausivaihteluksi, jota taas Kurki (2013, 205) tarjoaa sekä ikäsidonnaisen muutoksen että elinikäisen muutoksen yläkäsitteeksi. Kun tässä tutkimuksessa puhumme ikäsidonnaisesta muutoksesta, viittaamme sillä nimenomaan Labovin esittämään sykliseen malliin.

Syklisen ikäsidonnaisen muutoksen taustalla vaikuttaa oletus lyhytkestoisesta poikkeavuudesta, jonka jälkeen idiolekti palautuu normaaliksi. Tällainen malli kuulostaa sikäli vieraalta, että se olettaa jonkinlaisen ”aidon idiolektin” olemassaolon, josta vain hetkeksi harhaidutaan (Laasanen 2016, 73). Esimerkiksi Sankoff (2005, 1011) erottaa elinikäisen muutoksen ikäsidonnaisesta muutoksesta siitä syystä, että ikäsidonnaisuus on ohimenevää ja sukupolvittain tyypillisesti nuorten puheessa toistuvaa, kun taas elinikäinen muutos on pysyvää idiolektin muutosta aikuisiällä. Tällainen erottelu on kuitenkin hieman vaarallinen: on helppo huomata muutos nuoruudesta aikuisuuteen ja tulkita edeltänyt vaihe nuoruudesta johtuneeksi erikoisuudeksi. Sen sijaan aikuisuus on käsitteellisesti epäselvä elämänvaihe: mistä se alkaa, mihin se päättyy ja voiko sitä pitää yhtenäisenä ajanjaksona?

Tämä voidaan kytkeä myös sosiaalitieteitä yleisemmin vaivaavaan ikäharhaan: ainoastaan keski-ikä on vakaa elämänvaihe, johon joko pyritään mukautumaan nuoruudesta aikuisuuteen siirryttäessä tai siitä joudutaan päästämään irti vanhetessa (Eckert 1997, 157–158; vrt. Labov 1994, 46). Voisiko ikäsidonnan muutos nuorisokeskeisyydessä olla siis kyse siitä, että nuoruus on länsimaissa kohtuullisen standardi elämänvaihe kouluelämän takia? Näin ollen ikäsidonnan olisikin elämäntilannesidonnan suuntaa, ja nuorten elämäntilanteet vain ovat huomattavasti yhtenäisempiä kuin aikuisten (vrt. Eckert 1997). Sosiolingvistiikan perinteessä iän ja muutoksen suhteen tutkimus keskittyy vahvasti nuoruuteen, ja tätä näkökulmaa olisi syytä laajentaa.

Sukupolvittainen muutos

Ikäsidonnan ja sukupolvittainen muutos näyttävät yhdestä hetkestä tarkasteltuna samalta: ikäryhmät eroavat toisistaan. Edellä esitellyn ikäsidonnan muutos sijaan sukupolvittainen muutos johtaa yhteisön muutokseen, koska ikäryhmien välillä on eroja ja idiolektit säilyvät läpi eliniän.

Sukupolvittaista muutosta on pidetty tyypillisenä muutoksen tapana. Esimerkiksi Labov toteaa sukupolvittaisen muutoksen olevan normaalia muutosta (Labov 1994, 84). Reaaliaikaisissa tutkimuksissa on kuitenkin huomattu idiolektien muuttuvan läpi eliniän (esim. Mustanoja 2011; Buchstaller 2015), jolloin sukupolvittaisen muutoksen normaaliutta on alettu entisestään kyseenalaistaa. Selvää kuitenkin on, että näennäisaikamuutokset pitävät monissa tapauksissa paikkansa, jolloin sukupolvittaista muutosta on tapahtunut. Tärkeää onkin pyrkiä erottelemaan, minkä tyyppiset ilmiöt muuttuvat sukupolvittain ja mitkä eivät.

Yhteisöllinen muutos

Yhteisöllisessä muutoksessa yhteisön jäsenet iästä riippumatta muuttuvat samanaikaisesti samaan suuntaan. Perinteisesti tulkiten yhteisöllisessä muutoksessa kaikki ikäryhmät ovat keskenään jo lähtökohtaisesti samassa tasossa ja muuttuvat ajassa saman verran (ks. kuvio 1). Tällainen samantasoisuuden vaatimus supistaa kuitenkin yhteisöllisen muutoksen käyttöalan esimerkiksi uusien sanojen ilmaantumiseen yhteisön kieleen. Yhteisöllinen muutos olisikin mielekkäämpää tulkita niin, että se kattaa minkä tahansa muutoksen, jossa kaikki ikäryhmät siirtyvät samanaikaisesti samaan suuntaan, oli ikäryhmien välillä alkutilanteessa millaisia eroja tahansa. Labov (1994, 84) itse asiassa kirjoittaa yhteisöllisen muutoksen määritelmässä tähän tapaan. Myöhemmin hän kuitenkin esittää, että stabiilia tilannetta ja yhteisöllistä muutosta ei voida erottaa toisistaan näennäisaikamenetelmällä, mikä voidaan tulkita vain niin, että molempien on näytettävä yhdestä aikapisteestä samalta eli tasaiselta suoralta. Tällaiseksi yhteisöllinen muutos on myös tulkittu (esim. Kurki 2013, 208).

Elinikäinen muutos

Gillian Sankoff on täydentänyt Labovin alkuperäistä jaottelua elinikäisellä muutoksella (2005; Sankoff–Blondeau 2007). Elinikäinen muutos ja seuraavassa esiteltävä vetäytyvä muutos ovat syntyneet reaaliaika-aineistojen havainnoista. Elinikäinen muutos perustuu Labovin jaottelun sukupolvittaiselle muutokselle siten, että siinäkin muutos etenee ennen kaikkea sukupolvittain. Erona sukupolvittaiseen muutokseen on kuitenkin se, että elinikäisessä muutoksessa osa vanhemmista puhujista tempautuu meneillään olevan muutoksen mukaan, jolloin muutosnopeus on sukupolvittaista muutosta nopeampi.

Vetäytyvä muutos

Viimeinen muutosmalli on rinnakkainen elinikäisen muutoksen kanssa siten, että myös se on syntynyt käytännön havainnoista (Wagner–Sankoff 2011). Vetäytyvässä muutoksessa tietty variantti näyttää yhdestä havaintohetkestä katsottuna yleistyvän voimakkaasti, koska se on hyvin yleinen nuorten ryhmällä. Kun tämä nuorten ryhmä siirtyy keski-ikään, puhujat vetäytyvätkin osittain variantin käytöstä. Muutos on siis hitaampaa kuin sukupolvittaisen muutoksen mallissa, mutta nopeampaa kuin ikäsidonnaisessa mallissa, jonka mukaan yhteisö ei muutu lainkaan.

Labov pyrki malleillaan osoittamaan, että näennäisaikametodilla tarkasteltuna muutokset näyttävät samanlaisilta: stabiili ja yhteisöllinen muutos tasaiselta suoralta, kun taas sukupolvittainen muutos ja ikäsidonnaisten muutosten nousuvalta tai laskevalta käyrältä (Labov 1994, 84). Elinikäinen muutos ja vetäytyvä muutos ovat puolestaan käytännönläheisempiä malleja, jotka ovat kuitenkin käytännössä Labovin alkuperäisten mallien yhdistelmiä. Esimerkiksi elinikäinen muutos on sukupolvittaisen muutoksen ja yhteisöllisen muutoksen yhdistelmä: muutos on pääpiirteittäin sukupolvittaista, mutta puhujat muuttuvat aikuisiälläkin meneillään olevan muutoksen suuntaan. Vastaavasti vetäytyvä muutos on osittain ikäsidonnaista ja osittain sukupolvittaista muutosta, koska nuoruudessa käytetyt variantit eivät kokonaan vetäydy puhujien idiolekteista.

Vaikka Sankoff (2005), Blondeau (Sankoff–Blondeau 2007) ja Wagner (Wagner–Sankoff 2011) ovatkin onnistuneesti käsitteistäneet sekä elinikäisen muutoksen että vetäytyvän muutoksen, näihin malleihin viitataan toistuvasti jo aiemmissa muutosmalleja käsittelevissä tutkimuksissa niitä varsinaisesti nimeämättä. Esimerkiksi Labov toteaa jo nelikenttensä esitettyään, että todellisuudessa mallit toiminevat enemmän useiden mallien yhdistelminä kuin yksittäisinä (Labov 1994, 85).² Vastaavasti Paunonen (2005a, 16) esittelee sekä elinikäisen muutoksen että vetäytyvän muutoksen yksinkertaisesti suhteessa sukupolvittaiseen muutokseen: muutos on näennäisaikaista kuvaa nopeampi, jos yksilöt muuttuvat meneillään olevan muutoksen suuntaan ja näennäisaikaa hitaampi, jos he

2 Tosin käsitellessään Cedergrenin (1987) tuloksia Labov pohtii, sopiiko niihin paremmin sukupolvittainen vai ikäsidonnaisten malli, kun tulokset viittaavat näiden yhdistelmään eli Wagnerin ja Sankoffin termein vetäytyvään muutokseen (Labov 1994, 94–97).

muuttuvat sitä vastaan. Elinikäisen muutoksen kaltaisen mallin on omassa aineistossaan havainnut myös Kurki (2005, 240), mutta hän nimittää sitä muutoksen haitarimaiseksi etenemiseksi. Nämä muutosmallit on siis jo pitkään huomioitu, mutta vasta myöhemmin käsitteellistetty.

3 *Aineisto ja menetelmät*

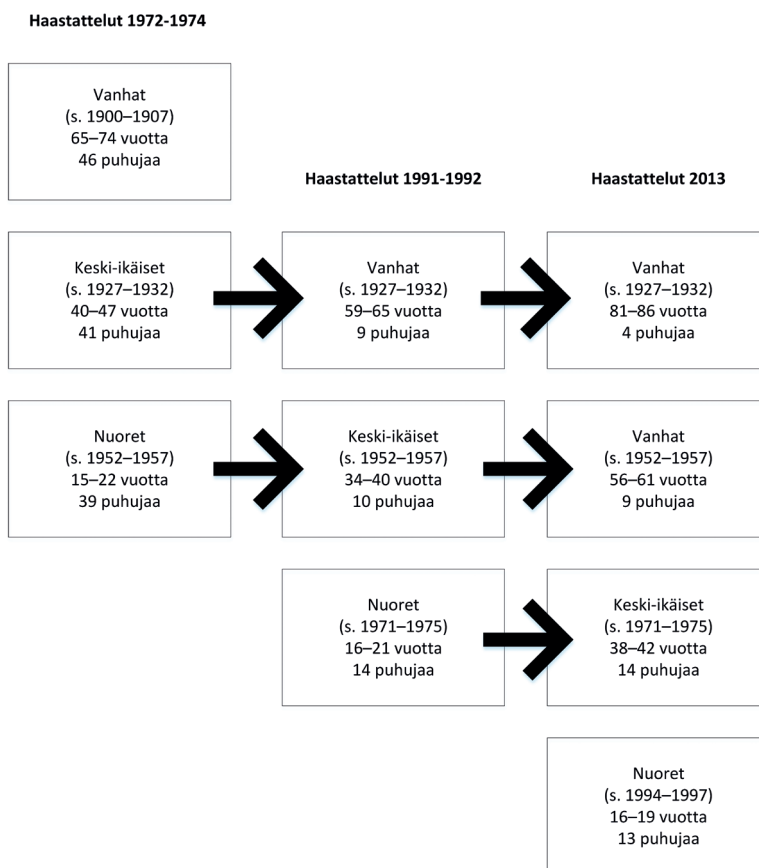
Tutkimuksen aineistona käytämme Helsingin puhekielen pitkittäiskorpusta (Helpuhe 2014), jonka haastattelut on toteutettu kolmella vuosikymmenellä (vuosina 1972–1974, 1991–1992, 2013). Hankkeen aloitti professori Terho Itkonen, kaksi ensimmäistä haastattelukierrosta toteutti professori Heikki Paunonen ja 2010-luvun kolmannesta aineistonkeruusta lähtien hankkeen johtajana on toiminut dosentti Hanna Lappalainen. Kaikilla vuosikymmenillä haastattelijoina ovat toimineet Helsingin yliopiston opiskelijat. Aineisto on osittain digitoitu ja sijoitettu osaksi CSC:n kielipankkia. Informantit valittiin alun perin Töölöstä ja Sörnäisistä, kolmesta sosiaaliluokasta ja kolmesta ikäryhmästä. 1990-luvulta lähtien kaupunginosadikotomiasta on demografian muutoksen takia luovuttu, ja sosiaaliluokkien luokittelua on niin ikään vähennetty kahteen. 2010-luvulla on haastateltu neljää ikäryhmää, sillä myös neljä 80-vuotiasta puhujaa on tavoitettu haastatteluun.

Korpus on toteutettu paneeli- ja trenditutkimuksen yhdistelmänä siten, että edellisillä kierroksilla haastatelluista nuorten ja keski-ikäisten ryhmistä on koottu seuraavien kierrosten keski-ikäisten ja vanhojen puhujien ryhmät, joiden lisäksi kullakin vuosikymmenellä mukaan on otettu uusi nuorten ryhmä. Koska kaikkia puhujia ei ole tavoitettu uudelleen haastateltaviksi, aineisto on pienentynyt 1990-luvun ja 2010-luvun haastattelukierroksilla. Olemme käyttäneet tässä tutkimuksessa 1990-luvun haastattelua, vaikka korpus itsessään on vieläkin suurempi. Suurin osa litteraateista on tehty noin puolen tunnin haastattelukatkelmasta, kun taas jotkin erityisesti 1990-luvun ja 2010-luvun litteraateista kattavat noin tunnin mittaisen jakson. Esitämme aineiston jakautumisen vuosikymmenittäin ja ikäryhmittäin kuviossa 2.

Olemme tarkastelleet aineistosta 34:ää kielenpiirrettä. Näistä suurin osa on jo aiemmin tutkittuja Helsingin puhekielen piirteitä (esim. Paunonen 1995; 2006). Tutkimuksessa tarkastellut piirteet on esitelty taulukossa 2. Tässä yhteydessä käsittelemme piirteitä kuitenkin valikoiden sen mukaan, miten ne sopivat muutosmallien esittelyyn.

Olemme poimineet esiintymät litteraateista käyttäen säännöllisiä lausekkeita (Kleene 1956; Thompson 1968). Tämän jälkeen olemme vielä tarkastaneet löydetyt esiintymät ja koostaneet ne taulukkoon automaattisesti käyttäen R-ohjelmistoa (R Core Team 2017), jolla olemme tehneet myös tutkimuksen tilastolliset analyysit ja kuviot.

Muutoksen tarkastelussa lähdemme liikkeelle tilastollisesta testaamisesta: tulkitsemme muutokseksi sellaiset osa-aineistojen väliset erot varianttien edustuksessa, jotka ovat tilastollisesti merkitseviä (vrt. Mustanoja 2011, 79). Tilastollisesti merkitsevä muutos ei välttämättä tarkoita, että variaatiosuhde olisi muuttunut dramaattisesti, vaan mahdollistaa myös pienempien, orastavien muutosten havaitsemisen, kunhan aineistoa on

Kuvio 2. Aineiston jakautuminen vuosikymmenittäin ja ikäryhmittäin (mallina Pau-nonen 2006, 66).

Taulukko 2. Tutkitut piirteet.

Piirre	Variantti 1	Variantti 2	Variantti 3
OA, eA -loppuiset vokaaliyhtymät partitiivissa nomineissa infinitiiveissä	a) <i>autoa</i> b) <i>korkea</i> , c) <i>kertoa</i>	<i>autoo</i> , <i>korkee</i> , <i>kertoo</i>	
iA -loppuiset vokaaliyhtymät partitiivissa infinitiiveissä	a) <i>kahvia</i> , b) <i>leikkiä</i>	<i>kahvii</i> , <i>leikkii</i>	

Piirre	Variantti 1	Variantti 2	Variantti 3
UA -loppuiset vokaaliyhtymät partitiivissa, infinitiiveissä	a) <i>koulua</i> , b) <i>istua</i>	<i>kouluu</i> , <i>istuu</i>	
Supistumaverbien A-infinitiivi	<i>pelata</i>	<i>pelaa</i>	
MA-infinitiivin illatiivi	<i>pelaamaan</i>	<i>pelaan</i>	<i>pelaa</i>
<i>käydä</i> + infinitiivi	<i>käydä</i> <i>pelaamassa</i>	<i>käydä pelaamas</i> / <i>pelaas</i>	<i>käydä pelaa</i>
VVdV (määrälekseemeissä)	<i>meidän</i>	<i>meiän</i> , <i>meijän</i>	<i>meirän</i>
<i>hd</i>	<i>tehdä</i>	<i>tehä</i>	<i>tehrä</i>
VdV	<i>edes</i>	<i>ees</i>	<i>eres</i>
<i>vielä</i>	<i>vielä</i>	<i>viel</i>	<i>vie</i> , <i>viä</i>
<i>ts</i> (määrälekseemeissä) vahvassa asteessa heikossa asteessa	<i>seitsemän</i> (a) <i>itse</i> (b)	<i>seittemän</i> (a) <i>itte</i> (b)	<i>ite</i> (b)
Inessiivi	<i>talossa</i>	<i>talosa</i>	<i>talos</i>
Adessiivi	<i>talolla</i>	<i>talol</i>	
Elatiivi	<i>talosta</i>	<i>talost</i>	
<i>i:n</i> loppuheitto (tapaukset analysoitu erikseen)	<i>yksi</i> , <i>tulisi</i> , <i>taloksi</i> , <i>pelasi</i>	<i>yks</i> , <i>tulis</i> , <i>taloks</i> , <i>pelas</i>	
Painottoman tavun <i>i</i> -loppuiset diftongit	a) <i>punainen</i> , <i>antaisit</i> b) <i>puhui</i>	a) <i>punanen</i> , <i>antasis</i> b) <i>puhu</i>	
NUT-partisiippi	<i>purrut</i> , <i>hyppinyt</i>	<i>purru</i> , <i>hyppiny</i>	
<i>ei ole</i>	<i>ei ole</i>	<i>ei oo</i>	<i>ei o</i>
<i>olla</i> , <i>tulla</i> (1. ja 2. persoona)	<i>olen</i> , <i>olet</i>	<i>oon</i> , <i>oot</i>	
<i>tämä</i> , <i>nämä</i>	<i>tämä</i> , <i>nämä</i>	<i>tää</i> , <i>nää</i>	
1. ja 2. persoonan pronominit	<i>minä</i> , <i>sinä</i>	<i>mää</i> , <i>sää</i>	<i>mä</i> , <i>sä</i>
3. persoonan pronomini (yksikkö ja monikko)	<i>hän</i> , <i>he</i>	<i>se</i> , <i>ne</i>	
Monikon 1. persoona	<i>menemme</i>	<i>mennään</i>	
<i>n:n</i> loppuheitto (määrälekseemeissä)	<i>mitään</i> , <i>kukaan</i>	<i>mitää</i> , <i>kukaa</i>	
<i>sillee</i> , <i>oikee</i>	<i>sillä tavalla</i> , <i>oikein</i>	<i>sillee</i> , <i>oikee</i>	

riittävästi. Vastaavasti pieneen aineistomäärään voi mahtua määrällisesti suuriakin muutoksia, jotka eivät ole tilastollisesti merkitseviä, koska niistä ei saada riittävän luotettavaa tietoa. Tällaisia muutoksia on hyvä tarkastella kvalitatiivisesti, mutta niistä ei voi aineiston määrän perusteella luotettavasti sanoa muutoksen todellisuudesta. Tilastollisten merkittävyyksien lisäksi tutkimme jokaisen esimerkin osalta myös käytännön merkittävyyttä. Tätä tarkastelemme pääosin kohorttien suhteellisten ja absoluuttisten arvojen vertailun sekä laadullisen pohdinnan avulla.

Testaamme kahta väitettä, joista toinen koskee yhteisön muutosta ja toinen yksilöiden muutosta. Kukin tarkasteltu muutosmalli voi vaatia jommankumman tai kummankin väitteistä pitävän paikkansa.

Väite 1: Samojen ikäryhmien kielenkäytössä ei ole eroja eri vuosikymmenien välillä (esim. 1970-luvun nuoret ja 1990-luvun nuoret eivät eroa toisistaan).

Väite 2: Samojen puhujien kielenkäytössä ei ole eroja eri vuosikymmenien välillä (esim. 1970-luvun nuoret ja 1990-luvun keski-ikäiset eivät eroa toisistaan).

Väitteitä tilastollisesti testaamalla voimme löytää eri mallien kanssa yhteensopivat muutokset seuraavasti: Jos molemmat väitteet jäävät voimaan, muutosta ei ole havaittavissa ja tilanne vaikuttaa stabiililta. Jos ensimmäinen väite jää voimaan, mutta toinen väite hylätään, muutos on yhteensopiva syklisen ikäsidonnan muutosmallin kanssa: yhteisö ei muutu, mutta yksilöt muuttuvat. Tämän vastakohta, ensimmäisen väitteen hylkäys ja toisen jääminen voimaan, puolestaan viittaa sukupolvittaiseen muutokseen, koska idiolektit eivät muutu, mutta yhteisö muuttuu ajassa.

Jos molemmat väitteet hylätään, vaihtoehdoiksi jäävät yhteisöllinen, elinikäinen tai vetäytyvä muutos. Näiden erottaminen toisistaan vaatii muutoksen suunnan ja yksilöiden tarkempaa tarkastelua. Yhteisöllinen muutos vaatii kaikkien ikäryhmien muutosta samaan suuntaan samanaikaisesti. Elinikäisen muutoksen ehtona on toisen väitteen hylkäys siten, että keski-ikäiset ja vanhat puhujat kasvattavat variantin käyttöä edellisestä haastattelukierroksesta. Vetäytyvän muutoksen ehto on päinvastainen: vanhemmat puhujat vähentävät variantin käyttöä. Kaikissa kolmessa mallissa on kuitenkin ehtona myös ensimmäisen väitteen hylkäys eli yhteisön muutos.

Haluamme korostaa, että tässä esiteltävällä tilastollisella menetelmällä voimme tutkia ainoastaan sitä, onko jokin aineistossa havaittu variaatiotilanne ristiriidassa eri muutosmalleihin kuuluvien oletusten kanssa. Jos jonkin muutosmallin vaatimat ehdot (esimerkiksi stabiilissa tilanteessa molempien väitteiden jääminen voimaan) eivät tilastollisten testien mukaan pidä paikkaansa jonkin piirteen osalta, tämä muutosmalli voidaan sulkea pois selityksenä kyseisen piirteen variaatiolle – tässä esimerkissä siis tilanne ei voi olla ainakaan stabiili. Jos taas tilastollinen testaus ei hylkää mallin vaatimia ehtoja, voimme sanoa, että muutosmalli on yhteensopiva kyseisen piirteen variaation kanssa.

Testaamme väitteitä vertailemalla otoksia. Koska ensimmäisen väitteen tapauksessa puhujat eivät ole samoja, käytämme riippumattoman otoksen testiä. Vastaavasti toisessa

väitteessä puhujat ovat samoja, jolloin käytämme riippuvan otoksen testiä. Käsillä olevassa puhutun kielen aineistossa on selvästi vinoja jakaumia ja paljon jakauman ulkopuolisia havaintoja. Tästä syystä käytämme ei-parametrisiä testejä: Mann–Whitneyn U-testiä (Wilcoxon 1945; Mann–Whitney 1947) riippumattomille otoksille (väite 1) ja Wilcoxonin merkittyjen sijalukujen testiä (Wilcoxon 1945) riippuville otoksille (väite 2). Teemme kaikki testit suhteellisille osuuksille litteraattien pituuden ja piirteiden yleisyyden vaikutuksen pienentämiseksi. Tämä ei ole sijalukuihin perustuvissa testeissä ongelma, mutta saattaa korostaa joidenkin pienifrekvenssisten piirteiden muutoksen merkitsevyyttä. Tällaisen tilanteen sattuessa kuitenkin kommentoimme mahdollisia ongelmia.

Yksilöiden muutosta testaaamme riippuvalla otoksella, jossa puhujat ovat samoja eri vuosikymmenien välillä. Taulukossa 3 olemme esittäneet tutkittavat otosjoukot. On huomattava, että kohortit ovat melko pieniä ja monissa tapauksissa painottuvat ylempään sosiaaliluokkaan. Tämä on tavallinen ongelma paneelitutkimuksissa (Paunonen 2006; Sankoff–Blondeau 2007; Sankoff 2018), koska alemman sosiaaliluokan puhujia on tyypillisesti vaikeampi tavoittaa uuteen haastatteluun. Paneelitutkimuksissa yhteisön muutoksenopeus saattaaakin näyttää hitaammalta kuin trenditutkimuksissa (Sankoff–Blondeau 2007, 581).

Taulukko 3. Usealla vuosikymmenellä haastatellut puhujat.

Syntymäaika	Haastattelut	Ikäryhmät	Puhujia yhteensä	Miehet	Naiset	Ylempi sosiaaliluokka	Alempi sosiaaliluokka
1927–1932	1970 ja 1990	40–60	9	4	5	7	2
1927–1932	1990 ja 2010	60–80	4	2	2	2	2
1952–1957	1970 ja 1990	20–40	10	6	4	8	2
1952–1957	1990 ja 2010	40–60	9	5	4	7	2
1971–1975	1990 ja 2010	20–40	13	6	7	7	6

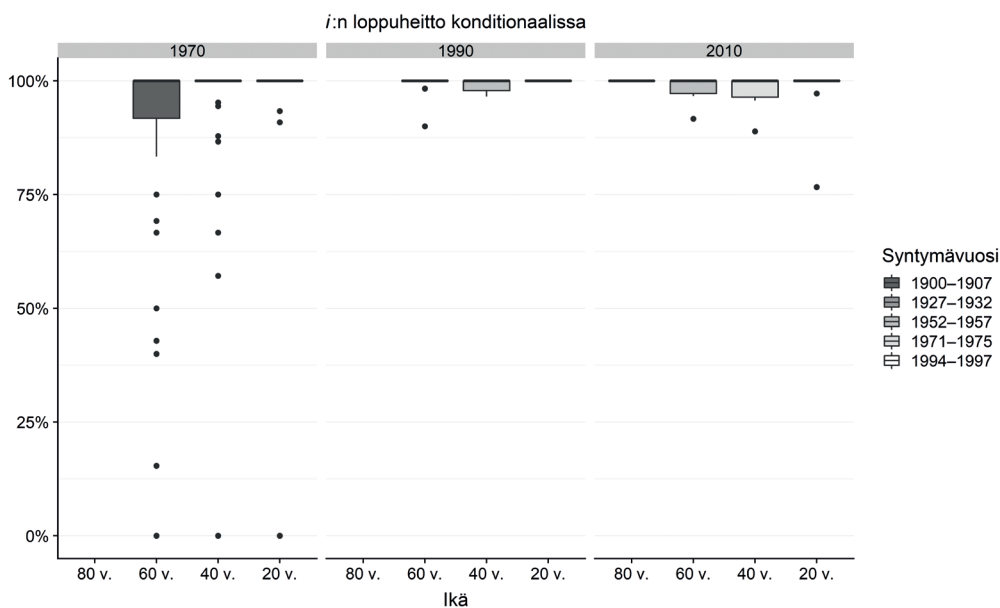
4 Muutosmallit Helsingin puhekielen aineistossa

Tässä luvussa esittelemme tutkimuksen keskeiset tulokset. Olemme tehneet kaikille tutkituille piirteille Mann–Whitneyn U-testin ja Wilcoxonin merkittyjen sijalukujen testin. Testien tulosten perusteella olemme valikoineet kutakin muutosmallia havainnollistamaan yhden tai useampia esimerkkipiirteitä. Koska piirteitä on paljon ja tarkastelumme on menetelmäkeskeinen, emme esittelle piirteiden historiallista taustaa. Jokaisesta piirteestä annetaan kuitenkin lähdeviitteitä tutkimuksiin, joissa itse ilmiötä on tarkasteltu syvemmin.

Tilastollisen merkitsevyyden rajana pidämme p-arvoa 0,05 mutta ilmoitamme kuitenkin myös tarkat lukemat kahden desimaalin tarkkuudella, paitsi jos p-arvo on hyvin pieni (alle 0,01). Kuviolina käytämme samanlaisia ruutu- ja janakaavioita kuin luvussa 2. Samaa kohorttia edustavat puhujat on merkitty kuvioihin samalla värillä haastatteluajasta riippumatta. Haluamme korostaa, että kyseessä ei aina ole täsmälleen sama joukko: esimerkiksi 1950-luvulla syntyneitä puhujia on 1970-luvun aineistossa 39, kun heitä 1990-luvulla on enää 10. Juoksevassa tekstissä vertailemme kuitenkin kohortin edustuksia niin, että kyseessä on nimenomaan sama puhujajoukko – tässä esimerkissä siis samat 10 puhujaa 1970-luvulta ja 1990-luvulta.

4.1 Stabiili tilanne

Stabiilia tilannetta on pidetty teoreettisena mahdollisuutena (esim. Paunonen 2005a, 15; Kurki 2013, 206), mutta tämä on osittain aineistolähtöistä (ks. luku 2). Omasta aineistostamme löytyy muutamia piirteitä, joissa ei tapahdu tilastollisesti merkitsevää muutosta sen paremmin yhteisön kuin yksilöidenkään kielessä. Voimme kuitenkin luokitella nämä piirteet kolmeen eri kategoriaan: hyvin pienifrekvenssisiin piirteisiin (esim. supistuma-verbti), jo lähestulkoon yksinomaisiin variantteihin (esim. *i*:n loppuheitto konditionaalissa) tai näiden vastakohtaan eli lähes täysin esiintymättömiin variantteihin (*r* yleiskielen *d*:n vastineena). Näistä esimerkkinä esitämme *i*:n loppuheiton konditionaalissa kuviossa 3 (piirteestä Rapola 1966, 493).

Kuvio 3. *i*:n loppuheitto konditionaalissa.

Kuviosta 3 nähdään, että *i:n* loppuheiton variaatiotilanne on Helsingin puhekielen aineistossa jo hyvin vakiintunut. Ainoastaan 1970-luvun vanhoilla ja keski-ikäisillä puhujilla esiintyy variantin käytössä vielä hyvin alhaisiakin suhteellisia osuuksia. Nämä kaksi ryhmää ovat muutenkin aineistossa selvästi muita yleiskielisempiä (Paunonen 2005a, 37). Osuuksia tarkastelemalla huomataan, että ryhmien välillä on vielä pieniä eroja: esimerkiksi 1970-luvun vanhoilla puhujilla loppuheiton osuus on 92 prosenttia ($n = 350/381$), kun se 1990-luvun vanhoilla on 99 prosenttia ($n = 256/258$). Erot ryhmien välillä eivät kuitenkaan ole tilastollisesti merkitseviä ($p = 0,51$). Tämä ei kuitenkaan suoraan todista tilanteen olevan stabiili, vaan vain osoittaa, että aineiston perusteella stabiilia muutoksia ei voitu sulkea pois (ks. luku 3).

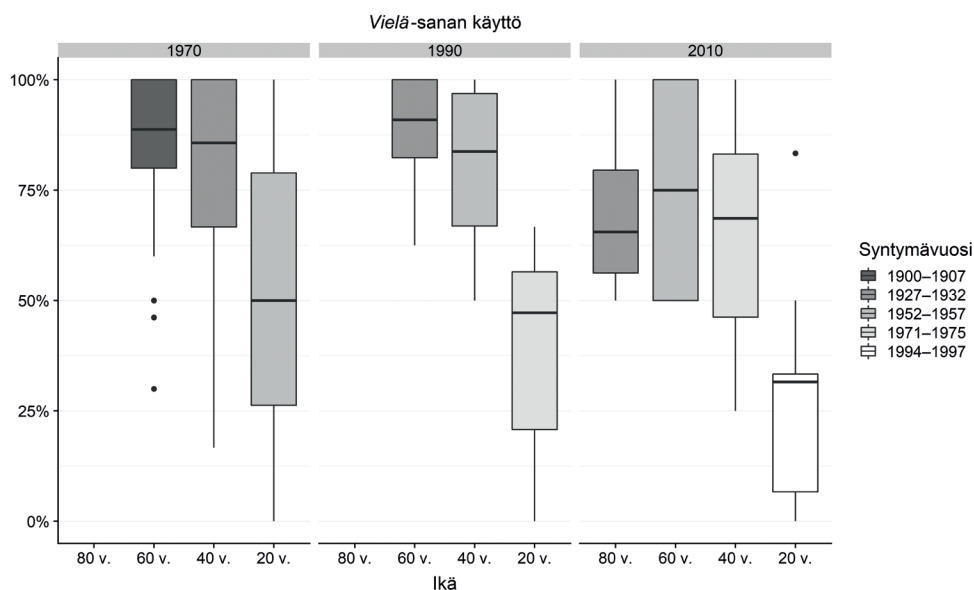
Koska stabiilin muutosmallin kanssa yhteensopivia variaatiotilanteita oli aineistossa vain muutamissa piirteissä, osoittautuu malli myös Helsingin puhekielen aineistossa harvinaiseksi. Muutosmallin tulkitseminen täysin teoreettiseksi riippuu pitkälti siitä, miten jo yksinomaisiin variantteihin suhtaudutaan. Sellaisia tapauksia, joissa varianttien välillä vielä olisi vaihtelua, mutta nämä vaihtelusuhteet pysyisivät kolmen (tai edes kahden) aikapisteen välillä tasaisina, ei ainakaan tästä aineistosta löydy. Konditionaalinen *i:n* loppuheitonkin tapauksessa näyttää siltä, että vielä esimerkiksi 1950-luvulta kerätyssä aineistossa variaatiota olisi saattanut olla huomattavasti enemmän.

4.2 Ikäsidonnainen muutos

Myös toinen Labovin muutosmalleista, ikäsidonnainen muutos, on tulkittu harvinaiseksi (Chambers 2009, 201). Tämä harvinaisuuden oletus perustuu ikäsidonnaisen mallin sykliseen luonteeseen: tietyt ikäryhmät poikkeavat muista aina uudelleen ja uudelleen. Myös tämä oletus käy toteen Helsingin puhekielen aineistossa. Ikäsidonnaiselle muutokselle annetut ehdot toteutuvat vain kahden variantin osalta. Piirteistä toinen, *vielä*-sanana käyttö (pro *viel* ja *viä*), on esitetty kuviossa 4. Toinen ikäsidonnaisen mallin kanssa yhteensopiva variantti aineistossa on demonstratiivipronominien käyttö henkilöviitteissä (Vilppula 1989; Priiki 2017), jossa on aiemminkin havaittu ikäsidonnaista tendenssiä (Lappalainen 2010, 287–288).

Tässä tutkimuksessa *vielä*-sanaa on tarkasteltu erillään siitä syystä, että siihen liittyy useita erilaisia kehityssuuntia: *A:n* loppuheitto (*viel*), diftongien avartuminen (*viäl*) ja eräänlainen välikonsonantin kato (*viä*) (Virtaranta 1946, 296–298). Vastaavia ilmiöitä esiintyy myös sanoissa *tuolla*, *siellä* ja *tiedä*, mutta näitä olemme tarkastelleet adessiivin yhteydessä (*tuolla* ja *siellä*) ja yleiskielen *d:n* vastineiden yhteydessä (*tiedä*). Diftongien avartumista ei ole Helsingin puhekielen aineistossa litteroitu johdonmukaisesti, joten sen tarkastelu jää tutkimuksen ulkopuolelle.

Puhujat kasvattavat *vielä*-sanana käyttöä aikuistuuksaan. Erityisen selvästi muutos näkyy 1970-luvulla syntyneiden kohortissa: 1990-luvulla ryhmän puhujat käyttävät *vielä*-sanaa 42 tapauksessa 117:stä (36 %). Keski-ikässä 2010-luvulla ryhmän puhujat käyttävät yleiskielistä varianttia 94 tapauksessa 141:stä (67 %). Wilcoxonin testin mukaan *p*-arvo onkin tämän kohortin osalta tilastollisesti merkitsevä, 0,02. Myös 1950-luvulla

Kuvio 4. Vielä-sanan käyttö.

syntyneiden puhujien kohortissa ero on tilastollisesti merkitsevä ($p = 0,04$), mutta erot eivät ole ryhmän kokonaisuutta tarkasteltaessa numeerisesti yhtä suuria (1970-luvulla *vielä*-sanan osuus on 60 % ja 1990-luvulla 78 %). Tämä muutos näkyy selvästi myös kuviossa 4: nuorten ja keski-ikäisten välillä on aina selvä ero. Myös toinen ikäsidonaisuuden malliin kuuluva vaatimus, oletus yhteisön stabiiliudesta ja syklistyydestä, toteutuu tässä variantissa, sillä ryhmien välillä ei ole tilastollisesti merkitseviä eroja. Kuviossa 4 1970- ja 1990-lukujen variaatiotilanne näyttääkin lähes kivettyneeltä, mikä sopisi täydellisesti ikäsidonaisen muutoksen malliin. Kuitenkin 2010-luvulle tultaessa huomataan myös toisenlaista, yhteisöllistä muutosta: kaikki ryhmät ovat vähentäneet variantin käyttöä. Suurin pudotus tapahtuu keski-ikäisten ryhmässä, jonka edustus putoaa 11 prosenttiyksikköä (1990-luvulla 78 %, $n = 53/68$, 2010-luvulla 67 %, $n = 102/152$). Tämä pudotus ei muuta varianttien edustussuhteita, eikä U-testin mukaan kyseessä ole tilastollisesti merkitsevä muutos ($p = 0,13$), mutta täysin staattisesta tilanteesta ei voida puhua.

Tässä piileekin eräs muutosmallien soveltamisen ongelmakohta: tähän asti muutosmalleja on sovellettu lähinnä kahden aikapisteen reaaliaikakatutkimuksiin (esim. Sankoff–Blondeau 2007; Sankoff–Wagner 2011). Mikäli tilanne näyttää kahden aikapisteen välillä yhdeltä muutosmallilta, tehdään helposti johtopäätös, että muutos etenee kyseisen mallin mukaisesti. Kuitenkin kolmannen aikapisteen mukaan tuominen saattaa muuttaa kahden aikapisteen välillä havaitun muutostendenssin todennäköisyyttä radikaalistikin.

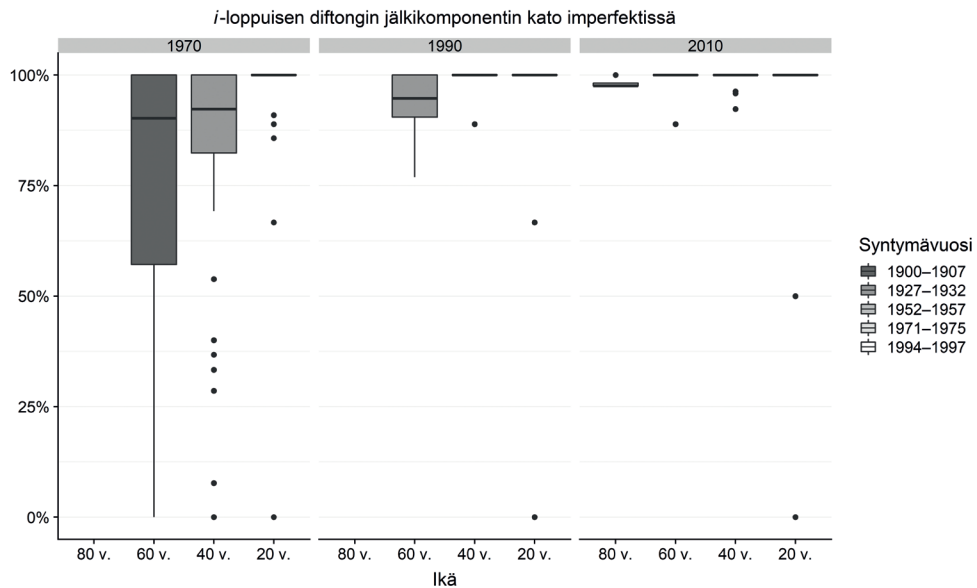
Vielä-sanan variaatiossa havaittu ikäsidonaisuus näyttää liittyvän muihinkin loppuheittoisiin variantteihin esimerkiksi adessiivissa ja elatiivissa, mikä tukisi tulkintaa, että kyse on oikeastaan samasta piirteestä (vrt. Mustanoja 2011, 287–289). Elatiiviin palataan

luvussa 4.6. Niin *vielä*-sanan kuin paikallissijojenkin variaatio voidaan tulkita tasaiseksi variaatioksi, joka ei ole välttämättä johtamassa minkäänlaiseen muutokseen. Tällaisissa piirteissä onkin kansainvälisissä tutkimuksissa löydetty ikäsidonnaista tendenssiä (esim. englannin *-ing*-päätevariaatio; Wagner 2012b).

4.3 Sukupolvittainen muutos

Siinä missä ikäsidonnaista muutosta on tavattu pitää harvinaisena muutosmallina, sukupolvittaista muutosta on yleensä pidetty normaalina muutoksen tapana (esim. Labov 1994, 84). Tämä näkemys perustuu oletukselle idiolektien pysyvyydestä eli niin sanottuun kriittisen iän hypoteesiin. Toisaalta sukupolvittaisen muutoksen korostuminen sociolingvistisessä tutkimuksessa johtuu toisesta kriittisen iän hypoteesin seurauksesta eli näennäisaikamenetelmästä. Jotta näennäisaikamenetelmään voidaan luottaa, on muutoksen oltava ainakin osittain sukupolvittaista (tai stabiilia). Viimeisenä on tietenkin otettava huomioon, että myös reaaliaikatutkimuksissa on havaittu sukupolvittaisesti eteneviä muutoksia (ks. esim. Paunonen 2005a; Sankoff–Blondeau 2007).

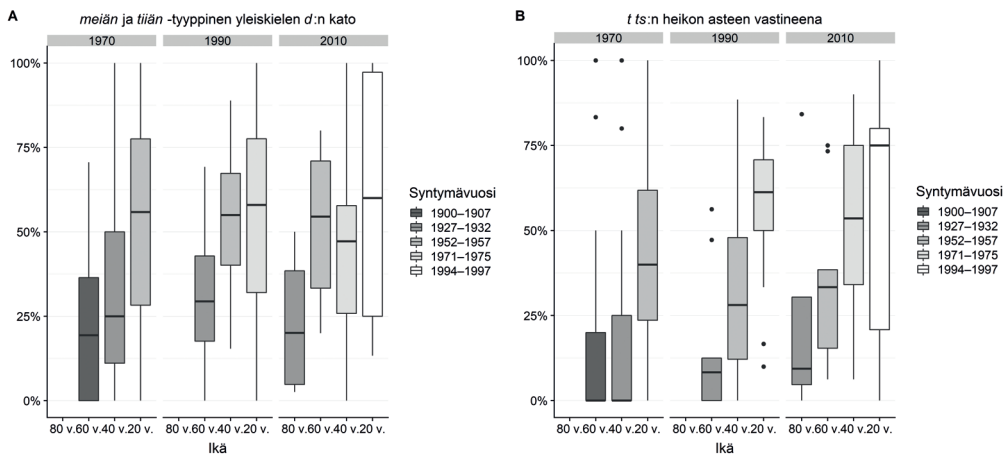
Myös käsillä olevassa tutkimuksessa sukupolvittainen muutos vaikuttaa huomattavan tavalliselta muutoksen tavalta. Sukupolvittainen muutos näyttää tässä aineistossa kiinnittyvän erityisesti muutoksen loppuvaiheessa oleviin tilanteisiin, joissa variantista tulee joko yksinomainen tai se poistuu käytöstä kokonaan. Tällaisia tapauksia on aineistossa kaikkiaan neljä kappaletta, joista esimerkkinä on kuviossa 5 esitetty *i*-loppuisen diftongin jälkikomponentin kato imperfektissä (*hän puhu eilen*) (Rapola 1966, 467–485).

Kuvio 5. *i*-loppuisen diftongin jälkikomponentin kato imperfektissä.

Kuviosta huomataan sukupolvittainen tendenssi, joka johtaa yhteisön muutokseen ajassa. Tilastollisten testien mukaan muutos on tosin merkitsevä vain keski-ikäisten osalta 1970- ja 1990-lukujen välillä ($p = 0,01$). 1970-luvulla keski-ikäiset käyttivät katoedustusta 80 prosentissa tapauksista ($n = 509/635$) ja 1990-luvulla 99 prosentissa ($n = 86/87$). Koska suhteelliset osuudet ovat 1990-luvulta eteenpäin jo hyvin lähellä sataa prosenttia, ryhmien vertailu ei tuota muissa tapauksissa tilastollisesti merkitseviä eroja. Esimerkiksi nuoret käyttävät katoedustusta 99-prosenttisesti niin 1970- kuin 1990-luvullakin ($n = 339/343$ ja $69/70$).

Sukupolvittaisen mallin kanssa yhteensopivia tapauksia on aineistossa kuitenkin myös selvästi varioivammissa tilanteissa. Kuviossa 6 esittelemme kaksi hieman erilaista tapausta, joissa molemmissa on kuitenkin pääasiallisena muutosmallina sukupolvittainen muutos.

Kuvio 6. *Meiän* ja *tiiän* -tyyppinen yleiskielen *d*:n kato (A) ja yksinäis-*t ts:n* heikon asteen vastineena (B).

Molemmat esimerkit poikkeavat kuvion 5 tapauksista siinä, että ne näyttävät olevan selvästi suuremman variaation alaisia. Aloitamme yleiskielen *d*:n kadosta määräluksemeisissä. Kyseessä on niin sanottu länsimurteenen kato (Virtaranta 1946, 117–122; Paunonen 1995, 37–44), joka esiintyy monikollisissa persoonapronomineissa (*meiän*) ja *tietää*-verbin taivutuksessa (*tiiän*). 1970-luvun tilanne näyttää selvästi siltä, että yhteisössä on meilläään muutos: ikäryhmät eroavat toisistaan, ja nuoret ovat muutoksen kärjessä (ks. myös Paunonen 1995, 37). Seuraavassa aikapisteessä 1990-luvulla muutos näyttää edenneen odotuksenmukaisesti: puhujien idiolektit ovat pysyneet kohtuullisen vakaina. Esimerkiksi 1950-luvulla syntyneiden kohortissa on katoedustusta 1970-luvun aineistossa 56 prosenttia ($n = 161/288$) ja 1990-luvulla 55 prosenttia ($67/123$). Yhteisö puolestaan on muuttunut: 1970-luvun keski-ikäisillä katoedustusta on 31 prosenttia ($123/400$) ja 1990-luvun keski-ikäisillä 55 prosenttia ($67/123$). Näiden ryhmien välillä on tilastollisesti

merkitsevä ero ($p = 0,01$). Kuitenkin jo 1990-luvun pysäytyskuvassa on tapahtunut jotakin odottamatonta: nuoret eivät ole kasvattaneet katoesiintymiään juuri lainkaan, vaan keski-ikäiset ovat ottaneet nuorten ryhmän kiinni.

Sukupolvittaisen mallin uskottavuus tässä variantissa heikkenee entisestään 2010-luvulle tultaessa. Siinä missä 1950-luvulla syntyneet ovat edelleen säilyttäneet idiolektinsa vakaina (58 %, $n = 127/218$), 1970-luvulla syntyneiden osalta varianttien yleisyys-suhteet ovat muuttuneet. 1990-luvulla nuoruudessaan kohortin puhujat käyttivät katoedustusta 70-prosenttisesti ($n = 155/221$) ja 2010-luvulla vain 41-prosenttisesti (85/210). Wilcoxonin testin mukaan muutos ei kuitenkaan ole tilastollisesti merkitsevä ($p = 0,29$). On muistettava, että Wilcoxonin sijalukutesti vertaa keskenään yksilöiden edustuksia. Tässä tapauksessa yhdeksän kohortin 13 puhujasta vähentää katoedustusta nuoruudesta keski-ikään. Kolme puhujaa puolestaan kasvattaa osuuttaan reilusti. Näin ollen testi ei pidä eroa tilastollisesti merkitsevänä, koska ryhmän sisäinen varianssi on suurta. Kvalitatiivisesti tarkasteltuna näyttää kuitenkin siltä, että sukupolvittaisen muutoksen malli ei enää tämän kohortin osalta ole uskottava, vaan puhujien kielenkäyttö on muuttunut nuoruudesta keski-ikään siirryttäessä. Tässäkin tapauksessa siis kolmannen aikapisteen tuominen mukaan sotkee kahdessa aikapisteessä selvältä näyttäneen muutosmallin.

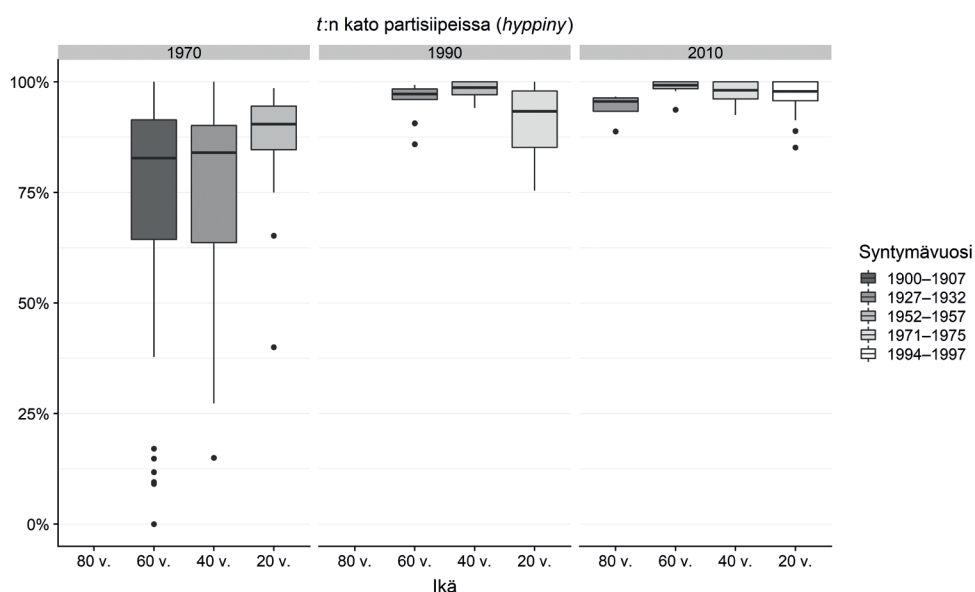
Toisessa esimerkkitapauksessa (kuviokuva 6B) tarkastelemme *t:n* käyttöä *ts:n* heikon asteen vastineena lekseemeissä *katsol/katse-*, *itse*, *viitsi-*, *etsi-* (Rapola 1966, 182–195; Paunonen 1995, 58–68). Tässä tapauksessa huomaamme muutamia sukupolvittaisen muutoksen mallista poikkeavia ilmiöitä: puhujat vähentävät variantin käyttöä nuoruudesta keski-ikään siirryttäessä ja kasvattavat sitä taas keski-ikästä vanhuuteen. Esimerkiksi 1970-luvulla syntyneillä muutos nuoruudesta keski-ikään on 57 prosentista ($n = 70/122$) 44 prosenttiin (107/243). Keski-ikästä vanhuuteen voidaan niin ikään havaita muutos esimerkiksi 1930-luvulla syntyneillä puhujilla: 1970-luvulla yksinäis-*t:n* osuus on kohortissa 11 prosenttia ($n = 7/66$) ja 1990-luvulla 22 prosenttia (35/156). Mikään näistä muutoksista ei kuitenkaan ole tilastollisesti merkitsevä, eli muutos on tilastollisesti tulkiten yhteensopiva sukupolvittaisen muutoksen mallin kanssa. Tämä johtuu pitkälti samasta syystä kuin yllä: puhujat muuttuvat ristiin. Voimme kuitenkin lingvistisesti tulkiten havaita idiolekteissa muutostendenssin.

Tällaista variaatiokaavaa, jossa seurauksena on *u:n* muotoinen käyrä (variantin käyttö vähenee keski-ikässä ja kasvaa eläköityessä) on pidetty tavallisena tapauksissa, joissa ei ole meneillään muutosta (Downes 1998, 224; Tagliamonte 2012, 47), ja sen on nähty olevan seurausta aikuisuuden paineista (ks. luku 2). Yksinäis-*t:n* käytössä *ts:n* heikon asteen vastineena on kuitenkin selvää, että meneillään on koko yhteisöä koskeva muutos. Tämän variantin osalta yksittäinen muutosmalli ei mitenkään riitäkään kuvaamaan itse tilannetta. Pääasiallinen muutoksen tapa on edelleen sukupolvittainen muutos, mutta mukana on selvää ikäsidonaisuutta, koska keski-ikässä käyttö vähenee ja vanhetessa käyttö jälleen kasvaa. Nuoruuden korkeaa tasoa ei kuitenkaan enää vanhana saavuteta. Kun vielä aina uusi nuorten ryhmä kasvattaa variantin käyttöä, voidaan todeta, että yhteisö muuttuu, mutta ei niin nopeasti kuin sukupolvittainen muutos antaa aiheen olettaa. Toisaalta muutos on nopeampaa kuin vetäytyvän muutoksen mallissa, joka ei oleta käytön kasvua enää

myöhemmissä ikävaiheissa. Tämä muotoilu on jo melko monimutkainen, mutta pohjimmiltaan kyse on siitä, että sukupolvittainen muutos kohtaa kielellisten markkinoiden periaatteen (Bourdieu–Boltanski 1975; Sankoff–Laberge 1978).

4.4 Yhteisöllinen muutos

Yhteisöllisen muutoksen vaatimuksena on sekä yksilöiden että yhteisön muutos samaan suuntaan. Tapauksia, joissa tällainen yhdensuuntainen muutos tapahtuu tilastollisesti merkitsevästi, löytyy aineistosta vain yksi, NUT-partisiippien sananloppuisen *t:n* kato (kuvio 7). Piirteestä ovat kirjoittaneet esimerkiksi Rapola (1966, 314) ja Mielikäinen (1978, 108–112).

Kuvio 7. *t:n* kato partisiipeissa.

Partisiippien katomuodoissa muutos on jo 1970-luvulla melko pitkällä. 1990-luvulle tultaessa on kuitenkin tapahtunut selvä hyppäys: sekä vanhat että keski-ikäiset puhujat käyttävät katomuotoja lähes yksinomaisesti. Siinä missä 1970-luvun vanhojen katoedustus oli 72 prosenttia ($n = 1109/1538$) on se 1990-luvulla 96 prosenttia ($1067/1106$). Vastaavasti keski-ikäisillä muutos on 76 prosentista ($n = 1116/1462$) 98 prosenttiin ($664/676$). Tilastollisesti tarkasteltuna sekä vanhoilla että keski-ikäisillä 1970-luvulta 1990-luvulle siirryttäessä *p*-arvo on erittäin merkitsevä eli pienempi kuin 0,001. Erikoista on kuitenkin nuorten ryhmän staattisuus: kato-osuus on sekä 1970-luvulla että 1990-luvulla 92 prosenttia ($n = 1689/1842$ ja $533/577$, $p = 0,32$). Näin ollen täysin yhteisöllisestä muutoksesta ei voida tämänkään variantin kohdalla puhua.

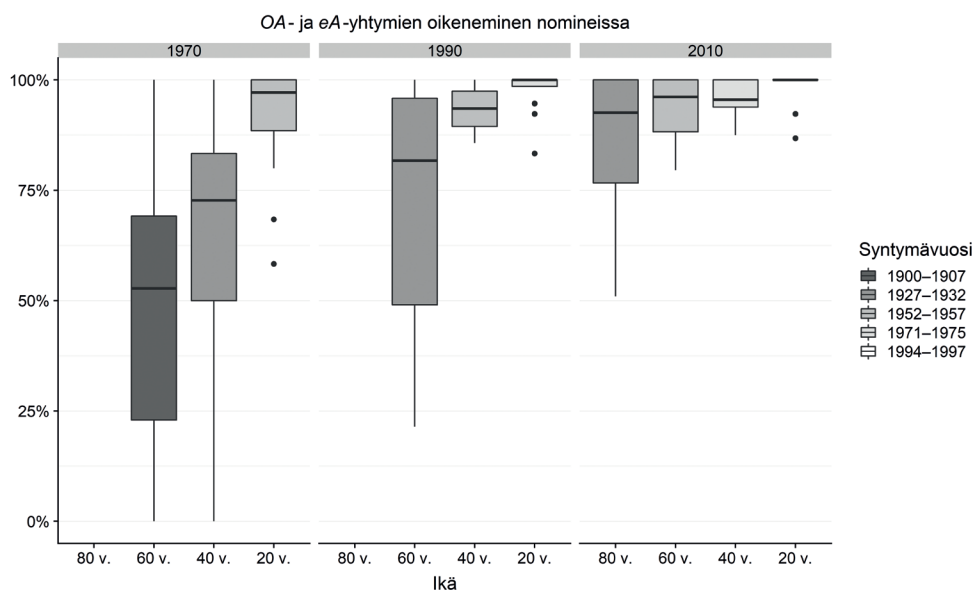
Myös idiolekteissa tapahtuu muutos 1970-luvun ja 1990-luvun välillä: 1930-luvulla syntyneiden osalta 74 prosentista ($n = 378/509$) 96 prosenttiin ($n = 1067/1106$, $p < 0,01$) ja 1950-luvulla syntyneiden osalta 94 prosentista ($n = 909/972$) 98 prosenttiin ($664/676$, $p = 0,02$). Koska katomuotojen käyttö lähentelee sataa prosenttia kaikissa ikäryhmissä 1990-luvulla ja 2010-luvulla, ei merkittävää muutosta enää näiden vuosikymmenten välillä tapahdu. Onkin vaikea kuvitella tilannetta, jossa tapahtuisi yhteisöllinen muutos samassa piirteessä useamman kuin kahden aikapisteen välillä, koska tyyppillisesti yhteisöllinen muutos on nopea, koko yhteisön siirtymä käyttämään tiettyä varianttia.

Yhteisöllinen muutos vaikuttaa tämän tutkimuksen aineistossa harvinaiselta muutoksen tavalta. Osittain tämä liittyy siihen, että yhteisöllinen muutos on yleensä yhdistetty leksikaalisiin piirteisiin, joita emme ole tässä tutkimuksessa juurikaan tarkastelleet. Toiseksi yhteisöllisen muutoksen ehdot ovat melko tarkat: kaikki yhteisön jäsenet muuttuvat samanaikaisesti samaan suuntaan ja mielellään vielä samantasoisesti. Jos emme seuraa vaatimuksia näin tarkasti, voimme löytää tämänkin tutkimuksen aineistosta tapauksia, joissa tapahtuu selvä yhteisöllisen muutoksen kaltainen käänne, kun jokin variantti pysäyttää toisen etenemisen. Kaikkein selvimmin muutos näkyy MA-infinitiivin variaatiossa. Tunnuksettomat illatiivimuodot (tapaukset, joissa MA-tunnus on kadonnut, mutta illatiivin sananloppuinen n on vielä säilynyt; *meen pelaan*) häviävät 1990-luvun ja 2010-luvun välillä lähes täysin käytöstä, kun puhujat käyttävät enenevässä määrin lyhyttä infinitiiviä (*meen pelaa*). Piirrettä on tarkasteltu samasta aineistosta jo aiemmin (Kuparinen 2018), joten emme tässä paneudu siihen syvemmin.

4.5 Elinikäinen muutos

Elinikäisen muutoksen testaaminen tilastollisesti on sikäli hankalaa, että mallin määritelmät ovat epäselviä. Esimerkiksi Sankoff (2005, 1011) määrittelee elinikäisen muutoksen niin, että osa vanhemmista puhujista muuttaa puhettaan meneillään olevan muutoksen suuntaan. Mikä sitten on riittävä osa, jotta voimme puhua elinikäisestä muutoksesta? Entä jos osa puhujista muuttaakin puhettaan päinvastaiseen suuntaan? Toisaalta elinikäistä muutosta on määritelty niin, että näennäisaikainen muutoksen kuva aliarvioi muutoksen nopeutta (Buchstaller 2015, 459). Tämä tarkoittaisi sitä, että vanhempien puhujien pitäisi muuttaa puhettaan suurimmaksi osaksi meneillään olevan muutoksen suuntaan eikä sitä vastaan – muutenhan muutoksen nopeus ei olisi suurempi kuin näennäisaikaisessa enusteessa (siis muutosmallien termein sukupolvittaisessa muutoksessa).

Näistä lähtökohdista tarkastelemme yhtä esimerkkipiirrettä, jossa on ainakin jonkin verran elinikäisen muutoksen piirteitä. Kuitenkaan tilanteita, joissa elinikäinen muutos olisi selvä kolmen aikapisteen välillä, ei aineistosta löydy ainuttakaan. Monissa tapauksissa puhujat muuttuvat ristiin vanhemmalla iällä: osa puhujista muuttuu meneillään olevan muutoksen suuntaan ja osa sitä vastaan. Mikäli yhteisö ei kokonaisuutena muutu riittävästi, on vaikea perustella elinikäisen muutoksen olemassaoloa. Kuviossa 8 on esitelty OA- ja eA-yhtymien oikeneminen nomineissa (*korkee*) (Rapola 1966, 413–427).

Kuvio 8. OA- ja eA-yhtymien oikeneminen nomineissa.

Kuviosta 8 havaitaan elinikäisen muutoksen mukainen tendenssi 1930-luvun taitteessa syntyneiden puhujien edustuksessa: puhujat kasvattavat oienneiden muotojen käyttöä vuosikymmeneltä toiselle.³ Tälle kuvasta tehtävälle havainnolle löytyy myös tilastollista tukea: Wilcoxonin merkittävien sijalukujen testin mukaan 1930-luvulla syntyneiden puhujien kielenkäyttö muuttuu tilastollisesti merkitsevästi 1970-luvulta 1990-luvulle eli keski-ikästä vanhuuteen ($p = 0,02$). Keski-ikässä kohortin puhujat käyttävät oienneita muotoja 51 prosentissa tapauksista ($n = 119/234$) ja 60-vuotiaina 73 prosentissa ($253/347$). Muissa kohorteissa ei kuitenkaan ole tilastollisesti merkitseviä eroja, ja kaikkien aikapisteen välillä esiintymien määrät hieman vähenevät nuoruudesta keski-ikään siirryttäessä. Esimerkiksi 1970-luvulla syntyneillä puhujilla tämä muutos on 98 prosentista ($n = 375/383$) 95 prosenttiin ($408/431$).

Yhteisö muuttuu eA- ja OA-yhtymien oikenemisen suuntaan tilastollisesti merkitsevästi vain 1970-luvulta 1990-luvulle siirryttäessä keski-ikäisten ryhmässä ($p < 0,001$). 1970-luvulla keski-ikäiset käyttävät oienneita muotoja 64 prosentissa piirteen esiintymistä ($n = 451/705$) ja 1990-luvulla jo 93-prosenttisesti ($251/270$). Samalla aikavälillä on myös vanhojen ryhmässä määrällisesti selvä muutos, vaikka testin tulos ei aivan ylläkään tilastolliseen merkitsevyyteen ($p = 0,06$). Ryhmän edustus muuttuu 1970-luvun 49 prosentista ($n = 306/622$) 1990-luvun 73 prosenttiin ($253/347$). 1990-luvun ja 2010-luvun

³ On huomioitava, että 2010-luvulla kohortissa on vain 4 puhujaa, eikä joukon tarkastelu ryhmänä ole erityisen mielekäästä.

välillä ikäryhmiä vertailtaessa ei ole enää merkittäviä eroja, mikä johtuu osaltaan siitä, että esimerkiksi 2010-luvulla kaikkien ryhmien edustus on jo yli 90 prosentin.

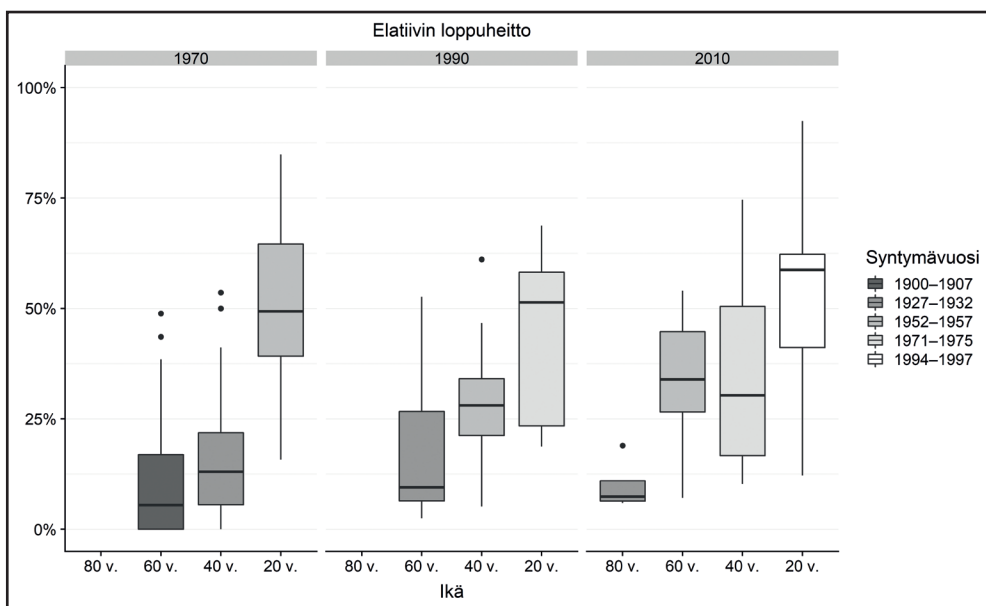
Myös *tt:n* käytössä *ts:n* vahvan asteen vastineena (*seittemän*) toteutuu samantapainen, yhden puhujakohortin toteuttama elinikäinen muutos. Tässä variantissa 1950-luvulla syntyneiden puhujien kielenkäyttö muuttuu elinikäisen muutoksen mallin tavoin, mutta muissa kohorteissa vastaavaa tendenssiä ei ole. Elinikäinen muutos näyttää siis toteutuvan tilanteissa, joissa jokin puhujakohortti ottaa osaa meneillään olevaan nopeaan muutokseen. Esimerkiksi juuri *OA-* ja *eA-*yhtymien oikenemiseen malli sopii hyvin, sillä monofongivariantti on koko Suomessa edelleen voimakkaasti yleistynyt (Mantila 2004, 326–327). Sosiolingvistiikassa paljon hyödynnettyyn *S-käyrään* (Bailey 1973) verraten voisi tulkita niin, että *S-käyrän* nopeassa keskivaiheessa olevat muutokset hakeutuvat elinikäisen muutoksen malliin. Tämä on kuitenkin eräänlainen tautologia: jotta muutos voisi olla nopeassa vaiheessa, suurimman osan yhteisön jäsenistä on osallistuttava siihen eli muutoksen on oltava yhteisöllistä tai elinikäistä. *S-käyrän* ja muutosmallien suhde on kiinnostava teoreettisen pohdiskelun aihe, johon emme kuitenkaan tässä paneudu tarkemmin.

4.6 Vetäytyvä muutos

Vetäytyvässä muutoksessa puhujat vähentävät variantin käyttöä vanhemmalla iällä, mutta eivät niin paljoa kuin ikäsidonmaisessa mallissa. Tämä johtaa ennen pitkää myös yhteisön muutokseen, mutta muutoksen nopeus on hitaampi kuin sukupolvittaisen muutoksen mallissa. Tämän mallin osalta tilastollisen testaamisen ongelmat ovat pitkälti samanlaisia kuin elinikäisessä muutoksessa: puhujat muuttuvat paljon ristiin. Muutaman variantin käytössä tilastollista tukea vetäytyvälle muutokselle kuitenkin löytyy. Esimerkkinä tällaisesta variantista esittelemme elatiivin loppuheiton variaatiota kuviossa 9 (piirteestä Rapola 1966, 496–497).

On selvää, että elatiivin loppuheitossa on ikäefekti: nuoret ovat selvästi muita edellä. Koska tämän lisäksi yhteisökin muuttuu, muutos on vetäytyvää eikä pelkästään ikäsidonnaista. Yhteisön muutos saa tilastollista tukea 1970-luvun ja 1990-luvun keski-ikäisten välillä ($p = 0,01$). 1970-luvulla keski-ikäisten esiintymistä loppuheittoisia on 15 prosenttia ($n = 207/1425$) ja 1990-luvulla 29 prosenttia ($108/373$). Määrällisesti suuri muutos tapahtuu myös 1990-luvun ja 2010-luvun vanhojen puheessa, kun loppuheittoedustus muuttuu 13 prosentista ($n = 81/628$) 33 prosenttiin ($156/471$). Muutos on tilastollisen merkitsevyyden rajalla ($p = 0,05$), mutta lingvistisesti voidaan puhua melko selvästä erosta.

Yksilötasolla suurin muutos tapahtuu 1950-luvulla syntyneiden puheessa 1970-luvun ja 1990-luvun välillä. Nuoruudessaan ryhmän puhujat käyttävät loppuheittoista muotoa 46 prosentissa tapauksista ($n = 285/625$) ja keski-ikässä 1990-luvulla vain 29 prosentissa ($108/373$). Tässäkin tapauksessa liikutaan aivan tilastollisen merkitsevyyden raja-arvolla ($p = 0,05$). Vastaavasti 1970-luvulla syntyneiden kohortin loppuheittoisten varianttien määrä laskee 47 prosentista 33 prosenttiin. Puhujat siis vähentävät vanhetessaan variantin käyttöä, mutta eivät kokonaan luovu siitä. Tämän lisäksi on huomattava, että esimerkiksi 1950-luvulla syntyneiden kohortti kasvattaa loppuheittoisten varianttien osuuttaan

Kuvio 9. Elätiivin loppuheitto.

keski-ikästä vanhuuteen, joskin vain 4 prosenttiyksikköä. Näin ollen muutos näyttää noudattavan u:n muotoista käyrää (ks. luvut 2.2 ja 4.3).

Ainakin tämän aineiston osalta näyttää siltä, että tällainen u:n muotoinen kaarevan muutoksen malli on huomattavasti tavallisempi kuin tasaisesti laskeva malli (vetäytyvä muutos). Kahden aikapisteen tutkimuksessa nuoruudesta keski-ikään selvästi laskeva variantin käyttö saattaa johdattaa tulkitsemaan muutoksen vetäytyväksi, kun taas kolmannessa aikapisteessä saman joukon muutos näyttääkin noudattavan u:n muotoista käyrää.

5 Lopuksi

Vaikka muutosmallien teoriaa voidaan pitää myös käytäntöön sopivana, näyttää siltä, että osa malleista toimii vain hyvin harvoissa tilanteissa. Esimerkiksi stabiilia tilannetta voidaan löytää vain varianteista, jotka ovat joko yksinomaisia tai kokonaan esiintymättömiä. Yhteisöllisen muutoksen ehtoihin sopiva muutos esiintyy aineistossa vain yhdessä piirteessä ja ikäsidonnanenkin vain kahdessa.

Kaikkein yleisimmältä muutosmallilta vaikuttaa odotuksenmukaisesti sukupolvittainen muutos. Vaikka kriittisen iän hypoteesi ja näennäisaikamenetelmä ovat saaneet viime vuosina arvosteluakin osakseen, niiden kanssa yhteensopiva sukupolvittaisen muutoksen malli on kuitenkin edelleen hyvin uskottava. Tällainen muutos näyttää esiintyvän erityisesti tilanteissa, joissa muutos on lähestymässä loppuaan. On myös muistettava, että elinikäisen ja vetäytyvän muutoksen mallit perustuvat juuri sukupolvittaiselle muutokselle.

Vaikka muutosmalleja on täydennykset mukaan luettuina jo kuusi kappaletta, olemme törmänneet toistuvasti malliin, jota ei ole laskettu näiden kuuden mallin joukkoon. U:n muotoisen käyrän muodostava variaatiokaava nousi esiin sekä sukupolvittaisen muutoksen (luku 4.3) että vetäytyvän muutoksen (4.6) yhteydessä. Vanhastaan tällainen käyrä taas on liitetty ikäsidonaisuuteen (ks. luku 2.2). Kaarevan muutoksen yhdistäminen vain ikäsidonaisuudesta muuttuviin tasaisen variaation piirteisiin näyttää tämän tutkimuksen valossa liian kapealta käyttöalalta: esimerkiksi *t:n* käyttö *ts:n* heikon asteen vastineena (kuvio 6B) toteuttaa toisaalta kaarevaa mallia, mutta yhteisö kuitenkin selvästi myös muuttuu ajassa.

Kun kaareva muutos lasketaan mukaan, neljässä muutoksen tavassa on mukana jonkinlainen ikäefekti. Niin ikäsidonaisuudessa muutoksessa, elinikäisessä muutoksessa, vetäytyvässä muutoksessa kuin kaarevassakin muutoksessa idiolekteissa tapahtuu muutoksia ikäsidonaisuudesta. Onko näiden erottelu neljäksi eri muutosmalliksi mielekäs? Olisiko sittenkin syytä tulkita ikäsidonaisuus laavammin ja käsitellä sitä nimenomaan efektinä? Ikäefekteistä puhuu muun muassa Downes (1998, 239), ja näkemys lähestyy jo Hockettin (1950, 453) alkuperäistä ikäsidonaisuuden määritelmää, jonka mukaan samanikäiset puhujat muodostavat ryhmiä ja puhuvat samalla tavoin. Näin tulkittuna esimerkiksi ikäsidonainen muutos olisi stabiili tilanne ikäefektillä, kun taas elinikäinen muutos ja vetäytyvä muutos vastaisivat sukupolvittaisen muutoksen mallia ikäefektillä. Tällainen ajattelutapa toisaalta vähentäisi erilaisten mallien määrää ja toisaalta avaisi selvästi, mistä erilaiset variaatiokaavat ovat peräisin. Sen sijaan, että yritettäisiin päättää, mikä malli kuvaa tilannetta parhaiten (Labov 1994, 94–97; Paunonen 2005a, 48), voitaisiin tarkastella muutoksia erilaisten efektien yhdistelminä. Tämä saattaisi myös avata uudella tavalla poikkeavia variaatiokaavoja, sillä nykyiseen jaotteluun kiinnittyminen jättää jotkin muutoksen tavat väistämättä sivuun.

Muutosmallien teoriaan sisältyvä ikäkäsitys vaatii muutenkin tarkempaa tarkastelua. Esimerkiksi Sankoff (2005, 1011) määrittelee ikäsidonaisuuden hetkellisenä poikkeamana ja katsoo elinikäisen muutoksen edustavan lopullista muutosta. Onko tämä kuitenkin vain ikäkeskeistä harhaa? On helppo tulkita muutos nuoruuden ja keski-ikä välillä ikäsidonaisuudeksi, kun taas muutos keski-ikästä vanhuuteen jää tutkimuksen näkökulmasta lopulliseksi, koska puhujaa ei enää haastatella myöhemmin. Näin jälkimmäinen muutos näyttää todellisemmalta kuin ensimmäinen, vaikka molemmat olisivatkin yhtä lailla ikään tai elämäntilanteeseen sidottuja. Osaltaan tämä liittyy sosiaalitieteitä yleisemmin vaivaavaan ikäharhaan: nuoruuden ja vanhuuden muutoksia tarkastellaan ikään liittyvinä, kun taas keski-ikässä tapahtuvia idiolektin muutoksia lähestytään yksilön oman elämän verkostojen kautta (vrt. Eckert 1997, 157–158).

Muutosmallien kuvaama kielellinen todellisuus perustuu oletukselle yhteiskunnan muuttumattomuudesta. Kieli muuttuu tietyn mallin mukaan ikään kuin tyhjiössä, ulkoisten vaikuttimien ulottumattomissa. Vastaavanlainen oletus on sisäänrakennettu jo näennäisaikahypoteesiin (Laasanen 2016, 67–68). Tämä ei välttämättä ole ongelma sinänsä, jos muutosmalleja käytetään ennen kaikkea selittämään jo tapahtuneita muutoksia, jolloin

yhteiskunnassa tapahtuneet muutokset voidaan huomioida selityksen yhteydessä. Hankaluuksiin saatetaan sen sijaan päätyä, jos muutosmallien perusteella pyritään luomaan ennusteita tulevasta. Käsillä olevassa aineistossa selvä yhteiskunnallinen muutos voidaan havaita 1970-luvun ja 1990-luvun välillä. Paunonen (2005b, 195) toteaa, että 1970-luvun aineistoon saatiin vielä 'työläiskaupungin' ja 'virkamieskaupungin' edustajia, mutta tämän jälkeen kaupunginosadikotomiasta on täytynyt luopua. Tämä muutos näkyy aineiston puhujissa: siinä missä 1970-luvun vanhat puhuvat hyvin yleiskielisesti, 1990-luvun vanhat ovat huomattavasti puhekielisempiä (Paunonen 2006, 47). Muiden vuosikymmenten ja ikäryhmien välillä yhtä suuria eroja ei ole.

Labov pyrki muutosmallien teoriailaan osoittamaan, että näennäisaikametodi ei voi erottaa toisistaan stabiilia tilannetta ja yhteisöllistä muutosta eikä toisaalta ikäsidonnaista ja sukupolvittaista muutosta (Labov 1994, 84–85). Tähän hän tarjosi ratkaisuksi kahden aikapisteen reaaliaikatutkimuksia. Reaaliaikatutkimukset ovat näyttäneet toteen toisaalta Labovin teorian, mutta tuoneet myös paljon uutta tietoa esimerkiksi idiolektien muuttumisesta aikuisiällä (esim. Kurki 2005; Sankoff–Blondeau 2007; Mustanoja 2011; Buchstaller 2015). Tutkittuamme kieltä kolmessa aikapisteessä olemme huomanneet, että kahdenkin aikapisteen tutkimus saattaa olla vajavainen: yksittäinen malli toimii muutoksen kuvana harvoin yli kolmen aikapisteen (ks. myös Wagner 2012a, 378). Jokin muutos näyttää kahden aikapisteen välillä selvästi yhdeltä mallilta, mutta kolmas aikapiste ei enää toteutakaan yhtä selvästi tätä mallia. Muutos on saattanut esimerkiksi pysähtyä (esim. kuvio 6A) tai ottaa harppauksen eteenpäin (kuvio 4). Tämä tutkimus osoittaa, että kahden aikapisteen – ja luultavasti kolmenkin – reaaliaikatutkimusten perusteella tehtyihin ennusteisiin kannattaa suhtautua varoen. Tämä on luontevaa jatkoa Labovin alkuperäiselle ajatukselle: reaaliaikaiset tutkimukset toivat esiin näennäisaikametodin mahdolliset puutteet, mutta eivät tuominneet sitä kokonaan käyttökelvottomaksi. Vastaavasti tässä olemme nostaneet esiin kahden aikapisteen reaaliaikatutkimusten mahdollisia puutteita, jotta ne voidaan ottaa tulevaisuudessa paremmin huomioon.

Lähteet

Aineistolähteet

Helpuhe 2014 = Helsingin puhekielen pitkittäiskorpus (1970, 1990, 2010) [online-puhekorpus]. - Helsinki. Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrilaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos, Kotimaisten kielten keskus ja Heikki Paunonen, 2014. URN: <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2014073041>.

Kirjallisuuslähteet

BAILEY, CHARLES-JAMES 1973: *Variation and linguistic theory*. Center for Applied Linguistics, Arlington.

BOURDIEU, PIERRE - BOLTANSKI, LUC 1975 : Le fétichisme de la langue. *Actes de la recherche en sciences sociales* 1, 1–32. <https://doi.org/10.3406/arss.1975.3417>

BUCHSTALLER, ISABELLE 2015: Exploring linguistic malleability across the life span. Age-specific patterns in quotative use. *Language in Society* 44, 457–496. <https://doi.org/10.1017/s0047404515000391>.

- CEDERGREN, HENRIETTA 1987: The spread of language change: Verifying inferences of linguistic diffusion. PETER LOWENBERG (toim.): *Language spread and language policy: Issues, implications, and case studies*, 45–60. Georgetown University Press, Washington, DC.
- CHAMBERS, J. K. 2009: *Sociolinguistic theory*. Kolmas painos. Wiley-Blackwell, Malden.
- DOWNES, WILLIAM 1998: *Language and society*. Toinen painos. Cambridge University Press, Cambridge.
- ECKERT, PENELOPE 1997: Age as a sociolinguistic variable. FLORIAN COULMAS (toim.): *The handbook of sociolinguistics*, 151–167. Blackwell, Oxford.
- HOCKETT, CHARLES 1950: Age-grading and linguistic continuity. *Language* 26, 449–457. <https://doi.org/10.2307/410396>
- KLEENE, STEPHEN 1956: Representation of events in nerve nets and finite automata. *Automata Studies (Annals of Mathematics Studies 34)*, 3–41. <https://doi.org/10.1515/9781400882618-002>
- KUPARINEN, OLLI 2018: Infinitiivien variaatio ja muutos Helsingissä. *Virittäjä* 122, 29–51. <https://doi.org/10.23982/vir.65310>
- KURKI, TOMMI 2005: *Yksilön ja ryhmän kielen reaaliaikainen muuttuminen*. SKST 1036.
- 2013: Näennäisaikametodi ja muutosmallit. *Sananjalka* 55, 202–212.
- LAASANEN, MIKKO 2016: Näennäisaikametodin taustaoletusten teoreettista tarkastelua. *Virittäjä* 120, 57–83.
- LABOV, WILLIAM 1994: *Principles of linguistic change vol 1. Internal factors*. Blackwell, Oxford.
- LAPPALAINEN, HANNA 2010: Hän vai se, he vai ne? Pronominivariaatio ja normien ristivet. HANNA LAPPALAINEN, MARJA-LEENA SORJONEN ja MARIA VILKUNA (toim.): *Kielellä on merkitystä. Näkökulmia kielipolitiikkaan*, 279–324. SKST 1262.
- LENNEBERG, ERIC 1967: *Biological foundations of language*. Wiley, New York. <https://doi.org/10.1080/21548331.1967.11707799>
- MANN, HENRY B. - WHITNEY, DONALD R. 1947: On a test of whether one of two random variables is stochastically larger than the other. *The Annals of Mathematical Statistics* 18, 50–60. <https://doi.org/10.1214/aoms/1177730491>
- MANTILA, HARRI 2004: Murre ja identiteetti. *Virittäjä* 108, 322–346.
- MEYERHOFF, MIRIAM 2011: *Introducing Sociolinguistics*. Toinen painos. Routledge, London.
- MIELIKÄINEN, AILA 1978: Aktiivin II partisiippi Etelä-Savon murteissa. *Virittäjä* 82, 101–121.
- MUSTANOJA, LIISA 2011: *Idiolekti ja sen muuttuminen. Reaaliaikatuutkimus Tampereen puhekielestä*. Acta Universitatis Tamperensis 1605. Tampere University Press, Tampere.
- PALANDER, MARJATTA 2005: *Lapsuudesta keski-ikään. Seuruututkimus itäsavolaisen yksilömurteen kehityksestä*. Suomi 191. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- PAUNONEN, HEIKKI 1995 [1982]: *Suomen kieli Helsingissä*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- 2005a: Totta vai toiveajattelua. Näennäisaikainen muutos todellisen muutoksen kuvastajana. JOHANNA VAATTOVAARA, TONI SUUTARI, HANNA LAPPALAINEN ja RIHO GRÜNTAL (toim.): *Muuttuva muoto. Kirjoituksia Tapani Lehtisen 60-vuotispäivän kunniaksi*, 13–53. Kieli 16. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- 2005b: Helsingiläisiä puhujaprofiileja. *Virittäjä* 109, 162–200.
- 2006: Vähemmistökielestä varioivaksi valtakieleksi. KAISU JUUSELA ja KATARINA NISULA (toim.): *Helsinki kieliyhteisönä*, 13–99. Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- PRIIKI KATRI 2017: Hän, se, tää vai toi? *Vuorovaikutussociolingvistinen tutkimus henkilöviittauksista Kaakkoi-Satakunnan nykypuhekielessä*. Annales Universitatis Turkuensis C432. Turun yliopiston julkaisuja, Turku.
- RAPOLA, MARTTI 1966: *Suomen kielen äännehistorian luennot*. SKST 283.
- R Core Team 2017: R: A language and environment for statistical computing. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria. Saatavilla <https://www.R-project.org/>.
- SANKOFF, DAVID - LABERGE, SUZANNE 1978: The linguistic market and the statistical explanation of variability. DAVID SANKOFF (toim.): *Linguistic variation: Models and methods*, 239–250. Academic Press, New York.

- SANKOFF, GILLIAN 2005: Cross-sectional and longitudinal studies. NORBERT DITTMAR, KLAUS J. MATTHEIER ja AMMON ULRICH (toim.): *Sociolinguistics. An international handbook of the science of language and society*, 1003–1013. de Gruyter, Berlin.
- 2018: Before there were corpora: The evolution of the Montreal French project as a longitudinal study. SUZANNE EVANS WAGNER ja ISABELLE BUCHSTALLER (toim.): *Panel Studies of Variation and Change*, 21–52. Routledge, Oxford.
- SANKOFF, GILLIAN - BLONDEAU, HÉLÈNE 2007: Language change across the lifespan: /r/ in Montreal French. *Language* 83, 560–588. <https://doi.org/10.1353/lan.2007.0106>
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- TAGLIAMONTE, SALI 2012: *Variationist sociolinguistics. Change, observation, interpretation*. Wiley-Blackwell, Oxford.
- THOMPSON, KEN 1968: Regular expression search algorithm. *Communications of the ACM* 11: 419–422. <https://doi.org/10.1145/363347.363387>
- VILPPULA, MATTI 1989: Havainnot ja hän- ja he-pronominien käytöstä suomen murteissa. *Virittäjä* 93, 389–400.
- VIRTARANTA, PERTTI 1946: *Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria I. Konsonantit*. SKST 230.
- WAGNER, SUZANNE - SANKOFF, GILLIAN 2011: Age grading in the Montréal French inflected future. *Language Variation and Change* 23, 275–313. <https://doi.org/10.1017/S0954394511000111>
- WAGNER, SUZANNE EVANS 2012a: Age grading in sociolinguistic theory. *Language and Linguistics Compass* 6, 371–382. <https://doi.org/10.1002/lnc3.343>
- 2012b: Real-time evidence for age grad(ing) in late adolescence. *Language Variation and Change* 24 s. 179–202. <https://doi.org/10.1017/S0954394512000099>
- WILCOXON, FRANK 1945: Individual comparisons by ranking methods. *Biometrics Bulletin* 1, 80–83. <https://doi.org/10.2307/3001968>

OLLI KUPARINEN, LIISA MUSTANOJA, JAAKKO PELTONEN, JENNI SANTA HARJU, and UNNI LEINO: *Patterns of change in a longitudinal corpus of three points in time*

This article applies William Labov's theory of patterns of change to the *Longitudinal Corpus of Finnish Spoken in Helsinki*. The corpus consists of interviews recorded in three points in time: the 1970s, 1990s and 2010s. This article sets off to examine whether the studied features change in accordance with the patterns over these three points in time. The study also analyses underlying presumptions and possible problems in the theory. In addition to these theoretically important objectives, this article provides information on the variation and change in Finnish spoken in Helsinki.

There is at least one linguistic feature compatible with each pattern of change in the data. However, some of the patterns seem to appear only in specific situations. Generational change is the most common of the patterns, which reaffirms the findings of previous studies. This study also identifies a connection between the stages of change and patterns of change: a generational pattern, for example, seems to be common in changes nearing completion.

One crucial finding in this study is that a singular pattern of change rarely occurs over three points in time. A change that follows a certain pattern between two points in time might stop or advance on to a third point. Labov's original theory set out to prove that studies in apparent time could not distinguish the patterns of change that appear to be similar synchronically. This article indicates that a real time study of two points in time might likewise be falsely interpreted.

Olli Kuparinen
olli.kuparinen@tuni.fi
Informaatioteknologian ja viestinnän tiedekunta
Kanslerinrinne 1
PL 300, 33014 Tampereen yliopisto

Liisa Mustanoja
liisa.mustanoja@tuni.fi
Informaatioteknologian ja viestinnän tiedekunta
Kanslerinrinne 1
PL 300, 33014 Tampereen yliopisto

Jaakko Peltonen
jaakko.peltonen@tuni.fi
Informaatioteknologian ja viestinnän tiedekunta
Kanslerinrinne 1
PL 300, 33014 Tampereen yliopisto

Jenni Santaharju
jenni.leppanen@helsinki.fi
Bio- ja ympäristötieteellinen tiedekunta
Viikinkaari 1
PL 65, 00014 Helsingin yliopisto

Unni Leino
unni.leino@tuni.fi
Informaatioteknologian ja viestinnän tiedekunta
Kanslerinrinne 1
PL 300, 33014 Tampereen yliopisto

TERHI AINIALA ja JARMO HARRI JANTUNEN

Korpusonomastinen tutkimus slanginimistä *Hesa* ja *Stadi* digitaalisissa diskursseissa

1 Johdanto

Hesa ja *Stadi* ovat tunnetuimmat Helsinkiä tarkoittavat slanginimet. Niiden synty ajoittuu yli sadan vuoden taa, jolloin Helsingin (eli Stadin) slangi sai alkunsa. Molempien käyttöön ja käyttämättömyyteen liittyy jaettuja käsityksiä ja normeja siitä, ketkä nimiä käyttävät. *Hesa* mielletään muualta Helsinkiin muuttaneiden ja muualla Suomessa asuvien käyttämäksi, kun taas *Stadia* pidetään syntyperäisten helsinkiläisten nimenä. Myös *Hesa* on alun perin ollut syntyperäisten helsinkiläisten kotikaupungistaan käyttämä nimi, mutta toisen maailmansodan jälkeen käyttötapa on muuttunut. Samalla *Stadin* leima syntyperäisten ja ”aitojen” helsinkiläisten käyttämänä nimenä on vahvistunut. *Stadi* on vanhastaan tarkoittanut paitsi Helsinkiä ja erityisesti sen keskikaupunkia myös kaupunkia yleisesti. (Paunonen – Paunonen 2000; Ainiala – Lappalainen 2010.)

Slanginimien *Hesa* ja *Stadi* käytöllä tai käyttämättömyydellä ilmennetään usein identifioitumista tietynlaiseksi helsinkiläiseksi tai erottautumista tietynlaisesta helsinkiläisyydestä (Ainiala – Lappalainen 2017; Ainiala – Lappalainen 2010). Molempia nimiä käytetään myös osana kaupallista ja institutionaalista nimitystä ja kieltä, mikä osoittaa paitsi itse nimien myös niihin kytkettyjen merkitysten tunnettuutta. Helsinkiläisten yritysten nimissä *Stadi* on *Hesaa* jonkin verran tavallisempi, ja kiinnostavaa on, että slangisanastoa yhdistetään vain *Stadin* sisältäviin nimiin (esim. *Stadin Bygga*; *bygga* ’rakennus, rakennustyömaa’). (Ainiala 2013.) Vaikuttaa siltä, että varsinkin *Stadin* käyttöala osana julkista kielenkäyttöä on kasvanut. *Stadin ammattiopisto* aloitti toimintansa vuonna 2013, ja Helsingin kaupungilla on lukuisia *Stadi*-nimen sisältäviä palveluja ja toimintoja (esim. *Stadin asunnot*, *Stadin ikäohjelma*). Slangisanastoa on Helsingissä muutoinkin otettu käyttöön virallisessa ja kaupallisessa nimityksessä, tällaisia ovat muun muassa kaavanimet *Fredikanterassi* ja *Baana* sekä *Hertsikan ala-asteen koulu*.

Tähänastisissa *Hesaa* ja *Stadia* koskevista sosiolingvistisissä ja -onomastisissa tutkimuksissa aineistona on ollut pääosin haastatteluja sekä kyselylomake- ja

keskusteluaineistoja. (Ks. Ainiala–Lappalainen 2017; Ainiala–Lappalainen 2010.) Haastateltavat ja muut vastaajat ovat olleet helsinkiläisiä. Nimien kaupallista käyttöä on puolestaan tutkittu tarkastelemalla helsinkiläisten yritysten ja kaupungin palvelujen nimistöä (ks. Ainiala 2013). Tutkimuksissa menetelmät ovat olleet kvalitatiivisia. Tässä tutkimuksessa selvitämme näiden slanginimien käyttöä uudentyyppisen aineiston ja menetelmän avulla ja teemme ennen kaikkea kvantitatiivista tutkimusta laajan korpuk- sen avulla.

Yhdistämme työssämme korpustutkimuksen ja nimistöntutkimuksen lähtökohtia ja tavoitteita. Tutkimuksemme on *korpusavusteista onomastiikkaa* eli *korpusonomastiikkaa*. Sillä tarkoitamme nimistöntutkimuksen alaa, jossa aineistoina käytetään laajoja korpuk- sia, joiden analyysi perustuu korpustutkimuksen menetelmiin (kuten sanalista-, konkord- danssi- ja avainsana-analyysiin) ja joiden tarkastelun kohteena on nimien yleisyys, käyttö tekstikonteksteissa (esim. kollokaatiot ja muut fraseologiset suhteet sekä tilannekonteks- tit, kuten tekstilajit) sekä alueellinen ja paikallinen variaatio. Menetelmällä pyrimme tuo- maan nimistöntutkimukseen uusia näkökulmia sekä rikastamaan korpustutkimuksen ja tässä tutkimuksessa myös diskurssianalyysin kenttää: työmme kolmas kulmakivi on diskurssintutkimus, joka yhdistettynä sähköisiin aineistoihin purkaa jaettuina yhteiskun- nassa vallitsevia merkityksiä lähtien liikkeelle kvantitatiivisesta analyysistä (tarkemmin luvussa 3). Kysymme, millaisia ovat slanginimiin *Hesa* ja *Stadi* liittyvät diskurssiprosodiat Suomi24-keskustelupalstalla. Selvitämme siis, millaista digitaalinen kansalaiskeskustelu näistä sanoista on Suomen vilkkaimmalla keskustelupalstalla.

2 Nimistöntutkimus ja digitaaliset aineistot

Nimistöä koskevassa tutkimuksessa varsinaisia tekstikorpuksia on käytetty harvakseltaan eikä suomalaisen nimistön tutkimuksessa juuri ollenkaan. Sähköistä dataa on toki hyö- dynnetty, mutta hyvin yleistä on, että aineisto on muodostunut erilaisista nimilistoista, joihin voidaan kohdistaa yksinkertaisia hakuja ja annotaatioita. Tällaisia nimilistoja on käytetty sekä henkilön- että paikannimien tutkimuksessa. Suomalaisten viralliset henki- lönnimet ovat olleet käytettävissä Väestörekisterikeskuksessa jo vuosikymmeniä, ja tämän aineiston avulla on tutkittu muun muassa nimien suosionvaihtelua ja nimien ja nimityyp- pien jakautumista (esim. Kiviniemi 2006; Mikkonen – Paikkala 2000). Maamme kattavat paikannimikokoelmat tulivat puolestaan sähköisesti käytettäviksi vuoden 2017 lopussa, kun yli 2 miljoonan paikannimitiedon digitaalinen Nimiarkisto avautui (www.nimiarkisto.fi). Sen avulla voidaan tutkia esimerkiksi nimien ja nimelementtien esiintymistä ja levikkejä. Jo aiemmin oli käytettävissä Maanmittauslaitoksen noin 800 000 paikanni- meä sisältävä Paikannimirekisteri. Tästä poimittua noin 58 000 järvennimen aineistoa on hyödyntänyt Leino (2017), joka on selvittänyt nimeämismalleja ja nimianalogioita käyttäen apunaan todennäköisyyslaskentaa ja tilastollista analyysiä. Vuonna 2019 avat- tiin Nimisampo (www.nimisampo.fi), joka sisältää sekä Nimiarkiston että Paikannimire- kisterin aineistot ja mahdollistaa monipuolisten hakujen ja esimerkiksi kartta-analyysien

laatimisen (ks. Ikkala ym. 2018). Digitaalisella nimitiedon tallentamisella ja analyysilla on Suomessa siis jo suhteellisen pitkä perinne.

Tutkimustamme varten teimme laajan tietokantahaun aiemman tutkimuksen kartoittamiseksi, ja löysimme erilaisia nimilistoja, digiaineistoja tai varsinaisia tekstikorpuksia aineistonaan käyttäviä tutkimuksia kaikkiaan yli sata.¹ Nimilistoihin perustuvan analyysin kohteena ovat olleet muun muassa nimien morfofonologiset piirteet, kuten henkilönimien tavarakenne (Lappe 2002) tai morfologinen ja leksikaalinen analyysi (Pagan 1998), kuvailevien appositoiden ja henkilön- tai yritysnimien kombinaatiot (Bjorge 2003) tai paikannimiin sisältyvät topografisanat (Nurminen 2012).

Myös internet on toiminut sähköisenä datana, koska se on tarjonnut suuren määrän aineistoa tutkittavaksi (erityisesti ennen tietosuojalakeja). Varsinainen suunnitelmallisesti koottu korpusaineisto internet ei kuitenkaan ole. Internet-aineistoja on käytetty tutkimuksissa, joissa on tarkasteltu esimerkiksi *Taliban*-nimen muotoja amerikkalaisissa ja brittiläisissä lehdissä (Ohlander – Bergh 2004) tai japanilaisten sukunimien eri kirjoitusjärjestelmien mukaisia asuja sosiaalisessa mediassa (Tanaka 2016). Lisäksi on tehty verkkojen käyttäjänimiin kohdistuvaa tutkimusta (esim. Hämäläinen 2019).

Kaunokirjallisuudessa esiintyvien nimien tutkimuksella on vankka sijansa onomastiikassa, ja tälläkin alalla on käytetty sähköisiä aineistoja. Ne ovat muodostuneet tyypillisesti itse kootuista teosten digitaalisista versioista, joista on poimittu nimiä. On esimerkiksi verrattu erikielissä romaaneissa esiintyvien nimien käyttöä ja funktioita toisiinsa (Dalen-Oskam 2013) tai kirjan erikielissä käännöksissä esiintyviä nimiä (Tuñón 2013).

Varsinaisia tekstikorpuksia on käytetty vain vähän. Fraseologian alalla on selvitetty esimerkiksi preposition valintaa yhdistysten nimissä (*Society of* vai *Society for*) The Bank of English -korpuksesta (Sinclair 2004). British National Corpus on puolestaan ollut aineistona useammassakin tutkimuksessa. On tutkittu esimerkiksi henkilön- ja paikannimien esiintymistä erilaisissa fraseologisissa yksiköissä ja kielirekistereissä (Pierini 2008) tai määräisen artikkelin esiintymistä henkilönnimifraaseissa (Tse 2004). Halverson ja Engene (2010) ovat puolestaan hyödyntäneet norjalaista, noin 150 miljoonan sanan, sanomalehtikorpusta selvittäessään nimien *Maastricht* ja *Schengen* esiintymistä sekä metonyymistä käyttöä. *America*-nimen käyttöä ja kollokaatteja liettualaisessa sanomalehtikorpuksesta on puolestaan selvittänyt Vaičenonienė (2001). Nimien *Arab* ja *Saudi Arabia* käyttökonteksteja liettualaisessa sanomalehtikorpuksesta tarkasteleva tutkimus hyödyntää semanttisia preferenssejä ja kollokaatteja (Kamandulytė 2006). Varsinaista korpusonomastista tutkimusta on vielä kaikkiaan siis erittäin vähän, sillä emme löytäneet

1 Tiedonhankinta tehtiin ProQuest-hakukoneen kielitieteen laajempien tietokantojen (MLA ja LLBA), EBSCO-portaalin sekä muiden humanististen alojen tietokantojen avulla. Haussa käytettiin myös opinnäytetietokantoja sekä muitakin kuin englanninkielisiä aineistoja sisältävää Europeana-portaalia. Hakulause laadittiin kahdesta hakusanaryhmästä niin, että tulokseksi tulee tutkimuksia, joiden abstraktista löytyy ainakin yksi onomastinen (esim. *onomastics*, *name studies*, *proper nouns*) ja korpuslingvistinen termi (*corpus*, *electronic data*, *collocation*). Kiitämme tutkimusavustajiamme, Markus Lakaniemeä ja Markéta Sovováta, suuresta avusta työssämme.

kymmentäkään varsinaisesti korpukseen tai tilastollisiin menetelmiin pohjautuvaa tutkimusta. Korpusonomastiikka-käsitettä tutkimuksissa ei myöskään tuoda esiin.

3 Menetelmä ja aineistot

Tutkimus on tehty korpusavusteisen diskurssintutkimuksen (*corpus-assisted discourse studies*, CADS) menetelmin. Sen lähtökohtana ovat laajat tekstiaineistot, joiden avulla kerätään tutkittavasta ilmiöstä aluksi määrällistä tietoa, ja tutkimuksen edetessä analyysia syvennetään laadulliseen suuntaan. Analyysin alkupisteenä toimivat usein sanalistat ja kollokaatio- tai avainsana-analyysit. CADS yhdistää siten korpusanalyysin kvantitatiivisen ulottuvuuden diskurssintutkimuksen laadullisiin menetelmiin ja hyödyntää molemmille menetelmille tyypillistä nojautumista todellisiin kieliaineistoihin ja ilmiöiden toistuvuuteen. (Ks. Baker 2006; Jantunen 2018.) Menetelmän etuna on muun muassa analyysin perustuminen laajaan tekstimassaan. Tyypillistä on myös, että analyysin kehyksenä on fraseologinen kielikäsitelmä, jonka mukaan kielenkäyttö perustuu säännönmukaisten ja toistuvien rakenteiden tuottamiseen sen sijaan, että kommunikaatio olisi uniikkia. Kielenkäyttöä ohjaavat kielenkäyttäjien jakamien monisanaisten fraseologisten yksiköiden muistinvaraiset assosiaatiot. (Menetelmästä tarkemmin Partington ym. 2013; Jantunen 2018; kielikäsitelmästä mm. Hoey 2005.)

Tämä tutkimus perustuu kollokaatioanalyysiin. Kollokaatiot ovat kahden (tai useamman) sanan muodostamia kiinteitä leksikaalisia syntagmaattisia myötäesiintymiä, jotka ovat toistuvia ja jotka on todennettu tilastollisin menetelmin. (Ks. mm. Sinclair 1991, Jantunen 2004, 15–21.) Kollokaatioanalyysissämme on käytetty tilastollista Mutual Information -testiä, joka korostaa tutkittavan ilmauksen ja kontekstin myötäesiintymän todennäköisyyttä ja tuottaa listauksen pikemmin merkitsevistä sisältösanoista kuin kieliopillisista sanoista (ks. Barnbrook 1996, 95–99)². Analyysissa tarkasteluvälinä on neljä sanaa havaintoyksikön molemmin puoli (4L–4R), ja kollokaatiksi laskettavan sanan vähimmäisfrekvenssi on 30, mikä pitkälti sulkee pois sen, että kollokaatti on peräisin toisteista keskusteluvuoroista, ja takaa sen, että kollokaateiksi päätyy vain suhteellisen taajaan esiintyviä sanoja.³ Analyysi on tehty WordSmith Tools -ohjelmalla (Scott 2015) Kielipankin automaattisesti lemmatisoimasta aineistosta, joka latautuu Excel-tiedostona. Tarkasteluun otettiin mukaan 200 tilastollisesti merkitsevintä kollokaattia, mutta koska automaattinen lemmatisointi ei ollut tunnistanut tiettyjä listalle generoituneita sananmuotoja

2 Havainto testin luonteesta on esitetty englannista, mutta aiempi tutkimus suomesta (Jantunen 2004, esim. 76–80, 85–88) ja tästä aineistosta tehdyt testit osoittavat tämän pätevän pitkälti myös suomeen. Lisäksi usein rinnalla käytetty T-testi tuottaa aineistosta merkitsevimmiksi kollokaateiksi enemmänkin frekventtejä kieliopillisia sanoja (esim. stadi: *olla, ja, ei, se, kun*), jotka eivät välttämättä kerro paljon diskurssiprosodioista.

3 Analyysiin otettujen 200 merkitsevimmän kollokaatin MI-arvojen vaihteluväli on 3.43 (*asunto, jätkä, kissa, km, törmätä*) – 5.24 (*ammattipisto*) ja frekvenssien vaihteluväli 30 (*bailata, joukkoliikenne, kartta, renki, sali, tyypillinen*) – 3204 (*kundi*), ka. 153 ja Md 67.

(jotkin kaupungit ja puhekieliset muodot) saman sanan muodoiksi vaan laskenut ne eri lemmoiksi (esim. *Tampere, Tampereelta, Tampereelle, ens ja ensi, tääl ja täällä*), poistettiin listasta ylimääräiset taivutusmuodot ja tilalle otettiin kollokaatteja niin, että 200 lemmap-kollokaattia täyttyi. Jotta analyysissa on päästy kiinni *Hesaa* ja *Stadiin* liittyviin diskursseihin, on kollokaatit luokiteltu merkityksensä perusteella aineistovetoisesti merkitysryhmiin⁴. Nämä ovat niin sanottuja diskurssiprosodioita eli ilmausten ominaisuuksia esiintyä tietyissä diskursiivisissa konteksteissa (ks. mm. Stubbs 2001, 65–66; Jantunen 2018, 29).

Aineistonamme on Suomi24-keskustelufoorumista koottu Suomi24-korpus (Aller Media Oy 2014), jossa on verkkokeskusteluja eli niin sanottua kansalaiskeskustelua vuosilta 2001–2016. Korpus on saatavissa Kielipankista. Aineistossa on runsaasti aihealueita, kuten harrastukset, nuoret, suhteet ja talous (Meta-Share 2016). Aineistohaut tehtiin Korp-käyttöliittymässä, ja esiintymät kappalekonteksteineen siirrettiin Exceliin, missä aineistosta poistettiin automaattisella duplikaattien poistolla identtiset esiintymät. Näin saatiin tarkasteluun noin 49 000 *Hesa*- ja noin 48 000 *Stadi*-esiintymää ja noin 3,3 miljoonan saneen tutkimusaineisto⁵.

4 Tulokset

Diskurssiprosodioiden selvittämiseksi *Hesaa* ja *Stadin* 200 merkitsevintä kollokaattia on ryhmitelty aineistoperustaisesti merkitysryhmiin. Aineistosta on pyritty löytämään kontekstissa aktualisoituva yleinen merkitys; kollokaateilla on luonnollisesti useita merkityksiä, mutta ryhmittely on tehty aineistossa tavallisen merkityksen perusteella. Mikäli tavallista merkitystä ei ole pystytty selvästi päättämään, on kollokaatti ryhmitelty luokkaan muut, kuten on tehty myös kollokaateille, jotka eivät muodosta selvästi jotakin ryhmää. Kuviossa 1 on lueteltu aineistosta erottuvat merkitysryhmät. Kolme suurinta ryhmää ovat: 1) Paikat ja suunnat, kuten kaupungit, kaupunginosat ja rakennukset sekä sanat, jotka eivät määritä tarkasti jotain paikkaa tai tilaa vaan pikemmin sijaintia tai suuntaa. Tähän ryhmään kuuluvia kollokaatteja ovat esimerkiksi ESPOO, BAARI, SEUTU, EDUSTA ja TÄÄL-LÄ⁶. 2) Liikkuminen ja matkustaminen, johon kuuluvat liikkumista, liikettä, liikennettä ja matkustamista merkitsevät kollokaatit, kuten LÄHTEÄ, RUUHKA, DÖSÄ ja RISTEILY.

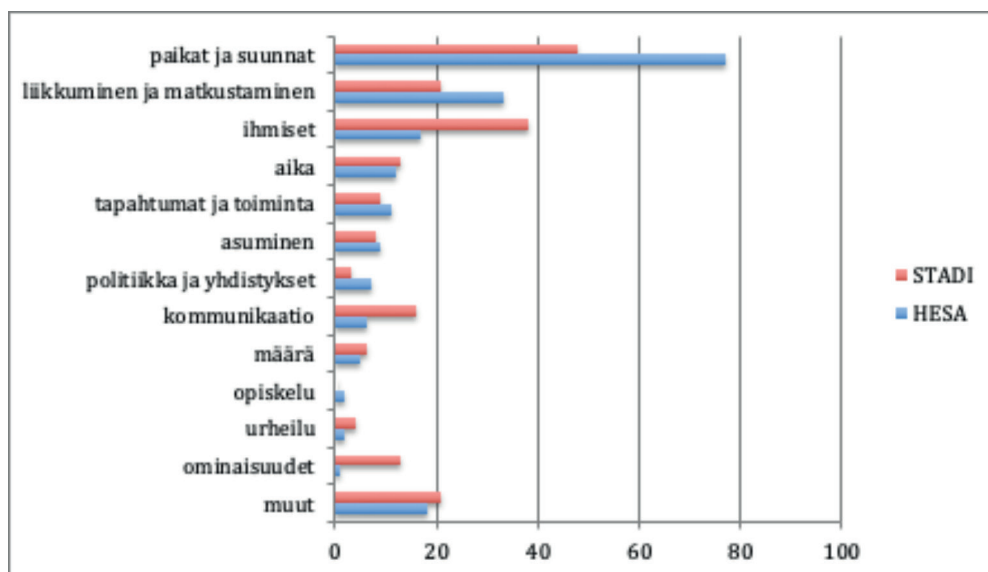
4 Merkitysryhmät ovat syntyneet tutkimusavustajiemme esianalyyseissa, ja tämän artikkelin kirjoittajat ovat tarkentaneet ja täsmentäneet luokittelua.

5 Koska kollokaatit lasketaan Korpin tuottamasta aineistosta (eikä koko laajasta Suomi24-korpuksista, n. 2,6 miljardia sanetta), jossa kontekstina on kappale (usein koko yksittäinen viesti), korostuu MI-testissä hakusanan ja kollokaattien yhteisesiintyminen. Tulosta ei voi siten yleistää koko Suomi24-aineistoon, vaan se koskee nimenomaan tätä tutkimusta. Vertailu Korpin sanakuvassa tuotettuun MI-testiin kuitenkin paljastaa, että esimerkiksi Korpin 10 merkitsevintä kollokaattia esiintyy myös tutkimusaineiston kollokaattilistalla, joskin eri sijoituksin. Koska tutkimuksessa ei ole ryhmitelty kollokaatteja tilastollisen merkitsevyyden vaan niiden merkityksen perusteella, ei järjestys listalla ole sinänsä merkitsevää.

6 Kollokaatit on merkitty kapiteleihin, ja merkintä tarkoittaa lemmaa eli sanat edustavat kaikkia taivutusmuotoja.

3) Ihmiset, johon lukeutuvat muun muassa ihmistä ja henkilöä tarkoittavat (slangi)sanat, halventavat nimitykset, ammattinimikkeet ja henkilönnimet. Tällaisia ovat esimerkiksi SINKKU, SOMALI, HOMO, HEINÄHATTU ja MIKA.

Aikaa (EILEN, VIIKONLOPPU), tapahtumia, juhlia ja toimintaa (BAILATA, KONSERTTI, MIELENOSOITUS), asumista (ASUSTAA, KÄMPPÄ), politiikkaa ja yhdistyksiä (KEPU, VIHREÄ) sekä kommunikaatiota (KIITTÄÄ, TERVE) merkitseviä kollokaatteja on vähemmän kuin kolmeen yleisimpään ryhmään lukeutuvia sanoja. Määrää (ENITEN, SNADI), urheilua (JOKERI, JOUKKUE) ja opiskelua (OPISKELLA, VALMISTUA) merkitseviä kollokaatteja on vain muutama. Ominaisuutta merkitseviä kollokaatteja on *Hesa*-nimen yhteydessä erityisen vähän, mutta *Stadi*-nimen kontekstissa huomattavasti enemmän (esim. AITO, GIMIS). Jotkin kollokaattiryhmistä ovatkin tyypillisiä pikemmin toiselle slanginimelle: *Hesalle* ovat tyypillisempiä erityisesti merkitysryhmät paikat ja suunnat sekä liikkuminen ja matkustaminen, *Stadi* puolestaan preferoi ihmisiä, kommunikaatiota ja ominaisuutta tarkoittavia sanoja. Seuraavaksi käsittelemme merkitysryhmiä yksityiskohtaisemmin; tarkastelemme ensin jaettuja diskursseja, minkä jälkeen fokusoimme viiteen *Hesaa* ja *Stadia* erottavaan ryhmään.

Kuvio 1. Hesän ja Stadin kollokaatit merkitysryhmittäin.

4.1 Stadin ja Hesan yhteiset diskurssit

Slanginimien *Hesa* ja *Stadi* merkitysryhmistä osa on siis selvästi yhteisiä, ja tietyt merkitysryhmät ovat tyyppisempiä vain toiselle nimelle. Diskurssiprosodiat, joissa ei ole kovin selvää kvantitatiivista eroa, ovat aika, tapahtumat ja toiminta, asuminen, politiikka ja yhdistykset, urheilu, opiskelu ja määrä; kollokaattien määrissä on prosodioittain eroja vain muuttaman kollokaatin verran. Vaikka määrälliset erot ovat pieniä, joitakin laadullisia eroja on.

Ensinnäkin molempia slanginimiä yhdistävät aika-diskurssiprosodian kollokaatit, kuten LAUANTAI, TÄNÄÄN, VIIKONLOPPU, YÖ (esimerkit 1–2), mutta viikonloppuun sijoituvia viikonpäiviä (PERJANTAI) on enemmän *Hesan* kollokaattilistalla (esimerkki 3). *Stadi* puolestaan esiintyy kollokaattien ENÄÄ, JÄLLEEN ja NYKYÄÄN kanssa (esimerkki 4). Nämä kertovat ainakin osittain siitä, että *Stadista* ja erityisesti *Hesasta* puhutaan viikonloppuun sijoittuvien tapahtumien tai toimintojen yhteydessä (esimerkit 1, 3; ks. myös 9); lisäksi moni keskustelee myös siitä, että *Stadi* on muuttunut eikä ole enää samanlainen kuin ennen (esimerkki 4).

- (1) Vantaalla on lava "Pavi" mihin muistaakseni on kuljetuskin *hesasta* **viikonloppuisin**.
- (2) **tänään** oli *stadissakin* enää 2 astetta ihan meren rannallakaan
- (3) Esim viime **perjantaina** Pekingin lento lähti *Hesasta* tunnin myöhässä kun odoteltiin Köpiksestä saapuvia matkustajia.
- (4) vittu pelkään kulkee *stadis* **nykyään** ku juopot kuseskelee oksentelee sit ne kyselee onks sul huumeita

Toinen yhteinen diskurssi on tapahtumat, juhlat ja toiminta, mutta kollokaatit osoittautuvat kuitenkin melko erilaisiksi, sillä yhteisiä ovat vain KEIKKA, VAPPU ja JUHLIA. *Hesaan* liittyvät kollokaatit ovat KISA, KONSERTTI, KONVENTTI, MESSU, MIELENOSOITUS ja NÄYTTELY sekä verbikollokaatit JÄRJESTÄÄ, JÄRKÄTÄ ja JUHLIA. *Stadin* kontekstista löytyvät BILEET, JOULU, JUHANNUS ja verbikollokaatit BAILATA, BILETTÄÄ ja DOKATA. Näyttäisi siltä, että *Hesan* yhteydessä keskustellaan enemmän erilaisista yleisötapahtumista, kuten eri alojen messuista, konserteista ja näyttelyistä ja tapahtumien järjestämisestä (esimerkit 5–7). *Stadi* puolestaan liittyy juhlimiseen, joko erilaisten pyhien viettoon tai sitten "bailaamiseen" (esimerkit 8–9). Huomattavaa on myös, että *Stadin* kohdalla kollokaatit ovat toisinaan slangisanoiksi luonnehdittavia ilmauksia, kuten esimerkeissä 8 ja 9.

- (5) Oon ainakin menossa niitten **konserttiin**, *hesaan*, joka on muuten ihan kohta!!!!
- (6) X-Trailiin en ole sen enempää tutustunut mitä nyt *hesan* **messuilla** kävin istumassa, eikä oikein sytyttänyt.
- (7) Meikäläiset potki palloa viime kesänä ainakin Palis-cupissa ja Käpylä-cupissa. Kummatkin siis **järkätään** *Hesassa*, Käpylän kentillä.
- (8) nyt mä lähen tonne *stadiin* **bailaamaan** poikaystävän ja sen kamujen kaa.

- (9) Noh, pöllähdä perjantaina Espalle niin siellä näet puolet *Stadin* teineistä **dokaamassa**.

Kolmas yhteinen ja vielä suhteellisen yleinenkin diskurssi on asuminen. Yhteisiä kollokaatteja ovat ASUA, ASUSTELLA, MUUTTAA ja YKSIÖ. Vain *Hesan* yhteydessä esiintyviä ovat ASUNNOTON, ASUSTAA, KAKSIO, KOTOISIN ja MUUTTO, *Stadin* vuorostaan ASUNTO, KÄMPPÄ, VUOKRA-ASUNTO ja VUOKRAKÄMPPÄ. Vaikka muuttamista koskeva keskustelu voi olla toteavaa ja neutraalia (esimerkki 10), liitetään muuttamiseen usein affektiivisiä näkemyksiä joko Helsinkiin muuttamisen puolesta tai sitä vastaan (esimerkit 11–13). *Hesa* ja *Stadi* voivat näyttäytyä esimerkiksi kalliina tai paljon mahdollisuuksia tarjoavana asuinpaikkana (esimerkit 11 ja 13).

- (10) Juu... mun yks serkku **muutti** jo 15 vuotiaana *hesaan*.
- (11) Sellaista päivää ei tule koskaan näkymää, että **muuttaisin** *hesan* kalliiseen ja stressautuneeseen ihmismassaan.
- (12) En määkään tästä *stadista* tykkää, **muuttaisin** heti maalle, jos vain saisin ILMASEN kämpän tän tilalle...
- (13) eikä muualla maassa ole juuri mitään tarjottavana kuin ehkä näin kesällä. **Muutan** heti *stadiin* tai pk-seudulle kunhan kykenen.

Pääkaupunkiseudun asuntotilanne keskusteluttaa myös, ja erityisesti *Stadin* yhteydessä puhutaan vuokra-asumisesta ja sen kalleudesta (esimerkit 14–16). Lisäksi keskustellaan asunnon saamisen edellytyksistä (esimerkki 15) ja vuokra-asumiseen rauhattomuudesta (esimerkki 16).

- (14) *Stadin* **kämppien** vuokrat ovat vielä tällä hetkellä alemmat kuin ASO-vastikkeet, mutta tässäkin näyttäisi olevan muutosta tulossa. Sillä uusien *Stadin* **vuokrakämppien** vuokrataso esim. Puksussa ja Viikinmäessä on yllättävän korkea.
- (15) Kyllä *stadista* **kämppiä** löytyy, jos on töissä ja luottotiedot ok.
- (16) Osa asujista on ihan ok mutta toiset on kuin kunnan *stadin* **kämpissä** asujia. Rikotaan pihastutuksia, möykätään rapuissa, tapellaan öisin ja toimitaan pihapoliiseina.

Edellisestä käy ilmi, että kvantitatiivisissa analyysissä yhdistäväksi havaitut diskurssit voivat erota laadullisesti, minkä paljastaa lähempi kollokaattien analyysi. *Stadi* ja *Hesa* saavat yhteisissäkin diskursseissa hieman eri painotuksia.

4.2 Stadia ja Hesaa erottavat diskurssit

Seuraavaksi käsittelemme diskursseja, jotka ovat tyypillisempiä toiselle tarkasteltavista nimistä. Taulukossa 1 on lueteltu paikkaa ja suuntaa merkitsevät kollokaatit; liikkumista ja matkustamista merkitsevät kollokaatit ovat taulukossa 2. Nämä diskurssiprosodiat ovat tyypillisempiä *Hesalle*: etenkin paikka ja suunta -diskurssiprosodiaa edustavia

kollokaatteja on *Hesalla* selvästi enemmän (77) kuin *Stadilla* (48). Myös liikkumista ja matkustamista merkitseviä kollokaatteja on *Hesalla* enemmän (33) kuin *Stadilla* (21). Kvantitatiivisten erojen lisäksi kollokointi poikkeaa jälleen myös kvalitatiivisesti.

Taulukko 1. Diskurssiprosodia paikat ja suunnat.

Hesa	Stadi
<p>Kaupungit: ESPOO, HÄMEENLINNA, JYVÄSKYLÄ, KOTKA, KOUVOLA, LAHTI, OULU, PORVOO, ROVANIEMI, STADI, TAMPERE, TURKU, VANTAA; PIETARI, TALLINNA, TUKHOLMA; METROPOLI, PIKKUKAUPUNKI</p> <p>Kaupunginosa-alueet ja keskukset: ITÄKESKUS, KALLIO, KAMPPI, VUOSAARI; KESKUSTA</p> <p>Maakunnat: LAPPI</p> <p>Kaupat: AKATEEMINEN, LIIKE, MYYMÄLÄ</p> <p>Rakennukset ja tilat: ASEMA, ASEMATUNNELI, JÄÄHALLI, KIRJASTO, KONTTORI, MUSEO, PÄÄKONT- TORI, RAUTATIEASEMA, YLIOPISTO, YO</p> <p>Ravintolat: BAARI, HOMOBAARI, KASINO, KUPPILA, RAVINTOLA</p> <p>Epämääräiset paikat: ALUE, KULMA, LÄHISTÖ, NURKKA, SEUTU, YMPÄRISTÖ</p> <p>Sijainnit ja suunnat: EDUSTA, KAUKANA, LIEPEILLÄ, LUONA, PUOLESSA, PÄÄSSÄ, SIJAITA, ULKOPUOLELLA; ITÄ, LÄNSI, POHJOINEN; ASTI, KOHTI, PITKIN, PÄIN, SAAKKA, SUUNTA, TAKAS; LÄHELLÄ, MISSÄ, MUUALLA, SIELLÄ, TÄÄLLÄ, TUOLLA</p> <p>Muut paikat: LÄHIÖ, PUISTO, SLUMMI, TORI, TUPPUKYLÄ</p>	<p>Kaupungit: HESA, VANTAA; METROPOLI</p> <p>Kaupungin osa-alueet ja keskukset: CITY, KANTAKAUPUNKI KESKUSTA, YDIN, YDINKESKUSTA</p> <p>Maakunnat: SAVO</p> <p>Kaupat: LIIKE</p> <p>Rakennukset ja tilat: AMMATTIOPISTO, JÄÄHALLI, MOSKEIJA, RAUTATIEASEMA, SALI, STEISSI</p> <p>Ravintolat: BAARI, CHILI, KEBAB, KAPAKKA, KUPPILA, RAFLA, RAVINTOLA, TÄHTI, YÖKERHO</p> <p>Epämääräiset paikat: KULMA, MESTA, SEUTU</p> <p>Sijainnit ja suunnat: EDUSTA, KAUKANA, KESKELLÄ, LÄHEMPI, PÄÄSSÄ, PERÄSSÄ, SIJAITA, ULKOPUOLELLA; KOHTI, PITKIN, PÄIN, TAKAS, YMPÄRI; LÄHELLÄ, SIELLÄ, TÄÄLLÄ; LIITTÄÄ</p> <p>Muut paikat: LÄHIÖ, SLUMMI, TUPPUKYLÄ</p>

Paikan ja suunnan kollokaatit voidaan ryhmitellä edelleen pienempiin ryhmiin taulukon 1 tavoin. Diskurssiprosodiaan lukeutuvat kaupungit, kaupungin osa-alueet ja keskukset sekä maakunnat; kaupat, ravintolat sekä rakennukset ja tilat; paikat, jotka eivät ole tarkkarajaisia sekä sijaintia ja suuntaa ilmaisevat adverbit ja adpositiot. Lisäksi luokittelun ulkopuolelle jää muutamia muita paikkoja.

Kaupunkien ryhmästä erottuu kaupunkien suuri määrä *Hesasta* keskusteltaessa; *Stadilla* näitä kollokaatteja on 200:n joukossa vain kolme. *Hesan* kaupunkikollokaatit ovat sekä suomalaisia että ulkomaisia kaupunkeja, kuten LAHTI ja TUKHOLMA, molempia taas yhdistää METROPOLI. Slanginimiä *Hesa* ja *Stadi* erottaa erityisen selvästi siis se, että *Hesasta* keskusteltaessa käsitellään myös muita kaupunkeja. Kaupungit mainitaan usein silloin, kun aiheena on matkailu. *Hesa* nähdään pisteenä, josta matkustetaan (muualta Suomesta) kauemmaksi ympäri maailmaa, kuten esimerkeissä 17–18. Helsinki on matkustusliikenteen solmukohta Suomessa, ja *Hesa*-nimen motivoi yleensä se, että kirjoittajat ovat Helsingin ulkopuolella asuvia ja sinne matkustavia.

- (17) Mistä tiedät matkustatko esim. Venäjälle tai kauemmas, päiväristeily **Pietariin Hesasta** alle 50.
- (18) jollet ota valmismatkaa... niin ota halpalento *hesaan* ja sieltä laivalla yli **tallinnaan** ja bussijaamasta pärnuun „maksaa noin kympin.

Kaupunginosiin ja keskuksiin liittyvä keskustelu eroaa nimien välillä lähinnä laadullisesti. *Hesan* diskursseihin sisältyy KESKUSTAN ja KAMPIN lisäksi itäisistä kaupunginosista käytävä keskustelu, kuten esimerkissä 19, jossa Helsinkiä katsotaan ulkopuolelta. Myös kantakaupungin läheisistä alueista, kuten *Kalliosta*, keskustellaan. Esimerkissä 20 keskustelija tuo esiin, että hän ei enää asu kommentointinsa kohteena olevassa Kalliossa. Ei kuitenkaan voida päätellä, asuuko keskustelija yhä Helsingissä.

- (19) Kaipaisin Kouvolaan sellaista halpis pihviravintolaa, kuten esim. **Itäkeskuksessa Hesassa** on tarjolla kakkoskerroksessa.
- (20) **Kallio** on *hesan* slummi, narkomaanit ja pakolaiskeskukset sijaitsevat **kalliossa**, *hesan* väkivaltatilastojen kärjessä, en muuttaisi alueelle enää, ennen siellä asuin, mutta väkivalta ja huumeongelmat pahentuneet vain, ilmiänsi siellä asuu vain vuokralaisia.

Stadista keskusteltaessa tarkastelukohde on aivan toinen. Keskusteluun nousee usein Helsingin ydinkeskusta ja kantakaupunki. *Stadi*-nimellä voidaan viitata joko Helsinkiin tai ennen kaikkea sen keskusta (Ainiala – Lappalainen 2010, 76). Esimerkissä 21 näkyy jälkimmäinen viittauskohde, ja *Stadin* eli keskustan vastapariksi nousee siinä *Itis*, jolla viitataan todennäköisesti Itäkeskuksessa sijaitsevaan kauppakeskus Itikseen. Paljon keskustellaan myös siitä, voidaanko Helsinkiä pitää todellisena suurkaupunkina, *citynä* (esimerkki 22). *Stadin ydin* ja *ydinkeskusta* ovat esillä keskusteltaessa palveluista ja asumisen hintatasosta (esimerkit 23–24).

- (21) Ketuttaa et oli ihan hukkareissu lähtee *stadiin*, ja vielä JULKISILLA, ois kannattunu vaan lähtee omal autolla suoraan **itixeen**.
- (22) Minä sanon teille että Suomen todelliset juntit ovat *Stadista*. Luulevat asuvansa isossakin **cityssä**.
- (23) Hyvällä lounasravintolallakin olis tilaus *Stadin ydinkeskustassa*.
- (24) Kannattaa huomioida että kolmiot ovat *Stadin ytimessäkin* halventuneet 7-8% vuodessa.

Tästä diskurssiprosodiasta nostamme esiin vielä rakennukset ja tilat, ravintolat sekä sijainnit ja suunnat, joista muun muassa ilmansuunnat erottavat nimet toisistaan. JÄÄHALLI ja RAUTATIEASEMA ovat yhteisiä kollokaatteja. Helsingin rautatieasema näyttää olevan merkittävä keskustelunaihe, mutta kollokaatit vaihtelevat: *Hesan* yhteydessä puhutaan ASEMASTA ja ASEMATUNNELISTA, kun taas STEISSI on *Stadin* kanssa kollokoiva slangisana. STEISSI on Helsingin slangissa yleisesti tunnettu, jo 1950-luvulla käytössä ollut rautatie- tai linja-autoasemaa ja erityisesti Helsingin rautatieasemaa tarkoittava slangisana (Paunonen – Paunonen 2000). ASEMA liittyy luonnollisesti matkustamisesta keskusteluun, mutta myös rautatieaseman levottomuus ja siellä aikaansa viettävät nousevat esiin (esimerkit 25–26).

- (25) Mitä te aijotte tehdä , että kesällä *Hesaa*n uskaltaa tulla ja **asemalla** likkua junniin tai niitä vaihtaa?
- (26) Aika paljon näkyy *stadissakin steissillä* notkuvan päivällä (työaika!!) monikulttuurin edustajia.

Hesan kanssa kollokoivat myös julkiset laitokset, kuten KIRJASTO ja MUSEO sekä yritysten ja pankkien KONTTORI ja PÄÄKONTTORI; keskustelijoita huolettaa esimerkiksi yritysten päätösvallan ja verotulojen keskittyminen Helsinkiin tai pankkien konttorien sulkemispaineet (esimerkit 27–28). YO ja YLIOPISTO liittyvät muun muassa keskusteluun Helsingin yliopiston opintotarjonnasta ja opiskelumahdollisuuksista sekä vertailuun muiden yliopistojen kanssa (esimerkki 29). *Stadin* ja AMMATTIOPISTO-sanana kollokointi selittyy pitkälti oppilaitoksen nimellä *Stadin ammattiopisto*. MOSKEIJA taas liittyy maahanmuuttokeskusteluun, ja vaikka moskeijaa saatetaankin pitää ongelmallisena, toivotetaan se toisinaan myös (ehkä ironisestikin) tervetulleeksi (esimerkki 30). SALI puolestaan kytkeytyy kuntosaliharjoitteluun ja salien kommentoitiin.

- (27) Otetaan maakuntien luonnonvaroja ryöstäneet ja niillä rikastuneet **pääkonttorit** pois *Hesasta* ja viedään ne maakuntiin eli sinne missä oikeat kansantaloudelle välttämättömän tärkeät varatkin ovat..
- (28) Itäkylä, karvala ja *hesan konttorit* lopetettava ja **pääkonttorin** pankkijohtaja vaihtoon kuten lappajärven op:lla on tapana tehdä kun toimitusjohtaja vaihtuu

- (29) Yliopisto on Vaasassa pieni, mutta toimiva ja opintotarjontaakin on ihan kohtuullisesti - varsinkin jos mukaan otetaan yliopiston rinnalle Åbo Akademin Vaasan yksikkö ja varmaankin sinua kiinnostava *Hesan yo:n* oikeustieteen koulutus.
- (30) Ihanaa että saadaan vihdoinkin **moskeija stadiin!**

Taulukko 2. Diskurssiprosodia liikkuminen ja matkustaminen.

Hesa	Stadi
<p>Liikkuminen: HAKEA, KÄVÄISTÄ, KÄYDÄ, KIERRELLÄ. KIERTÄÄ, KULKEA, LÄHTEÄ, MARSSIA, PYÖRIÄ</p> <p>Liikenne: AJAA, AJELLA, RUUHKA</p> <p>Liikenneväline: BUSSI, JUNA, LAIVA, SILJA, TAKSI</p> <p>Liikenneväylä ja -paikka: KATU, MOOTTORITIE, MOTARIA, SATAMA, TERMINAALI, TUNNELI</p> <p>Matka: KILSA, KM</p> <p>Matkustaminen: LENTÄÄ, LENTO, LÄHTÖ, MATKA, MATKATA, MATKUSTAA, REISSU, RISTEILY</p>	<p>Liikkuminen: EKSYÄ, KIERTÄÄ, LÄHTEÄ, LIIKKUA, PAINUA, PYÖRIÄ, SAAPUA, SUUNNATA, TUNKEA, VALUA</p> <p>Liikenne: AJELLA, JOUKKOLIIKENNE, RUUHKA</p> <p>Liikenneväline: DÖSÄ, JUNA, PIRSSI, TAKSI</p> <p>Liikenneväylä ja -paikka: KATU</p> <p>Matka: KILSA, KM</p> <p>Matkustaminen: MATKUSTAA</p>

Edellä kävi ilmi, että *Stadin* ja etenkin *Hesan* kanssa kollokoi sanoja, jotka merkitsevät paikkoja ja liittyvät myös liikkumiseen ja matkustamiseen eri paikkoihin tai niiden kautta. Nyt käsiteltävä liikkumisen ja matkustamisen diskurssiprosodia saa siis vahvistusta muistakin diskurssiprosodioista, ja paikka-diskurssiprosodian lisäksi liikkuminen ja matkustaminen liittyvät erityisesti *Hesaan*. Liikkumisen ja matkustamisen kollokaatit eivät ole tarkkarajaisia, ja niillä on aineistossa useita merkityksiä. Kollokaatit jakautuvat siten, että liikkumista, liikennevälineitä ja liikennettä merkitseviä kollokaatteja on suunnilleen saman verran, mutta väyliä ja yleensä liikkumista tarkoittavia on *Stadilla* enemmän.

Stadin EKSYÄ voi viitata muun muassa siihen, että joku tulee kaupunkiin (*eksyy Stadiin*) tai liikkuu siellä (*kun lande eksyy Stadiin ajelemaan*). LIIKKUA puolestaan motivoituu usein autoilua koskevasta keskustelusta (*Joka metri mikä perheen kanssa stadissa liikutaan, se tehdään autolla*), mutta sen merkitys voi olla myös eksistentiaalinen (*Stadissa liikkuu raha*). PAINUA, SAAPUA, TUNKEA ja VALUA korostavat *Stadissa* asuvan näkökulmaa: joidenkuiden pitäisi lähteä kaupungista pois (*Painu hlvettiin Stadista vtun maalaistollo*)

tai omaan kaupunkiin tulee ei-toivottuja (*peräseinäjokisia ja kaltaisiaan on tunkemassa Stadiin vuosittain tuhansia*) tai odotettua (*Fabulous thunderbirds saapuu Stadiin*). SUUNNATA tarkoittaa joko Stadiin tulemistä tai Stadissa johonkin paikkaan menemistä. Liikkumisen kollokaatit ovat siis sidoksissa myös muuttoliikkeestä keskusteluun, ja Stadi-nimen yhteydessä näkökulma on Helsingissä asuvan, joka pitää ilmiötä usein ongelmallisena, mikä voi näkyä alatyylisenäkin kielenkäyttönä.

Sen lisäksi että *Hesan* kollokaateista HAKEA tarkoittaa oppilaitokseen tai töihin pyrkimistä (*en hakenut Hesaan vaan Turkuun*), se on usein myös jonkin asian noutamista *Hesasta* (*tänään lennän Hesaan hakemaan auton*). *Hesassa* oleilu näyttäytyy myös lyhytaikaisena: esimerkiksi verbit HAKEA, KÄVÄISTÄ ja KÄYDÄ (esimerkki 31) kertovat pistäytymisestä matkan kohteessa. Myös KIERRELLÄ liittyy *Hesaan* matkustamiseen (esimerkki 32) mutta myös jonkin asian etsimiseen (*oon kierrellyt ympäri hesaa etsiskelemäs*). KULKEA liittyy usein joukkoliikenteeseen tai kaduilla ja kaupungissa kulkemiseen ja liikkumiseen (esimerkki 33), MARSSI taas mielenosoituksiin (esimerkki 34).

- (31) Must on ihanaa, kun saa pähänpiston pakata laukut ja **käväistä** *Hesassa*.
- (32) no mä aattelin eka mennä vaik *hesaan* iltapäivällä **kiertelee** ja kaartelee – –
- (33) Kyllä *Hesan* ratikka **kulkee** kuin täi tervassa
- (34) Meitä oli ainakin 1300 ihmistä *Hesassa* **marssilla** iloisella mielellä!

Liikennevälinekollokaatit eroavat siten, että *Hesan* BUSSI saa *Stadin* yhteydessä vastineeksi slangisanan DÖSÄ (esimerkki 35), samoin kuin TAKSI nimityksen PIRSSI (joukkoliikennevälineiden slanginimityksistä ks. Neuvonen 2016). *Hesan* LAIVA, RISTEILY ja SILJA sekä LENTÄÄ ja LENTO ovat esimerkkejä sen monista matkustamista merkitsevistä kollokaateista. Yleisemmin matkustamista tarkoittavat LÄHTÖ, MATKA, MATKATA ja REISSU sekä MATKUSTAA, joka on ainoa yhteinen matkustamisen kollokaatti. Myös *Hesan* liikenneväyliin ja -paikkoihin luokitelluissa kollokaateissa näkyy laivamatkustaminen (SATAMA, TERMINAALI) sekä myös tieliikenne (MOOTTORITIE, MOTARI ja TUNNELI). Kaikkiaan *Hesaan* näyttää liittyvän sinne matkustaminen ja toisaalta myös matkustaminen kaupungista pois (esimerkki 35), usein eksplisiittisesti mainiten myös se, onko matkustettu lentäen tai laivalla (esimerkit 36–37).

- (35) Vika **dösä** lähtee 22.35 **stadista** että silleen...
- (36) Aika harvoin **Siljalle Hesasta** Tukholmaan **risteilylle** pääsee 0-25 eurolla.
- (37) – – jos **hesast** oisin **lentäny** niin olisi ollut Ruotsissa välilasku.

Seuraavaksi käsittelemme *Stadille* tyypillisiä kollokaattiryhmiä (taulukko 3). Ensinnäkin ihmisiä merkitsevät kollokaatit ovat selvästi tyypillisempiä *Stadille* (39) kuin *Hesalle* (18). Huomattavaa on, että *Stadin* kollokaateissa slanginimityksiä on peräti reilu kolmannes (14). Näitä ovat muun muassa FRIIDU, JÄBÄ, KUNDI, STARBU ja LANDEPAUKKU.

Taulukko 3. Diskurssiprosodia ihmiset.

Hesa	Stadi
<p>Persoonapronomini: MÄÄ</p> <p>Ammattinimikkeet: BUSSIKUSKI</p> <p>Kategorianimitykset: HOMO, KERJÄLÄINEN, LESBO, LUUSERI, PELLE, PUMMI, SINKKU, SOMALI</p> <p>Maalaiset: JUNTTI, MAALAINEN, SAVOLAINEN</p> <p>Politiikkaan liittyvät: EHDOKAS, JÄSEN, KANNATTAJA</p> <p>Slangi: KUNDI</p>	<p>Ammattinimikkeet: BUSSIKUSKI, RENKI</p> <p>Kategorianimitykset, erisnimet: HILDA-RANE, HOMO, JUSSI, KUNINGAS, MAMU, MIKA, PELLE, SINKKU, TYTTÖ, VAPAAMUURARI</p> <p>Maalaiset: HEINÄHATTU, JUNTTI, LANDEPAUKKU, MAALAINEN, SAVOLAINEN</p> <p>Politiikkaan liittyvät: ASEVELISOSIALISTI, DEMARI, EHDOKAS, PÄÄTTÄJÄ</p> <p>Slangi: DUUNARI, FRIIDU, GIMMA, HURRI, JANNU, JÄBÄ, JÄTKÄ, KINGI, KUNDI, PUMMI, STARBU</p>

Slangisana ja *Stadi* muodostavat usein hyvin kiteytyneen ilmauksen, kuten esimerkiksi *Stadin kundi*, *Stadin friidu* ja *Stadin gimma* (esimerkit 38–39). *Hesan* kollokaateissa on puolestaan vain yksi slanginimitys, joka on KUNDI. KINGI ja sen yleiskielinen vastine KUNINGAS liittyvät *Stadin* kohdalla usein vastakkainasetteluun muun Suomen kanssa (esimerkki 40) ja lisäksi urheiludiskursseissa pelijoukkueiden vertailuun (esimerkki 41).

- (38) *Stadin kundit* ja *gimmat* ei oo dorkii.
- (39) siis kaikki *stadin friidut* on aivottomia kanapäitä.
- (40) Turun pelleille riittää plastic prinsessi. Me *stadin kingit* nautitaan porauslautasta.
- (41) Nää on IHAN eri pelit ku runkosarjassa, on niin moneen kertaan nähty, *stadin kingit* antaa porkkanapöksyille kyytiä

Myös maalaisia merkitsevät kollokaatit MAALAINEN, SAVOLAINEN sekä pejoratiivisiksikin luonnehdittavat LANDEPAUKKU, JUNTTI ja HEINÄHATTU (esimerkit 42–43) nousevat esiin *Stadin* yhteydessä, joskin ensin mainitut ovat myös *Hesan* kollokaatteja. Tyypillisesti tällaisten ilmausten avulla tehdään vastakkainasetteluja Helsingin ja muun Suomen kanssa. Esimerkissä 45 hyödynnetään myös *Hesaa* ja *Stadiin* kytkettyjä identiteettimerkityksiä (Ainiala – Lappalainen 2010, 80–91, 97–101): *Hesa* koetaan ei-syntyperäisille kuuluvaksi

ilmaukseksi ja *stadilaisuus* ominaisuudeksi, jonka tavoittelu voidaan nähdä kummastuttavana (ja samalla ehkä pilkattavana). Esimerkistä nähdään myös se, että joskus samassa kommentissa voi esiintyä sekä *Hesa* että *Stadi*.

- (42) luuseri **savolainen**, oletko muuttanut oikeen *stadiin*
- (43) Ei **heinähattujen** tarvii *Stadiin* tulle mitään neuvomaan.
- (44) Kukaan **maalainen** ei halua *Hesaan*. Joidenkin on ollut pakko muuttaa työn perässä.
- (45) On se kumma kun **SAVOLAINEN** muuttaa *HESAAAN*, siitä tulee HESAN STADILAINEN!

Stadille ovat tavallisia myös henkilönnimet, kuten *HILDA-RANE*, *JUSSI* ja *MIKA*. Näistä *HILDA-RANE* on yhden palstan aktiivisen keskustelijan nimimerkki, josta myös keskustellaan usein (esimerkki 46). Hänet tunnetaan myös *Stadin starbuna* (*starbu* 'mies', 'vanha mies', 'vanha nainen'). Myös nimimerkki *Mika Stadista* on palstan ahkera keskustelija, jota myös laajalti puhutellaan ja johon viitataan (esimerkki 47). *Jussi* puolestaan viittaa usein johonkin julkisuuden henkilöön (esimerkki 48), tai sitä voidaan käyttää appellatiivisesti viittaamassa etenkin "maajussiin" eli maanviljelijään (esimerkki 49). Joskus *Jussi* tarkoittaa myös juhannusta, mutta silloin se ei kuulu ihmistä merkitsevään diskurssiprosodiaan vaan tapahtumiin, juhliin ja toimintaan.

- (46) *Stadin starbu* eli **Hilda-Ranehan** se oli tullut taas tutkimusmatkalle Aurinkolahteen , kotoaan kalliosta
- (47) Näkemykseesi näyn tulkinnasta yhtyen , vähäinen veli **Mika Stadista**
- (48) Persuista pääsevät *Stadissa* tohtori **Jussi** Halla-aho NUMERO 127 SIIS HELSINGISSÄ
- (49) Osta sinäkin *Stadin Jussi* maatila , niin pääset nauttimaan noista tukirahoista !

Yhteisiä ihmistä merkitseviä kollokaatteja *Stadille* ja *Hesalle* ovat *SINKKU*, *HOMO*, *PELLE* ja *BUSSIKUSKI*. Nimien käyttö voi näiden yhteydessä olla liki identtistä. Keskustelija saattaa tuoda esiin sen, missä hän asuu (esimerkki 50) tai missä tietyn ryhmän ihmiset asuvat – tällainen keskustelu koskee tyypillisesti seksuaalivähemmistöjä (esimerkki 51). Esimerkissä 52 sekä *HOMO* että *LESBO* esiintyivät yhdessä *Stadin* kanssa. Kuitenkin näistä vain *HOMO* on molemmille nimille yhteinen yleinen kollokaatti, ja *LESBO* kollokoi vain *Hesan* kanssa. Voidaan myös asettua tarkastelemaan Helsinkiä ulkoapäin, kuten esimerkiksi 53 adverbien *siellä* avulla. *PELLEN* kohdalla näkökulma on liki aina ulkopuolinen: *Hesan* tai *Stadin pellejä* tarkastellaan tai puhutellaan Helsingin ulkopuolelta ja usein halventavasti (esimerkki 54). Pelkästään *Hesalle* tyypillinen kollokaatti on *SOMALI* (esimerkit 55–56), mutta aina ei tuoda eksplisiittisesti ilmi, puhutaanko omasta kotikaupungista.

- (50) Asun *hesassa*, olen yksin, **sinkku** ja en rypiskele.

- (51) Palstan vasuripaskat ovat kaikki **homoja hesasta**
- (52) Suurin osa Suomen **homoista** ja lesboista asuu *Stadissa*
- (53) Ei se suomenkielentaito paljon auta kun ei ne **bussikuskit** siellä *hesassa* sano edes päivää.
- (54) Lappi ja Lapin asukkaat kyllä pärjäävät omillaan, *hesan pellejen* vastaväitteistä huolimatta! Tuolla konstilla välttyisimme sponsoroimasta *hesan pellejen* ooppera ja teatteri lippujakin kokonaan!
- (55) **somalit** ovat vieneet *Hesan* asunnot
- (56) En tiää mistä nuo **somalit** on tulleet *Hesan* rautatieasemalla

Hesan tavallisin ihmistä merkitsevä kollokaatti on yksikön ensimmäisen persoonan pronomini **MÄÄ**. *Stadilla* ei yksikään persoonapronomini nouse esiin. *Mää*-muoto mielletään usein eri variantiksi kuin pääkaupunkiseudun kieleen kuuluva *mä* (Lappalainen 2006, 254–255). Sen voi katsoa kytkeytyvän oman identiteetin esittelyyn (vrt. Raevaara 2015, 189–199), ja tässä kontekstissa tuodaan esiin identiteettiä ”hesalaisena”, ei syntyperäisenä helsinkiläisenä. Esimerkissä 57 tätä identiteettiä vahvistetaan vielä puhuttelemalla lukijaa *sää*-pronominilla.

- (57) **Määkin** asun *hesas*, haluisit *sää* seksiseuraa kans.?

Taulukko 4. Diskurssiprosodia *kommunikaatio*.

Hesa	Stadi
<i>Kommunikaatio ja kielimuodot:</i> KUTSUA, SLANGI;	<i>Kommunikaatio ja kielimuodot:</i> BAMLAA, KIITTÄÄ, KIK, KUTSUA, LUVATA, MURRE, NAURAA, SLANGI, TOIVOMUS, VÄÄNTÄÄ, VIHJE;
<i>Interjektiot:</i> JEP, KATO, MOI, TERVETULOA	<i>Interjektiot:</i> JEP, JUU, TERV, TERVE, TERVETULOA

Kommunikaation kollokaatit (taulukko 4) ovat tyypillisiä *Stadille* (16), eikä niitä esiinny *Hesan* kohdalla likikään yhtä usein (6). Molemmille yhteisiä ovat KUTSUA, SLANGI, JEP ja TERVETULOA. KUTSUA on tavallinen, kun keskustellaan kielimuodoista ja esimerkiksi siitä, millä tavoin Helsinkiä tai jotakin muuta kohdetta kutsutaan (esimerkit 58–59). SLANGI esiintyy usein kiteytyneesti muodossa *Stadin slangi*, ja tällöin voidaan esittää vahvojakin käsityksiä siitä, millaista slangi on tai mitkä ilmaukset siihen kuuluvat tai eivät kuulu (esimerkki 60). Esimerkissä 61 mainitaan *tsadin slangi*. *Tsadi* on *Stadista* muodostettu ilmaus, jonka avulla ilmennetään kontrastia *Stadiin* ja tuodaan esiin myös *Stadiin* kytkettyjä affekteja (Ainiala – Lappalainen 2010, 90–91). Vastaavasti *Hesan slangi* mainitaan diskursseissa, joissa esitetään, millaista kieltä slangi on (esimerkki 62).

- (58) pennut **kutsuu** miksi haluaa, ainakin varttuneemmat **kutsuu stadiksi** ja **hesaksi**, landeista, aivan sama millä **kutsuvat**.
- (59) Sit oli *stadis* myös linja-autoasema, bussiasema busa-asema, miten sitä vaan haluttiin **kutsua**.
- (60) Vekslaillee ei kuulu *stadin slangiin* ja busseil on stadissa DÖSÄ.
- (61) Yritätkö olla olevinasi *stadin slangin* osaaaja? Tulos näyttää *Stadissa* koskaan käymättömän tsadin **slangilta**.
- (62) sekstaaminen, on *Hesan slangia* ja tarkoittaa suutelemista, se EI siis tarkoita seksin harjoittamista!

TERVETULOA esiintyy sekä *Stadin* että *Hesan* kollokaattina, usein yhteyksissä, joissa toivotetaan keskustelija tervetulleeksi *tänne* Helsinkiin (esimerkit 63–64) tai muulla tavoin ”meidän” kaupunkiimme (esimerkki 65). Muista interjektioista JEP on molemmille yhteinen (esimerkki 66) kun taas KATO (esimerkki 67) kollokoi vain *Hesan* kanssa. Näitä käytetään, kun osoitetaan hyväksyntää muiden keskustelijoiden kommenteilta tai tuodaan esiin eroavia näkemyksiä.

- (63) **Tervetuloa** katsomaan tänne *Stadiin* missä somalijätkät vetää bisseä joka puolella.
- (64) **Tervetuloa** vierailulle tänne *hesaan*... täällä nimittäin panna ja lujaa, sekä miehet ja naiset !!!!
- (65) Parahin Billy. **Tervetuloa** maamme pääkaupunkiin *Stadiin*
- (66) **jep jep**, aivan kuin minä. Joskus harvoin kun *hesaan* pääsee porukalla ja vinkuu että saisi mennä sinne ja sinne niin muu jengi sanoo että ei jaksa --
- (67) **kato** .. se *hesa* on niin suuri paikka et se halus tietää missä missä paikassa .. asut .. ja sit se vois ehkä selventää mullekkkin

Vain *Stadille* kuuluvia ovat BAMLAA, KIITTÄÄ, MURRE, NAURAA, TOIVOMUS, VÄÄNTÄÄ ja JUU. Näistä slangiasuinen *bamlaa*-verbi (’puhua’; Paunonen–Paunonen 2000) esiintyy usein keskusteluissa, joissa fokuksessa on slangia ja sen puhuminen. Huomattavan usein kommentit on kirjoitettu joko kokonaan tai suurelta osin slangiksi (esimerkit 68–69), ja joskus *Stadi* esiintyy kielimuodon (*Stadin slangia*) merkityksessä, kuten esimerkissä 70. MURRE puolestaan on kollokaatti, jolla tehdään eroa helsinkiläisen kielimuodon ja muiden Suomen kielimuotojen välillä. Samalla voidaan korostaa, että Helsingissä ei puhuta murretta, kuten esimerkissä 71. VÄÄNTÄÄ kytkeytyy usein jonkin kielimuodon, tyypillisesti juuri slangin, ”väärin” puhumiseen, kuten esimerkissä 72.

- (68) Snyygisti gliffa idis. Kaikki föliin nyt, ruvetaan **bamlaan stadin** slangii.
- (69) Mä bonjaan mitä sä skrivaat, **bamlaan** slangii, oon födannu *Stadis*, tarkemmin Bärtsil ja Flemarin alkupääs, Karhiksen vieres.
- (70) *Stadiks* saa **bamlaa**.

- (71) Moukurapää ei snaijaa, et *stadin* kieli ei o **murre** joka valitettavasti katoaa näiden ja muiden mamujen takia.
- (72) Nyt repesin viimeistään. Kun Keravalla asuva savolainen **vääntää** *stadin* slangia, niin eipä voi olla juuri huvittavampaa ilmiötä.

Taulukko 5. Diskurssiprosodia ominaisuudet.

Hesa	Stadi
YKKÖNEN	AITO, GIMIS, KAKKONEN, KOMEA, NASTA, NUORI, PALJASJALKAINEN, PARAS, RAKAS, SUOSITTU, SYNTINEN, TYYPILLINEN, VARAKAS, YKKÖNEN

Erilaiset ominaisuuksien kollokaatit ovat selvästi tyypillisempiä Stadille (13) kuin Hesalle (1) (taulukko 5). Molemmille yhteinen on YKKÖNEN. Sekä *Stadin* että *Hesan* kohdalla YKKÖNEN esiintyy keskusteluissa, joissa tuodaan esiin kaupungin paremmuus suhteessa muihin (esimerkit 73–74). YKKÖNEN on tavallinen myös urheiluun liittyvissä keskusteluissa. Esimerkissä 75 nostetaan esiin *Stadin* ja *Hesan* ero suhteessa erilaisiin helsinkiläisidentiteetteihin (vrt. Ainiala – Lappalainen 2010). Jääkiekkjoukkue HIFK on myös omassa mainonnassaan vahvasti korostanut tätä erontekoa⁷. YKKÖNEN on käytössä myös silloin, kun puhutaan liikenteestä ja tarkoitetaan Kehä ykköstä.

- (73) *Stadi* on mulle aina **ykkönen!** :D
- (74) Turussa on kyl muutaman kerran järjestetty ihan hyvät Ravet, mut muuten *Hesa* on kyl ihan **ykkönen!**
- (75) HIFK on vieläkin **ykkönen** *Stadissa* ja tulee aina olemaan. Hesassa se on Jokerit. Helsingin herruus katotaan sitte joskus keväällä.

Stadille kuuluvia kollokaatteja ovat puolestaan muun muassa AITO, GIMIS, NASTA, NUORI, PALJASJALKAINEN, PARAS ja TYYPILLINEN. Näistä varsinkin AITO ja PALJASJALKAINEN liittyvät usein, jopa yhdessä, diskursseihin, joissa tuodaan esiin Helsingille ja helsinkiläisyydelle (”stadilaisuudelle”) kuuluviksi hahmotettuja ilmiöitä ja ominaisuuksia (esimerkki 76). AITO kytkeytyy myös osaksi kiteytynyttä ilmausta *aito stadin gimma*, kuten esimerkiksi 77, ja tällaisissa voi jälkimmäisenä osana olla myös *kundi* tai *friidu*. GIMIS (’kiva, ’hyvä’; Paunonen – Paunonen 2000) taas esiintyy yleensä osana laulun sanoistakin⁸ tunnettua ilmausta *Niin gimis on Stadi* tai sen muunnosta (esimerkit 79–80).

- (76) No **aito paljasjalkainen** stadilainen sanoo, että *stadi* on stadi

⁷ Ks. esim. <https://hifk.fi/battrefolk/>, <https://www.facebook.com/pg/IFK-tulee-Stadista-Jokerit-Hesasta-166579010157268/posts/>

⁸ Ks. esim. <https://www.helsinginlaulu.fi/blogi/?k=Lauluja+Helsingist%C3%A4+-+stadi+sjungaa>

- (77) Soinilta puuttuu Helsingissä oikea, **aito stadin** gimma joukoistaan.
- (78) Olet väärässä en ole savosta niinkuin itse olet vaan olen *stadista* jo kolmatta sukupolvea eli **paljasjalkainen stadin** stara.
- (79) Niin **gimis** on *Stadi*
- (80) *Stadi* on niin **gimis**.

TYYPILLINEN kuuluu tavallisesti diskursseihin, joissa esitetään, millainen on tyypillinen helsinkiläinen tai Helsingissä asuva (esimerkit 81–82).

- (81) Hänhän on kuin **tyypillinen stadin** hurri tänäkin päivänä.
- (82) **Tyypillinen** vihervasuri nuori *stadissa* elää sossulla.

Kaikkiaan ominaisuuksia koskevissa diskurssiprosodioissa nostetaan esiin aiemmastakin tutkimuksesta (esim. Ainiala – Lappalainen 2010) tuttuja *Stadiin* liitettyjä merkityksiä aitousdesta ja myös paremmuudesta suhteesta muihin. Vertailtavina saattavat olla muut helsinkiläiset, joita ei pidetä ”aitoina stadilaisina”, tai muut suomalaiset.

5 Pohdinta

Aiempi Helsinkiä tarkoittavien slanginimien tutkimus on ollut ensisijaisesti laadullista, ja kielenoppaina ovat olleet helsinkiläiset asukkaat. Tässä tutkimuksessa olemme esitelleet uuden tutkimusalan, korpusavusteisen onomastiikan, jossa analyysi perustuu korpustutkimuksen menetelmiin, nyt erityisesti kollokaatioanalyysiin, ja sen avulla tehtyyn korpusavusteiseen diskurssintutkimukseen. Analysoimalla laajaa Suomi24-korpusta olemme saaneet esiin *Hesalle* ja *Stadille* tyypilliset diskurssiprosodiat.

Diskurssiprosodioiden vertailu tuo esiin ja vahvistaa jo aiemmassa tutkimuksessa esitettyjä tuloksia: *Stadi* kytkeytyy usein diskursseihin, joilla ilmennetään tietynlaista helsinkiläistä identiteettiä tai osoitetaan tietoisuus tällaisesta syntyperäiseen ja aitoon helsinkiläisyyteen liittyvästä ominaisuudesta (vrt. Ainiala–Lappalainen 2010). *Stadi* esiintyy aineistossamme usein muiden slangisanojen kanssa, ja tässä ero *Hesaan* on suuri; tämä liittyy siihen, että slangisanojen ja -nimien katsotaan ilmentävän eräänlaista aitoa helsinkiläisyyttä (vrt. esim. Ainiala 2013). *Hesa* puolestaan tuntuu esiintyvän enemmän yleispuhekielisemmässä ympäristössä.

Tutkimuksemme nosti esiin uutena havaintona slanginimien vahvan liittymisen liikkumisen ja matkustamisen diskursseihin. Erityisen voimakkaasti tämä diskurssi liittyy *Hesaan*: tämän paljastavat liikkumista ja matkustamista merkitsevät kollokaatit, mutta lisäksi sekä paikkoja että ihmisiäkin koskevat kollokaatit vahvistavat tämän diskurssin läpileikkaavuutta aineistossa. Myös *Stadiin* liittyy liikkuminen, mutta näkökulma on selvästi erilainen: liikkuminen tapahtuu pikemmin *Stadissa* eli Helsingissä kuin Helsinkiin tai Helsingistä.

Melko leimallisesti aineistosta nousee esiin myös se, että *Stadia* käytetään, kun puhutaan ”meistä stadilaisista” ja katsotaan kaupunkia sisältäpäin, kun taas *Hesasta* puhutaan

kaupunkia ulkopuolelta katsoen. Nämä diskurssikäytännöt liittyvät usein juuri liikkumiseen ja matkustamiseen: *Hesa* tuntuu olevan ulkopaikkakuntalaisille matkustamisen kohde, kun tullaan erilaisiin tapahtumiin, tai välietappi ulkomaille matkustettaessa. ”Stadilaisuutta” vahvistavat myös *Stadin* ulkopuolella asuviin kohdistuvat affektit, joita ilmaistaan melko pejoratiivisillakin ”maalaisiin” kohdistuvilla nimityksillä.

Korpusavusteisen diskurssitutkimuksen avulla onnistuimme nostamaan esiin *Hesan* ja *Stadin* käytön ja niihin kytkettyjen merkitysten eroja ja yhtäläisyyksiä. Menetelmä nostaa esiin toistuvia piirteitä, joita ei ole tähän mennessä havaittu samoissa määrin haastattelu-, kyselylomake- ja keskusteluanalyysin menetelmin. Osittain tämä johtuu siitä, että Suomi24-keskustelupalstan kirjoittajat tulevat ympäri maata, joten keskustelu heijastaa ainakin jossain määrin kattavasti eri puolella Suomea esiintyviä diskursseja. Lisäksi spontaanisti kirjoitetut keskustelupuheenvuorot kertovat niin sanotusti aidoista käyttötavoista, eikä merkityksiä tai käyttötapoja ole tarvinnut tutkia memoroidun tai introspektiivisen aineiston avulla. Toisaalta isoa datamäärää tilastollisesti analysoitaessa monet sinänsä merkittävät puhumisen tavat jäävät huomaamatta; menetelmä nostaa esiin sen, mitä on runsaasti. Käyttämällä laadullista analyysia kvantitatiivisen rinnalla voidaan päästä kiinni pienempiinkin nyansseihin; tässäkin tutkimuksessa laadullinen analyysi paljastaa eroja siellä, missä määrällisiä eroja ei juuri ole, tai se tarkentaa määrällistä analyysia. On kuitenkin ilman muuta selvää, että täsmentämällä ja syventämällä laadullista analyysia voitaisiin slanginimien käyttöä tarkastella monisyisemmin.

Nimistöntutkimuksen kannalta korpusonomastinen tutkimusote antaa uusia mahdollisuuksia laajojen tekstiaineistojen ja niissä käytettyjen nimien analyysiin. Huomattavaa on vielä sekin, että nimistöntutkimuksessa on tähän mennessä tartuttu vain harvoin ylipäänsä erilaisissa teksteissä – kaunokirjallisia tekstejä lukuun ottamatta – esiintyviin nimiin ja niiden kontekstuaaliseen analyysiin.

Käsillä oleva tutkimus on siis avaus paikannimien tutkimukseen korpusmenetelmin ja -aineistoin. Kahden slanginimen analyysilla olemme päässeet vain raapaisemaan paikannimitutkimuksen pintaa: Yhtä lailla mielenkiintoista olisi verrata slanginimien käyttöä *Helsinki*-nimeen tai tarkastella kaupunginosadiskursseja. Lisäksi on erittäin tärkeitä tarkastella sitä, ovatko tässä tutkimuksessa havaitut diskurssit tyypillisiä myös muille kaupunkinimille. Kun kurkotamme pääkaupungin ulkopuolelle, avautuu tutkimaton kenttä diskursseja, jotka liittyvät suomalaisiin kasvukeskuksiin ja syrjäkyliin.

Lähteet

- AINIALA, TERHI 2013: Stadi and Hesa: Helsinki slang names as commercial names. PAULA SJÖBLÖM, TERHI AINIALA ja ULLA HAKALA (toim.): *Names and cultures in a commercial environment*, 173–184. Cambridge Scholars Publishing, Cambridge.
- AINIALA, TERHI – LAPPALAINEN, HANNA 2010: Miten Helsingistä puhutaan. *Virittäjä* 114 (1), 71–107.
- 2017: Orienting to norms: variability in the use of names for Helsinki. TERHI AINIALA ja JANOLA ÖSTMAN (toim.): *Socio-onomastics. The pragmatics of names*, 129–153. John Benjamins, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/pbns.275.06ain>

- ALLER MEDIA OY 2014: *Suomi 24 -korpus (2016H2)* [tekstikorpus]. Kielipankki. Saatavilla <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2017021506>
- BAKER, PAUL 2006: *Using corpora in discourse analysis*. Continuum, London.
- BARNBROOK, GEOFF 1996: *Language and computers. A practical introduction to the computer analysis of language*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- BJORGE, ANNE KARI 2003: The explicitation of proper names in expository news texts. *International Journal of Applied Linguistics* 13 (1), 115–138. <https://doi.org/10.1111/1473-4192.00040>
- DALEN-OSKAM, KARINA 2013: Names in novels: An experiment in computational stylistics. *Literary and Linguistic Computing* 28 (2), 359–370. <https://doi.org/10.1093/lc/fqso07>
- HALVERSON SANDRA L. – ENGENE, JAN OSKA 2010: Domains and Dimensions in Metonymy: A Corpus-Based Study of Schengen and Maastricht. *Metaphor and Symbol* 25 (1), 1–18. <https://doi.org/10.1080/10926480903538456>
- HOEY, MICHAEL 2005: *Lexical priming. A new theory of words and language*. Routledge, London.
- HÄMÄLÄINEN, LASSE 2019: *Nimet verkossa. Tutkimus verkkoyhteisöjen käyttäjänimistä ja virtuaalisen minigolfpelin radannimistä*. Helsingin yliopisto. Saatavilla <http://hdl.handle.net/10138/301762>
- IKKALA, ESKO – TUOMINEN, JOUNI – RAUNAMAA, JAAKKO – AALTO, TIINA – AINALA, TERHI – UUSITALO, HELINÄ – HYVÖNEN, EERO 2018: NameSampo: A linked open data infrastructure and workbench for toponomastic research. BRUNO MARTINS ja PATRICIA MURRIETA-FLORES (toim.): *Proceedings of the 2nd ACM SIGSPATIAL Workshop on Geospatial Humanities, GeoHumanities 18*, 2:1–2:9. <https://doi.org/10.1145/3282933.3282936>
- JANTUNEN, JARMO H. 2004: *Synonymia ja käännessuomi. Korpusnäkökulma samamerkityksisyyden kontekstuaalisuuteen ja käännessuomen leksikaalisiin erityispiirteisiin*. Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta, Joensuu.
- 2009: *Minulla on aivan paljon rahaa* – Fraseologiset yksiköt suomen kielen opetuksessa. *Virittäjä* 113 (3), 356–381.
- 2018: Korpusavusteinen diskursintutkimus (CADS): Analyysiesimerkki homouden ja heterouden digitaalisista diskursseista. *AFinLA-E: Soveltavan kielitieteen tutkimuksia* (11), 20–44. <https://doi.org/10.30660/afinla.69259>
- KAMANDULYTĖ, LAURA 2006: *Identity analysis based on the methodology of corpus linguistics*. Vytautas Magnus University, Kaunas. Saatavilla <https://vb.vdu.lt/object/elaba:6142206/6142206.pdf>
- KIVINIEMI, EERO 2006: *Suomalaisten etunimet*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LAPPALAINEN, HANNA 2006: *Mie vai mää, sinä vai te?* Virkailijoiden kielelliset valinnat itseen ja vastaanottajaan viitattaessa. MARJA-LEENA SORJONEN ja LIISA RAEVAARA (toim.): *Arjen asiointia. Keskusteluja Kelan tiskin äärellä*, 241–284. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LAPPE, SABINE 2002: Monosyllabicity in prosodic morphology: The case of truncated personal names in English. G. E. BOOIJ ja JAAP VAN MARLE (toim.): *Yearbook of Morphology 2002*, 135–186. Springer Netherlands, Heidelberg. <https://doi.org/10.1007/0-306-48223-1>
- LEINO, ANTTI 2007: *On toponymic constructions as an alternative to naming patterns in describing Finnish lake names*. Finnish Literature Society, Helsinki.
- Meta-Share 2016. *The Suomiz4 Corpus*. Saatavilla <http://metashare.csc.fi/repository/browse/the-suomi-24-corpus-2015h1/4db73da85ce11e4912c005056be118ea699d93902fa49d69b0f4d1e692dd5f1/2>
- MIKKONEN, PIRJO – PAIKKALA, SIRKKA 2000: *Sukunimet*. Otava, Helsinki.
- NEUVONEN, JENNI 2016: *Sporalla stadilaiset skujaa. Joukkoliikennevälineiden slanginimitykset*. Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto. Saatavilla <http://urn.fi/URN:NBN:fi:hulib-201603071257>
- NURMINEN, TERHI JOHANNA 2013: *Hill-terms in the place-names of Northumberland and County Durham*. University of Newcastle Upon Tyne, Newcastle.
- OHLANDER, SOLVE – BERGH, GUNNAR 2004: Taliban—A rogue word in present-day English grammar. *English Studies* 85 (3), 206–229. <https://doi.org/10.1080/00138380412331339120>
- PAGAN, JOSEPH MARTIN 1998: *A morphological and lexical study of personal names in the Ebla texts*. Mission archeologica Italiana in Siria, Siria.
- PARTINGTON, ALAN – DUGUID, ALISON – TAYLOR, CHARLOTTE 2013: *Patterns and meanings in discourse*.

- Theory and practice in corpus-assisted discourse studies (CADS)*. John Benjamins, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/scl.55>
- PAUNONEN, HEIKKI – PAUNONEN, MARJATTA 2000: *Tsennaaks Stadii, bonjaaks slangii. Stadin slangin suursanakirja*. WSOY, Helsinki.
- PIERINI, PATRIZIA 2008: Opening a Pandora's box: Proper names in English phraseology. *Linguistik Online* 36 (4), 43–58.
- RAEVAARA, LIISA 2015: *Hyvä päivä olla minä, mä ja meitsi – minän vaihtelevat asemat ja identiteetit helsinkiläisnuorten puheessa*. MARJA-LEENA SORJONEN, ANU ROUHIKOSKI ja HEINI LEHTONEN (toim.): *Helsingissä puhuttavat suomet. Kielen indeksisyys ja sosiaaliset identiteetit*, 174–213. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SCOTT, MIKE 2015: *WordSmith Tools online manual*. Lexical Analysis Software, Stroud, Gloucestershire. Saatavilla <https://lexically.net/downloads/version6/wordsmith6.pdf>
- SINCLAIR, JOHN 1991: *Corpus, concordance, collocation*. Oxford University Press, Oxford.
- 2004: *Trust the text. Language, corpus and discourse*. Routledge, London.
- STUBBS, MIKE 2001. *Words and phrases. Corpus studies of lexical semantics*. Blackwell, Oxford.
- TANAKA, YU 2016: Phonotactically-Driven Rendaku in Surnames: A Linguistic Study Using Social Media. AARON KAPLAN, ABBY KAPLAN, MIRANDA K. MCCARVEL ja EDWARD J. RUBIN (toim.): *Proceedings of the 34th West Coast conference on formal linguistics*, 519–528. Cascadilla Proceedings Project, Somerville.
- TSE, GRACE Y. W. 2004: A grammatical study of personal names in present-day English: With special reference to the usage of the definite article. *English Studies* 85 (3), 241–259. <https://doi.org/10.1080/00138380412331339140>
- TUÑÓN, LAURA CANTORA 2013: *Proper names as cultural referents in British chick lit : a corpus-based analysis of their translations into Spanish and Italian*. The University of Leeds, Leeds. Saatavilla <http://etheses.whiterose.ac.uk/7870/1/Proper%20Names%20as%20Cultural%20Referents%20in%20British%20Chick%20Lit%20-%20Laura%20Cantora.pdf>
- VAIČENONIENĖ, JÜRATĖ 2001: Using corpora to obtain social and cultural information: A case study of America. *Kalbu Studijos / Studies about Language* 1, 6–9.

TERHI AINIALA and JARMO HARRI JANTUNEN: *Corpus-onomastic study of slang names Hesa and Stadi in digital discourses*

The article discusses the uses of two slang names for the capital of Finland, Helsinki: *Hesa* and *Stadi*. In previous studies, these names have been under qualitative scrutiny, but our study takes a quantitative approach with a large corpus and statistical methodology. In onomastics, this kind of a corpus-assisted approach is a new way of examining the subject.

Our research data comes from the Suomi24 Corpus which contains discussions of the Suomi24 online social networking website, the largest discussion forum in Finland. The study is conducted as corpus-assisted discourse analysis. The first part of the study utilises collocation analysis, and in the second part, 200 most significant collocations from both slang names are examined more closely by classifying them into semantic classes. These semantic classes make up special discourse prosodies noticeable on phraseological grounds and they reveal how *Hesa* and *Stadi* are used in these digital discourses and what kind discourses they are associated with.

The analysis reveals that slang names *Hesa* and *Stadi* both share common discourses and also have their own discourses. The name *Hesa* is used when Helsinki is looked at from an outside perspective or when it is seen as a destination or resort. Thus, discussions on various places, moving and travelling are typical to *Hesa*. In turn, *Stadi* is connected to the native and “original” Helsinkian identity. *Stadi* is used while talking about “us Helsinkians” and when the city is looked at from the inside. This kind of identity is presented even with using slang words together with *Stadi* or using the affective designations of non-native Helsinkians.

Terhi Ainiala
terhi.ainiala@helsinki.fi
Suomalais-ugrilainen ja pohjoismainen osasto
00014 Helsingin yliopisto

Jarmo Harri Jantunen
jarmo.h.jantunen@jyu.fi
Kieli- ja viestintätieteiden laitos
40014 Jyväskylän yliopisto

MARJA NENONEN ja ESA PENTTILÄ

Eponymiset idiomit suomen kielessä

Esimerkkitapauksena presidenttiviitteiset verbilausekekonstruktiot

1 Taustaa

Tässä artikkelissa tarkastellaan erisnimen sisältävää eli eponymistä verbilausekekonstruktiota (*tehdä* + N_{prop}-PL) ja havainnollistetaan näin yhden idiomaattisen konstruktion analyysin avulla, kuinka monipuolista merkitysvaihtelua idiomaattisiin ilmauksiin voi sisältyä.¹ Käytännössä konstruktio toteutuu esimerkiksi ilmauksessa *tehdä Kekkoset*, jonka tilanteinen erityismerkitys voi eri konteksteissa vaihdella kaljupäisyydestä palmuun kiipeämiseen tai hallituksen kaatamisesta politiikan tekemiseen saunassa. Merkitysvaihtelu voi olla jopa tyypillistä tällaisille idiomaattisille konstruktiolle, jotka sallivat sanastollista vaihtelua.

Suomen kielessä, kuten myös muun muassa englannissa ja ruotsissa, saatetaan erisnimiä käyttää varsinaisen käyttötarkoituksen lisäksi myös yleisnimen tapaan. Jotta appellatiivisesti käytettävä sana erottuisi varsinaisesta erisnimikäytöstä, se on tavallisesti kirjoitettu pienellä alkukirjaimella ja sitä käytetään usein monikossa. Tällöin monikkoa käytetään paljouden ilmaisemisen sijaan abstraktimmin, esimerkiksi yleistämiseen, kuten esimerkeissä 1–3 (ks. myös Penttilä 1957, § 300; Niemi–Nenonen–Penttilä 1998; Nenonen 2002, 2007a; Nenonen–Penttilä 2014a).

- (1) Tämä eroaa aiemmasta tuotannostani siten, että koetin tehdä tästä mahdollisimman todenmukaisen – toisin sanoen tästä puuttuvat **Coca Colat, urhokekkoset, naamakirjat** yms. (<http://www.finfanfun.fi/index.php?topic=32060.0>, 17.4.2015.)
- (2) Saunan merkitys päätösten syntypaikkana on Donnerin mukaan vähentynyt siksikin, ettei Suomessa enää ole **Kekkosia**. (Kielipankki)

¹ Kiitämme kahta nimetöntä arvioijaa hyvistä ja rakentavista kommentteista – myös tekstin edelliseen versioon. Mahdollisesti tekstiin jääneet puutteet ja virheet ovat luonnollisesti omiamme.

- (3) 70-luvulla **Haloset** yms- demarit kiljuivat, että ”kaikki yhteistyö lännen kanssa lopetettava”. (<http://www.iltalehti.fi/keskustelu/showthread.php?t=1201163>, 29.4.2015.)

Tarkastelemamme konstruktio näyttää nykymuodossaan olevan melko uusi suomen kielessä. Ilmaustyyppi ja sen merkitys tunnistetaan *Isossa suomen kieliopissa*, jossa todetaan, että monikkomuotoista erisnimeä voidaan käyttää yleisnimimäisesti ilmauksessa *tehdä x:t* ’toimia niin kuin kyseisen niminen yksilö on toiminut’, esim. *aika moni oli tehdä häkkiset eli hyytyä lähtöruutuun* (ISK 2004, § 597). Göran Karlsson (2000) on tarkastellut sanomalehtiteksteissä esiintyvää monikon käyttötapaa, jossa jo olemassa oleville sanoille annetaan uusia merkityksiä, kun *tehdä*-verbin objektina oleva henkilönnimi kirjoitetaan appelliivin tapaan pienellä alkukirjaimella. Lisäksi nimi on monikossa, millä Karlssonin mukaan ilmaistaan henkilön tekoa tai hänen tekemäänsä toimenpidettä, esimerkiksi *tehdä kekkoset*. Monikollisuus rajoittuu rakenteessa lähinnä muotoon eikä siis ilmaise useutta (mts. 96). Ensimmäiset esimerkit Karlssonin tutkimukseen on poimittu 1980-luvulta, useimmat 1990-luvun lehdistä (mts. 104).

Eponymiselle verbilausekekonstruktioille on luonteenmaista, että se on harvinainen sanakirjoissa. Sen esiintymät, kuten idiomit yleensäkin, ovat harvinaisia myös tekstikorpuksissa, koska sen merkitys on tilannesidonnainen ja voi näin ollen vaihdella runsaasti. Toki tilannesidonnainen erityismerkitys kytkeytyy aina jollain tavoin erisnimeen liittyviin mielikuviin, jotka rajoittavat mahdollisia vaihtoehtoja. Itse muoto, konstruktio, on kuitenkin yleinen ja konventionaalinen: Vuonna 2019 julkaistu *Suomi24 2017H2* -korpus (2001–2017) sisältää yli 4 miljardia sanetta. Haku, joka sisältää kaikki *tehdä*-verbin esiintymät, joiden jäljessä on monikon nominatiivissa tai partitiivissa oleva erisnimi, antoi tulokseksi yhteensä 1 366 eponymikonstruktioita, joista erilaisia on 575.² Eniten konstruktioita esiintyy seuraavilla keskustelualueilla: yhteiskunta (723), paikkakunnat (175) sekä viihde ja kulttuuri (142). Yleisimmät erisnimet ovat *Lipponen* (39), *Trump* (36) ja *Soini* (34). Vaikka yli tuhat erisnimistä viittaa julkisuuden henkilöihin, kuten poliitikkoihin, viihdetähtiin ja historian henkilöihin, on konstruktiossa käytetty myös mm. paikanimiä, yhtiöiden nimiä ja tuotemerkkejä. Muista erottuva alaryhmä ovat keskustelijoiden nimimerkit (15), joiden tulkitsemisessa yleistiedosta ei ole hyötyä, sillä ne liittyvät kulloiseenkin keskusteluketjuun.

Ilmaisutapa näyttäisi olevan käännöslaina englannista, vrt. engl. *do a/an N_{prop}*, esim. *do a Chomsky* (4–5) (Penttilä 2006; Clark–Gerrig 1983; englannin ja suomen idiomien vertailusta Nenonen–Penttilä–Niemi 2013). Ruotsin kielessä vastaava konstruktio on *göra en/ett N_{prop}* (6–7)

- (4) It takes an age to **do a Chomsky** ’luoda mittava tieteellinen ura’. (Penttilä 2006)

2 Kaikki korpuksen eponymikonstruktioit eivät ole haussa mukana, koska Korpissa käytettävä jäsenen tunnistaa vain isolla alkukirjaimella kirjoitetut erisnimet ja koska haussa olivat mukana vain heti verbin jälkeen tulevat erisnimet.

- (5) Couldn't you help me by **doing a Chomsky?** 'avata kohteliaasti auton ovi' (Clark–Gerrig 1983, 599)
- (6) Centerns Paavo Väyrynen vill **göra en Kekkonen** och låta bli att stadfästa lagar som inte faller honom i smaken. (<http://hbl.fi/opinion/ledare/2011-11-14/starkt-mandat-utan-f>)
- (7) Han [Erdogan] vill helt enkelt **göra en Putin** och få tillbaka makten i sina händer. (<http://www.expressen.se/nyheter/erdogans-maktplan-vill-gorasom-putin/>, 29.4.2016)

Ilmaus on kuitenkin kotoutettu suomen rakennesääntöjä noudattavaksi jo olemassa olevan mallin mukaan.³ Siinä missä idiomaattisuus merkitään englannissa ja ruotsissa erisnimen edessä olevalla odotuksenvastaisella epämääräisellä artikkelilla, suomessa vastaava idiomaattisuuden merkitys on erisnimen monikkomuoto. Vastaavanlaisia monikollisia ilmauksia on käytetty suomessa jo varhemmin. Esimerkiksi *ottaa ritolat* viittaa Ville Ritolaan, joka voitti 1928 Amsterdamin olympialaisten 5 000 metrin juoksun jättäen loppukirissä kilpakumppanit taakseen. Koska muita vastaavia eponymisiä rakenteita ei tuohon aikaan ole osoitettu esiintyneen, se on mahdollisesti lajissaan ainutkertainen ilmaus, joka on syntynyt jo olemassa olevien idiomien mallin mukaan (vrt. *ottaa hatkat* tai *ottaa pitkät*, joiden kaikkien merkitys on suunnilleen sama, 'lähteä pakoon'). Tämän sanonnan ilmes-
tymisaika kieleemme on kuitenkin selvittämättä. Nykyisin näkee kyseisestä kiteytymästä myös produktiivisempia variantteja, kuten *tehdä ritolat* tai *vetää ritolat*. Erisnimi on muuttunut appellatiiviksi, joka on edelleen melko yleisesti käytössä juuri edellä mainitun idiomien osana (ks. myös Nenonen 2007b).

Kieliopillista monikkoa käytetään ensisijaisesti useuden merkitsemiseen, mutta kuten *Isossa suomen kieliopissa* (ISK 2004, § 1732) todetaan, suomen kielessä monikkomuotoa voidaan käyttää myös muissa funktiossa (ks. myös esim. Penttilä 1957, § 300; Karlsson 1960, 23–56, 87–101; Ingo 1978, 8–10; Yli-Vakkuri 1986, 61–71). Normista poikkeavaa monikkomuodon käyttöä havainnollistavat esimerkiksi kiteytyneet tervehdykset ja hyvästelyt (*Päiviä! Hyvät viikonloput! Hyviä vointeja!*) tai kehuskelun sävyjä sisältävät ilmaukset (*Monet pääkaupunkilaiset ylpeilevät sillä, että tuntevat lontoot, brysselit ja pariisit kuin omat taskunsa*) (ISK 2004, § 1732). Monikkoa käytetään myös affektisissa sanonnoissa (*vähät välittää*) ja voimasanan sisältävissä konstruktioissa (esim. *Vitut minä*

3 Toisessa tutkimuksessa (Nenonen ym. 2013) keskityimme yhden kansainvälisesti tunnetun presidentin, Barack Obaman, nimen käyttöön eponymikonstruktiossa suomessa ja englannissa. Vertasimme englannin idiomiä *do an Obama* suomen vastaavaan idiomiin *tehdä Obamat*. Havaitimme, että puhujat käyttivät runsaasti erilaisia tilanteisia merkitysvariaatioita molemmissa kielissä. Useimmat merkityksistä liittyivät politiikkaan, mutta myös mikä tahansa muu julkisuuden ilmiö kelpasi, kunhan se soveltuu kontekstiin. Jotkin merkitykset ovat salientimpia kuin muut, eli niihin viitattiin useammassa idiomissa. Esimerkiksi liki neljäsosa *Obama*-idiomeista viittasi molemmissa kielissä Obaman vaalivoittoon altavastaajana. Suomen idiomilla viitattiin usein kuitenkin myös kotimaan politiikkaan, kun verrattiin Obaman vaalivoittoa Suomen 2012 presidentinvaaleihin. Tässäkin mielessä lainaidiomit kotoutetaan omaan kieleen.

mikään viisas olen! Paskat minä mitään voinut tehdä, ks. esim. Kotilainen 2007a). Vastavasti myös paljoksuntaa voidaan monikon sijaan ilmaista yksikön partitiivilla (*On leipomiseen tarkoitettua muottisarjaa, on isää, äitiä, autoa, taloa; löytyy koiraa, kissaa ja lasta*) (ISK 2004, § 1733). Kaikissa näissä normista poikkeavissa tapauksissa voidaan ajatella, että logiikka toimii samoin: kieliopillisen muodon odotuksenvastaisella käytöllä osoitetaan, että kyse on muusta kuin kirjaimellisesta merkityksestä. Tätä havainnollistaa Valma Yli-Vakkurin (1986, 2) toteamus, että ilmauksen viestinnällinen arvo, sen informaatiopitoisuus, lisääntyy, kun rikotaan varsinaista kieliopillista normia (esimerkiksi käytettäessä monikkoa viittaamassa kieliopillista yksikkömuotoa edellyttävään referenttiin). Ilmaus on tällöin tyyllisesti tunnusmerkkinen, erottuvampi eli salientimpi kuin norminmukaisesti käytettäessä. Epätypillisesti käytettävää monikkoa voikin suomessa hyvällä syyllä sanoa idiomaattisuuden *indeksiksi*, perustuuhan idiomaattisuus nimenomaan odotuksenvastaisuuteen (Niemi ym. 1998; Nenonen–Niemi 2004; 2010). On myös mahdollista, että monikkomuoto saa lisämotivaatiota siitä, että konstruktion kuvaama teko voidaan toistaa ja että tekijöitä voi olla eri kerroilla useita. Kyse ei tällöin olisi yksittäisestä teosta, vaan pikemmin teon tyyppistä.

Tämän artikkelin tarkoitus on havainnollistaa, miten moniulotteista ja rikasta merkitysten kirjoa voidaan välittää eponymisilla verbilausekekonstruktioilla. Konstruktion merkitystä täsmentää kuhunkin yksittäiseen ilmaukseen sisällytetty erisnimi, joka yksilöinnin sijaan toimii pikemminkin kuvaavassa ja kontekstualisoivassa funktiossa. Analysoimme tässä pelkästään henkilönnimen sisältäviä konstruktioita. Aineistona olemme käyttäneet Google-hakuja ja Kielipankin Suomi24-verkkoaineistoa, joista kerättyjen esimerkkien luokittelu perustuu niihin tilanteisiin merkityksiin, joita ilmaukset kussakin kontekstissa sisältävät. Seuraavassa luvussa perehdytään tarkemmin eponymisen konstruktion käsitteeseen. Luvussa 3 esitellään aineisto ja analyysimenetelmät. Luku 4 jakautuu kolmeen alalukuun, joissa tarkastellaan luokittelimemme merkitysten jakautumista alaryhmiin: poliittisiin tekoihin, yksittäisiin tapahtumiin ja presidenttien habitukseen.

2 Eponyyminen konstruktio

Kutsumme tässä tutkimuksessa tarkasteltavaa *tehdä*-verbin ja monikollisen erisnimiobjektin sisältävää rakennetta *eponymiseksi*⁴ *verbilausekekonstruktiksi*, kuten Herbert J. Clark ja Richard J. Gerrig tutkimuksessaan (1983; ks. myös Rapp–Gerrig 1999). Ilmaustyyppin konstruktioaluonne näkyy sen merkityksessä. Vaikka konstruktion toteuttavat yksittäiset ilmaukset voivat käyttökontekstissaan saada hyvinkin erilaisia merkitysvivahteita, on itse

4 Termi *eponyymi* merkitsee henkilönnimeä, jota on käytetty henkilön, paikan, esineen tms. nimeämiseen (Tieteen termipankki). Esimerkiksi *giljotiini* on saanut nimensä keksijänsä *Quillotin*in mukaan, *voltti* taas italialaisen tiedemies *Voltan* mukaan. Käytämme termiä *eponyyminen* tässä tekstissä hieman eri merkityksessä, sillä eponyyminen verbilausekekonstruktio perustuu metonymiseen merkityssuhteeseen, kun taas varsinainen eponyymi synnyttää kokonaan uuden sanan (Geeraerts 1994, 2478).

rakenteella oma merkityksensä, joka näkyy myös sen yksittäisissä toteutumissa. Tätä perusmerkitystä täsmentävät konstruktion sisällytetyt erisnimet. Voidaan siis sanoa, että eponymisella verbilausekekonstruktiolla – eli rakenteella *tehdä* + N_{prop}-PL – on yksi perusmerkitys, joka heijastuu erilaisina tilanteisina erityismerkityksinä, joita kulloinenkin erisnimiobjekti ja sitä ympäröivä konteksti täsmentävät tarkemmin.

Termille *verbilausekekonstruktio* vaihtoehtoisia nimityksiä ovat *formaali idiom*, *skeemaattinen idiom* tai *idiomaattinen konstruktio*, joista kahta ensimmäistä on käyttänyt Charles J. Fillmore ym. (1988, 505–506), toista mm. William Croft (2001, 15) ja viimeistä Paul Kay ja Charles J. Fillmore (1999; ks. myös Penttilä 2010). Kaikki termit viittaavat idiomaattisiin ilmauksiin, jotka sisältävät sekä leksikaalisesti tarkkaan määrättyjä että leksikaalisesti avoimia osia ja sallivat näin leksikaalista vaihtelua idiomaattisen rakenteen sisällä. Termit kuvaavat ilmiötä kuitenkin eri näkökulmista: kaksi ensimmäistä korostaa konstruktion skemaattista luonnetta, jossa idiomaattisella ilmauksella on osin vakiintunut syntaktinen rakenne, kun taas kolmas painottaa konstruktion idiomaattista luonnetta, eli sitä, että sen rakenne on leksikaalisesti rajoitettu. Paula Sjöblom (2006, 73) kutsuukin tarkastelemaamme idiomityyppiä yleisnimityksellä *skeema*. Lari Kotilaisen (2007a, 21) mukaan ilmausta voidaan myös pitää *muottina* siinä merkityksessä kuin termi ISK:ssä määritellään (ISK 2004, § 148, § 449).

Käyttämällä tarkastelemastamme ilmiöstä termiä *konstruktio* kytkemme tarkastelun konstruktionistiseen näkemykseen kielestä. Sen mukaan kielen perusyksiköitä ovat merkityksen ja muodon yhdistävät kieliopilliset rakenteet eli konstruktiot (Fried-Östman 2004, 2; ks. myös esim. Kotilainen 2007a; Hamunen 2017). Konstruktioita ovat kaikki seläiset kielelliset rakenneyksiköt, jotka eivät ole suoraan pääteltävissä konstruktion rakeneosasista tai muista kieliopillisista konstruktioista (Goldberg 1995, 4; ks. myös Goldberg 2006, 5). Laajuudeltaan, kompleksisuudeltaan ja abstraktiotasoltaan konstruktiot voivat vaihdella suuresti. Suomen kielessä pienimpiä ja yksinkertaisimpia konstruktioita edustavat ei-vapaat morfeemit, kun taas laajimpia konstruktiotyyppejä ovat erilaiset lausetyypit, kuten suomen transitiivilauseen skeema NP_{NOM} + V + NP_{PART/GEN/NOM} (Kotilainen 2007a, 17). Konstruktion liittyy konventionaalisuus, joka mahdollistaa sen, että rakenne on helppo aktivoida käyttöön suhteellisen automaattisesti, ilman että sen osiin tai niiden järjestykseen tarvitsee kiinnittää erityistä huomiota (vrt. Langackerin 1987, 494 määritelmä kielen yksikölle). Suomen kielen konstruktioita on kirjallisuudessa käsitelty varsin monipuolisesti. Tarkastelussa ovat olleet muun muassa verbikonstruktiot sekä ensimmäisessä raamatunkäännöksessä (Leino ym. 2001) että yleisemminkin (Herlin & Kotilainen 2012), erilaiset infiniittiset konstruktiot (Herlin-Visapää 2005; Hamunen 2017, 2018), kirošana- ja kieltokonstruktiot (Kotilainen 2007a, 2007b) sekä onomatopoeettiset imitatiivikonstruktiot (Jääskeläinen 2013).

Konstruktionistinen näkemys sopii eponymisen verbilausekekonstruktion tarkasteluun myös siksi, että siinä ei määritellä ennalta, millaiset rakenteet ovat kielen kanalta perus- tai ydinrakenteita ja millaiset marginaalisia. Näin esimerkiksi idiomaattisia rakenteita, jollainen eponyminen verbilausekekonstruktiokin on, ei pidetä kieliopillisen

kuvauksen kannalta toissijaisina, vaan produktiivisten ilmausten ja idiomien välinen suhde nähdään pikemminkin jatkumona suhteellisen produktiivisten ja suhteellisen jähmeiden konstruktioiden välillä. (Fried-Östman 2004, 16.) Vaikka kytkemme tarkastelumme konstruktivistiseen näkemykseen kielestä, emme tässä artikkelissa sovelta erilaisissa konstruktioikieliopin suuntauksissa käytettyjä formaaleja kuvausmalleja, joiden eroja ja yhtäläisyyksiä Jaakko Leino (2010) erittelee ansiokkaasti. Sen sijaan keskitymme havainnollistamaan niitä merkityksiä ja käyttökonteksteja, joissa tarkastelemamme ilmiö esiintyy.

Rakenteeltaan eponyyminen verbilausekekonstruktio on verbilauseke, jonka ensimmäisenä osana on verbi *tehdä* ja sen objektina monikkomuotoinen erisnimi, jolla viitataan kyseiseen nimeen kytkeytyvään ominaisuuteen, tekoon tai toimintaan. Objektin paikalla oleva erisnimi ei siis toimi varsinaisena erisnimenä eli proprina, joka yksilöi nimenkantajan, mitä on perinteisesti pidetty erisnimen keskeisenä tehtävänä (Ainiala-Saarelma-Sjöblom 2008, 12–13). Pikemminkin nimi tässä konstruktiossa toimii appellatiivistu- neena homonyyminä, jonka merkitys on metonyyminen ja viittaa varsinaisen erisnimen kantajan sijasta nimeen kytkeytyvään ilmiöön. Tämä näkyy myös siinä, että kirjoitetussa tekstissä nimi voi olla yhtä hyvin isolla kuin pienellä alkukirjaimella kirjoitettu. Merkitys on siis vastaava kuin lauseessa *Museoon on ostettu uusi Picasso*, jossa nimi *Picasso* tarkoittaa 'Picasson tekemää taideteosta', eikä taiteilijaa itseään. (Sjöblom 2006, 52, 73; ks. myös Mikkonen 2003.) Appellatiivistunut erisnimi toimii tällöin ideationaalisessa funktiossa ja ilmauksen ymmärtäminen edellyttää ensyklopedista merkitystulkintaa (Halliday-Mattihiessen 2004, 29; Sjöblom 2006, 70; nimien monista funktioista ks. Sjöblom 2006, 68–71).

Eponyyminen verbilausekeidiomi *tehdä* + N_{prop}-PL on sikäli tyypillinen suomen kielen idiomi, että se koostuu yleisestä verbistä ja taivutetusta nominista (Nenonen 2002; 2007a). Verbi voi konstruktiossa myös vaihdella: muita mahdollisuuksia ovat esimerkiksi *vetää*, *heittää*, *käydä*, *tapahtua*⁵ (esimerkit 8–9). Toisinaan idiomi esiintyy myös negaatiossa, jolloin objekti on monikon partitiivissa. Monikon partitiivi voi esiintyä myös myöntölauseessa aspektiltaan rajaamattomissa ilmauksissa tai kysymyslauseissa (esimerkit 10–11).

- (8) Soinille **kävi kekkoset tai ceasescut**. Liian kauan vallassa. (<http://honnaforum.org/index.php?topic=105704.300>)
- (9) USA' ssa voi nyt myös **tapahtua ”haloset**, ja valtio saa ensimmäisen naispresidentin. (<http://ilkkaluoma.puheenvuoro.uusisuomi.fi/213353-trump>)
- (10) Harvemmat kumminkaan yksityisellä helikopterilla **tekevät Räikkösiä**, varmaan kun ei ole rahaa tommoseen. (<https://keskustelu.suomi24.fi/t/8342462/vitun-rallit!>)

5 Myös englannissa eponyymisen verbilausekekonstruktion verbi voi vaihdella. Mahdollisia verbejä ovat *do*-verbin lisäksi ainakin *perform* ja *pull* (Rapp-Gerrig 1999, 613).

- (11) Näkyi nyt kirjoittaneen faceen: ”Onko kukaan **tehnyt Hitleriä** Suomessa? <https://keskustelu.suomi24.fi/t/14663255/miksi-vain-yksi-asia-kielletty>

Eponymiset konstruktiot ovat Clarkin ja Gerrigin (1983, 592–3) mukaan *kontekstuaalisia* ilmauksia, joiden merkitys täytyy *luoda* (vrt. polyseemiset ilmaukset, joiden merkitys täytyy *valita* kontekstin antamien vihjeiden pohjalta). He toteavatkin, että vaikka englannin *do an N_{prop}*-konstruktio on jokapäiväinen ilmiö kielessä, sen yksittäiset esiintymät harvoin konventionaalistuvat leksikkoon, koska kunkin yksittäisen ilmauksen erityismerkitys on luotava itse tilanteessa. Konventionaalistuminen on kuitenkin mahdollista, ja Fillmore ym. (1988, 506) toteavatkin formaaleista idiomeista, että ne voivat toimia metarakennetyyppisenä ”isäntänä” vakiintuneille idiomeille. Esimerkkinä tästä käy vaikkapa englannin *the more the merrier*, joka on vakiintunut idiomiksi mutta noudattaa konstruktion *the X-er the Y-er* -rakennetta. Vastaavasti englannissa myös osa *do an N_{prop}*-konstruktioita noudattavat idiomit ovat sen verran konventionaalistuneita, että niitä löytyy myös useista slangisanakirjoista. Esimerkiksi *CDS* listaa 10 ja *DSUE* kuusi idiomia, jota noudattavat konstruktion rakennetta. Tällaisia ovat esim. *do a Houdini*, *do a Gloria Gaynor* ja *do a Hank Snow*. Suomen kielen sanakirjoista konstruktioita ei löydy lukuun ottamatta Heikki ja Marjatta Paunosen *Stadin slangisanakirjaa* (2000), jossa *tehdä*-hakusanan alla esiintyy kaksi tunnetun henkilön nimeä eponymisessä konstruktiossa, *Nykänen* ja *Kononen*. Edellinen on mäkihyppääjä Matti Nykäsen nimeä kantava idiomi, *tehdä nykäset*, jonka merkitys on yleisluotoinen ’toilailta jonkun julkisuuden henkilön tavoin’. *Tehdä konoset* ’öksentää’, puolestaan viittaa yksittäiseen tapaukseen, kilpakävelijä Valentin Konosen 50 km EM-kävelykisaan Helsingissä 1994. Kononen joutui tyhjentämään imeytymättömän nesteytyksen oksentamalla samaan aikaan kun jatkoi kävelemistä. Lisäksi sana-artikkelissa on esimerkkinä *tehdä eetvartit* (*eedvartit*) ’luopua’, jonka alkulähteestä kirjoittajilla ei ole tietoa.

Clark ja Gerrig (1983, 594) ovat muotoilleet *do an N_{prop}*-konstruktion keskeisen merkityksen seuraavasti: ilmauksella viitataan toimintaan, jonka sekä puhuja että kuulija voivat ainukertaisesti identifioida jotenkin silmiinpistäväksi toiminnaksi ilmauksessa mainitulle eponymille (ks. myös Penttilä 2006, 80–81). Se, mitä milloinkin pidetään tällaisena toimintana, on hyvin tilannesidonnaista ja voi vaihdella samankin eponymien osalta kontekstin vaihdellessa, mitä esimerkit 12 ja 13 havainnollistavat. Olennaista on, että sekä puhuja että kuulija jakavat tiedon siitä, millaiseen toimintaan kussakin tilanteessa viitataan.

- (12) **Do a Napoleon** for the camera ’pose with your hand tucked in your vest’;
do a Napoleon ’tehdä napoleonit, poseerata käsi liivin povitaskussa’
- (13) The Shah of Iran **did a Napoleon** to an island off Panama in 1980; do a Napoleon ’tehdä napoleonit, lähteä maanpakoon’. (Clark–Gerrig 1983, 594–595)

Erisnimen ei välttämättä tarvitse olla henkilönnimi. Myös esimerkiksi paikannimi, valtionnimi tai vaikkapa radiokuunnelman nimi voivat olla konstruktion osana, kuten

englanninkielisissä esimerkeissä 14 ja 15. Esimerkissä 15 on mukana myös henkilön nimi, mutta tässä tapauksessa se toimii vain etumääreenä varsinaiselle eponyymille, joka on kuulu radiokuunnelma *War of the Worlds*. Samaan tapaan myös suomessa eponyymi-konstruktion erisnimi voi olla vaikkapa valtionnimi tai elokuvan nimi, kuten esimerkeissä 16 ja 17 (ks. myös Karlsson 2000, 101).

- (14) He didn't think that the US would **do a Suez** in the Middle East (BNC2 BoH 1033)⁶ 'tehdä Suezit, lisätä poliittista vaikutusvaltaa ulkomailla'
- (15) Before you think, 'Oh, it's only Tarrant trying to **do an Orson Welles War Of The Worlds** on us, I have to tell you—it's true. (BNC2 CH2 2042) 'tehdä Orson Wellesin Maailmojen sodat, yrittää huijata ihmiset uskomaan, että joku fiktiivinen asia on totta'
- (16) Venäjä **teki venäjät**, nousi viimeisellä minuutilla tasoihin, mutta siinä vaiheessa jo ilman kapteeniaan. (<https://muusikoiden.net/keskustelu/posts.php?c=26&t=228898&o=1040>, 28.4.2016.)
- (17) Jokunen vuosi sittenhän DC yritti **tehdä** scifille ”**vertigot**” HELIX-otsikolla julkaistuilla tieteissarjiksilla, mutta ainoastaan Warren Ellisin mainio ”Transmetropolitan” sai suurempaa suosiota, vaikka hyviä sarjoja pesueeseen mahtui muitakin. (<http://www.kvaak.fi/keskustelu/index.php?topic=7090.20;wap2>, 29.4.2016.)

Koska konstruktiota toteuttavan yksittäisen ilmauksen merkitys on luonteeltaan tilannesidonnainen, sitä ei aina pysty päättämään ilman välitöntä kontekstia. Usein tätä erityismerkitystä täsmennetäänkin kertomalla se samassa yhteydessä myös toisin sanoin, kuten esimerkeissä 16–17 yllä tai 18–19 alla. Esimerkki 18 on kommentti *Kalevan* uutiseen, jossa Yhdysvaltojen yleisesikuntapäällikkö Mike Mullen ja hänen venäläinen virkaveljensä Nikolai Makarov ovat tavanneet Puolustusvoimain komentajan Juhani Kaskealan. Kekkosella oli tunnetusti tapana kutsua arvovieraat kalastamaan ja saunomaan. Esimerkki 19 viittaa siihen, että Tarja Halonen ja Pertti Arajärvi asuivat ennen avioitumistaan vierekkäisissä kerrostalohuoneistoissa.

- (18) Toivottavasti kaskeala **tekee Kekkoset** ja vie poiijaat saunoon ja kalaan! Känni päälle nii unohtuu ne sotimiset. (<http://www.kaleva.fi/uutiset/kotimaa/usan-ja-venajan-armeijan-johdolla-tapaaminen-suomessa/334358/>, 28.4.2016)
- (19) aikoinaan työkaverin kanssa juteltiin avioliittoinstituutiosta, hän oli sillä kannalla että ainoa mahdollisuus onnistua olisi **tehdä haloset** – että asuttaisiin viereisissä huusholleissa. (<http://kaksplus.fi/keskustelu/plussalaiset/mitas-nyt/2094987-kaksi-yh-aitia-muuttavat-lastensa-kanssa-kimppaan-mielipiteita/>, 28.4.2016)

6 Esimerkit 14 ja 15 ovat peräisin British National Corpusista (BNC).

Seuraavassa luvussa esittelemme tarkemmin käyttämämme tutkimusaineiston, josta myös kaikki yllä esitetyt presidenttiviitteiset esimerkit on poimittu. Vain eponyymistä konstruktioita havainnollistavat englanninkieliset esimerkit on poimittu varsinaisen aineistomme ulkopuolisista lähteistä.

3 Tutkimusaineisto

Tähänastisissa tutkimuksissa maininnat suomen eponyymisestä konstruktiosta rajoittuvat hajanaisiin havaintoihin ilmiön ympäriltä: on muun muassa esitetty huomioita siitä, kuinka ilmaukseen sisältyvän nimen monikko-uo toimii idiomaattisuuden merkitsijänä (Niemi ym. 1998, 295) tai miten konstruktion yleinen merkitys muodostuu ja millaisessa ortografisessa muodossa se kirjoitetussa tekstissä esiintyy (Karlsson 2000; Nenonen 2007a, 323). Tästä syystä päätimme poimia esimerkkejä tarkasteluun systemaattisesti tietystä aihepiiristä. Koska julkisuuden henkilöistä, kuten poliitikoista, käytetään runsaasti eponyymisiä idiomeja, valitsimme kohteeksi kaikki tähänastiset Suomen presidentit, joiden nimistä olemme tehneet hakuja Kielipankin Suomi24 2016H2-korpuksessa (sisältää Suomi24-keskustelupalvelun keskustelut 1.1.2001–24.9.2016) sekä internetistä Google-hakukoneella vuonna 2013 ja uudelleen vuonna 2018. Googlen hakulauseessa käytettiin erisnimeä monikon nominatiivissa ja partitiivissa ja *tehdä*-verbiä eri aika- ja persoona-muodoissa (esim. *tehdä/teki/tekee* ”Ahtisaaret/ahtisaaret”/”Ahtisaaria/ahtisaaria”). Kielipankin Suomi24-korpuksessa haettiin *Korp*-konkordanssihakuohjelman (Borin–Forsberg–Roxendal 2012) avulla niin ikään monikon nominatiivissa ja partitiivissa olevia presidentinimiä lauseista, joissa oli myös *tehdä*-verbi. Presidentit valitsimme siksi, että heidän nimensä ovat yleisesti tunnettuja, ja ennen kaikkea siksi, että Suomen tasavallan presidenttejä on tietty määrä, joten aineisto on helppo rajata. Oletettavasti itsenäisyyden alkuvuosien presidenteistä ei tämäntyyppisiä sanontoja nykyään juuri käytetä, mikä näkyykin aineistossamme.

Kaiken kaikkiaan keräsimme 299 osumaa⁷, jotka sisältävät *tehdä*-verbin ja monikossa olevan presidentinimen. Ilmausten kirjoitusasu vaihtelee. Konstruktion erisnimessä voidaan käyttää joko isoja tai pieniä alkukirjaimia, esim. *tehdä kekkoset*, *tehdä Kekkoset*. Vajaa puolet (147/299) keräämistämme idiomeista oli kirjoitettu isolla alkukirjaimella, mutta mitään erityistä käytäntöä kirjoitusasun valinnassa ei näyttäisi olevan. Myös koko nimeä näkee toisinaan käytettävän, esim. *tehdä Urho Kekkoset*. Toisinaan käytetään myös lainausmerkkejä, esim. *tehdä* ”Kekkoset”. Nimen voi kirjoittaa myös kokonaan yhteen, *tehdä urhokekkoset*. Myös muita variaatioita esiintyy, etenkin Kekkosen ja Niinistön nimien käytössä, esim. *tehdä urkit/Urkit/UKK:t*; *tehdä saulit/salet*. Myös etu- ja lempinimistä tehdyt idiomit otettiin laskelmiin mukaan, sikäli kun niitä löytyi. Taulukossa 1 esitetään

⁷ Googlasta saimme kaikkiaan 222 osumaa ja Suomi24-korpuksesta 96. Esimerkeistä 19 esiintyi molemmissa aineistoissa.

Taulukko 1. Suomen presidentin nimen sisältävät eponymikonstruktiot.

Presidentti	vv.	Osumia
Sauli Niinistö	2012–	92
Tarja Halonen	2000–2012	33
Martti Ahtisaari	1994–2000	37
Mauno Koivisto	1982–1994	25
Urho Kekkonen	1956–1982	89
J. K. Paasikivi	1946–1956	6
C. G. Mannerheim	1944–1946	5
Risto Ryti	1940–1944	11
Kyösti Kallio	1937–1940	1
P. E. Svinhufvud	1931–1937	0
L. K. Relander	1925–1931	0
K. J. Ståhlberg	1919–1925	0
yht.		299

poimittujen idiomien lukumäärät. Kuten taulukosta näkyy, varhaisempien presidenttien nimiä ei eponymikonstruktioissa juuri esiinny.

On luontevaa, että rakenteeseen sisältyvän verbin ja sen objektin välissä voi toisinaan olla esimerkiksi adverbiaaleja. Useimmiten konstruktiot olivat tekstissä yksinkertaisina lausekkeina, mutta jonkin verran niitä on myös muokattu, yleisimmin adverbien avulla (31 tapausta), kuten esimerkissä 20. Viisi kertaa oli käytetty myös adjektiivia (esim. 21–22), vaikka idiomien sisäinen modifiointi eli adjektiivin käyttö rakenteen sisällä onkin yleensä verrattain harvinaista (Nicolas 1995; Heinonen 2013, 42). Kuten Tarja Riitta Heinonen (2013, 42) toteaa, idiomeissa voi olla vapaita paikkoja substantiivien etumääreille ja adverbille. Nämä määreet voivat olla merkitykseltään neutraaleja, kuten esimerkin 21 *maailmanlaajuiset*, joka toimii pikemminkin adverbien tapaan (*maailmanlaajuisesti*) määrittäen koko lausetta. Määreet voivat olla myös tunnusmerkkisiä, kontekstista riippuvaisia, kuten esimerkin 22 *lakeerikengättömät*, joka juontaa juurensa Ahtisaaren runsaasti uutisoituun liukkaista lakeerikengistä aiheutuneeseen kaatumiseen vierailulla Ruotsin kuninkaanlinnassa 1994.

- (20) Äänestän Soinia nimenomaan sen takia, että hän varmistaa sen, etteivät tyhjäpääät pääse 2. kierrokselle **tekemään toistamiseen halosia**. [Halonen voitti Niinistön toisella kierroksella vuonna 2006 vaaleissa.] (<https://keskustelu.suomi24.fi/t/10359643/kumpaa-aanestaisin--essayjahia-vai-soinia->, 10.1.2012.)

- (21) Minusta pitäisi **tehdä maailmanlaajuiset Kekkoset**: halata kuoliaaksi Ostrobotnian puheilla radikaali vasemmisto, integroida se yhteiskuntaan, eli päästää Perussuomalaiset hallitukseen kuten Kekkonen teki Vennamollekin, tehdä toisin kuin Ruotsi omille ”demokraateilleen”. (<http://www.justhelminen.fi/364541860/2444030/posting/>, 28.4.2016.)
- (22) Koiran kanssa liikkussa meinasin kahdesti **tehdä lakeerikengättömät marttiahtisaaret** ja kun näin, miten Pappilankorven teollisuusalueen bussivarikolta tulevat bussitkin olivat ongelmissa noustessaan loivaan ylämäkeen kohti Hanko-Hyvinkää-radan tasoristeystä, tulin siihen päätelmään, että Laihon ukko vaimon kera ei hengissä töihin selviä niillä semi-Kekkosilla⁸, jotka autossa olivat alla. (<http://www.finwx.net/forum/index.php?topic=3310.65;wap2>, 28.3.2019.)

Esimerkki 22 havainnollistaa hyvin myös sitä, miten konstruktion yhteydessä käytetty määre voi täsmentää ilmauksen ymmärtämiseen tarvittavan kontekstin johonkin puhehetken ulkopuoliseen tilanteeseen. Tämä taas mahdollistaa vastaanottajalle ilmauksen tulkinnan – edellyttäen tietysti, että kyseinen tilanne on myös vastaanottajalle tuttu. Myös edeltävä konteksti, jossa käytetään E-infinitiivin inessiiviä *liikkussa*, tarjoaa vihjeen tulkinnasta yhdessä *lakeerikengien* kanssa.

4 Merkitysten jakautuminen

Käsittelimme idiomit yksi kerrallaan ja päätelimme kontekstin perusteella kunkin ilmauksen erityismerkityksen, mikäli se oli mahdollista. Luokittelimme tämän jälkeen konstruktioit niiden kontekstista pääteltävän merkityksen mukaan. Lopputulokseksi saimme 299 ilmaukselle kaikkiaan 123 erilaista tilanteista erityismerkitystä (näiden lisäksi viiden idiomien merkitystä ei voinut jäljittää). Esimerkiksi ilmaus *tehdä kekkoset* voi tilanteen mukaan merkitä ’olla korvaamaton’, ’erottaa hallitus’ tai ’kiivetä palmuun noottikriisin aikaan’. Idiomeista 83 on erityismerkitykseltään ainutkertaisia, kun taas kolme tilannesidonnaista merkitystä esiintyi vähintään 20 kertaa (*tehdä Niinistöt* ’ottaa itseään huomattavasti nuorempi puoliso’, *tehdä Niinistöt/Haluset/Ahtisaaret* ’pienentää omaa palkkiotaan’ ja *tehdä Kekkoset* ’tulla valituksi aina uudestaan’). Kaikki aineistosta määritellyt tilannesidonnaiset erityismerkitykset on listattu liitteessä 1.

Aineistossamme olevien idiomien tilanteiset merkitykset jakautuivat luontevasti kolmeen ryhmään, (i) politiikkaan, (ii) yksityiselämään liittyviin tapauksiin ja (iii) presidenttien habitukseen. Habituksella tarkoitamme tässä henkilön ulkomuodon lisäksi myös elämäntyyliin ja persoonallisiin tapoihin liittyviä piirteitä bourdieaulaisessa mielessä (ks. esim. Gronow 2012). Kaksi kolmasosaa (67 %) merkityksistä liittyy politiikkaan

⁸ Tässä viitataan Kekkosien kaljuun; loppuun kuluneita autonrenkaita saatetaan toisinaan kutsua *kekko-*siksi tai *Kekkosiksi*.

(poliittinen teko 133 esiintymää, vaaleihin liittyvä merkitys 70 esiintymää). Esimerkiksi Sauli Niinistö palautti osan palkastaan (17 esiintymää) ja Urho Kekkonen säilytti asemansa presidenttinä 25 vuoden ajan (21 esiintymää). Noin viidesosa (22 %) liittyy presidenttien ulkoiseen olemukseen tai heidän luonteeseensa tai muihin leimallisiin piirteisiinsä. Kekkonen oli kalju (5 esiintymää) ja Ahtisaarella on lonkkavika, joka vaikuttaa hänen kävelytyyliinsä (3 esiintymää), kun taas Niinistö meni naimisiin itseään nuoreman naisen kanssa (23 esiintymää). Loput 10 prosenttia liittyvät yksittäisiin tapauksiin presidenttien elämässä: Kekkonen kiipesi Tunisian-matkallaan palmuun vuonna 1964 ja tuli kuvatuksi televisioon⁹ (7 esiintymää), Ahtisaari ja Kekkonen kompastelivat toisinaan syystä tai toisesta (11 esiintymää). Liitteessä 2 esitetään skemaattinen jaottelu yksittäisten ilmausten tilannesidonnaisista merkityksistä aineistossamme.

4.1 Poliittiset teot

Kuten taulukosta 1 näkyy, aikaisemmista presidenteistä ei haussamme löytynyt osumia, lukuun ottamatta Kalliota, Rytiä, Paasikiveä ja Mannerheimia, joiden vaikutus Suomen historiaan on edelleen yleisessä muistissa, joten ilmaus on mahdollista tulkita kontekstissaan. Kyösti Kallio esiintyy yhden kerran (esim. 23). Esimerkki viittaa Kallion itsenäisyyspäivän radiopuheeseen viikko talvisodan syttymisen jälkeen vuonna 1939. Puheessaan hän lausui kuuluisan rukouksen isänmaan puolesta. Risto Ryti esiintyi kaikkiaan 11 kertaa, joista valtaosaa (9 esiintymää) käytettiin samassa merkityksessä: vuonna 1944 Ryti luovutti paikkansa Mannerheimille ja otti yksin vastuun Saksan kanssa liittoutumisesta, jotta rauhansopimus Suomen ja Neuvostoliiton välillä saatiin aikaan (esim. 24). Juho Kusti Paasikivi taas muistetaan erityisesti 1948 solmitusta YYA-sopimuksesta Neuvostoliiton kanssa (esim. 25).

- (23) Ehdotan että **tehdään Kyösti Kalliot** ja rukoillaan Suomen puolesta normaalin ruohonjuuritasotyöskentelyn lisäksi jos nyt rehellisiä ollaan. (<https://hommaforum.org/index.php?topic=108965.0>)
- (24) Toisaalta Katainen voi **tehdä ns. rydit**. Astumalla sivuun Katainen vapauttaa puolueen omasta RKP-sitoumuksestaan. (<https://keskustelu.suomi24.fi/t/11558522/valtamedia-hadissaan-gallupista-rkpn-takia>)
- (25) Nyt kun maassa on presidenttinä moskovan juoksupoika, on tärkeää että sosialistit vahtivat valtion taloutta ja omistajuutta. Niinistö voi nimittäin yrittää **tehdä Paasikivet** ja myydä maan Putinille saadakseen toisen kauden. (<http://keskustelu.kauppalehti.fi/5/i/keskustelu/thread.jspa?messageID=5622187>)

Idiomien perusteella voi päätellä, että Ryti ja Paasikivi muistetaan poliittisista teoistaan, kun taas Mannerheim, joka äänestettiin 2004 Yleisradion *Suuret suomalaiset* -kilpailussa

9 <https://www.youtube.com/watch?v=EdW1gJVip5w>, katsottu 10.6.2019

Suomen historian merkittävimmäksi henkilöksi, on puolestaan kirvoittanut erillisiin tapauksiin liittyviä monenlaisia merkityksiä, sillä esiintymät poikkeavat tilannesidonnaiselta merkitykseltään toisistaan. Esimerkki 26 viittaa Mannerheimin viimeisiin vuosiin Sveitsissä. On esitetty teorioita, että Mannerheim olisi lähtenyt ulkomaille välttääkseen sota-oikeudenkäynnin, mutta virallinen selitys on, että hän lähti heikon terveytensä takia. Samaan tapaukseen viitataan suoraan esimerkissä 27. Esimerkin 28 merkitys taas selviää tapahtumaketjusta, jonka mukaan talvisodan edellä Mannerheim olisi halunnut tehdä Neuvostoliitolle myönnytyksiä, jotta Suomi olisi ehtinyt varustautua sotaan kunnolla. Mannerheim kritisoi hallituksen optimismia ja uhkasi erota tehtävistään, mutta puna-armeijan hyökättyä hän suostui ryhtymään ylipäälliköksi.

- (26) Putin **teki mannerheimit** eli lähti Sveitsiin hoitamaan terveyttään. (<https://keskustelu.suomi24.fi/t/13484276/putin-sai-lapsen-no-huh-huh-sentaan>)
- (27) ja ellei fasistit olisivat olleet niin nopeita käänteissään, olisi Hortnykin **tehnyt ”Mannerheimit”** eli livistänyt sodasta häntä koipien välissä. (<http://lievemaa.puheenvuoro.uusisuomi.fi/2009/11/28/kommunistiset-symbolit-kiellettiin-puolassa>)
- (28) 28. V 1937 tapahtui vähemmän tunnettu episodi, kun Nenonen erään oman virkansa toimenkuvaa koskevan pitkäaikaisen kiistan aikana **teki Mannerheimit** eli uhkasi erolla, jos hänen näkemyksiään ei hyväksytä. (<https://maanpuolustus.net/threads/käytöstä-poistettujen-vermeiden-muistelua.4897/page-15>)

Urho Kekkonen, joka on ollut pitkäaikaisin presidenttimme, muistetaan edelleen hyvin, vaikka hänen presidenttikautensa päättyi jo yli 30 vuotta sitten. Tämä näkyy myös eponymisten kekkosidiomien runsautena. 89 kekkosidiomia sai luokitukseemme peräti 33 erilaista tilannesidonnaista erityismerkitystä. 63 esiintymää liittyi politiikkaan tai vaaleihin, 17 politiikan ulkopuolisiin tapauksiin ja 9 hänen ulkomuotoonsa tai luonteeseensa. Vuoden 1961 noottikriisiin viitataan esimerkissä 29, jossa arvellaan Kekkonen tilanteen nootin Neuvostoliitosta itse varmistaa jatkokauden itselleen presidenttinä. Kotimaan politiikkaan taas viitataan esimerkissä 30, joka viittaa pääministeri Kekkonen pyrkimykseen nujertaa veturimiesten lakko vuonna 1950 voimakkein. Toisin kuin esimerkin kirjoittaja olettaa, Kekkonen kuitenkin perui kertausharjoitus suunnitelmansa ennen kuin se pantiin täytäntöön.

- (29) Bush **tekee Kekkosen**. Kekkonen järjesti 1961 Noottikriisin, ja varmisti jatkopaikan presidenttinä. G.Bush lavastaa terroristi-iskun USA:han. Tarmokkailla toimenpiteillä Bush torjui tämän terroristi hyökkäyksen, ja varmistaa jatkopaikan presidenttinä. (<http://yle.fi/vintti/yle.fi/ylerradio1/viewtopica79b-2.html?f=2&t=1080&sid=220c086219ae2ca851fb70c05988eaf1>)

- (30) Olisi aika tehdä ”**kekkoiset**”, eli kutsua paperityöläiset kertausharjoituksiin. Kekkonenhan kutsui lakkoilevat veturinkuljettajat kertausharjoituksiin ja sitten komennettiin ajamaan vatureita päivärahalla. Johan loppui turha lakkoilu äkkiä. (<https://keskustelu.suomi24.fi/t/1765995/paperiliitonlakko-vs-veturimiestenlakko>)

Kekkosen toistuvaan uudelleenvalintaan on viitattu usein, olihan hän presidenttinä peräti neljä kautta peräkkäin. Esimerkeissä 31 ja 32 verrataan Venäjän presidentti Vladimir Putinia ja keskustapoliitikko Paavo Väyrystä tässä suhteessa Kekkoiseen. Uransa loppuvaiheissa presidentti Kekkonen ei ollut enää työkykyinen sairautensa vuoksi, mutta tämä salattiin ja Kekkoista pidettiin vallassa, kunnes hän pyysi eroa virasta vuonna 1981. Vladimir Putinin puolestaan huhuttiin sairastavan syöpää lokakuussa 2014, mikä herätti kirjoittajan pohtimaan yhtymäkohtia Kekkoiseen (esim. 33).

- (31) Putin on **tehnyt Kekkoiset** itänaapurissa... Hädin tuskin valittiin muttei lähde pois kulumallakaan kun kansa ja poliitikot ovat tottuneet.. (<http://www.kaleva.fi/mielipide/kolumnit/putinismi-on-uusi-nimivanhan-liiton-meningille/283492/>)
- (32) Juuri näin, Hemmo, ja säästömielessä, sillä Patehan [Paavo Väyrynen] ei pressaksi päästyään lähde siltä pallilta kulumallakaan, vaan **tekee kekkoiset** ja muut puolueet jatkossa, kansansuosion paineesta, pyytävät poikkeuslailla Patea jatkamaan kahden kauden jälkeen aina siihen asti kun voimia piisaa. (<http://hemmokoskiniemi.puheenvuoro.uusisuomi.fi/81081-elakelainen-presidentiksi>)
- (33) Venäjän hallituksella on siis intressi jatkaa tilannetta mikäli Putin ei pysty tehtäviinsä. Perusta sille, että Venäjä **tekee kekkoiset** on luotu. Jeltsinkin jatkoi kauan presidenttinä vaikka käytännössä hän ei tehtävään kyennyt. (<http://maanpuolustus.net/threads/venäjä-vladimir-putinin-jälkeen.3840/>)

Mauno Koivistoon viittaavat eponymiset idiomit liittyvät enimmäkseen politiikkaan. Esimerkissä 34 idiomi viittaa Koiviston aikaan sivussa päivänpolitiikasta ennen presidentinvaaleja, esimerkissä 35 taas strategiapelin pelaaja viittaa Koiviston haluttomuuteen keskustella Neuvostoliiton kanssa Karjalan palauttamisesta Suomelle.

- (34) Matti [Vanhanen] **tekee Mauno Koivistot** ja pressaksi. Maunokin meni sivummalle Suomen pankkiin pois ryvetymsät päivän politiikasta ja sitten palasia puhtoisena pressan vaaleihin Matti meni hetkeksi lepäämään PYL:iin ja palaa sitlä puhtoisen pressan vaaleihin. (<http://portti.iltalehti.fi/keskustelu/showthread.php?p=5440659>)
- (35) Jostain syystä ihmisillä on nyt jonkinlainen oletus, että eKarjala olisi minun pääasiallinen tavoitteeni presidenttinä. Tällä linjauksella osoitan oman kantani asiaan, enkä aio **tehdä Koivistoja** ja jättää tilaisuutta käyttämättä, jos sellainen tulee. (<http://www.erepublik.com/en/article/presidentinvaalit-ovat-ovella-702417/1/20>)

Ahtisaaren poliittinen ura oli lyhyt, yhden kauden mittainen presidentin pesti, johon hänet valittiin mustana hevosena (36). Hän ei lähtenyt ehdokkaaksi toiselle presidenttikaudelle vuoden 2000 vaaleissa, mitä havainnollistaa esimerkki 37.

- (36) Aho olisi voitu vaikka 10 vuoden päästä kaivaa ulos päivänvaloon, ja hän olisi **tehnyt Ahtisaaret** eli kansalaisten poliittikkovihaa hyväksikäyttäen noussut suoraan korkeimmalle istuimelle. (<http://keskustelu.jatkoaika.com/showthread.php?t=7191&page=2>)
- (37) Mitä tulee sitten kahteentoista vuoteen niin saattaa olla, että Niinistö **tekee Ahtisaaret**, eikä lähde edes toiselle kaudelle. (<http://keskustelu.jatkoaika.com/showthread.php?p=4005782>)

Tarja Halonen tunnetaan erityisesti pasifismistaan ja siitä, että on pitänyt usein oman päänsä poliittisissa päätöksissä. Esimerkin 38 katkelma viittaa väitettyyn Suomen Puolustusvoimien alasajoon Tarja Halosen kaudella.

- (38) Niinistöhän on muistaakseni korostanut vahvaa presidenttiyttä. Voi siis hyvin **tehdä ”Haloset”** mieleisenä pitämässään asiassa. (<http://timouotila.puheenvuoro.uusisuomi.fi/99085-jussi-niinistö-vetosi-sauli-niinistöön>)

Sauli Niinistö oli jo ennen presidenttikautiaan näkyvä poliitikko, mm. vuoden 2007 eduskuntavaaleissa kaikkien aikojen ääniharava, mikä näkyy myös kielikuvina, kuten esimerkeissä 39 ja 40.

- (39) Osakesäästäjien keskusliiton toimitusjohtaja, professori Jarmo Leppiniemi **teki niinistöt**. Hän sai 68 700 äänestä joka kahdennentoista. Hänestä tuli vaalien ääniharava ja hän veti perässään edustajistoon kolme muuta henkilöä poliittisten listojen ulkopuolelta. (<http://www.taloussanomat.fi/politiikka/2007/06/02/kolumni-suomen-poliitikot/200713600/12>)
- (40) Soinin innon tässä tilanteessa ymmärtää, kun heillä ei vaalitukia tullut suuremmin ja puheenjohtaja **teki ”Niinistöt”** ja veti perässään eduskuntaan pari ylimääräistä edustajaa. (<http://www.porilaiset.com/forum/viewtopic.php?f=1&t=7590>)

Vuoden 2012 presidentinvaalien jälkeen puhutti muun muassa presidentti Niinistön ele palauttaa osan palkastaan valtion kassaan (41). Samoin teki myös Yhdysvaltain presidentti Barack Obama vuonna 2013. Niinistö kieltäytyi myös virkamieseläkkeestä (42). ”En minä kehtaa, kun en minun mielestäni ole missään eläkeiässä”, Niinistö totesi Iltasanomissa ollessaan presidenttiehdokkaana vuonna 2012.

- (41) Obama haluaa **tehdä niinistöt**. Yhdysvaltain presidentti Barack Obama haluaa palauttaa osan palkastaan takaisin valtion kassaan. Näin hän haluaa osoittaa myötätuntoaan julkisen sektorin työntekijöille, joita talouden rajut säästötoimet ovat koskettaneet. (<http://www.mtv3.fi/uutiset/ulkomaat.shtml/obama-haluaa-tehda-niinistot/2013/04/1731552>)

- (42) Mitä veikkaat, kuinka moni vihreistä ja vasureista olisi **tehnyt Niinistö**(tai on tehnyt), eli jättänyt nostamatta hänelle kuuluvaa isohkoa eläkettä? (<http://www.overdrive.fi/forum/viewtopic.php?p=2320128>)

Luvussa 4.2 käsittelemme presidenttien elämässä tapahtuneisiin yksittäisiin tapahtumiin viittaavia erikoismerkityksiä. Koska kyse on poliitikoista, raja poliittisen teon ja yksittäisen tapahtuman välillä ei välttämättä ole aina selvä.

4.2 Yksittäiset tapahtumat

Kekkoseen liittyvistä yksittäistapauksista yksi muistettavimmista on tapahtuma, jossa 64-vuotias Kekkonen Tunisian-matkallaan kiipesi palmuun (7 esiintymää, ks. esim. 43). Toinen tapaus, josta löytyy useita esimerkkejä, on Kekkonen kaatuminen lentokoneen portaissa (44). Samaan tilanteeseen joutui Suomen jääkiekkjoukkueen valmentaja Pasi Nurminen palatessaan voittoisalta kisamatkalta 2011. Euroopan investointipankin johtajana toiminut Sauli Niinistö puolestaan lomaili Thaimaassa 2004 tapaninpäivän valtaisan tsunamin iskiessä ja pelastautui poikiensa kanssa tarrautumalla sähköpylvääseen (45).

- (43) Kai sen Timo P. Niemisen täytyy vielä eläkepäivilläänkin **tehdä ”kekkoset”**, kiivetä palmuun ja julistaa sieltä median välityksellä tamperelaisille, kuinka tärkeä Rantaväylän tunneli on kaupunkilaisten hyvinvoinnille. Eihän ne tollot muuten mitään usko. (<http://www.rakennuslehti.fi/forum/viewtopic/?did=2531&page=1&order=tree>)
- (44) ja eihän se suomi kuvaaa pilaa jos nurminen **tekee ”kekkoset”** saapuessaan kotiin miks pitää hävetä jotain mitä ei ite oo tehny ei me siel kaaduttu vaan se oli nurminen! (<http://portti.iltalehti.fi/keskustelu/showthread.php?t=516765&page=211>)
- (45) Sauli **teki ”kekkoset”** talvella, tsunamin avustuksella. pääsi sähköpaalun nokkaan ilman että tarvi ite kiivetä. (<http://keskustelu.suomi24.fi/node/1642807>)

Ahtisaaren kansainvälinen ura rauhanvälittäjänä, jonka kruununa on hänen saamansa Nobelin rauhanpalkinto vuonna 2008, on laajalti tunnettu (46). Hän on ottanut kantaa myös rasismiin, kehottaen kansalaisia osoittamaan vieraanvaraisuutta maahanmuuttajille (47). Ahtisaari ehdotti vuona 2011 MTV3:n 30-vuotisgaalassa, että jokainen suomalainen kutsuisi maahanmuuttajan kahville kotiinsa ja tätä kautta auttaisi sopeutumista suomalaiseseen yhteiskuntaan. Esimerkissä 22 esitetty Ahtisaaren liukastuminen Ruotsin kuninkaanlinnassa ja sen näkyvänä merkinä otsassa oleva laastari herättivät aikoinaan runsaasti huomiota mediassa.

- (46) Mieluummin olisin **tehnyt Ahtisaaret** ja voittanut Nobelin rauhanpalkinnon (<http://www.espoonsulkapallo.net/uutiset/pelaajaprofili-heikki-vaيسانen/>)

- (47) Onkohan nuori nainen **tehnyt ahtisaaret** ja kutsunut kohtaamansa toiseuden edustajan kahville? (<http://hommaforum.org/index.php?topic=80940.5;wap2>)

Sauli Niinistö ja Jenni Haukio salasivat häänsä medialta vuonna 2009, jolloin Niinistö toimi eduskunnan puhemiehenä. Tapaus herätti luonnollisesti mediassa suurta huomiota (48).

- (48) Kivoja meilejä on tullut nimittäin eräs hyvä ystävä on **tehnyt ”Niinistöt”**, mennyt salaa naimisiin. (<http://esteri.vuodatus.net/lue/2009/01/pesukonepelittaa-taas>)

Luvussa 4.3 käsitellään presidenttien habituksesta alkunsa saaneita eponyymisiä idio-meja. Myöskään raja habituksen ja poliittisen teon tai yksityiselämän tapahtuman välillä ei ole aina selkeä, mutta olemme kuitenkin rajanneet esimerkiksi henkilön koulutustaus-tan ja kielitaidon habitukseen kuuluvaksi.

4.3 *Habitus*

Mannerheim aloitti sotilasuransa Venäjän keisarillisen armeijan ratsuväessä. Esimerkissä 49 viitataan paitsi Mannerheimin ratsastustaitoihin myös matkaan Aasian halki Kiinaan 1906–1908. Tutkimusretken johtajana toiminut Mannerheim teki matkan kokonaan rat-sain. Mannerheimin venäjän kielen taitoon viittaa puolestaan esimerkki 50.

- (49) Maapallo alkaa tuntua pieneltä, kun tätä asiaa tarkemmin pohtii. - - Jos liika pieneltä tuntuu, niin ainahan voi **tehdä ”Mannerheimit”** ja poiketa Kiinassa ratsastelemassa hepalla. Sitten kun on ratsastanut kiinan vuoriston halki (eihän se Mannerheim ihan non sitä tehnyt), tuntuu se telluskin peijakkaan suurelta paikalta. (<https://www.tiede.fi/comment/392355>)
- (50) Vois **tehdä mannerheimit** ja opetella venäjää - varmuuden vuoksi. <https://keskustelu.suomi24.fi/t/10534151/pakenisitko-sodan-syttyessa>

Kekkosen ulkoista olemusta kuvaa hyvin hänen leipälapiosta ja silmälasista teke-mänsä omakuva, jossa näkyy kaksi silmiinpistävintä piirrettä, kalju ja vahvat silmälasit. Etenkin kaljuuntumisesta löytyy myös idiomiesimerkkejä (51–52). Esimerkissä 52 mai-nitaan myös muita harvahiuksisia julkisuuden henkilöitä, joista kukin on tehnyt hiusten lähtöön liittyen hieman erilaisia ratkaisuja. Näitä vauva.fi-keskustelupalstalla sitten ehdo-tetaan vaihtoehtoiksi kaljuuntumisongelmaan.

- (51) Eetu on kehityskelpoinen. moni suurmies on ollut tuollainen nuorena opiskelijana. Ei se ratkaise mitä tekee parikymppisenä, vaan se, onko miestä ottamaan siitä opikseen. - Joo. Vetäytyvästä hiusrajasta päätellen se voi **tehdä kekkoset**. (<http://keskustelut.sub.fi/forum/arkisto/bb-2010-yleinen/eetu-on-kehityskelpoinen>)

- (52) Vaihtoehtoina on lähinnä **tehdä joko urhokekkoset, kimmosarit, immokuutsat tai mauripekkariset**. (http://www.vauva.fi/keskustelu/4487841/ketju/mieheni_kaljuuntuu_peruukki_vaihtoehtona,2.5.2016)

Yksi Ahtisaaren silmiinpistävä ominaisuus, lonkkaviasta johtuva huojahteleva kävelytyyli, on ollut seuraavien varsin omintakeisten merkitysten lähteenä. Esimerkissä 53 tulokinta syntyy edeltävän kontekstin pohjalta, kun aluksi puhutaan *normaalikuvasta*, joka on *suora*. Esimerkin 54 taloustekstissä taas käytetään liikeverbiä *notkahtaa* ja liikeverbin nominaalimuotoa *heilunta* kuvaamassa kurssimuutoksia.

- (53) Panasonic TX28PX10:ssä noin on normaalisti normaalikuvalla, mutta kirkkaalla kuvalla kuva on suora. Jos asian korjaa, kirkas kuva **tekee ahtisaaret**. (<http://sfnet.viestinta.tv.digi.narkive.com/1KCTRHpj/thomson-28wm-100-kiero-kuva>)
- (54) Rumasti notkahtivat Indeksit USAssa. Countrywiden dirikka **teki ”Ahtisaaret”** optioidensa kanssa näemmä. Tulee karvaat muistot mieleen n. 6 v takaa, kun oli jo toimeksianto sisällä Elcon lapuista... Mutta eihän heilunta tähänkään lopu. (<http://keskustelu.kauppalehti.fi/5/i/keskustelu/message.jspa?messageID=2386880>)

Tarja Halonen muistetaan paitsi oman päänsä pitämisestä politiikassa (esim. 38 yllä) myös arkisemmasta pukeutumistyylistään ja epäsovinnaisista asusteista virallisissa tilaisuuksissa (55) ja konstailemattomasta asenteestaan presidenttiyteen. Media tavoitti hänet toisinaan ostoksilta marketista (56) tai liikkumasta kadulla kuin kenet tahansa meistä (57).

- (55) Saako sandaalien kanssa käyttää sukkiä? eiiiiiiiiiiiiii ikänä!!!! **älä tee halosia**hyyyyyyiii!!! (http://www.vauva.fi/keskustelu/307884/ketju/saako_sandaalien_kanssa_kayttaa_sukkiä)
- (56) Taidankin **tehdä Tarja Haloset** ja suunnistaa...Anttilaan! (www.overdrive.fi/forum/viewtopic.php?p=347593)
- (57) Saddam noin vain **tekee Haloset** ja menee kansansa pariin käppäilemään ex > tempore? (<http://groups.google.com/group/sfnet.../tree/.../543do51ca7eb7f13?>)

Kuten julkisuuden henkilöiden elämä yleensä, myös Niinistön yksityiselämä näyttää kiinnostavan kansaa. Peräti neljäsosa (23/92) Niinistön nimen sisältävistä idiomeista viittaa presidenttiparin ikäeroon (58). Sauli Niinistön ja Jenni Haukion naimisiinmenosta v. 2009 on nostettu muitakin ulottuvuuksia, kuten medialta salatut häät (48). Esimerkki 59 sen sijaan viittaa Niinistön rullaluisteluharrastukseen ja poikien isänä olemiseen.

- (58) Ahaa, Putin **tekee Niinistöt**, vaihtaa 30 v nuorempaan! (<http://portti.iltalehti.fi/keskustelu/showthread.php?p=13754592>)

- (59) Me miehet päätämme **tehdä niinistöt** ja pian isä ja poika viilettävät rullaluistimilla pitkin autoilta suljettuja teitä. (<http://ellit.fi/ihmissuhteet/perhe/koti-brysselissa-osa-4-kaksi-luumupuuta-kaksi-kulttuuria>)

5 Lopuksi

Tässä artikkelissa esitelty analyysi havainnollistaa eponymisen verbilausekekonstruktion konstruktio- ja tilannesidonnaisuutta: konstruktio itsessään sisältää jo vihjeen siitä, että nyt on tarkoitus ilmaista jokin ilmiö tai ominaisuus, joka kytkeytyy konstruktion sisältävään erisnimen kantajaan. Lopullisen tilannesidonnaisen erityismerkityksen tarkentavat sitten ilmauksen erisnimi ja konteksti yhdessä. Tässä suhteessa konstruktiosta esiintyvä nimi toimii, kuten nimet yleensäkin, eli on vahvasti kulttuurisidonnainen: sen merkitys syntyy kieliyhteisön ja sitä ympäröivän maailman välisessä vuorovaikutuksessa (Ainiala ym. 2008, 15). Nimet ovat tunteilla ladattuja, mutta yksilöivän ulottuvuutensa takia myös taloudellisia merkityksen ilmaisimia, sillä ne herättävät välittömiä mielikuvia ja assosiaatioita. Tämä tulee hyvin näkyviin tämän konstruktion toteutumisessa, jotka tiiviissä muodossa välittävät monenlaisia merkitysvaihtoehtoja. (Vrt. mts. 17.) Analyysimme havainnollistaa, kuinka idiomit ovat ikään kuin kielen pikakirjoitusmerkkejä, merkityksen tiivistymiä. Eponymisen verbilausekekonstruktion lopullinen merkitys purkautuu usein kertomuksen muodossa. Idiomi voi laukaista narratiivin samaan tapaan kuin jotkin metaforat (ks. esim. Ritchie 2017). Kertomukset elävät näissä sanonnoissa. Kekkosella oli tapana viedä vieraansa saunaan ja kalastamaan, missä yhteydessä ratkottiin suuriakin poliittisia kysymyksiä, Martti Ahtisaari puolestaan kehotti kutsumaan maahanmuuttajat kahville, kuten Suomessa kuuluu vieraanvaraisuuden nimissä tehdä.

Eponymisen verbilausekekonstruktion tilannesidonnaisten erityismerkitysten kirjo on erittäin laaja – näitä idiomeja ei kannata listata sanakirjoihin, koska ne ovat yleensä vahvasti kontekstisidonnaisia. Useimmiten eponymisia idiomeja käytetään kuitenkin ensisijaisesti päiväkohtaisista asioista puhuttaessa. Presidenteistä puhuttaessa kyseessä ovat ihmiset, joilla on takanaan pitkä julkinen ura täynnä monenlaisia merkittäviä tapahtumia. Niistä yksikään harvoin nousee niin merkittäväksi, että se ylittäisi muut mahdolliset merkitykset, paitsi hetkellisesti jonkin yleistä huomiota herättävän tapahtuman esiintymisenä. Eponymiset verbi-idiomit syntyvät yhteisistä puheenaiheista, mutta edellyttävät tulkitusajaltaan myös oman kulttuurin tuntemusta ja yleistietoa silloin, kun niissä käytetään julkisuuden henkilöitä. Samaa rakennetta saatetaan kuitenkin käyttää myös niin, että siihen sijoitetaan esimerkiksi perheenjäsenen, työtoverin tai muun sisäpiiriläisen nimi: yhteisön jäsenet tietävät, mitä ilmauksella tarkoitetaan, mutta ulkopuoliselle tämä tilannesidonnainen merkitys ei välttämättä aukene (Clark–Gerrig 1983, 600). Myös luvussa 1 mainitut keskustelupalstojen nimimerkki-idiomit kuuluvat samaan ryhmään. Tällöinkin ilmaukset syntyvät tietystä tilanteesta, ja mekanismi on sama: eponymikonstruktio on merkitykseltään konventionaalinen kehikko, sapluuna, johon lisätty erisnimi antaa sille

sen tilanteisen erityismerkityksen. Tällaisten sisäpiiri-ilmausten merkitystä ei ole yhtä helppo päätellä kontekstin perusteella kuin verkossa laajalle lukijakunnalle osoitetuissa teksteissä käytettyjen idiomien merkityksiä. Tutkimusta tästä näkökulmasta ei kuitenkaan näytä olevan olemassa, mikä avaakin kiintoisia jatkonäkymiä omalle tutkimuksellemme.

Lähteet

- AINALA, TERHI – SAARELMA, MINNA – SJÖBLUM, PAULA 2008: *Nimistöntutkimuksen perusteet*. Tietoliipas 221. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- BORIN, LARS – FORSBERG, MARKUS – ROXENDAL, JOHAN 2012: *Korp – the corpus infrastructure of Språkbanken*. Saatavilla <http://www.korp.csc.fi>
- CDS = GREEN, JONATHAN 1998: *Cassell's Dictionary of Slang*. Cassell, Lontoo.
- CLARK, HERBERT J. – GERRIG, RICHARD J. 1983: Understanding old words with new meanings. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 22, 591–608. [https://doi.org/10.1016/S0022-5371\(83\)90364-X](https://doi.org/10.1016/S0022-5371(83)90364-X)
- CROFT, WILLIAM 2001: *Radical construction grammar: Syntactic theory in typological perspective*. Oxford University Press, Oxford.
- DSUE = PARTRIDGE, ERIC 1984: *A Dictionary of Slang and Unconventional English: Colloquialisms and Catch Phrases, Fossilised Jokes and Puns, General Nicknames, Vulgarisms and such Americanisms as Have Been Naturalized*. 8. painos. Toimittanut Paul Beale. Routledge, Lontoo.
- FILLMORE, CHARLES J. – KAY, PAUL – O'CONNOR, MARY CATHERINE 1988: Regularity and idiomaticity in grammatical constructions: The case of *let alone*. *Language* 64 (3), 501–538. <https://doi.org/10.2307/414531>
- FRIED, MIRJAM – ÖSTMAN, JAN-OLA 2004: Construction grammar: A thumbnail sketch. MIRJAM FRIED ja JAN-OLA ÖSTMAN (toim.): *Construction grammar in a cross-language perspective*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 11–86. <https://doi.org/10.1075/cal.2.02fri>
- GEERAERTS, DIRK 1994: Metonymy. R. E. ASHER ja J. M. Y. SIMPSON (toim.): *The Encyclopedia of language and linguistics*, 2477–8. Pergamon Press, Oxford.
- GOLDBERG, ADELE E. 1995: *Constructions: A construction grammar approach to argument structure*. University of Chicago Press, Chicago.
- 2006: *Constructions at work: The nature of generalization at work*. Oxford University Press, Oxford.
- GRONOW, ANTTI 2012: Bourdieu ja pragmatismi: toimintatavat, habitus ja sosiaalisuuden luonne. *Tiede & edistys* 1/2012, 45–61. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:ELE-1618990>
- HALLIDAY, M. A. K. – MATTHIESSEN, CHRISTIAN M. I. M. 2004: *An introduction to functional grammar*. 3. painos. Arnold, Lontoo.
- HAMUNEN, MARKUS 2017: *Juosten vai juoksemalla?* Infiniittisten TEN- ja MALLA-rakenteiden semantiikka ja murrejakaumaa. *Sananjalka* 59, 125–153. Saatavilla <https://journal.fi/sananjalka/article/view/66630>
- 2018: MATTARakenteen kognitiivista semantiikkaa. *Virittäjä* 3/2018, 356–386. <https://doi.org/10.23982/vir.64471>
- HEINONEN, TARJA RIITTA 2013: *Idiomien leksikaalinen kuvaus kielenkäytön ja vaihtelun näkökulmasta*. Unigrafia, Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-8555-0>
- HERLIN, ILONA – KOTILAINEN, LARI (toim.) 2012: *Verbit ja konstruktio*. Suomi 201. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HERLIN, ILONA – VISAPÄÄ, LAURA (toim.) 2005: *Elävä kielioppi: suomen infiniittisten rakenteiden dynamiikka*. SKST 1021. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- INGO, RUNE 1978: *Suomen kielen pluratiivit eli monikkosanat, Numeeris-semanttinen tutkimus I. Väenkokouksia ja teknisiä laitteita tarkoittavat sanat*. Åbo Akademi, Åbo.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA

- RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- JÄÄSKELÄINEN, ANNI 2013: *Todisteena äänen kuva: Suomen kielen imitatiivikonstruktiot*. Unigrafia, Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-8860-5>
- KARLSSON, GÖRAN 1960: *Numerustutkielmia: kirjoituksia suomen kielen yksikön ja monikon käytöstä*. Tietolipas 19. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2000: Lehtiväen idiomissa erikoinen monikon käyttötapa. EEVA LÄHDEMÄKI ja YVONNE BERTILLS (toim.): *Fennistica fausta in honorem Mauno Koski septuagenarii. Juhlakirja Mauno Kosken 70-vuotispäivän kunniaksi 21.2.2000*, 96–104. Åbo Akademi, Åbo.
- KAY, PAUL – FILLMORE, CHARLES J. 1999: Grammatical constructions and linguistic generalizations: The *What's X doing Y?* construction. *Language* 75 (1), 1–33. <https://doi.org/10.1353/lan.1999.0033>
- KOTILAINEN, LARI 2007a: *Konstruktioiden dynamiikkaa*. Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos, Helsinki.
- 2007b: *Kiellon lumo. Kieltoverbitön kieltokonstruktio ja sen kiteytyminen*. Suomi 193. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LANGACKER, RONALD W. 1987: *Foundations of cognitive grammar 1: Theoretical prerequisites*. Stanford University Press, Stanford.
- LEINO, JAAKKO 2010: Adele E. Goldberg – väitöskirjalla klassikoksi. PENTTI HADDINGTON ja JARI SIVONEN (toim.): *Kielentutkimuksen modernit klassikot: Kognitiivinen ja funktionaalinen kielitiede*, 71–97. Gaudeamus, Helsinki.
- LEINO, PENTTI – HERLIN, ILONA – HONKANEN, SUVI – KOTILAINEN, LARI – LEINO, JAAKKO – VILKUMAA, MAIJA 2001: *Roolit ja rakenteet: Henkilöviitteinen allatiivi Biblian verbikonstruktioidessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- MIKKONEN, PIRJO 2003: Erisnimen ja yleisnimen rajankäyntiä. *Kielikello* 3/2003. Saatavilla <https://www.kielikello.fi/-/erisnimen-ja-yleisnimen-rajankayntia> [luettu 9.6.2019].
- NENONEN, MARJA 2002: *Idiomit ja leksikko. Suomen kielen lausekeidiomien, syntaktisia, semanttisia ja morfologisia piirteitä*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 29. Joensuun yliopisto, Joensuu.
- 2007a: Prototypical idioms in Finnish. *SKY Journal of Linguistics* 20, 309–330. Saatavilla <https://www.linguistics.fi/julkaisut/SKY2007/NENONEN.pdf>
- 2007b: Unique but not cranberries: Idiomatic isolates in Finnish. MARJA NENONEN ja SINIKKA NIEMI (toim.): *Collocations and idioms 1. Papers from the First Nordic Conference on syntactic freezes, Joensuu, May 19–20, 2006*. Studies in Languages 41. Joensuun yliopisto, Joensuu.
- NENONEN, MARJA – NIEMI, JUSSI 2004: Mismatches between number and numerosity: perceptual salience and Givón's quantity principles. NENONEN, MARJA (toim.): *Papers from the 30th Finnish Conference of Linguistics, Joensuu, May 15–16, 2003*. Studies in Languages 39. University of Joensuu, Joensuu.
- 2010: Mismatches between grammatical number and conceptual numerosity: A number decision experiment on collective nouns, number neutralization, pluralia tantu and idiomatic plurals. *Folia Linguistica* 43 (2), 127–162. <https://doi.org/10.1515/flin.2010.004>
- NENONEN, MARJA – PENTTILÄ, ESA 2014a: Constructional continuity: (Where) does lexicon turn into syntax? *The Mental Lexicon* 9 (2), 316–337. <https://doi.org/10.1075/ml.9.2.07nen>
- 2014b: Eponymiset idiomit suomen kielessä. XLI Kielitieteen päivät, Turku 8.–10.5. 2014.
- NENONEN, MARJA – PENTTILÄ, ESA – NIEMI, JUSSI 2013: Eponymous idioms in two languages. The Fourth Conference of the Scandinavian Association for Language and Cognition (SALC IV), Joensuu, June 12–14, 2013.
- NICOLAS, TIM 1995: Semantics of idiom modification. MARTIN EVERAERT, ERIK-JAN VAN DER LINDEN, ANDRE SCHENK ja ROB SCHREUDER (toim.): *Idioms: Structural and psychological perspectives*, 233–252. Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale.
- NIEMI, JUSSI – NENONEN, MARJA – PENTTILÄ, ESA 1998: Number as a marker of idiomaticity. TIMO HAUKIOJA (toim.): *Proceedings of the XVIIth Scandinavian Conference of Linguistics, Turku/Åbo, November 14–16, 1996*. Åbo Akademi Tryckeri, Åbo.
- PAUNONEN, HEIKKI – PAUNONEN, MARJATTA 2000: *Tsennaaks Stadii, bonjaaks slangii. Stadin slangin*

- suursanakirja*. WSOY, Helsinki.
- PENTTILÄ, AARNI 1957: *Suomen kielioppi*. WSOY, Porvoo.
- PENTTILÄ, ESA 2006: *It takes an age to do a chomsky: Idiomaticity and verb phrase constructions in English*. Väitöskirja. Joensuun yliopisto, Englannin kieli.
- 2010: A prototype-based taxonomy of idiomatic expressions. ELŻBIETA TABAKOWSKA, MICHAŁ CHOIŃSKI ja ŁUKASZ WIRASZKA (toim.): *Cognitive linguistics in action: From theory to application and back*, 145–162. Mouton de Gruyter, Berlin/New York.
- RAPP, DAVID N. – GERRIG, RICHARD J. 1999: Eponymous verb phrases and ambiguity resolution. *Memory & Cognition* 27 (4), 612–618. <https://doi.org/10.3758/BF03211555>
- RITCHIE, L. DAVID 2017: Metaphor and story-telling. ELENA SEMINO ja ZSÓFIA DEMJÉN (toim.): *The Routledge handbook of metaphor and language*, 337–352. Routledge, New York.
- SJÖBLOM, PAULA 2006: *Toiminimen toimenkuva: suomalaisen yritysnimistön rakenne ja funktiot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- YLI-VAKKURI, VALMA 1986: *Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö*. Turun yliopisto, Turku.

MARJA NENONEN and ESA PENTTILÄ: Eponymous idioms in Finnish – verb phrase constructions referring to presidents as an example case

This article discusses the Finnish eponymous verb phrase construction *tehdä* + N_{prop}-PL, instantiated by phrases such as *tehdä Kekkoset* ‘to pull/do a Kekkonen’ or *tehdä haloset* ‘to pull/do a Halonen’. In this construction, the pluralised proper noun, which functions as the object of the verb *tehdä* ‘to do’, is used as an appellative and refers to a characteristic, action or activity linked to the name rather than specifies the actual name bearer. As a consequence, the meaning of the idiomatic construction vastly varies, depending the context. This article scrutinises the situational meaning of the eponymous construction by analysing corpus data, concentrating on expressions in which the eponym is the name of a Finnish president. This criterion helped limit the material to a manageable size, and since the presidents are well-known figures, the meanings related to them are either commonly understandable or fairly easily traceable. As a result of semantic analysis, the situational meanings of the construction in the data could be divided into three groups that have to do with the 1) politics, 2) private life or 3) habitus of the president in the phrase. All in all, the idiomatic eponymous verb phrase construction provides a very efficient way of communicating information in a very condensed manner, by adjusting its final situational meaning to the surrounding context.

Marja Nenonen
marja.nenonen@uef.fi
Suomen kieli
Itä-Suomen yliopisto
PL 111, 80101 Joensuu

Esa Penttilä
esa.penttila@uef.fi
Käännöstiede
Itä-Suomen yliopisto
PL 111, 80101 Joensuu

*Liite 1.**Aineiston eponymisten konstruktioiden kontekstista päätellyt tilanteiset merkitykset*

N = 299

123 erilaista tilanteista merkitystä

poliittinen teko (N=133, 61 erilaista tilanteista merkitystä)

pienentää omaa palkkaansa (MA 4, TH 1, SN 17)

ryhtyä syntipukiksi (RR 9)

käyttää ulkopoliittikkaa hyväksi sisäpolitiikassa (UKK 6, SN 1)

lopettaa lakko uhkailemalla (UKK 5, SN 1)

olla rähmällään (UKK 6)

käyttää presidentin nimitysoikeutta (TH 3, UKK 1, MK 1)

leikkiä tietämätöntä (SN 5)

mennä maan alle (SN 4)

palauttaa presidentin valtaoikeudet (UKK 3)

pestä kätensä (UKK 3)

pitää kokoomus ikuisessa oppositiossa (UKK 3)

aiheuttaa diplomaattinen kriisi (TH 2)

haastaa istuva presidentti (CGM 2)

kaataa hallitus (UKK 2)

saunottaa vieraat (UKK 2)

sietää oppositiota (UKK 2)

vähentää presidentin valtaoikeuksia (MK 2)

antaa katteettomia lupauksia (MK)

ehdottaa työttömien aktivointia (SN)

estää jalkaväkimiinat (TH)

hoitaa politiikan rinnalla kauppasuhteita (UKK)

ilmaista olevansa isänmaallinen (SN)

ilmoittaa itsensä ISISin viholliseksi (SN)

järjestää tiestö kuntoon (UKK)

jättää joku kutsumatta (MA)

jättää laki vahvistamatta (UKK)

jättää tilaisuus käyttämättä (MK)

kutsua joku muodostamaan hallitus (UKK)

kutsua paluumuuttajia (MK)

käyttää juoksupoikaa (UKK)

käyttää bulvaania (SN)

laistaa vastuuta taloudellisesta päätöksestä (MK)

liittyä euroon (SN)

lähteä ulkomaille tuomiota pako (CGM)

muodostaa sinipunahallitus (MK)

myöntää virheensä (MK)

nostaa eläikeikää (UKK)

nostaa kätensä ilmaan (JKP)

nostaa minimipalkkoja (UKK)

olla ottamatta valtionvelkaa (RR)

olla piittaamatta köyhistä (TH)

olla varovainen lausunnoissaan (SN)

onnistua valtionvarainministerinä (MK)

painostaa mediaa (SN)

pettää lupauksensa (TH)

pysyä vaiti väittelyssä (SN)

pyytää anteeksi (MK)

pääministeri nousee presidentin tahtoa vastaan (MK)

rukoilla Suomen puolesta (KK)

selitellä (SN)

suosia ruotsinkielisiä (MA)

tehdä yya-sopimus (JKP)

tilata noottikriisi (UKK)

toimittaa epätoivottu poliitikko ulkomaille (SN)

tukehduttaa keskustelu (SN)

uhata erolla, jos näkemyksiä ei hyväksytä (CGM)

vaatia vakoilijan palautusta (SN)

viivytellä kommentoinnissa (TH)

vinoilla kansalaisille (TH)

vähätellä kustannuksia (SN)

vaalit (N = 70, 21 erilaista tilanteista merkitystä)

tulla valituksi aina uudestaan (UKK 21)

nousta valtaan mustana hevosenä (MA 8, TH1, UKK 1)

menestyä naisehdokkaana (TH 5)

tulla valituksi ensimmäisellä kierroksella (UKK 1, SN 3, JKP 1)

tulla valituksi toisella yrittämällä (SN 4)

jäää pois päivänpolitiikasta (MK 1, SN 1, JKP 1)

vetäytyä vaalista (SN 2, RR 1)

kerätä vaalirahaa arpajaisilla (TH 2)

kieltäytyä ehdokkuudesta (SN 2)

toimia ääniharavana (SN 2)

yhden kauden presidentti (MA 2)

jättää tekemättä vaalirahaselvitys (SN)

kasvattaa suosiotaan puoluetustansa vastaisilla lausunnoilla (MK)

käydä raskasta vaalikampanjaa (TH)

käyttää köyhää lapsuutta vaalikampanjassa (UKK)

mennä naimisiin vaalien alla (SN)

toivottaa vastustajalle onnea (UKK)

valita sosiaalidemokraatti presidentiksi (MA)

viedä toiselta kannatusta (SN)
 välttää kiusallisia aiheita (SN)
 äänestää omantunnon mukaan (SN)
habitus (N = 66, 25 erilaista tilanteista merkitystä)
 ottaa itseään huomattavasti nuorempi puoliso (SN 23)
 siviiliura rauhanvälittäjänä (MA 7)
 kaljuus (UKK 5)
 kävelytyyli (MA 3)
 saada muistikatkoksia (TH 1, UKK 2)
 asua puolison kanssa eri asunnoissa (TH 2)
 olla kulussiavioliitossa (TH 2)
 opiskella iltakoulussa (MK 2)
 pukeutua väärällä tavalla (TH 2)
 jahkailla (MK)
 kulkea ilman turvamiehiä (TH)
 olla ateisti (MK)
 olla imartelulle altis (UKK)
 olla mielistelemättä ketään (SN)
 olla provosoitumatta (MK)
 opiskella nuorena ahkerasti (SN)
 osata venäjän kieltä (CGM)
 pitää vahvoja silmäaseja (UKK)
 rahanahneus (MA)
 rullaluistella (SN)
 shoppailla marketissa (TH)
 tehdä koko työuransa politiikassa (TH)
 yletä armeijassa suhteilla (SN)
 ylimielisyys (SN)

yksittäinen tapaus (N = 30, 14 erilaista tilanteista merkitystä)
 kaatua (MA 6, UKK 5)
 kiivetä palmuun (UKK 7)
 antaa yksinoikeus haastatteluun (TH)
 harrastaa kaukomatkailua (CGM)
 hermostua toimittajiin (TH)
 hypätä yhdellä loikalla ylimmälle rappuselle (UKK)
 karata sodasta (CGM)
 katsoa viisituntinen elokuva yhdellä istumalla (UKK)
 laittaa kala valmiiksi vieraan koukkuun (UKK)
 mennä salaa naimisiin (SN)
 paljastaa pseudonyyminsä (UKK)
 tarjota maahanmuuttajalle kahvit (MA)
 voittaa Nobelin palkinto (MA)
 vältellä mediaa (UKK)

Lyhenteet

MA = Martti Ahtisaari
 TH = Tarja Halonen
 KK = Kyösti Kallio
 UKK = Urho Kaleva Kekkonen
 MK = Mauno Koivisto
 CGM = Carl Gustaf Mannerheim
 SN = Sauli Niinistö
 JKP = Juho Kusti Paasikivi
 RR = Risto Ryti

Liite 2.

Eponymikonstruktioiden tilanteisten merkitysten jakauma

presidentti	poliittinen		habitus	yksittäinen tapaus	Yht.
	teko	vaalit			
Niinistö	43	19	29	1	92
Halonen	11	10	10	2	33
Ahtisaari	6	11	12	8	37
Koivisto	18	2	5		25
Kekkonen	38	25	9	17	89
Paasikivi	4	2			6
Mannerheim	2		1	2	5
Ryti	10	1			11
Kallio	1				1
Yht.	133	70	66	30	299

KUKKA-MAARIA WESSMAN ja LEENA KOLEHMAINEN

Monikielisyyttä ja muuttoliikkeen jälkiä

Aika- ja kielikerrostumat

Varkauden hautausmaiden nimimaisemissa

1 Johdanto¹

O. A. Kallion (1911) selvityksessä Savon maaseurakuntien sukunimistä kaupunkien sukunimet on rajattu ulkopuolelle, koska Kallion mukaan kaupunkinimistö muodostaa muuttoliikkeen vuoksi ”sekalaisen seurakunnan”. Tämä artikkeli tutkii tätä sekalaista seurakuntaa yhden suomalaisen kaupungin, Varkauden, sukunimien kautta. Keskitymme sukunimiä runsaasti sisältävään hautausmaaisemaan ja lähestymme hautausmaiden sukunimiä kielimaisema- ja nimistöntutkimuksen näkökulmia yhdistellen.

Hautausmaita on tutkittu kielimaisemina aikaisemmin erityisesti Yhdysvalloissa. Vainajien nimiä ei kuitenkaan ole tutkittu, vaikka ne muodostavat hautausmaan visuaalisesti dominoivimman osan. Hautausmaakielimaisemaa voidaankin luonnehtia nimimaisemaksi, mutta millaisen nimimaiseman vainajien nimet muodostavat? Mitä kieltä henkilönnimet ovat, ja voiko niitä luokitella kielittäin? Mitä henkilönnimet kertovat paikkakunnasta, sen historiasta ja sen kehitykseen vaikuttaneista ihmisistä? Nämä ovat tämän kirjoituksen keskeiset tutkimuskysymykset, joita tarkastellaan Varkauden hautausmaiden nimimaisemassa.

Varkauden historiaa leimaa yhtäältä teollistuminen ja sen aiheuttama työperäinen muuttoliike paikkakunnalle, toisaalta yleinen suomalaisen yhteiskunnan kaupungistuminen muuttoliikkeineen. Vainajien hautamuistomerkit henkilönnimineen kertovat paikkakunnan menneisyydestä ja sen kehitykseen vaikuttaneista ihmisistä. Tavoittemme on selvittää, millaisia jälkiä muuttoliikkeen kyllästävä historia on jättänyt varkautilaiseen

1 Kiitämme *Sananjalan* arvioijia arvokkaasta palautteesta artikkelin aiempaan versioon. Erityiskiitos kuuluu FT Sirkka Paikkalalle, joka on tarjonnut tukeaan lukuisissa yksityiskohdissa. FT Pirjo Mikosta kiitämme avusta sukunimien analyysissä. Kiitämme yhteistyöstä myös Varkauden ev.-lut. seurakunnan seurakuntapuutarhuri Seija Kotilaista, toimistos sihteeri Merja Määttä ja Varkaus-opas Katriina Niemistä, jotka ovat auttaneet aineistoa ja Varkauden historiaa koskeissa kysymyksissä.

hautausmaanimimaisemaan. Artikkelin on osa käynnissä olevaa tutkimuskokonaisuutta, jossa tutkitaan suomalaisen teollisuuden kieli- ja kulttuurivaikutuksia.

Toinen tavoitteemme on osoittaa Varkauden aineiston kautta, että henkilönnimiä voi lähestyä nimistöntutkimuksen lisäksi kielimaisematutkimuksen näkökulmasta. Artikkelin laajentaa kielimaisematutkimuksen käsityksiä maisemassa näkyvistä erisnimistä henkilönnimiin, sillä tähänastinen kielimaisematutkimus on keskittynyt julkishallinnon rakennusten nimiin, kadun- ja paikannimiin sekä tuote- ja yritysnimiin. Rajaamme tarkastelun vainajien sukunimiin. Koska sukunimi on periytyvä ja heijastaa syntyhistoriaansa sekä osin myös syntypaikkaansa tai esiintymisaluettaan, se on avain tutkimuksessa, jossa ollaan kiinnostuneita muuttoliikkeen jättämistä jäljistä nimimaisemaan. Tarkastelun kohteena ovat sukunimimaisema ja sen kielet. Nimien kielet eivät kerro vainajien kielistä.

Artikkeli rakentuu seuraavasti: Luvussa 2 hahmottelemme kielimaisema- ja nimistöntutkimuksen risteyskohtia. Luku 3 esittelee Varkauden historiaa ja luku 4 aineiston eli tutkitut Varkauden hautausmaat. Luvussa 5 analysoimme Varkauden hautausmaiden sukunimien kieliä ja rakennetyyppejä kvantitatiivisesti. Luvussa 6 kuvataan sukunimien alueellista profilia ja aikakerrostumia eri aikoina eläneiden vainajien nimissä. Viimeinen luku 7 luo tulkintoja ja kokoa keskeisiä havaintoja yhteen.

2 Kielet ja nimet maisemassa

2.1 Kielimaisematutkimus

Kielimaisema (*linguistic landscape*) tarkoittaa kielten visuaalista läsnäoloa julkisissa tiloissa (Landry–Bourhis 1997). Kielimaisematutkimus kuvaa maisemassa näkyvien tekstien kautta alueen monikielisyttä, yhteisön kieliä ja puhujien kielellisiä käytänteitä. Tutkimus on kohdistunut esimerkiksi kadun- ja paikannimikylttien, julkishallinnon kylttien, kaupallisten mainos- ja liikekylttien tai valotaulujen kirjoitukseen kielineen. Tarkasteltavana ovat usein kieli-ideologiset kysymykset yhteisön kielten ja niiden puhujien välisestä valtasuhteista, kontakteista ja konflikteistakin (ks. esim. Spolsky 2009). Painopiste on ollut urbaaneissa metropoleissa (ks. esim. Backhaus 2007), mutta myös perifeerisempien paikkojen, kuten pohjoisruotsalaisen Pajalan pikkukunnan, kielimaisemia on tutkittu (Alanen 2012).

Kielimaisemia on kuitenkin tutkittu jo ennen kuin Rodrigue Landry ja Richard Bourhis (1997) lanseerasivat *kielimaisema*-käsitteen (ks. Spolsky 2009). Varhaisten kielimaisematutkimusten joukkoon voidaan lukea myös hautausmaiden monikielisyttä koskevat tutkimukset, kuten Thomas Gravesin (1983; 1988) analyysi Pennsylvaniaan muuttaneiden saksalaisten hautausmaista. Myös uudemmassa hautausmaita koskevassa kielimaisematutkimuksessa tarkastellaan muuttoliikkeen jälkiä Yhdysvalloissa, missä on tutkittu hollantilaisten (VanDam 2007), tšekkiläisten (Eckert 1998) ja liettualaisten (Tamosiunaite 2012) maahanmuuttajien hautausmaita.

Hautausmaalla osan kielimaisemaa muodostavat vainajien nimet. Nimien rinnalla hautamuistomerkeissä esiintyy muita tekstejä, jotka kertovat ohikulkijoille esimerkiksi

vainajan ammatista, muistomerkin pystyttäjistä tai jälkeen jääneistä omaisista. Aikaisemmissa tutkimuksissa kuvataan näitä hautamuistomerkkeihin kaiverrettuja tekstejä, joiden kieli- ja ortografiset valinnat kuvastavat omaisten keinoja ylläpitää vainajan ja omaa kielellis-etnistä identiteettiä tai assimiloitua ympäröivään kieliyhteisöön (ks. esim. Eckert 1998; Graves 1983; 1988). Varkauden vanhimpien hautausmaiden viisikielistä kielimaisemaa (suomi, ruotsi, saksa, venäjä ja latina) tarkastellaan Leena Kolehmaisena (tulossa) tutkimuksessa, jossa esiin nousee monikielisyyden lisäksi hautausmaan moniäänisyys: maisemaan tallentuneet kielet voivat omaisten ja vainajan lisäksi edustaa muitakin toimijoita, kuten muistomerkin valmistajaa tai kaivertajaa. Hautamuistomerkkeihin kaiverrettuja vainajien nimiä ei näissä aikaisemmissa tutkimuksissa kuitenkaan kuvata. Nimet eroavat hautamuistomerkkien muista teksteistä: ne eivät kerro vainajan tai kieliyhteisön kielestä tai kielistä, eikä vainajan nimen kaivertaminen hautamuistomerkkiin ole kielellinen valinta.

2.2 Erisnimien kielet kielimaisematutkimuksessa

Kielimaisematutkimuksen ytimessä on maisemassa näkyvän kirjoituksen kielen määrittäminen. Erisnimet ovat merkittävä osa maisemaa (Puzey 2016), mutta niiden kielen luokittelu on osoittautunut haasteelliseksi. Esimerkiksi kaupallisia nimiä, kuten *Nike*, *Coca Cola* tai *Ford*, on vaikea luokitella yksiselitteisesti mihinkään kieleen. Loulou Edelman (2009) luo katsauksen tutkijoiden keskenään erilaisiin ratkaisuihin: Osa tutkijoista luokittelee erisnimet kielen perusteella etymologisesti. Vaihtoehtoisesti erisnimet ymmärretään kielikohtaisiksi, koska niitä voi mukauttaa (esim. italian *Venezia* – ranskan *Venise*, Edelman 2010, 71) ja kääntää (esim. saamen *Gáivuotna* ja norjan *Kåfford*, Puzey 2011; 2016). Toisen näkemyksen mukaan erisnimet eivät lukeudu mihinkään kieleen: koska erisnimet kielisukulaisuuden tai lainautumisen vuoksi voivat olla monen kielen yhteisiä ilmauksia, ne ovat joko kaikille kielille yhteisiä tai eivät kuulu vain yhteen yksittäiseen kieleen.

Myös tarkastelijan kieliresurssit vaikuttavat tulkintaan. Esimerkiksi *Lovers* on hollantilainen sukunimi, joka on otettu Amsterdamissa kanavaristeilyjä järjestävän yrityksen nimeksi. Vastaanottajasta riippuen tämä risteilyaluksissa näkyvä nimi on mahdollista tulkita joko hollannin- tai englanninkieliseksi. (Edelman 2010.) Kielimaisema ei olekaan yhtenäisesti koettu tila, vaan yksilöiden tulkinnat tilassa näkyvistä teksteistä vaihtelevat (ks. myös Tufi–Blackwood 2010, 199–200).

Meillä Suomessa maisemassa näkyviä henkilönnimiä tarkastellaan Väinö Syrjälän (2016) *Karjaata ja Kauniaisista* koskevassa kielimaisematutkimuksessa, jossa yritysten mainoskylttien sisältämät työntekijöiden nimet muodostavat yhden analysoitavan yksityiskohtan. Syrjälä seuraa Paula Sjöblomia (2006), jonka mukaan yritysnimissä henkilönnimet eivät kuulu mihinkään kieleen. Ne ovat kielettömiä tai kieleltään neutraaleja ilmauksia, eli ne eivät leimaudu mihinkään yksittäiseen kieleen, koska nimenantajan näkökulmasta oman nimen valinta yrityksen nimeksi ei ole kielen valintaa (esim. *Raija Järvi Oy Lkv*). Osa yritysnimien henkilönnimistä voidaan kuitenkin luokitella kielen perusteella. Yritysnimissä esiintyvät henkilönnimet, jotka eivät viittaa omistajaan, ovat

tiettyä kieltä: esimerkiksi *Ptolomaeus (Oy)* ja *Anaxagoras (Oy)* ovat latinaa ja kreikkaa. Nimet voivat olla monikielisiäkin. Esimerkiksi yritysnimessä *Jokilaiva Cindy (Oy)* yhdistellään suomea ja englantia, joten se on inherentisti monikielinen. (Sjöblom 2006, 113, 115, 139.) Myös henkilönnimet voivat olla monikielisiä. Kaksi etunimeä (esim. *Erkki Einar*) tai etu- ja sukunimi (esim. *Vegard Halonen*) voivat muodostaa monikielisen eri kielten nimistä koostuvan kokonaisuuden ja indikoida henkilön kuulumista kahteen erikieliseen kulttuuriin (Saarelma-Paukkala 2017).

2.3 Sukunimien kielet nimistöntutkimuksessa

Terhi Ainiala, Minna Saarelma ja Paula Sjöblom (2008) luovat katsauksen suomalaiseen nimistöntutkimukseen, jossa sukunimen kieli on monitulkintainen käsite. Synkronisessa tutkimuksessa sukunimien kieltä lähestytään yleensä kielijärjestelmän näkökulmasta. Nimielementtien, sanojen ja johdinainesten kieli tai kielet ovat kriteerinä, kun sukunimiä luokitellaan kielen mukaan tai rajataan tutkimus tietynkielisiin sukunimiin. Suomenkielisen enemmistön ja kielivähemmistöjen, kuten suomenruotsalaisten, nimiä on tapana tarkastella toisistaan erillään ja erikielisinä järjestelminä. Esimerkiksi Marianne Blomqvist (1993, 186) toteaa:

Entydigt svenska är naturligtvis namn som bildats till ord eller element som är eller varit levande i svenskan.

Samoin suomenkielisen sukunimistön tutkimusperinteessä sukunimi on luokiteltu suomenkieliseksi, jos se on muodoltaan ja äänneasultaan suomenkielinen tai suomenkielistynyt. Keskeisiä kielivihjeitä ovat johdinainesten kieli (esim. *-la*, *-nen* vs. *-s*, esim. *Smeds*), kantasanatyypisten nimien sana-ainesten kieli (esim. *Niemi* vs. *Berg*) ja yhdyssanatyypisten nimien rakenneosien kieli (esim. *Koivumäki* vs. *Holmström*). (Mikkonen–Paikkala 2000, 9; Paikkala–Paikkala 2000, 33–34.)

Kielten rajojen sumeus nousee esille myös nimistöntutkimuksessa. Läheisten sukukielten nimistössä kielen täsmällinen määrittäminen on vaikeaa, ja nimissä säilynyt vanha ortografiakin vaikeuttaa tulkintaa (Paikkala–Paikkala 2000, 33–34, Blomqvist 1993, 187, 214–220). Osa nimistä taas on syntyhistorialtaan monilähtöisiä: sama nimi on saattanut syntyä kahdessa eri paikassa eri lähtökohdista, mikä sekin vaikuttaa kielitulkintoihin.² Esimerkiksi Sirkka Paikkala ja Jarmo Paikkala (2000) lukevat vierasnimiin eli ei-suomenkielisiin nimiin ruotsin- ja muunkielisten sukunimien lisäksi Suomessa syntyneet monikieliset nimet, joissa on yhdistelty suomen ja toisen kielen elementtejä (*Lahnavik*, *Harju-Jeanty*). Toisaalta suomenkielisinä he pitävät esimerkiksi kotoperäisellä *-la*-johtimella muodostettuja vierasperäisiä aineksia sisältäviä sukunimiä (*Blommila*). Muodoltaan ja äänneasultaan suomenkielisiksi tai suomalaistuneiksi tulkitaan *Apelli*, *Bryggari* ja *Viikki*,

2 Kiitämme FT Sirkka Paikkalaa huomion kiinnittämisestä tähän mahdollisuuteen.

kun taas suomenkielisinä ei pidetä nimiä *Arinén, Järvelin* ja *Kallaste* niiden ei-suomenkielisen kirjoitusasun tai johtimen vuoksi. Vierasnimiä ovat heidän mukaansa myös *Bunda, Keynäs* ja *Katona*, koska niiden kieli jää epäselväksi. Koska aineisto on iso ja koskee koko väestöä, on luokittelu väistämättä karkeajakoinen. Esimerkiksi nimet, jotka samanasuina kuuluvat useampaan kieleen (*Lilja*), on mahdollista laskea vain yhteen ryhmään. Paikkala ja Paikkala (2000, 33–34) lukevat ne yleensä suomenkielisiin. Blomqvist (1993, 187) puolestaan lukee vastaavat nimet ruotsinkielisiksi.

Luokittelueroja tuottavat myös latinan-, kreikan- ja ranskankielisiä vierasjohtimia sisältävät sukunimet (*Arinén, Järvelin*), jotka Paikkala ja Paikkala (2000) luokittelevat vierasnimiksi. Blomqvist (1993, 186, 188, 192) taas lukee nämä ruotsinkielisiksi: vaikka nimet on muodostettu vieraselementtejä hyödyntäen, muodostusmallista on tullut produktiivinen, eivätkä nimet enää hahmotu vierasnimiksi (*Nylander, Sirén, Wegelius*). Tulkinvaraisuutta tuottavat myös (ala-)saksasta lainatut ja ruotsiin vakiintuneet elementit (esim. *-stedt*), joilla muodostetut sukunimet Blomqvist (1993, 186) lukee ruotsinkielisiksi.

Nimistöntutkimuksessa sukunimien synkroninen kieliluokittelu on siten samalla tavalla haasteellista ja tutkimusasetelmasta riippuvaista kuin erisnimien luokittelu kielimaisematutkimuksessa. Tässä kirjoituksessa omaksumme näkemyksen, jonka mukaan sukunimiä voi luokitella kielittäin. Kielten luokittelu, jota havainnollistamme luvussa 5, yhdistelee kielimaisema- ja nimistöntutkimuksen näkökulmia.

3 Varkaus sulatusuunina ja vastaanottokylänä

Varkaus on itäsuomalainen väkiluvultaan hiipuva paikkakunta, jossa tämän artikkelin kirjoittamishetkellä asukkaita on noin 21 000. Väkiluvun kehitys on historiassa ollut kuitenkin toisenlainen. Tämä käy ilmi taulukosta 1, joka kuvaa Varkauden väkiluvun kehitystä 1850-luvulta nykypäivään. 1980-luvulle saakka jatkunut väestönkasvu ei aiheutunut syntyvyydestä, vaan sen pääasiallisena syynä olivat teollistuminen, talouselämän yleisten suhdanteiden mahdollistama teollisuuden kehittyminen, teollisuuden aiheuttama työperäinen muuttoliike muuttovoittoineen sekä kaupungistuminen (Soikkanen 1963, 283, 292–293; Nevala 2003, 27).

Taulukko 1. Varkauden väkiluku 1850–2017. Lähteet: Soikkanen (1963, 309–310), Tilastokeskus (2017, 2019).

Vuosi	Väkiluku	Vuosi	Väkiluku	Vuosi	Väkiluku	Vuosi	Väkiluku
1850	1 107	1910	3 407	1970	26 181	2017	21 155
1870	1 578	1930	8 548	1990	26 428		
1890	2 110	1950	17 656	2010	22 777		

Historian merkkipaalu on vuosi 1815, jolloin Varkauteen perustettiin rautaruukki. Ruukin ympärille kehittyi teollinen yhdyskunta, joka kasvoi ja itsenäistyi emopitäjistään

Joroisista ja Leppävirrasta kauppalaksi 1929 ja kaupungiksi 1962. Teollisuuden ja työperäisen muuttoliikkeen lisäksi väkilukua kasvattivat 1930-luvulla alueliitokset ja -muutokset (Soikkanen 1963, 311). 2000-luvulla asukasluku on pienentynyt kuntaliitoksista huolimatta (ks. taulukko 1).

Taulukosta 1 käy ilmi muuttoliikkeen eri aikoina vaihdellut volyymit. 1800-luvulla työvoiman kysynnän ja väkiluvun lisääntyminen oli hidasta mutta 1900-luvulla kiihtyvää. Kun tehtaot siirtyivät Ahlströmin perheyhtiölle vuonna 1909, investoinnit vaativat nopeasti lisää työvoimaa. 1980-luvulla taas teollisuustyön yleinen rakenteellinen muutos alkoi pienentää väestönkasvua. Varkaudesta on toki muutettu myös pois, ja monet teollisuuden työtehtävät ja rakennustyöt ovat olleet määräaikaista (Soikkanen 1963, 293–297).

Kaupungin teollisen syntyhistorian ja työperäisen muuttoliikkeen vuoksi varkaute-laisista suuren osan juuret ovat alun perin muualla. Kaupunkia luonnehditaan ”sulatusuuniksi suomalaisessa mittakaavassa” (Soikkanen 1963, 298) ja ”vastaanottokyläksi” (Itkonen 2004, 95). Muuttoliikkeen vaihteluita havainnollistaa taulukko 2. Varkauteen muutettiin 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa erityisesti emopitäjistä Joroisista ja Leppävirralta sekä ympäröivän Itä-Suomen alueelta. 1910-luvulta lähtien Varkaus on vetänyt puoleensa väkeä yhä laajemmalla alueella Itä-Suomesta ja muualta Suomesta. (Soikkanen 1963, 299–300.)

Taulukko 2. Varkauteen muuttaneiden lähtöpaikkakunnat 1866–1950. Taulukossa on osin uudelleen ryhmitelty ja yhdistelty Soikkasen (1963, 299) esittämiä tietoja.

	Leppävirta	Joroinen	Muu Kuopion ja Mikkelin lääni (ml. Pohjois-Karjala) ³	Muu Suomi
1866–1870	29	20	26	38
1871–1880	216	113	141	137
1881–1890	115	23	89	110
1891–1900	126	50	108	73
1901–1910	218	88	176	111
1911–1920	201	109	556	659
1921–1930	606	276	809	600
1931–1940	1 473	630	2 719	2 989
1941–1950	907	420	2 155	4 965

Varkauteen tultiin sekä maaseudulta että kaupungeista. Tärkeimmät kaupungit olivat Helsinki ja Viipuri – jälkimmäisen rooli hiipui rajan sulkeuduttua. Helsingissä oli

3 Kuopion lääni kattaa Soikkasen (1963) historiassa Joensuun ympäristökuntineen.

1800-luvulla ja 1900-luvun alussa tekniikan koulutusta, mikä selittää muuttoliikettä kaupungista. Liikenneyhteyksien ja -välineiden kehittyessä Varkauteen tultiin lopulta kaikkialta Suomesta. (Soikkanen 1963, 302–304.) Muuttoliikettä voi jäljittää myös kielitilastojen kautta. Niihin taltioidut ruotsinkielisten puhujien absoluuttiset määrät olivat korkeimmillaan 1960-luvulla, jonka jälkeen ruotsinkieliset ovat muuttaneet massoittain pois Varkaudesta. (Suomenmaan tilastollinen vuosikirja 1879–, Suomen tilastollinen vuosikirja 1910–1972 ja Tilastokeskus 2019.)

Ulkomailta Varkauteen siirtyneet eivät näy taulukossa 2. Näitä muuttajia on vain vähän, lähinnä Tukholmasta ja Pietarista. Tilastojen ulottumattomiin jäävät Saksasta teknisten investointien, kuten paperikoneiden, mukana saapuneet rakennus- ja käyttöönottomiehistö mahdollisine perheineen. Useat 1920-luvulla rakennettujen paperikoneiden saksalaisista asentajista jäivät tehtaan palvelukseen Varkauteen, mutta joutuivat toisen maailmansodan puhjetessa palaamaan Saksaan asepalvelukseen. Osa heistä palasi sodan jälkeen Varkauteen. (Soikkanen 1963, 163, 304, 343.) Taulukosta puuttuvat myös 1800-luvun puolivälissä Ruotsista ja emämaasta Venäjältä rekrytoidut ammattilaiset (ks. Ollikainen ym. 1979, 21).

4 Varkauden vanhimmat hautausmaat

Tutkimuksen aineisto muodostuu valokuvista, jotka on otettu Varkauden kahden vanhimman hautausmaan, Pirtinniemen ja Ala-Kankun, hautausmaiden⁴ muistomerkeistä. Vuosina 2009–2011 kuvattu aineisto on saatu tutkimuskäyttöön Varkauden evankelisluterilaiselta seurakunnalta.⁵ Taulukko 4 kokoaa yhteen numeerista tietoa aineistosta ja havainnollistaa hautausmaiden kokoeroja. Pirtinniemen ja Ala-Kankun sukunimiä⁶ tarkastellaan jatkossa maisema- eli hautausmaakohtaisesti erikseen. Tästä syystä taulukossa ei ilmoiteta molempien hautausmaiden erilaisten sukunimien yhteislaskettua lukumäärää.

4 Lisäksi Varkaudessa on neljä nuorempaa ja suurempaa hautausmaata. Aineisto ei siten muodosta kattavaa läpileikkausta Varkauden väestöön, jonka tutkimiseen tarvittaisiin toisenlaisia aineistoja. Pirtinniemen analyysi koskee hautausmaan ns. vanhaa osaa. Talvi- ja jatkosodassa menehtyneille perustettu sankarihautausmaa rajattiin tämän tutkimuksen ulkopuolelle.

5 Suomen Sukututkimusseuran hautausmaatietokannan valokuviin (<http://haudat.genealogia.fi/php/indexs.php>) verrattuna Varkauden ev.-lut. seurakunnalta saamamme tutkimusaineiston etu on, että se sisältää useita valokuvia samasta hautausmaastomerkeistä. Tämä helpottaa tekstien tulkintaa. Käytämme valokuviin on taltioitu myös naapurihaudat. Myös tällä on maiseman analyysin kannalta merkitystä (ks. esimerkiksi lukua 5.3 ja huomioita maiseman käännytyistä nimistä).

6 Tutkittujen Varkauden hautausmaiden vainajat ovat osin kuolleet ennen kuin ensimmäinen sukunimilaki tuli Suomessa voimaan vuonna 1921 (Laki sukunimestä N:o 328/1920). Kaikissa hautausmaastomerkeissä ei siten ole varmuutta siitä, onko kyse henkilön suku- vai liikanimestä. Käytämme tässä artikkelissa selvytyden vuoksi termiä sukunimi kaikista nimistä riippumatta vainajien kuolinvuodesta.

Taulukko 3. Tutkimusaineisto lukuina.

	Pirtinniemi (1864–)	Ala-Kankku (1888–)	Yht.
Valokuvia	320	1122	1442
Vainajien sukunimiä hautamuistomerkeissä (eri sukunimiä/sukunimien esiintymiä)	57/72	221/528	/600
Vainajien tyttönimiä hautamuistomerkeissä (eri sukunimiä/sukunimien esiintymiä)	5/5	117/142	/147

Pirtinniemen hautausmaa on Varkauden vanhin hautausmaa, joka on ollut käytössä 1700-luvulta saakka mutta perustettu virallisesti vuonna 1847 (Soikkanen 1963, 704). Se on vuonna 1865 perustetun Varkauden ruukinseurakunnan hautausmaa. Seurakunnan muodostivat aluksi läheinen Kosulanniemen tila ja Päiviönsaaren alue, jossa ruukin teollisuustuotanto ja palvelut toreineen, kievareineen, kouluineen ja kirkkoineen sijaitsivat. Valokuva-aineistossa Pirtinniemen vanhin hautamuistomerkki on vuodelta 1850 ja uusin vuodelta 2003. Historialliselle hautausmaalle ei enää myönnetä uusia hautapaikkoja (Kotilainen 2015). Taulukosta 3 käy ilmi, että hautamuistomerkeissä sukunimiä on yhteensä 72 ja erilaisia sukunimiä 57. Vainajien tyttönimiä on 5. Tyttönimiä ei ole laskettu mukaan sukunimien kokonaismääriin, vaan niitä tarkastellaan omana ryhmänä erikseen luvussa 5.3.

Ruukkiseurakunnan ulkopuolelle jäi mökkihökkeleissä Luttilan alueella asuva ruukin työ- ja loisväestö. Vuonna 1888 käyttöön otettu Ala-Kankun hautausmaa on perustettu heidän asuinalueensa läheisyyteen. (Soikkanen 1963, 701–702, 704–705.) Ala-Kankun valokuva-aineiston vanhin hautamuistomerkki on vuodelta 1891 ja uusin vuodelta 2010. Sukunimiä Ala-Kankun aineistossa on yhteensä 528, joista erilaisia sukunimiä on 221. Tyttönimiä on yhteensä 146, joista erilaisia tyttönimiä on 118. Ala-Kankkuun haudataan edelleen, mutta uusia hautapaikkoja myönnetään vain olemassa oleviin sukuhautoihin (Kotilainen 2015).

Hautausmaat eroavat profiileiltaan. Pirtinniemi heijastaa ruukin vanhempaa historiaa, ja hautamuistomerkeistä päätellen sinne on haudattu oman aikansa nimekkäimpiä henkilöitä. Myös Ala-Kankkuun on haudattu teollisuuden ja elinkeinoelämän merkkihenkilöitä, mutta sijainti työläisten asuinalueella lyö sille erilaisen leiman.

Vanhimmat hautamuistomerkit ovat osin huonossa kunnossa, ja esimerkiksi puisten ristien ja hautalautojen maalattuja tekstejä on kulunut pois. Kaikkien hautamuistomerkkien kirjoituksista ei enää saa selvää. Kaikissa hautamuistomerkeissä ei ole vainajan sukunimeä vaan ainoastaan etunimi. Analyysissä mukana ovat hautamuistomerkit, joissa vainajan sukunimi on ilmoitettu ja joista se on luettavissa. Maisemassa näkyvät nimet eivät myöskään välttämättä ole vainajien nimiä. Hautamuistomerkkiin on voitu kaivertaa hautapaikan varanneen perheenjäsenen nimi, vaikka henkilö ei ole vielä menehtynyt. Hautoja ja hautamuistomerkkejä on ajan kuluessa hävinnyt ja poistettu käytöstä, ja vanhoja hautoja on otettu uudelleen käyttöön. Täsmällistä tietoa näistä ei kuitenkaan ole, kuten ei siitäkään, ovatko poistamiset ja uudelleen käyttöön ottamiset tapahtuneet

väestöryhmittäin tasapuolisesti. Kuvattavana on siten nykyajan maisema sellaisena kuin se hautausmaavierailijalle on säilynyt.

Valokuva-aineiston sukunimet järjestettiin Access-tietokantaan. Nimien lisäksi mukaan kirjattiin vainajan elinaika, ja kukin sukunimi luokiteltiin kielen ja rakenteen perusteella. Tyttönimiä lukuun ottamatta sukunimet luokiteltiin myös alueellisen profiilinsa perusteella.

5 Sukunimimaisemien kielet ja nimien rakennetyypit

Kuvaamme seuraavassa Varkauden hautausmaiden nimimaisia. Esittelemme ensin käyttämämme luokitteluperusteet (5.1), jonka jälkeen kuvaamme hautausmaakohtaisesti Pirtinniemen (5.2) ja Ala-Kankun (5.3) nimien kieliä ja rakennetyyppejä. Lopuksi analysoidaan maisemassa näkyviä tyttönimiä (5.4).

5.1 Luokitteluperusteet

Analysoidimme sukunimien kielen kielimaisema- ja nimistöntutkimuksen näkökulmia yhdistellen: sukunimen kieli määritellään nimen rakenneosien, kantasanojen ja johdinainesten kielen perusteella. Nimet on jaoteltu suomen- ja ruotsinkielisiin, muunkielisiin ja monikielisiin nimiin. Luokittelu kuvaa nimenomaan maiseman nimien kieliä, jotka eivät kerro vainajien kielistä. Suomen- ja ruotsinkielisiä ovat nimet, joiden rakenneosat ovat suomea tai ruotsia (Varkaudessa esimerkiksi *Itkonen* ja *Bergström*). Muunkielisiin nimiin lukeutuvat nimet, jotka eivät ole suomea tai ruotsia. Varkauden aineistossa niitä ovat saksan- ja englanninkieliset nimet (esim. *Wahl*, *Vright*).

Monikielisillä nimillä tarkoitamme Sjöblomin (2006) tapaan nimiä, jotka rakentuvat kahden tai useamman kielen aineksista. Suurin osa monikielisistä nimistä on säätyjakoiheen nimijärjestelmään palautuvia oppineistonimiä (esim. *Ålander*). Oppineistonimet on muodostettu liittämällä suomen- tai ruotsinkieliseen kantasanaan latinan-, kreikan- tai ranskankielinen johdin. Nimet ovat syntyneet Suomessa, mutta ne eivät ole suomea eivätkä ruotsia. Nimen kantasana on alun perin viitannut nimenkantajan kotiseutuun, ammattiin tai aikaisempaan sukunimeen. Nimien kääntäminen suomesta tai ruotsista klassisille kielille oli myös yleistä. (Oppineistonimistä ks. esim. Tegnér 1930 [1882], 98–119; Modéer 1989, 122–125; Blomqvist 1993, 136–153, 150–151; Mikkonen–Paikkala 2000, 24–25; Paikkala 2004, 106.) Niiden kuvauksessa ei ole aikaisemmin käytetty *monikielinen*-termiä. Eero Kiviniemen, Ritva Liisa Pitkäsen ja Kurt Zilliacuksen termioppaassa (1974) monikielisiä eri kielten aineksista koostuvia erisnimiä kutsutaan *sekanimiksi*, joka ei mielestämme ole samalla tavalla neutraali kuin tässä kirjoituksessa suosimamme termi monikielinen nimi.

Lisäksi sukunimet on luokiteltu viiteen rakennetyyppiin: kantasanatyyppiin, yhdysanatyyppiin, johtimellisiin, patronymisiin ja aviollisiin kaksoisnimiin eli yhdistelmänimiin. Jako seuraa suomalaisessa nimistöntutkimuksessa yleisesti käytettyä luokittelua (esim.

Paikkala–Paikkala 2000, 36–38). Se vastaa myös aineiston ei-suomenkielisten nimien tutkimuksen perinteitä (ks. esim. Blomqvist 1993, 180–181, 188; Seibicke 2008, 162–164). Eri nimityyppien yleisyydessä on luonnollisesti eroja eri kielten nimijärjestelmissä.

Kantasanatyyppiset nimet ovat johtimettomia nimiä (esim. *Seppä, Sommar, Gerdt*). Yhdyssanatyyppiset nimet muistuttavat yhdyssanoja, vaikkei niitä varsinaisina yhdyssanoina pidetäkään (esim. *Karivalo, Nyström, Seseman*). Johtimelliset nimet taas sisältävät suomessa tai jossain muussa kielessä esiintyvän johdinaineksen (esim. *Rajala, Luostari-nen, Brummer*). Sukunimeä ei ole laskettu johtimelliseksi, jos nimi on muodostettu suoraan johtimellisesta yleiskielen sanasta (esim. *Nuotio*). Patronyymiset nimet ovat *-son-*päätteisiä sukunimiä (esim. *Larsson*), jotka ovat kehittyneet 1800–1900-luvun vaihteessa patronyymisistä lisänimistä tai joita on otettu mallinmukaisesti ilman, että sisältönä olisi oman isän nimi (Paikkala 2004, 426, 546). Aviolliset kaksoisnimet ovat olleet mahdollisia vuonna 1929 säädetyistä avioliittolaista alkaen (esim. *Helve-Hirvonen*).

Koska yksi tämän tutkimuksen lähtökohdista on kielimaisematutkimus, kaikki maiseman ortografialtaan erilaiset nimet on laskettu eri nimiksi (esim. *Spåra/Spåre, Immonen/Immonne, Jurvainen/Jurwainen*). Pirtinniemiessä tällaisia nimipareja on kaksi ja Ala-Kankussa viisi. Ratkaisu korostaa maiseman monimuotoisuutta, joka ei synny ainoastaan erilaisista nimistä, vaan variaatiota tuottavat myös kirjurien jäljet kirjoitusvirheineen ja oman aikansa ortografiset konventiot.

5.2 Pirtinniemi

Taulukko 4 kuvaa Pirtinniemen pienemmän ja vanhemman hautausmaan sukunimimaisemaa. Suomenkieliset sukunimiesiintymät muodostavat kolmanneksen kaikista hautausmaan sukunimistä, ruotsinkielisiä on hieman yli kolmasosa, ja kun myös muun- ja monikieliset sukunimet huomioidaan, maisemassa dominoivat ei-suomenkieliset nimet. Kaikki suomenkieliset nimet ovat johtimellisia. Yhtä *-iA-*nimeä lukuun ottamatta (*Pöyhiä*) muut ovat *-nen-*nimiä (*Halonen, Tähtinen*). (*-nen-*nimiin palataan luvussa 6.1.)

Taulukko 4. Pirtinniemen sukunimien nimiesiintymien kielet ja rakennetyypit. Eri-laisten sukunimien määrä on ilmoitettu suluisissa.

PIRTINNIEMI Σ (57) 72	Suomea		Ruotsia		Muun- kielinen		Moni- kielinen	
	Johtimellinen	(20)	24	–	–	–	–	(9)
Kantasanatyyppinen	–	–	(5)	6	(2)	5	–	–
Yhdyssanatyyppinen	–	–	(16)	20	(2)	2	(1)	3
Patronyyminen	–	–	(2)	3	–	–	–	–
Aviollinen kaksoisnimi	–	–	–	–	–	–	–	–
Yht.	(20)	24	(23)	29	(3)	7	(11)	12
%	(35,0)	33,3	(40,4)	40,3	(5,3)	9,7	(19,3)	16,7

Ruotsinkieliset nimet ovat kantasanatyyppisiä (*Storm*), yhdyssanatyyppisiä (*Wasastjerna*) ja patronyymisiä (*Karlsson*). Yhdyssanatyyppisiä nimiä on eniten, ja ne ovatkin suomenruotsalaisessa nimistöissä yleisiä (Blomqvist 1993, 188). Muunkieliset nimet hahmottuvat kaikki saksankielisiksi. Esiintymät jakautuvat kantasana- (*Gerdt, Wahl*) ja yhdyssanatyyppiin (*Seseman, Durchman*). Wahl- ja Seseman-sukujen edustajat kuuluivat 1800-luvulla Varkauden teollisuuden omistajiin, ja molempien nimien kantajat olivat viipurinsaksalaisten kauppiassukujen jälkeläisiä (Hoffman–Hellsten 1997, Talka 2009). *Durchman* ja *Seseman* on tulkittu nimien alkuosan kielen antaman vihjeen perusteella saksankielisiksi, vaikka saksasta ruotsiin lainattu *-mann*-päätte (Blomqvist 1993, 155) on hautamuisto-merkkeihin kirjattu päätteen ruotsinkielisen ortografian mukaisesti. Ortografia on ennen 1900-lukua usein horjuvaa, mistä kertoo myös se, että seurakunnan vainajarekisterissä kirjoitusasu on erilainen (*Sesemann*). Mahdollista on myös, että maisemaan on taltioitunut kirjurin virhe (ks. myös Kolehmainen, tulossa).

Monikieliset nimet ovat johtimellisiä ja yhdyssanatyyppisiä oppineistonimiä. Johtimellisiin lukeutuu esimerkiksi *Antell*, jossa on useampikin historiallinen kerrostuma. Nimi palautuu suomenkieliseen paikannimeen *Anttila*, josta on muodostettu latinan *-(i)us*-johtimella sukunimi *Anthelius*. Kun ranska 1700-luvulla tuli latinan rinnalle kulttuurikieleksi, nimen johdin vaihdettiin ranskan *-ell*-ainekseen. (Blomqvist 1993, 151; 2006, 83.) Yhdyssanatyyppinen monikielinen nimi puolestaan on *Wilkman*, joka todennäköisesti palautuu paikannimeen (<*Vilkkilä*) (ks. Ylioppilasmatrikkeli 1640-1852, s.v. *Wilkman*).

5.3 Ala-Kankku

Taulukosta 5 käy ilmi, että nuorempi Ala-Kankun hautausmaa muodostaa erilaisen kieli-maiseman. Sukunimiä on paljon, ja vainajia on haudattu paljon enemmän kuin Pirtin-niemeen. Toisin kuin Pirtinniemiessä Ala-Kankun maisemassa dominoivat suomenkieliset sukunimet.

Taulukko 5. Ala-Kankun hautausmaan sukunimien nimiesiintymien kielet ja raken-netyypit. Luvut suluisissa ilmoittavat erilaisten sukunimien määrän.

ALA-KANKKU Σ (221) 528	Suomea		Ruotsia		Muun- kielinen		Moni- kielinen	
Johtimellinen	(150)	394	–	–	(1)	1	(5)	7
Kantasanatyyppinen	(21)	39	(3)	3	(1)	1	–	–
Yhdyssanatyyppinen	(11)	21	(22)	49	(2)	5	–	–
Patronyyminen	–	–	(4)	7	–	–	–	–
Aviollinen kaksoisnimi	(1)	1	–	–	–	–	–	–
Yht.	(183)	455	(29)	59	(4)	7	(5)	7
%	(82,8)	86,5	(13,1)	10,8	(1,8)	1,3	(2,3)	1,3

Suomenkielisessä sukunimimaisemassa johtimelliset sukunimet muodostavat enemmistön. Taulukko 6 havainnollistaa niiden piirteitä. Niitä on yhteensä 394, joista erilaisia johtimellisiä sukunimiä on 150. Samoin kuin Pirtinniemiessä Ala-Kankussakin *-nen*-nimet nousevat aineistosta selvästi esiin. Erilaisia *-nen*-nimiä on 133, joiden esiintymiä on yhteensä 367. Muut suomenkieliset johdinainekset – Suomessa muuten yleinen *-la* (*Ahola*, *Taanila*) sekä harvinaisemmat johdinainekset, kuten *-ia*, *-kka*, *-kko*, *-mo* ja *-sto* (*Patriikka*, *Liukko*, *Kannisto*) (ks. Paikkala & Paikkala 2000, 35–36) – eivät esiinny Ala-Kankun maisemassa taajaan.

Taulukko 6. Johtimellisten suomenkielisten sukunimien nimiesiintymien ja erilaisten nimien (suluissa) määrät johdinaineksittain Ala-Kankun hautausmaalla.

ALA-KANKKU	sukunimet		%
<i>-nen</i>	(133)	367	93
<i>-la</i>	(11)	19	5
muut johdinainekset: <i>-ja</i> , <i>-kka</i> , <i>kkO</i> , <i>-mo</i> , <i>-sto</i>	(6)	8	2
Yhteensä	(150)	394	100

Johtimellisten nimien joukosta on mainittava erikseen *Lumiala*, joka on käännetty ruotsinkielisestä *Lundson*-nimestä (Grönstrand 2001, 69). Käännetyt nimet erottuvat maisemasta silloin, kun vanha ja uusi nimi sijaitsevat samassa hautamuistomerkin, sukuhaudan eri hautamuistomerkeissä tai lähekkäisissä hautamuistomerkeissä. Muutoin käännetyt nimet sulautuvat nimimaisemaan, ja niiden historiaan liittyvää monikielisyttä on vaikea havaita. Käännösnimet liittyvät kansalliseen heräämiseen ja suomalaisuusaatteeseen, joiden takia lukuisat ei-suomenkielisen nimen kantajat vaihtoivat nimensä suomenkieliseen 1800-luvun lopun ja 1900-luvun nimenmuuttokampanjoissa. Ala-Kankkuun haudatun Eino Antero (Lundson) Lumialan ja hänen puolisonsa Tyyne Johannan tapaan nimiä käännettiin kansallisen heräämisen jälkeenkin vielä 1920-luvulla (Suomen virallinen lehti 1928, 1). Suomenkielisiä nimiä ottivat suomenkielisten lisäksi ruotsinkieliset. Samassa prosessissa myös suomenkielisiä nimiä vaihdettiin. Uudet käännetyt nimet olivat usein tarkkoja tai likimaisia käännöksiä tai alkuperäisen nimen äänteellisiä mukaelmia, kuten *Lumiala*. (Närhi 1972, 50–52, 55–56; ks. myös Paikkala 2004.)

Taulukon 5 mukaan suomenkielisiä kantasana- ja yhdyssanatyyppisiä nimiä on johtimellisiä nimiä huomattavasti vähemmän. Kantasanatyyppisten nimien joukkoon kuuluu eri aikoina syntyneitä, eri tavoin motivoituneita ja alun perin erilaisiin tarkoitteisiin tai ominaisuuden piirteisiin viittaavia nimiä (esim. *Hotti*, *Tapio*, *Pasuri*, *Kokki*, *Mömmö*, *Kääpä*). Osa kantasanatyyppisistä nimistä on varta vasten sukunimiksi muodostettuja nimiä ja sisältää luontosanastoa (esim. *Aalto*, *Koski*, *Kuusi*, *Lahti*, *Laine*, *Lehti*). Tällaisia sukunimiä otettiin erityisesti 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa. Yhdyssanatyyppiset sukunimet taas pohjautuvat usein luonto- tai asutusnimiin (*Karikoski*, *Saloniemi*, *Talvenheimo*). (Nimien taustoista ks. Mikkonen–Paikkala 2000.)

Ala-Kankussa esiintyy aineiston ainoa aviollinen kaksoisnimi, *Helve-Hirvonen*. Nimi on vuonna 2005 kuolleen henkilön hautamuistomerkin ja havainnollistaa siten tutkitun maiseman jähmettyneisyyttä: Ala-Kankkuun ei juurikaan enää myönnetä uusia hautapaikkoja, joten hautausmaan nimistö heijastaa vain rajallisesti viimeaikaisia nimistön ilmiöitä. Kaksoisnimien suosio on kasvanut 1970-luvulta lähtien (Paikkala 2012), mutta tämä kehitys ei ole jättänyt jälkiä Varkauden tutkituille hautausmailla.

Ruotsinkieliset nimet ovat kantasana- ja yhdyssanatyyppejä sekä patronyymisiä nimiä. Kantasanatyyppeihin nimiin lukeutuu sotilasnimiä (*Kanon*), joita muodostettiin 1600-luvun lopulta lähtien ruotujakolaitoksessa, ja aatelisnimiä (*Spåre*) (Blomqvist 1993, 139, 160–169). Yhdyssanatyyppejä nimiä on kantasanatyyppejä nimiä enemmän. Varkauden ruotsinkieliset yhdyssanatyyppeiset nimet ovat Suomessa yleisiä nimiä, joiden jälkiosat kuuluvat suomenruotsalaisen nimistön yleisimpiin jälkiosiin (esim. *-berg*, *-gren*, *-man*, *-näs*, *-qvist*, *-sten*, *-ström*) (Blomqvist 1993, 193–194). Patronyymisiä *-son*-päätteisiä nimiä ovat esimerkiksi *Henriksson* ja *Johansson*.

Vaikka Ala-Kankku on Pirtinniemeä paljon suurempi hautausmaa, muun- ja monikielisten sukunimien määrä on lähes sama. Kaikki muunkieliset sukunimet ovat saksankielisiä. Niihin lukeutuu kantasanatyypinen *Boucht*, jonka ortografia on Helénin mukaan (1993, 8–10) historiassa muuttunut (vrt. nykysaksan *Bucht* 'lahti'). Heléniin (mts.) nojautuen tulkitsemme nimen saksankieliseksi, vaikka B(o)uchtien esi-isä onkin tullut Suomeen Hollannista. Yhdyssanatyyppejä saksankielisiksi lukeutuvia nimiä ovat *Mahrberg* ja *Sternberg*, ja johtimellinen *-er*-tekijäjohtimen sisältävä nimi on *Brummer*. Monikieliset nimet ovat kaikki oppineistonimiä tai niiden mallin mukaan otettuja ja annettuja (esim. *Kandelin*, *Rapell*).

5.4 Tyttönimet

Hautausmaiden nimimaisemaluonne korostuu entisestään, kun mukaan huomioidaan vainajien tyttönimet. Tyttönimien ilmoittaminen Varkauden hautamuistomerkeissä on tavallista (ks. Kolehmainen, tulossa). Varkauden aineistossa niiden ilmoittaminen yleisyyttä, kun ajassa siirrytään kohti nykyaikaa (ks. luku 6.1). Maisemallisesti tyttönimet erottuvat sukunimistä: tyttönimet ovat usein pienemmällä kirjainkoolla, eikä niiden sijainti hautamuistomerkin ole yhtä keskeinen. Vanhemmalla Pirtinniemen hautausmaalla tyttönimiä on vain viisi: yksi suomenkielinen, kolme ruotsinkielistä ja yksi monikielinen oppineistonimi. Ala-Kankun hautausmaalla tyttönimiä on yhteensä 142 ja erilaisia tyttönimiä on 117. Taulukko 7 havainnollistaa Ala-Kankun tyttönimiä. Pirtinniemen tyttönimistä ei ole taulukkoesitystä, koska niitä on niin vähän.

Ala-Kankun tyttönimimaisema muistuttaa pitkälti Ala-Kankun sukunimistöä (ks. taulukkoa 5 edellä). Myös tyttönimimaisemassa dominoivat suomenkieliset nimet, ja suurin osa suomenkielisistä tyttönimistä on johtimellisia nimiä. Johtimellisten suomenkielisten nimien joukossa *-nen*-nimet ovat yleisimpiä (yht. 91 nimiesiintymää, 68 erilaista nimeä), ja muut eli *-la*- ja *-io*-loppuiset nimet ovat harvinaisempia (yht. 10 nimiesiintymää ja erilaista nimeä).

Taulukko 7. Ala-Kankun hautausmaan tyttönimien kielet ja rakennetyypit. Erilaisten sukunimien määrä on ilmoitettu suluisissa.

Ala-Kankku, tyttönimet Σ (117) 142	Suomea		Ruotsia		Muun- kielinen		Moni- kielinen	
Johtimellinen	(78)	101	–	–	–	–	(6)	9
Kantasanatyypinen	(15)	16	(2)	2	(1)	1	–	–
Yhdysanatyypinen	(7)	7	(6)	6	(1)	1	–	–
Patronyyminen	–	–	(1)	1	–	–	–	–
Yht.	(100)	124	(9)	9	(2)	2	(6)	9
%	(85,5)	87,3	(7,7)	4,9	(1,7)	1,4	(5,1)	6,3

Ruotsin-, muun- ja monikielisten tyttönimien suhteellinen osuus on pienempi kuin Ala-Kankun varsinaisessa sukunimistössä. Tyttönimet laajentavat kuitenkin tutkittujen hautausmaiden kieliskaalaa: aineistossa esiintyy yksi englanninkielinen kantasanatyypinen tyttönimi (*Vrighth*), joka on taulukossa 7 luettu yhdessä saksankielisen tyttönimen kanssa (*Sternberg*) muunkielisten joukkoon. Monikieliset tyttönimet ovat kaikki klassisten kielten johdinaineiksia hyödyntäviä oppineistonimiä (esim. *Ålander*).

6 Maantieteelliset ja ajalliset kerrostumat hautausmaaisemassa

Edellinen luku 5 kuvaa Varkauden hautausmaiden monikielistä maisemaa ja erikielisten nimien osuutta maisemassa. Tässä luvussa tarkennamme maisemakuvausta tarkastelemalla ensin suomenkielisten nimien alueellista profilia (6.1). Sen jälkeen kuvaamme nimimaiseman ajallisia kerrostumia (6.2).

6.1 Sukunimien alueellinen profili

Suomenkieliset sukunimet ovat syntyneet ja kehittyneet alueellisesti eri aikoina ja jakautuneet varhain itäiseen sukunimipohjaiseen ja läntiseen talonnimipohjaiseen lisänimikäytäntöön (Paikkala 1988; 1995; Mikkonen–Paikkala 2000, 16–17, 27). Hautausmaiden suomenkielistä maisemanosaa on siten mahdollista lähestyä siitä näkökulmasta, mitä tiedetään sukunimien syntyhistoriasta ja nimien alkuperäisestä tai keskeisestä levinneisyysalueesta.

Tämä luku luo maisemallisen vaikutelman Varkauden hautausmaiden suomenkielisistä sukunimistä. Tutkimme, miltä Varkauden sukunimistö näyttää sukunimien alkuperäisen syntyalueen tai keskeisen levikkialueen valossa. Alueellisen profiilin analyysi perustuu Pirjo Mikkosen ja Sirkka Paikkalan (2000) *Sukunimet*-teokseen, joka on kattavin ja laajimpaan lähdeaineistoon perustuva esitys suomenkielisten sukunimien etymologiasta, taustasta ja levikkialueesta. Tarkastelu rajautuu suomenkielisiin nimiin, koska

muiden kielten nimistä vastaavaa esitystä ei ole saatavilla. Nimen on katsottu edustavan tiettyä aluetta, kun alue tai sen osa mainitaan nimiartikkelissa.

Nimiartikkeleissa mainitaan esimerkkejä nimen esiintymistä vanhoissa asiakirjoissa, kuten kirkonkirjoissa ja veroluetteloissa. Nimiesimerkit on valittu ”alueilta, joissa kukin nimi on syntynyt tai jäänyt pysyväksi sukunimeksi tai joka on nimen olennaista levikkialuetta” (Mikkonen–Paikkala 2000, 10).⁷ Huomioimme vain 1900-lukua varhaisempia levinneisyystietoja kahdesta syystä. Ensinnäkin 1900-luvun levinneisyystiedot puuttuvat suurimmasta osasta nimiartikkeleita. Toiseksi olemme kiinnostuneita nimen omaan sukunimien alkuperästä eli siitä, missä päin Suomea sukunimet ovat ensimmäisenä esiintyneet. Jotta kuvaus olisi helposti ymmärrettävä ilman Suomen nykyisten paikkakuntien historiallista tuntemusta, olemme yksinkertaistaneet nimien alkuperän kuvauksen karkean nykymaakuntajaon mukaisesti seuraaviin 13 levinneisyysalueeseen:⁸

- Häme (Kanta-Häme ja Päijät-Häme)
- Kainuu
- Karjala (Etelä-Karjala, Pohjois-Karjala sekä Neuvostoliitolle luovutetut Kannaksen alueet)
- Keski-Suomi
- Kymenlaakso
- Lappi (sis. entisen Peräpohjolan alueen)
- Pirkanmaa
- Pohjanmaa (Etelä-Pohjanmaa, Keski-Pohjanmaa ja Pohjanmaa)
- Pohjois-Pohjanmaa
- Satakunta
- Savo (Etelä-Savo ja Pohjois-Savo)
- Uusimaa
- Varsinais-Suomi

Pirtinniemen aineistossa erilaisia suomenkielisiä sukunimiä on 20, joista yhtä ei löydy *Sukunimet*-kirjasta, eli käsiteltäviä nimiä on yhteensä 19. Ala-Kankun aineistossa erilaisia suomenkielisiä sukunimiä on 183, joista 18 on niin harvinaisia, että ne puuttuvat *Sukunimet*-kirjasta. Saman nimen eri kirjoitusasut, kuten *Väisänen/Wäisänen*, huomioidaan vain kerran, koska kyse ei ole eri nimistä vaan saman nimen ortografisesta vaihtelusta. (Maisemallisista syistä nämä nimet laskettiin luvussa 5 erikseen.) Tällaisia tapauksia on

7 Tällä perusteella olemme ottaneet nimen levikkiin mukaan myös sellaiset maakunnat, joiden alueelta on annettu nimiesimerkkejä, vaikka niitä ei olisi mainittu nimiartikkelin juoksevassa tekstissä. Jonkin verran teos antaa esimerkkejä myös eri pitäjien käräjillä syytettyjen nimistä. Näitä alueita ei kuitenkaan ole laskettu mukaan nimen levinneisyyteen, jos käräjät ovat ainoa maininta nimen esiintymisalueesta. Nimiartikkeleissa on tietoa myös nykyisten sukunimien tai niiden aineiden esiintymisestä talonnimissä ja paikannimistössä. Talonnimistä ei aina ole kehittynyt sukunimiä, ja paikannimistön etymologinen tausta voi poiketa sukunimien taustasta. Tämän vuoksi talon- ja paikannimissä esiintyvät ainekset on jätetty tarkastelun ulkopuolelle.

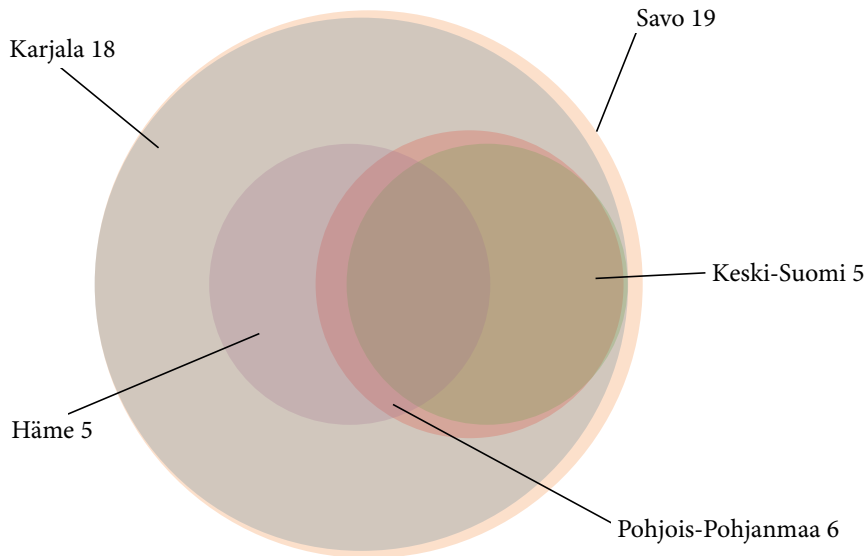
8 Tämän artikkelin luokittelussa entisen Rautalammin suurpitäjän nimiesimerkit on merkitty sekä Savon että Keski-Suomen maakunta-alueisiin, sillä vanhaan suurpitäjään on kuulunut nykyisen Rautalammin alueen lisäksi Keski-Suomen läänin itäosia ja Kuopion läänin länsiosia (Mikkonen–Paikkala 2010, 11). Samoin Ruovesi on nykyään Pirkanmaata, mutta historiallisesti pitäjä on kattanut myös nykyään Etelä-Pohjanmaahan ja Keski-Suomeen kuuluvia alueita (Tarmio ym. 1978, 9), joten Ruoveden esiintymät on laskettu mukaan kaikkiin kolmeen alueeseen.

4. Ala-Kankun osalta on siten käsitelty yhteensä 162 sukunimeä. Tyttönimet jäivät tämän luvun analyyseistä pois.

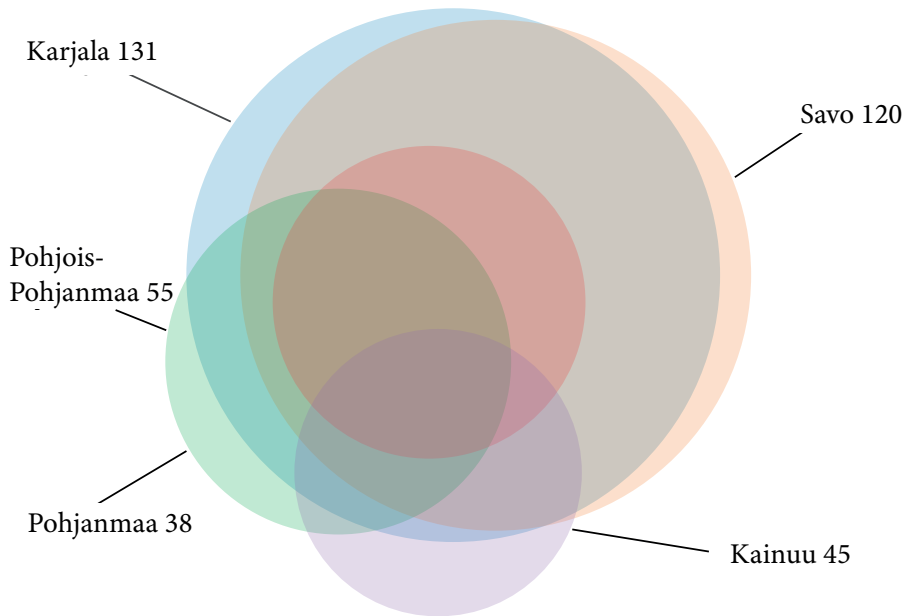
Kuvio 1 kuvaa Pirtinniemen ja kuvio 2 Ala-Kankun eri sukunimien viittä suurinta perinteistä levikkialuetta. Luvut kuvioissa viittaavat sukunimien määrään, jotka ovat syntyneet kyseisessä maakunnassa tai joiden keskeistä levikkialuetta maakunta on. Ympyröiden koko heijastaa kuhunkin maakuntaan assosioituvien nimien määrää. Koska nimet kulkeutuvat kantajiensa mukana paikasta toiseen, samat nimet voivat esiintyä usean eri maakunnan alueella. Ympyröiden päällekkäiset alueet kuvaavat samojen nimien yhteisiä levikkialueita. Esimerkiksi Pirtinniemen 19 nimestä seitsemän nimeä ja Ala-Kankun 162 sukunimestä 71 nimeä esiintyy vanhastaan neljän tai useamman maakunnan alueella. Alueet, jotka eivät limity, kuvaavat niiden nimien määrää, jotka eivät ole yhteisiä maakunnille.

Molemmissa nimimaisemissa hallitsevat itäsuomalaiset nimet. Pirtinniemen nimistä Savossa syntyneitä, pysyväksi jääneitä tai muutoin tavallisesti esiintyneitä on 19, ja karjalainen tausta on näistä nimistä 18:lla. Ala-Kankussa vastaavat luvut ovat Karjalan osalta 131 ja Savon osalta 120. Kuvioista 1 ja 2 käy ilmi, että sukunimillä on joitain alueellisia kytköksiä useisiin Suomen maakuntiin, mutta muihin maakuntiin identifioituvien nimien määrät jäävät selvästi itäsuomalaisista nimistä.

Nimimaiseman alueellista profiilia on mahdollista tarkentaa tarkastelemalla molemmille hautausmaille tyypillisiä *-nen*-nimiä. Niitä pidetään usein itäsuomalaisina, vaikka vain osa *-nen*-nimistä edustaa vanhaa itäsuomalaista *-nen*-nimien kerrostumaa, jonka

Kuvio 1. Pirtinniemen sukunimien viisi suurinta perinteistä levikkialuetta.

Kuvio 2. Ala-Kankun sukunimien viisi suurinta perinteistä levikkialuetta.

juuret palautuvat 1200-luvulle (Paikkala 1988, 2004). Länsisuomalaisella maalaisväestöllä sukunimijärjestelmää ei vanhastaan ollut, vaan vallalla oli talon- tai asutuksenneen perustuva lisänimijärjestelmä, jossa nimi ei kuitenkaan ollut pysyvä eikä periytyvä. Länsi-Suomessa maalaisväestön sukunimijärjestelmä alkoi kehittyä 1850-luvulta alkaen, kun sukunimettömät länsisuomalaiset omaksuivat pysyvän periytyvän sukunimen. (Paikkala 1992; 1995; 2004; Mikkonen–Paikkala 2000, 16–17.) Uudet nimet olivat asuinpaikan nimiä (*Alatalo, Matinolli, Ollila*) tai luonto-, kasvisto-, maaperä- ja maastoappellatiiveista mallinmukaisesti muodostettuja nimiä. Luontosanan sisältäviä nimiä Paikkala (1992; 1995; 2004) luonnehtii *Virtanen-* ja *Laine-*tyypeiksi niiden yleisimpien edustajien mukaisesti (esim. *Koskinen, Lehtonen, Virtanen – Aalto, Laakso, Laine*). Tämä luontoaiheisten sukunimien kerrostuma liittyy kansalliseen heräämiseen.

Taulukko 8 havainnollistaa Varkauden *-nen-*nimiä. Myös niiden osalta maisema näyttää itäsuomalaiselta, sillä suurin osa Pirtinniemen ja Ala-Kankun *-nen-*nimistä kuuluu itäsuomalaiseen *-nen-*sukunimiperintöön eli sukunimi on alun perin syntynyt Itä-Suomessa tai sen keskeistä levinneisyysaluetta on Itä-Suomi. Itäsuomalaisiksi taulukossa 8 on luokiteltu *-nen-*nimet, jotka Kallion (1911, 12–13) mukaan ovat ”ensi”, ”toisen” tai ”kolmannen” luokan savolaissukujen sukunimiä tai jotka Matti Kuusen (1972) mukaan esiintyvät tyypillisemmin ja lukuisampina Itä- kuin Länsi-Suomessa eli ovat hänen luokituksessaan

”varsinaisia” tai ”osaksi” savolaisia sukunimiä. Itäsuomalaisiksi luetaan myös *-nen*-nimet, jotka eivät esiinny Kallion ja Kuusen tutkimuksissa, mutta joita Paikkala (2004) luonnehtii itäsuomalaisiksi. Vaihtoehtoisesti ne ovat Mikkosen ja Paikkalan (2000) mukaan joko syntyneet Savossa tai Karjalassa, jääneet näillä alueilla pysyviksi tai niiden keskeistä levikkialuetta ovat Savo tai Karjala. Tällaisia ovat Pirtinniemen hautausmaalla kaikki 19 erilaista nimeä. Ala-Kankussa erilaisia *-nen*-sukunimiä on 129. Niistä edellä mainittujen kriteereiden perusteella itäsuomalaisia on yhteensä 120.

Taulukko 8. Erilaisten *-nen*-nimien profili.

	Pirtinniemi	Ala-Kankku
Itäsuomalaisia <i>-nen</i> -nimiä	19	120
<i>Virtanen</i> -tyypin <i>-nen</i> -nimi tai sen seurannaisnimi	–	9
Yhteensä	19	129

Läntisiä luonto- ja maastoaiheisia *Virtanen*-tyypin *-nen*-nimiä on Varkauden hautausmailla vähän. *Virtanen*-tyyppi onkin levinnyt heikosti Savoan ja Pohjois-Karjalaan (Paikkala 2004, 388–389). Taulukossa 8 *Virtanen*-tyypin edustajiksi luokiteltiin kaikki ne *-nen*-nimet, jotka Kuusen (1972) itä- ja länsisuomalaisia *-nen*-nimiä vertailevan tutkimuksen mukaan ovat ”epäsavolaisia” tai jotka Paikkala (2004) lukee *Virtanen*-tyyppiin tai sen seurannaisiin. Pirtinniemessä niitä ei ollut lainkaan. Ala-Kankun hautausmaalla tällaisia sukunimiä oli 9 (esim. *Lehtonen*, *Pajunen* ja *Tähtinen*). Vaikka Paikkala (2004) lukeekin nämä Varkauden 9 nimeä *Virtanen*-tyyppiin tai sen seurannaisiksi, havainnollistaa hän myös samojen nimien esiintymiä vanhoissa itäsuomalaisissa asiakirjoissa. *Pääskynen*- ja *Tähtinen*-nimiä lukuun ottamatta muiden *Virtanen*-tyyppisten nimien kohdalla ei voida siten sulkea pois sitä mahdollisuutta, että ne ovat Itä-Suomessa syntyneitä länsisuomalaisen samanasuisten nimien homonyymejä. Tämä mahdollisuus lisää *-nen*-nimimaiseman itäsuomalaista leimaa.

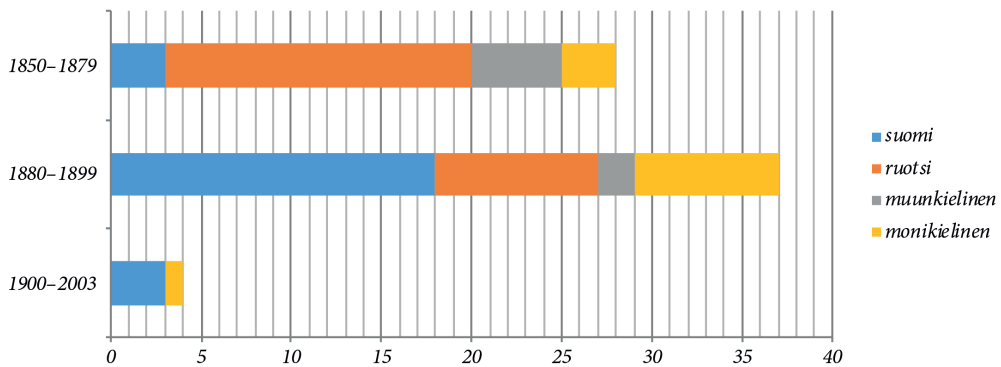
Taulukossa 8 suurin osa itäsuomalaisiksi määritellyistä *-nen*-nimistä vastaa muodostusmotiiviltaan tyyppillisiä itäsuomalaisia *-nen*-nimiä. Ne perustuvat henkilönnimiin (*Halonen*), erilaisiin nimenkantajan ominaisuuksiin (*Jalkanen*), ammatti- tai säädynnimityksiin (*Vartiainen*, *Herranen*), heimo- tai syntyperään (*Jääskeläinen*) ja eläinten nimiin (*Hukkanen*). Monet näistä nimistä ovat vakiintuneet sukunimiksi liikanimistä. (Paikkala 1995.) Yksi nimistä on kansankielinen mukaelma ruotsinkielisestä nimestä (*Taavitsainen* < *Davidsson*). (Nimien taustoista ks. Mikkonen–Paikkala 2000.)

6.2 Aikakerrostumia

Tässä luvussa tarkastelemme ajallisia kerrostumia nimimaisemassa ja nykyaikaan säilyneitä muistoja eri aikakausilta. Kuviot 3, 4 ja 5 havainnollistavat Pirtinniemen ja Ala-Kankun hautamuistomerkeissä esiintyvien suku- ja tyttönimien kielten ajallista jakaumaa vainajien kuolinvuosien mukaisesti järjestettynä. Kaikissa hautamuistomerkeissä ei ole

ilmoitettu vainajan elinvuosia. Tästä syystä nimiesiintymien määrä kuvioissa poikkeaa sukunimien kieliä havainnollistavista taulukoista 4, 5 ja 7.

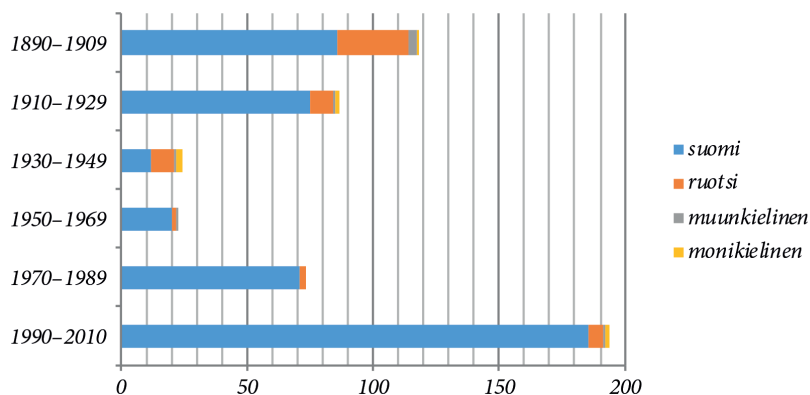
Pirtinniemen osalta 1800-luku on jaettu kahteen jaksoon kuviossa 3. Koska sen jälkeen haudattuja vainajia on vain vähän, on kuviossa yhdistetty 1900- ja 2000-luvut. Kuviosta käy ilmi, että eri ajoilta on säilynyt eri määrä hautamuistomerkkejä. Pylvää tuovat esiin maiseman muuttumisen: suomenkielisiä sukunimiä on säilynyt enemmän, kun ajassa edetään 1800-luvun loppua kohden. Ruotsinkielisiä sukunimiä taas on säilynyt vähemmän 1800-luvun lopulta kuin saman vuosisadan puolivälistä. Ruotsin-, muun- ja monikielisten sukunimien yhteenlaskettu osuus säilyy suurin piirtein samana tarkasteltuna 1800-luvun ajanjaksoina.

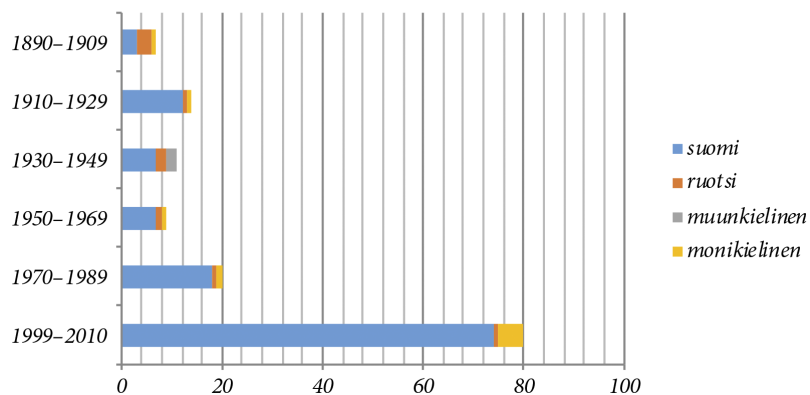
Kuvio 3. Pirtinniemen hautamuistomerkkien sukunimien (nimiesiintymiä yht. 71) kielellinen jakauma 1850–2003.

Ala-Kankun hautausmaan nimien ajallista jakautumista havainnollistaa kuvio 4, jossa nimiesiintymät on jaettu kaksikymmenvuosisittaisiin ryhmiin. Kuviosta käy ilmi, että Ala-Kankussakin eri ajoilta on säilynyt eri määrä hautamuistomerkkejä. Suomenkieliset nimet hallitsevat Ala-Kankun maisemaa kaikkina ajanjaksoina. Lisäksi Ala-Kankunkin nimimaisemassa suomenkielisiä nimiä on säilynyt lähivuosikymmeniltä enemmän kuin hautausmaan historian alkuvuosikymmeniltä. Ruotsinkielisiä nimiä esiintyy erityisesti 1800-luvun lopun hautamuistomerkeissä, jonka jälkeen niiden esiintyminen muuttuu yksittäiseksi.

Ala-Kankun tyttönimien kieliä havainnollistaa kuvio 5, joka kuvaa tyttönimien yleisty mistä maisemassa. Suomenkieliset tyttönimet muodostavat enemmistön koko tarkasteluajanjakson ajan 1890–2010, ja niiden määrä kasvaa kohti viimeisiä vuosikymmeniä 1990–2010. Samalla on kuitenkin muistettava, että myös hautamuistomerkkejä on Ala-Kankun hautausmaalla tuolta ajanjaksolta eniten. Ruotsin-, muun- ja monikielisten tyttönimien lukumäärät ovat tasaisen pienet koko tarkasteluajanjakson ajan.

Kuvio 4. Ala-Kankun hautamuistomerkkien sukunimien (nimiesiintymiä yht. 519) kielellinen jakauma 1890–2010.

Kuvio 5. Ala-Kankun hautamuistomerkkien tyttönimien (nimiesiintymiä yht. 141) kielellinen jakauma 1890–2010.

Rakennetyyppien ajallinen jakauma mukaillee rakennetyyppien yleistä jakaumaa, eikä tuo uusia näkökulmia. Pirtinniemen suomenkielinen sukunimistö koostuu ainoastaan johtimellisista nimistä, ja Ala-Kankun aineistossa johtimelliset nimet dominoivat kaikilta ajoilta säilyneissä hautamuistomerkeissä sekä varsinaisessa sukunimiaineistossa että tyttönimiaineistossa.

7 Kokoavaa tarkastelua

Tässä artikkelissa katse kohdistui hautausmaihin, kulttuurihistoriallisesti tärkeisiin muistin ja muistamisen paikkoihin. Kielimaisemaltaan hautausmaat ovat erityisiä, sillä harva muu maisema sisältää yhtä paljon henkilönnimiä. Artikkelin tavoitteena on ollut kuvata Varkauden kahden vanhimman hautausmaan sukunimimaisemia ja pohtia, mitä nimet kertovat paikkakunnasta, sen historiasta ja sen kehitykseen vaikuttaneista ihmisistä. Varkauden tutkitut hautausmaat ovat sukunimiltään monikielisiä maisemia. Niissä näkyy suomen-, ruotsin-, saksan- ja englanninkielisiä sukunimiä sekä monikielisiä eri kielten aineksia yhdisteleviä nimiä.

Kielimaisemaa on usein lähestytty indikaattorina kieliyhteisön kielistä, kielten välisestä valta-asetelmista ja konflikteistakin. Hautausmaalla vainajien nimet muodostavat maiseman muista kirjoituksista poikkeavan osan, sillä sukunimien kielet eivät kerro vainajien kielistä, vaan ovat useiden muiden eri tekijöiden summa. Merkittävimmin monikielisyyttä Varkauden hautausmailla luo Suomessa vaikuttanut säätyjakoinen nimijärjestelmä, jonka tuotoksia hautausmailla esiintyvät suomen-, ruotsin- ja monikieliset nimet ovat. Suomalaiset sukunimet ovat kehittyneet osin areaalisesti itä- ja länsisuomalaisiin nimikäytänteisiin, osin suomenkieliseen ja suomenruotsalaiseen perintöön ja osin säädyyttäin. Vanhimman sukunimikerroksen muodostaa itäsuomalainen sukunimistö, josta iso osa on erilaisia Varkauden hautausmailla runsaasti esiintyviä *-nen*-päätteisiä nimiä (esim. *Koponen*). Nuorempi suomenkielinen läntinen sukunimikerrostuma on jättänyt paljon vähemmän jälkiä Varkauden maisemaan (kuitenkin esim. *Ahola, Taanila, Virtanen, Laine*).

Vanhemmalla Pirtinniemen hautausmaalla ruotsinkielisiä (esim. *Spåre, Kanon, Johansson, Bergström*) nimiä on enemmän kuin suomenkielisiä. Nimet heijastavat 1800-luvulla perustettua ruokinseurakuntaa ja sen asutusta, jonka ulkopuolelle jäi teollisuuden työväestön asuinalue. Työläisten asuinalueen lähistölle perustetulla Ala-Kankun hautausmaalla puolestaan suomenkieliset nimet dominoivat. Suomen- ja ruotsinkielisten nimien varjoon Varkaudessa jää monikielinen, ruotsista, suomesta, klassisista kielistä ja ranskasta ammentava ja niitä keskenään sekoittava oppineistonimistö ja sen mallin mukainen sukunimistö (esim. *Antell, Wilkman*). Tämä monikielinen nimistö on ollut käytössä koko maassa sekä suomen- että ruotsinkielisellä väestönosalla.

Sukunimimaiseman monikielisyyden on myös muuttoliikkeen aikaansaannos. Varkaudessa erityisesti saksan- ja englanninkieliset nimet kertovat muuttoliikkeestä ja viittaavat henkilön, hänen perheensä tai sukunsa toisessa kulttuurissa sijaitsevaan alkuperään (esim. *Seseman, Wahl, Vright*). Osa näistä nimistä ei ole välttämättä tullut Suomeen Varkauteen haudattujen nimenkantajien mukana, vaan jo kauan sitten (esim. *Vright*). Ruotsi-Suomessa saksankieliset nimet ja nimiainekset ovat osin sulautuneet ruotsiin ja tulleet osaksi myös suomenruotsalaista nimistöä.

Muuttoliike ei vaikuta ainoastaan nimimaiseman monikielisyyteen, vaan myös siihen, millaisia maisemassa näkyvät suomenkieliset nimet ovat. Varkaudessa molemmat

hautausmaat näyttävät itäsuomalaisilta maisemilta. Pääosa suomenkielisistä nimistä on joko syntynyt Itä-Suomessa tai niiden tyypillistä levikkialuetta on Itä-Suomi. Molemmilla hautausmailla *-nen*-nimiä on paljon. Nimet välittävät siten kuvaa nimenkantajien ja heidän perheittensä itäsuomalaisesta taustasta ja eri aikoina Suomen sisältä Varkauteen suuntautuneesta muuttoliikkeestä.

Monikielisyys on osin piilossa nimimaisemassa. Osa maiseman suomenkielisistä nimistä on käännösprosessin tuloksia tai nimiä, joita erityisesti 1900-luvun alussa otettiin ruotsinkielisen nimen tilalle merkinä identifiointumisesta suomenkieliseen kulttuuriin. Varkaudessa esimerkiksi *Lumiala-* ja *Lundson-*nimiä kantavat lähekkäiset hautamuistomerkit paljastavat ohikulkijoille nimimaisemaan kätkeytyntä käännettyttä sekä käännettyjen ja mukailten tuotettujen uusien nimien taakse kätkeytyneitä kieliä.

Hautausmaa on ajallisesti kerrostunut maisema, jonka sukunimet ovat eri vuosikymmenillä ja vuosikymmeninä kuolleiden vainajien nimiä. Varkaudessa nimimaisema suomenkielistyy, kun liikutaan ajassa kohti nykyisyyttä. Ruotsinkielisiä nimiä on molemmilla hautausmailla säilynyt erityisesti 1800-luvulla kuolleiden hautamuistomerkeissä. Sen jälkeen ne alkavat vähentyä ja antaa tilaa suomenkielisille nimille. Muun- ja monikielisiä nimiä on kaikkina aikoina ollut vähän.

Kertooko hautausmaiden sukunimimaisemien suomenkielistyminen yleisestä kehityksestä suomalaisten sukunimistössä, joka alkoi suomenkielistyä 1850-luvulta alkaen? Yhtäältä suomenkielisiä sukunimiä tuli merkittävästi lisää, kun länsisuomalainen rahvas, jolla ei aiemmin ollut ollut suvussa periytyvää sukunimeä, omaksui pysyvän suomenkielisen sukunimen. Toisaalta lukuisat henkilöt vaihtoivat ei-suomenkielisen sukunimensä tilalle uuden suomenkielisen sukunimen (Närhi 1972, 51–52; Paikkala 2004, 418–422). Varkauden maisemassa dominoivat kuitenkin profiililtaan itäsuomalaiset nimet, eivätkä länsisuomalaiset otetut nimet, joten suomenkielisen sukunimistön yleinen suomenkielistyminen on vaikuttanut Varkauden maisemaan vain vähän.

Maiseman suomenkielistyminen heijastaakin ennen kaikkea hautausmaille haudattujen henkilöiden profilia ja niitä hautamuistomerkkejä, jotka eri ajoilta ovat säilyneet nykypäivään, ja suomenkielistymiselle on vaikea antaa muita selityksiä ilman väestöhistoriallista tutkimusta. Mahdollisia vaikuttaneita seikkoja voivat olla tehtaiden työväen määrän kasvu ja säätyläispohjaisen ammattiväen osuuden väheneminen sekä tavallisen kansan kasvava rekrytointi tehtaiden, hallinnon ja kaupan palvelukseen. Kaikki Varkauden muuttaneet eivät edes ole jättäneet jälkiä hautausmaaisemaan. Esimerkiksi kielitlastoissa näkyy ruotsinkielisten 1960-luvulla alkanut massamuutto Varkaudesta (ks. luku 4). Näiden henkilöiden nimet eivät näy Varkauden maisemassa.

Osin Varkauden hautausmaat vaikuttavat ajassa pysähtyneiltä maisemilta, joihin ei ole taltioitunut jälkiä suomalaisen nimistön uusimmasta kehityksestä. Koska Pirtinnee- ja Ala-Kankkuun ei enää juurikaan myönnetä uusia hautapaikkoja, maisemasta puuttuvat esimerkiksi aviolliset kaksoisnimet miltei kokonaan.

Yhteenvetona voidaan todeta, että Varkauden hautausmaiden hautamuistomerkkeihin tallentunut monikielinen sukunimimaisema on monimutkainen yhtälö: se heijastaa

paikkakunnan itäistä sijaintia, on Suomessa vaikuttaneen säätyjakoisen nimijärjestelmän aikaansaannos, sitä on muovannut paikkakunnalle suuntautunut muuttoliike Suomesta ja muualta ja siihen on vaikuttanut kääntäminen. Se on ajallisesti kerrostunut maisema, jossa vanhimpien säilyneiden hautamuistomerkkien nimissä on enemmän monikielisyttä: enemmän ei-suomenkielisiä, ruotsinkielisiä, muunkielisiä ja monikielisiä oppineisto- ja niiden mallin mukaisia nimiä.

Näkökulma tässä artikkelissa on ollut synkroninen, maisemassa liikkuvan hautausmaavierailijan näkökulma. Kokonaan toisenlaisen lähestymisen maisemaan muodostaisi sukunimien etymologinen tarkastelu, jonka kautta olisi mahdollista nostaa esiin esimerkiksi suomenkielisten nimien taakse kätkeytyvää historiallista monikielisyttä ja eri aikoina tapahtuneita kielikontakteja (esim. Ala-Kankun *Nissinen* < *Nikolaus* ja *Koponen* < *Prokopi*, ks. Mikkonen–Paikkala 2000). Vaihtoehtoja tarjoavat muut aineistot ja lähestymistavat, kuten kirkonkirjat tai sukututkimuksen menetelmät, jotka ovat kuitenkin yhteisön jäsenten kokemuksen ulkopuolella toisin kuin nykyaikaan säilynyt hautausmaakielimaisema. Se, miten varkauteilaiset tavalliset kielenpuhujat kokevat hautausmaiden sukunimimaiseman ja miten he tulkitsevat nimiä, muodostaisikin tärkeän tutkimuskysymyksen, joka rajautui kuitenkin tämän artikkelin ulkopuolelle. Mielenkiintoista olisi tutkia myös sitä, millaisen kokonaisuuden hautamuistomerkkeihin kaiverretut sukunimet muodostavat muiden erikielisten kirjoitusten (esim. muistovärsstyt, ammatit) kanssa sekä millaisia mahdollisesti monikielisiä etu- ja sukunimien yhdistelmiä esiintyy ja miksi. Kaupallisten nimien osalta kielimaisema- ja nimistöntutkimuksen näkökulmien yhdistämisen mahdollisuuksia korostaa Guy Puzey (2016). Nähdäksemme kielimaisematutkimus mahdollistaa uudenlaisen lähestymisen myös maisemassa näkyviin henkilönnimiin suomalaisessa yhteiskunnassa, joka parhaillaan monikulttuuristuu ja monikielistyy ennen näkemättömällä tavalla.

Lähteet

Aineslähteet

1 442 hautamuistomerkkien valokuvaa Varkauden evankelis-luterilaiselta seurakunnalta.

Kirjallisuus

- AINIALA, TERHI – SAARELMA, MINNA – SJÖBLOM, PAULA 2008: *Nimistöntutkimuksen perusteet*. SKS, Helsinki.
- ALANEN, MIRKA 2012: *Kieliresurssit ja niiden väliset suhteet Pajalan ja Pykeijän kielimaisemissa*. Pro gradu -tutkielma. Kielten laitos. Jyväskylän yliopisto. Saatavissa: <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/40765> [viitattu 7.1.2017].
- BACKHAUS, PETER 2007: *Linguistic landscapes. A comparative study of urban multilingualism in Tokyo*. Multilingual Matters, Clevedon, Buffalo ja Toronto. <https://doi.org/10.21832/9781853599484>
- BLOMQVIST, MARIANNE 1993: *Personnamnsboken*. Finn Lectura, Helsinki.
- 2006: *Vad heter finlandssvenskarna?* Svenska folkskolans vänner, Helsingfors.
- ECKERT, EVA 1998: Language and ethnicity maintenance: Evidence of Czech tombstone inscriptions.

- Markers* 15, 204–234.
- EDELMAN, LOULOU 2009: What's in a name? Classification of proper names by language. ELANA SHOHAMY ja DURK GORTER (toim.): *Linguistic landscape. Expanding the scenery*, 141–154. Routledge, New York ja Lontoo. <https://doi.org/10.4324/9780203930960>
- 2010: *Linguistic landscapes in the Netherlands. A study of multilingualism in Amsterdam and Friesland*. Väitöskirja, Amsterdamin yliopiston kielitieteen laitos. Saatavissa https://www.lotpublications.nl/Documents/261_fulltext.pdf [viitattu 3.3.2019].
- GRAVES, THOMAS E. 1983: Liebster Kinder und Verwandten: Death and ethnicity. *Keystone folklore* 2: 1–2, 6–14.
- 1988. Pennsylvania German gravestones: An introduction. *Markers* V, 60–95.
- GRÖNSTRAND, LEA 2001: *Leppävirran Lundson/Lumiala-suku. Tornioista Leppävirralle 1823. Sukuhistoriaa vuosilta 1786–2001*. Oy Edita Ab [s.l.].
- HELÉN, PAULI 1993: *Veronkantokirjuri Gabriel Buchtin jälkeläiset*. Tuisku Camenaeus -sukuseura, Helsinki.
- HOFFMAN, KAI – HELLSTEN, TANJA 1997: Wahl, Paul. *Kansallisbiografia*. Studia Biographica 4. SKS, Helsinki.
- ITKONEN, HANNU 2004: *Varkautelaisten vuosisata*. SKS, Helsinki.
- KALLIO, O. A. 1911: *Savolaisia sukuja ja sukunimiä*. Kansanvalistusseura, Kansanvalistusseuran kotiseutukuvauksia n:o 14. Helsinki.
- KIVINIEMI, EERO – PITKÄNEN, RITVA LIISA – ZILLIACUS, KURT 1974: *Nimistöntutkimuksen terminologia. Terminologin inom namnforskningen*. Castrenianumin toimitteita 7. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- KOLEHMAINEN, LEENA tulossa: Menneen monikielisyiden jälkiä nykyisyydessä: Varkauden hautausmaiden kielimaisemaa. Julkaistavaksi lähetetty artikkelikäsitelmä.
- KOTILAINEN, SEIJA 2015: Suullinen tiedonanto 17.12.2015.
- KUUSI, MATTI 1972: Savolaissuvuista. *Kalevalaseuran vuosikirja* 52, 99–115.
- Laki sukunimestä N:o 328/1920. Saatavissa <https://www.genealogia.fi/nimet/nimio328s.htm> [viitattu 3.6.2019].
- LANDRY, RODRIGUE – BOURHIS, RICHARD Y. 1997: Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. An empirical study. *Journal of Language and Social Psychology* 16: 1, 23–49. <https://doi.org/10.1177/0261927X970161002>
- MIKKONEN, PIRJO – PAIKKALA, SIRKKA 2000: *Sukunimet*. Uudistettu laitos. Otava, Helsinki.
- MODÉER, IVAR 1989: *Svenska personnamn*. Anthroponymica Suecana 5. Studentlitteratur, Lund.
- NEVALA, ARTO 2003: *Vuosisata varkautelaista työväenjärjestötoimintaa: agitatioonia, vaikuttamista ja yhteistyötä*. Varkauden työväenliikkeen historiatoimikunta, Varkaus.
- NÄRHI, EEVA MARIA 1972: Ei susikaan sukunimestään suutu. Katsaus suomalaisten sukunimiin. *Kalevalaseuran vuosikirja* 52, 41–63.
- OLLIKAINEN, SIRPA – PEIPONEN, IRMA – SOLMU, HELI 1979: *Varkauden historiikki*. [S.l., ei kustantajaa.]
- PAIKKALA, SIRKKA 1992: Länsisuomalaisista sukunimistä. *Sukutieto* 1, 4–8. Saatavissa <https://www.genealogia.fi/nimet/nimi21s.htm> [viitattu 31.7.2018].
- 1995: Från olika namnsystem till ett enhetligt släktnamnsystem i Finland. *NORNA-rapporter* 58, 109–127. Saatavissa <https://www.genealogia.fi/nimet/nimi31r.htm> [viitattu 31.7.2018].
- 1988: Finnische Familiennamen auf -(i)nen. *Studia Anthroponymica Scandinavica* 8/1988, 27–69.
- 2004: *Se tavallinen Virtanen: suomalaisen sukunimikäytännön modernisoituminen 1850-luvulta vuoteen 1921*. SKS, Helsinki.
- 2012: Puolison nimi vai oma nimi? *Kielikello* 1/2012. Saatavissa <https://www.kielikello.fi/-/puolison-nimi-vai-oma-nimi-> [viitattu 15.8.2018].
- PAIKKALA, SIRKKA – PAIKKALA, JARMO 2000: Tilastotietoja suomalaisten sukunimistä 1998. PIRJO MIKKONEN ja SIRKKA PAIKKALA (toim.): *Sukunimet*, 31–45. Uudistettu laitos. Otava, Helsinki.
- PUZEY, GUY 2011: Signscapes and minority languages. Language conflict on the street. ELISHA FOUST ja SOPHIE FUGGLE (toim.): *Word on the street*, 33–51. Institute of Germanic and Romance Studies, London.

- PUZEY, GUY 2016: Linguistic landscapes. CAROLE HOUGH (toim.): *Oxford handbook of names and naming*, 395–411. Oxford University Press, Oxford.
- SAARELMA-PAUKKALA, MINNA 2017: *Etunimikirja. Suomalaiset nimitrendit 2000-luvulla*. SKS, Helsinki.
- SEIBICKE, WILFRIED 2008: *Die Personennamen im Deutschen: Eine Einführung*. De Gruyter, Berliini & Boston. <https://doi.org/10.1515/9783110973228>
- SJÖBLOM, PAULA 2006: *Toiminimen toimenkuva. Suomalaisen yritysnimistön rakenne ja funktiot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1064. SKS, Helsinki.
- SOIKKANEN, HANNU 1963: *Varkauden historia*. Helsinki.
- SPOLSKY, BERNARD 2009: Prolegomena to a sociolinguistic theory of public signage. ELANA SHOHAMY ja DURK GORTER (toim.): *Linguistic landscape. Expanding the scenery*, 25–39. Routledge, New York. <https://doi.org/10.4324/9780203930960>
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
Suomenmaan tilastollinen vuosikirja 1879. Tilastollinen toimisto, Helsinki.
Suomen tilastollinen vuosikirja 1910–1972. Tilastollinen päätoimisto, Helsinki.
Suomen virallinen lehti 1928. Nro 1, 2.1.1928.
- SYRJÄLÄ, VÄINÖ 2016: Namn i gatubilden – om namn i Svenskinlands lingvistiska landskap. *NORNA-rapporter* 93, 263–286. Saatavissa <http://nors.ku.dk/publikationer/webpublikationer/norna-rapporter-93/syrjala.pdf> [viitattu 10.3.2018].
- TALKA, ANU 2009: Kauppaneuvos Paul Wahl (1830–1875). *Suomen talouselämän vaikuttajat*. SKS, Helsinki.
- TAMOSIUNAITTE, AURELIJA 2012: In search of past identities: Lithuanian Chicago. Suullinen esitelmä. 19. Sociolinguistics Symposium, 21.–24.8. 2012, Freie Universität Berlin.
- TARMIO, HANNU – HEINONEN, MARKETTA – KORPELA, KALEVI (toim.) 1978: *Suomenmaa. Maantieteellisyhteiskunnallinen tieto- ja hakuteos*. Osa 7, Ruotsinpyhtää-Öja. WSOY, Porvoo.
- TEGNÉR, ESAIAS 1930 [1882]: Om svenska familjenamn. [Ilmestynyt alun perin 1882 Nordisk tidskrift -lehdessä.] ESAIAS TEGNÉR: *Ur språkens värld III. Fem uppsatser*, 45–158. Albert Bonniers förlag, Stockholm.
- Tilastokeskus 2017: *Suomen tilastollinen vuosikirja*. Tilastokeskus, Helsinki. Saatavissa https://www.stat.fi/tup/julkaisut/tiedostot/julkaisuluettelo/yyti_stv_201700_2017_17863_net.pdf [viitattu 23.7.2018].
- 2019: Tilastokeskuksen PX-Web-tietokannat. Väestö 31.12. Saatavissa http://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/fi/StatFin/StatFin__vrm__vaerak/statfin_vaerak_pxt_031.px/table/tableViewLayout2/?rxid=7f65fd71-79f2-43b5-aeb9-5785b366b35f [viitattu 3.3.2019].
- TUFI, STEFANIA – ROBERT BLACKWOOD 2010: Trademarks in the linguistic landscape: methodological and theoretical challenges in qualifying brand names in the public space. *International journal of multilingualism* 7:3, 197–210. <https://doi.org/10.1080/14790710903568417>
- Vainajarekisteri 2015: Pirtinniemi ja Ala-Kankku. Varkauden evankelis-luterilainen seurakunta.
- VANDAM, KARA 2009: Dutch-American language shift: evidence from the grave. *LACUS Forum* XXXIV, 33–42.
- Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Verkkojulkaisu 2005. Saatavissa <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi> [viitattu 6.6.2019].

KUKKA-MAARIA WESSMAN and LEENA KOLEHMAINEN: Multilingualism and traces of past migration: temporal and linguistic layers in the linguistic namescapes of Varkaus

This article examines the two oldest cemeteries in Varkaus, a small industrial town in eastern Finland, as linguistic landscapes. It focuses on the most visually dominating part of this landscape, specifically the personal names of the deceased on the gravestones. By combining onomastics with the study of linguistic landscapes, we can describe the cemetery namescape and investigate what the cemetery namescape reveals about past migration and multilingualism in the given locality. Varkaus cannot be characterised as a super-diverse community, but it has been described as “a melting pot on a Finnish scale” (Soikkanen 1963). This characterisation refers to labour migration to Varkaus caused by industrialisation, especially in the beginning of the 20th century. Traces of this past multilingualism are still visible in the oldest cemeteries.

In previous studies on linguistic landscapes, proper names – personal names included – have turned out to be challenging, since their language is difficult to determine (Edelman 2009). Previous studies on cemetery linguistic landscapes have examined migration and its effects (Eckert 1998; Graves 1983; 1988; Pavlenko 2010; Piller 2016; Tamosiunaite 2012; VanDam 2007), but to our knowledge, the cemetery namescape has not been investigated. Our objective is to show that it is possible to analyse the languages in the namescape by using onomastic methods.

The data consist of 1,400 photographs of gravestones, showing 600 surnames and 147 maiden names. The photos were taken in 2009–2011. The names have been categorised into five groups according to the established classification of Finnish onomastics: root word, compound, derivational, patronym and hyphenated married surnames (see e.g. Paikkala–Paikkala 2000, 36–38).

The classification by language is based on linguistic landscape studies, and the language of the surnames is determined by their structural elements, such as suffixes. The cemetery landscapes from Varkaus in this study are multilingual. In addition to Finnish (*Halonen, Kuusi, Lumiala*) and Swedish (*Karlsson, Wasastjerna*) surnames, there are also German (*Brummer, Seseman, Wahl*) and English (*Vright*) surnames found on the gravestones. Linguistic diversity manifests also in multilingual intelligentsia names (*Antell, Ålander*), which combine elements from different languages.

The oldest cemeteries in Varkaus are frozen landscapes, because no new burial plots are available. Therefore, the newest trends in Finnish surnames, such as hyphenated married names, are not visible in the studied landscapes. There are less Finnish than Swedish, German, English and multilingual names in the older and smaller Pirtinniemi cemetery, while in Ala-Kankku, Finnish surnames dominate the landscape. Eastern Finnish derivational surnames with the suffix *-nen* (*Koponen*) are prominent in both landscapes. These cemeteries are also partly translated sceneries in which multilingualism remains hidden behind translated surnames.

The multilingualism of the namescape is mostly due to the inherent multilingualism in the Finnish and Finland Swedish personal name system. Moreover, the namescapes reflect the town's geographical location in eastern Finland and migration both from the surrounding region and from more distant areas. Thus, the cemetery linguistic landscape is not a direct copy of the linguistic resources of the speakers of its society, the deceased or their family members.

Kukka-Maaria Wessman
kakwes@utu.fi
Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus
20014 Turun yliopisto

Leena Kolehmainen
leena.kolehmainen@utu.fi
Saksan kieli
20014 Turun yliopisto

AILA MIELIKÄINEN

Agricolan Rukouskirjan *yhtyys*

1 Johdanto

Yksi-numeraalilla on ollut vanhassa kirjasuomessa viisi erilaista ominaisuudennimijohdosta. Näistä yleisin on *yhteys*, joka esiintyy sekä Agricolan teoksissa että vanhimmista käsikirja- ja messuteksteissä (Westhin koodeksi, Upsalan koodeksi¹). *Yhteyden* lisäksi on joskus käytetty pitkävokaalista asua *yhtyys* : *yhtyyde*- tai sen lyhytvokaalista vastinetta *yhdys* : *yhtye*-. Neljäntenä varianttina on eräissä 1500- ja 1600-luvun teksteissä esiintyvä *yksyys*, mutta sitä on käytetty vain yhdyssanassa *kolm(i)yksyys* 'kolmiyhteys'. 1700-luvulla on tullut vielä yksi johdos, *ykseys*. Varianteista *yhtyys* : *yhtyyde*- ja *yhdys* : *yhtye*- ovat peräisin murteista. Ominaisuudennimien alkuperäinen johdin on ollut lyhytvokaalinen *-us*, *-ys* : *-ute*-, *-yte*-, ja vanhan kirjasuomen *yhdys* : *yhtye*- edustaa tätä kantaa. Erilaiset analogiat ovat muovanneet johdosta ja sen taivutusta muun muassa niin, että konsonantin jälkeiseen asemaan on vakiintunut pitkävokaalinen johdin (*yhtyys*).² Vaikka jälkitaivujen pitkät vokaalit on vanhassa kirjasuomessa merkitty yleensä yhdellä kirjaimella, ominaisuudennimissä on Agricolasta lähtien kaksikirjaimistakin merkintätapaa (*coctuus*, *autuutta*; Rapola 1965, 73; Kiuru 1988, 161). Pitkän vokaalin merkintä vaihtelee myös

1 Molemmat koodeksit sisältävät käsikirjan ja messun. Tekstit on ajoitettu 1540-luvulle, mutta niissä on ilmeisesti vanhempaakin ainesta. (Pirinen 1988, 17, 21, 23.)

2 Kaksitavuisten kantasanojen ominaisuudennimijohdokset ovat olleet alun perin tyyppiä *vanhus(i)* : *vanhuen* > *vanhuun* : *vanhuena* : *vanhutta* : *vanhusia*. Tästä tyyppistä on vanhan kirjasuomen lisäksi jäänteitä myös joissakin murteissa. Lyhytvokaalisesta johtimesta *Ute* on kehittynyt nominatiivissa äänne muutosten myötä *Us* (*-e* > *-i*, *ti* > *si*, *i:n* loppuheitto). Muissa muodoissa *t*-aines on mukautunut suffiksaaliin astevaihteluun, niin että painottoman tavun jäljessä se on heikentynyt ja kadonnut (**vanhuðe*- > *vanhue*-), painollisen tavun jäljessä säilynyt ja mukautunut radikaaliin astevaihteluun (*ahkerus* : *ahkeruden* : *ahkerutena*). Nykymuotojen pitkä vokaali, *t:n* radikaali astevaihtelu ja monikon *kse*-vartaloisuus ovat syntyneet erilaisten analogioiden tuloksena: *vanhuus* : *vanhuuden* : *vanhuutena* : *vanhuuksia*. (Rapola 1966, 154–158; Hakulinen 1979, 144–145.)

johdosvarianteissa *yhtyy* ja *yksyy*.³

Valtavariantiksi on kirjasuomeen ja nykykieleen vakiintunut vanhimmista kirjallisista teksteistä lähtien *yhteys*. Sen kansanomaista alkuperää on vaikea jäljittää tai osoittaa, ja se saattaa olla tietoinen uudismuodoste, joka on luotu ilmaisemaan kirkollisen kielen ja lakikielen käsitteitä. Vaikka vokaaliyhtymäinen *yhteys* kuuluu myös murteisiin, se ei Suomen murteiden sana-arkiston mukaan ole niissä niin yleinen kuin *yhtyy* (SMSA). *Yhteyden* levikki näyttää arkistoaineiston perusteella painottuvan enemmän länsimurteisiin, mutta se voi silti olla näissäkin kirjallista alkuperää.⁴ Myöhemmin käyttöön otetut variantit *ykseys* ja *yksyy* ovat joka tapauksessa *yksi*-kannasta muodostettuja uudissanoja, jotka rinnastuvat vokaalistoltaan johdospariin *yhteys* ja *yhtyy*. Niiden rakenne poikkeaa *yhte*-morfeemin alkuperäisestä äännevaihtelusta, johon on päädytty äänne muutosten *kt(e) > ht(e)* ja *ti > si* kautta: *ykte > yhte*, *ykti > yksi* (Hakulinen 1979, 41, 53). *Ykseydellä* ja *yksyydellä* on ilmeisesti tavoiteltu selvempää numeerista merkitystä kuin *ht*:llisillä varianteilla on ollut. *Yksi*-kantaisen sanaston karttuessa on konsonanttiaineksen vaihteluissa tapahtunut yleisemminkin siirtymä semanttisehtoiseen vaihteluun, niin että *ht*:llinen allomorfi viittaa yhteenkuuluvuuteen, *ks*:llinen numeerisuuteen (Koski 1979, 20).

Seuraavassa tarkastelen Agricolan käyttämää *yhtyy*-johdosta. Variantti esiintyy hänen teoksissaan vain kerran, ja sen käyttö eroaa muista vanhan kirjasuomen tapauksista. Taustaksi luon ensin katsauksen eri johdostyyppien vaihteluun vanhimmassa kirjasuomessa. Olen aiemmin käsitellyt 'ykseyden' ja 'kolmeuden' ilmaisemista kolminaisuusopillisessa sanastossa (Mielikäinen 2017). Agricolalla on ollut näistä Jumalan persooniin ja jumaluuteen viittaavista käsitteistä runsas sanavalikoima, johon kuuluu sekä johdoksia että yhdyssanoja, esimerkiksi 'ykseydestä' *yhteys*, *yksinäisyys* ja *yksi(n)kertaisuus* (mt., 38–39). *Yhtyy* jää käyttötapaansa vuoksi kuitenkin mainitun aihepiirin ulkopuolelle.

2 Johdostyyppien vaihtelu vanhimmassa kirjasuomessa

Eri variantit eivät ole vanhassa kirjasuomessa olleet täysin synonyymisia, vaan niillä on josain määrin pyritty erottelemaan käsitteitä, merkityksiä ja konteksteja. *Yhteys* on varianteista monikäyttöisin, ja siitä on jo varhain tullut teologisen ja lainopillisen kielen termi. Abstraktien käsitteiden lisäksi sitä on käytetty konkreettisemminkin merkityksissä,

3 Kirjoitusasusta riippumatta variantit *yhtyy* : *yhtyyt*- ja *yhdys* : *yhdyt*- ovat erotettavissa toisistaan kantavartalon astevaihtelun perusteella (*ht* : *hd*).

4 Ominaisuudennimijohdin on ollut koko kirjasuomen historian ajan yksi produktiivisimpia johtimia, ja Agricolan teksteissä on runsaasti sillä muodostettuja abstrakteja uudissanoja. Murteiden ominaisuudennimet ovat olleet alkuaan lähinnä adjektiivikantaisia, konkreettisia sanoja, joilla on ilmaistu muun muassa ikää, kokoa, määrää ja mittaa. Niissä on vähän *e*-kantaisia johdoksia (esim. *pienuus*, *suuruus*). Vaikka kantasanan vartalovokaali on kadonnut pitkävokaalisen johtimen edeltä (*yhte* -> *yhtyy*), kirjasuomeen on jäänyt joistakin vartalotyypeistä vokaaliyhtymäinen variantti (*yhteys*, *heikkous*, *murt.* myös *heikkuus*). Myöhemmät *e*-kantaiset tapaukset ovat yleensä vokaaliyhtymäisiä: *tyyneys*, *täyteys*, *veljeys* (vanha kirjasuomi *leskeys* ~ *leskiys*, *murt.* myös *leskyys*). (Ks. Rapola 1965, 309.)

kuten 'ykseys, kosketus, osallisuus' tai 'seurakunta, yhdistys, yhtiö'. Pelkästään teologiseen kieleen luotuja johdoksia ovat (*kolmi*)*yksyys* ja *ykseys*. *Kolmiyksyyden* on myöhemmin korvannut käännöslaina *kolmiyhteys* (ensiesiintymä 1701), ja *ykseys* (ensiesiintymä 1758) on puolestaan syrjäyttänyt vähitellen *yhteyden* numeerisessa tai yhtenäistä kokonaisuutta tarkoittavassa merkityksessä (Jussila 1998 s.v. *kolmiyhteys*; Mielikäinen 2017, 30–31, 35–38). Murteiden äänneasua *yhtyys* on käytetty ei-teologisissa konteksteissa, yleisimmin fraasissa *pitää yhtyyttä*, josta on esimerkkejä vielä 1700-luvun lakikielessä (VKK). *Pitää yhtyyttä* 'olla tekemisissä, yhteydessä, sukupuoliyhteydessä' on murteissakin yksi sanan yleisimpiä käyttökonteksteja.

Vanhan kirjasuomen sanastolle on tyypillistä se, etteivät merkitysten rajat ole olleet tarkat. Paitsi että samaa sanaa on voitu käyttää polyseemisesti eri merkityksissä, kuten *yhteyttä*, myös yhtä käsitettä on ilmaistu useammalla lekseemillä. Havainnollinen esimerkki johdosten synonyimiasta ja sananvalinnan ongelmista on 'talousyhtiön' käsite vanhimmissa lakiteksteissä, sillä sitä on ilmaistu useilla erilaisilla *yksi*-kantaan palautuvilla nominijohdoilla: *yhteys*, *yhtyys*, *yhdys*; (verbikantaisia) *yhdistös*, *yhdytys* ~ *yhdytös*. Ljungo Tuomaanpojan (1601) ja Abraham Kollaniuksen (1648) termistöä ovat (*talon*) *yhteys*, *yhtyys* ja *yhdistös*, kun taas *yhdys* ja *yhdytys* ~ *yhdytös* esiintyvät vain vanhimmassa tekstissä, Martin maanlain suomennoksessa (1580-luvulta): *Taloin yhdys iongun cansa* (Martti-170) ~ *taloin yhteyxest eli yhdhytyxest* (Martti-54) ~ *talon yhtydhnen penningit* (Martti-139). (VKK; LTS s.v. *talonyhteys* 'bolag'.) Verbikantaisista johdoista *yhdistys* on säilynyt koko vanhan kirjasuomen ajan *yhteyden* synonyymina (Jussila 1998 s.v. *yhdistys*; Mielikäinen 2017, 29–30).

Kirkollisessa kielessä *yksi*-kantaisilla ominaisuudennimillä on ollut siinä määrin eriytyneitä käyttökonteksteja, että johdostyyppejä pystyy vertailemaan eri käännösversiona tai samoista tai samojen kirjoittajien teksteistä. *Yhtyyden* erottaminen *yhteydestä* käy ilmi muun muassa vuoden 1642 Bibliasta, jossa on aina *yhteys* lukuun ottamatta pari kertaa esiintyvää ilmausta *pitää yhtyyttä* (porttojen kanssa)⁵. Myös Finno on käyttänyt tätä fraasia virsikirjansa esipuheessa puhuessaan yhteisymmärryksestä ”opissa, saarnoissa ja veisuissa”; sen lisäksi hänellä on virsiotsikkona yhdyssana *kolmyksyys* (Finno 1583, 12, 114). Hemmingin virsiteksteissä esiintyvät puolestaan *yhteys* ja *kolmyksyys* (1601, 1616; VKK). Tarkimmin on johdostyyppit erotellut kirkollisessa kielessä Paavali Juusten. Hänen Messussaan 1575 on *yksi*-kantaisista ominaisuudennimistä kolme erilaista varianttia: *yhteys*, *yhtyys* ja (*yhdys* :) *yhtye*-. Tapaukset kuuluvat keskeisiin käsikirjan ja Raamatun teksteihin, ja ne poikkeavat osittain muista aiempien lähteiden vastineista, kuten seuraavista sitaateista käy ilmi:

5 *Pitää yhtyyttä* ja *pitää yhteyttä* esiintyvät vanhassa kirjasuomessa synonyymisesti rinnan, mutta jonkinlaisen merkityseron voisi nähdä seuraavissa Biblian 1642 esimerkeissä: Siir. 19:2 *ne jotca porttoin cansa yhtyyttä pitäväit*; 1. Tim. 6:3 reunaselitys *ettei hän yhteyttä pidäis heidän* [väärin opettajien] *cansans*. Murteissa fraasilla on sekä sukupuolisen kanssakäymisen että muun yhteydenpidon merkitykset; vanhoissa lakiteksteissä *pitää yhtyyttä* viittaa useimmiten sukupuoliyhteyteen.

- (1a) Sinun Poias Jesuxen Christuxen meiden HERran cautta / ioca sinun cansas pyhän Hengen **ychteydhes** [lat. *unitas*] eläpi ia hallitzepi ijancaickisesta ijancaickisehen (rukouksen loppu, s. 38); vrt. ioca ynne [’yhdessä] sinun cansas elepi / ja hallitzepi / saman pyhen hengen **ychteyxes** ijancaickisesta / ijancaickisehen (Agr. 1544, MAT I, 688); ioca sinun cansas elä ja hallitze Pyhän Hengen **ychteyxes** (Westh-171, VKK).
- (1b) Ja achkerocat pitämyn Hengesse **ychteyttä** [kreik. *henotes*] (Ef. 4:3, s. 128).
- (2) Minä vscon – – pyhain inhimisten **ychtydhen** [lat. *communio*] (apostolinen uskontunnustus, s. 12); vrt. Mine wscon – – Pyhein **osanottamisen** (Agr. 1549a, MAT III, 88); Vscokos – – pyhein **osanottamisen** (UpsKk-75, VKK); Pyhän **osanottamisen** (Westh-19, VKK).
- (3) että me tunnusta taidham sinun oleuan personis polesta / totisen colminaisudhen ia cuitengin Jumalisesa olemisesa ydhen oik[i]an **ychtyen** [lat. *unitas*] (kolminaisuudenpäivän rukous, s. 100); vrt. Ja ette me / sinun **yxikerdhasudhes** ylenpaltista wojjmas cwmardhaisim (Agr. 1544, MAT I, 414).

Yhteyden valta-asemaa on vanhimmassa kirkollisessa kielessä vakiinnuttanut se, että sana on valittu latinan ’ykseyttä’ tarkoittavan *unitas*-sanan vastineeksi jumalanpalvelusten kollehtarukouksissa toistuvaan loppudoksologiaan⁶ (esimerkki 1a). Agricola on taivuttanut johdoksen useimmiten Westhin tekstin tapaan *kse*-vartaloisena. Juusten on säilyttänyt sanan kyseisessä kontekstissa mutta korjannut *kse*-vartaloisen inessiivimuodon *yde*-vartaloiseksi. Sen sijaan kolminaisuudenpäivän rukoustekstissä (esimerkki 3) hän on käyttänyt samassa merkityksessä varianttia (*yhdys* :) *yhtye*⁷. Rukous poikkeaa jonkin verran Agricolan Missale Aboenseen perustuvasta versiosta (Gummerus 1955, 196), ja Juustenin on todettu tässä kuten kollehtarukouksissa yleensä seuranneen enemmän ruotsalaisen evankeliumikirjan sanamuotoja (Parvio 1978, 78, 80, 124, 129). Apostoliseen uskontunnustukseen (esimerkki 2) Juusten on valinnut *yhtyyden*, kun Upsalan koodeksin (UpsKk), Westhin koodeksin ja Agricolan versioissa latinan *communiota* vastaa *osanottamus* : *osanottamisen* (VKK; *mUs*- ja *minen*-johdosten suhteista ks. Kiuru 1988, 172–177). Raamatun tekstin ilmaus *pitää Hengessä yhteyttä* (kreik. *henotes* ’yhteys, ykseys’, esimerkki 1b) on jo

6 Kollehtarukous on vanha liturginen jumalanpalvelusrukouksen tyyppi. Se noudattaa tiettyä kaavaa, ja sen päättää ns. loppudoksologia eli Pyhälle Kolminaisuudelle osoitettu ylistys. (Gummerus 1955, 94; ks. myös Mielikäinen 2017, 28–29.)

7 Johdosvariantista *yhdys* : *yhtye*- on läpikäymässäni aineistossa vain kaksi esimerkkiä: Juustenin käyttämä taivutusmuoto *yhtyen* ja Martin maanlaissa esiintyvä nominatiivi (*taloin*) *yhdys*. Suomen murteiden sana-arkistossa on kaakkoishämäläisistä murteista esimerkki *yhless yhtyves* ’yhdessä’ (Jaala, SMSA). Juusten on käyttänyt Messussaan kuitenkin useista muista ominaisuudennimistä heikkoasteisia rinnakkaismuotoja: *neuhryella*, *hywyes*, anal. *awtuen*, *laupiuns* ~ *hywydhes* ja *laupiudhes*. Lyhytvokaalisen tyyppin taivutusmuodot ja niihin perustuvat analogiamuodosteet ovat 1500–1600-luvun kirjasuomessa vielä melko yleisiä: *pyhyesä*, *suuruens* ~ assimil. *hyvyyns*, *nöyryyllä*, anal. *puhtaun*, *ahneun* (Rapola 1965, 167–168; 1966, 158–159).

Agricolan käännöksessä samassa muodossa (MAT II, 538), mutta siinä ei ole kyse kiinteästä fraasista *pitää yhteyttä* ~ *yhtyyttä*. Esimerkit osoittavat Juustenin tunteneen erilaisia ominaisuudennimivariantteja ja tehneen tietoisia valintoja niiden teologisessa käytössä. Tämä selittää myös *yhtyys*-variantin poikkeuksellisen käytön uudessa kontekstissa. On huomattava sekin, ettei Juustenilla ole ollut vielä kovin monia tekstejä sananvalintojensa malliksi.

3 Rukouskirjan yhtyys ja sen tulkinta

Yhteys esiintyy Agricolan teoksissa yli 60 kertaa (IA), ja ainoa rinnakkaisvariantti on vain kerran esiintyvä *yhtyys*. *Yhteys* taipuu usein *kse*-vartaloisena, eivätkä tällaiset ominaisuudennimien taivutusmuodot ole harvinaisia muillakaan 1500–1600-luvun kirjoittajilla (Rapola 1965, 169). *Yhteyden* käytössä on useimmiten kyse kolminaisuusopillisesta 'Jumalan ykseyden' käsitteestä, ja sen frekvenssiä nostaa edellä mainittu rukousten loppuformula *Pyhän Hengen yhteyksessä* (esimerkki 1a). Lisäksi Agricola on käyttänyt *yhteyttä* muutaman kerran muissa merkityksissä, esimerkiksi Joel 2:16 *Pyhitteket ne Ychteyxtet* (Agr. 1551a, MAT III, 636; Biblia 1642 *yhteydet*; Biblia 1776/1991 *kokous*); Ps. 86:11 reunaselitys *Jumalan Sana / se pysy ia ychteyte tekepi* (Agr. 1551b, MAT III, 337).

Johdostyyppin *yhtyys* ainoa esiintymä kuuluu Agricolan Rukouskirjan rukouksiin, ja senkin taivutusmuoto on *kse*-vartaloineen. Merkityksensä ja lauseasemansa puolesta sana on hankalasti tulkittava. Sitä ei voi rinnastaa käytöltään *yhteyteen* mutta ei myöskään muihin vanhan kirjasuomen *yhtyys*-tapauksiin.

- (4) ette me madhajsima sinun teruelisen Sanas / otolisesta licutta ['käsitellä'] / ja lujasti wscoo / iosta me -- / iosta mös meiden omatundo totisesta ia teudhelisest iloijsaxi tulis / ia caikinaijsesta hengelisesta remusta teutetyxi tulis / nijn swresta **ychtyxesta** hywydhesta / cochta mös meiden keskellem / anna wahwa rauha / souindo / ia yximielisus caswa ja liseyte (Agr. 1544, MAT I, 622–623).

Ilmauksessa *nijn swresta ychtyxesta hywydhesta* on kaksi ominaisuudennimeä peräkkäin ja näiden edellä selvä adjektiiviattribuutti⁸. Elatiivimuoto näyttää jatkavan aiempien määritteiden luetteloa, mutta lausekkeen suhde predikaatteihin on epäselvä (*tulis, täytetyksi tulis, anna*). Sisällöllisesti ilmaus viittaisi luontevimmin aiemmin mainittuun *sanaan*. Lauseiden suhteita suurempi syntaktinen ongelma on peräkkäisten ominaisuudennimien keskinäinen suhde. Se ei voi olla rinnasteinen, 'yhteys ja hyvyys', sillä vanhalle kirjasuomelle tyypilliset paratagmat sisältävät yleensä sidesanan, myös sellaisissa tapauksissa joissa kansankieli on suosinut asyndeettista rinnastusta: Agr. *yötä ja päivää*, murt. *yötä päivää*. Merkitykseltäänkään *yhtyys* ja *hyvyys* eivät rinnastu toisiinsa samalla tavalla

⁸ *Isossa suomen kieliopissa* ei käytetä perinteisen kieliopin mukaista *attribuutti*-termiä. Sen asemesta puhutaan vain substantiivin (*etu*)määritteestä, sillä kyseessä ei ole lauseen vaan substantiivilausekkeen jäsen (VISK § 867).

kuin paratagmojen osat yleensä. Ne eivät ole keskenään synonyymisia, tautologisia, toisinaan täydentäviä tai vastakohtaisia kuten esimerkiksi ilmauksissa *armo ja laupeus, oikeus ja kohtuus, köyhä ja vaivainen, elävät ja kuolleet*. (Rapola 1962, 176; Pulkkinen 1966, 159–160; Nummila–Ojutkangas 2013, 73–76.) Agricolan teksteissä on runsaasti tautologisia paratagmoja, ja hän on käännöksiinsäkin lisännyt usein alkutekstin käsitteitä selittäviä synonyymeja (Holma 2008, 10, 179–182). *Hyvyys*-sanasta Agricolan teksteissä on sellaisia paratagmoja kuin *hyvyys ja armo, hyvyys ja rakkaus* sekä *laupeus ja hyvyys*.

Rinnasteisuuden sijaan peräkkäisten ominaisuudennimien jäsennykseen sopii paremmin alistussuhde, niin että *yhtyy* määrittää *hyvyyttä*. Näin tulkittuna *yhtyy* on siis adjektiivisessa käytössä, ja sen merkitykseksi sopisi 'yhteinen'.⁹ Adjektiivi *yhteinen* (: -ise- ~ -itse-) on vanhassa kirjasuomessa erittäin yleinen, ja sillä on 1800-luvulle saakka ollut myös merkitys 'yleinen, tavallinen' (Ganander 1787 'allmän, gemensam'). Aina eivät merkitykset erotu selvästi toisistaan. *Yhteinen* esiintyy Agricolan teoksissa yli 80 kertaa (IA), ja se määrittää erilaisia asioita: *yhteinen seurakunta, kansa, jumalanpalvelus, usko, rukous, rauha, rakkaus*. Myös *hyvyys* voi saada määritteekseen *yhteisen*:

- (5) O HERRA / anna meille sinun päälles wahwa wscō – – ette me neinnen auwoin cautta / mahdaijsima sinun edheses toiuo – – ia wissiste saadha / caikinaijsiet Rumijn ia Sijelun tarpet / erinomaiset ['omat, yksityiset'] ia **ychteitzet hywydhet** (Agr. 1544, MAT I, 106).
- (6) Jumalasta) Ette Jumala meiden oma ombi / ia me olema henen Omansa / ia **Hywydhet** ouat meile **ychteitzet** heneste (Room. 5:11 jälkiselitys, Agr. 1548, MAT II, 430).

Esimerkkien 4, 5 ja 6 rukouskatkelmat ovat sisällöltään samankaltaisia, ja siten myös *yhtyyden* voi olettaa esimerkissä 4 *hyvyiden* attribuutiksi. *Hyvyys* on murteissa leksikaalistunut tarkoittamaan muun muassa omaisuutta ja tavaraa, anteliaisuutta ja lempeyttä tai hyötyä ja etua (SMS s.v. *hyvyys*). Vanhassa kirjasuomessa johdoksen merkitykset ovat suunnilleen samat, joskin kuvallinen käyttö painottuu teologisissa teksteissä ja omaisuuteen sanalla viitataan erityisesti lainasuomennoksissa (VKS s.v. *hyvyys*). Merkityksen mukaan *hyvyys* voi olla joko yksikössä tai monikossa. Agricolan teksteissä *hyvyys* saa monikossa määritteekseen sellaisia abstraktisanoja kuin *ajalliset, hengelliset, ihmeelliset, taivaalliset* ja *tulevaiset (hyvyedet)*.¹⁰ Esimerkeissä 4–6 on kontekstien perusteella kyse Jumalan antimisiin ja lahjoihin perustuvasta käsitteestä, yhteisesti saadusta "omaisuudesta" (vrt. VKS s.v. *hyvyys* mm. 'lahja, antimet').

Yhtyydellä on murteissa merkityksiä ja käyttötapoja, jotka vahvistavat yhteisen, yhteisöllisen merkitystä. Yhteistoiminnasta on käytetty muun muassa ilmausta *yhtyydessä*.

9 Gummeruksen (1955, 401–402) tutkimuksessa Agricolan Rukouskirjan lähteistä ei ole kyseiselle rukoukselle vastinetta, joten sitä ei voi verrata alkutekstiin.

10 Lähellä *yhteistä hyvyttä* on ilmaus *yhteinen hyvä*, joka on säilynyt fraasiutuneena vanhasta kirjasuomesta nykykieleen saakka, esim. *palvella yhteistä hyvää* 'etua' (NS s.v. *hyvä*, ks. myös *yhteinen*); vrt. Agr. *Ja se on ychteinen hyue / ette sencaltaiset rangaiſtan* (Agr. 1549b, MAT III, 53).

Jotain on voitu hankkia *yhtyydessä* eli 'yhdessä, yhteisesti, yhteiseksi': Heinjoki *Ostetaa se puimakone yhtyyves*. Kaski on hakattu *yhtyydessä* eli 'yhdessä, kaskiyhtiössä', ja nuotanvedossa on *menty yhtyyksille*, kun on soudettu veneet yhteen. (SMSA.) *Yhtyys* on siis sopinut *yksi*-kantisista ominaisuudennimivarianteista parhaiten 'yhteisen' merkitykseen.

4 Ominaisuudennimien adjektiivinen käyttö

Agricolan *yhtyys* ei ole irrallinen esimerkki ominaisuudennimen adjektiivisesta käytöstä, sillä murteissa ja laajemminkin itämerensuomalaisissa kielissä näitä johdoksia on käytetty genetiivimäärityksen kanssa mitan ilmauksissa: *polven korkeus* ~ *korkuus* 'korkuinen, *peukalon pituus* 'pituinen' (ks. esim. SMS s.v. *korkeus*). Nykykielessä niiden sijasta käytetään kuitenkin ominaisuudennimistä johdettuja (*u*)inen, (*y*)inen -adjektiiveja, kuten *korkuinen* (< *korkuus*), *pituinen*, *levyinen*; näillä ekvatiivijohdoksilla on vastineet myös virossa ja lapissa. (Hakulinen 1979, 144, 186–187.) Kirjasuomeen ekvatiivadjektiivit on omaksuttu vasta 1700-luvulla: *pituinen* 1709, *korkuinen* 1782, *levyinen* 1783, *paksuinen*, *suuruinen* ja *syvyinen* 1787 (Jussila 1998). 1500- ja 1600-luvun teksteissä mittaa on ilmaistu erityyppisillä ominaisuudennimen tai perusadjektiivin sisältävillä rakenteilla, ja tyyppi *polven korkeus* on voinut esiintyä adjektiivin tapaan attribuuttina (esimerkki 7) ja predikatiivina (esimerkit 8–10).

- (7) Se on toimi aita että mös yxi cohtudest corkea mies vlottu ylitzen aidhan laskea toiselle puolelle mahan kynären **pitudhella** kadhikalla ['pituisella kalikalla'] eli satutta (Martti-66, VKK); vrt. kynärän **pituellä** kaidickalla (Ljungo, Lju1601-56, VKK).
- (8) Catzo / minun peiuni ouat kämmenen **leueys** sinun tykenes (Ps. 39:6, Agr. 1551b, MAT III, 266; samoin Biblia 1642).
- (9) ja se [altaan seinämä] oli kämmenen **paxuus** ['paksuinen'] (1. Kun. 7:26, Biblia 1642).
- (10) ja hänen [temppelein oven] päälisens ja esihuonens olit **yhden suurudet** ['samansuuruiset'] (Hes. 40:21, Biblia 1642).

Mittaa ilmaisevien ominaisuudennimien lisäksi vanhassa kirjasuomessa on käytetty adjektiivisesti johdosta *kohtuus* 'kohtalainen, sopiva, siveä' (VKS s.v. *kohtuus*). Edellisessä Martin maanlain esimerkissä (7) on ilmaus *yxi cohtudest corkea mies*, ja sama kuuluu Ljungo Tuomaanpojan tekstissä *yxi kohtuesta* [: *kohdus*] *korkia mies*. Adverbi *kohtuudesta* on muodostettu ominaisuudennimestä, vaikka *sti*- ja *stA*-adverbit ovat muuten adjektiivikantaisia, ja se vastaa intensiteettimääritettä 'kohtalaisen (korkea, pitkä)'. 1700-luvun teksteissä on esimerkkejä samassa funktiossa käytetystä genetiivimuodosta *kohtuen*: *cohtuen kylmä*. Adjektiiviattribuuttina *kohtuus* on esimerkiksi ilmauksissa *cohtuel menol* 'siveästi' (Laurentius Petri 1656) ja *kohtuesa wedesä* 'sopivassa vedessä' (Lizelius 1776). (VKS s.v. *kohtuen*, *kohtuesta*, *kohtuus*.) Raja mitanilmauksiin näyttää olleen liukuva, joten

Agricola on voinut laajentaa ominaisuudennimen adjektiivista käyttöä myös *yhtyyteen*. Vaikka johtosuhteet eivät täysin vastaa mittaa ilmaisevia ekvatiiveja, *kohtuudella* ja *yhtyydellä* on ollut jo varhain rinnallaan läheinen (*ll*)inen-loppuinen adjektiivi, *kohtuullinen* ja *yhteinen*.¹¹

Vielä läheisempi vastine Agricolan ilmaukselle *yhtyyksestä hyvydestä* esiintyy Gananderin sanakirjan fraseologiassa: *kolmyxydestä Jumalasta*. Gananderin lause-esimerkki perustuu Hemmingin Piae Cantiones -kokoelman esipuheeseen (Hormia 1961, 427), ja sen muotoilussa ominaisuudennimi on selvä attribuutti:

- (11) uskons andaa tjetää **kolmyxydestä Jumalasta** (Ganander 1787 s.v. *kolmyhteinen* l. *kolmiyhteinen* l. *kolmyxyinen*); vrt. Muinen Piispad / Pappimiehed / Oppined muud Esimiehed / Latinax teid laului näitä / Joilla uscons annoid tietä / Herrast luojast Lunastajast / **Colmyxydhest cans Jumalast** (Hemm1616-A5a, VKK).

Erikoista on se, että Ganander on liittänyt tämän ainoan *kolmyksyys*-esimerkkinsä hakusanaan *kolmyhteinen*, *kolmiyhteinen* ja teorioinut näiden jatkoksi variantin *kolmyksyinen*. *Yksyisen* kantana on ominaisuudennimi *yksyys*, eli sanojen johtosuhde on sama kuin ekvatiivadjektiiveilla (*pituinen* < *pituus*). Olen aiemmin arvellut adjektiivia *kolmyksyinen* virheellisen abstrahoinnin tulokseksi (Mielikäinen 2017, 37), mutta kyse on sittenkin semanttisesti loogisesta uudismuodosteesta, adjektiivisesti käytetyn ominaisuudennimen hakusanamuodosta. *Kolmyksyinen* sopii hyvin Gananderin sanakirjan muuhun aineistoon, sillä hänellä on jo hakusanat useimmista ekvatiivadjektiiveista, osa jopa ensiesiintyminä: *korkuinen*, *levyinen*, *pituinen*; (ensiesiintymiä) *paksuinen*, *suuruinen*, *syvyinen*. Näiden ohessa on huomattava, että myös *kolmiyhteinen* on 1700-luvun uudissana (Jussila 1998; VKS).

5 Lopuksi

Ominaisuudennimijohdos *yhteys* on jo varhaisimman kirkollisen kielen sanastoa, ja siitä on tullut joidenkin teologisten tekstien keskeinen termi. Toisaalta se on ollut eräänlainen yleisvariantti, jota on käytetty kaikissa tarvittavissa merkityksissä abstraktista konkreettiseen. Muut *yksi*-kantaiset rinnakkaisvariantit ovat olleet harvinaisia ja käytöltään rajoituneempia kuin *yhteys*. Niillä on kuitenkin voitu eriyttää ja tarkentaa johdosten merkityksiä. Murteiden *yhtyy* on tunnettu jo 1500-luvulla fraasissa *pitää yhtyyttä* (Finno), mutta se on sopinut yhteisöä, yhteisöllisyyttä ja yhteisyyttä korostavan merkityksensä vuoksi myös lainopilliseen sanastoon (*talonyhtyy* ~ *talonyhteys* 'talousyhtiö'). Agricolan teosten

¹¹ *Kohtuus* ja *kohtuullinen* kuuluvat jo Agricolan teksteihin, mutta *kohtalainen* on tullut kirjasuomeen 1700-luvulla (Jussila 1998). Adjektiivit ovat olleet merkitykseltään läheisiä: *kohtuullinen* 'kohtalainen, keskinkertainen, sopiva, asiallinen; siveellisesti oikea, oikeudenmukainen, asiaankuuluva'; *kohtalainen* 'kohtuullinen, sopiva, paras' (VKS).

kerrallinen *yhtyy*s saattaa olla johdostyyppin ensiesiintymä kirjasuomessa. Se erottuu *yhteydestä* sekä syntaktisesti että semanttisesti, ja se onkin kontekstissaan – *suuresta yhtyyksestä hyvyydestä* – tulkittavissa adjektiiviattribuutiksi. Vanhassa kirjasuomessa ominaisuudennimien adjektiivinen käyttö on ollut laajaa, sillä ominaisuudennimillä korvattiin 1700-luvulle saakka ekvatiivadjektiiveja (*pituinen*) muulloinkin kuin genetiivirakenteissa (*jnk pituus*). Agricola ei siis ainoastaan omaksunut ja luonut sanastoa uuteen kirjalliseen ja kirkolliseen käyttöön, vaan hän myös hyödynsi sanojen käytössä laajemminkin tunte-miaan suomen kielen ilmaisumahdollisuuksia.

Lähteet ja lyhenteet

- Biblia 1642* = *Biblia*. Se on: *Coco Pyhä Ramattu, Suomexi*. Henrich Keyser (Keisari), Tukholma. Näköispainos (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura). 1971. WSOY, Porvoo.
- Biblia 1776/1991* = *Biblia*, Se on: *Koko Pyhä Raamattu*. Esipuhetten, Lukuin sisällyksen, Yhtäpitävien Raamatunpaikkain osoituksen ja lisättyin Rekisterein kanssa. Suomen Rauhanyhdistysten Keskuyhdistys, Oulu.
- FINNO 1583 [vuosi epävarma] = *Jaakko Finnon virsikirja*. Näköispainos ensimmäisestä suomalaisesta virsikirjasta sekä uudelleen ladottu laitos alkuperäisestä tekstistä ja sitä täydentävistä käsikirjoituksista. Toimittanut ja jälkisanan laatinut PENTTI LEMPIÄINEN 1988. SKST 463.
- GANANDER, CHRISTFRID 1787: *Nytt Finskt Lexicon*. Alkuperäisestä käsikirjoituksesta ja sen näköispainoksesta toimittanut LIISA NUUTINEN 1997. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- GUMMERUS, JAAKKO 1955: *Mikael Agricolan Rukouskirja ja sen lähteet*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia XLIV. AARNO MALINIEMI ja AARNE TURKKA (toim.). Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- HAKULINEN, LAURI 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Otava, Helsinki.
- HOLMA, JUHANI 2008: *Sangen ialo Rucous. Schwenckfeldiläisten rukouskirja Mikael Agricolan lähteenä*. Yliopistopaino, Helsinki.
- HORMIA, OSMO 1961. *Gananderin sanakirjan lähteet*. SKST 271.
- IA = *Index Agricolaensia I–II*. 1980. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 11. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- JUSSILA, RAIMO 1998: *Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- JUUSTEN, PAAVALI 1575: *Se Pyhä Messu Somen kielen ei Pauin Mutta pyhän Euangeliumin ia Christilisen Seuracunnan tauan iälken*. Stockholmis 1575. Näköispainos. Toimittanut ja jälkikirjoituksella varustanut MARTTI PARVIO 1978. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KIURU, SILVA 1988: Agricolan teonnimijohdosten erikoispiirteitä. ESKO KOIVUSALO (toim.): *Mikael Agricolan kieli*, 133–179. Tietolipas 112. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KOSKI, MAUNO 1979: Nykysuomen assibilaatio. *Virittäjä* 86, 9–38.
- LTS = *Ljungo Tuomaanpojan lain-suomen-noksen sanasto*. Martti Ulkuniemen postuumin käsikirjoituksen mukaan. ANTERO NIEMIKORPI, RAIMO JUSSILA, ANNE KATILAKOSKI, ESKO KOIVUSALO, HEIKKI MATTILA ja ERKKI RINTALA (toim.) 2007. SKST 1126.
- MAT = *Mikael Agricolan teokset I–III*. Uudistettu näköispainos. 1987. WSOY, Porvoo.
- MIELIKÄINEN, AILA 2017: Kirkollisen kielen numeraalipohjaista sanastoa. Jumalan ykseyttä ja kolmeutta tarkoittavat ilmaukset vanhassa kirjasuomessa ja nykysuomessa. *Sananjalka* 59, 25–46.
- NS = *Nykysuomen sanakirja I–III*. Lyhentämätön kansanpainos. Kolmas painos. 1970. WSOY, Porvoo.
- NUMMILA, KIRSI-MARIA – OJUTKANGAS, KRISTA 2013: *Pyytämättä ja yllätyksenä*. Paratagmakonstruk-

- tiot 1500–1800-luvun kirjasuomessa. *Sananjalka* 55, 73–99.
- PARVIO, MARTTI 1978: *Paavali Juusten ja hänen messunsa. Liturgianhistoriallinen tutkimus*. Suomi 122:3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- PIRINEN, KAUKO 1988: Suomenkielisen liturgisen kirjallisuuden synty. ESKO KOIVUSALO (toim.): *Mikael Agricolan kieli*, 9–24. Tietolipas 112. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- PULKKINEN, PAAVO 1966: *Asyndeettinen rinnastus suomen kielessä*. SKST 281.
- RAPOLA, MARTTI 1962: Pipliasuomen parataktinen tasapaino. *Kielen kuvastimessa. Sana- ja tyylihistoriallisia tutkielmia kirjasuomen aiheista*, 169–192. WSOY, Helsinki.
- 1965 [1933]: *Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin I. Vanhan kirjasuomen kirjoitus- ja äänneäsen kehitys*. Muuttamaton jäljennöspainos. SKST 197.
- 1966. *Suomen kielen äännehistorian luennot*. SKST 283.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. 2012. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 30. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. Verkkojulkaisu. Saatavilla <http://kaino.kotus.fi/sms>. Jatkuvasti päivitettävä julkaisu. [Viitattu 15.4.2019.]
- SMSA = Suomen murteiden sana-arkisto. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki.
- VISK = AULI HAKULINEN, MARIA VILKUNA, RIITTA KORHONEN, VESA KOIVISTO, TARJA RIITTA HEINONEN ja IRJA ALHO 2004: *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Verkkooversio. Saatavilla <http://scripta.kotus.fi/visk>. [Viitattu 17.4.2019.]
- VKK = Vanhan kirjasuomen korpus. Saatavilla http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/vks_coll_rdf.xml. [Viitattu 3.5.2019.]
- VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja*. 2014. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 38. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. Verkkojulkaisu. Saatavilla <http://kaino.kotus.fi/vks>. Jatkuvasti päivitettävä julkaisu. [Viitattu 15.4.2019.]

Agricolan teosten lyhenteet

- Agr. 1544 = *Rucouskiria*. MAT I.
- Agr. 1548 = *Se Wsi Testamenti*. MAT II.
- Agr. 1549a = *Messu eli Herran Echtolinen*. MAT III.
- Agr. 1549b = *Käsikiria Castesta ia muista Christikunnan Menoista*. MAT III.
- Agr. 1551a = *Weisut ia Ennustoxet*. MAT III.
- Agr. 1551b = *Dauidin Psaltari*. MAT III.

AILA MIELIKÄINEN: *The derivation yhtyy in Mikael Agricola's prayer book*

Rucouskiria

There has been a total of five quality noun derivations based on the Finnish numeral *yksi* 'one' in old literary Finnish. Only two of these have been preserved in contemporary Finnish: *yhtey* 'connection, context' and *yksy* 'unity, oneness'. The earliest and most common is *yhtey*, which might have been a consciously created derivation. It apparently was required for ecclesiastical terminology in Finnish before Mikael Agricola, and it had become a kind of common variant. Since Agricola, two versions, *yhtyy* with a long vowel and the more original (*yhdys* :) *yhtye-* with a short vowel, have sometimes been used alongside each other, both dialectal variants. 16th and 17th century texts have *yksyy* a few times,

but only in the compound *kolm(i)yksyys* ('three' + 'oneness' > 'trinity'). The neologism *ykseys* appeared quite later in 18th century literary Finnish.

The variation between deviation types embodies the differences between dialects and literary Finnish and, above all, the need for *yksi*-based terminology in theological and juridical specialised Finnish. The choices of variants to some extent have been steered by semantic and contextual justifications. The word *yhteys* has many different meanings from the abstract (e.g. 'oneness') to the concrete (e.g. 'community'). The noun *yhtyy*s has been a synonym of *yhteys*, but it has been used in non-theological contexts, especially in the expression adopted from dialects *pitää yhtyyttä* 'to be in connection/contact with someone, to be with someone, to have intercourse'. As for *yksyys* and *ykseys*, they are complete neologisms created for ecclesiastical Finnish.

The word *yhtyy*s has appeared in Agricola, but only once, as he had consistently used the variant *yhteys*. The word *yhtyy*s is found in an expression which semantically and syntactically differs from other uses of the word: *nijn swresta ychtyxesta hywydhesta* (Rucouskiria 1544). In this context, it can only be interpreted as an attribute to the derivation *hyvyys* ('(God's) gift', standard contemporary Finnish 'goodness'), that is, it is equivalent to the *yksi*-based adjective *yhteinen* 'shared': in contemporary Finnish it would be *niin suuresta yhteisestä hyvydestä* 'about such great shared gifts from God'. Agricola has a few other similarly contextual expressions where *hyvyys* is described as being *yhteinen*.

The adjectival use of quality nouns is known in Finnish dialects and other Baltic-Finnish languages to express measurement: *polven korkeus* '(at the) height of one's knee', *kämmenen leveys* '(at the) width of one's palm' (the same for *paksuus* 'thickness', *pituus* 'length', *suuruus* 'magnitude' and *syvyys* 'depth'). This type of expression is also common in old literary Finnish, as equative adjectives derived from quality nouns (*korkeus* 'height' > *korkeinen* 'high', *leveys* 'width' > *levyinen* 'wide') did not enter literary Finnish until the 18th century. For this reason, quality nouns have syntactically been used in a diverse way, for example in Ljungo, 1601 *kynärän pituella kaidickalla* ('with a stick at elbow length') and in Antti Lizelius, 1776 *cohtuesa vedesä* where *kohtuus* 'reasonableness' qualifies *vesi* 'water' to mean 'in appropriate water'. The derivation *kohtuus* has been used as a way to express measurement, and Agricola had applied the same manner of expressing to *yhtyy*s.

Support for the adjectival interpretation of *yhtyy*s comes from the fact that Christfried Ganander had edited a 1787 sentence from Hemminki Maskulainen's poetry to be an example for his dictionary, where Jumala ('God') is qualified by *kolmyksyys*: *kolmyxydestä Jumalasta* ('about the triune God'). However, there is no entry or headword for this quality noun, instead Ganander placed the example under the headword, three ways to express the adjective 'triune': *kolmyhteinen* l. *kolmiyhteinen* l. *kolmyxynen* ('three' + 'one + (*i*)nen'; l. 'i.e.'). There is no other mention of *kolm(i)yksyinen* in his dictionary nor any information about it anywhere else in old literary Finnish. Thus, it had to have been a headword adjectively theorised and abstractised by Ganander for the word *kolmyksyys*.

MARJA JÄRVENTAUSTA

Havaintoja varhaisnykysuomen rakenteesta Christoph von Schmidin *Heinrich von Eichenfels* -kertomuksen eri käännösten valossa

Varhaisnykysuomen kaudella, joka alkoi murteiden taistelulla, suomen kirjakieli vakiintui aluemurteiden värittämästä kirjoitetusta kielestä kohti yhtenäistä kirjakieltä. Muutokset koskivat kielen kaikkia osa-alueita, ja ne tapahtuivat varsin lyhyen ajan kuluessa. Vertailemalla varhaisnykysuomen kauden teosten eri painoksia, eri laitoksia ja uudelleenkäännöksiä voi saada käsityksen siitä, miten periaatteellisia muutokset olivat ja miten nopeasti ne toteutuivat (esim. Lauerma 2012, 15–16). Kiurun (2000, 119) mukaan varhaisnykysuomen ”tutkimiseen soveltuvat varsinkin sellaisten kirjojen peräkkäiset painokset, joiden kielestä vastaa joku kielen kehittämisestä innostunut asiantuntija”. Toisaalta myös laajalevikkinen käyttökirjallisuus soveltuu hyvin muutosten kuvaamiseen. Varhaisnykysuomen kaudella tällaista käyttökirjallisuutta oli muun muassa käännetty lasten ja nuorten kirjallisuus, mistä kertovat käännösten monet uusintapainokset (ks. Brummer-Korvenkontio 2000).

Lasten- ja nuortenkirjoja suomennettiin aluksi paljon saksasta. Yksi 1800-luvun käännettyimmistä ja luetuimmista saksankielisistä kirjailijoista oli Christoph von Schmid (1768–1854), eteläsaksalainen katolinen pappi, joka toimi myös pedagogina ja kirjoitti kymmenittäin opettavia kertomuksia lapsille ja lapsenmielisille (ks. Creutz 2004, 327–332). Hänen tunnetuin ja laajalevikkisin teoksensa on kertomus Brabantin Genovevasta, joka suomennettiin ensimmäisen kerran 1847 ja josta sittemmin ilmestyi monien uusintapainosten lisäksi myös uusia käännöksiä (Brummer-Korvenkontio 2000, 355–356; Kuivasmäki 2007, 285–286). Muutamat muutkin von Schmidin teokset ovat yltäneet Suomessa useampiin painoksiin ja useampiin käännöksiin, niin myös hurskas kertomus Heinrich von Eichenfelsistä (jatkossa HvE) vuodelta 1817.¹ Sen ensikäännös ilmestyi 1836 nimellä *Nuoruuwen sywän, taikka Kuinka Heikki Jäykkänen oppi Jumalata tuntemaan* (jatkossa HJ). Teoksen kääntäjää ei mainita, mutta sensuurikomitean kotimaisen

1 Kertomuksen taustasta ja juonesta ks. Lehtonen (1981, 39–41).

tarkastettavan kirjallisuuden diaarista käy ilmi, että suomentajan on täytynyt olla Otto Tarvanen.² Vuonna 1846 HJ:stä ilmestyi kielellisesti melko perusteellisesti työstetty uusi laitos nimellä *Kertomus kuinka Heikki Tamminen oppi Jumalata tuntemaan ja rakastamaan* (jatkossa HTa). Nimiölehdellä puhutaan ”mukailemasta” ja tekijäksi mainitaan O. T. eli Otto Tarvanen. Tämän uuden laitoksen vain hieman muunneltu uusi painos (jatkossa HTb) ilmestyi Tarvasen kuolinvuonna 1862. Vain kaksi vuotta myöhemmin teoksesta julkaistiin uusi käännös nimellä *Kuinka Henrikki von Eichenfels oppi Jumalaa tuntemaan: kertomus lapsille ja lastenystäville* (jatkossa HE). Suomentajaa ei nytkään mainita, mutta jo alkulehdiltä käy ilmi, että käännös on kielellisesti kömpelö ja noudattelee melko tarkoin lähtötekstin rakenteita. Sekä kieleltään että käännösratkaisuiltaan se poikkeaa selvästi Tarvasen suomennoksista.

Tarkastelen näiden neljän Eichenfels-käännöksen kieltä osana varhaisnykysuomen kirjallista kielenkäyttöä. Tavoitteenani ei ole kattava esitys käännösten kielestä, vaan keskityn valikoiden sellaisiin kielenpiirteisiin, jotka erottavat käännöksiä toisistaan ja havainnollistavat varhaisnykysuomessa tapahtuneita äänne-, muoto- ja lauseopillisia muutoksia. Kun vertailtavana on kolme Tarvasen laatimaa käännöstä, tulokset eivät luonnollisestikaan ole yleistettävissä, mutta omalta osaltaan ne heijastelevat sitä kielellistä kehitystä, joka varhaisnykysuomen kaudella oli käynnissä ja joka vaikutti myös yksittäisen kielenkäyttäjän valintoihin. Tarvasen kielenkäyttöä 1920-luvulla tutkinut A. V. Haila (1923, 51) tekee selvän eron Tarvasen 1830-luvun puolivälissä ilmestyneiden käännösten ja myöhemmän tuotannon välillä ja toteaa, että Tarvanen käytti varhaisissa käännöksissä ”sitä kieltä, jota hän kotiseudullaan oli oppinut, nimittäin Pohjois-Hämeen savolaismurretta” ja siirtyi sitten 1840-luvulla käyttämään ”enemmän tai vähemmän johdonmukaisesti silloista kirjakieltä”. Haila ei kuitenkaan tuntenut HJ:ta, vaan perusti 1830-lukua koskevat huomionsa kahteen muuhun Tarvasen käännökseen, jotka ovat äänneasultaan selvästi HJ:ta murteellisempia. Siksi HJ:n ja HTa:n väliset erot eivät ole niin jyrkkiä, kuin Haila antaisi ymmärtää. Vielä vähemmän eroja on HTa:n ja HTb:n välillä, mikä on yllättävää siksi, että käännösten väliset vuodet olivat ehkä kiivainta suomen kielen kehityksen aikaa. Vaikuttaakin siltä, että HTb ei ole enää ilmestyessäänkään ollut aivan ajantasainen. Siksi vertailussa on mukana vain kaksi vuotta HTb:n jälkeen ilmestynyt HE, joka käännöskieli-syydestään huolimatta noudattelee erityisesti äänne- ja muotopiirteiltään jo selvästi toista aikaa kuin HTb.

2 Otto Tandefelt eli Otto Tarvanen (1811–1862) syntyi Saarijärvellä, tuli ylioppilaaksi 1830 ja toimi opiskelujensa jälkeen postivirkamiehenä ensiksi Helsingissä (1836–1842), sen jälkeen Hämeenlinnassa ja vuodesta 1854 aina vuoteen 1860 Kokkolassa. Tarvanen suomensi vuosien 1835 ja 1850 välillä kymmenkunta teosta saksasasta ja ruotsista, pääosin kertomus- ja tietokirjallisuutta, mutta myös uskonnollisia teoksia. (Haila 1923, 49–50.)

1 Äännepiirteistä

Vaikka HJ on äänneasultaan jo selvästi yleiskielisempi kuin Tarvasen muut 1830-luvun käännökset, on HJ:n ja HT:n³ välillä joitakin silmiinpistäviä eroja. Vokaalistossa erot ovat melko vähäisiä. HJ:hin on jäänyt jokunen *männä*-tapaus ja kieltoverbin imperatiivimuoto on aina *elä*-asuinen, mutta esimerkiksi pitkät vokaalit ovat diftongiutumattomia lukuun ottamatta joitakin yksittäisiä *outtaa*-muotoja. *i*-loppuiset diftongit ovat HJ:ssä redusoituneet painottomassa asemassa, ja tämä koskee myös imperfektin ja konditionaalin *i*:n vuoksi syntyneitä diftongeja, esim. *uskosin* (HJ30), *määkäsi* (HJ24). Toisaalta HTa:han on ilmestynyt supistumaverbien imperfektin sekä yksikön 1. ja 2. persoonan omistusliitteiden edelle sekamuodosteisia *i*-loppuisia diftongeja, esim. *isäisi* 'isäsi' (HTa18), *mielelläini* 'mielelläni' (HTa41), *rupeisikin* 'rupesikin' (HTa30), joista kuitenkin osa on palautettu jo HTb:ssä takaisin *ittömiksi* (muodoista tarkemmin jäljempänä). HJ:n *eA*-yhtymät on muutettu HTa:ssa kauttaaltaan *iA*-yhtymiksi (ks. myös Lehtikoinen–Kiuru 1989, 118), esim. *synkiätä* (HTa1), *rupian* (HTa21), ja säilytetty tällaisina myös HTb:ssä. HE:ssä diftongit ja vokaaliyhtymät ovat poikkeuksetta nykysuomen kannalla.

Selvimmät äänteelliset erot HJ:n ja HT:n välillä koskevat *t*:n heikon asteen ja *ts*-yhtymän merkintää. HJ:ssä *t*:n heikon asteen vastineena on yleisesti kato, esim. *käessään* (HJ46); labiaalivokaalin jäljessä heikkoa astetta vastaa labiodentaalinen approksimantti, jota kirjoituksessa merkitään *w*:llä, esim. *walkeuwen* (HJ29) tai *sywämmestään* (HJ53), *i*:n jäljessä *j*, esim. *taija* (HJ10), ja *saada*-verbissä *h*, esim. *saaha* (HJ8). HTa:ssa enää *sydän*-sanassa on *d*:n tilalla kato, esim. *syämmestänsä* (HTa36). Muutoin HTa:ssa ja HTb:ssä *t*:n heikon asteen vastineena on aina *d* (ks. myös Haila 1923, 55–56). Muutoksen taustalla voi tässä hyvin olla Lönnrotin (1841, 16–17, 22) ehdotus yhtenäistää *t*:n heikon asteen kirjoitusasu. HE:ssä *t*:n heikon asteen vastineena on aina *d*.

ts-yhtymän vastineena on HJ:ssä yleensä savolaismurteiden mukainen *ht*, esim. *mehtää* (HJ5), *wiheriöihtewä* (HJ26), joskus myös pelkkä *t*. Hailan (1923, 56) mukaan Tarvanen käyttää 1830-luvun käännöksissään pelkkää *t*:tä yleensä suljetun tavun rajalla. HJ:ssäkin tällaista vaihtelua on havaittavissa, esim. *metistössä* (HJ7), *metikköön* (HJ57), mutta mitenkään systemaattista vaihtelu ei ole, vrt. esim. *katellen* (HJ24) ~ *kahtellen* (HJ37). HTa:ssa ja HTb:ssä on yksinomaan *ts*:llisiä muotoja, samoin HE:ssä.

Erot HJ:n ja HTa:n välillä kertovat siitä, kuinka 1840-luvun kirjalliset esikuvat ovat etäännyttäneet Tarvasen omasta murretaustastaan lähemmäs muotoutumassa olevaa kirjakielen normia. Pyrkimys oikeanlaiseen ilmaisuun on johtanut vähäisiin ylilyönteihin, mutta ne on korjattu uuteen painokseen, niin että HTb on äännepiirteiltään *eA*-yhtymiä lukuun ottamatta jo nykysuomen kannalla.

3 Käytän lyhennettä HT silloin, kun HTa ja HTb eivät eroa toisistaan.

2 Muotopiirteistä

Eichenfels-käännösten muotopiirteiden tarkasteluun löytyy vertailuaineistoa Lauerma (2008; 2012) Jakob Johan Malmbergin kielenkäyttöä koskevista tutkimuksista. Keskityn seuraavassa kuitenkin vain sellaisiin piirteisiin, jotka eivät Eichenfels-käännöksissä ole vielä nykysuomen kannalla ja joissa ilmenee käännösten välillä eroja.

HJ:ssä ja HT:ssä **allatiivin** päätteenä vaihtelee lähinnä savolaiseksi katsottava *-llen* läntisen *-lle:n* kanssa (ks. Kettunen 1940, kartta 126). HJ:ssä noin viidennes allatiiveista on *n*-päätteisiä,⁴ ja noin puolet niistä liittyy pronomineihin, esim. *sinullen* (HJ14), *kellenkään* (HJ27). Jakauma on hyvin samankaltainen kuin Malmbergin varhaisissa käännöksissä (Lauerma 2008, 360). HTa:ssa *llen*-allatiivien osuus nousee yli kahteen kolmannekseen, sillä HJ:n *lle*-päätteitä on muutettu järjestelmällisesti *llen*-muotoon, esim. *hywille wanhemmille* (HJ49) > *hywillen wanhemmillen* (HTa34). Tarvanen näyttää seuranneen tässä aikansa kirjallisia esikuvia, sillä Lönnrot oli päättänyt (1841, 30–31) *n*-loppuisen allatiivin kannalle, Renvallin kieliopissa (1840, 46) ensisijaisena päätenä on *-llen*, ja 1840-luvun merkittävä hengellisen kirjallisuuden suomentaja Henrik Renqvistkin suosi *n*-päätteistä muotoa (Lauerma 2008, 361). HTb:ssä allatiivit muuttuvat kuitenkin jälleen vokaaliloppuisiksi, eikä jäljelle jää enää kuin joku satunnainen *llen*-muoto. HE:ssä *n*-päätteisiä allatiiveja ei esiinny enää lainkaan. Kehitys on hyvin samankaltainen kuin Lauerman tutkimassa aineistossa, ja Lauerma (mt., 362) toteaaakin, että 1860-luvulla *n*-allatiiveja ei enää esiinny juuri muualla kuin runokielessä.

Abessiivin yksinäis-*t*-llisen ja geminaatallisen variantin jakauma on Eichenfels-käännöksissä selvä: HJ:ssä ja HTa:ssa esiintyy vain yksinäis-*t*-llisiä abessiiveja, HTb:ssä ja HE:ssä vain geminaatallisia. HTa:ssa ja HTb:ssä abessiivia edeltää aina prepositio *ilman*, HJ:ssä ja HE:ssäkin toisinaan, esim. *ilman hywitä neuwoita* (HJ13), *ilman opetuksetta ja hywittä tawoitta* (HE10). Lönnrotin (1841, 30–31) kannasta poiketen Tarvanen ei vielä HTa:ssa siirry geminaatalliseen muotoon, ja Renvallkin (1840, 42, 46) katsoo sen vielä lähinnä joidenkin pohjoisempien murteiden piirteeksi. Lauerma (2008, 363–364) mukaan yksinäis-*t*-llinen abessiivi väistyi uskonnollisesta kirjallisuudesta vasta 1860-luvulle tultaessa, ja tätä havaintoa myös HTb:n ja HE:n geminaatalliset abessiivit tukevat (ks. myös Lehikoinen–Kiuru 1989, 133; Pantermöller 2012, 166–169).

Persoonapronominien akkusatiivimuodoissa oli 1800-luvulla käynnissä muutos kohti *t*-päätteisiä muotoja (Lehikoinen–Kiuru 1989, 157). Ensiksi *t*-päätteisiä muotoja käytettiin monikossa, mistä ne yleistyivät myös yksikköön (Häkkinen 1994, 197). Tämä kehitys näkyy myös Eichenfels-käännöksissä. HJ:ssä (jossa tosin on vain muutama persoonapronominin akkusatiivimuoto⁵), HTa:ssa ja HTb:ssä yksikölliset pronominit ovat aina *n*-päätteisiä ja monikolliset *t*-päätteisiä, esim. *antakaa minun oikeuwen käsiin*

4 Mukaan ei ole laskettu omistusliitteisiä muotoja, joissa pätevaihtelu neutraalistuu, esim. *päällensä*.

5 Tämä johtuu osin siitä, että etenkin yksikön 3. persoonassa henkilöistä käytetään useimmiten demonstratiivipronominia *se*.

(HJ14), *Jumala kuitenkin voipi hänen löytää* (HTa45), *se erotti meijät* (HJ60), *syyttäin myrsky ilman saattaneen heidät kiiwauteen* (HTb47). HE:ssäkin monikkolliset pronominit ovat poikkeuksetta *t*-päätteisiä, mutta yksikössä *n*- ja *t*-päätteisiä muotoja käytetään vielä vaihdellen, esim. *ottanut hänen pienen Henrikin hoitajaksi* (HE5), *noutaisi hänet takasin* (HE35). Lauerman (2012, 68–69) mukaan yksikön *t*-muotojen vakiintuminen kesti uskonnollisessa kirjallisuudessa aina 1800-luvun lopulle saakka.

Monikon genetiivit eivät noudata Eichenfels-käännöksissä varhaisnykysuomen kaudelle tyypillistä kehitystä yksikkövirtaloisista monikkovirtaloisiin muotoihin (ks. esim. Lehikoinen–Kiuru 1989, 156). Yksikkövirtaloisten muotojen osuus on nimittäin HJ:ssä vain hieman yli 40 %, mutta HTa:ssa ja HTb:ssä jo lähes 80 %. HJ:ssä yleisin päätte on Jyväskylän eteläpuolisille murteille tyypillinen monikkovirtaloinen *-en*, HTa:ssa ja HTb:ssä taas yksikkövirtaloinen *-in*, jota tavataan myös Tarvasen kotipitäjässä Saarijärvellä (ks. Kettunen 1940, kartta 186), esim. *rehellisten vanhempien lapsi* (HJ19) > *rehellisten vanhempain lapsi* (HTa12), *worojen asumus* (HJ17) > *woroin asumus* (HTa10). Muutoksen suunta osoittaa, kuinka Tarvanen oli varhaisissa käännöksissään vielä selvästi kotoisten itämurteiden kannalla ja muutti HTa:ssa kielenkäyttöään läntisemmäksi eli kirjakielisemmäksi, sillä vielä 1800-luvun puolivälissä yksikkövirtaloiset monikon genetiivit olivat kirjakielissä vallitsevia (Lehikoinen–Kiuru 1989, 124; ks. myös Lönnrot 1841, 30). Monikkovirtaloisten genetiivien ylivalta säilyi myös HTb:ssä, ja vasta HE:ssä erot tasaantuvat niin, että yksikkö- ja monikkovirtaloisia muotoja on jokseenkin yhtä paljon. Päätteiden välillä on HE:ssä kuitenkin vielä hieman horjuntaa, esim. *ryövärein* (HE10) ~ *ryövärien* (HE10), *kaikkien* (HE26) ~ *kaikkein* (HE46), mikä viittaa muutoksen käymistilaan.

Partitiivin päätteissä Eichenfels-käännökset noudattelevat kirjasuomen yleisiä kehityslinjoja niin, että heikkoasteinen päätte yleistyy sivupainollisen tavun jäljessä (esim. Lehikoinen–Kiuru 1989, 157). HJ:ssä, HTa:ssa ja HTb:ssä kolmi- ja useampitavuisien *A*- ja *O*-nominien yksikön partitiivi on lähes yksinomaan vahva-asteinen, esim. *olentota* (HJ40, HTa27, HTb36), *elämätänsä* (HTa45, HTb59), *Jumalata* (HJ47, HTa3, HTb43). Myös *eA*- ja *iA*-nominien partitiivi on vahva-asteinen, esim. *hopeata* (HJ27) ~ *hopiata* (HTa18, HTb24), *pimiätä* (HJ17, HTa14, HTb19). Tarvasen murretaustaa vasten vahva-asteisten päätteiden runsaus ei ole mitenkään yllättävää (ks. Kettunen 1940, kartta 5), mutta kaikista käännöksistä löytyy myös joitakin heikkoasteisia päätteitä, esim. *tupakkaa* (HJ18, HTa10, HTb15), *metikköä* (HJ58), *metsistöä* (HTa41, HTb53). HE:ssä kaikki kolmi- tai useampitavuisien *O*-nominien yksikön partitiivit ovat heikkoasteisia, esim. *aurinkoa* (HE24), *olentoa* (HE32), mutta *A*-nominieissa esiintyy vielä jonkin verran vaihtelua, esim. *Jumalata* (HE48) ~ *Jumalaa* (HE46). *eA*-nomininit ovat vahva-asteisia, esim. *hopeata* (HE13), *himmeätä* (HE47). Monikon partitiivit ovat yleensä myös Tarvasen käännöksissä vahva-asteisia, esim. *ihanoita* (HJ30, HTa20, HTb27), *katkereita kyyneleitä* (HTa40, HTb52), *heelmäitä* (HJ26), mutta poikkeuksia ja vaihteluakin löytyy, esim. *ihania* (HJ38, HTa26, HTb35), *heelmiä* (HJ18). HE:ssä monikon partitiivit ovat lähes poikkeuksetta heikkoasteisia, esim. *hedelmiä* (HE15), *salamia* (HE9), mutta *simpukoita* (HE13).

Verbien taivutuksessa merkittävin ero nykysuomeen verrattuna ovat satunnaiset

refleksiivitaivutuksen muodot, joita HJ:ssä, HTa:ssa ja HTb:ssä on kymmenkunta ja HE:ssäkin vielä muutama. Preesensissä yksikön 3. persoonan päätte on HJ:ssä *-ikse*, HTa:ssa ja HTb:ssä *-iksen*, esim. *ilmottaikse* (HJ63), *kätkeiksen* (HTa45 < HJ63: *kätkeä ihtensä*). Imperfektissä HJ:ssa ja HT-käännöksissä päätte on useimmiten savolaismurteiden mukainen *-in*, esim. *lohutteliin* (HJ14 > HTa8: *lohduitteli itseänsä*), *pelastiin* (HTa44 < HJ62: *ihrensä pelasti*), mutta niissä esiintyy myös tuon ajan kielioppien (esim. von Becker 1824, 96; Renvall 1840, 116) ilmeisesti lähinnä symmetriasyistä suosimaa *-ikse*-päätettä (ks. Koivisto 1990, 12–13), esim. *ilmottiikse* (HJ46), *ilmoittiiksen*⁶ (HTa32, HTb42), *laskiiksen* (HJ37, HTa25, HTb34). HE:ssä preesensmuotoja ei esiinny lainkaan, ja imperfektissä yksikön 3. persoonan päätte on aina *-ikse*, esim. *lohduttaikse* (HE10 < HTb12: *lohdutteli itseänsä*).

Persoonapäätteistä vain monikon 2. persoonassa on eroa käännösten välillä. Tarvasen käännöksissä päätte on imperatiivia lukuun ottamatta aina *-tten*, mikä johtuneen hänen murretaustastaan (ks. Kettunen 1940, kartta 165; Renvall 1840, 91), esim. *saatten* (HJ54, HTa38, HTb49); imperatiivit ovat Tarvasella päätteettömiä, esim. *antakaa* (HJ14, HTa8, HTb12). HE:ssä päätte on aina *-tte*, esim. *tulette* (HE43), *antakaatte* (HE43). Sellaisia *t*-päätteisiä muotoja kuin *sanokaat*, *laulakaat*, *kysykäät* (Renvall 1840, 82; ks. myös Lehikoinen–Kiuru 1989, 145) ei Eichenfels-käännöksissä esiinny lainkaan. Preesensin yksikön 3. persoonassa käytetään kaikissa käännöksissä jonkin verran *pi*-päätettä, joka Renvallin (1840, 91) mukaan oli yleinen itämurteissa (ks. myös Kettunen 1940, kartta 4). Tavallisimmin päätte liittyy yksitavuisiin verbivartaloihin (Lehikoinen–Kiuru 1989, 142), esim. *lyöpi* (HJ9, HTa4, HTb7, HE6), mutta satunnaisesti sitä esiintyy HJ:ssä, HTa:ssa ja HTb:ssä myös useampitavuisissa verbeissä, esim. *juoksepi* (HJ35), *todistuupi* (HTa38, HTb50).

Supistumaverbien yksikön 3. persoonan imperfektit ja konditionaalit lankeavat HTa:ssa ja HTb:ssä yhteen, koska imperfektivartalon *s:n* edelle on lisätty *i*, esim. *kun Jaakko palaisi ja rupeisi kastelemaan kukkaisiaan* (HTa24, HTb32) < *kun Paawo palasi, ja rupeisi kukkasiaan kastelemaan* (HJ36). Rapolan (1965, 328) mukaan tällaiset hyperkorrektit imperfektit ovat ”kontaminaatiomuotoja, joissa esiintyy metateesi *-si* > *-is* ja loppu-*i:n* palautus”⁷.

HTa:ssa ja HTb:ssä myös yksikön 2. persoonan **omistusliitteet** ovat *-isi*-päätteisiä, esim. *Sinun wiisauteisi* (HTa40, HTb52), sen sijaan yksikön 1. persoonan omistusliitteen päätte on vain HTa:ssa *-ini*, sillä HTb:ssä muodot on palautettu *i*-ttömiksi, esim. *ilkipilaiset ystäväini* (HTa13) > *ilkipilaiset ystäväni* (HTb18). Metateettisia omistusliitteiden päätteitä *-is* ja *-in* tavataan Kettusen mukaan Mikkelin seudun savolaismurteissa ja kaakkoismurteissa (Kettunen 1940, kartat 177 ja 178), ja sekä von Becker (1824, 171) että Renvall (1840, 274) pitävät niitä savolaisuuksina. Nikkilä (1985, 222, 280) mainitsee vanhasta kirjasuomesta metateettisten muotojen hyperkorrektit sekundaariset muodot *-ini* ja *-isi*.

3. persoonan **omistusliitteistä** Lauerma (2012, 45) toteaa, että ”1800-luvun aikana *ns:*llinen omistusliite sai tunnetusti antaa tilaa vokaalinpidentymä + *n* -tyyppiselle

⁶ Kieliopista poiketen HTa:ssa ja HTb:ssä päätte on aina *-iksen*, HJ:ssäkin toisinaan.

⁷ Ilmiöstä lähemmin VVKs § 18.

possessiivisuffiksille” (ks. myös Lehikoinen–Kiuru 1989, 137–138), mutta hänen tutkimis-
saan suomennoksissa *Vn*-päätettä esiintyy lähinnä vain partikkeleissa. Eichenfels-kään-
nöksissä tilanne on hieman toinen, sillä HJ:ssä itämurteinen *Vn*-päätte on lyhyeen vokaaliin
päätyvissä sijoissa lähes yksinomainen. HJ:n *Vn*-päätteitä on HTa:ssa muutettu järjestel-
mällisesti *nsA*-muotoon, esim. *wapisevilla käsillään* (HJ6) > *wapisevilla käsillensä* (HTa2,
HTb4) 1800-luvun puolivälin kirjakielen mukaiseksi (ks. Lehikoinen–Kiuru 1989, 138).
Sekä HTa:ssa että HTb:ssä on kuitenkin myös *Vn*-päätteisiä muotoja, ja etenkin adverbis-
t voivat saada usein kumman päätteiden tahansa, esim. *ainuastaan* (HTa1, HT3) ~ *ainuas-
tansa* (HTa10, HTb14), *yksinään* (HTa2, HTb4) ~ *yksinänsä* (HTa4, HTb7). Myös moni-
tavuisissa sanoissa, etenkin verbien nominaalimuodoissa, *Vn*-päätte on melko yleinen,
esim. *sydämmessään* (HTa14, HTb20), *hämmästyksensä* (HTa5, HTb8), *loppumaisillaan*
(HTa14, HTb19). Kuitenkin silloin kun molemmat päättevariantit olisivat mahdollisia, vain
noin viidennes HTa:n ja HTb:n omistusliitteistä on *Vn*-päätteisiä. HE:ssä jakauma on jo
paljon tasaisempi, sillä *nsA*-päätteiden osuus on enää vain vajaa puolet.

Kooten voi todeta, että muotopiirteiden muutokset toteutuvat Eichenfels-käännöksissä
hieman toisin kuin äännepiirteiden. Kun äännepiirteet muuttuivat jokseenkin suoravii-
vaisesti kohti nykysuomea, muotopiirteiden muutokset vaikuttavat epäjohdonmukaisilta.
Kuitenkin myös niiden taustalla on Tarvasen pyrkimys mukauttaa HJ:n murreperäistä
ilmaisua niin, että HTa vastaisi paremmin aikansa kirjallisia esikuvia. Pyrkinessään eroon
itäisistä murrepiirteistä hän tuli suosineeksi myös sellaisia länsimurteisia piirteitä, jotka
olivat 1840-luvun kirjakielessä jo väistymässä. Näin HTa ja vielä HTb:kin vaikuttavat joi-
denkin keskeisten muotopiirteiden suhteen jopa vanhahtavammilta kuin HJ.

3 Lauserakenteista

Varhaisnykysuomen syntaksissa on vielä koko joukko sellaisia piirteitä, joita tavataan jo
vanhassa kirjasuomessa ja joita taustakirjallisuudessa tarkastellaan usein muukalaisuuk-
sina (esim. Häkkinen 1994, 472–486; Lehikoinen–Kiuru 1989, 164–172). Myös Hailan
(1922, 126–137) opinnäytetyössä Tarvasen kielenmuukalaisuuksia käsittelevä luku sisäl-
tää vain lauseopin ilmiöitä. Eichenfels-käännöksissäkin näitä muukalaisuuksia on, mutta
niissä on myös muita lauseopin piirteitä, jotka erottavat käännöksiä nyky-suomesta ja toi-
sistaan. Tarkastelen seuraavassa lähemmin sanajärjestyksestä, kieltolausetta, infiniittisiä ra-
kenteita, passiivia ja objektin sijanvalintaa.

3.1 Sanajärjestyksestä

Koska vanhan kirjasuomen tekstit ovat suurimmaksi osaksi käännöksiä joko ruotsista tai
saksasta, molempien kielten vaikutus näkyy kirjasuomen sanajärjestyksessä aina varhaisny-
kysuomen kaudelle asti (Häkkinen 1994, 336–338). Erityisesti subjektin ja predikaatin in-
versio sekä predikaatin lauseenloppuisuus ovat tällaista vierasta vaikutusta (VVKS § 41.2).
Subjektin ja predikaatin inversion Häkkinen (1994, 336) toteaa kotiutuneen kirjasuomeen

niin hyvin, ”että se on ollut yleinen ilmiö vielä 1800-luvulla, myös suomeksi kirjoitetuissa alkuperäisteksteissä”. Eichenfels-käännöksissäkin on runsaasti esimerkkejä informaatiora-kenteeltaan tunnusmerkittömistä lauseista, joissa predikaatti on ennen subjektia. Sitaatin jälkeisessä johtolauseessa inversio toteutuu HT:ssä⁸ ja HE:ssä lähes poikkeuksetta, mutta HJ:ssä tapaa myös suoraa sanajärjestystä, etenkin jos subjekti on pronominaalinen, esim.

- (1a) ”Lapsi riepu,” **se sano** ihtekseen – –. (HJ20)
- (1b) ”Lapsi poloinen,” **ajatteli hän** – –. (HTa13)
- (1c) ”Lapsi raukka,” **sanoi hän** itseksensä – –. (HE15)

Adverbiaalilla alkavissa lauseissa inversio on hieman tavallisempaa HT:ssä kuin HJ:ssä, mutta kaikkein eniten inversiota on HE:ssä, missä pronominaalisetkin subjektit heittyvät lähes poikkeuksetta predikaattiverbin jälkeen, esim.

- (2a) Tässä hirweässä asumuksessa **poika oppi** wähitellen puhumaan – –. (HJ18)
- (2b) Tässä hirwiässä asumuksessa **oppi poika** wähitellen puhumaan – –. (HTa11)
- (2c) Tässä hirmuisessa luolassa **kaswoi** nyt **wieno lapsukainen** ymmärtäväiseksi – –. (HE14)
- (3a) Sitten se wähän **käweli** ympäristöllä – –. (HJ24)
- (3b) Sitten **käweli hän** wähän ympärinsä – –. (HE18)

Myös silloin kun virkkeen aloittaa sivulause, päälauseen sanajärjestys on kaikissa käännöksissä useimmiten käänteinen, esim.

- (4a) Kun hawattiin Jussin niistä ei kuolewan, **lähti rouwa** – – kotiin lapsensa luokse. (HJ12)
- (4b) Kun akka oli oikeen mieli hywissänsä, **antoi hän** toisinaan Heikin katsella tätä kuwaa – –. (HTa12)
- (4c) Kun ensin näin sitä, **tuli hän** näkywiin puitten takaa – –. (HE22)

Lauseenloppuiset predikaatit ovat yleisiä vanhassa kirjasuomessa (esim. Häkkinen 1994, 338), ja niitä tavataan myös kaikissa Eichenfels-käännöksissä. HJ:ssä predikaattiverbit ha-keutuvat lauseen loppuun etenkin sivulauseissa. Yksinkertainen finiittiverbi on lauseessa yleensä viimeisenä, mutta monijäsenen predikaatin finiittiverbi ennen infinitiiviä, esim.

- (5a) – – jossa aamurusko ja wiheiröihtewät wuoren kukkulat ihteään **kuwailiwat**. (HJ26)
- (6a) Mutta ennen kun se vielä sulosta isän nimeä **oppi soperoihtemaan** – –. (HJ5)

HTa:ssakin verbiloppuisuutta esiintyy, vaikka HJ:n sanajärjestyksiä onkin usein korjailtu, esim.

- (5b) – – jossa aamurusko ja wiheriöitewät wuoren kukkulat **kuwailiwat** itsensä – –. (HTa14)

⁸ Kun HTa:n ja HTb:n välillä ei ole eroja, esimerkit ovat HTa:sta.

- (6b) Mutta ennen kun hän **osaisi soperoitsea** suloista isä nimeä – –. (HTa1)

HE:ssä verbiloppuisuus kuitenkin taas lisääntyy, ja syynä on aivan ilmeisesti saksan sana-järjestyksen malli, niin kuin seuraavat esimerkit osoittavat:

- (6c) Mutta ennenkuin lapsi vielä isän nimeäkään **sanoa osasi** – –. (HE3)
 (7) – – mutta nyt **on** juuri sama lapsi meidät kadotukseen **wienyt**. (HE51)

Verbiloppuisuus ja monijäsenisten predikaattien hajoaminen vaikuttavat luonnollisesti myös objektin paikkaan lauseessa, esim.

- (8) Lapsellinen huolimattomuus on **minut** isoimpaan onnettomuuteen sysännyt. (HE37)

Vanhassa kirjasuomessa objekti sijoittuu Häkkisen (1994, 338–339) mukaan usein finitiivisen ja infiniittisen verbin väliin, ja tällaisia tapauksia löytyy myös kaikista Eichenfels-käännöksistä. HTa:ssa kuitenkin HJ:n verbienvälisiä objekteja on siirretty melko järjestelmällisesti predikaatin jälkeen, esim.

- (9a) – – kun Paawo palasi, ja rupesi **kukkasiaan** kastelemaan. (HJ36)
 (9b) – – kun Jaakko palaisi ja rupeisi kastelemaan **kukkaisiaan**. (HTa24)

3.2 Kieltolauseet

Vanhassa kirjakielessä kongruoimaton kieltoverbi on ollut tavallinen (esim. Häkkinen 1994, 305). Eichenfels-käännöksissäkin inkongruenssitapauksia on jonkin verran, tosin vain HJ:ssä ja HT:ssä. Lähes kaikki inkongruenssitapaukset koskevat lukukongruenssia. Jos HJ:ssä ei ole lukukongruenssia, sitä ei yleensä ole HT:ssäkään, esim.

- (10a) **Ei** isäni **eikä** äitini **saata olla** paremmat. (HJ49)
 (10b) – – **ettei** isäni ja äitini **saata olla** paremmat. (HTa34)

Muutamassa tapauksessa HJ:n kongruoiva rakenne on korvattu HTa:ssa kongruoimattomalla, mutta muutettu sitten HTb:ssä taas ainakin osin kongruoivaksi, esim.

- (11a) – – jos **eiwät** imeiset **ennättäneet** hätään. (HJ11)
 (11b) – – jos **ei** ihmiset **olisi ennättänyt estämään**. (HTa6)
 (11c) – – jos **ei** ihmiset **olisi ennättäneet estämään**. (HTb9)

HJ:ssä ja HT:ssä on myös yksi constructio ad sensum -tapaus, jossa yksiköllistä subjektia seuraa monikollinen kieltoverbi: *Talonwäkikin säikahtywät* [!], **eiwätkä** tohtineet auwasta owia – – (HJ51, HTa12).⁹

⁹ Myös myönteisissä lauseissa subjektina olevan *wäki*-sanan kanssa esiintyy kaikissa käännöksissä monikollisia predikaatteja, esim. *Kaikki linnan wäki juoksiwat sinne ja käskiwät soittajat sisälle* (HE6). Loogisesta kongruenssista vanhassa kirjakielessä ks. Häkkinen (1994, 345–346).

Persoonakongruenssiin on ainoastaan yksi poikkeus, joka löytyy HJ:stä: *Olen minäkin tehnyt kukkasia mutta ei koskaan niin ihanoita* (HJ30). Tässä suhteessa Eichenfels-käännökset poikkeavat siis jo selvästi vanhimmasta kirjasuomesta, missä Häkkisen (1994, 305) mukaan kieltoverbin muotona oli subjektin persoonasta riippumatta usein *ei*, etenkin jos kieltoverbiin liittyy jokin partikkeli. HJ:ssä ja HT:ssä on kuitenkin joitakin tapauksia, joissa kieltoverbiä on käytetty infiniittisessä rakenteessa taipumattoman kieltopartikkelin tapaan (ks. myös Häkkinen mt., 305–306, 481), esim.

(12) Elä heitä lasta yksinään, **ei** sen **maatessakaan** – –. (HJ7)

(13) Ilolla ja ihmeellä katsellen uusia, ennen **ei nähtyjä** kappaleita – –. (HTa25)

Kieltolauseiden sanajärjestys noudattelee kaikissa Eichenfels-käännöksissä hyvin samantaisia periaatteita. HJ:ssä ja HT:ssä hieman yli puolet kaikista kieltolauseista (54 %) alkaa kieltoverbillä ja HE:ssäkin lähes puolet (45 %). Savijärven (2001, 82) tutkimassa murreaineistossa kieltoverbialkuisten kieltolauseiden osuus on kuitenkin selvästi korkeampi: lounaismurteissa 95 % ja savolaismurteissakin 60 %. Ero johtuu ainakin osin siitä, että Savijärven aineisto koostuu haastattelupuheesta, ja kieltoverbialkuisuus on ennen muuta puhutun kielen piirre (esim. Hakulinen 2012, 26; ks. myös Lindén 1963, 215).

Kieltoverbialkuisen lauseen aloittaa yleensä konjunktion ja kieltoverbin (*ettei, ellei, jottei* ym.) tai kieltoverbin ja partikkelin (*eikä, eikö, eihän* ym.) sulauma. Yleisin konjunktion ja kieltoverbin sulauma on kaikissa käännöksissä *ettei*, mutta HE:ssä *ettei*-muotoja on vain noin kolmannes siitä mitä HT:ssä. Savijärven (2001, 87) mukaan *ettei*-muodot ovat vähittäin väistyneet kirjoitetussa kielessä, minkä hän arvelee ainakin osaksi johtuvan ”itä-suomalaisen kielenkäytön osuuden kasvusta suomen kirjakielessä”. HE:ssä *ettei*-muotojen väistymistä on voinut vauhdittaa myös se, että lähtökielessä konjunktion ja kieltosanan liitot ovat tuntemattomia.

Kieltoverbin ja partikkelin liitoista ylivoimaisesti tavallisin on kopulatiivinen *eikä*, jota löytyy kaikista käännöksistä lukumääräisesti jokseenkin yhtä paljon. Myös kysyvä *eikö* esiintyy kaikissa käännöksissä, HE:ssä hieman useammin kuin HJ:ssä ja HT:ssä. *eipä*-muotoja on vain HT:ssä. Savijärven (2001, 89–90) mukaan liitteelliset kieltomuodot ovat melko tavallisia itämurteissa, lounaismurteissa sen sijaan hyvin harvinaisia, joten Eichenfels-käännökset, myös HE, nojaavat tässä suhteessa kaikki itämurteisiin.

Kieltopredikaatin osat liittyvät varsin löyhästi toisiinsa, ja siksi niiden väliin voi sijoittaa muita lauseenjäseniä (Savijärvi 2001, 99). Kun kieltoverbi aloittaa lauseen, subjektin tunnusmerkitön paikka on kieltoverbin ja kieltomuotoisen pää- tai apuverbin välissä. Harvinaisempaa on, että verbien väliin mahdutetaan useampi lauseenjäsen, mutta kaikissa Eichenfels-käännöksissä on myös esimerkkejä tällaisista tapauksista, esim.

(14) Lapsi makaa koreasti, **etkä** sinä sitä lewätessä **taija auttaa**. (HJ10)

(15) – – **eikä** silkkikään niiden suhteen **ole** mistään kotoisin. (HTa19)

(16) Nukkuuhan lapsi **etkähän** sinä sitä nukkumassa **woi auttaa**. (HE7)

Useampijäsenisissä kieltopredikaateissa myös kieltomuotoisen verbin ja infinitiivin väliin voi kiilautua muita lauseenjäseniä, esim.

(17) Puolisoni **ei** isoon aikaan **ole** hänestä **kirjottanut** mitään wasetuista – –.
(HJ54)

(18) Waan Heikki **ei** millään lailla **tahtonut** hänestä [!] **luopua**. (HTa18)

HJ:ssä objektikin on nostettu usein kieltomuotoisen verbin ja infinitiivin väliin, mutta HT:ssä tällaisia objekteja on siirretty infinitiivin jälkeen, esim.

(19a) – – kun **en** tälle pitkälle ja röykkyselle matkalle **saata** sinua **ottaa** mukaani!
(HJ6)

(19b) – – että **en** tällä pitkällä ja waikialla matkalla **saata ottaa** sinua myötäni!
(HTa2)

HE:ssä kieltomuotoinen verbi ja infinitiivi joutuvat harvemmin erilleen kuin HJ:ssä ja HT:ssä. Tämä voitaisiin nähdä jonkinlaisena osoituksena siitä, että sanajärjestys on muuttunut vähitellen kaavamaisemmaksi. Toisaalta kuitenkin vain HE:ssä on saksan mallin mukaisia ääriesimerkkejä siitä, miten infinitiivi heittyy lauseen loppuun kauas kieltomuotoisesta verbistä, esim.

(20) Hän **ei ollut** vielä milloinkaan ukko Menradia **nähnyt** – –. (HE36)

(21) Puolisoni **ei** kauwaan aikaan **ole** hänestä mitään tarkempaa **kirjoitanut** – –. (HE43)

HE:ssä on toinenkin lähtötekstin mukainen kieltolauseita koskeva erikoisuus, nimittäin kieltoverbin sisältävät merkitykseltään myönteiset eksklamatiiviset lauseet. Lausetyyppi on käytössä silloinkin, kun lähtötekstissä ei ole kielteistä rakennetta, esim.

(22a) O kuinka **ei** äitisi **ole** iloitsewa! (HE38)

(22b) O wie wird sich deine Mutter freuen! (HvE77)

3.3 Infiniittiset rakenteet

Yksi ehkä haastavimmista seikoista vielä varhaisnykysuomen kaudellakin on ollut luontevien vastineiden löytäminen lähtötekstin mutkikkaille moniverbisille predikaateille (Häkkinen 1994, 390). Eichenfels-käännöksissäkin törmää lähtökieltä jäljitteleviin kömpelöihin lauserakenteisiin, esim.

(23) – – mutta Paawo ei näihin heti tahtonut wastata, silläneuwon kehottakseen pojan halua että näistä saaha selitöksen. (HJ38)

(24) Hän päätti elääksensä ainuastaan lapsensa hoittelemisen ja yleskaswattamisen wuoksi – –. (HTa1)

Käännöksissä on kuitenkin myös jonkin verran perinnäisesti lauseenvastikkeiksi kutsuttuja infiniittisiä rakenteita. HJ:ssä, HTa:ssa ja HTb:ssä referatiivisia, temporaalisia,

nesessiivisiä ja finaalisia rakenteita on lukumääräisesti jokseenkin yhtä paljon, HE:ssä temporaalisia ja erityisesti finaalisia rakenteita on selvästi enemmän:¹⁰

Taulukko 1. Keskeisten infiniittisten rakenteiden lukumäärä HJ:ssä, HTa:ssa, HTb:ssä ja HE:ssä.

	HJ	HTa	HTb	HE
Referatiivinen rakenne	35	39	38	30
Temporaalinen rakenne	34	36	36	53
Nesessiivinen rakenne	24	22	22	24
Finaalinen rakenne	7	5	6	22

Referatiivirakenteita esiintyy Ikolan ym. (1989, 468) mukaan eniten savolaismurteissa, joskin ne ovat murteissa kaiken kaikkiaan paljon harvinaisempia kuin yleiskielessä. Eichenfels-käännöksissä referatiivirakennetta käytetään yleensä odotuksenmukaisesti sanomista, ajattelemista tai aistihavaintoa ilmaisevien verbien kanssa, mutta HJ:ssä ja HT:ssä rakenne liittyy muutaman kerran myös tällaisista verbeistä johdettuihin substantiiveihin, esim.

(25) -- tuuven surullisen **sanoman** Jäykkäsen soassa **tulleen** haawotetuksi --. (HJ6)

(26) Kohta saatuansa **tiedon** Jaakonkin **olewan** täällä --. (HTa37)

Joitakin tällaisia referatiivirakenteita on muutettu HT:ssä finiittisiksi *että*-lauseiksi; HTa:ssa esiintyy kerran myös hybridi välimuoto, jossa *että*-lause sisältää partisiipin:

(27a) -- lohutteli hän ihteään **toiwolla**, jonkun talonwäestä **panneen** lapsen toiselle wuoteelle --. (HJ10)

(27b) -- lohdutellen itseensä **toiwolla**, että joku talonwäistä **panneen** lapsen toiselle wuotelle --. (HTa5)

(27c) -- lohdutellen itseensä **toiwolla**, että joku talonwäistä **oli pannut** lapsen toiselle wuoteelle --. (HTb8)

Kielteisiä referatiivirakenteita, joissa referatiivimuotoa edeltää partikkelinomaisesti käytetty kieltoverbi, on kaikissa käännöksissä, HJ:ssä, HTa:ssä ja HTb:ssä tosin vain yksi tapaus kussakin. HE:ssä kielteisiä rakenteita on enemmän, ja niitä käytetään silloinkin, kun aiemmissa käännöksissä on *että*-lause, esim.

(28a) Mutta Liisa sanoi **ettei** hän **uskaltanut** jättää lasta yksinensä --. (HTa4)

(28b) Margaretha sanoi, **ei saawansa** silmänräpäkseksikään **luopua** lapsesta. (HE7)

¹⁰ Taulukossa esitetyt luvut perustuvat hakuihin, jotka on tehty fraktuuratekstien puhtaaksikirjoitetuista versioista.

HJ:ssä ja HE:ssä on myös muutaman kerran nostettu referatiivimuotoon kohdistuva kielto hallitsevan rakenteen predikaattiverbin kielloksi, jolloin kiellon vaikutusala muuttuu (vrt. VVKS § 39):

- (29a) Mutta Liisa **ei sanonut uskaltawansa** heittää lasta yksinään. (HJ9)
 (29b) Mutta Liisa **sanoi ettei** hän **uskaltanut jättää** lasta. (HTa4)
 (30) Kreiwi **ei sanonut woiwansa** nyt vielä mitään luvata – –. (HE52)

Referatiivirakenteen subjekti edustuu muutamaa harvaa poikkeusta lukuun ottamatta samoin kuin nykysuomessa. HJ:ssä subjektia ilmaistaan kuitenkin joskus pelkällä omistusliitteellä silloinkin, kun hallitseva rakenne ja referatiivirakenne ovat erisubjektisia, esim.

- (31) Sillon **olisin** ies wakuutettu **olewasi** ihanan enkelin – –. (HJ13)
 (32) **Toiwon** vielä **saawamme** tietää – –. (HJ27)

Kun hallitseva rakenne ja referatiivirakenne ovat samansubjektisia, HJ:ssä ja HT:ssä referatiivirakenteen subjektina on toisinaan *itse*-pronomini eikä omistusliite, esim.

- (33) **Luulin ihteni** olewan ainuan näin pienen koko maalimassa. (HJ45)
 (34) Tyttö **wastaisi itsensä** jo monta vuotta olleen lammaspaimenena – –. (HTa32)

HT:ssä on lisäksi kaksi tapausta, joissa referatiivirakennetta käytetään nykysuomen näkökulmasta poikkeuksellisesti. Ensimmäisessä tapauksessa referatiivirakenteen monikollinen subjekti on nominatiivissa, kun se on topikaalistettu hallitsevan rakenteen edelle: – – ja **aamuruskon pilwet uskoi hän olewan laukuilewa liekki** (HTa15). Toisessa tapauksessa referatiivimuotona käytetään A-infinitiivin lyhyempää muotoa, johon liittyy omistusliite. Häkkisen (1994, 390) mukaan tällaiset referatiivirakenteen infinitiivit olivat etenkin 1800-luvun kirjakielessä tavallisia, mutta Eichenfels-käännöksissä niitä on vain muutama, ja nekin kaikki HT:ssä:

- (35) Toiwonpa vielä **saadani** tiedon missä hänen vanhempansa asuvat. (HTa17, HTb24)
 (36a) – – siellä **toiwoen saawansa** ilmi – –. (HJ44)
 (36b) – – toiwoen **saadansa** ilmeen, mitkä oliwat pojan vanhemmat. (HTa30, HTb40)

Temporaalirakenteita on HJ:ssä ja HT:ssä jokseenkin yhtä paljon kuin referatiivirakenteita, HE:ssä sitä vastoin huomattavasti enemmän. HE:n temporaalirakenteille on myös tyypillistä, että edussanana on jokseenkin yhtä usein TUA-infiniitti kuin E-infinitiivin inessiivikin. HJ:ssä ja HT:ssä sitä vastoin TUA-infiniittejä on lähes kaksi kertaa niin paljon kuin *essA*-muotoja, mikä on ehkä hieman yllättävää, koska Ikolan ym. (1989, 325, 451) mukaan TUA-infiniitit ovat itämurteissakin selvästi harvinaisempia kuin *essA*-muodot. Morfosyntaksiltaan temporaalirakenteet ovat kaikissa käännöksissä jokseenkin nyky-suomen kannalla. Merkittävin ero on se, että temporaalirakenteen subjekti jää usein

kokonaan ilmaisematta. Etenkin silloin, kun hallitseva lause ja temporaalirakenne ovat samansubjektisia ja hallitsevan lauseen subjektina on yksikön 3. persoonan pronomini, subjektia ilmaiseva omistusliite jää pois, esim.

- (37) – – mitähän se wirkkaa **saatua** tiijon tästä kauhiasta tapauksesta. (HJ11)
- (38) Kauan **waellettua** – – luuli hän kaukaa näkewänsä kynttilän walon – –. (HTa14)
- (39) Mutta hän puhkesi itkuun sitä **ajatellssa**. (HE45)

Omistusliitteettömiä rakenteita on eniten HTa:ssa, josta on karsittu HJ:n omistusliitteitä; HTb:hen omistusliitteitä on kuitenkin taas lisätty jonkin verran. Tällainen vaihtelu viittaa siihen, että temporaalirakenteen käyttö ei ollut vielä täysin vakiintunutta, esim.

- (40a) Ne ihastuivat **kuultuaan** lapsen olewan pieni Heikki Jäykkänen. (HJ18)
- (40b) **Kuultua** lapsen olewan nuori Heikki Tamminen – –. (HTa10)
- (41a) – – mielensä tuli wallan pahaksi, **kuultuwa** etteiwät he olleetkaan hänen vanhempansa. (HTa34)
- (41b) – – **kuultuaan** etteiwät he olleetkaan hänen vanhempansa. (HTb45)

Kaikissa käänöksissä on myös esimerkkejä tapauksista, joissa temporaalirakenteen subjekti jää kokonaan ilmaisematta, vaikka hallitsevalla lauseella ja temporaalirakenteella on eri subjekti (temporaalirakenteen subjekti on merkitty hallitsevaan lauseeseen versaaleilla), esim.

- (42) Lapsi makaa koreasti, etkä sinä SITÄ **lewätessä** taija auttaa. (HJ10)
- (43) Kyneleet waluiwat HÄNEN kaswoillensa, **ajateltua** että – –. (HTa29, HTb39)
- (44) Toiwon säde putosi KREIWITTÄREN sydämeen, **tunnettua** Margarethan ja **nähtyä** tytön iloisen katsannon. (HE47)

Passiivisia temporaalirakenteita, jotka ovat murteissakin hyvin harvinaisia (Lindén 1961, 204), käänöksistä löytyy vain muutama, esim.

- (45) **Tutkisteltua** heijän pahatekoja saatiin toteen ettei sillä ollut murhansyytä – –. (HJ64)

Eichenfels-käänösten **nesssiivirakenteissa** käytetään useimmiten verbejä *pitää*, *täytyy* ja *tarvitsee*, eli niitä verbejä, jotka ovat yleisimpiä sekä murreaineistoissa (Laitinen 1992, 28) että kirjasuomessa (VVKs § 39; Hakanen 2010). HJ:ssä ja HT:ssä kaikkien kolmen verbin käytössä on jonkin verran horjuntaa, mutta HE:ssä enää vain *tarvitsee*-verbiä käytetään nykysuomesta poikkeavalla tavalla.

Yleisin nesssiiviverbi on kaikissa käänöksissä *pitää*, joka on tyypillinen itämurteille (esim. Laitinen 1992, 38–41). Verbi esiintyy HJ:ssä ja HT:ssä useimmiten MA-infinitiivin

instruktiivin¹¹ kanssa, niin kuin kirjasuomessa yleensäkin (Häkkinen 1994, 367; Hakanen 2010, 8–9), mutta myös A-infinitiivi on mahdollinen. Rakenteen subjektina on usein nol-lapersona, esim. – – *eikä oikeen tietänyt mitä Ø hänestä piti ajatteleman* (HTa16), mutta subjektiin voidaan viitata myös pelkällä omistusliitteellä, esim. *Kaikellamukomin pitää warottamasi ettet sille tie mitään pahaa* – – (HJ7). Ilmisubjekti on yleensä genetiivissä, esim. – – *että Heikin piti pääsemän luolastamme* – – (HJ63), mutta HJ:ssä esiintyy myös joitakin nominatiivisubjekteja, esim.

(46) – – *että hyö soittamalla piti houkuttaman linnan wäen kokoon* – –. (HJ16)

(47) *Miehet luolassa piti kauwan tehdä työtä* – –. (HJ39)

Sekä HJ:ssä että HT:ssä *pitää*-verbiä käytetään joskus myös monipersoonaisen verbin tavoin (ks. myös Laitinen 1992, 47–50), esim.

(48) *Mutta worot – – pitävät saaman rangastuksen pahanteoistaan.* (HJ56)

(49) *Pitäisitpä kumminkin tukkeaman kolon* – –. (HTa23)

Läntinen *täytyy* (ks. Laitinen 1992, 38–41) on HJ:ssä ja HT:ssä vain hieman harvinaisempi kuin *pitää*. Se esiintyy yleensä aina A-infinitiivin kanssa, mutta HT:ssä on myös kaksi esimerkkiä *täytyy*-verbiin liittyvästä MA-infinitiivistä:

(50) *Siis täytyi heidän yöttemän metsän kukella olewassa krouwissa* – –. (HTa35)

(51) – – *jossa hänen täytyi oleman siksi kun hän totisesti katui entistä elämätänsä* – –. (HTa45)

Monipersoonaisena *täytyy*-verbiä käytetään vain kerran HT:ssä: *Miehet luolassa täytyiwät kauan tehdä raskasta työtä* – – (HTa26; vrt. Laitinen 1992, 44–47). HJ:ssä *täytyy*-verbiin liittyy kerran subjektinomaimen sivulause, joka ilman tukipronominia on tulkittavissa nominatiiviseksi. HT:ssä rakenne on muutettu genetiivisubjektilliseksi:

(52a) – – *että mikä sywäntä saawuttaa, täytyy tulla rakastawaisesta sywämmestä!* (HJ61)

(52b) – – *se joka meidän sywäntä niin waikuttaa, sen täytyy myös tulla rakastawaisesta sywämmestä!* (HTa43)

Nesessiivinen *tarvitsee* on kaikissa Eichenfels-käännöksissä harvinaisen. Se käyttäytyy aina monipersoonaisen verbin tavoin, on kieltohakuinen ja suosii 1. persoonaa (ks. myös Laitinen 1992, 50–54), esim.

(53) *Nyt emme tarwihte pelätä.* (HJ18)

(54) *Minä en tarwinnut muutta kun panna niitä maahan* – –. (HTa23)

(55) – – *kaikki tarwitsiwat nukkua* – –. (HE45)

¹¹ Sijamuodosta ks. VISK § 123.

Muita nesessiivisiä verbejä tai rakenteita käännöksissä esiintyy vain satunnaisesti – *tulee, on tehtävä, on kiittäminen* –, ja niitä käytetään aina joko nollapersoonan tai genetiivisubjektin kanssa.

Finaalirakenteita on HJ:ssä ja HT:ssä selvästi vähemmän kuin HE:ssä. Ikolan ym. (1989, 313) mukaan finaalirakenteet ovat huomattavasti yleisempiä yleiskielessä kuin murteissa, mutta HE:ssä finaalirakenteiden runsas käyttö johtuu ainakin osin lähtötekstistä. HE:ssä nimittäin HVE:n finaaliset *um zu* -rakenteet käännetään lähes poikkeuksetta finaalirakenteella, kun taas HJ:ssä ja HT:ssä käytetään myös muita vastineita, esimerkiksi E-infinitiivin instruktiivia, vrt.

- (56a) – – setzte der mitleidige Greis den Knaben, **um** sich in ein Gespräch mit ihm **einzulassen**. (HvE42)
 (56b) – – istu erokas pojan wiereen **alkaen** sen kanssa haasteen. (HJ28, HTa7)
 (56c) – – istutti sääliwä wanhus pojan wiereensä penkille **ruwetaksensa** puhelemaan hänen kanssansa. (HE22)

E-infinitiivin instruktiivi onkin HJ:ssä ja HT:ssä varsin yleinen, ja useimmiten sitä käytetään rinnasteisesti ilmaisemaan tekemisten samanaikaisuutta (ks. myös Häkkinen 1994, 394; Pokela 2005, 310–311). HE:ssä tällaisia E-infinitiivejä on huomattavasti vähemmän, mikä johtuu siitä, että lähtötekstin rinnasteiset rakenteet on ilmaistu yleensä lähtötekstin mukaisesti rinnastuskonjunktilla, vrt.

- (57a) Eines Tages **saf** Margaretha – – **und strickte**. (HvE9)
 (57b) Yhtenä päivänä, Liisa **istu neuloen** – –. (HJ8)
 (57c) Yhtenä päivän **istui** Liisa **kutoen** sukkaa – –. (HTa4, HTb6)
 (57d) Muutaman päivän **istui** Margaretha **ja kutoi** – –. (HE6)

Muista E-infinitiivin käyttötavoista etenkin tavan ja keinon ilmaiseminen on kaikissa käännöksissä melko yleistä (ks. myös Pokela 2005, 303–305), esim.

- (58a) Kun kaikki wäki linnassa hämmästyksessä ja tuskassa **itkien** oli kokountuneet lapsen huoneeseen – –. (HTa6)
 (58b) Kaiken linnan wäen pelästyneinä ja hämmästyneenä **itkein** ja **walittaen** lapsen kammarissa koossa **ollen** – –. (HE8)

HTa:ssa E-infinitiiviä käytetään myös kontrastoivasti (ks. myös Pokela 2005, 313–315): – – *silloin eiwät ottaneet häntä mukaansa, luwaten hänen toisen kerran pääsewän* – – (HTa13).

3.4 Passiivi

Eichenfels-käännösten passiivilauseissa on vielä jonkin verran jälkiä vanhalle kirjasuomelle tyypillisistä rakenteista. Passiivin infinitiivi (esim. Häkkinen 1994, 467) esiintyy vain kerran – *Kultaa ja hopeata minulla ei ole warastettaa* – – (HE21) – eikä monipersoonaisesta passiivista (esim. Häkkinen mt., 468) ole jäljellä kuin joitakin satunnaisia viitteitä, esim.

- (59) Sillon **olisin** ies **wakuutettu** olewasi ihanan enkelin – –. (HJ13)
 (60) Mutta **minä olen** itsekin **wartioitu!** (HTa13)
 (61) – – että **kreiwi oli** pahoin **haawoitettu** – –. (HE4)

Yleensä lähtötekstin monipersoonaiset passiivit on korvattu jollain aktiivisella rakenteella, esim. *kaikki hywyys tulee palkituksi* (HE52 < *so wird auch alles Gute belohnt* HvE104). Passiivilauseiden objektit eroavat jonkin verran nykysuomesta, sillä persoonapronominit ovat yleensä nominatiivimuotoisia silloin, kun ne esiintyvät totaaliobjekteina, esim.

- (62) – – että **hän** ainuastansa pantiin ojennushuoneeseen – –. (HTa45)
 (63) – – **hän** tuomittiin kuitenkin ikuiseen wankeuteen. (HE52)

Nominatiivin käyttö voi hämärtää objektin ja subjektin rajaa esimerkiksi sellaisissa tapauksissa kuin *Hän oli puettu walkoisella hameella* (HTa32; ks. myös Häkkinen 1994, 479).

Merkittävin ero Eichenfels-käännösten ja nykysuomen passiivilauseiden välillä koskee ablatiiviagentteja. Vielä 1800-luvun alkupuolen kieliopeissa (esim. von Becker 1824, 226) ablatiiviagentti katsottiin suomen kielen ilmaisuvaroihin kuuluvaksi rakenteeksi (Itkonen-Kaila 1992, 137), ja vasta Koskinen (1860, 9) leimasi sen muukalaisuudeksi. Eichenfels-käännöksistä vain HJ:ssä ja HT:ssä esiintyy ablatiiviagentteja ja niissäkin harvakseltaan. Taustalla on yleensä lähtötekstin *von*-agentti, joka ilmaisee verbin toiminnan elollisen – usein inhimillisen – toimijan tai elottoman aiheuttajan, esim.

- (64) Sill' aikana wiettiin lapsi **woroilta**. (HJ47)
 (65) Hänen pieni majansa, jonka katto oli yleensä peitetty **wiinapuun tuuhewilta oksilta** – –. (HJ26)

Ablatiiviagentin vakiintuneisuudesta kertoo se, että sitä käytetään väliin silloinkin, kun lähtötekstissä ei ole agenttia, esim.

- (66a) – – das Kind sey geraubt worden. (HvE13)
 (66b) – – lapsi oli **worolta** wiety. (HJ11)
 (66c) – – lapsi ja tawara oli **woroilta** wiety. (HTa5)

Toisaalta kuitenkin jo HJ:ssä ja HT:ssä on myös tapauksia, joissa lähtötekstin agentillinen passiivirakenne on käännetty aktiivilauseella, esim.

- (67a) – – das Kind sey vornehmen Aeltern **von den Räubern** geraubt worden. (HvE41)
 (67b) – – että worot olivat warastaneet lapsen joilta kuilta yläisiltä wanhemmilta. (HJ27)
 (68a) – – einsame Fußsteige, die nur **von Alpenhirten und Gemsjägern** besucht wurden. (HvE71)
 (68b) – – yksinäisiä polkuja, joita waan paimenet eli joku lintumies kuleksi. (HTa31)

Saksan kielen mallia noudatellen HJ:ssä ja HT:ssä esiintyy joitakin appositionomaisesti käytettyjä passiivisia partisiippeja, joihin saattaa liittyä myös ablatiiviagentti, esim.

(69) -- ja lähtivät taas waeltamaan, **saatetut yheltä paimenpojalta**, joka --.
(HJ49)

(70) Jos saat kasvaa, **wietelty woroilta**, ilman opetusta --. (HTa7)

Agentillisten rakenteiden korvaaminen aktiivilauseilla ja ablatiiviagenttien puuttuminen HE:stä, joka käännöksistä kuitenkin kaikkein tarkimmin noudattelee lähtötekstin rakenteita, kertovat ablatiiviagentin vähittäisestä väistymisestä 1800-luvun jälkipuoliskolle tullessa. Ablatiiviagenttien rinnalla esiintyi jo Agricolan kielessä myös harvakseltaan agenttipartisiippeja tai niitä muistuttavia rakenteita (Itkonen-Kaila 1992, 140–142; Koivisto 2005, 161–162). Eichenfels-käännöksissäkin agenttipartisiippeja on jonkin verran. HJ:ssä ja HT:ssä on kummassakin vain yksi esimerkki, mutta se on kiinnostava siksi, että lähtötekstissä taustalla on aktiivinen rakenne:

(71a) Und wer hat dieses große, große schöne Gewölbe da oben gebaut --.
(HvE60)

(71b) **Kennenkä rakentama** on tämä kauhea awaruus --. (HJ38)

(71c) **Kennenkä rakentama** on tuo kauhia awaruus yläällä --. (HTa26)

Tällainen agenttipartisiipin itsenäinen käyttö viittaa siihen, että rakenteen on täytynyt olla itäisen murretaustan omaavalle Tarvaselle tuttu (vrt. Koivisto 2005, 163). HE:ssä agenttipartisiippeja on enemmän, ja niitä käytetään usein HJ:n ja HT:n ablatiivi- ja lähtötekstin *von*-agentin asemesta, esim. (vrt. esim. 77 ja 79)

(72a) -- das Kind sey vornehmen Aeltern **von den Räubern** geraubt worden.
(HvE41)

(72b) Hän arwaisi kohta että tämä lapsi oli **woroilta** warastettuna joilta kuiltä ylhäisiltä vanhemmilta. (HTa24)

(72c) Hän arwasi heti, lapsen olewan ylhäisistä vanhemmista ja **ryöwärien warastaman**. (HE21)

(73a) Der Eingang dazu war **von Felsentrümmern und verwachsenen** Dornen so gut versteckt, daß --. (HvE24)

(73b) Reikä -- oli niin **peitetty loheneilta kallion kappaleilta ja kaikenlaisilta wesoilta** ettei --. (HJ17)

(73c) Sen suu oli niin **kiwiraunioin ja yhteenkaswanein orjantappuroin peittämä**, ettei --. (HE12–13)

Koiviston (2005, 165) mukaan agenttipartisiippi onkin rakenteena omaperäinen, ja kirjakielessä sen käyttö on lisääntynyt, kun agentillisten passiivilauseiden vierasperäisyyteen on havahduttu ja ablatiiviagentin sisältäville rakenteille on etsitty suomenkielisiä vastineita (ks. myös Häkkinen 1993, 140–141). HE on hyvä esimerkki tästä kehityksestä.

3.5 Objektin sijat

Häkkisen (1994, 361–362) mukaan objektin sijanvalinta noudattelee vanhassa kirjakielissä yleensä samoja periaatteita kuin nykysuomessa, joskin ”oudon näköisiä objekteja on vielä runsaasti 1800-luvunkin kielessä”. Tämä pätee myös Eichenfels-käännöksiin, ja etenkin Tarvasen käännöksissä objektin sijanvalinta on vielä vakiintumatonta. Esimerkiksi HJ:ssä objekti on usein partitiivissa silloin, kun nykykielen näkökulmasta totaaliobjekti olisi odotuksenmukainen, ja HT:ssä näitä rajaaviksi tulkittavien verbien partitiiviobjekteja onkin muutettu melkein pä systemaattisesti totaaliobjekteiksi, esim.

- (74a) Hän **sinua** pelasti luolasta – –. (HJ42)
 (74b) Hän on se joka pelasti **sinun** luolasta – –. (HTa29)
 (75a) Kun waras on wanha, niin **sitä** tappaa rampakin. (HJ63)
 (75b) – – niin **hänen** tapaa [!] rampakin – –. (HTa44)

Rajahakuisten verbien jaolliset ja jaottomat objektit ovat HJ:ssä yleensä partitiivissa, mutta HT:ssä niitäkin vastaa useimmiten totaaliobjekti, esim.

- (76a) Heitä seurasi yhet rattaat, joilla kuletettiin **heijän arkuja** – –. (HJ62)
 (76b) – – joilla kuljetettiin **wordin arkut** – –. (HTa44)
 (77a) – – vielä ennen, ehkä lähellä olewata kuolema hetkeänsä soisi tapaawansa **puolisotaan**. (HJ6)
 (77b) – – soisi tapaawan **puolionsa**. (HTa2)

Totaaliobjektin saavat HT:ssä usein myös rajapakoisiksi tulkittavien verbien jaottomat objektit, jotka HJ:ssä ovat partitiivissa, esim.

- (78a) Wanhurskautesi on holhonut **tätä lasta**. (HJ48–49)
 (78b) – – olet holhonut **tämän lapsen**. (HTa34)
 (79a) Se olisi jo männyt lapsen luokse, mutta toiset **häntä** estiwät. (HJ11)
 (79b) – – mutta toiset palkalliset pilaten estiwät **hänen**. (HTa5)
 (80a) – – että **sitä suurta loistawata lamppua**, kututaan auringoksi – –. (HJ29)
 (80b) – – että **se suuri loistawa ja kirkas lamppu** kutsutaan auringoksi – –.
 (HTa19)

Totaaliobjekti esiintyy HT:ssä jopa kieltolauseissa, vaikka jo von Becker (1824, 200) totesi kieliopissaan, että kieltolauseen objekti on aina partitiivissa,¹² esim.

- (81) – – etten luultawasti millonkaan enää saa nähdä **lapseni**. (HTa37)
 (82) – – niin kauan kun eiwät taitanut elättää **itsensä**. (HTa46)

HJ:ssä noin 70 % kaikista nominaalisista objekteista on partitiivissa, kun taas HT:ssä

¹² Von Beckerin käyttämän terminologian mukaan ”infinitiivissä”.

niiden osuus on laskenut noin 20 %:iin¹³. HE:ssä sijojen jakauma on huomattavasti tasaisempi: partitiiviobjekteja on noin 40 % ja totaaliobjekteja noin 60 %. VVK:n mukaan (§ 27) partitiiviobjektien osuus on Agricolan kielessä 36 %, 1600-luvun saarnateksteissä 43 % ja nykykielisessä asiaproosassa 58 %. Näiden lukujen valossa partitiiviobjektien osuus on ollut kautta kirjasuomen tasaisessa kasvussa. Eichenfels-käännösten luvut puhuvat kuitenkin toista, sillä HJ ylittää partitiiviobjektien määrässä nykykielisen asiaproosankin (ks. Hakulinen & Karlsson 1979, 182), HE vastaa lähinnä 1600-luvun saarnatekstejä ja HT on lähimpänä Agricolan kieltä. Vaikka aineistot eivät olekaan täysin vertailukelpoisia, ne osoittavat ainakin sen, että HT on objektien suhteen vanhakantainen. Tähän viittaavat myös passiivilauseitten pääätteettömät totaaliobjektit (ks. myös ed. 3.4), esim.

(83) -- että **hän** käsiteltäisi niin helposti kun mahdollinen oli. (HTa45)

(84) -- kun **hän** wiettiin pois --. (HTa45)

On vaikeaa löytää mitään selvää syytä sille, miksi partitiiviobjektit ovat HJ:ssä selvästi yliedustettuina, sillä esimerkiksi rajallisten verbien jaolliset objektit ovat lähes poikkeuksetta partitiivissa myös silloin, kun lähtötekstin määräinen artikkeli viittaisi kvantitatiiviseen definiittisyyteen. Eikä selvää syytä löydy sillekään, miksi totaaliobjektit ovat HT:ssä yliedustettuja ja miksi esimerkiksi HJ:n rajahakuisten verbien partitiiviobjektit on HTa:ssa muutettu usein totaaliobjekteiksi, vaikka konteksti, lauserakenne ja predikaattiverbi säilyvät samoina. Ainoaksi selitykseksi jääkin se, että objektin sijanvaihtelun semanttiset ulottuvuudet eivät olleet vielä vakiintuneet.

3.6 Kokoavasti

Lauserakenteiden perusteella Eichenfels-käännöksistä ei piirry kovin selvää kuvaa, eikä minkäänlaista suoraviivaista kehityskaarta ole mahdollista hahmotella. HJ:n lauserakenteet ovat monesti etenkin sanajärjestykseltään etäämpänä nykysuomesta kuin HTa tai HTb. Toisaalta taas HT-käännöksissä on esimerkiksi huomattavasti enemmän inversiota kuin HJ:ssä. Kaiken kaikkiaan lauserakenteissa – ainakin niissä, joita edellä on tarkasteltu – on vielä varsin paljon vaihtelua ei pelkästään käännösten välillä, vaan myös kussakin käännöksessä. Tämän perusteella lauserakenteet vaikuttavat vielä jossain määrin vakiintumattomilta, mikä ei sinänsä ole yllättävää, ilmestyyhän ensimmäinen pelkästään lauseoppia käsittelevä suomen kieliopin esitys vasta 1860 (Koskinen 1860). Lauserakenteita perattiin pikku hiljaa muukalaisuuksista, mutta kehitystä hidasti omalta osaltaan sellainen vieraisiin lausemalleihin nojaava käännöskirjallisuus, josta HE on esimerkki. Siksi lauserakenteita säätelevät normit pääsivät vakiintumaan vasta Jahnssonin (1871) ja Setälän (1880) lauseoppien pohjalta.

¹³ HTb:ssä joitakin totaaliobjekteja on muutettu takaisin partitiiviin, esim. *soisi tapaawan puolisonsa* (HTa2) > *soisi tawata puolisotansa* (HTb4), joten partitiiviobjektien osuus on HTb:ssä jonkin verran suurempi kuin HTa:ssa.

4 Lopuksi

Olen tarkastellut Christoph von Schmidin ”kasvattavan ja opettavan kertomuksen” (Lehtonen 1981, 38–41) *Wie Heinrich von Eichenfels zur Erkenntniß Gottes kam* (1817) neljää suomennosta, jotka ovat ilmestyneet vuosien 1836 ja 1864 välillä eli keskellä varhaisnykysuomen kiivainta kehityskautta. Ensikäännös, sen uusi laitos vuodelta 1846 ja uuden laitoksen uusi painos vuodelta 1862 ovat kaikki Otto Tarvasen käsialaa, joten näiden käännösten vertailussa piirtyy kuva varhaisnykysuomen kehityksestä ainoastaan yhden suomentajan näkökulmasta. Suhteuttamalla yhden kääntäjän kielellisiä valintoja aikakauden keskeisiin kieliopillisiin esityksiin ja murreaineistoihin avautuu käännösten kautta kuitenkin laajempi näkökulma varhaisnykysuomen kehitykseen (ks. myös Lauerma 2008, 356). Aineistoa täydentää vuonna 1864 ilmestynyt tuntemattoman tekijän laatima uudelleenkäännös, joka tarjoaa etenkin äänne- ja muotopiirteiden tarkasteluun ajantasaisempaa aineistoa kuin Tarvasen käännöksen vanhakantaiseksi jäänyt vuoden 1862 painos.

Vertailun pohjana on laaja tekstiaineisto – käännösten sanemäärä vaihtelee vajaasta yhdeksästä hieman yli kymmeneen tuhanteen – ja tarkasteltavana on kielenpiirteitä äänne-, muoto- ja lauseopin alalta. Laajan aineiston avulla on mahdollista saada tietoa verrattavien kielenpiirteiden yleisyydestä, ja kun verrataan kielen eri tasojen ilmiöitä tekstiaineistossa, joka kattaa lähes kolmenkymmenen vuoden ajanjakson, voidaan kielen eri tasojen kehitystä verrata myös ajallisesti. Tutkittujen Eichenfels-käännösten perusteella syntyy eriytynyt kuva varhaisnykysuomen kehityslinjoista. Äännepiirteet näyttävät vakiintuneen melko nopeasti, mutta muotopiirteissä itä- ja länsimurteiden välistä tasapainoa jouduttiin hakemaan pidempään (ks. myös Lauerma 2004). Lauseopin alalla yhteisen normin hahmottuminen kesti pisimpään. Taitavimmat kirjakielenkäyttäjät olivat päässeet pikku hiljaa eroon vanhan kirjasuomen muukalaisuuksista, mutta käännöskirjallisuudessa ne säilyivät vielä pitkään.

Lähteet

Aineistolähteet

- HE = *Kuinka Henrikki von Eichenfels oppi Jumalaa tuntemaan. Kertomus lapsille ja lastenystävälle*. Suomens 8:nesta saksalaisesta painoksesta. Helsingissä, P. Th. Stolpen kustannuksella, 1864.
- HvE = *Wie Heinrich von Eichenfels zur Erkenntniß Gottes kam. Eine Erzählung für Kinder und Kinderfreunde*. Von dem Verfasser der Ostereyer. Landshut, 1817, in der Krüll'schen Buchhandlung.
- HJ = *Nuoruuwun Sywän, taikka Kuinka Heikki Jäykkänen oppi Jumalata tuntemaan. Lapsille ja Lastenystävälle*. Suomentama. Helsingissä. Painettu J. C. Fenckellin ja Pojan luona, 1836.
- HTa = *Kertomus kuinka Heikki Tamminen oppi Jumalata tuntemaan ja rakastamaan. Hyödyksi yhteiselle kansalle*. Mukailema O. T. Helsingissä, A. W Gröndahlin präntistä, 1846. A. G. Öhmanin kustannuksella.
- HTb = *Kertomus kuinka Heikki Tamminen oppi Jumalata tuntemaan ja rakastamaan. Hyödyksi yhteiselle kansalle*. Mukailema O. T. Toinen painos. Porwoossa, G. L. Söderström'in kirjapainossa, 1862. Omalla kustannuksella.

Arkistolähteet

Valtionarkisto, Helsinki

Sensuurikomitean arkisto: tarkastettavan kotimaisen kirjallisuuden diaarit 1832–1836.

Tutkimuskirjallisuus

- BECKER, REINHOLD VON 1824: *Finsk grammatik*. Bibel-Sällskapets Tryckeri, Åbo.
- BRUMMER-KORVENKONTIO, MARKUS 2000: *Lapsuuden kirjat Suomessa 1799–1899. Barndomens böcker i Finland 1799–1899*. Helsingin yliopiston kirjasto ja C. Hagelstamin antikvaarinen kirjakauppa, Helsinki.
- CREUTZ, URSULA 2004: *Christoph von Schmid 1768–1854. Leben, Werk und Zeitgenossen*. Anton H. Konrad Verlag, Weißenhorn.
- HAILA, V. A. 1922: *Otto Tarvanen suomen kielen käyttäjänä*. Painamaton opinnäytetyö. Suomen kielen laitos, Helsingin yliopisto.
- 1923: Otto Tarvasen suomenkielestä. *Virittäjä* 27, 49–57.
- HAKANEN, ALMO 2010: Nominaalimuotojen käytöstä Antero Vareliuksen asiaproosassa. SIRKKA SAARINEN, KIRSTI SIITONEN ja TANJA VAITTINEN (toim.): *Sanoista kirjakieliin. Juhlakirja Kaisa Häkikselle 17. marraskuuta 2010*, 3–18. SUST 259. SUS, Helsinki.
- HAKULINEN, AULI 2012: Näkökulmia suomen kielitilanteeseen sanajärjestyksen määräytymiseen. *Tallinna Ülikooli Eesti Keele ja Kultuuri Instituudi Toimetised* 14, 20–44. Tallinna Ülikooli Kirjastus, Tallinna.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nyky-suomen lauseoppia*. SKST 350. SKS, Helsinki.
- HÄKKINEN, KAISA 1993: Ongelmoita oppimia. ULLA-MAIJA KULONEN (toim.): *Festschrift für Raija Bartens zum 25.10.1993*, 129–148. SUST 215. SUS, Helsinki.
- 1994: *Agricolasta nykykieleen*. WSOY, Helsinki.
- IHONEN, MARKKU 2003: Suomalainen lastenkirjallisuus 1800-luvulla. LIISI HUHTALA, KARL GRÜNN, ISMO LOIVAMAA ja MARIA LAUKKA (toim.): *Pieni suuri maailma. Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden historia*, 12–19. Tammi, Helsinki.
- IKOLA, OSMO – PALOMÄKI, ULLA – KOITTO, ANNA-KAISA 1989: *Suomen murteiden lauseoppia ja tekstikielioppi*. SKST 511. SKS, Helsinki.
- ITKONEN-KAILA, MARJA 1992: »Ja Jerusalem pite tallattaman Pacanoilda». Ablatiiviagentti ja sen perilliset Agricolausta uuteen raamatunsuomennokseen. *Virittäjä* 96, 137–164.
- JAHNSSON, A. W. 1871: *Finska Språkets Satslära. För skolornas behof*. Utgivarens förlag, Finska litteratursällskapets tryckeri, Helsingfors.
- KETTUNEN, LAURI 1940: *Suomen murteet. Murrekartasto*. SKST 188. SKS, Helsinki. Saatavissa <http://kettunen.fnhost.org/?i=1>. [Viitattu 25.3.2019.]
- KIURU, SILVA 2000: Painosten vertailu 1800-luvun kirjasuomen tutkimuskeinona. MATTI PUNTTILA, RAIMO JUSSILA ja HELENA SUNI (toim.): *Piipakielestä kirjakielleksi*, 117–133. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- KOIVISTO, JOUKO 1990: *Suomen murteiden refleksiivitaivutus*. SKST 532. SKS, Helsinki.
- KOIVISTO, VESA 2005: Monikasvoinen -ma ja suomen agenttipartisiipin tausta. ILONA HERLIN ja LAURA VISAPÄÄ (toim.): *Elävä kielioppi. Suomen infinittisten rakenteiden dynamiikkaa*, 146–172. SKST 1021. SKS, Helsinki.
- KOSKINEN, YRJÖ 1860: *Finska Språkets Satslära*. J.W. Lilja, Åbo.
- KUIVASMÄKI, RIITTA 2007: ”Lainalla täytyy alottaa” – nuorisokirjallisuuden suomennokset. H. K. RIIKONEN, URPO KOVALA, PEKKA KUJAMÄKI ja OUTI PALOPOSKI (toim.): *Suomennoskirjallisuuden historia I*, 280–295. SKS, Helsinki.
- LAITINEN, LEA 1992: *Välttämättömyys ja persoona. Suomen murteiden nesessiivisten rakenteiden semantiikkaa ja kielioppi*. SKST 569. SKS, Helsinki.
- LAUERMA, PETRI 2004: Aluemurre vai murteiden yhdistelmä – keskustelu kirjakielen perustasta 1800-luvun alkupuolella. KATJA HUUMO, LEA LAITINEN ja OUTI PALOPOSKI (toim.): *Yhteistä kieltä*

- tekemässä, 136–176. SKS, Helsinki.
- LAUERMA, PETRI 2008: Varhaisnykysuomen morfologinen etääntyminen vanhasta kirjasuomesta etenkin Jakob Johan Malmbergin tuotannon valossa. *Virittäjä* 112, 355–381.
- 2012: *Kristityn vaellus varhaisnykysuomen merkinnässä. Jakob Johan Malmbergin suomenosten kielellinen kehitys 1800-luvun kirjasuomen murroksessa*. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 31. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. Saatavissa http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk31/kristityn_vaellus_varhaisnykysuomen_merkinnassa.pdf. [Viitattu 25.3.2019.]
- LEHIKONEN, LAILA – KIURU, SILVA 1989: *Kirjasuomen kehitys*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- LEHTONEN, ULLA 1981: *Lastenkirjallisuus Suomessa 1543–1850*. Suomen nuorisokirjallisuuden instituutin julkaisuja 1. Suomen nuorisokirjallisuuden instituutti, Tampere.
- LINDÉN, EEVA 1961: Temporaalirakenne suomen murteissa. *Virittäjä* 65, 194–210.
- 1963: Kieltolauseen sanajärjestyksestä suomen kirjakielissä. *Virittäjä* 67, 214–225.
- LÖNNROT ELIAS 1841: Bidrag till Finska Språkets Grammatik. *Suomi* 1841, 11–39.
- NIKKILÄ, OSMO 1985: *Apokope und altes Schriftfinnisch. Zur Geschichte der i-Apokope des Finnischen*. Drukkerij van Denderen B.V., Groningen.
- PANTERMÖLLER, MARKO 2010: *Der finnische Abessiv: ein Kasus zwischen spontanem Wandel und gezielter Sprachplanung*. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 80. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- POKELA, HANNA 2005: Kirjakieltä kehittäen – Lönnrotin 2. infinitiivin instruktiivi. ILONA HERLIN ja LAURA VISAPÄÄ (toim.): *Elävä kielioppi. Suomen infiniittisten rakenteiden dynamiikkaa*, 292–317. SKST 1021. SKS, Helsinki.
- RAPOLA, MARTTI 1965: *Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin I. Vanhan kirjasuomen kirjoitus- ja äänneosan kehitys*. SKST 197. SKS, Helsinki.
- RENVALL, KUSTAA 1840: *Finsk Språklära Enligt den rena Vest-Finska, i Bokspråk vanliga Dialecten*. Christ. Ludv. Hjelt, Åbo, på eget förlag.
- SAVIJÄRVI, ILKKA 2001: Kieltoverbalkuiset lauseet itämerensuomalaisissa kielissä. MARJATTA PALANDER (toim.): *Agricolasta Inkeriin. Juhlakirja Ilkka Savijärven 60-vuotispäiväksi*, 79–111. *Studia Carelica humanistica* 17. Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta, Joensuu.
- SETÄLÄ, E. N. 1880: *Suomen kielen lause-oppi. Oppikirjan koe*. K. E. Holm'in kustannuksella, Helsinki.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.
- SUS = Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SUST = Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia.
- VISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. SKST 950. SKS, Helsinki. Verkkoversio. Saatavissa <http://scripta.kotus.fi/visk>. [Viitattu 25.3.2019]
- VVKS = *Virtuaalinen vanha kirjasuomi > Kielioppi 1500–1600*. Saatavissa http://www.helsinki.fi/vvks/1500_1600.html. [Viitattu 25.3.2019.]

MARJA JÄRVENTAUSTA: Entwicklungstendenzen im frühen Neufinnisch am Beispiel von vier finnischen Übersetzungen von Christoph von Schmid's Heinrich von Eichenfels (1817)

Die Etablierung des Schriftfinnischen geschah in einer relativ kurzen Zeit während der Periode des sog. frühen Neufinnisch (ca. 1810–1880). In diesem Artikel wird am Beispiel von vier finnischen Übersetzungen von Christoph von Schmid's Erzählung *Wie Heinrich von Eichenfels zur Erkenntniß Gottes kam* (1817) auf die Instabilität und die Entwicklungstendenzen des Schriftfinnischen im phonologischen, morphologischen und syntaktischen Bereich eingegangen. Die Erstübersetzung aus dem Jahr 1836 sowie ihre Neubearbeitung (1846) und deren Neuauflage (1862) stammen aus der Feder von Otto Tarvanen, während der/die Verfasser/in der Neuübersetzung vom Jahr 1864 unbekannt ist. Die Übersetzungen enthalten jeweils 9 000 bis 10 000 laufende Wortformen.

Im Mittelpunkt des Übersetzungsvergleichs stehen phonologische, morphologische und syntaktische Unterschiede zwischen den Übersetzungen, mit deren Hilfe Entwicklungstendenzen im Schriftfinnischen festgehalten werden können. Anhand der untersuchten sprachlichen Phänomene kann festgestellt werden, dass sich die Phonologie relativ schnell etabliert hat, während in der Morphologie einige ost- und westdialektale Formen noch etwas länger in Konkurrenz zueinander standen. Die syntaktische Norm etablierte sich nur zögerlich, nicht zuletzt deswegen, weil durch (schlechte) Übersetzungen syntaktische Entlehnungen weit verbreitet waren.

Marja Järventausta
marja.jarventausta@uni-koeln.de
Institut für Skandinavistik/Fennistik
Albertus-Magnus-Platz
50923 Köln, Saks

SATU ERRA

Kirjoittamisen diskurssit lukiolaisten kirjoittamista pohtivissa teksteissä

1 Johdanto

1.1 Tutkimuskysymykset ja tutkimuksen teoreettinen tausta

Lukion äidinkielen ja kirjallisuuden opetuksen oppisisällöt ovat laajat. Nykyisen opetus suunnitelman mukaan kyseessä on ”taito-, tieto-, kulttuuri- ja taideaine”, joka ”saa sisältö- ja kieli-, kirjallisuus- ja viestintätieteistä sekä kulttuurin tutkimuksesta” (LOPS 2015, 40). Kirjoittaminen on monella tapaa oppiaineen ytimessä: se on paitsi opiskelun kohde myös keskeisin tapa osoittaa muiden sisältöjen osaamista. Lisäksi sitä tarvitaan monen muun oppiaineen opiskelussa. Lukion kirjoittamisen opetus on murroksessa: ylioppilaskoe on vastikään uudistunut ja muun muassa digitalisaatio sekä oppiainerajat ylittävä monilukutaidon käsite herättävät keskustelua (esim. Oja 2018).

Tässä artikkelissa tarkastelen lukiolaisten kirjoittamista ja selvitän, mitä kirjoittamisen diskursseja lukiolaisten omaa kirjoittamista pohdiskelevat tekstit kaiuttavat. Käsitte- lyni perustuu englantilaisen kirjoittamisen tutkijan Roz Ivaničin (2004) viitekehykseen: kirjoittamisessa ja sen oppimisessa voi olla kyse taidosta, luovuudesta tai prosessista; se voi olla tekstilajien tuottamista, sosiaalisten käytänteiden noudattamista tai sosiopoliit- tista toimintaa. Tutkin näitä diskursseja 50 kirjoitelmasta koostuvassa aineistossa diskurs- sianalyysin keinoin ja vertaan tuloksia lukion opetussuunnitelman perusteiden ja ylioppi- laskokeen määräysten analyysistä (Erra–Svinhufvud 2017) saatuihin tuloksiin.

Ivaničin (2004) esittelemä kirjoittamisen diskurssien malli perustuu kronologiaan ja antaa näkökulman myös suomalaisen kirjoittamisen opetuksen historiaan. Perinteisesti opetuksessa on keskitytty taitoihin, kuten oikeinkirjoitukseen ja kielioppiin. Vähitellen kirjoittamista alettiin tarkastella lisäksi luovana itseilmaisuna, jossa kirjoittajan persoon- allisuuden näkyminen on tärkeää. (Ivanič 2004; ks. myös Helttunen–Julin [toim.] 2008.) 1980-luvulla yleistyi prosessikirjoittaminen (Ranta 2007), ja 2000-luvulla kirjoittamista on tarkasteltu tekstitaitojen (Grünn 2007) sekä monilukutaidon (Oja 2018) näkökul- masta. Uusimmassa opetussuunnitelmassa kirjoittaminen on aikaisempaa enemmän

myös sosiaalista ja sosiopoliittista toimintaa (Svinhufvud–Erra 2018). Opetussuunnitelmille on tyypillistä, että uudistukset rakentuvat vanhan päälle (Kauppinen M., 2010, 299), ja suomalaisissa opetussuunnitelmissa eri kirjoittamisen diskurssit ovatkin läsnä (Erra–Svinhufvud 2017). Tässä tutkimuksessa huomio kohdistuu opetussuunnitelmatekstien kirjoittamiskäsitysten sijaan yksittäisten opiskelijoiden käsityksiin.

Laadullisen tutkimukseni konteksti on monitieteinen ja melko epäyhtenäinen kirjoittamisen tutkimuksen kenttä: sekä lukion että peruskoulun kirjoittamista koskeva tutkimus on niukkaa ja hajanaista (Juvonen–Kauppinen, A.–Makkonen–Craig–Lehti–Eklund 2011; Kauppinen, M.–Pentikäinen–Hankala–Kulju–Harjunen–Routarinne 2015). Perinteisesti on tutkittu enemmän tekstituotoksia kuin kirjoittamisen prosessia, kirjoittamistapahtumaa tai kirjoittamisen sosiokulttuurista kontekstia (suomalaisesta lukiokirjoittamisen tutkimuksesta Juvonen ym. 2011; ks. myös Ivanič 2004, 222–223). Viime vuosina aiheet ovat kuitenkin monipuolistuneet ja huomiota on kiinnitetty muun muassa tekijän ääneen (Juvonen 2014), tekstilajiosaamiseen (Valtonen 2012), argumentointiin (Mikkonen 2010), kirjoittamisprosesseihin (Ranta 2007), palautekulttuuriin (Kronholm–Cederberg 2009), uusiin kirjoitustaitoihin (Kallionpää 2017) sekä kirjoittamisen esteisiin ja mahdollisuuksiin (Erra 2018). Tässä tutkimuksessa huomioni kohdistuu yhtäältä kirjoittajiin ja toisaalta kirjoittamisen kontekstiin. Kirjoittamisen diskurssit tarjoavat lukiolaisille subjektipositioita (ks. esim. Suoninen 1992; vrt. Ivanič 1998, 10), joihin opiskelijat jollakin tavalla itseään suhteuttavat. Kirjoittajat ottavat omakseen vain joitakin käytänteitä ja diskursseja, ja valinnat muovaavat kirjoittajaidentiteettejä. Tutkin yksilöitä siinä mielessä, että lukiolaiset käsittelevät teksteissä itseään ja kokemuksiaan, ja sosiokulttuurista kontekstia siinä mielessä, että käytetyt diskurssit kaiuttavat ympäristön näkemyksiä (esim. Gee 2008).

Tutkimusstrategiani on diskurssintutkimus: en tulkitse opiskelijoiden kielellisten valintojen kertovan pelkästään heidän omista näkemyksistään vaan myös yhteiskunnan ja lukioinstituution ylläpitämistä käsityksistä, sillä opiskelijat hyödyntävät teksteissään erilaisia diskursiivisia resursseja (Mäntynen–Pietikäinen 2009, 18, 53). Nojaan diskurssintutkimuksen piirissä vakiintuneeseen käsitykseen, että erilaiset kontekstit ja diskurssit rakentavat identiteettejä. Vaikka identiteetin ymmärtäisikin olevan subjektiivinen kokemus itsestä, muotoutuu se sosiaalisessa ympäristössä, johon diskurssit erottamattomasti kuuluvat. (Mt. 63–64; Ivanič 1998, 17.) Lukion opetussuunnitelman perusteiden oppimiskäsityksen mukaan (LOPS 2015, 14) ”opiskelija tulkitsee, analysoi ja arvioi eri muodoissa esitettyä informaatiota, rakentaa uutta tietoa ja syventää siten osaamistaan aikaisempien kokemustensa ja tietojensa pohjalta” (ks. myös LOPS 2003, 14). Lukiolaisten kirjoittamiskäsityksiä ja kirjoittamisen diskursseja voikin pitää maaperänä, jolle uutta tietoa rakennetaan. On tärkeää tutkia, millaisia kokemuksia ja millaista tietoa lukiolaisilla on kirjoittamisesta, sillä tälle pohjalle kirjoittamisen oppiminenkin perustuu.

Erilaisille diskurssintutkimuksen piirissä tehdyille tutkimuksille on yhteistä teoreettinen tausta ja ajatus kielestä sosiaalisen todellisuuden rakentajana, mutta käytössä on useita menetelmiä (Mäntynen–Pietikäinen 2009, 163). Hyödynnän tutkimuksessani

diskurssianalyysia, joka usein jäsentyy vasta tutkimusprosessin aikana (Juhila 1999, 212–213). Diskurssianalyysi jakautuu eri suuntauksiin, ja lähtökohtanani on Geen (2014, 2–15) käsitys, jonka mukaan sanominen, tekeminen sekä oleminen kohtaavat merkityksissä ja merkitykset puolestaan rakentuvat käyttöyhteyksissään sekä niitä laajemmassa sosio-kulttuurisessa kontekstissa. Analyysissä keskityn kielenkäytön mikrotasoon, erityisesti sanavalintoihin, metaforiin ja painotuksiin (Mäntynen & Pietikäinen 2009, 166–168). Analysoin lukiolaisten kirjoitelmista koostuvaa aineistoani teoriasidonnaisesti, mikä ei ole tyyppillistä diskurssianalyysille. Tukeudun Ivaničín (2004) malliin, joka perustuu aieman kirjoittamisen tutkimuksen meta-analyysiin. Vastaavanlaista, lukiokirjoittamisen tutkimukseen pohjautuvaa luokittelua on tehty myös Suomessa (Juvonen ym. 2011), ja muitakin tapoja jäsentää kirjoittamista on esitetty (esim. Hyland 2002; Lillis 2013). Muut mallit eivät tarjoutu yhtä selvästi analyysin viitekehyyksiksi, ja Ivaničín mallin etu onkin, että sitä on hyödynnetty erilaisten aineistojen tarkastelussa (esim. Erra–Svinhufvud 2017; Harjunen–Rautopuro 2015; MacCarthy–Woodard–Kang 2014; Peterson–Parr–Lindgren–Kaufman 2018; Randahl 2011).

1.2 Aineisto ja analyysiprosessin kuvaus

Aineistoni koostuu 50:stä kirjoittamista pohdiskelevasta kirjoitelmasta, jotka olen kerännyt kolmesta kooltaan ja sijainniltaan erilaisesta lukiosta vuosina 2006, 2014 ja 2015. Kaikki tekstit on kirjoitettu äidinkielen ja kirjallisuuden oppitunnilla, joilla opiskeltiin suomea äidinkielenä. Vanhin ja uusin aineisto on kerätty tehtävänannolla ”Kirjoita teksti, jossa pohdit itseäsi kirjoittajana”. Vuoden 2014 aineistossa kirjoittamista sai pohtia vapaammin, koska en halunnut tehtävänannolla rajoittaa kirjoittamista. Koska opiskelijat keräytilanteessa tuskastuivat vapaaseen kirjoittamiseen, tarjosin lopulta kaksi virittelykysymystä: ”Mitä on kirjoittaminen? Millainen olet kirjoittajana?”

Erilaiset keräystavat johtuvat siitä, että vanhimmat tekstit oli kirjoitettu alun perin hieman toisenlaista tutkimusta varten ja vuoden 2014 kirjoitelmia teettäessäni olin rajannut vanhimmat tekstit pois tutkimuksesta. Aineistoon tutustuessani havaitsin, että erilaisista tehtävänannoista ja eri kirjoitusajankohdista huolimatta molempien aineistojen kirjoittajat pohtivat hyvin samanlaisia asioita, minkä vuoksi oli perusteltua hyödyntää myös vanhempia tekstejä. Analysoituani aineistoa päätin täydentää sitä vielä yhden oppilasryhmän kirjoitelmilla, ja vuoden 2015 tekstejä kerätessäni hyödynsin samaa tehtävänantoa kuin vuonna 2006. Aineiston puutteena voi pitää osin erilaisia keräystapoja: tehtävänannoissa oli pieniä eroja, ja vain vuoden 2006 ja 2014 osallistujat tapasivat tutkijan. Tekstien kirjoittajat olivat hieman eri vaiheissa lukio-opintojaan, sillä aineisto kerättiin eri kursseilla ja nykymuotoisessa lukiossa kurssien suoritusjärjestyksestä voi yleensä myös poiketa.

Äidinkielen ja kirjallisuuden oppitunnin kontekstin voi arvioida vaikuttavan kirjoittamisen käsittämiseen ja käsittelemiseen. Samalla tavalla kuin aineen tekstilaji saattaa tarjota kirjoittajalle opiskelijan subjektiposition (Burgess 2012, 231), voivat tila ja tilanne vaikuttaa siihen, mitä tutkimukseen osallistuva kokee voivansa kirjoittaa. Myös kirjoittamisen opiskelun institutionaalinen konteksti on merkittävä. Tutkimukseen osallistuneet

kirjoittajat ovat opiskelleet suomea äidinkielenä äidinkielen ja kirjallisuuden oppiaineen piirissä, ja aineistoa kerätessä olivat voimassa Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003 (LOPS 2003). Aineiston kirjoittajat tähtäsivät todennäköisesti äidinkielen ylioppilaskokeeseen, joka heidän vuosikurssiensa opiskelijoille koostui esseekokeesta ja tekstitaidon kokeesta. Lukioista voi kuitenkin valmistua myös ilman ylioppilastutkintoa, ja äidinkielen kokeen vaihtoehtona on suomi toisena kielenä -oppimäärän mukainen koe.

Vaikka valtakunnalliset lukion opetussuunnitelman perusteet ja ylioppilaskoe ovat olleet kaikille aineiston kirjoittajille samanlaiset, on syytä olettaa, että kirjoittamisen kouluopetus on ollut hieman erilaista vuoden 2006 opiskelijoille. Peruskoulun opetussuunnitelma ei vielä heidän opintojensa aikana korostanut tekstitaitojen merkitystä, ja kirjoitelma-aineistoa kerätessä genreosaamista painottava ylioppilaskoe oli vasta tulossa. Koska tarkoitukseni ei ole tehdä pitkittäistutkimusta, harkitsin tarkasti vanhimpien tekstien ottamista mukaan tutkimukseen. Erot eri vuosina kirjoitettujen aineistojen välillä ovat kuitenkin melko pieniä, mikä puolsi koko aineiston hyödyntämistä. Kaikissa teksteissä käsitellään jollakin tapaa kirjoittamista ja itseä kirjoittajana. Genrediskurssi ei painotu enempää vuoden 2015 kuin vuoden 2006 kirjoitelmissa, vaikka näin voisi peruskoulun erilaisen opetussuunnitelman vuoksi ehkä olettaa. Sen sijaan vuoden 2014 teksteissä tukeudutaan hieman kahta muuta osa-aineistoa enemmän genrediskurssiin sekä melko abstraktiin aiheen tarkasteluun, mitä käsitellen tuonnempana analyysin yhteydessä.

Tässä tutkimuksessa aineiston ja tutkijan välillä on vuorovaikutussuhde, sillä tekstit ovat syntyneet antamani tehtävänannon myötä ja olen siis eräällä tavalla yksi aineiston tuottajista. Tutkijana asetan aineiston kontekstiin, jossa sitä tulkitseen. (Juhila 1999, 212.) Oma taustani äidinkielenopettajana on tutkimusprosessin kannalta merkityksellinen, sillä tunnen kirjoittamisen opetusta arjen näkökulmasta ja kiinnostukseni tutkimusaiheeseen on osin ammatillista. En kuitenkaan tutki omia opiskelijoitani, jottei opettajan auktoriteettiasema tai oppilaantuntemus vaikuta liikaa tutkimukseen.

Ennen kirjoitelmien analyysia anonymisoin tekstit. Vanhimmat tekstit kirjoitin uudelleen tekstinkäsittelyohjelmalla, ja uusimmat olivat valmiiksi tekstitiedostoissa. En tehnyt tekstien kieliasuun minkäänlaisia korjauksia. Lisäsin kirjoitelmiin keräysvuoden ja järjestysnumeron: esimerkiksi 14/37 merkitsee koko aineiston 37. tekstiä vuodelta 2014. En huomioi analyysissa sukupuolta, koska se on vain yksi kirjoittamiseen vaikuttava tekijä (ks. myös Cameron 2005; Jones–Myhill 2007). Aluksi kirjoitelmien analyysi oli melko vapaata, ja ensimmäisten analyysikierrosten aikana täydensin aineistoa. Aineistoa voi pitää riittävänä, sillä uusimmissa teksteissä ei enää noussut esiin asioita, joita myös vanhemmissa teksteissä ei olisi ollut (ks. Pietikäinen–Mäntynen, 2009, 160–161). Koska samat seikat toistuvat koko aineistossa, saattaa samanlaisia näkemyksiä olla myös muilla lukiolaisilla, vaikka tilastollisiin yleistyksiin ei olekaan aihetta (Eskola–Suoranta 1998, luku 4).

2 Kirjoittamisen diskurssit lukiolaisten teksteissä

Ivaničn mukaan (2004) erilaiset tavat puhua kirjoittamisesta toteuttavat kirjoittamisen diskursseja. Ivanič kuvaa artikkelissaan kuuden esittelemänsä kirjoittamisen ja sen oppimisen diskurssin taustoja sekä ilmenemistä teksteissä ja luettelee erilaisia ilmaisuja, joista diskurssin voi tunnistaa. Nojaan tähän malliin sekä siihen perustuvaan aiempaan tutkimukseen (erit. Erra–Svinhufvud 2017) analysoidessani kirjoitelma-aineistoa. Ivaničn viitekehystä on aiemmin esitelty suomeksi useissa lähteissä (mm. Erra–Svinhufvud 2017; Svinhufvud 2016), joten kuvailen kunkin diskurssin vain lyhyesti. Seuraavaksi käsittelem kirjoittamisen diskurssien ilmenemistä lukiolaisten kirjoitelmissa.

2.1 Taitodiskurssi lukiolaisten kirjoitelmissa

Taitodiskurssi hahmottaa kirjoittamisen kielioppitiedon soveltamisena ja oikeinkirjoitusnormien noudattamisena. Se keskittyy tekstituotokseen ja saattaa kokonaan sivuuttaa kontekstin merkityksen, jolloin kirjoittamista näyttävät ohjaavan samat säännöt kaikissa tilanteissa. (Ivanič 2004, 227–229.) Usein se kuitenkin kimputtuu yhteen muiden diskurssien kanssa (Erra–Svinhufvud 2017, 337; Randahl 2011). Taitodiskurssi näyttyy virheiden pohtimisena sekä kirjoittamisen ongelmien tarkasteluna erilaisten kielioppiin liittyvien käsitteiden avulla (Ivanič 2004, 228). Diskurssi näkyy valtaosassa aineistoni kirjoitelmista: monille tutkimukseeni osallistuneista lukiolaisista kirjoittaminen on virheiden tekemistä tai niiden välttämistä. Sellainen teksteistä saatu palaute, joka noudattaa taitodiskurssia, saattaa olla helppo hyväksyä, koska kieliopin ja oikeinkirjoituksen säännöt ovat ainakin osin yksiselitteiset. Seuraavissa esimerkeissä virheet ja säännöt tekevät oppimisen näkyväksi:

(1) Äidinkielen opiskelussa ja kirjoittamisessa latistaa se, että kirjoittamassani tekstissä on aina jotain väärin. En tarkoita nyt kielioppivirheitä, koska niistä tietenkin pitää huomauttaa ja haluaisin todella päästä näistä virheistä pois! (14/37)

(2) Tykkään säännöistä ja tämän takia kielioppisäännöt, pilkutukset ja oikeinkirjoitukset ovat mielestäni kivoja. On kiva huomata kehittyvän kirjoittajana enemmän ja enemmän koulussa tehtyjen kirjoitustehtävien takia. (15/45)

Taitodiskurssiin kytkeytyykin opiskelijoiden teksteissä tavoitteellisuus. Esimerkissä 1 kirjoittaja kuvaa lannistavaa palautetta, jonka voi koulukontekstissa päätellä tulevan opettajalta. Hän kuitenkin irrottaa kielioppivirheet ikävästä palautteesta. Virheet näyttävät eräänlaisena olotilana, josta kirjoittaja haluaa vapautua (KS s.v. *päästä*). Koska taidon opettaminen on eksplisiittistä (Ivanič 2004, 227–229), on joidenkin opiskelijoiden melko helppo hahmottaa, miten oma kirjoittaminen on kehittynyt ja miten sitä voisi jatkossa kehittää, kun kirjoittamista tarkastellaan taitodiskurssin valossa kuten esimerkissä 2.

Kirjoittamisen arvioinnissa taito korostuu. Peruskoulun päättövaiheen oppimistulosten arviointi painottaa taitoa (Harjunen–Rautopuro 2015, 29), ja diskurssi on vahva myös ylioppilaskokeessa (Erra–Svinhufvud 2017, 324–327), joka luo käytänteitä lukion arkeen ja jossa ”opettaja osoittaa virheet alleviivauksin” (YTL 2012, 11). Tästä syystä opiskelijat saattavat ehkä ajatella, että vaikeinta kirjoittamisessa on oikeinkirjoitus tai kielioppi, ja myös tekstien hiominen saattaa kohdistua kielen tasoon (Ranta 2007, 87–116). Ylioppilaskokeen arviointiperusteissa rakentuva hierarkia (Erra–Svinhufvud 2017, 338–341) kuitenkin osoittaa taitodiskurssin ilmentävän pikemminkin sitä kirjoittamista, mitä vähimmillään pitäisi osata. Kallionpään (2017, 194–195) mukaan taitodiskurssi ei sovelukaan uusien kirjoitustaitojen lähtökohdaksi, ja Barton (2007, 161–163) esittää, että se pitää yllä rajoittunutta käsitystä kirjoittamisesta.

Taitodiskurssi rakentaa mallia kirjoittajasta, joka hallitsee kieliopin ja oikeinkirjoituksen säännöt. Monet opiskelijat hahmottavat tämän tavoitteeksi, mutta kaikki eivät kuitenkaan omaksu diskurssin tarjoamaa subjektipositiota (ks. Burgess–Ivanič 2010, 236–237; Ivanič 1998, 27–29). Esimerkissä 3 kirjoittaja tuntuu pitävän todellisena kirjoittamisena jotakin muuta kuin taitodiskurssin mukaista tekstausta, kaunokirjoitusta ja kielioppia (Ivanič 2004, 227–229):

(3) Näin aluksi on pakko todeta, että amatöörihän minä olen. Kyllä, amatööri olen vaikka kirjoittamaan ne minut ja ikätoverini laittoivat jo ensimmäisellä luokka-asteella. Tekstausta opettivat. Kaunokirjoitusta opetettiin kai seuraavana vuonna; varmaa tietoa en osaa sanoa kun ei muisti riitä moiseen. Äidinkielen osalta se peruskoulu oli hyvin pitkälti sitä pelkkää kielioppia. Ei siitä osannut innostua. Mutta lukiossa kun ollaan keskitytty itse kirjoittamiseen niin on siitä mielenkiintoisempaa tullut. (06/19)

Opiskelija käsittelee kirjoittamisen oppimista puheenomaisesti, mitä ilmentää esimerkiksi artikkelimainen *se*-pronominin käyttö (VISK, § 1418). Kirjoittamisen opettajiin hän viittaa ensin pronominilla *ne*, jolla ei ole tekstissä korrelaattia. Opettajat ovat etäisiä toimijoita ja oppilaat toiminnan kohteita. Kirjoittaja käyttää nollapersoonalauseita käsitellessään kokemustaan peruskoulun äidinkielenopetuksesta ja tuntuu tarjoavan kokijan paikkaa lukijalle: hän ei itse *osannut innostua*, mutta ehkäpä lukija tai kukaan muukaan ei olisi vastaavassa tilanteessa osannut (VISK § 1348). Katkelman lopussa rakentuu vastakainasettelu, joka syntyy kontrastiivisten *mutta*-konjunktion ja *itse*-sanavan avulla (VISK § 1101; § 768). *Mutta*-lauseessa opiskelija ilmaisee, että itse kirjoittaminen, siis lukiossa opiskeltava kirjoittaminen, on muuta kuin kielioppia.

2.2 Luovuusdiskurssi lukiolaisten kirjoitelmissa

Ajatus, että tietynlainen kirjoittaminen on oikeampaa tai todempaa kuin toinen, saattaa liittyä taitodiskurssista voimakkaasti eroavaan luovuusdiskurssiin. Diskurssin mukaan kirjoittaminen on itsessään arvokasta, ja usein tekstien aiheet liittyvät kirjoittajien omiin

kokemuksiin. Hyvän kirjoittamisen kriteerit tulevat kaunokirjallisuudesta, ja oppiminen on implisiittistä: kirjoittamalla paljon ja lukemalla hyviä tekstejä tulee paremmaksi kirjoittajaksi. Arviointi perustuu vaikuttavuuteen ja kiinnostavuuteen. (Ivanič 2004, 229–230.) Luovuusdiskurssiin nojataan lähes kaikissa aineistoni kirjoitelmissa. Opiskelijoiden teksteissä diskurssi ilmenee omaperäisyyden tai itseilmaisun käsittelynä sekä viittauksina kaunokirjallisiin tekstilajeihin (esimerkki 4). Luova kirjoittaminen voi tuntua ainoalta todelliselta kirjoittamiselta, jota ilman kirjoittaja ei ole oikeastaan ”kirjoittaja” (5):

(4) Tykkään kirjoittaa luovasti, mutta en tykkää tarkkailla kielioppisääntöjä. Kirjoittaminen olisi koulussa kivempaa jos saisi enemmän pisteitä siitä onko teksti hienoa ja luovaa eikä siitä onko pilkut ja pisteet paikoillaan. Kirjoittaminen on mielestäni hyvä tapa ilmaista itseään ja opin myös hyvin kirjoittamalla. En kuitenkaan aina jaksaisi kirjoittaa, sillä jos aihe ei ole mieluinen voi kirjoittaminen tuntua puuduttavalta. Tykkään kirjoittaa myös tekstitaitoa, mutta esseet joissa saa käyttää luovuutta tuntuvat miellyttävimmiltä. (15/43)

(5) Fiktiivistä kitrjoittamista [sic] ei juurikaan enää koulussa harjoiteta, mikä on sääli. Varmaankin sen takia en edes oikein tiedä millainen olen kirjoittajana. (14/34)

Toisinaan opiskelijat tarkastelevat koulun kirjoittamista pohtimalla, mikä olisi itselle miellyttävää, kuten esimerkissä 4. Tämä voi liittyä tehtävänantoon, joka ohjaa huomiota kirjoittajaan itseensä, mutta kyse on myös luovuusdiskurssista, jossa arvostetaan itseä kiinnostavia aiheita. Tulkitkaa tukee kieliopin ja luovuuden välinen vastakkainasettelu, joka rakentuu *mutta*-lauseen avulla heti katkelman alussa. Luovuusdiskurssista kielivät myös kirjoittamisen määrittäminen ilmaisuksi sekä ajatus sen oppimisesta kirjoittamalla. Esimerkeissä 4 ja 5 on merkittävä ero: ensimmäisessä diskurssi on relevantti koulussa, sillä kirjoittajan mukaan luovuutta tarvitaan esseekirjoittamisessa, kun taas toisessa luovuusdiskurssi ei liity kouluun, jossa fiktiivisiä tekstejä ei kirjoiteta. Esimerkin 4 kirjoittajan käsitys on lähempänä ylioppilaskokeen käsitystä (Erra–Svinhufvud 2017, 328–329).

Luovuusdiskurssi näkyy aineistossani selvästi muita diskursseja voimakkaammin. Tähän voi vaikuttaa peruskoulu, jossa luovalla diskurssilla on ollut melko vahva jalansija (ks. Pentikäinen–Routarinne–Hankala–Harjunen–Kauppinen, M.–Kulju 2017, 163–164), vaikkei se olekaan ainakaan nykyisin arvioinnin keskiössä (Harjunen–Rautopuro 2015, 29). Lukiolaiset tukeutuvat luovuusdiskurssiin opetussuunnitelmia ja ylioppilaskoetta enemmän (Erra–Svinhufvud 2017, 327–329). Myös ruotsalaisessa tutkimuksessa (Randahl 2011) luovuusdiskurssi oli vahva lukioikäisten keskuudessa silloinkin, kun opetus painotti muita näkökulmia.

2.3 *Prosessidiskurssi lukiolaisten kirjoitelmissa*

Prosessikirjoittamisen teoria perustuu kirjoittamisen tutkimukseen ja korostaa kirjoittajan kognitiivista prosessia sekä käytännöllisiä työprosesseja, kuten suunnittelua, muokkausta ja tarkistusta (Flower–Hayes 1981). Prosessidiskurssiin kuuluvat viittaukset kirjoittamisen vaiheisiin tai toimintatapoihin, kuten yhteistyöhön, vertaispalautteeseen ja pienryhmätyöskentelyyn (Ivanič 2004, 231–232). Prosessikirjoittamisen merkitys näkyy aineistossani esimerkiksi aloittamisen tai muokkaamisen käsittelyinä, mutta opiskelijat eivät yleensä itse käytä diskurssia, vaan tekstejä analysoiva tutkija tai opettaja huomaa tarkastelun liittyvän prosessiin. Näin on esimerkissä 6, jossa ideoiden runsas määrä tekee teksteistä jäsentymättömiä:

(6) Tekstitaidot ja esseet on välillä hankalia lähinnä, koska niiden erottaminen ja ”viralliset” säännöt ovat hankalia nekä [sic] tahdo muistaa niitä. Kirjoitaesani [sic] helposti hypin asioista toiseen, koska mielessä pyörii ideoita välillä liikaa. Tämän takia välillä keksin lisää ideoita tekstiin jälkikäteen. (14/32)

Esimerkin alussa kirjoittaja kuvaa koulun tekstilajeihin liittyviä vaikeuksia: sana *hankala*, joka tässä merkitsee ’vaikeasti tehtävää’ tai ’vaivalloista’, toistuu (KS s.v. *hankala*). Seuraavaksi täsmentyy, mikä kirjoittamisesta tekee vaikeaa. Lukiolainen kuvaa kirjoittamista eikä lopputulosta, mutta tuotetun tekstin voi päätellä olevan epäkoherentti. Ratkaisu löytyisi kenties suunnittelemisesta ja muokkaamisesta. Moni lukiolainen kertoo teksteihin jäävistä sisällöllisistä ja kielellisistä virheistä, mutta harva kertoo muokkaavansa tekstejään. Näin on siitä huolimatta, että kirjoitusprosessi on kuulunut myös peruskoulun opetussuunnitelmiin (Murtorinne 2005) ja kaikki tutkimukseen osallistuneet olivat siinä vaiheessa opintoja, että sitä oli käsitelty ainakin lukion ÄI2-kurssilla.

Erilaisista vaiheista koostuva kirjoittamisprosessi ei siis juurikaan näy opiskelijoiden teksteissä, mutta aineistossa on yksittäisiä esimerkkejä tekstin suunnittelusta, luonnostelusta ja muokkaamisesta, ja yleensä opiskelijat tuovat esiin, etteivät he osaa tai halua suunnitella tai muokata tekstejään (myös Ranta 2007). Prosessikirjoittamisen diskurssi ei siis kovinkaan usein tarjoa lukiolaisille subjektipositiota, johon asettua. Esimerkin 7 kirjoittaja kuitenkin kertoo suunnittelevansa tekstejään ajatuskartan avulla, ja esimerkin 8 viimeisessä virkkeessä kirjoittaja ilmaisee, että tekstin suunnittelu olisi tarpeen:

(7) Tämä teksti ei välttämättä ole hirveän johdonmukainen, eikä varmaan tarvitsekaan, mutta yleensä teen ajatuskartan, jonka mukaan on helppo kirjoittaa, kun kirjoittaa karttaan asiat, jotka kirjoitelmaan haluaa ja miettii rakenteen. Ennen lukiota en tätä käyttänyt, mutta voin sanoa, että arvosanani olisivat huomattavasti ilman, tosin kaikki eivät tykkää. (06/20)

(8) Kirjoittaminen on hauskaa kun pääsee kunnolla vauhtiin, mutta minulla kestää aina kauan ennen kuin keksin mitä kirjoitan. Useasti jos vaikkapa kirjoitetaan kuva-analyysejä tai novellianalyysejä keksin hyvin mitä kirjoita [sic], mutta

sitten kun olen kirjoittanut puolet tekstistä huomaa, että välistä puuttuu jotain enkä tietenkään jaksa kumittaa kaikkea vaan jätän sen sellaiseksi kuin se on ja saan huonon numeron. Minun pitäisi miettiä tarkemmin mitä kirjoitan ennen kun aloitan kirjoittamaan. (06/14)

Esimerkissä 7 kirjoittaja esittää kielteisen arvion tutkimusta varten kirjoittamastaan tekstistä ja vihjaa, että epäjohdonmukaisuus johtuu suunnittelemattomuudesta. Kontrastiivisella *mutta*-lauseella kirjoittaja erottaa kirjoitustilanteen tavanomaisesta, ja kenties hän pitää ajatuskartan avulla kirjoitettuja tekstejään johdonmukaisina. Esimerkissä 8 opiskelija kuvaa kirjoitustilannetta, joka ei pääty hyvin. Katkelman viimeisessä virkkeessä opiskelija evaluoi kertomaansa ja tuo esiin, että miettiminen eli tekstin suunnittelu saattaisi tuottaa paremman lopputuloksen.

Vaikka aineistossani on jonkin verran viitteitä prosessidiskurssista, ei kirjoittaminen näytä koostuvan erilaisista vaiheista. Kirjoittamiseen ei liity tekstin kehittäminen enää palautteen jälkeen, ja vain harvat kertovat tekstin suunnittelusta. Tämä on kiinnostavaa, sillä prosessidiskurssi on kuitenkin hyvin täsmällisesti läsnä lukion opetussuunnitelmassa (Erra–Svinhufvud 2017, 329–330; Ranta 2007, 278–279). Ristiriidan syitä voi etsiä mm. arvioinnista, sillä ylioppilaskokeen arviointiperusteissa diskurssi ei näy (Erra–Svinhufvud 2017, 329–330).

2.4 Genrediskurssi lukiolaisten kirjoitelmissa

Genrediskurssi näkee kirjoittamisen tekstilajin tuottamisena ja korostaa tekstien lingvistisiä eroja, joihin tarkoitus ja konteksti vaikuttavat. Kirjoitettaessa tekstilajien ominaispiirteet voivat olla tekstin sisältöä tärkeämpiä. Oppiminen on osin implisiittistä, mutta tekstilajien käytänteitä myös opetetaan esimerkiksi mallien ja tekstien ominaisuuksien kuvaamiseen tarvittavien kielitieteellisten käsitteiden avulla. (Ivanič 2004, 232–234.) Aineistossani genrediskurssi ilmenee tekstilajien luettelemisena, ja siihen on jonkinlaisia viittauksia noin kolmanneksessa teksteistä. Esimerkissä 9 lukiolainen käsittelee todennäköisesti omaa kokemustaan lukion kirjoittamisesta ja tekstilajien vaativuudesta, ja esimerkiksi 10 käsittelee liikkuu enemmän yleisellä tasolla, vaikka kirjoittaja viittaa myös itseensä:

(9) Arvosteluja ja analyysyjä ja referaatteja on suhteellisen helppo tehdä, koska niihin on hyvät ohjeet ja tietyt jutut mitä niihin täytyy laittaa. (06/16)

(10) Kirjoittaminen on tekstien tuottamista. Siihen törmää joka päivä erilaisissa yhteyksissä. Nykyään ihmiset kirjoittavat eniten netissä, jossa on helppo jakaa omia mielipiteitään erilaisten kanavien kautta. Itse kirjoitan paljon tilanpäivityksiä netissä. Erilaisia tekstilajeja voivat olla kauno, ja tieteelliset tekstit. Myös koulussa kirjoitetaan paljon, esimerkiksi esseetekstejä ja tekstitaitoa. (14/29)

Esimerkissä 9 opiskelija liittyy helppouden tiettyihin tekstilajeihin ja kuvaa kirjoittamista genrediskurssin mukaisesti ohjeiden noudattamisena. Hän tuntuu käsittelevän omaa

kokemustaan, mutta ilmaisee kokemuksen nollapersoonan avulla ja tarjoaa näin kokijan paikkaa myös lukijalle (VISK § 1348). Esimerkissä 10 ensimmäinen virke määrittelee kirjoittamisen tekstien tuottamiseksi, minkä jälkeen huomio kiinnittyy erilaisiin kirjoittamisympäristöihin ja tekstilajeihin. Kirjoittaminen näyttäytyykin sekä tekstien että lajien tuottamisena. Katkelman lopussa lukiolainen siirtää huomion kouluympäristöön ja lisää luettelonsa koulun tekstilajeja. Aiemmin mainitut lajit eivät välttämättä liitykään kouluun, sillä niitä kirjoittavat *ihmiset*, joka on lukiolaisia laajempi ryhmä.

Myöskään genrediskurssi ei ilmene opiskelijoiden teksteissä yhtä voimakkaasti kuin taito- ja luovuusdiskurssit. Tämä voi johtua osin siitä, että Ivaničín mallissa se hahmottuu muun muassa erilaisten käsitteiden käyttönä (Ivanič 2004, 232–234), johon opiskelijat eivät opinnoistaan huolimatta ole välttämättä kovin harjaantuneita. Toisaalta esimerkiksi tekstilajeista puhuminen saattaa nostaa käsittelyn yleiselle tasolle, jolloin oma kokemus kenties etäännyy (Mason 2002, 230). Näin on esimerkiksi 10, jossa kirjoittaja määrittelee kirjoittamista ja puhuu yleisesti ihmisistä ennen kuin siirtyy omaan kirjoittamiseensa.

Selvimmän genrediskurssi ilmeneekin vuoden 2014 aineistossa. Kyse voi olla koulu- ja opettajakohtaisista eroista, mutta koska suomalainen koulumaailma on varsin yhtenäinen (Kauppinen, A. 2011, 358–359), on perusteltua pohtia tehtävänantojen vaikutusta. Toin aiemmin esiin, että vuoden 2014 aineistossa kirjoittamista käsitellään myös hyvin yleisellä tasolla. Genrediskurssi tuntuukin korostuvan kirjoittamista määritellessä. Kenties se ei tarjoudu oman kirjoittamisen pohtimiseen yhtä hyvin kuin taito- ja luovuusdiskurssit siitäkään huolimatta, että nämä kaikki keskittyvät tekstituotokseen esimerkiksi kirjoittamisen kontekstin sijaan (vrt. Randahl 2011).

2.5 Sosiaalisten käytänteiden diskurssi lukiolaisten kirjoitelmissa

Sosiaalisten käytänteiden diskurssissa tekstit ja kirjoittamisprosessit liittyvät vuorovaikutukseen ja kirjoittamisen sosiaaliset tavoitteet ovat tärkeitä. Diskurssi ei aseta etusijalle koulukirjoittamista, ja kirjoittamista opitaan sosiaalistumalla. Oppiminen ei kohdistu vain tekstin rakentamiseen, vaan se ulottuu sosiaaliseen kontekstiin, kuten erilaisiin kirjoittamisen olosuhteisiin. Arviointi painottaa sosiaalisten päämäärien saavuttamista. (Ivanič 2004, 234–237.) Aineistossani sosiaaliset tavoitteet, kuten ymmärtäminen tai vuorovaikutus, ovat usein jollakin tapaa ristiriidassa muiden tavoitteiden kanssa:

(11) Tavallisesti saatan kyllä eksyä pahasti kirjoittamaan ihan puhekielellä, sen huomaa joistakin aineista esimerkiksi. Mutta kunhan siitä saa selvää. (06/12)

(12) Olen luultavasti aika tylsä kirjoittaja. Kirjoitan harvoin milläänlailla luovaa tekstiä ja suurin osa tuottamastani tekstistä syntyykin WhatsApp-viestien muodossa tai sähköposteina. Kirjoittamiseni on siis suurimmilta osin suoraa kanssakäymistä muiden kanssa eivätkä yksittäiset viestit ole kovinkaan pitkiä. (14/34)

Esimerkin 11 kirjoittaja kuvaa puhekielisyyttä käyttäen *eksyä*-verbiä, joka merkitsee 'harhautumista' (KS s.v. *eksyä*). Tämä implikoi kirjoittajan pitävän puhekielellä kirjoittamista epätoivottuna, ja tulkintaa vahvistavat adverbi *pahasti* ja partikkeli *ihan*. Aineen tekstilaji kontekstualisoi tilanteen kouluun. Rinnastuskonjunktio *mutta* aloittaa kontrastiivisen lauseen, joka näyttyytymy eräänlaisena selityksenä tai puolustuksena ja synnyttää ristiriidan: vaikka puhekielisyyden on hairahdus, on ymmärtäminen kirjakielisyyttä tärkeämpää. Esimerkissä 12 kirjoittaja esittää itsestään väitteen, jota perustelee seuraavissa tukivirkeissä. Lukiolainen kertoo kirjoittavansa ollakseen vuorovaikutuksessa toisten kanssa, eikä pidä tekstejään luovina. Syntyy vaikutelma, että sosiaalisten tavoitteiden saavuttaminen on ristiriidassa luovuuden kanssa, ja tekstien lyhyyskin näyttyytymy kielteisessä valossa, vaikka todellisuudessa monissa kirjoitustilanteissa tavoitellaan napakkaa ja tiivistä ilmaisu.

Sosiaalisten käytänteiden diskurssi ei tunnukaan liittyvän aineistossa kouluun. Tulos on samansuuntainen kuin opetusta ohjaavien dokumenttien analyysissä (Erra-Svinhufvud 2017), ja sitä voi pitää osin odotuksenmukaisena, ainakin kirjoittamiseen liittyvän arvioinnin näkökulmasta. On kuitenkin keskeistä huomata, että jos koulussa sivuutetaan vapaa-ajan kirjoittamista, saatetaan sivuuttaa toimintaa, joka olisi opiskelijoille merkityksellistä ja motivoivaa (Kallionpää 2014, 273; Kauppinen, A. 2011; Lillis 2013, 75–77).

Myös kirjoittamiskulttuurin yksinäisyys (esim. Erra 2018; Harjunen–Rautopuro 2015) tulee esiin diskurssien analyysissä. Kuvatessaan kirjoittamista lukiolaiset eivät juuri kuvaa toimintaa, johon muut ihmiset osallistuvat, eivätkä he näe itseään osana kirjoittavia ryhmiä (ks. Ivanič 2004, 234–237). Yhdessä kirjoittamiseen harjaantuminen voi kuitenkin olla hyödyllistä niin jatko-opintojen kuin työelämänkin kannalta. Vaikka yksinäisyyden ja yksilöllisyyden vahva asema on yksilösuorituksiin keskittyvän arvioinnin näkökulmasta odotuksenmukainen, voisi koulussa olla tilaa myös yhteiskirjoittamiselle. Peruskoulun opetussuunnitelmissa on korostettu paljon yhteistyötä ja yhteisöllisyyttä (Murtorinne 2005, 21), ja yhteistyötä painotetaan myös lukion opetussuunnitelmassa (LOPS 2003; 2015). Jos toiminta on yksinäistä, ei oppiminen ole yhteisöllistä.

2.6 Sosiopoliittinen diskurssi lukiolaisten kirjoitelmissa

Sosiopoliittinen diskurssi on osin päällekkäinen sosiaalisten käytänteiden diskurssin kanssa, koska molemmat korostavat kirjoittamisen kontekstin merkitystä. Sosiopoliittinen konteksti on kuitenkin laajempi, sillä se huomioi myös valtasuhteet: kirjoittaja hyödyntää sekä diskursseja, jotka esittävät maailman tietyillä tavoilla, että lajeja, jotka ovat tietynlaisen sosiaalisen vuorovaikutuksen käytänteitä. Kirjoittamisen oppiminen on kielellisten valintojen tarkastelua sekä tietoisuutta valtarakenteista, jotka ohjaavat kirjoittajaa. (Ivanič 2004, 237–240.)

Aineistossani sosiopoliittinen diskurssi on kaikista vähiten esillä. Esimerkissä 10 lukiolainen tuo esiin, että ihmiset voivat jakaa mielipiteitään kirjoittamalla. *Jakaa*-verbi merkitsee tässä 'antamista' tai 'osallistumista' (KS s.v. *jakaa*), ja koska subjekti on monikollinen *ihmiset*, voi toimintaan tulkita liittyvän vastavuoroisuutta. Kirjoittaja ei kuitenkaan

puhu omasta toiminnastaan tai kirjoittamisesta koulussa vaan käsittelee aihetta yleisesti. Sen sijaan esimerkin 13 kirjoittaja on omaksunut diskurssin siinä mittakaavassa kuin sen voi lukiossa ylipäänsä odottaa toteutuvan (ks. Erra–Svinhufvud 2017):

(13) Kirjoittamisen osaaminen on tärkeää, koska esimerkiksi mielipidekirjoitusten vakuuttavuus riippuu paljon siitä, miten ne ovat kirjoitettu. Asiallisesti muotoillut ja perustellut argumentit ovat tehokkaampia muuttamaan lukijan ajatuksia, kuin pelkkä omien mielipiteiden kertominen ja ”olen oikeassa, muut väärässä”- asenne. (14/28)

Kirjoittaja tarkastelee tekstien vakuuttavuutta ja argumentointia sekä perustelee niillä kirjoittamisen osaamisen arvoa. Osaamisen käsittely vihjaa, että kirjoittamista pohditaan koulukontekstissa. Lukiolainen tarkastelee aihetta etäältä ja yleisesti, mutta ei ainakaan sulje pois mahdollisuuksiaan vaikuttaa kirjoittamalla.

Kirjoitelma-aineistossa ei käsitellä lainkaan eettisiä kysymyksiä ja kirjoittajan omaa vastuuta, vaikka ne tulevat esiin opetussuunnitelman perusteiden oppiaineita yhdistävissä aihekokonaisuuksissa (Erra–Svinhufvud 2017, 335). Tämä voi kieliä siitä, etteivät opiskelijat pidä näkökulmaa kirjoittamisen kannalta keskeisenä, tai siitä, että he eivät hahmota itseään sellaisina toimijoina, joiden valinnoilla olisi merkitystä.

3 *Lopuksi: tavoitteeksi kokonaisvaltainen kirjoittamisen opetus*

Tässä artikkelissa pyrin Ivaničnin viitekehukseen tukeutuen selvittämään, mitä kirjoittamisen diskursseja lukiolaisten tekstit kaiuttavat. Valmiin mallin käyttämiseen liittyy rajoituksia. Vapaampi analyysi olisi ehkä auttanut löytämään myös muita diskursseja, mutta toisaalta valittu lähestymistapa mahdollistaa tulosten vertailun muihin tutkimuksiin ja näyttää, mitkä diskurssit ovat vain heikosti edustettuna. Ivaničnin malli ei ole ongelmaton kuvaus kirjoittamisen diskursseista, sillä genrediskurssi ja sosiaalisten käytänteiden diskurssi ovat nykyisin ainakin osin päällekkäisiä (Erra–Svinhufvud 2017, 321–322). Kirjoitelma-aineistossa ne kuitenkin näyttäytyvät erillisinä käsitteellistyksinä, minkä vuoksi niitä voi olla hyödyllistä tarkastella myös jatkossa omina näkökulminaan.

Aineistossani diskurssit painottuvat eri tavalla kuin opetusta ohjaavissa dokumenteissa. Lukiolaisten tekstejä dominoivat taito- ja luovuusdiskurssi, jotka ovat osin vastakkaisia näkemyksiä. Genrediskurssi on jossain määrin edustettuna, ja kirjoittamisen prosessia sekä sen sosiaalisuutta tai sosiopoliittisuutta käsitellään varsin vähän. Opetussuunnitelmat sen sijaan painottavat eri asioita: niissä kirjoittaminen hahmottuu jonkin verran taitona tai prosessina ja hyvin usein tekstilajin tuottamisena. Opetussuunnitelmissa taitodiskurssi vaikuttaa ennen kaikkea taustalla eikä tule selvästi esiin yksittäisten kurssien sisällöissä ja tavoitteissa. Luovuusdiskurssiin on vain yksittäisiä viittauksia. Ylioppilaskokeen määräyksissä taas painotetaan taito- ja genrediskursseja, ja kirjoittamisen prosessiin tai sosiaalisuuteen liittyvät seikat eivät näyttäyty. Luovuusdiskurssi ja sosiopoliittinen

diskurssi näkyvät vain vähän, lähinnä arviointiperusteiden parhaiden tekstien kuvauksissa. (Erra–Svinhufvud 2017.) Kirjoitetut opetussuunnitelmat näyttävätkin olevan ikään kuin ideaaleja, joista vain osa toteutuu koulussa kunnolla (esim. Remillard–Heck 2014). Toki on huomattava, että tutkimukseen osallistuessaan aineiston kirjoittajat ovat olleet eri vaiheissa opintojaan ja esimerkiksi ylioppilaskirjoitusten jälkeen olisi voinut nousta esiin toisenlaisia näkökulmia.

Ivanič (2004, 240–242) suosittelee opetukseen kirjoittamisen kokonaisvaltaisuutta, joka merkitsee kaikkien kirjoittamisen diskurssien sekä tekstin, kirjoitustilanteen, prosessin ja sosiokulttuurisen kontekstin vaikutuksen huomioimista (myös esim. Peterson ym. 2018; Randahl 2011; Svinhufvud 2016). Tutkimukseni valossa kokonaisvaltaisuuden tavoittelu voikin olla hyvä lähtökohta lukion kirjoittamisen opettamisen kehittämiseksi. Opetuksen perustana voi pitää taitodiskurssia, joka on aineistossani varsin vahva. Taitoon keskittyvää kirjoittamista on kritisoitu (Kallionpää 2014), mutta aineistossani se näyttäytyy myös myönteisessä valossa kenties konkreettisuutensa vuoksi. Ylioppilaskokeessa taitodiskurssi ilmentää sitä osaa kirjoittamisesta, joka on vähimmillään osattava (Erra–Svinhufvud 2017, 338–341). Sääntöjen ja kieliopin opiskelu onkin edelleen hyödyllistä myös lukiotasolla, mutta on muistettava, että kyseessä on vain yksi osa kirjoittamista ja taitavien tekstintekijöiden osaaminen on monipuolisempaa (Erra–Svinhufvud 2017; Ranta 2007).

Luovuusdiskurssi on aineistossani niin voimakas, että lähes kaikki kirjoitelmat nojaavat siihen, vaikka opetussuunnitelmissa ja ylioppilaskokeessa sitä ei painoteta (Erra–Svinhufvud 2017). Kyse voi olla institutionaalista kontekstia laajemman sosiokulttuurisen ympäristön vaikutuksesta lukiolaisten ajatteluun. Myös Randahlin (2011) aineistossa luovuusdiskurssi kukoisti lukiolikäisten käsityksissä, vaikka opetus ei sitä korostanut. Näyttääkin siltä, että opiskelijoilla on käytössään enemmän diskursseja kuin opettajat opetuksessaan painottavat (mts. 100). Luovuusdiskurssi on niin voimakas, ettei sitä mielestäni voi lukiossa täysin sivuuttaa. Jos opetuksen tavoitteet ovat ristiriidassa opiskelijoiden käsitysten kanssa, on asiaa puitava oppitunneilla. Toisaalta luovan kirjoittamisen menetelmiä kannattaa hyödyntää myös asiatekstien kirjoittamisessa (Hesse 2010; Juutinen 2004).

Merkille pantavaa aineistossani on opiskelijoiden etäinen suhde prosessikirjoittamiseen (vrt. Randahl 2011). Prosessidiskurssi on täsmällisesti läsnä opetussuunnitelmissa mutta ei käytännössä lainkaan ylioppilaskokeen määräyksissä (Erra–Svinhufvud 2017). Tämä epäsuhta selittyy sillä, että kirjoittamisen arviointi kohdistuu tekstiin eikä prosessiin. Aineistoni perusteella näyttää siltä, etteivät monet lukiolaiset joko halua tai osaa suunnitella ja muokata tekstejään. Myöskään prosessikirjoittamiseen liittyvät työtavat kuten yhteistyö tai vertaisarviointi (Ivanič 2004, 232) eivät näy aineistossani. Tulos tukee Rannan (2007) tutkimusta, jonka mukaan lukiolaiset ovat varsin taitamattomia tekstin muokkaajia vielä juuri ennen ylioppilaskoetta. Voisiko syytä etsiä lukion tiukasta aikataulusta? Kirjoittamisen prosessia käsitellään kahdella pakollisella kurssilla (Erra–Svinhufvud 2017, 329–330; LOPS 2015, 42–46), mutta onko lukion arjessa aikaa suunnitella tekstejä ja muokata niitä palautteen perusteella? Oppiminen edellyttää toistoa, joten myös

erilaisten kirjoittamisen vaiheiden pitäisi olla melko jatkuvasti läsnä kirjoittamista opiskellessa.

Sekä opetussuunnitelmat että ylioppilaskoe painottavat genrediskurssia (Erra–Svinhufvud 2017), ja myös aineistossani kirjoittaminen on toisinaan tekstilajin tuottamista. Kirjoittamisen sosiaalisuuden ja sosiopoliittisuuden vähäisyys on linjassa opetussuunnitelmien ja ylioppilaskokeen kanssa (mp.). Kirjoittamisen sosiaaliset tavoitteet voivat toisinaan asettua ristiriitaan muiden tavoitteiden kanssa. Oppimisen kannalta voi olla tärkeää pohtia, miksi kirjoittamisella on koulussa muitakin tavoitteita kuin ymmärretyksi tuleminen tai mihin ymmärrettävyyttä erilaisissa konteksteissa perustuu. Kirjoittamisen merkitys voi laajentua, jos se nähdään yhä useammin myös vaikuttamisena tai osallistumisena sosiaaliseen toimintaan (ks. Kallionpää 2017). Tähän suuntaan ollaankin menossa, sillä opetussuunnitelman perusteissa painotetaan yhä enemmän osallisuutta ja vuorovaikutusta niin koulun sisällä kuin yhteiskunnassakin (LOPS 2015, 16).

Lukion kirjoittamisen opetukseen liittyvät uudistukset tarjoavat tilaisuuden huomioida entistä enemmän ympäristön vaikutusta kirjoittamiskäsityksiin. Voi olla hyödyllistä, että niin opetuksen kehittäjille, oppimateriaalien tekijöille, opettajille kuin opiskelijoillekin järjestetään tilaa ja aikaa pohtia, mistä oikeastaan puhumme, kun puhumme kirjoittamisesta, ja onko meille selvää, mitä kulloinkin opiskellaan ja arvioidaan. Kirjoittamisesta sekä siihen liittyvistä tavoitteista ja mielikuvista keskusteleminen voivat olla tärkeä osa oppimista. Käytännössä tämä tarkoittaa, että joitakin muita oppiaineen sisältöjä täytyy karsia tai kurssimäärää lisätä.

Kokonaisvaltaisen kirjoittamisen pedagogiikka edellyttäisi joidenkin kirjoittamisen diskurssien vahvistamista lukiossa. Prosessin harjoittelemiselle olisi kenties järjestettävä aikaa, mutta toisaalta opiskelijat tarvitsevat myös kielioppia ja oikeinkirjoituksen taitoja. Opiskelijoiden luovuusdiskurssia kaiuttavat käsitykset olisi hyvä huomioida, etenkin jos ne ovat ristiriidassa lukioinstituution painottamien diskurssien kanssa. Vapaa-ajan sosiaalisten käytänteiden arvon tunnustaminen saattaisi parantaa joidenkin opiskelijoiden motivaatiota. Sosiaalisen median aikakaudella on tärkeää huomioida myös sosiopoliittisia seikkoja. Miten opiskelijoille taattaisiin mahdollisuus osallistua? Miten opiskelijoilla olisi kirjoittajina todellista valtaa? Miten opiskelijoiden kynien ja näppäimistöjen ääni saataisiin paremmin kuuluviin, eikä vain kuuluviin vaan osaksi kirjallista keskustelua, osalliseksi? Nämä näkökulmat tulisi huomioida opetussuunnitelmauudistuksessa, oppikirjatyössä sekä täydennyskoulutuksessa.

Lähteet

- BARTON, DAVID 2007 [1994]: *Literacy. An introduction to the ecology of written language*. Toinen painos. Blackwell, Malden
- BURGESS, AMY 2012: "I don't want to become a China Buff": Temporal dimensions of the discursive construction of writer identity. *Linguistics and Education* 23, 223–234. <https://doi.org/10.1016/j.linged.2012.04.001>
- BURGESS, AMY – IVANIČ, ROZ 2010: Writing and being written: Issues of identity across timescales. *Written*

- Communication* 27 (2), 228–255. Sage, London. <https://doi.org/10.1177%2F0741088310363447>
- CAMERON, DEBORAH 2005: Language, gender, and sexuality. *Applied Linguistics* 26 (4), 482–502. British Association for Applied Linguistics – International Association for Applied Linguistics, Oxford. <https://doi.org/10.1093/applin/amio27>
- ERRA, SATU 2018: Kirjoittamisen tarjoumat lukiossa. *Scriptum creative writing journal* 5 (1), 47–94. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä. <http://www.urn.fi/URN:NBN:fi:juu-201801091111>
- ERRA, SATU – SVINHUFVUD, KIMMO 2017: Kirjoittamisen diskurssit lukion opetus suunnitelman perusteissa ja ylioppilaskokeen määräyksissä. *Virittäjä* 121 (3), 316–354. <https://doi.org/10.23982/vir.51462>
- ESKOLA, JARI – SUORANTA, JUHA 1998: *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. E-kirja. Vastapaino, Tampere
- FLOWER, LINDA – HAYES, JOHN R. 1981: A cognitive process theory of writing. *College Composition and Communication* 32 (4), 365–387. National Council of Teachers of English, Urbana. <https://doi.org/10.2307/356600>
- GEE, JAMES PAUL 2008: *Social linguistics and literacies. Ideology in discourses*. Kolmas painos. Routledge, London. <https://doi.org/10.4324/9780203944806>
- 2014: *An introduction to discourse analysis. Theory and method*. Neljäs painos. Routledge, London.
- GRÜNN, KARL 2007: Tekstitaidot kirjallisuuden opetuksen suuntaajina. SATU GRÜNTAL ja ELINA HARJUNEN (toim.): *Näköaloja äidinkielen ja kirjallisuuteen*, 107–122. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki
- HARJUNEN, ELINA – RAUTOPURO, JUHANI 2015: *Kielenkäytön ajattelua ja ajattelun kielentämistä. Äidinkielen ja kirjallisuuden oppimistulokset perusopetuksen päättövaiheessa 2014: keskiössä kielentuntemus ja kirjoittaminen*. Kansallinen koulutuksen arviointikeskus, Helsinki. Saatavissa <https://karvi.fi/publication/kielenkayton-ajattelua-ja-ajattelun-kielentamista/>
- HELTUNEN, ANNE – JULIN, ANITA (toim.) 2008: *Kiittäen hyväksytyt. Äidinkielen ylioppilaskokeen historiaa ja nykypäivää*. Äidinkielen opettajain liitto, Helsinki.
- HESSE, DOUGLAS 2010: The place of creative writing in composition studies. *College Composition and Communication* 62, 31–52. National Council of Teachers of English, Urbana.
- HYLAND, KEN 2002: *Teaching and researching writing*. Routledge, London.
- IVANIČ, ROZ 1998: *Writing and identity. The discursual construction of identity in academic writing*. John Benjamins, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/swll.5>
- 2004: Discourses of writing and learning to write. *Language and Education* 18 (3), 220–245. Taylor & Francis, London. <https://doi.org/10.1080/09500780408666877>.
- JONES, SUSAN – MYHILL, DEBRA 2007: Discourses of difference? Examining gender differences in linguistic characteristics of writing source. *Canadian Journal of Education / Revue canadienne de l'éducation* 30 (2), 456–482. Canadian Society for the Study of Education, Ottawa. <https://doi.org/10.2307/20466646>
- JUHILA, KIRSI 1999: Tutkijan positiot. ARJA JOKINEN, KIRSI JUHILA ja EERO SUONINEN (toim.): *Diskursianalyysi liikkeessä*, 201–232. Vastapaino, Tampere.
- JUUTINEN, JARI 2004: Asiakirjoittaminen vaatii luovuutta. MINNA-RIITTA LUUKKA ja PASI JÄÄSKELÄINEN (toim.): *Hiiiden hirveä hiihtämässä: Hirveä(n) ihana kirjoittamisen opetus*, 69–78. ÄOL, Helsinki.
- JUVONEN, RIITTA 2014: *Kirjoitelma ja tekijän ääni. Kehystämisen yhdyslauseet suomenkielisen ylioppilaisaineen dialogisuuden hallinnassa*. Helsingin yliopisto, Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-0264-5>
- JUVONEN, RIITTA – KAUPPINEN, ANNELI – MAKKONEN-CRAIG, HENNA – LEHTI-EKLUND, HANNA 2011: Mitä lukiolaisten kirjoittamisesta on tutkittu? ANNELI KAUPPINEN, HANNA LEHTI-EKLUND, HENNA MAKKONEN-CRAIG ja RIITTA JUVONEN (toim.): *Lukiolaisten äidinkieli. Suomen- ja ruotsinkielisten lukiodien opiskelijoiden tekstimaiset ja kirjoitustaitojen arviointi*, 27–61. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KALLIONPÄÄ, OUTI 2014: Upper secondary school graduates' attitudes toward writing. HANNU L. T. HEIKKINEN, JOSEPHINE MOATE ja MARJA-KRISTIINA LERKKANEN (toim.): *Enabling education. Proceedings of the annual conference of Finnish Educational Research Association FERA 2013*,

- 259–286. FERA, Jyväskylä.
- KALLIONPÄÄ, OUTI 2017: *Uuden kirjoittamisen opetus. Osallistavaa luovuutta verkossa*. *Scriptum creative writing journal* 1/2017. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:juu-201701121134>
- KAUPPINEN, ANNELI 2011: Lukiolaisten tekstimaiset ja kieliasenteet – kyselytutkimuksen satoa. ANNELI KAUPPINEN, HANNA LEHTI-EKLUND, HENNA MAKKONEN-CRAIG ja RIITTA JUVONEN (toim.): *Lukiolaisten äidinkieli. Suomen- ja ruotsinkielisten lukioiden opiskelijoiden tekstimaiset ja kirjoitustaitojen arviointi*, 303–383. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KAUPPINEN, MERJA 2010: *Lukemisen linjaukset. Lukutaito ja sen opetus perusopetuksen äidinkielen ja kirjallisuuden opetus suunnitelmassa*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:juu-201701121134>
- KAUPPINEN, MERJA – PENTIKÄINEN, JOHANNA – HANKALA, MARI – KULJU, PIRJO – HARJUNEN, ELINA – ROUTARINNE, SARA 2015: Systemaattinen katsaus perusopetusikäisten kirjoittamisen opetusta ja osaamista koskevaan tutkimukseen. *Kasvatus* 46 (2), 160–175. FERA, Jyväskylä. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:ELE-1754173>
- KRONHOLM-CEDERBERG, ANNETTE 2009: *Skolans responskultur som skriftpraktik. Gymnasisters berättelser om lärarens skriftliga respons på uppsatsen*. Åbo Akademis Förlag, Åbo. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-765-505-7>
- KS = *Kielitoimiston sanakirja*. 2018. Kotus, Helsinki. URN:NBN:fi:kotus-201433. Verkkojulkaisu HTML. Päivitettävä julkaisu. [Päivitetty 6.6.2018. Viitattu 22.1.2019.]
- LILLIS, THERESE 2013: *The sociolinguistics of writing*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- LOPS 2003 = OPETUSHALLITUS 2003: *Lukion opetus suunnitelmien perusteet 2003*. Opetushallitus, Helsinki.
- LOPS 2015 = OPETUSHALLITUS 2015: *Lukion opetus suunnitelmien perusteet 2015*. Opetushallitus, Helsinki.
- MCCARTHEY SARAH J. – WOODARD, REBECCA – KANG, GRACE 2014: Elementary teachers negotiating discourses in writing instruction. *Written Communication* 31 (1), 58–90. Sage, London. <https://doi.org/10.1177/0741088313510888>
- MASON, JENNIFER 2002: Qualitative interviewing: asking, listening and interpreting. TIM MAY (toim.): *Qualitative research in action*, 225–241. Sage, London.
- MURTORINNE, ANNAMARI 2005: *Tuskan hauskaa! Tavoitteena tiedostava kirjoittaminen. Kirjoittamisprosessi peruskoulun yhdeksännellä luokalla*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä. <http://urn.fi/URN:ISBN:951-39-2258-8>
- MÄNTYNYNEN, ANNE – PIETIKÄINEN, SARI 2009: *Kurssi kohti diskurssia*. Vastapaino, Tampere.
- MIKKONEN, INKA 2010: ”Olen sitä mieltä, että...” Lukiolaisten yleisönosastotekstien rakenne ja argumentointi. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-3826-0>
- OJA, OUTI 2018: Äidinkielen digitaalinen ylioppilaskoe kirjoitetaan ensimmäistä kertaa syksyllä 2018. *Avain* 1 (2018), 80–85. Kirjallisuudentutkijainseura, Oulu. <https://doi.org/10.30665/av.70009>
- PENTIKÄINEN, JOHANNA – ROUTARINNE, SARA – HANKALA, MARI – HARJUNEN, ELINA – KAUPPINEN, MERJA – KULJU, PIRJO 2017: Oikeinkirjoituksesta monilukutaitoon: suomalainen kirjoittamisen opetus ennen ja nyt. VESA KORHONEN, JOHANNA ANNALA ja PIRJO KULJU (toim.): *Kehittämisen palat, yhteisöjen salat: näkökulmia koulutukseen ja kasvatukseen*, 157–180. Tampere University Press, Tampere. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-0500-0>
- PETERSON, SHELLEY STAGG – PARR, JUDY – LINDGREN, EVA – KAUFMAN, DOUGLAS 2018: Conceptualizations of writing in early years curricula and standards documents: international perspectives. *The Curriculum Journal*, 1–23. Taylor & Francis, London. <https://doi.org/10.1080/09585176.2018.1500489>
- RANDAHN, ANN-CHRISTIN 2011: *Elever som skribenter i skolans skrivpedagogiska diskurser*. Lisensiaatintyö. Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet.
- RANTA, TUULA 2007: *Kirjoittamisprosessi teksteinä. Tekstilingvistinen näkökulma abiturienttien tekstintuottamismenettelyihin*. Joensuu yliopisto, Joensuu. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-219-084-0>
- REMILLARD, JANINE T. – HECK, DANIEL J. 2014: Conceptualizing the curriculum enactment process in

- mathematics education. *ZDM Mathematics Education* 46, 705–718. Springer, Cham. <https://doi.org/10.1007/s11858-014-0600-4>
- SUONINEN, EERO 1992: *Perheen kuvakulmat. Diskurssianalyysi perheenäidin puheesta*. Tampereen yliopisto, Tampere.
- SVINHUFVUD, KIMMO 2016 [2007]: *Kokonaisvaltainen kirjoittaminen*. Kolmas, uudistettu ja täydennetty laitos. Art House, Helsinki.
- SVINHUFVUD, KIMMO – ERRA, SATU 2018. Kirjoittaminen lukio-opetusta ohjaavien dokumenttien valossa. Esitelmä Kirjoittamisen tutkimuksen päivillä 8.6.2018.
- VALTONEN, PÄIVI 2012: *Abiturientti uutistoimittajana. Tekstilajin taju ja uutisen tuottaminen äidinkielen tekstitaidon kokeessa*. Turun yliopisto, Turku. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-5180-2>
- VISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Verkkoersio. Saatavissa: <http://scripta.kotus.fi/visk> URN:ISBN:978-952-5446-35-7 [Viitattu 22.3.2018].
- YTL 2012. *Äidinkielen kokeen määräykset*. 25.5.2012. Ylioppilastutkintolautakunta, Helsinki.

SATU ERRA: Discourses of writing in reflective texts written by upper secondary school students

This article discusses the discourses of writing present in reflective texts written by upper secondary school students. The analysis is based on Ivanič's (2004) framework, which can be used for identifying six discourses of writing: skills discourse, creativity discourse, process discourse, genre discourse, social practices discourse and socio-political discourse. I analyse 50 student essays and compare the findings with a previous study found in the *National Core Curriculum for Upper Secondary School 2003 and the Regulations of the Finnish Matriculation Examination of the Mother Tongue* (Erra & Svinhufvud 2017).

The analysis shows that upper secondary school students' conceptions of writing differ from the way the curriculum and the matriculation examination are conceptualised, especially when it comes to creativity discourse. Students' essays are dominated by the skills discourse and creativity discourse, which are partly opposing views. Both discourses are also present in the curriculum and the matriculation examination, but not as strong. Process discourse is present in the curriculum but is practically absent from the matriculation examination. The texts written by students have some references to the process discourse, but few students report that they actually plan or edit their texts. The genre discourse is emphasised in both the curriculum and the final examination, and some students see writing as production of a genre. The lack of social and socio-political writing discourse in the students' views is in line with the curriculum and the matriculation examination.

This article argues that a comprehensive view of writing and paying attention to diverse writing discourses can be a useful starting point for developing upper secondary school writing instruction and assessment.

Satu Erra

satu.erra@gmail.com

Jyväskylän yliopisto, musiikin, taiteen ja kulttuurin tutkimuksen laitos
40014 Jyväskylän yliopisto

KATI KANTO

”Luulis, että täällä assuu vain onni ja rauha ja rakkaus”

*Tyttöjen tilat ja paikat Anna-Liisa Haakanan nuortenromaaneissa
Kukka kumminkin ja Ykköstyttö*

1 *Haakanan nuortenkirjat ja pohjoinen*

Yksi nuortenkirjojen keskeinen piirre on päähenkilöiden miljöön laajeneminen kotoa erilaisiin nuorten kokoontumispaikkoihin sekä tiloihin, joissa he voivat olla täysin yksin (esim. Donelson–Nilsen 1989, 102). Tämä johtuu heidän kasvuunsa liittyvistä sisäisistä ristiriidoista: nuorista alkaa vähitellen tuntua siltä, että vanhemmat ja muut läheiset vievät heiltä liikaa tilaa (esim. Tuan 2011, 58–59; 1990, mm. 93, 247). Neuvottelu oman sisäisen voiman ja vanhempien sekä muiden auktoriteettien vallankäytön kanssa näkyy nuoresa sisäisenä levottomuutena (Trites 2000, x) ja haluna saavuttaa riippumattomuus heistä (Trites 1997, 103). Nuoret eivät halua kasvaa vanhempiensa arvomaailmaan. Vanhemmat tuntuvat vaativan heiltä vain näyttöjä ja menestymistä. Tärkeimmäksi nuortenkirjojen kasvamisen viitekehyykseksi muodostuukin nuoren paras ystävä tai kaveriporukka: kasvun on tapahduttava yhdessä vertaisten kanssa. (Ruuska 2001, 280–282.)

Sodankyläläisen kirjailijan Anna-Liisa Haakanan (s. 1937) 1980-luvulla ilmestyneet nuortenkirjat *Ykä yksinäinen* (1980), *Ykköstyttö* (1981), *Kukka kumminkin* (1983) ja *Kehnompi Kettunen* (1986) ovat 1970–1980-luvulla yleistynyttä ongelmarealismia. Siinä keskityttiin kuvaamaan perinteisen ydinperhemallin särkymistä, problemaattista äiti–lapsi-suhdetta, vanhempien ja nuorten onnettomiin tekoihin johtaneita motiiveja sekä anteeksiantoa (Rättyä 2007, 171; 2005, 13). Tämä nuortenkirjallisuuden suuntaus perustui ajatukseen, että nuorilla on mahdollisuus parempaan, jos heillä on tulevaisuudesta realistiset odotukset ja jos he tiedostavat yhteiskunnassa vallitsevan hyvän ja pahan (Donelson–Nilsen 1989, 86). Haakanan romaanit ovat ongelmarealistisessa suomalaisessa nuortenkirjallisuudessa poikkeus pohjoisen miljöönsä vuoksi. Ne sijoittuvat pieneen lappilaiskuntaan, Sodankylään. Teoksissa mainitaan konkreettisia alueella olevia paikkoja, kuten kalastajien suosiossa oleva, Luostolla sijaitseva Ahvenlampi (*Kukka kumminkin*, 78) ja nykyisin kultaesiintymistäkin tunnettu Pahtavaaran alue (*Ykä yksinäinen*, 81).

Artikkelissani tarkastelen, millaisia ovat tyttöjen tila- ja paikkakokemukset Haakanan teoksissa *Ykköstyttö* (YT) ja *Kukka kumminkin* (KK). Molempien teosten päähenkilö on tyttö: *Kukka kumminkin* -teoksessa yhdeksäsluokkalainen punkkarityttö Suvi, jonka elämä pyörii alkoholisti-äidin häpeällisten tekojen jälkiseurausten setvimisessä ja pikkusisko Hillan hoitamisessa, ja *Ykköstyössä* 15-vuotias Anitra, jonka vauhdikkaat nuoruudenkokeilut päättyvät ja lukiohaaveet romuttuvat elämän saadessa yllättävän käänteen raskauden myötä. Tutkin, mitkä seikat Haakanan teoksissa vahvistavat tyttöjen kiinnittymistä pohjoiseen kotiseutuunsa. Millaista vuoropuhelua tytöt käyvät fyysisen ympäristönsä, kodin, kyläyhteisön sekä itseään ympäröivän luonnon kanssa? Analyyttisiä välineitani ovat topofilian, topofobian ja topobiografian käsitteet. Ihminen tuntee topofiliaa ympäristöönsä kohtaan silloin, kun se herättää hänessä turvallisuudentunnetta ja rakkautta. Topofobiaa hän tuntee puolestaan silloin, kun ympäristö aiheuttaa hänessä negatiivisia tunteita, kuten ahdistusta ja pelkoa. Topobiografia kuvaa laajemmin sitä, miten eletyt ympäristökokemukset vaikuttavat ihmisen identiteetin muodostumiseen. (Tuan 2011, 58–59, 195; 1990, esim. 93, 247.)

Tässä mielessä tarkastelukulmani poikkeaa tyttötutkimuksesta, jossa mielenkiinto on kohdistunut lähinnä tyttöjen ruumiillisuuteen: ulkonäköön, pukeutumiseen ja olemukseen (vrt. Oinas 2011, 305, 317). Tutkin samalla myös tilojen sukupuolittuneisuutta vertaamalla teoksia Haakanan 1980-luvulla ilmestyneisiin nuortenkirjoihin *Ykä yksinäiseen* (1980) ja *Kehnompi Kettunen* -teokseen (1986), joiden päähenkilö on poika.

Kaikissa tutkimissani Haakanan teoksissa ympäristö on sekä tytöille että pojille sama, mutta sukupuolella on tärkeä merkitys siinä, millä tavalla ja mistä näkökulmasta se päähenkilöille näyttäytyy. Haakana nostaa teoksissaan esiin erityisesti pienessä syrjäkylässä elävien tyttöjen ongelman, maineen. Sen mahdollinen menettäminen toimii niin hänen teoksissaan kuin reaalielämässäkään tehokkaana alistamisen ja ulossulkemisen välineenä sekä tyttöjen kaveri- ja perhepiirissä että laajemmin koko kyläyhteisössä. (Vrt. Aaltonen 2011, 296.)

Haakanan teoksissa kodin ilmapiiri ja ihmissuhteet on kuvattu korostetun ahdistaviksi ja vaikeiksi. Nuoret tarvitsevat siksi paljon lisää kodin ulkopuolella olevaa tilaa (vrt. Tuan 2011, 6), ja se on nuorille välttämätöntä myös heidän kehityksensä kannalta (Dewan 2010, 143). He tekevät näissä paikoissa ja tiloissa kasvamisensa liittyviä, aikuisten kieltämiä kokeilujaan, jotka johtavat usein myös vääriin valintoihin ja pakottavat heidät toisinaan myös totaalisiin elämänmuutoksiin. (Dewan 2010, 55, 57, 100.)

Etenkin hämmäntäväksi ja pelottaviksikin usein mielletyt nuorten seksuaaliset kokemukset kuvataan nuortenkirjallisuudessa yhdeksi tärkeimmistä päähenkilön itsetuntoa vahvistavista ja samalla myös horjuttavista seikoista (Dewan 2010, 18). Niiden kuvamiseen liitetään nuortenkirjallisuudessa yleensä opettavaisuus samoin kuin aikuisten ja nuorten sekä sukupuolten välinen vallankäyttö. Vanhemmat varoittavat usein tyttöjä liian varhaisista seurustelusuhteista, joiden tuloksena voi olla niin sanotun huonon tytön maine ja mahdollinen raskaaksi tulo. Sen seurauksista vastuun joutuvat ottamaan tavallisesti tytöt ja osittain myös heidän vanhempansa. Erot tyttöjen ja poikien seksuaalisuuden

kuvauksissa toisintavat reaalielämän konventioita: pojilla on aina enemmän päätäntävaltaa suhteessa tyttöihin, jotka joutuvat usein seksuaalisen alistamisen ja väkivallankin uhreiksi.

Tarkastellessani Haakanan teosten tilojen ja paikkojen kuvausta nojaudun paitsi nuortenkirjallisuuden tutkimukseen myös humanistisen maantieteen näkemyksiin, jotka tekevät eron *paikan* ja *tilan* välille. Maantieteilijä Yi-Fu Tuanin (2006, 26) mukaan tila on paljon abstraktimpi ja laajempi käsite kuin paikka. Tilan tunne liittyy ihmisen vapaudentunteeseen, tila on ihmiselle psykologinen tarve, sosiaalinen etuoikeus ja jopa hengellinen ominaisuus. Paikan Tuan määrittelee pysyväksi, rajatuksi alueeksi. Se hidastaa ajan kulkua, pysäyttää ajan ja voi jopa kääntää sen suuntaa. Paikassa, toisin kuin ajassa, joka menee koko ajan vääjäämättä eteenpäin, voimme tuntea olomme kotoisiksi, ikään kuin ei-ajallisiksi olennoiksi. Tietyn, ennestään oudon paikan voi tuntea omakseen välittömästi tai määrätyn ajanjakson jälkeen. Tällainen paikka on esimerkiksi koti. (Tuan 2011, 52, 58–59, 64, 140, 144.) Sekä koti että sitä ympäröivä kotiseudun muodostava maailma, lähinaapuristo, kylä tai kaupunginosa eivät ole koskaan täysin vapaita sisäisistä jakolinjoista ja ristiriidoista, näyttivätpä ne ulospäin kuinka yhtenäisiltä ja rauhallisilta tahansa.

Moderni ihminen on liikkuva ja matkaa usein kauas kodin ulkopuolelle. Siellä hän saattaa puolestaan kohdata maamerkkejä ja maisemia, jotka paljastavat hänestä itsestään uusia, tuntemattomia puolia. (Tuan 2006, 28.) Myös monissa 1980-luvun nuortenkirjoissa päähenkilöt liikkuvat kauaksikin kodin ulkopuolelle: he matkustelevat esimerkiksi tuolloin suosittuun tapaan interreilaamalla tai lähtevät vaihto-oppilaiksi ulkomaille. Tutkimissani Haakanan teoksissa tätä liikkuvuutta ei tapahdu, nuoret päähenkilöt eivät haaveile matkustelusta, saati poismuutosta. Tämä seikka yhdistyy kiinnostavalla tavalla Mari Käyhkön (2017) artikkeliin, jossa hän tarkastelee harvaan asutulla syrjäseudulla nuoruuttaan elävien 15-vuotiaiden tyttöjen suhdetta omaan kotiseutuunsa. Tutkija on haastatellut Itä-Suomen ja sen reuna-alueiden yhdeksäsluokkalaista tyttöjä ja keskittyy tutkimuksessaan erityisesti paikkaan tyttöjen arkista elämää muovaavana tekijänä. Käyhkön mukaan syrjäisyyden teema ja erityisesti syrjäseutujen tytöt ovat jääneet yhteiskuntatieteellisessä tyttötutkimuksessa paitsioon. Heidän maailmansa erityisyyttä ei tiedosteta kaupunkikeskeisessä nuoruusajattelussa, joka asetetaan usein ”oikean” elämän ja nuoruuden mittapuuksi. Sekä Käyhkön tutkimuksessa että Haakanan teoksissa syrjäseutujen tyttöjen asuinseutua määrittävät väestön ikääntyminen sekä potentiaalisten työ- ja koulutuspaikkojen niukkuus. Molemmissa myös kotipaikkaa ympäröivä luonto, pitkät etäisyydet, sukupolvien perinteet, luonnonläheinen elämäntapa ja yhteiset tekemiset sitovat syrjäseudulla eläviä nuoria omaan kotiseutuunsa. Tällaisessa ympäristössä elävillä nuorilla on vahva emotionaalinen sidos kotiseutuunsa ja läheisiin ihmisiin, ja he tuntevat ylpeyttä kotipaikastaan. (Vrt. Käyhkö 2017, 9–13 ja esim. Sinkkonen-Tolppi 2005, 149–150.)

Lapsuudesta nuoruuteen siirryttäessä nuorten paikkakokemusten keskiöön nousevat paikan sosiaaliset suhteet erilaisine rajoituksineen (Käyhkö 2017, 15). Erityiset, uudenlaiset kokemukset paikoista liittyvät puolestaan nuorten päähenkilöiden identiteetin kehittymiseen, joka on yleensä aina nuortenkirjallisuuden keskeisin teema. Tämä kypsymisen

kuvaus edellyttää kerronnassa monenlaisia kerronnallisia ratkaisuja. Yksi keino on se, että päähenkilö siirretään hänelle uudensuomalaisiin tilanteisiin ja ympäristöihin. Haakanan teoksissa nuoret liikkuvat heille jo lapsuudesta tutuissa paikoissa, joissa he ovat retkeilleet vanhempiensa kanssa. Paikat saavat heidän mielissään uudensuomalaisia merkityksiä, kun he laajentavat niissä kokemuspäiriään ikäistensä kanssa. Voimakkaan omakohtainen, usein ruumiillinenkin yhteys erilaisiin luonnonelementteihin helpottaa nuorten itsenäistymistä ja kasvua aikuisuuteen (Laakso 2017, 165).

Sitä, miten eletyt ympäristökokemukset vaikuttavat ihmisen identiteetin muodostumiseen, Tuan kuvaava topobiografian avulla. Topofiliaa ihminen tuntee ympäristöään kohtaan silloin, kun hän kokee paikan omakseen; se herättää hänessä myönteisiä tunteita, kuten turvallisuutta ja rakkautta. (Tuan 2011, 58–59; 1990, esim. 93, 247.) Topofilia on yleensä tiedostamatonta mutta muuttuu selvemmin tiedostetuksi tullessaan haastetuksi esimerkiksi muuton tai paikkaa kohtaavan uhan takia (Laitinen 2002, 195). Topofobiaa ihminen tuntee puolestaan silloin, kun ympäristö ahdistaa ja pelottaa häntä. Tällaisessa tilanteessa myös ihmisen nostalginen kaipuu menneisyyteen ja sen paikkoihin kasvaa. (Tuan 2011, 195.)

Artikkelissani liitän Tuanin määrittelemän tilan käsitteen tyttöjen pohjoisessa tuntemaan topofiliaan. Määritän tilaksi pohjoisen, joka on sekä tytöille että pojille laajassa mittakaavassa koti. Konkreettinen koti on historiallisesti katsottu tytöille ominaiseksi paikaksi, sitä ympäröivä luonto jännittävine seikkailuineen puolestaan pojille soveliaammaksi. Myös tyttö- ja poikakirjat 1800-luvulta aina 1950-luvulle saakka toisintavat tätä sukupuoliroolien räikeää jakoa. (Voipio 2015, 196.) Haakanan teoksissa koti on kuitenkin laaja käsite: se on koko Pohjois-Suomen alue, jonka kirjailija katsoo kuuluvan yhtä lailla sekä tytöille että pojille. Päähenkilöt luovat sinne omia yksityisiä tiloja, jotka vastaavat heidän sosiaalisia, fyysisiä ja psyykkisiä tarpeitaan. Se, millaisina he erilaiset tilat kokevat, riippuu heidän tunnevaihteluistaan ja ne puolestaan siitä, kenen tai keiden kanssa he missäkin tilassa ovat.

Johdannon ja Lopuksi-luvun lisäksi artikkeli jakautuu kolmeen päälukuun. Analyysiluvussa ”Kun tytöt eivät enää mahdu kotiin” tarkastelen tiloja, joissa Anitra ja Suvi luovat ja vahvistavat ihmissuhteitaan, tekevät monenlaisia nuoruuteen liittyviä kokeiluja ja joutuvat kohtaamaan myös itsensä. Luvussa ”Rakastumisia ja ihastumisia luonnon tiloissa” käsittelen sitä, millaisia seksuaalisia kokemuksia sekä mahdollisesti pysyvämpään seurustelusuhteeseen tai pettymyksiin johtavia kohtaamisia tytöillä on luonnon erilaisissa tiloissa vastakkaisen sukupuolen kanssa. Luvussa ”Tyttöjen vai poikien luonto?” otan mukaan *Ykä yksinäinen-* ja *Kehnompi Kettunen* -teokset ja vertailen niiden poikapäähenkilöiden ja toisaalta Anitran ja Suvin suhdetta tiloihin ja paikkoihin sukupuolen näkökulmasta. Luvussa ”Tytöstä naiseksi raskauden tilassa” analysoin puolestani Anitran ja hänen muuttuvan ruumiinsa ja kehonsa suhdetta ympäröiviin paikkoihin ja tiloihin.

2 *Kun tytöt eivät enää mahdu kotiin*

Haakanan teoksista *Kukka kumminkin* sijoittuu siihen 1980-luvun nuortenkirjojen kategoriaan, jossa päähenkilö elää yksinhuoltajavanhempansa kanssa (Harju 1994, 48).¹ Suvi on syntynyt perheen asuessa Etelä-Suomessa mutta kiinnittynyt vahvasti pohjoiseen. Perhe on muuttanut Lappiin pikkusiskon syntymän aikoihin. Suvin pohjoiseen paikkaidentiteettiin liittyy olennaisesti lapsuuden vakaa ja turvallisuutta tuova kiintymyssuhde isään. Isä vaikuttaa Suvin mielikuvissa ja muistoissa olleen se, joka on huolehtinut paitsi lasten eloonjäämisestä myös heitä ympäröivän maailman ymmärtämisestä (vrt. Tuan 2011, 20–22): ”Isä kantoi jängiltä ämpärikaupalla hilloja ja äiti hyrisi paksun mahansa takaa kun saatiin ylimääräistä rahaa – –.” (KK 13.) Kun Suvi on ollut lapsena ohuen syysjään pettäessä hukkuva, on isä nostanut hänet kylmästä vedestä, vienyt sisään ja hieronut hänen jalkansa lämpimiksi:

Ja isän kädet, suuret, suonikkaat, lämpöiset. Varpaita polttelee niissä kuin tulella, mutta sitten tulee hyvä olo, unettava rauhallinen. – – Isä taisi olla iso mies, mie muistelin ääneen, haikea ikävä liikahti sydänelässä, suru, surumieli. (KK 52.)

Etelästä kotoisin olevan äidin alueellinen identiteetti ei ole muodostunut pohjoiseen eikä hän näin ollen ole juurtunut sinne. Mieheensä kuoleman jälkeen hän on alkanut tuntea ympäristöä kohtaan yhä voimakkaampaa topofobiaa (vrt. Trites 1997, 103) ja alkoholisoitunut: ”Mä jäin yksin, nainen parhaassa iässä ja tähän saakelin korpeen” (KK 36). Tyttöjen ja äidin mukavasti alkanut yhteinen ilta pizzariassa saa ankean lopun, kun äiti alkaa hauskojen nuoruusmuisteluidensa päätteeksi itkeä ja julistaa, että hänen vapauttaan rajoittavat nimenomaan lapset. Äidin purkaus herättää Suvissa niin syvää vihaa ja katkeruutta, että hän voisi käydä tähän fyysisesti käsiksi:

Niin kuin nytkin, äidin puheet siitä, että se olis halunnu olla yksin ja vapaa, täräyttivät minua johonkin herkkään kohtaan niin kipeästi, että olin mennä kaksinkerroin. (KK 36–37.)

Minun teki mieli korjata peittoa, mutta toisaalta raivo kiehui sisuksissa ja käsi olisi yhtä hyvin voinut läpsä äitiä naamalle. (KK 25.)

Äiti lähtee tavallisesti kotoa perjantaina ja tulee takaisin vasta sunnuntaina. Kotiin palatessaan hän keksii aina selityksiä, kenen luona on ollut yötä. Toisinaan hän nauttii alkoholia myös kotona. Tytöt joutuvat olemaan kotona varuillaan koko ajan, ja he koettavat pitää pelkoa loitolla keksimällä milloin mitäkin yhteistä tekemistä. He hakevat turvaa toisistaan myös fyysisesti esimerkiksi nukkumalla toisinaan samassa sängyssä:

¹ Juha Harjun (1994, 8) pro gradu -tutkielman *Yhteiskunnan kuvaus 1980-luvun nuorten aikuisten romaaneissa* aineistossa päähenkilöiden perheistä vajaalla puolella (46,2 %) asuu vain toinen vanhempi kotona. Puolet nuortenkirjojen päähenkilöistä elää kodeissa, joissa on huono ilmapiiri. Vanhempien demokraattisuus on vähäistä. Tavallisesti perheen autoritäärisin vanhempi on isä (96,2 %).

Mutta yksinäisinä iltoina, kun me ollaan tuntitolkulla kuunneltu ääniä, toivottu että äiti tulis ja pelätty samalla millaisena se tulee, oltu kuin mitään ei olis vialla ja kuitenkin hätä sydämessä on kasvanut kaiken aikaa, silloin me tungetaan samaan sänkyyn ja nukutaan ihan kiinni toisissamme. (KK 14.)

Tyttöjen suhteesta äitiin kertovat myös tähän kohdistuvat lukuisat nimitykset. He kutsuvat äitiään paitsi ”äidiksi”, myös monilla lisänimillä, kuten ”samperin akka” (KK 8), ”paska akka” (KK 14), ”nainen” (KK 14), ”hiton akka” (KK 141), ”emäntä” (KK 9), ”typerä likkalapsi (KK 28) ja ”mutsi” (KK 26). Perheen sisäiset jännitteet ja puutteet vaikuttavat Suvin identiteetin kehitykseen: usein miessuhteita vaihtava äiti ei voi suoranaisesti toimia Suville kyläyhteisön normien määrittämänä naisen mallina (vrt. Crew 2000, 126). Tässä pätee Tuanin (2006, 28) ajatus siitä, että ulospäin yhtenäiseltä ja rauhalliselta näyttävän kodin ja kylän sisällä on monia sisäisiä jakolinjoja ja ristiriitoja. Pelko leimatuksi tulemisesta pakottaa myös Suvin perheen kätkemään ongelmansa ulkopuolisilta: äiti yrittää osoittaa olevansa hyvä äiti ja Suvi niin vahva, ettei tarvitse apua:

– Sä todistat että mä olen ihan kunnollinen. Mä käyn työssä ja teen teille ruokaa. En mä mikää irtolainen ole. Sä todistat.

– Paskat, mie sanoin ja vedin äitiä liikkeelle. (KK 23.)

Mie tajusin että se (luokanvalvoja) pyrki tarjoamaan sympatiaansa, urkkimaan asioitani ja mulla lensi veri poskille ja oli vähältä etten noussut ja tarrannut sitä pillistä kiinni. (KK 46.)

Kodin ja sen ympärillä olevien tuttujen paikkojen synnyttämän topofobian vuoksi Suvin on etsiydyttävä paikkoihin, joissa hän voi tuntea edes hetkittäin topofiliaa. Yhden tällaisen paikan hän löytää ukkinsa luota vanhustentalosta. Jo pelkkä talo itsessään herättää Suvissa myönteisiä mielikuvia. Jokaisella vanhuksella on oma huoneisto, johon johdtaa oma sisäänkäyntinsä. Suvi miettii, että vanhuksista tuntuu varmasti turvalliselta, kun he aamulla tulevat ovesta ulos ja luutivat portaansa puhtaiksi: ”Ukki ainakin katsoo, että puhdas ovensuu merkitsee sitä, että väki on kotona ja hyvissä voimissa, vieras tervetullut.” (KK 49.) Vastakohta ukin huolella lakaistuun ovenedustaan on Suville kodin pihalumen tarkkailu. Lumeen jäävistä jäljistä hän päättelee, onko äiti tullut tai lähtenyt kotoa.

Kukaan ei ollut kulkenut pihassa meidän lähtömme jälkeen. Mie henkäisin pitkään, tunsin levottomuuden heräävän mielessä, vellovan vihlaisuna mahassa. Mie en tiennyt merkitsikö liikkumattomuus hyvää vai pahaa. Sitä ei koskaan tiennyt vaikka jälkiä kuinka vahti. (KK 6.)

Ukki lisää Suvin kipeästi kaipaamaa turvallisuudentunnetta, ja mikä tärkeintä, hän saa Suvin tuntemaan itsensä hyväksytyksi myös aikuistuvana nuorena: ”Sieki jo kohta aikainen ihminen. Keitänkö mie sulle kahavit.” (KK 52.) Ukin muistelukset Suvin kuolleesta isästä ja tytön lapsuudesta herättävät Suvissa myös nostalgisia muistoja. Suvin topofiliaa

vahvistaa myös se, että äidin ja ukin välit ovat melko viileät; ukki nimittää äitiä ”homp-päntööräksi” (KK 13) ja päivittelee Suville tämän edesottamuksia.

Kun Suvi haluaa olla yksin, hän menee metsään, suojaan ihmisten katseilta. Metsät ovat maailman lastenkirjallisuudessa usein muutoksen paikkoja. Lapsi lähtee kotoa luontoon, jossa kohtaa erilaisia vastuksia. Yhteistä lasten- ja nuortenkirjojen kuvaamille kodin ulkopuolelle suuntautuville matkoille on se, että ne vahvistavat aina päähenkilön itsetuntemusta. (Dewan 2010, 184.) Suvi projisoi metsässä mielentilojaan, tavallisesti äidin alkoholismien aiheuttamaa surua ja häpeää. Metsän suojassa hän voi itkeä ja huutaa kenenkään kuulematta: ” – mie kuulin oman ääneni, sen huudon, jota huusin, uikutuksen ja lopulta vaimeasti tuhisevat nyyhkäisyt.” (KK 95.) Myös luonnon kuvaukset ovat yhtä hänen mielentilojensa kanssa. Silloin kun Suvilla on hyvä olo, on luonto rauhallinen ja valoisa: ”Mie tunsin olevani oikeassa paikassa kuumine aatoksineni, kun aurinko kosketti poskea ja selkää, leiskui ojanvarren liruissa, lämmitti puita ja ruohoa.” (KK 124.) ”Päättäjäispäivänä satoi pehmeää tihkua, joka availi lempeästi puiden silmuja. Se sopi tunnelmaan, joka oli oudon moni-ilmeinen.” (KK 105.)

Jos Suvilla on ristiriitainen tai paha olla, on hänestä ahdistavaa ja fyysisestikin vaikeaa liikkua metsässä: maa kuvataan usein märäksi, puiden oksat personoidaan jatkuvasti edessä oleviksi, kävelyä hankaloitaviksi ja syyllistäviksi elementeiksi: ”Tuntui että litisevä maa pilkkasi, kosteat kuusen oksat sojottivat sormillaan minuun: Tuo se on.” (KK 88.) Personoinnin kautta myös aurinko, joka kuvataan yleensä hyvän symbolina, valoa ja iloa tuottavana elämän voiman lähteenä, on Suvista ahdistava etenkin pilvisinä päivinä, jolloin sitä ei voi nähdä:

Ja aurinko vahti kuin suuri silmä, varsinkin pilvisinä päivinä, kun sen tuijotus vain tuntui, ei näkynyt, se oli kuin painajainen, minua tuijottaa joku, jota minä en näe. Se katsoo ja katsoo ja hymyilee pahasti: Tuo se on. Tuon äiti oli solmulla vieraan miehen kanssa päissään kuin käki. (KK 88.)

Ahdistusta ja syyllisyyttä lisäävänä metsä symboloi Suville äidin hallitsemää lapsuudenkotia, josta hän etsii ulospääsyä. Jotta Suvi voisi tuntea luonnossa liikkueensa topofiliaa, hänen ainoaksi mahdollisuudekseen jää irrottautuminen pohjoisesta ympäristöstä ahdistuvasta äidistä, ”muodonmuutos”, tila, jossa hän voi olla omana itsenään osa luontoa (vrt. Dewan 2010, 146–150, 184):

Mie ajattelin, miten hyvä olis painautua makuulle, hangata kuumia kasvojaan maan nukkaan, pyyhkiä pois kaikki meikit ja maalit. Näkyisi vain paljas ilme, itkuinen, hämmentynyt, helpottunut minä. Tämä minä, Suvi. (KK 94–95.)

Ykköstyön Anitra tuntee kateutta veljeään Anttia kohtaan, jonka isä ottaa kaveriksi kalaan ja metsälle. Anitra ei halua ottaa hänelle tarjottua naisen perinteistä roolia, jossa hänen pitäisi ”virkata ja kutoa ja leipoa pipareita” (YT 89). Hänen omat henkilökohtaiset intressinsä ja ulkopuolelta eli vanhempien välittämistä sukupuolirooleista tulevat toiveet

ja odotukset eivät kohtaa (vrt. Trites 2000, x), mikä johtaa siihen, että Anitra haluaa lähteä kotoa kylille tapaamaan kavereitaan. Tutusta kodin vaikutuspiiristä siirtyminen tuntemattomaan näkyy epävarmana ja etsivänä käyttäytymisenä (vrt. Dewan 2010, 55, 57, 100). Pimeänä syysiltana halkopinon suojassa Anitra ja hänen paras ystävänsä Hanne kokeilevat esimerkiksi Hannen isän Norttia ja Anitran kaupasta varastamaa olutta: ”Vein pullot ja avaaajan halkopinoon ja siellä me juoda lilliteltiin korkean syystaivaan alla, kun ruska-lehdet kahisivat lähimmissä puissa ja niitty oli tummaa samettia.” (YT 132.)

Teoksen alussa Anitra on palaamassa Pohjois-Norjasta, jossa hän on ollut kaksi kuu-kautta kalatehtaalla kesätöissä. Kesä jää Anitran viimeiseksi niin sanotusti villin ja vapaan nuoruuden kesäksi. Kesä ja siihen liittyvä pohjoisnorjalainen tunturimiljöö on Anitralle yksi vapauden tunnetta luova tila, jonne hän on kavereidensa kanssa luonut merkityksellisiä paikkoja.

Hanne, Sepe ja Mara asettuivat siis taakse, mie eteen ja lopulta auto nytkähti liikkeelle. Se nieli ahneesti tietä, jätti yhä kauemmaksi taakseen avoimen meren ja kesäisen vapauden maiseman, niin kuin mie tunteellisena ja surkeana mietin. (YT 16.)

Vaikka Pohjois-Norja ei sijoitu fyysisesti kovin kauaksi Anitran kotiseudusta, sen kulttuurissa ja luonnossa on hänen mielestään samalla jotain eksoottista, maamerkkejä ja maisemia, jotka paljastavat hänestä itsestään uusia, tuntemattomia puolia (vrt. Tuan 2006, 28). Se on kodin ulkopuolinen paikka (vrt. Dewan 2010, 143), jossa hän saa seikkailla hetken vapaasti ikäistensä kanssa.

2.1 Rakastumisia ja ihastumisia luonnossa

Anitran suhde poikaystävänsä Maukkaan on kuvattu sekä kauniina että samalla hyvin ongelmallisena, mikä on tyypillistä nuorisoromaanien rakkauden kuvaukselle aina 1960-luvulta saakka (ks. Harju 1994, 52). Anitra ja Maukka soutavat lähisaareen, jossa saavat olla täysin kahden. Kaunokirjallisuudessa saaret ovat jo antiikista alkaen esiintyneet sekä konkreettisina miljöinä että metaforina, jopa mielensisäisinä tiloina (Lahtinen ym. 2017, 12). Pauline Dewanin (2010, 103–104) mukaan saarta on lasten- ja nuortenkirjallisuudessa pidetty usein sosiaalisten arvojen uudelleenarvioinnin mahdollisuutena, vahvistavana ja virkistävänä paikkana, täysin vastakkaisena teennäiseen tai vieraaseen sivistyneeseen maailmaan. *Ykköstytössä* saari ja sen luonto erottavat Anitran ja Maukan mantereelle jäävistä vanhemmista kauemmaksi sekä konkreettisesti että metaforisesti. Anitralle topofilia omaa kotiseutua kohtaan tulee esiin hyvin konkreettisesti: Anitra liittyy itsensä konkreettisesti maahan, kehon painon alla musertuvaan kasvillisuuteen ja Maukan puolestaan yläpuolella olevaan abstraktiin, taivaaseen, pilviin ja sateeseen. Luonnon ja heidän kehojensa yhteensulautuminen synnyttää hänessä niin voimakasta topofiliaa, että se muuttuu topografiaksi. Hän tuntee olevansa erottamaton osa pohjoista kotiseutuaan:

Mie tunsin maan allani ja oli kuin se olisi kasvanut minun lävitsemi, pehmeät kisanikäpälät, leinikkien valo ja heinien huojunta. Maukka oli pilvi ja sade ja korkea taivas. Ja kaikki ensimmäisten kertojen pelko ja surkeus oli kadonnut. Vieraus oli poissa. Mie uskalsin kietoa käteni Maukan ympärille, suudella sen paljasta ihoa, haluta sitä. Ja se nauroi niin kuin joku kyyhkynen olisi kujertanut ja mie painoin luomeni alas, sillä taivas oli niin kuulas että silmiin koski. (YT 30.)

Myöhemmin Maukka pettää Anitraa, minkä seurauksena Anitra vetää suutuksissaan koulusta saamansa ehkäisytabletit vessanpöntöstä alas ja tulee raskaaksi vietettyään satunnaisen yön kaverinsa Peten luona (vrt. Dewan 2010, 55, 57, 100). Pete on lämmin ja kiltti, mutta Anitra kuvittelee koko ajan olevansa Maukan sylissä. Topofiliaa tuovat muistot kesästä ja Maukasta synnyttävät hänessä varmuuden siitä, että hän haluaa, äidin vastuksesta huolimatta, pitää tulevan lapsensa. Ne auttavat häntä kestämaan myös odotusajan topofobiaa luovan kodin yksinäisyydessä. Tuleva lapsi liittyy näin olennaisesti Anitran pohjoista kohtaan tuntemaan topofiliaan: ”Se oli korkean taivaan ja tuoksuva maan lapsi. Ei sellaista anneta pois.” (YT 41.)

Suvin seksuaaliset kokemukset ovat paljon varovaisempia ja hapuilevampia kuin Anitran. Hän ihastuu äitinsä miesystävään Erkkiin eli porakaivomieheen, joka on tullut lyhyelle työkeikalle heidän kotiinsa. Mies vahvistaa Suvin pohjoisen topofiliaa muistuttaen olemuksellaan Suvin isää ja samalla sitä lapsuuden maisemaa, jonka Suvi on tämän kanssa jakanut: ”Mie katsoin sen ahavoituneita kasvoja, notkeita sormia ja välillä vilkaisin ympäröivää maisemaa ja vaikka minua paleli, en olis halunnut vaihtaa paikkaani minkään miss universumin kanssa mihinkään Floridan hiekkarantaan.” (KK 113.)

Suvin rinnastama rauhallinen jokimaisema ja kuuma Floridan hiekkaranta ovat Haakan kollektiivista kerrontaa siitä, keitä ja millaisia ”me” ja ”he” sekä ”meidän alueemme” eli pohjoinen ja ”heidän alueensa”, pohjoisen ulkopuolinen maailma, ovat (vrt. Valkonen 2003, 82). Floridan hiekkarantoihin stereotyyppisesti liitetty misseys, joka yleensä rinnastetaan pinnalliseen ulkoisen kauneuden ihailuun, sisältää piilomerkityksen pohjoiseen liittyvästä luonnollisesta kauneudesta. Haakana tuottaa tätä kollektiivista kerrontaa Suvin kautta: tytön mielenmaisema ei liity vain aistein havaittavaan ympäristöön, vaan sen synnyttävät sekä kulttuurin tuottama tilallinen että henkilökohtainen representaatio. Porakaivomies vahvistaa Suvin naiseutta kutsumalla Suvia ”kukkaseksi”: ”Harvemmin sattuu että kukaan meikäläistä kukaksi kutsuu, enimmäkseen sitä saa olla maalattu suttura tai törkylettinen penikka. Mie olin myyty.” (KK 102.) Haakana kuvaa Suvin tuntemukset miehen läheisyydessä intohimoisen halukkaiksi ja estottomiksi, mikä on nykynuortenkirjojen tytöille tyypillistä (vrt. Huhtala 2004, 36). Vaikka porakaivomies ei anna suhteen mennä sen pidemmälle, hän vaikuttaa nauttivan siitä, että tyttö on ihastunut häneen. Hän kehuu Suvia ”topakansorttiseksi naisenaluksi” ja pyytää tätä avuksi joelle kalaan. Suville tarjoutuu näin vielä yksi keino osoittaa olevansa parempi kuin hänen pohjoista ja sen luontoa kohtaan topofobiaa tunteva äitinsä. Paremmuuden todistelu osoittautuu kuitenkin mahdottomaksi tehtäväksi, ja loppujen lopuksi Suvin on hyväksyttävä se, että äiti voittaa hänet porakaivomiehen valloituksessa.

Kuten nuortenkirjoissa yleensä tapahtuu, myös Suvi alkaa lopulta seurustella ikäisensä poikaystävänsä kanssa (vrt. Huhtala 2004, 34). Hän tapaa pian pettymyksensä jälkeen Jari-Pekan sattumalta kalalta:

- Jari-Pekan isä päästi suomukyljen verkonsilmästä, tursautti nenäänsä.
- Oomma met saaneet jonku siianki tästä. Nämä ovat oikeita vaelluskaloja, ei mittään peletsiiikoja.
 - En ymmärtänyt eroa, mutta en kehdannut kysyäkään. Valmistauduin poistumaan paikalta, kun verkkoa alettiin kelata taas avantoon.
 - Tuutko illalla lintsille, Jari-Pekka huusi perääni.
 - Saatan kai mie poiketa, mie sanoin. (KK 56.)

Kohtauksessa näkyvät jälleen perinteiset sukupuoliroolit ja Suvin tietämättömyys kalastuksesta.² Tämä luonnon tilassa sattumalta tapahtunut kohtaaminen on kuitenkin hyvin merkityksellinen. Nuoret sopivat siinä ensitreffit ja Suvi havahtuu sen myötä ensimmäistä kertaa huomaamaan, miten rajoittunutta hänen elämänsä on ollut, miten riippuvainen hän on ollut äidistään ja miten vähän hän sen seurauksena tuntee kavereitaan: ”Kun tarkemmin ajattelin, en tiennyt kenestäkään kavereistani kovin paljon. En miten ne asuu tai mitä ne tekee kotona ollessaan.” (KK 56.) Kun Suvi alkaa antaa itselleen luvan olla myös ikäistensä kanssa, muuttuu hänen suhteensa vähitellen myös ympäristöä kohtaan. Kurvaillessaan vappuyönä kavereidensa kanssa mopoilla kantavilla keväthangilla, hän kokee lapsuuden luontokokemuksia muistuttavaa topofiliaa. Puut ikään kuin antavat hänelle hyväksyntänsä, kuvaannollisesti raivaavat hänelle tietä aikuisuuteen väistämällä hänen edestään:

Tämmönen yö, mie ajattelin ja olin itkeä pelkästä hyvästä mielestä. Muistin äidinkin vain ohimennen, en pysähtynyt sen reissuja miettimään. Ajoin puiden lomitse, ne liikahivat kuin väistääkseen, kuura pöllähti ilmaan, satoi viileänä kasvoille, sulii iholle, valui pehme[i]nä noroina poskia. (KK 74.)

Katkelmasta on luettavissa myös se, miten Suvin aiemmin tuntemaan surun synnyttämät kyynelvet vaihtuvat ihon lämmössä sulavaan kuuraan, joka valuu pehmeinä noroina pitkin hänen poskiaaan. Luontoon liittyvä sanasto on nyt pelkästään positiivista: ”viileänä”, ”sulii” ja ”pehmeinä noroina”. Nyt hän on valmis unohtamaan myös isänsä, jonka kanssa muistaa leikkineensä samalla tavoin viimeksi silloin, kun tämä vielä eli, veti häntä ”jäällä ahkiassa ja hiihti ladon takana olevalle suurelle kiville muka kilpaa” hänen kanssaan. (KK 75.) Topofilia vahvistuu edelleen kohtauksessa, jossa Jari-Pekka hyppää seinän takaa yhtäkkiä Suvin eteen, nuoret kaatuvat lumeen ja kierivät rinnettä alas pajupuskaan:

2 Jari-Pekan isä viittaa repliikissään mahdollisesti peledsiikojen ja tavallisten siikojen eroon. Suomeen tuotu peledsiika on lähtöisin siperialaisen Objoen keskijuoksulla olevan Endyrjärven populaatiosta. Tuonin tarkoituksena oli saada vesistöihin sopiva siikalaji, joka kasvattaisi kalaveden arvoa. Peledsiikaa istutettiin aluksi sekä rannikolle että useisiin järviin. Lisääntyminen loppui kuitenkin ilmeisesti voimakkaan säännöstelyn aiheuttaman kudun tuhoutumisen takia 1990-luvulla. (*Peledsiika*, Wikipedia.)

- Hei punkkari, mitä kuuluu.
- Mie nauroin, katsoin Jari-Pekan kasvoja, pientä haituvaa sen ylähuulen tuntu-
massa, kuuran sulamista siinä, hehkuvia poskia, silmiä.
- Hei vaan jättiläinen, hyvää kuuluu, mie sanoin.
- Syönkö mie sulta korvan, se sanoi ja hankasi kasvojaan minun kaulaani, pos-
keeni. (KK 77.)

Tila on otollinen nuorten kahdenkeskiseen, ensimmäistä kertaan myös fyysisesti läheiseen yhdessäoloon. Pensaikon suojassa nuoret tekevät tarkkoja havaintoja toisistaan, tiedostavat sekä oman että toisen kehollisuuden osana luontoa. Jari-Pekka esittää Suville tietynlaisen kosinnan kertomalla, että täyttää pian 17 vuotta ja saa moottoripyöräkortin. Isä on luvannut lahjaksi ”kunnon värkin”, ”satakaksvitosen enduro jammun”. Jari-Pekan maskuliinisuus yhdistyy tässä houkuttelevalla tavalla Suvin mielikuvissa pohjoisen luon-
toon. Poika tuntuu hallitsevan molemmat osa-alueet: hän nimeää luonnosta tietyn, myös Suville entuudestaan tutun paikan, Ahvenlammen, jonka maaston hän vaikuttaa tuntevan oikein hyvin suhteessa omaan tulevaan moottoripyöräänsä: pyörässä on ”kunnon maa-
vara” eli sillä pääsee lammelle kovaa jäkäläkangasta pitkin. Jari-Pekka vakuuttaa hallitse-
vansa myös kalastuksen, sillä saaliin saanti on varmaa:

- Lähetkö.
- Joo, lähen.
- Otetaan telttä ja ollaan yökunnissa ja saahaan kallaa ja... Niinhän.
- Se katsoi minuun tiukasti kuin ois kosinut. Niin kai se tekikin. (KK 78.)

Jari-Pekan ehdotus ”yökunnissa” olosta sisältää myös epäsuoran ehdotuksen, johon liittyvät mahdollisesti myös nuorten yhteiset, tulevat seksuaaliset kokeilut. Suvin onnellinen mieliala heijastuu näköhavaintoina kuolleen, talvisen luonnon ”eloon heräämisestä”:
”– [K]iteet alkoivat loistaa auringon punaa, kimmeltää taivaan sineä, elää. Hanki eli ja säteili.” (KK 78.) Myös aiemmin ahdistusta ja syyllisyyttä herättänyt aurinko symboloi hänelle rakkautta ja seksuaalisuuden heräämistä näkö- ja tuntoaistin kautta: ”Ja aurinko nousi suunnattomanakehränä, leiskahti ikkunoissa, kutitti maailmaa punaisilla sormil-
laan.” (KK 78.)

Jari-Pekka toisintaa puolestaan modernilla tavalla jo vanhoista poikakirjoista tuttua maskuliinisuuden myyttiä, jonka mukaan miehet ja pojat hallitsevat luontoa: uroteot ja vaikeita luonnonoloja vastaan taistelemisen ovat vaihtuneet nykyaikaisiin haasteisiin, moottoripyörän ja -kelkan ohjaimiin, taitoon hallita kulkuneuvoa haastavassa maastossa. Vaikka luonnonolosuhteiden voittaminen ja hengissä säilyminen ovat muuttuneet pal-
jolti viihteelliseksi harrastustoiminnaksi ja ajankuluksi, vaatii erämaassa selviäminen Jari-
Pekaltakin ”robinsonien” tapaan taitoa ja neuvokkuutta. Haakana toisintaa myös erä- ja seikkailukirjoille tyypillistä initiaatiokertomusta: Jari-Pekka siirtyy poikakirjojen sankar-
reiden tapaan aikuisten maailmaan joutuessaan ottamaan vastuuta paitsi omasta, myös Suvin elämästä.

2.2 Tyttöjen vai poikien luonto?

Haakanan teoksissa topofilia ja topofobia ovat osittain sukupuolittuneita käsitteitä (Kanto 2017). *Ykä yksinäisen* Ykällä ja *Kehnompi Kettunen* -teoksen Jukkiksella on rationaalisempi suhde luontoon kuin Suvilla ja Anitralla, mikä näkyy luonnon jäsentämisessä ja pyrkimyksessä saada se hallintaan muun muassa nimeämällä erilaisia paikkoja. *Kehnommassa Kettusessa* mainitaan nimeltä Peuranpiättämä (48), Mäntypään maasto (52) ja Moskusuo (156) ja *Ykä yksinäisessä* puolestaan Isojärvi (19), Harakkamellan kangas (22), Pieraoja (33) sekä Kammivaaran kämppä (22), jossa nuoret yöpyvät retkensä aikana. Pojilla luontoon menemiseen liittyy näennäiseltä vaikuttava hyödyn näkökulma, kuten metsästys, kalastus tai poroerotus, mutta pohjimmiltaan pääfunktio on kavereiden tai vastakkaisen sukupuolen tapaaminen. Vaikka nämä kodin ulkopuoliset paikat ja tilat ovat pojille ennestään tuttuja, mieltävät he ne nyt uudella tavalla, koska menevät niihin omien suunnitelmiansa mukaan, ilman vanhempiaan (vrt. Dewan 2010, 143). Suvin ja Aniträn kokemukset luonnossa ovat puolestaan paljon jäsentymättömämpiä; paikkoja ei nimetä ja kohtaamiset poikien ja miesten kanssa ovat sattumanvaraisia tai heidän organisoimiaan ja johtamiaan.

Luonto tulee osaksi Haakanan henkilöitä sukupuolesta riippumatta. 1980-luvun lopussa ja 1990-luvun alussa hahmoteltiin niin sanottua uutta poikaa, joka on empaattinen, luova ja perinnäisesti ajateltuna naisellinen; 1990-luvun puolivälistä lähtien on yhä enemmän kuvattu tyttöä, johon ulkoapäin kohdistetaan monensuuntaisia vaateita. Esimerkiksi teoksissa usein mainittu joki ei ole vain maiseman elementti, vaan aktivoi aina jotain havainnoijassaan. (Vrt. Turunen 2018, 368.) *Ykä yksinäisessä* Ykä ja hänen paras ystävänsä Yksijalkainen soutavat ja kalastavat joella ja istuvat sen rannalla syömässä joesta samaansa saalista. Joki, sen erilaiset virtaukset ja kasvillisuus, aktivoi pojissa erilaisia havaintoja ja mielenliikkeitä ja liittävätkin heitä syvemmin toisiinsa:

Myötävirtaan oli mukava lipua. Istuin perässä, ohjailin venettä, katselin kuusikon synkkiä varjoja vedessä. Tuli mieleen Tuonelan virta. Mutta kun rentukka-
vesi alkoi, Yksijalkainen avasi silmänsä ja hymyili. (*Ykä yksinäinen*, 127–128.)

Yksijalkaisen kuoltua Ykää helpottaa sekä pelottaa ajatus siitä, että tämä ei olekaan kuollut vaan edelleen läsnä ympäröivässä luonnossa: ”Mie ajattelin – ja se pelotti minua – että Yksijalkainen näkee minut milloin vain ja missä vain, mutta mie en näe sitä enää koskaan.” (*Ykä yksinäinen*, 145.) Haakana kuvaa tyttöjen tapaan myös poikien mielentilojen heijastuvan luontoon ja päinvastoin. Kun *Kehnompi Kettunen* -teoksen päähenkilö Jukkis kokee metsästysretkellä onnen tunteita, luontokin näyttäytyy hänestä kauniina:

Maa oli peittynyt harsoiseen lumivaippaan, varvut puhkoivat sen, törröttivät kankeina yökylmän jäljiltä ja siellä täällä kuloheinän latvuksissa kimmelsi jäätynyt vesipisara. Kaunis maailma, mie ajattelin. Ihan hyvä. (*Kehnompi Kettunen*, 56.)

Haakanan kerronnassa luonto tulee kuitenkin vielä lähemmäksi tyttöjä, fyysiseksi osaksi heitä. Tällainen kohta on esimerkiksi *Kukka kumminkin* -teoksessa, jossa Suvi kuvaa jokiveden luomaa tunnetta iholla löylyn jälkeen:

Kun siihen heittäytyy, muuttuu olemattoman kevyeksi, mutta samalla vesi rajaa ihmisen hyvin kokonaiseksi. Raajat tuntuvat, lanne tuntuu, rinnat. On kuin jokin suuri käsi liikkuisi keholla ja piirtäisi sen näkyviin veden alle. (KK 110–111.)

Samalla tavalla paikat voivat herättää pojissa myös topofobiaan viittaavia negatiivisia tunteita silloin, kun heillä itsellään on ahdistava olo. Tällainen on esimerkiksi kohta, jossa Ykä on nauttinut mökillä kavereidensa kanssa alkoholia ja kohtaa alastomana saunan hämäryydessä ihastuksensa, Seijan. Epävarmuus omasta seksuaalisuudesta ja miehuudesta heijastuvat hänen ajatuksissaan, kun hän kävelee yksin pimeässä tähtitaivaan alla:

Otin katoksesta saappaat jalkoihini ja kävelin alas törmää. Yö oli kalsea, taivas pilvetön, tähdet katsoivat, kiiluvat silmät ja mie sanoin niille, että mitä vahtaatte, ihminen mie olen. (*Ykä yksinäinen*, 38.)

Vastaavanlainen tilanne löytyy *Kehnompi Kettunen* -teoksesta kohdasta, jossa Jukkis on kavereidensa kanssa metsällä. Kesken vauhdikkaan takaa-ajon Jukkis kadottaa yhtäkkiä jahdissa olleen jäniksen jäljet ja hänelle tulee hiljaisen metsän keskellä täydellinen eksesyksissä olon tunne: ”Mie koin hämmentävän eksesyksissä olemisen tunteen, niin kuin olisin ainoa ihminen maailmassa.” (*Kehnompi Kettunen*, 58.) Arvaamaton luonto haastavine olosuhteineen antaa myös rajoja, kasvattaa ja opettaa nuoria:

Meille tuli kiire. Mie yritin ajaa niin lujaa kuin roiskeelta ja tuulelta ilkin, mutta räntäsade saavutti meidät. Se tuli nopeasti ja kietaisi maiseman ykskaks harmajaan loskuiseen syleilyynsä. Siinä me oltiin kuin mustavalkoisessa valokuvassa, ainoina väriläikkinä itse kukin punainen nenä ja siniset huulet. Vitsinkertomiset unohtuivat tyystin, kytättiin vain silmät killollaan, koska päästään kaartamaan jokisuulle ja siitä kohti kotilieden lämpöä. (*Ykä yksinäinen*, 46.)

Nuoret hakevat luonnosta myös selviytymiskeinoja kasvuun liittyvissä kokeiluissaan. Kun Jukkis saa mustasukkaisuusdraamassa turpiin naapurikylän pojalta, hän toivoo, että maassa olisi kylmää lunta, jolla painaa verta vuotavaa nenäänsä. (*Kehnompi Kettunen*, 22.) Jukkiksen veli Jaska syö puolestaan neulasia naapurin kuusiaidasta hälventääkseen tupakan hajun suustaan (*Kehnompi Kettunen*, 22), ja Anitra kokeilee tupakkaa ja keskiolutta halkopinon suojassa (YT 132).

Vaikka kaikki Haakanan nuoret haluavat jäädä pohjoiseen, asia tulee suoraan julki luontoa rationaalisemmin ”hallitsevien” poikien suusta. Jukkista eivät kaupungit kieho: ”Tuntuu että talot kaatuvat päälle, bussit roiskivat rapaa, ihmiset tönivät ihan tahallaan.” (*Kehnompi Kettunen*, 10.) Ykä puolestaan miettii, että hänellä ei ole mahdollisuutta

muuttaa pohjoisesta pois: ”Jalan alla narahteli tie ja mie laulelin mitä lie menolippua, jota mulla ei ole.” (*Ykä yksinäinen*, 49.) *Ykköstyössä* asian ilmaisee Anitran veli Antti, joka on pettynyt pohjoisen ulkopuolelle, mahdollisesti etelään tekemäänsä reissuun: ”Mutta maailmalla mie en oo mikkään, mua potkitaan päähän. Täällä mie tiijän kuka mie oon: Antti Paavon poika Tieva, kauppias mejjän kylästä.” (YT 102.) Antti on Anitraa vanhempi eikä ole enää taloudellisesti, sosiaalisesti tai emotionaalisestikaan sidoksissa vanhempien valitsemaan asuinpaikkaan. Sukupolvien perinteet ja yhteiset tekemiset yhdistävät häntä kuitenkin omaan pohjoiseen kotiseutuun, johon hänellä on selvästi vahva emotionaalinen sidos ja jota kohtaan hän tuntee ylpeyttä. (Vrt. Käyhkö 2017, 9–13 ja esim. Sinkkonen-Tolppi 2005, 149–150.)

3 *Tytöstä naiseksi raskauden tilassa*

Nuoren tytön raskaus tulkitaan nuortenkirjoissa kahtalaisesti. Yhtäältä se on moraalisesti tuomittava, sillä se osoittaa nuoren tytön olleen seksuaalisesti aktiivinen. Toisaalta se on näkyvä merkki siitä, sekä tytölle itselleen että häntä ympäröiville ihmisille, että hän on siirtymässä lopullisesti tyttöjen maailmasta naisten maailmaan. Myös tytön status ihmissuhteineen ja tulevaisuudensuunnitelmineen muuttuu. Näin käy myös Anitralle.

Vanhemmat ottavat tiedon vastaan järkyttyneinä. Epätoivoissaan äiti syyttää tilanteesta yhteiskuntaa ja koulua: ”Mitä mie ossaan sanoa tähän vappaaseen seksiin, kun kouluja käyneet aikaset ihmiset jakavat lapsille tablettejaan.” Äidin mukaan vastuuta ei ole kenelläkään, kun ”vahinko tapahtuu”. (YT 36.) Hänen mukaansa Anitra joutuu kantamaan seuraukset itse, onhan hän teoillaan kieltänyt kulttuurisesti järjestäytyneen seksuaalisuuden (vrt. Butler 2006, 87–88). Isä heittäytyy täysin puhumattomaksi. Toisinaan Anitra pelkää tämän käyvän itseensä jopa fyysisesti käsiksi. Myös Hanne kääntää parhaalle ystävälleen selkensä, sillä tämän äidin mielestä Anitra on hänelle ”huonon naisen” malli, jota tulee karttaa (YT 130).

Maineen menettäminen toimii näin tehokkaana alistamisen ja ulossulkemisen välineenä sekä Anitran kaveri- ja perhepiirissä että laajemmin koko kyläyhteisössä (vrt. Aaltonen 2011, 296). Anitra kuvaa tunnelmiaan ansassa olemisen tunteeksi. Hänelle ei ole enää paikkaa: ”Mutta ei ollut mitään vapautta, ei mitään paikkaa minne mennä.” (YT 94.) ”Mie en näyttänyt kuuluvan mihinkään porukkaan, olin kaiken ulkopuolella vain siksi, että nukuin yön Peten kainalossa.” (YT 149.)

Anitra alkaa käydä hiljaista vuoropuhelua sisäänsä muodostuneen, uudenlaisen tilansa ja ympäröivän konkreettisen tilan kanssa. Hän ymmärtää yhä selkeämmin, että tulee myöhemmin äitinä jakamaan sen kohdussa kasvavan lapsensa kanssa. Kodin topofobiasta Anitra koettaa hakeutua sellaisiin paikkoihin, jotka voisivat synnyttää hänessä edes hetkittäin topofiliaa. Yksi sellainen on äidin puutarha. Puutarha kuuluu keskeisesti naisen elämän kuvaamisen ja tyttökirjallisuuden lajitradiioon (Huhtala 2008, 23). Kun Anitra eräänä iltana tuntee ensimmäistä kertaa lapsensa liikkuvan sisällään, hän menee ikkunaan ja katsoo ulos pimeään. Hän huomaa ensimmäistä kertaa, miten kuunvalo

näky pimeässä puutarhassa paljon selkeämmin kuin kylällä, katuvalojen loisteessa: ”Olin kokenut sen monesti, tajusin vasta nyt.” (YT 84.)

Anitran sisimpään muodostuu myös topofiliaa luova, nostalgisia lapsuus- ja nuoruusmuistoja sisältävä oma paikka: ”Toukokuussa kuljettiin katsomassa jättenlähtöä, kuuntelemassa kurkien konsertteja, isä näytti meille, miten koivusta juoksetetaan mahlaa.” (YT 88.) ”Sinnekin me tungettiin joukolla, meitä tuntui yhdistävän jokin outo ilo, mistä lie auringosta syntynyt, merestä noussut.” (YT, 70.) Sisäinen tila Anitralla on myös hänen kohtunsa, jossa hänen lapsena vähitellen kehittyi. Hän seuraa oman vartalonsa muutoksia ja tarkkailee tulevan lapsensa liikkeitä tässä omassa tilassa: ”Ihan kuin ei olisikaan muita kuin mie ja mukero, sen pienet liikkeet, joiden toistumista mie tässä odotan.” (YT 87.)

Raskauden aikana Anitra tekee luontoon kolme retkeä, joilla tuntee myös hetkittäin topofiliaa. Luonnon tilaan syntyy kodinomaisia paikkoja, joissa Anitra kohtaa itselleen tärkeitä ihmisiä uudella tavalla, muuttuneena (vrt. Massey 2008, 15). Sieniretkellä Hannen kanssa Anitra käy läpi tapahtunutta ja yrittää muodostaa samalla suhdettaan tähän uudelleen:

Joen molemmin puolin vittikko hehkui jo värejäan, punaista ja keltaa. Taivaan sinipunerva synkkyys ja pilvien raosta paistava aurinko loivat jännittäviä sävyjä maisemaan. Mie sanoin Hannelle, että tiirais sekin miten upea maailma on.

- Luulis, että täällä assuu vain onni ja rauha ja rakkaus, mie sanoin.
- Eikö se asukki, rakkaus, Hanne yritti olla vitsikäs.
- Ketä mie rakastan, en ees ittiäni ennää, mie sanoin.
- Edistystä sekin, Hanne sanoi kauniisti ääntäen. (YT 56)

Myös moottorikelkkaretki luontoon isoveljen Antin kanssa vahvistaa Anitran topofiliaa, onhan tämä perheessä ainoa, joka pyrkii tukemaan siskoaan. Antti toisintaa luonnossa maskuliinista mallia: hän ohjaa kelkkaa, tietää reitin. Anitra on feminiininen kokija, jonka näkö- ja kuulohavainnot ovat tarkkoja. Nyt hänellä on aikaa huomata retkelläkin asioita ikään kuin ensimmäistä kertaa:

Lumi oli melkeimpä pelkkää jäähilettä, se muodosti pitsikuvioita ja suuria ruusunmuotoisia kukkia jängälle. Joka askeleella maa helisi, kun hileet särkyivät. En ollut ennen nähnyt sellaista ja sanoin siitä Antille. – –

- Mistäs nyt tuuli puhaltaa. Eihän sinua ole saanu vuosiin mukkaan tämmösille retkille.
- Minulla ei ole ollut aikaa, kiirettä kirkolla päin, tiijäthän sie. Ja nyt ei muuta olekaan kuin aikaa ja oottamista.

Antti ynähti, mie kyykistyin katsomaan vaivaiskoivun varpuja. (YT 104.)

Kolmannen retken Anitra tekee kouluavustajan roolissa oppilaiden kanssa puolukkametsään. Retken tarkoituksena on kerätä varoja nälk päiväkeräykseen kehitysmaiden hyväksi. Verratessaan itseään mielessään kehitysmaiden äiteihin Anitra tajuaa, kuinka onnellisessa asemassa hän ja hänen tuleva lapsensa ovat: ”En mie joudu heitteille eikä

minun mukeroni silmiin kärpäset pesi, ei se näänny janoon, ei kuole maha turvonneena, käsivarret tikuiksi laihuneina.” (YT 70.)

Koulu on muutenkin Anitralle voimaannuttava, topofiliaa voimistava paikka. Tärkeäksi ihmissuhteeksi siellä muodostuu suhde hänen entiseen ala-asteen opettajaansa. Kun opettaja löytää Anitran itkemästä koulun monistushuoneesta, hän osoittaa tälle lämmintä myötätuntoa antaen samalla merkittävän elämänohjeen: ”Kuule, muista aina, että tulevaisuuteen ei johda vain yksi tie, sinne pääsee monta reittiä. Kun yksi tukkeutuu, valitset toisen, niinhän?” (YT 136.)

Myös Anitran vanhemmat alkavat vähitellen osoittaa hänelle hyväksyntää. Teoksen lopussa, koulun joulujuhlassa hän on hyväksynyt oman elämäntilanteensa: ”Ja kun nämä tämänvuotiset tontut tulivat näyttämölle, mie huomasin jo miettiväni, ettei tämä mikään loppu ole. Tämä on alku.” (YT 151.)

Kukka kumminkin -teoksen loppukohtauksessa Suvi lähtee äitinsä perään tanssilavalle, josta tapaa tämän juopottelemasta kahden kylän laitapuolen kulkijan kanssa. Suvi tuntee tilanteessa niin syvää voimattomuutta, että tempaisee pullon äitinsä kädestä, juo sen loppuun ja jatkaa juomista vielä saavuttuaan kotiin: ”Mie halusin pois koko roskasta.” (KK 145.) Seurauksena on alkoholimyrkytys. Toivuttuaan siitä hän tajuaa lopullisesti oman irrallisuutensa ja alkaa vähitellen hyväksyä itsensä sellaisena kuin on, ilman ”naamiota”. Olennaista on äidin kohtaaminen. Äiti itkee ja vakuuttaa haluavansa vain hyvää, olla Suville kaveri: ”Mä tahtoisin kyllä tulla tutuksi sun kanssa, olla sulle kaveri. Mutta säkin voisit joskus kertoa asioitas, enhän mä voi tietää kenenkään ajatuksia.” Äiti vakuuttaa, että koti on paikka, joka on ”kaikkia varten”, että Suvi voi tuoda sinne myös kavereitaan. (KK 151–152.)

Ykä yksinäisessä ja *Kehnompi Kettunen* -teoksessa ei poikien ja vanhempien välillä ole ollenkaan niin paljon ristiriitoja kuin Anitralla ja Suvilla. Teokset päättyvät siihen, että Ykä ja Jukkis kohtaavat ihastuksensa kohteet. Luonnon helmassa tutuiksi tulevat tytöt, metsäkoulua käyvä reipas Lennu ja niin ikään pohjoisen tyttö Seija sopivat hyvin täydentämään poikien pohjoista kohtaan tuntemaan topofiliaa. Myös seksuaalisuuden kuvaus on Haakanan poikien kohdalla hillittyä ja varovaisempaa kuin *Kukka kumminkin* -teoksessa ja erityisesti *Ykköstyössä*.

4 Lopuksi

Artikkelissani olen tarkastellut, millaisia ovat tyttöjen tila- ja paikkakokemukset Haakanan teoksissa *Ykköstyttö* ja *Kukka kumminkin*. Teosten päähenkilöiden, Suvin ja Anitran, irtautuminen vanhemmista ja ahdistavasta kodin vaikutuspiiristä tapahtuu vuoropuheluna erilaisten luonnon tilojen ja paikkojen kanssa. Pohjoinen on heille kokonaisuutena topofiliaa tuottava tila, josta he eivät halua luopua. Koti ja kyläyhteisö näyttävät kuitenkin nuoruusikäisille tytöille hetkittäin elämää rajoittavina paikkoina. Kyläläiset ja vanhemmat osoittavat raskaana olevaa Anitraa kohtaan syvää paheksuntaa ja torjuntaa, ja jopa paras ystävä Hanne hylkää Anitran saadessaan kuulla tämän raskaudesta. Suvi saa

puolestaan kuulla jatkuvia uteluita ja sääliä naapurilta, opettajilta ja muilta kyläläisiltä äitinsä juopottelusta ja miessuhteista. Myös kotona tytöt joutuvat osallisiksi omien vanhempiensa ahdistuksesta. Suvin äitiä ahdistaa pohjoinen syrjäisyys ja mahdollisuuksien niukkuus, Anitran vanhempia puolestaan pelko siitä, miten kyläyhteisö tulee suhtautumaan heihin tyttären raskauden vuoksi.

Luonto tulee osaksi Haakanan henkilöitä jatkuvasti sukupuolesta riippumatta, mutta kirjailija kuvaa sen vielä intensiivisemmin osana tyttöjä, fyysisenä osana heitä. Luonnon erilaiset tilat herättävät Anitrassa ja Suvissa sekä topofiliaa että -fobioita riippuen siitä, kenen kanssa he minkäkin paikan ja tilan jakavat. Esimerkiksi ne luonnon tilat ja merkitykselliset paikat, jotka Anitra jakaa ihastuksensa Maukan kanssa, saavat hänen mielessään jopa topobiografisia merkityksiä. Suvissa topofilia herää voimakkaimmin silloin, kun hän on metsässä kahden ihastustensa kohteiden, Jari-Pekan tai Porakaivomiehen kanssa, topofobia puolestaan tilanteissa, joissa hän menee luontoon yksin pahoitettuaan mieltänsä äitinsä edesottamuksien vuoksi.

Ykä yksinäisen ja Kehnompi Kettunen -teoksen poikien, Ykän ja Jukkiksen, luontosuhde on tietyiltä osin rationaalisempi ja toiminnallisempi kuin tyttöjen, joiden luontosuhteessa on viittauksia alkukantaiseen, yhteiskunnan villiin ja sivistymättömään puoleen. (Vrt. Dewan 2010, 146–150.) Myös Suvin ja Anitran luonnossa tapahtuvat satunnaiset tai sovitut kohtaamiset vastakkaisen sukupuolen kanssa ovat tavallisesti poikien tai miesten organisoimia ja johtamia. Pojilla luontoon menemiseen liittyy yleensä aina näennäiseltä vaikuttava hyödyn näkökulma, kuten metsästys, kalastus tai poroerotus, vaikka periaatteessa pääfunktio siinä onkin kavereiden tai vastakkaisen sukupuolen tapaaminen. Pojille on tärkeää se, että he hallitsevat luonnon isiltä saamansa oppien mukaan. Tämä näkyy konkreettisesti esimerkiksi siinä, että heillä on tiedossa nimi niille luonnon paikoille, joille he menevät.

Vaikka kodin ulkopuoliset paikat ja tilat olisivatkin Haakanan nuorille ennestään tuttuja, mieltävät he ne nyt uudella tavalla, koska menevät sinne ilman vanhempiaan (vrt. Dewan 2010, 143). Nämä paikat saattavat herättää nuorissa sukupuolesta riippumatta topofobiaa, tilapäisiä negatiivisia tunteita silloin, kun heillä itsellään on ahdistava olo. Näiden tunteiden voi katsoa liittyvän vanhemmista irtautumisen prosessiin. Luonto näyttäytyy nuorille kasvun välineenä: arvaamattomuudessaan se asettaa nuorille rajoja, kasvattaa ja opettaa heitä. Nuoret etsivät sen avulla puolestaan myös selviytymiskeinoja kasvuun liittyvissä kokeiluissaan. Heidän merkittävimmät seksuaaliset kokemuksensa tapahtuvat luonnossa, ja siellä he kokeilevat myös alkoholia ja tupakkaa.

Sukupolvien perinteet ja yhteiset tekemiset sitovat Haakanan nuoria sukupuolesta riippumatta omaan pohjoiseen kotiseutuun. Heillä on siihen vahva emotionaalinen sidos ja he tuntevat siitä ylpeyttä. (Vrt. Käyhkö 2017, 9–13 ja esim. Sinkkonen-Tolppi 2005, 149–150.) Vaikka luonto antaa Haakanan tytöille runsaasti vapautta toimia ja liikkuu, tyttöjä koskevat tiukat rooliodotukset ovat edelleen olemassa. Vasta sitten, kun nuoret ovat hyväksyneet paremmin itsensä ja erillisyytensä omiin vanhempiinsa, he voivat tuntea paitsi kotona ja luonnossa myös muissa pohjoisen paikoissa ja tiloissa topofiliaa. Heille

käy samoin kuin nuortenkirjoissa yleensä: he ”muuttavat” kotoa sivilisaation parista luontoon ja palaavat takaisin kotiin, kun ovat saavuttaneet monien vaikeuksien jälkeen itsenäisyytensä (vrt. Dewan 2010, 184).

Lähteet

Aineslähteet

- HAAKANA, ANNA-LIISA 1980: *Ykä yksinäinen*. WSOY, Juva.
 ——— 1981: *Ykköstyttö (YT)*. WSOY, Juva.
 ——— 1983: *Kukka kumminkin (KK)*. WSOY, Juva.
 ——— 1986: *Kehnompi Kettunen*. WSOY, Juva.

Muut lähteet

- AALTONEN, SANNA 2011: Tytöt ja maine. KAROLIINA OJANEN, HETA MULARI ja SANNA AALTONEN (toim.): *Entäs tytöt. Johdatus tyttötutkimukseen*, 269–304. Vastapaino, Jyväskylä.
- BUTLER, JUDITH 2006 [1990]: *Hankala sukupuoli*. Englanninkielinen alkuteos: *Gender trouble. Feminism and the subversion of indentity*. Gaudeamus, Tampere.
- CREW, HILARY S. 2000: *Is it really mommie dearest? Daughter-mother narratives in young adult fiction*. The Scarecrow Press, Inc, USA.
- DEWAN, PAULINE 2010: *The art of place in literature for children and young adults. How locale shapes a story*. The Edwin Mellen Press, USA.
- DONELSON, KENNETH L. – NIELSEN, ALLEEN PACE 2013 [1989]: *Literature for today's young adults*. Scott, Foresman and Company, London. Saatavissa <https://www-dawsonera-com.pc124152 oulu.fi:9443/abstract/9781292054636>.
- HARJU, JUHA 1994: *Yhteiskunnan kuvaus 1980-luvun nuorten aikuisten romaaneissa – vertailukohteena tilastot ja tutkimukset 1980-luvun arvoista, asenteista ja rakenteista*. Sosiaalipolitiikan pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.
- HUHTALA, LIISI 2008: *Kuin kissa vatsalla. Ruumiin tunto ja valta uudessa nuortenkirjallisuudessa*. SANNA KARKULEHTO (toim.): *Taajuuksilla värähdellen. Sukupuolten tiloja ja tunteja kirjallisuudessa ja elokuvassa*, 23–38. Oulu University Press.
- HUHTALA, LIISI – JUNTUNEN, KATARIINA (TOIM.) 2004: *Iloarten seutuville: Lasten- ja nuortenkirjallisuuden historiaa ja tutkimusta*. BTJ Kirjastopalvelut, Helsinki.
- KÄYHKÖ, MARI 2017: ”Vähän niinku metän keskellä ja silleen.” Syrjäseutu, yläkouluikäiset tytöt ja tutuksi eletty paikka. *Sukupuolentutkimus* 3/2017, 7–23.
- LAAKSO, MARIA 2017: Saarten monet merkitykset Tove Janssonin tuotannossa. MARIA LAAKSO, TONI LAHTINEN ja MERJA SAGULIN (toim.): *Lintukodon rannoilta. Saarikertomukset suomalaisessa kirjallisuudessa*, 147–166. SKS, Helsinki.
- LAHTINEN, TONI – LAAKSO, MARIA – SAGULIN, MERJA 2017: Johdatus suomalaisen kirjallisuuden saarille. MARIA LAAKSO, TONI LAHTINEN ja MERJA SAGULIN (toim.): *Lintukodon rannoilta. Saarikertomukset suomalaisessa kirjallisuudessa*, 147–166, 9–43. SKS, Helsinki.
- LAITINEN, RIITTA 2002: *Koti, paikkaidentiteetti ja muutokset navajoyhteiskunnassa 1800-luvulla*. TAINA SYRJÄMAA ja JANNE TUNTURI (toim.): *Eletty ja muistettu tila*, 195–210. SKS, Helsinki.
- MASSEY, DOREEN 2008 [1995]: *Imagining the world*. Suom. Janne Rovio. MIKKO LEHTONEN ja JARNO VALKONEN (toim.): *Samanaikainen tila*, 6–42. Vastapaino, Tampere.
- OINAS, ELINA 2011: Tyttötutkimuksen näkökulmia ruumiillisuuteen. KAROLIINA OJANEN, HETA MULARI ja SANNA AALTONEN (toim.): *Entäs tytöt. Johdatus tyttötutkimukseen*, 305 – 342. Vastapaino, Jyväskylä.

- Peledsiika = Peledsiika, Wikipedia-artikkeli. <https://fi.wikipedia.org/wiki/Peledsiika>. [Luettu 18.8.2018.]
- RUUSKA, HELENA 2001: Kreisit murkut steissillä. TUULA KOROLAINEN (toim.): *Kirjaseikkailu. Lasten- ja nuortenkirjallisuuden opas*, 276–283. Tammi, Helsinki.
- RÄTTYÄ, KAISU 2007: *Rajoja kohdaten. Teemojen ja kerronnan suhde Hannele Huovin nuortenromaaneissa 1980- ja 1990-luvulla*. Turun yliopisto.
- SINKKONEN-TOLPPI, MERJA 2005: *Maailma kutsuu, katkeavatko juuret? Nuorten kotiseudulle kiinnittymisen ja sen yhteys nuorten sosiaaliseen pääomaan*. Kuopion yliopisto.
- TRITES, ROBERTA SEELINGER 1997: *Waking Sleeping Beauty: feminist voices in children's novels*. University of Iowa press. Saatavissa <http://web.b.ebscohost.com.pc124152.oulu.fi:8080/ehost/ebookviewer/ebook/bmxLYmtfXzlyMTY2X19BTg2?sid=8d60983d-64e0-49a2-98dd-3d8cf8eb4042@sessionmgr102&vid=0&format=EB&rid=1>.
- 2000: *Disturbing the universe. Power and repression in adolescent literature*. University of Iowa press. Saatavissa <http://web.b.ebscohost.com.pc124152.oulu.fi:8080/ehost/ebookviewer/ebook/bmxLYmtfXzY3NzM3X19BTg2?sid=cf86db96-2578-483b-bab7-1b5ce447a8aa@sessionmgr120&vid=0&format=EB&rid=1>.
- TUAN, YI-FU 1990: *Topophilia: A study of environmental perception, attitudes and values*. Columbia University Press, New York.
- 2006: Paikan taju: aika, paikka ja minuus. SEPPÖ KNUUTTILA, PEKKA LAAKSONEN ja ULLA PIELA (toim.): *Paikka: eletty, kuviteltu, kerrottu*, 15–30. SKS, Helsinki.
- 2011: *Space and place. The perspective of experience*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- TURUNEN, RISTO 2018: Jäidenlähtö kuin rock'n' roll music. Joki kerronnallisena elementtinä Mikael Nieminen romaaneissa. MARKKU LEHTIMÄKI, HANNA MERETOJA ja ARJA ROSENHOLM (toim.): *Veteen kirjoitettu. Veden merkitykset kirjallisuudessa*, 356–378. SKS, Helsinki.
- VALKONEN, JARNO 2003: *Lapin luontopolitiikka. Analyysi vuosien 1946–2000 julkisesta keskustelusta*. Tampereen yliopisto.
- VOIPIO, MYRY 2015: *Emansipaation ja ohjailun ristivedossa. Suomalaisen tyttökirjallisuuden kehitys 1889–2011*. Jyväskylän yliopisto.

KATI KANTO: "You'd think only luck and peace and love live here". Girls' spaces and places in Anna-Liisa Haakana's young adult novels Kukka kumminkin and Ykköstyttö

This article examines what girls' experiences with spaces and places are like in Anna-Liisa Haakana's novels *Ykköstyttö* ('Number One Girl', 1981) and *Kukka kumminkin* ('A Flower After All' 1983). The books take place in a Lapland municipality, and they are part of the realistic genre of young adult fiction in the 1970s and 1980s that dealt with real-life problems. Not only does my analysis lean on research in young adult fiction, but also on humanistic-geographic perspectives on spaces and places.

An integral feature in Haakana's books is the expansion of the main characters' living environment from home to various meeting places for young people as well as places where they can be completely alone (see e.g. Donelson-Nilsen 1989, 102; Heikkilä-Halttunen 2000, 228). This comes from the inner conflicts during their development: the girls gradually begin to feel that their parents and other loved ones are taking too much space from them (e.g. Tuan 2011, 58–59; 1990, e.g. 93, 247). Leaving the familiar world of childhood and facing themselves in a strange environment not only means the freedom to make their own choices but also difficulties and fear. Being confused by new circumstances, they often

also make the wrong choices, end up at a dead end and wind up even completely changing the course of their lives. (Cf. Dewan 2010, 55, 57, 100.)

The main characters in these novels, Suvi and Anitra, break away from their parents and the confining sphere of influence in their homes, and this is shown through dialogue with various spaces and places in nature. They have complete topophilia – a strong sense of safety – towards the North, which is a space that brings about other positive feelings that they do not wish to give up. Their homes and the village community, however, have become places for the young girls that restrict life, which create topophobia. The various spaces in nature stir either topophilia or topophobia in the girls, depending on their emotional state at the moment and what is occupying their thoughts. It is as if the girls are constantly negotiating with the spaces in nature and their actual homes. The childhood link to parents sometimes also invades those spaces where the girls would like to independently be, without parental control.

Ultimately, what usually happens in young adult fiction goes the same with both Anitra and Suvi: they “move” from civilisation and home to the wild, and then return home (cf. Dewan 2010, 184) when, after many difficulties, they gain independence. It is only then, after Anitra and Suvi have come to terms with their womanhood and differences in relation to their parents, can they have topophilia not only at home and in nature but in other places and spaces in the North.

My article further illustrates that even though nature in Haakana's novels provide the girls a great deal of freedom to function independently, beyond the reach of parental control, the expected roles of the girls are also represented in spaces in nature.

Kati Kanto
kati.kanto6@gmail.com
Oulun yliopisto
Pentti Kaiteran katu 1
90014 Oulu

JARMO LINTUNEN

Ei-inhimilliset eläimet osana aatedraaman rakentumista Laura Ruohosen näytelmissä *Lintu vai kala, Kuningatar K ja Luolasto*

1 Johdanto

Olmi! Se ei poikkea meistä, yhtä paljas ja avuton, värisee himosta, elää ja kuolee. Kuinka pieniltä näyttävät sen tunteet kuinka merkityksettömiltä pyrkimykset. Ei ihme, että sitä kutsutaan luolien ihmiseksi. (*Luolasto*, 42).

Tuotteliaan ja kansainvälisestikin tunnetun näytelmäkirjailija Laura Ruohosen (s. 1960) näytelmiä on luonnehdittu aatedraamoiksi (esim. Ahola 2014). Aatedraama (*drama of ideas, thesis play*) on perinteisesti määritelty tiettyä aatetta ajavaksi tai tähdentäväksi näytelmäksi, joka pyrkii tarjoamaan jonkun ratkaisun johonkin yhteiskunnalliseen ongelmaan (Hosiaisuus 2016, 14). Martin Puchner (2010) näkee modernin aatedraaman kehittyneen Platonin (427–347 eaa.) sokraattisten dialogien pohjalta. Monille moderneille aatedraamatikoille, kuten August Strindbergille, Luigi Pirandellolle ja Bertolt Brechtille, on tyypillistä draaman käyttäminen eräänlaisena epistemologisena välineenä, totuuden laboratoriona tai ajatuskokeena, joka voi konkretisoida ja toisaalta myös kehittää uutta ajattelua. (Puchner 2010, 73–75, 119.) Ellen Redlingin (2014) mukaan nykyajan aate- ja poliittiset draamat haastavat entistä enemmän katsojia omaan ajatteluun ja argumentointiin valmiiden vastausten sijaan. Keskeisiä sisältöjä ovat muun muassa sotaan, talouteen, ympäristöön, terveyteen ja monikansallisuuteen liittyvät teemat. (Redling 2014.)

Biologitaustaisen Ruohosen näytelmissä ihmisen ja ympäristön suhde on usein temaattisesti keskiössä. Hän käyttää paljon luontoympäristöjä näytelmiensä tapahtumapaikkoina tai hänen omine sanoineen ”maisemina” (Ruohonen 2012). Tapahtumapaikat, kuten suo, saaret, meri ja luolat vaikuttavat näytelmien tapahtumiin ja näin myös kokonaisdramaturgiaan. Useissa Ruohosen näytelmissä viitataan eksplisiittisesti ihmisen

luonnolle aiheuttamiin ongelmiin, kuten luonnon saastumiseen tai eläinten¹ kuolemiseen sukupuuttoon. Eläimiin ja luontoon liittyvät viittaukset ovatkin tyypillistä Ruohosen poetiikkaa. (Lintunen 2012, 5–7.) Hänen näytelmissään eläimiä esiintyy paljon – pääasiassa dialogeissa ja monologeissa. Eläimiä ei ole kuitenkaan henkilöity ihmisen kaltaisiksi puhuviksi olioiksi lukuun ottamatta muutamaa lastennäytelmää.² Tutkimuksen kannalta onkin yhtäältä kiinnostavaa, mitä merkityksiä eläimet tuottavat näytelmien sisältöön, ja toisaalta, miten eläimet on representoitu.

John Simons (2002, 87) kirjoittaa, että kaikki kirjallisuuden eläinrepresentaatiot ovat enemmän tai vähemmän antropomorfisia eli ihmisen kokemuksen kautta suodattuneita, jolloin ne eivät tee täysin oikeutta eläimille. Ruohosen näytelmissä antropomorfisuus korostuu, koska eläimet ”todentuvat” lähinnä henkilöhahmojen puheissa. Ekokriitikko Randy Malamud (2009, 44–45) näkee kuitenkin tärkeänä, että eläinten esteettisessä esittämisessä noudatetaan tiettyjä eettisiä periaatteita, kuten esimerkiksi eläinten hahmottaminen omassa elinympäristössään, eläinten kunnioittaminen ja eläintuntemuksen ja -tietouden opettaminen. Kirjallisuudessa eläinten tuottamia merkityksiä on tutkinut muun muassa Janna Kantola. Hän on kehitellyt Veikko Huovisen tuotantoa tutkimalla eläinesitysten jäsentelyn, jossa hän pyrkii kuvaamaan ihmisen ja eläimen suhteen ilmenemistä esittämisen strategiana, ei niinkään luokittelemaan eläinesityksiä. Hänen jäsentelynsä on seuraava: 1) eläin saa ihmisen ominaisuuksia, 2) ihminen saa eläimen ominaisuuksia ja 3) eläin eläimenä tai ihminen eläimen äänitorvena. (Kantola 2014, 96–105.) Luontorunoutta tutkinut Tero Tähtinen (2012, 34–38) puolestaan nostaa esille ihmisen ja luonnon (eläinten) välille syntyvän jännitteen tuottamat poliittis-ekologiset painotukset, joissa korostuvat muun muassa ihmisen ja eläinten elintilojen vastakkaisuus ja päällekkäisyys sekä eläinten aktiivinen ja ei-hallittava toimijuus.

Ihmisen ja eläinten samankaltaisuuden ja erojen pohdinta onkin yksi keskeisiä teemoja eläinfilosofiassa ja kriittisessä eläintutkimuksessa, jotka ovat artikkelissani keskeisiä näkökulmia. Myös posthumanistisessa eläintutkimuksessa ja teoriassa ihmistä ei nähdä kategorisesti erillisenä muista eläinlajeista ja näin posthumanismi kytkeytyy myös moraalisia kysymyksiä painottavaan eläinfilosofiaan (Lummaa–Rojola 2014, 20). Työtäni voisi määritellä ekokriittiseksi kirjallisuudentutkimukseksi, sillä tutkin eläimiin liittyviä merkityksiä ja sitä, miten ne vaikuttavat tapoihimme kohdella luontoa (esim. Lahtinen–Lehtimäki 2008, 8). Elisa Aaltolan mukaan, eläinfilosofia on kehittynyt 1970-luvulla syntyneen eläinetiikan pohjalta. Eläinetiikassa keskeistä on eläinten moraalisesta asemasta tarkastelu ja se, kuinka ihmisen pitäisi kohdella muita eläimiä. Eläinfilosofiassa tarkastellaan eläimiin liittyviä filosofisia kysymyksiä, joissa eläin on ensisijainen tutkimuksen kohde eikä pelkkä väline ihmisyyden määrittämisessä. (Aaltola 2013, 21–23.) Kriittinen eläintutkimus (*critical animal studies*) sivuaa Aaltolan määrittelemää eläinfilosofian käsitettä. Matthew

1 Käytän jatkossa selkeyden vuoksi käsitteitä ”ihminen” ja ”eläin”, vaikka inhimillinen ja ei-inhimillinen eläin kuvaisivat paremmin Ruohosen näkemystä ihmisen ja eläimen suhteesta.

2 *Yökyöpelit* 2011 ja *Tippukivitapaus* 2017.

Calarco on jakanut kriittisen eläintutkimuksen kolmeen pääsuuntaukseen. Identiteetti-teoriat (*identity*) korostavat ihmisen ja eläimen samanlaisia piirteitä ja vaatimusta tasaver-taiseen kohteluun, jolloin keskiössä ovat eettiset kysymykset. Erilaisuusteoriat (*difference*) puolestaan painottavat sekä ihmisten että eläinten erityisyyttä ja erilaisuutta. Eroja on niin ihmisten kuin eläintenkin kesken. Tämä suuntaus vastustaa kaikenlaista kategorisointia. Kolmas suuntaus (*indistinction*)³ lähtee siitä, että ihmiset ovat eläimiä, ja se pyrkii pur-kamaan ihmiskeskeistä näkökulmaa ja rakenteita, jotka pitävät yllä eläimiin kohdistuvaa väkivaltaa. (Calarco 2015, 4–5.)

Draamassa puhetilanteet toteutuvat kahdella ontologisella tasolla: sisäinen kommu-nikaatiotilanne liittyy draaman henkilöiden väliseen kommunikaatioon, kun taas ulkoi-nen kommunikaatiotilanne liittyy näytelmäkirjailijan tekstin välityksellä tapahtuvaan kommunikointiin yleisön kanssa (Pfister 1988, 103–106; Steinby–Tanskanen 2013, 318). Aatedraaman kannalta kiinnostavia ovat erityisesti ulkoisessa kommunikaatiotilanteessa tapahtuvat eläindialogit ja -monologit, koska ne välittävät näytelmäkirjailijan viestejä kat-sojille. Viesteillä voi olla esimerkiksi referentiaalinen eli tietoa välittävä tai appellatiivinen eli suostutteleva funktio (Pfister 1988, 106–118). Suostutteleva funktio liittyy vaikutta-miseen, ja usein tunteilla on siinä suuri rooli. Aaltolan (2015, 91) mukaan tunteet ovat-kin nousseet keskiöön nykyisessä eläinfilosofiassa: tunteet ovat moraalisen toimijuuden perusta. Hän näkee, että rationaalinen argumentointi ei ole riittävä ihmisten ja eläinten välisten suhteiden muuttamiseen, vaan tarvitaan affektiivista empatiaa, jolloin yksilö suuntautuu kohti toisen yksilön haluja ja kokemuksia. Toisaalta tarvitaan myös reflek-tiivistä empatiaa, jolloin reflektoidaan eläimiin liittyviä uskomuksia, kielellisiä merkityk-siä, stereotyyppioita ja tunteita. Tällöin järjellisyys, harkinta ja rationaalinen jäsentäminen nivoutuvat osaksi empatiaa. (Aaltola 2015, 94–97.)

Tässä artikkelissani ehdotan, että Ruohosen näytelmien eläimiin liittyvät dialogit ja monologit (jatkossa eläinpuhe) sekä parenteesit tuovat esille eläinfilosofisia teemoja ja samalla ne ovat omalta osaltaan rakentamassa Ruohosen näytelmistä ihmisen ja luonnon suhdetta problematisoivia sekä luontoa ja sen merkitystä korostavia aatedraamoja. Kysyn: Millaisia ihmisten ja eläinten välisten suhteiden sekä itse eläinten merkityksiä eläinpu-heet tuottavat sekä minkälaisia eläinfilosofisia painotuksia näytelmistä voi tulkita? Käytän aineistonani Ruohosen kolmea näytelmää kolmelta eri vuosikymmeneltä: *Lintu vai kala* (1992, jatkossa LVK), *Kuningatar K* (2003, jatkossa KK) ja *Luolasto* (2014, jatkossa L). Näytelmät ovat läpileikkaus Ruohosen runsaasta tuotannosta, ja ne antavat kuvan eläin-ten ”rooleista” eri näytelmissä. Tulkitsen näytelmien eläinpuheita eläinfilosofian näkö-kulmasta. Käsittelen näytelmät ilmestymisjärjestyksessä: näin ne kuvaavat myös kirjoit-tamisajankohtansa eläimiin liittyvää eläinfilosofista ajattelua ja sen kehittymistä. Lopuksi perustelen eläinpuheiden merkitystä aatedraaman rakentumisessa.

3 Englanninkielinen sana *indistinct* tarkoittaa epäselvää. Nämä teoriat ovat lähellä posthumanismia.

2 ”Nämä kaksi viikkoa ratkaisee yhden lajin kohtalon.”⁴

Ruohosen alkukauden tuotantoon kuuluva *Lintu vai kala* -näytelmä haastaa kysymyksen muotoon puetun nimensä mukaisesti pohtimaan eläinten kohteluun liittyviä valintojamme: lintu viittaa uhanalaisen eläinlajin suojeluun, kun taas kala eläinten jalostukseen ja hyötykäyttöön. Eläimet ovat näytelmän ytimessä toiminnan kohteina, jolloin eläinpuheilla on myös juonellinen funktio. Eläinetiikan kysymykset, joissa pohditaan eläinten moraalista asemaa ja sitä, miten ihmisten pitäisi kohdella muita eläimiä, ovat edelleenkin tärkeitä eläinfilosofian sisältöjä (Aaltola 2013, 20). Näytelmän valinnat liittyvät myös tahtumapaikan eli erämaapuiston säilyttämiseen luonnontilaisena, sillä suon alle ollaan suunnittelemassa luontokeskusta maanalaisine hisseineen. Näytelmän päähenkilö biologi Riikka on erämaapuiston johtaja, joka saa apulaisekseen entisen miesystävänsä niin ikään biologi Jiipeen. He työskentelevät yhdessä Lapin erämaasuolla tutkien harvinaisia metsähanhia ja samalla suojellen niiden pesintää munavarkailta. Jiipeen salaisena projektina on uuden siikalajin kehittäminen. Riikan ja Jiipeen näkemykset eläinten kohtelusta poikkeavat toisistaan. Tästä syntyy näytelmän keskeinen konflikti, johon kytkeytyvät myös henkilökohtaiset suhteet. Näytelmän lopussa luontokeskuksen rakennustyöt ovat alkaneet ja Riikan ja Jiipeen uusi yritys rakentaa suhde kariutuu.

Lintu vai kala alkaa Riikan eläinaiheisella monologilla. Monologi on tyypillinen keino ulkoisessa kommunikaatiotilanteessa, jossa katsojien tietoon halutaan tuoda joitain dialogissa hankalasti esille tuotavia asioita (Steinby–Tanskanen 2013, 327).

(Puhuu pieneen sanelukoneeseen.) Lampaista pidetään lempeinä eläiminä, jotka hiljaa mutustavat ruohoa ja kasvattavat villaa. Se on vakava erehdys. Lamma on nopea ja tehokas tappaja. Se puree pahaa-aavistamattomalta uhriltaan pään irti tai katkoo siltä jalat, niin ettei se pääse pakoon. Useimmiten lampaat tappavat lintuja. Eräillä Brittein saarilla, joilla ruoho on erityisen vihreää ja mehevää elää lampaista, jotka ovat erikoistuneet tiirojen metsästyksen. Saarilla sataa melkein aina ja mineraalit huuhtoutuvat mereen. Lampaat syövät linnunluita saadakseen kalkkia, lisääntyvät ja kasvattavat lisää pehmeää valkoista villaa. Sama pätee luultavasti poroihin. Ne saalistavat munia. Kukaan ei ole kyennyt selvittämään, miksi kiljuhanhi kaksikymmentäluvulla yhtäkkiä hävisi Suomesta. Poroja sen sijaan laiduntaa joka vuosi yhä suuremmat laumat hanhien pesimäsoilla. Niitäkin pidetään lempeinä eläiminä. Ei haluta uskoa, että suuri joukko laupiasnaamaisia laumaeläimiä voisi olla syyllisiä yhtään mihinkään. Lauman koko ja tyhmyys vapauttavat ne kaikesta vastuusta. Pelkään petolampaista. Parempia ovat kunnan viholliset. (LVK, 7.)

Riikan monologi on faktuaalinen kuvaus lampaiden ja porojen toiminnasta. Faktuaalissa kuvauksessa pyritään siihen, että kuvaukset näyttävät kiistämättömiltä tosiasioilta

4 Käytän lukujen otsikoinnissa ko. näytelmän repliikkejä.

(Jokinen 2016, 341). Monologissa on käytetty tunteisiin vaikuttavia retorisia keinoja, kuten esimerkiksi lauhkeina ja lempeinä pidettyjen eläinten vertaaminen tehokkaiisiin ja julmiin tappajiin, jotka metsästävät suunnitelmallisesti ihmisten tapaan. Inhimillistämisen vahvistuu, kun puhutaan vielä lampaiden ”naamoista” ja ”vastuusta vapautumisesta”. Toisaalta saamme tietää myös syyn eläinten käyttäytymiseen: tarve saada kalkkia ja näin tuottaa ihmisille ”pehmeää valkoista villaa”. Monologissa mainittu ”kadonnut” kiljuhanhi⁵, joka on luokiteltu erittäin uhanlaiseksi Pohjoismaissa, ennakoi näytelmän sisältöä eli metsähanhen suojelua. Riikan lampaisiin ja poroihin liittyvä puhe viittaa todellisiin tapauksiin, joita on tapahtunut muutamilla eristetyillä saarilla.⁶ Vieraslajien tuhoava vaikutus alkuperäiseen lajistoon tulee esille myös Riikan kertoessa Stephensaaren linnuista: ”Siellä on aikojen alusta elänyt pikkusia lentokyyttömiä peukaloisia. Sitten majakanvartija yhtenä päivänä hankki kissan, joka söi ne kaikki. Myöhemmin hoksattiin, että siinä hävisi sukupuuttoon tieteelle tuntematon laji.” (LVK, 24.)⁷ Ihmisen ajattelematon toiminta voi aiheuttaa suuria tuhoja. Kotieläimiä onkin nimitetty ekokriittisessä tutkimuksessa ihmisten kulttuuriseksi ”kansarikolliseksi” (Garrard 2004, 149).

Viidennessä kohtauksessa Riikan toinen monologi tuo lisänäkökulman ihmisen toiminnan vaikutuksista lintupopulaatioihin:

(On löytänyt kuolleen lokin. Puhuu sanelukoneeseensa.) Lokkien käyttäytyminen on muuttunut. Ne eivät enää puolusta poikasiaan. Pesillä saa rauhassa käydä tunkeilijoita, munia ja poikasia hävitä, eikä se kiinnosta emoa. Monet lokkiemot eivät enää edes ruoki poikasiaan ja yrittävät estää muitakin emoja antamasta ruokaa omille poikasilleen. Näin myös emon, joka yhtäkkiä hajotti pesänsä ja söi omat munansa. Lokit näyttävät päällisin puolin aivan terveiltä, maasta löytyy kuitenkin kuolleita lintuja. (LVK, 22.)

Myös tämä faktuaalinen kuvaus lokeista vaikuttaa tunteisiin, kun lintuemot eivät puolusta poikasiaan ja syövät omia muniaan. Herää kysymys, mitä linnuille on tapahtunut ja miksi ne käyttäytyvät tällä tavalla. Lintujen käyttäytyminen ja kuolleiden lintujen löytyminen viittaavat luonnon saastumiseen, erilaisiin ympäristömyrkkyyihin, joiden vaikutuksiin herättiin 1960-luvulla (esim. Haila-Lähde 2003, 11–12). Karoliina Lummaa (2010, 235), joka on tutkinut lintujen konkreettisuutta 1970-luvun ympäristörunoudessa, kirjoittaa, että juuri linnuista tuli ympäristön saastumisen ja eläimiä uhkaavien vaarojen esikuvia, ennemerkkejä ja symboleita. Kumpikaan Riikan monologeista ei vie varsinaisesti draamaa eteenpäin, vaan ne luovat kontekstia näytelmälle. Samalla ne kertovat biologi Riikan perehtymisestä eläintensuojeluun.

Riikan aatemaailma tulee esille myös muissa luonto- ja eläindialogeissa. Riikka näkee, että eläinten elämä on moraalisesti yhtä arvokas kuin ihmisen (ks. Francione 2013, 125).

⁵ Ks. WWF: Kiljuhanhi.

⁶ Ks. Karlshuker: Bird-eating deer and flesh-eating sheep.

⁷ Ks. Stephens Island wren.

Hän on huolissaan tiettyjen eläinten, tässä näytelmässä erityisesti metsähanhien, tilanteesta. Tulevaisuuden uhkakuvana on, että jäljelle jää vain kolme eläinmaailman selviytyjää: ”torakka, rotta ja ihminen” (LVK, 24), kuten hän yhdessä repliikissään toteaa. Riikka näyttäytyy puheidensa ja toimintojensa perusteella kiihkeänä luonnonsuojelijana ja eläinten oikeuksien puolestapuhujana: ”Nyt on joka tapauksessa niin, että nämä kaksi viikkoa ratkaisee yhden lajin kohtalon. Hanhien munat on vielä löysää massaa, ryöstäjille ne kelpaa vain tän lyhyen hetken kun sikiö ei ole vielä alkanut kehittyä.” (LVK, 26.) Näytelmän keskiössä oleva metsähani pesii pohjoisilla soilla, ja se on uhanalainen laji.⁸ Esimerkiksi munavarkaajat ovat edelleen todellinen uhka monille harvinaisille lintulajeille. Metsähänhe uhkaavat myös soiden kuivatus ja turvetuotanto. Näytelmässä suon alle suunniteltua toimintakeskusta voi pitää suurena uhkana koko ekosysteemille ja aroille linnuille. Kuten Riikka toteaa: ”Tämä erämaa on ainutlaatunen paikka. Täällä on eläimiä ja kasveja, joita ei ole enää missään muualla.” (LVK, 23.) Näytelmän loppupuolella hän kuulee suolle sijoituvan luontohallin rakentamispäätöksestä, ja turhautuneena omaan toimintaansa hän toteaa, että ”Maailma on tullut valmiiksi. Ihminen on vihdoinkin tehnyt luonnosta vihollisensa” (LVK, 74).

Toisen biologin eli Jiipeen näkemys eläimistä ja eläinten kohtelusta on erilainen kuin Riikan. Hän ei näe eläimillä olevan itseisarvoa, vaan niiden arvo mitataan suhteessa ihmiseen. Hän ihmettelee, miksi Riikka kiihkoilee ”Yhden linnun takia, kun tosiasiaa pitäisi löytää ne lajit, joilla on edellytykset pysyä hengissä? Ja ellei niitä ole, kehittää uusia. Tän puiston takia itkeminen on yhtä turhaa kuin dinosaurusten tai jättiläislevien.” (LVK, 24.) Jiipee tekeekin työnsä ohella salaa jalostuskokeita harvinaisella siialla. Hänen tavoitteenaan on kehittää taloudellisesti tuottava kalalaji, ”Joka kasvaa nopeammin, on isompi ja kestää saasteita paremmin kuin nää nykyiset lajit” (LVK, 17). Jiipee ei koe myöskään lajien vähenemistä eikä elinympäristöjen tuhoutumista ongelmallisena. Toisaalta hän näkee eläinkokeet tärkeinä, koska kokeiden tulosten avulla voidaan löytää keinoja, jotka parantavat ”ihmisen elämisen edellytyksiä” (LVK, 37). Hänen mielestään ”on rikollista auttaa yhä sairaampia lapsia syntymään” (LVK, 37). Hän käyttääkin esimerkkinään omaa veljeään, joka on vaikeasti vammaisen. Ironiseen sävyyn hän arvottaa veljensä elämän mielekkyyttä, kun tämä ei pysty edes ratsastamaan ilman apua:

Mun pikkuveli on yksi näistä kuolemalla pelastetuista. Sillä menee hyvin, ainoastaan raajat ja keuhkot ja puhekyky pielessä. Viime jouluksi laitoksesta lähetettiin kuva ratsastuspäivästä. Veli oli nostettu hevosen selkään, kaksi hoitajaa tuki sitä molemmin puolin ja yksi talutti heppaa suitsista. Pääsi mies kokemaan ratsastuksen hurmaa. (LVK, 38.)

Jiipee pyrkii oikeuttamaan toimintansa motiiveja kertomuksella veljestään. Jiipeen argumentit edustavat kantaa, jossa eläimiä voi hyödyntää ihmisen edun vuoksi: ihmisen

8 Ks. Luontoportti: Metsähani.

hyvinvointi oikeuttaa eläimen kärsimyksen. Tällaisessa utilitaristisessa näkemyksessä eläinten käyttäminen ihmisten resursseina on moraalisesti hyväksyttävää, jos niitä kohdellaan ”inhimillisesti” ja vältetään ”turhaa” kärsimystä (Francione 2013, 113).

Lintu vai kala -näytelmässä kahden keskeisen henkilöahmon ideologiat ja arvot törmäävät, mikä onkin tyyppillistä aatedraamalle (Redling 2014). Ideologiat välittyvät etenkin eläinpuheiden välityksellä: niissä puhutaan eksplisiittisesti uhanalaisista eläimistä ja eläinten suojelusta, toisaalta taas eläinten käyttämisestä ihmisen hyvinvoinnin edistämiseksi. Metsähänhi nousee näytelmässä eläinsuojelun symboliksi, vaikka lintu jääkin passiiviseksi uhriksi aktiivisen toimijuuden sijaan (ks. Aaltola 2006, 89). Jos miettii ihmisen ja eläimen suhdetta tässä näytelmässä Kantolan (2014) jäsentelyn mukaan, niin ihminen, erityisesti Riikka päähenkilönä, toimii eläinten äänitorvena: saamme tietoa eläimistä ja niiden elinympäristöistä ja myös siitä, miten ihmisen toiminta on vaikuttanut eri lajien tilanteeseen. Ulkoisena kommunikaatiotilanteena näytelmä haastaa katsojaa pohtimaan eläimiin ja eläinten kohteluun liittyviä eettisiä ja poliittisia kysymyksiä Calarcon (2015) identiteettiteorioiden tapaan. Riikan äänellä kirjailija tuntuu sanovan, että ihminen on tehnyt luonnosta vihollisensa.

3 ”Vesi, joka muutti ankeriaan naaraaksi, muutti Kristiinan.”

Kuningatar K:n dialogeissa vilisee erilaisia ”limaisia” kaloja, kuten merikrottia, möhkökala ja ankerias, joka on keskeinen poissaoleva ”eläinhahmo” sekä kielellinen motiivi ja symboli näytelmän kerronnassa. Kaikilla näytelmän henkilöillä on jonkinlainen suhde ankeriaaseen, ja se on vahvasti läsnä näytelmän dialogeissa. Näytelmä on fiktiivinen kuvaus 1600-luvulla eläneestä Ruotsin kuningatar Kristiinasta, ja sitä voisi luonnehtia leikittelyväksi tutkielmaksi sukupuolesta ja vallasta. Näytelmä on episodimainen, ja se etenee nopeasti Kristiinan syntymästä ja lapsuudesta aikuisuuteen. Jo lapsena poikatyöksi luonnehdittava Kristiina ihmettelee naisten toimintaa suhteessa miehiin. Myös historiankirjoituksissa kerrotaan, että Kristiinaa kasvatettiin kuin poikaa ja hänellä oli miesmäisiä piirteitä (Englund 2007, 59–61). Kun Kristiina löytää linnan kaivosta ankeriaan, siitä tulee hänelle pakkomiellet: hän alkaa tutkia ankeriaan elämää kaloista kiinnostuneen kihlattunsa kreivi Karl Gustavin opastamana. Näytelmän rakenteessa on eepisen draaman piirteitä, kuten esimerkiksi suoraa kerrontaa yleisölle.⁹ Koko näytelmä alkaa kohtauksella, joka on nimetty metaforisesti ”Ankerioiden hoviksi”. Kohtaus rakentuu Kristiinan ja Karl Gustavin eläinmonologeista, jotka eivät varsinaisesti kytkeydy toisiinsa perinteisen vuoropuhelun tapaan.

KRISTIINA Jos ankeriailla olisi hovi, niin keskellä istuisi suuri naarasankerias ja pikkuiset urokset huojuisivat kuin vesiheinä valtaistuimen ympärillä. Mutta ne eivät olisi kuningattarelle kateellisia, sillä ne tietävät että jos ne uivat ylös jokiin

⁹ *Kuningatar K:n* kerrontaa on tutkinut Iris Ylönen (2009).

ja järviin, makeisiin vesiin, ne muuttuvat vähitellen itse naaraiksi, suuriksi ja painaviksi, ja saavat hallita, sulkea suureen syliinsä pieniä kapeita koirasherroja. Tarvitsee vain odottaa.

KARL GUSTAV En tiedä. Sen tiedän, että suuri musta ankerias, paksu kuin köysi, nostettiin yöllä kaivosta ja kuningatar katsoi sen hopeista vatsaa ja piiskaavaa pyrstöä, mutta ankerias katsoi kuningatarta silmiin ja sydämeen eikä hän sen jälkeen enää ollut sama. (KK, 179.)

Monologit kuvaavat vertauskuvallisesti näytelmän keskeisiä teemoja inhimillistetyn ankeriaan tarinan avulla. Niissä korostuu eläimen sukupuoli sekä kuningattaren rooli hallitsijana: näytelmä haastaakin pohtimaan sukupuolen ja vallan kompleksista kietoutumista. Myös Karl Gustavin mainitsema ankeriaan katse ja sen vaikutus Kristiinan muuttumiseen on tulkinnan kannalta merkityksellinen. Eläinpuheet liittyvätkin lähinnä sukupuoleen ja muuttumiseen, ei niinkään valtakysymyksiin. Monologit herättävät kysymyksiä näytelmän tulevasta sisällöstä sekä luovat tietynlaisen odotushorisontin näytelmän ei-realistisesta tyylistä.

Ankerias on monella tapaa ”hieno kiinnostava ihmeellinen eläin” (KK, 188), kuten Kristiinkin toteaa tutkimustensa tuloksena. Esimerkiksi sen sukupuoli tarkentuu iän myötä, mihin aloitusmonologissakin viitataan. Näytelmän ankerias asuu linnan kaivossa. Ankeriaan kohtaaminen on käännekohta Kristiinan elämässä, sillä hän alkaa pohtia suhdettaan kihlattuunsa. Kohtauksessa 9, kun kihlapari tapaa kaivolla, Karl Gustav alkaa puhua Kristiinalle ”miehen katseesta, jolla katsoo Kristiinaa” (KK, 192). Kristiina vastaa tälle kertomalla ankeriaan kohtaamisestaan:

Kun me menimme silloin yöllä yhdessä kaivolle ja ankerias nousi pintaan ja katsoi minua, niin minä ymmärsin, että jos osaisin – jos vain osaisin katsoa sinua samalla tavalla – minä sinua ja sinä minua – se olisi ensimmäinen kerta, kun mies ja nainen näkisivät toisensa niin kuin on tarkoitettu. Se katsoi minua niin kuin kaikkein ensimmäistä kertaa katsotaan, ensimmäistä kertaa, täynnä ihmetystä, uudesti, ilman himoa, vihaa, rakkautta, inhoa, hellyyttä tai omistamista, ilman mitään ennakkokäsitystä sellaisella katseella joka jättää meidät molemmat valloittamattomiksi ja vapaiksi. (KK, 193.)

Repliikin voisi tulkita niin, että Kristiina ei koe aitoa yhteyttä Karl Gustavin kanssa. Hän inhimillistää ankeriaan toiminnan, kun kertoo tämän katseesta ja kokemuksestaan: kohtaamisessa molemmat tunnistavat toisensa erityisyyden ja kunnioittavat sitä. Kristiinan kokemus vertautuu Jacques Derridan kuuluisaan kissan kohtaamisesimerkkiin, jossa Derrida kertoo, kuinka kissan katse on yllättänyt hänet, kun hän on ollut alasti ja hän alkaa pohtia nolostuneena, kuka hän on kohtaamishetkellä: eläin vai ihminen. Calarcon (2013) mukaan tällaisessa kohtaamisessa ihminen ikään kuin altistuu toiselle eläimelle ja ”tulee itseensä ja saavuttaa itsetietoisuuden vain muissa eläimissä ja muiden eläinten kautta, toisin sanoen toisten elävien olentojen kautta, olivat ne sitten ihmisiä, eläimiä tai jotain

muuta”. Kristiina, joka on lapsesta alkaen ollut hämmennyksissä sukupuolirooleista, löytää ankeriaasta selityksiä omalle toiminnalleen. Hän myös ymmärtää ankeriaan elämän omalaatuisuuden. Eläimiä koskeva eettinen ajattelu alkaakin juuri tällaisissa kohtaamisissa, jotka eivät ole aina rationaalisesti selitettävissä. (Calarco 2013, 173–178.) Kristiinan kuvausta voi pitää taiteen keinona kuvata toislaajisen eläimen kohtaamista ilman kulttuurisia stereotyyppioita, jolloin huomio kiinnittyy eläinten erityisyyteen, ja täten mahdollistuu affektiivisen empatian herääminen (Aaltola 2015b, 306).

Kristiinalle ankeriaan kohtaaminen on merkityksellinen, sillä hän tiedostaa oman erityisyytensä ja alkaa pohtia sukupuolen merkitystä, omaa seksuaalisuuttaan ja tehtävänsä valtakunnan kuningattarena. Kristiinan muuttuminen toiseksi toistuu usein henkilöhaahmojen puheissa, kuten tämän alaluvun otsikossa siteeratussa Karl Gustavin repliikissä, jossa hän epäilee veden muuttaneen niin ankeriaan kuin Kristiinankin ”toiseksi”. Toiseksi muuttuminen onkin läpi näytelmän kulkeva teema. Kristiina on hämmentynyt tilanteestaan, ja hän kutsuu keskustelukumppanikseen tunnetun ranskalaisen filosofi René Descartesin, mikä on myös historiallisesti totta (esim. Englund 2007, 39). Historiallinen filosofi näki ihmisen ja eläimen kategorisesti erilaisina: eläimet ovat jumalan luomia koneita, joilla ei ole tuntoisuutta (Francione 2013, 114). Kristiinan käyttäytyminen laittaa myös Descartesin pohtimaan monologissaan sukupuolen muuttumisen problematiikkaa eläinesimerkkien avulla:

[M]inäkin mietin, koska en muuta voi, mietin että jos joku alkaisi muuttua naisesta mieheksi - niin kuin jotkut liskot muuttuvat vanhemmiten koiraksi, tai tietynlainen ravinto muuttaa meritähden sukupuolen - niin milloin naaras lakkaa olemasta nainen ja sitä pitää kutsua mieheksi, mikä on se viimeinen hetki ja ehto ja edellytys? Ja mikä on se tila naiseuden ja miehuuden välissä? Mikä on se olento naiseuden ja miehuuden välissä? Onko se silloin molempia, sekä että vai ei kumpikaan? Vai ehkä jokin kolmas, uusi. Mutta kun nainen ei ole nainen vain silloin kun se synnyttää tai virkkaa tai imettää tai pesee pyykkiä, se naiseus on siinä kun se kävelee, syö, puhuu ja kaivaa nenäänsä. Jokainen joka Kristiinaa katsoo, näkee naisen, vaikka se kuinka ratsastaa ja lyö ja kiroaa miten kovaa tahansa. (KK, 188–189.)

Ruuhonen on kirjoittanut filosofille kiinnostavaa pohdintaa sukupuolen olemuksesta ja mahdollisesta kolmannesta sukupuolesta. Descartesin pohdinnat ja Kristiinan toiminnat ja teot muistuttavat Judith Butlerin ajatuksia sukupuolen performatiivisuudesta. Butlerin (2006, 229–235) mukaan sukupuoli on rakennelma, joka koostuu ruumiin pintaan rakentuvista teoista, eleistä ja esityksistä, mutta se ei kuitenkaan paljasta henkilön todellista identiteettiä. Näytelmässä esiintyvä ankerias yhtäältä ikään kuin vahvistaa Kristiinan sukupuolen hämäryyttä, ja toisaalta ”luonnollistaa” sen, sillä eläinmaailmassa sukupuolen muuttuminen on myös tunnettua. Iris Ylönen (2009, 62) näkee ankeriaan sukupuolen muuttumisen symbolina. Näytelmän Kristiina-hahmon voisi hahmottaa transsukupuoliseksi, sillä hän kokee syntymässä määritellyn sukupuolensa ja siihen liittyvät fyysiset ja

sosiaaliset piirteet itselleen vieraiksi. Descartes päätyy näytelmässä kuitenkin ajatukseen, että miesmäisestä käyttäytymisestään huolimatta Kristiina on sukupuoleltaan nainen. Kuvaavaa on, että hän näkee naiseuden vain ruumiillisten toimintojen kautta: nainen synnyttää, virkkaa, pesee, syö, kaivaa nenäänsä. Hän toteaaakin Kristiinalle, että tämän tärkein tehtävä ”on tuottaa kuninkaallisia jälkeläisiä” (KK, 190). Descartesin repliikeistä välittyy ajatus miesten ja naisten roolien epätasa-arvoisuudesta: hän ikään kuin rinnastaa naisen tuotantoeläimeen.

Kristiinan kiinnostus ankeriaaseen synnyttää yhteisössä pahennusta. Kautta aikojen eläimiin on liitetty monia stereotyyppisiä piirteitä, joita myös Ruohonen hyödyntää näytelmänsä dialogeissa. Tyypillistä on esimerkiksi eläinten ja eläimellisyyden yhdistäminen seksuaalisuuteen (esim. Simons 2002, 163). Karl Gustav kokee Kristiinan kuvauksen ankeriaan kohtaamisesta vaivaannuttavana. Hän liittää ankeriaan ”likaiseen” seksuaalisuuteen ja toivoo, että Kristiina voisi mieluummin ”kiinnostua vaikka muuttolintujen reiteistä, merikotkista” kuin limaisesta kalasta (KK, 193–194). Eri eläinlajien arvottaminen esimerkiksi niiden ulkonäön perusteella on tyypillistä ihmisille. Mitä enemmän eläin muistuttaa ihmistä, sitä helpompi meidän on kokea sen kanssa yhteisyyttä. Kategorisointi onkin perustavanlaatuisen retorinen strategia, jolla tuotetaan todellisuutta (Jokinen 2016, 341). Karl Gustav on jopa kateellinen ankeriaalle:

KARL GUSTAV Meinaatko mennä kalan kanssa naimisiin?

KRISTIINA Mitä?

KARL GUSTAV Minä en pidä siitä. Mitä se ankerias teki?

KRISTIINA Mitä? Tunnusteli.

KARL GUSTAV Mitä sinä teit?

KRISTIINA Samaa. Tunnustelin. Se kosketti minua.

KARL GUSTAV Niin? Entä sitten?

KRISTIINA (Ei vastaa)

KARL GUSTAV Mutta onko nyt sovittu, että me - onko sovittu, että me, sitten, kun tulen takaisin?

KRISTIINA Juu juu.

KARL GUSTAV Onko? Ettei mitään tapahdu sillä aikaa kun minä olen poissa?

KRISTIINA Ei. Ei mitään. (KK, 193.)

Kristiinan näennäisen välinpitämätön kuvaus ”inhimillisen” ankeriaan kohtaamisesta on eroottisesti latautunut tunnusteluineen ja koskettamisineen. Kristiinan voi yhtäältä tulkitä kiusoittilevan kihlattuaan, josta hän haluaa päästä eroon, toisaalta hän voi kuvata vertauskuvallisesti kokemustaan ankeriaan kohtaamisessa. Karl Gustav on mustasukkainen ja huolissaan siitä, jos Kristiina pettää häntä ”kalan kanssa”. Ankerias muistuttaa muodoltaan käärmettä, johon se on usein vanhoissa tarinoissa yhdistetty. Muinaisissa kansojen luomistarinoissa käärme liittyi yhtäältä feminiiniseen hedelmällisyyskulttiin ja toisaalta myös maskuliiniseen fallossymboliin (Järvinen 1997, 116–117), joka voisi selittää Karl Gustavin huolta.

Toinen eläimiin liitetty stereotypia juontaa juurensa Raamatun tulkinnoista. Esimerkiksi syntiinlankeemustarinassa seksuaalisuus, nainen ja käärme yhdistettiin pahuuteen ja ne olivat siksi halveksittavia. Eläimiä on sanottu paholaisen ruumiillistumiksi ja paholaisten apureiksi, ja niiden ilmentymiä ovat olleet esimerkiksi pukki, käärme, lepakko ja sammakko. (Aaltola 2004, 25; Järvinen 1997, 117.) Kristiinan äiti antaa ymmärtää, että Kristiinan kiinnostus ankeriaaseen liittyy noituuteen ja kasvavaan syntiin, kun ”naiset naamioituvat käärmeiksi, vesikäärmeiksi, ankeriaiksi, luikertelevat sieluun ja jäävät sinne syvyyden pohjalle asumaan, mustaan veteen ja kasvavat siellä hiljaisuudessa yhä suuremmiksi.” (KK, 207.) Hän kertoo myös tarinan lapsensa murhasta epäilystä naisesta, jonka ”sänkyyn oli ryöminyt käärme, jonka kanssa se oli paritellut” (KK, 208). ”Kuningattaren käärme” saa yliluonnolliset mittasuhteet kyläläisten puheissa, kun sen kerrotaan ”kietoutuneen jonkun jalan ympärille” ja ”sylkeneen punaista sappea” ja sitten kadonneen säkistä (KK, 204). Stereotyyppiset kulttuuriset käsitykset eri eläimistä vaikuttavat tänä päivänäkin eläinten kohteluun.

Ruohonen purkaa näytelmässään näitä käsityksiä eläimistä käyttämällä eläinpuheissa luonnontieteellistä tietoa. Hän toteaaakin näytelmän jälkisanoissa, että tiedot ankeriaasta, merikrotista ja möhkökalasta pitävät paikkansa (Ruohonen 2004, 224). Esimerkiksi ankeriaasta saamme tietää, että se laskee neljä miljoonaa munaa kerrallaan (KK, 190). Ennen vanhaan se on ollut arvokas talouskala, kuten Karl Gustav toteaa: ”Ankeriashan on toki kansantaloudellisesti yksi tärkeimpiä kalojamme, en sitä väheksy, mutta ei myöskään enempää eikä vähempää, riittää kun sitä on ja saa savustettuna lautaselle.” (KK, 194.) Kristiina on innoissaan ankeriaasta ja sen taidoista:

Kuuntele! KG sanoi, että ankerias voi nousta kuivalle maalle ja vaeltaa pitkiä matkoja ja löytää aina vettä, vaikka olisi myrsky ja pilkkopimeä. Autiomaasta se löytää lähteet ja pelastaa ihmisiä kuolemasta janoon. Ja se voi olla neljä vuotta syömättä! Neljä! Ajattele. Ankeriasnaaraat elää järvissä ja joissa kaikessa rauhassa kymmenen vuotta tai - tämä on ennätys - jopa kolmekymmentäkahdeksan vuotta, mutta lopulta ne jättävät vanhan elämänsä ja lähtevät vaeltamaan kohti Sargassomerta, ja kuuntele, ajattele - siellä kuuden kilometrin syvyydessä vietetään niiden salaiset häämenot, joita kukaan koskaan ei ole päässyt näkemään. (KK, 187.)

Ankerias on mystinen kala, sillä esimerkiksi sen lisääntymisestä ei tiedetä paljoa. Oletetaan, että ankeriaat menevät kutemaan Sargassomerelle, mihin myös näytelmän dialogissa viitataan. Pienet toukat ajautuvat Golf-virran mukana Eurooppaan, jossa ne kasvavat niin sanotuiksi lasiankeriaiksi. Nämä hakeutuvat jokia pitkin sisävesiin ja alkavat muuttua sel-laisiksi ankeriaiksi, joita me tunnemme. Kalan sukupuoli tarkentuu iän myötä. Se voi elää vanhaksi ja liikkua myös kuivalla maalla. Nykyään ankerias on luokiteltu uhanalaiseksi lajiksi.¹⁰ Näytelmässä viitataan myös muihin kaloihin. Karl Gustav, joka on kiinnostunut erilaisista kaloista, pohtii monologissaan kalojen monimuotoisuutta verrattuna ihmiseen:

¹⁰ Ks. Luontoportti: Ankerias.

[J]a kaloissa on vaihtelua, ihmiset ovat kaikki samanlaisia, miehet ja naiset, elävät ja kuolleet, mutta kaloilla voi olla kaksi suuta ja ruumis vyötärön kohdalta poikki. Ne voi olla kynttä pienempiä tai niin isoja, että jos niihin törmää menee veneestä pohja puhki. Ja maailman rumin olento on kala, merikrottii, siis naaraspuolinen, iho on yhtä syyliä ja ryhelmä, oikea pirunnaama. Kun se haluaa paritella, se houkuttelee uroksen paikalle erittämällä sellaista kemikaalia, että sulhanen alkaa kutistua ja menettää näkö- ja hajuaistinsa. Vähitellen uros surkastuu pelkäksi siittiöpussiksi ja sulautuu osaksi naarasta, se on enää jonkinlainen pikkuinen loiseläin naaraan peräaukon vieressä ja elää niillä muruilla, joita naaraan suusta putoilee. (KK, 186.)

Usein eläimet, kuten kalat, nähdään yhtenä ryhmänä, samanlaisina olioina, vaikka niissä on erilaisuutta enemmän kuin ihmisissä. Eläinfilosofian erilaisuus-teoriat näkevätkin erilaisuuden korostamisen tärkeänä lähtökohtana. Eläimistä, saatikka lajeista, ei voi puhua yhtenäisenä ryhmänä, sillä lajin sisälläkin on yksilöllisiä eroja (Calarco 2015, 37). Karl Gustavin monologi viittaa myös näytelmän sukupuolitematiikkaan, kun siinä kuvataan merikrotin erikoista ”parisuhdetta”. Hän kertoo myöhemmin myös möhkökälastä, jolla on erityinen kyky: ”Se on vaan tyypillinen maallikon harhaluulo, että kaikki kalat olisivat mykkiä, eivätkä ole, esimerkiksi möhkökäla, kun sen vetää pintaan, se mölisee, se mölisee, huutaa niin kuin lehmä.” (KK, 198.) Nykyinen eläintutkimus onkin tuonut esille erilaisten eläinten monipuolisia kykyjä, joita on pidetty vain ihmiselle ominaisina (Aaltola 2013, 13).

Näytelmän loppupuolella Kristiina käy kaivossa ja hän huomaa, että ankerias on kadonnut. Pian tämän tapahtuman jälkeen myös kaivo tukitaan, ja Kristiina päättää luopua vallasta ja lähteä Roomaan paavin luo. Näytelmän viimeisessä repliikissään, joka assosioituu Jeesuksen viimeiseen ateriaan ja ehtoolliseen (Ylönen 2009, 67–68), Kristiina analysoi omaa tilannettaan – ikään kuin etäännytettyinä:

Paavin pöydässä, ei voi kysyä, ei kieltäytyä, ei ajatella, syödä vain, syödä se ateria joka on eteen vitilumenvälkealle liinalle katettu, juoda verenpunaista viiniä ja katsoa yli ihmismeren joka suurin silmin, silmää räpäyttämättä katsoo kuinka suu jauhaa ja kristallipikari nousee huulille. Kuinka entinen kuningatar söi ja nieli paavin aterian ja ankeriaan liha muuttui hänen lihakseen ja yhtyi häneen lihaansa, muuttui hänen hiuksikseen ja ihokseen ja ajatuksikseen koskaan enää sieltä lähtemättä. (KK, 217.)

Näytelmän loppua voi tulkita monella tavalla. Ylönen pohtii, että loppu voisi olla Kristiinan kannalta onnellinen, sillä hän vapautuu menneestä ja aloittaa uuden elämän. Toisaalta hän miettii, pakeneeko Kristiina uutta kestäväntöntä tilannettaan ”sulautumalla” eläimen muotoon. (Ylönen 2009, 67–69.) Yksi tulkinta voisi olla se, että Kristiina on sinut itsensä kanssa, ja hän on sisäisesti sitä, mitä hän haluaa olla. Repliikin alku kieltoineen ”ei voi kysyä, kieltäytyä, ajatella” viittaa kuitenkin siihen, että Kristiinan oma ajattelu on vaiennettu. Kenties hänen täytyy piilottaa oma eläimellisyytensä ja todellinen sukupuolensa?

Kuningatar K:ssa eläinpuheiden perusteella ihmisen ja eläimen suhteen esittämisen voi tulkita kaksisuuntaisena: ihminen saa eläimen ominaisuuksia ja eläin inhimillisiä piirteitä (vrt. Kantola 2014). Ankeriaan ja ihmisen yhteys korostaa samankaltaisuutta: ihminen on eläin ja osa luontoa. Kristiina löytää itsensä ankeriaan kohtaamisessa: hän ikään kuin tulee omanlaiseksi eläimeksi. Näytelmä haastaa katsojaa pohtimaan sukupuolen monimuotoisuutta niin eläin- kuin ihmisten maailmassa. Eläin on näytelmässä aktiivinen toimija, ja näin se purkaa ihmiskeskeistä näkökulmaa (ks. Calarco 2015). Ihminen toimii myös eläimen äänitorvena, sillä eläinpuheissa on paljon luonnontieteellistä tietoa erikoisista ja omalaatuisista eläimistä, niiden käyttäytymisestä sekä monipuolisista kyvyistä ja taidoista, jotka osaltaan purkavat eläimiin liitettyjä stereotypioita. *Kuningatar K*:ssa eläinpuheet herättävät tunteita sekä näytelmän sisäisessä että ulkoisessa kommunikaatiotilanteessa. Näytelmässä on käytetty myös aatedraamassa tyyppillistä keinoa eli henkilöhahmona esiintyvää filosofia (esim. Puchner 2010).

4 ”Voi! Lepakko on melkein kuin ihminen.”

Luolasto-näytelmässä on kaksi keskeistä eläinlajia, lepakko ja olmi¹¹, jotka toistuvat eläinpuheissa ja osittain esiintyvät myös fyysisinä hahmoina. Eläimet ovat osa luolien ekosysteemiä, jota ihminen on tuhoamassa luoliin sijoitettavalla ydinjätteellä. Jos *Lintu vai kala*-näytelmässä huoli liittyy joidenkin eläinlajien kuolemiseen sukupuuttoon, on tämän näytelmän mittakaava toinen. Luolaston voi hahmottaa analogiana maapallolle, jonka elämän ihminen on tuhoamassa omalla toiminnallaan. Näytelmän voikin hahmottaa dystooppisena tulevaisuuden kuvana. Luolien rakenteita ja rakenteisiin liittyviä ongelmia on selvittelemässä insinöörikolmikko, jonka tutkimuksia häiritsee ikivanhoja luolamaalauksia tutkimaan tullut ”naisiksi” nimetty arkeologi. Luolissa asuu myös entiseksi nimettyjä ”haamuja”, muinaisten ihmisten ääniä, jotka varoittavat tulevasta tuhosta. Luolat eivät kestä ihmisen toimia, ja ne alkavat romahdella näytelmän lopussa. Vaikka näytelmän aihe on vakava, on siinä paljon satiirisia piirteitä. Näytelmän henkilökuvaus on tyyppitelevää, ja sen dramaturgiaa luonnehtivat episodimaisuus, runomuotoisuus ja eri genrejen sekoittuminen. (Lintunen 2017, 174, 185.)

Näytelmässä eläinten ”äänitorvina” toimivat insinööriharjoittelija Asko sekä arkeologinainen, joiden dialogit ja toiminta haastavat pohtimaan ihmisen ja eläimen samanlaisuutta ja erilaisuutta. Asko on erittäin innostunut lepakoista, ja hän on kehitellyt laitetta, Askofonia, jonka avulla pystyisi ymmärtämään lepakkoja. Monologissaan hän pohtii kriittisesti lepakkojen ja ihmisen suhdetta:

Lepakot kuulee kaiken, mitä ihminen sanoo, mutta ihminen ei tajua sanaakaan siitä, mistä lepakot ovat puhuneet keskenään viimeiset miljoona

11 Ks. Wikipedia: Olmi.

vuotta. Se on todella hälyttävää! Siinä ajassa on väistämättä sanottu jotain todella tärkeää! Mutta ihminen elää kuin pää pussissa, ei näe ei kuule eikä tajua puoliakaan siitä, mikä on kaikille muille lajeille päivänselvää. Ihmistä käy sääli. Sitä pitää auttaa.

Sen takia on olemassa insinöörejä.

Me keksimme laitteen, joka kertoo kuurosokealle, että ovikello soi ja vesi kiehuu, ja tämän Askofonin avulla ihminen saa tietää, miksi lepakko opetteli lentämään, vaikka on nisäkäs ja miten hitossa yhteiskunnan voi pitää kasassa puolimiljardia vuotta ilman ainuttakaan sotaa? Kaikkeni teen, että ihmisestä tulee taas osa luomakuntaa. (L, 31.)

Askon monologi kertoo hänen kiinnostuksestaan luontoa kohtaan, halusta ymmärtää eläimiä ja saada ihmiset käsittämään olevansa osa ”luomakuntaa” ja yksi laji muiden joukossa. Hän päätyy ihmistä ja lepakkoa vertaillessaan oivallukseen, että ”Lepakko on melkein kuin ihminen. Molemmat ovat aina saaneet kärsiä erilaisuudestaan.” (L, 32.) Myös arkeologinainen viittaa ihmisen ja eläimen samanlaisuuteen, kun hän sanoo olmia kutsuttavan ”luolien ihmiseksi” (L, 42). Katri Tanskanen (2017, 23) sanookin ihmisen näyttäytyvän *Luolastossa*, kuten muissakin Ruohosen näytelmissä, olentona, joka on unohtanut olevansa eläin muiden joukossa. Identiteetti-teorioissa onkin tyyppillistä, että eläintä verrataan ihmiseen ja että ihmisen ja eläinten erot nähdään aste-eroina: emme ole täysin samanlaisia, mutta eri lajeilta löytyy samanlaisia piirteitä ja kykyjä (Calarco 2015, 11–13). Askon mainitsema lepakon erilaisuus liittyy siihen, että se on ainoa lentävä nisäkäs, ja siihen on yhdistetty monia pelottavia ja aikojen kuluessa syntyneitä stereotyyppisiä piirteitä ja uskomuksia. Näytelmässä viitataan esimerkiksi vesikauhuun, jota lepakoiden sanotaan levittävän: ”Tarttunut lepakosta. Kaikki oireet täsmää: käytös ja mieliala heittelee kuin hullun muna.” (L, 20.) Lepakkoja on pidetty mustina enkeleinä, paholaisen sukulaisina, kummitusten kumppaneina, noidan sielun kantajina ja kuoleman sanansaattajina. Lepakot yhdistyvät mielikuvissa myös vampyyreihin. (Lappalainen 2003, 139–148.) Lepakot kantavat ihmisten mielissä samanlaista stigmaa kuin *Kuningatar K*:ssa esiintyvä ankerias. Askon mainitseman ihmisen erilaisuuden voisi yhdistää myös ihmisen tietoiseen vieraantumiseen muista eläimistä ja luonnosta. Aaltola (2013, 12) toteaa, että ihminen on historian kuluessa halunnut erottautua eläimistä ja olla erityinen ja täydellisempi kuin eläimet.

Ihmisen halu näyttäytyä parempana kuin eläimet näkyy muun muassa eläinvertauksissa, joissa ihmistä arvotetaan suhteessa johonkin eläimeen. Eläinmetaforat ovat syntyneet aikojen kuluessa, ja erityisen suosittuja ovat olleet kotieläimiin liittyvät vertauskuvat, joiden kautta puhuja kertoo jotakin omista tunteistaan, asenteistaan ja suhtautumisestaan puheena olevaan asiaan (Häkkinen 2002, 49–50). *Luolastossa* syntyy huvittava tilanne, kun luolia vartioiva mies, joka on rakastunut arkeologinaiseen, kysyy, minkä eläimen tämä haluaisi ottaa lemmikiksi. Nainen kertoo, että jos olisi pakko, hän ottaisi olmin. Mies ihmettelee:

MIES Olmin!? Se aneeminen, sokea pötkylä? Mutta mitä se kertoo meidän suhteestamme...

NAINEN Mitä?

MIES (joutuu paniikkiin) meidän suhteestamme... eläimiin... jos oletetaan että olet ihminen... niin kuin tietysti oletkin... niin ihmisen suhde eläimiin kertoo sen suhteesta ihmiseen... läheiseen ihmiseen... tai siis lähimmäiseen... lähimmäistyyppiseen... – –

NAINEN No...ennen kyllä luultiin että olmi elää ikuisesti, mutta kun sitä ruvettiin tutkimaan, paljastuikin, ettei se oikeasti eläkään pitkään vaan pelkästään hirvittävän hitaasti. On niin kylmää ja pimeää että mitään ei tapahdu. Ikinä! (L, 36–37.)

Mies hämmentyy, kun nainen valitsee aneemisen ja sokean olmin jonkun ”sopivamman” eläimen sijaan. Tämä kertoo tyypillisesti myös siitä, miten arvotamme erilaisia eläimiä esimerkiksi niiden ulkonäön tai elintavan perusteella. Toisaalta tämä dialoginpätkä valottaa humoristisesti tapaamme verrata itseämme ja toisiamme eläimiin. Myös nainen vertaa olmin elämää ihmisen elämään ja arvottaa sen ”tylsäksi”, kun mitään ei koskaan tapahdu. Myöhemmin hän luonnehtii monologissaan olmia yhtä avuttomaksi ja paljaaksi kuin ihmistä, ja joka ”värisee himosta, elää ja kuolee. / Kuinka pieniltä näyttävät sen tunteet / kuinka merkityksettömiltä pyrkimykset. / Ei ihme, että sitä kutsutaan luolien ihmiseksi.” (L, 42.) Naisen voisi tulkita puhuvan ironisesti myös omasta elämästään, josta puuttuu rakkautta.

Naisen elämä saa kuitenkin uuden suunnan, kun hän löytää luolan, jossa on mystinen maanalainen järvi ja jota parenteesissa kuvataan ”ikivanhaksi uhripaikaksi” (L, 82). Luolassa hän kuulee muinaisten ihmisten äänet, ja hän muuttuu lepakoksi.” (L, 83.) Kun nainen palautuu ”ennalleen”, hän sanoo: ”Olla osa maailmaa, kuulua siihen joka säikeellään, eikä kävellä sen pinnalla kuin muukalainen.” (L, 83.) Hän on ikään kuin oppinut jotain tärkeää ihmisen ja luonnon yhteydestä. Repliikin voi tulkita kirjailijan viestinä siitä, miten tärkeää on, että ihminen kokee olevansa ja on osa luontoa. Simons (2002, 142) kirjoittaakin, että muodonmuutos vahvistaa inhimillisen ja ei-inhimillisen yhteyttä. Lepakoksi muuttuminen tuo näytelmään fantasian piirteitä. Muuttumista voisi tulkita myös Gilles Deleuzen ja Félix Guattarin eläimeksi-tulemisen käsitteen avulla. Eläimeksi-tuleminen hävittää ihmisen ja muiden eläinten välistä dualistista ajattelua, ja se mahdollistaa hyp-päämisen kohti eläimellisyyttä, erilaista tapaa olla. He puhuvat niin sanotuista ”häirikkö-eläimistä”, jotka rikkovat eläimille annetun alisteisen aseman ja tuovat eläimellisen toimijuutensa esille. Eläinten tapa jäsentää todellisuutta voi avata ihmisten silmiä uudenlaiseen jäsenyykseen. (Aaltola 2013, 282–283.) Näytelmän naisen voi sanoa ymmärtäneen eläimenä ollessaan jotain uutta, sillä dystooppinen näytelmä päättyy toiveikkaaseen kuvaan naisen lähtiessä viemään valoa pimeyteen.

Luolaston eläinpuheissa korostuu myös kritiikki ihmisen toimintaa kohtaan. Askon sanojen mukaan ”ihminen elää kuin pää pussissa” eikä ymmärrä sitä, ”mikä kaikille muille lajeille on päivänselvää” (L, 31). Lepakoiden sopuisa sosiaalinen elämä, johon

eivät kuulu esimerkiksi sodat, saa kiitosta sekä Askolta että Myyrä-nimiseltä insinööriltä, joka toteaa: ”Kaksi miljoonaa elukkaa elää hyvässä järjestyksessä ja jokainen hoitaa hommansa. Kukaan ei ole toisen yläpuolella” (L, 71). Yksi kiinnostava ihmisen toimintaan liittyvä kritiikki liittyy eläinten käyttämiseen ravintona. Myyrä tappaa vahingossa olmin, ja myöhemmin hän grillaa sen syötäväksi, mistä seuraa koominen episodi eläin keskustelunneen. Olmin raotoa kohdellaan kuin ”siskonmakkaraa”, mutta epäily eläimen myrkyllisyydestä tai pyhydestä saa Myyrän lopettamaan syömisensä. Olmi muistuttaa ihmisen sikiötä, ja siksi ”luolien ihmisen” syöminen on groteski yksityiskohta satiirisessa näytelmässä. Pieni episodi viittaa yleensäkin eläinten käyttämiseen ravintona ja sen oikeutukseen. Olmin voisi nähdä edustavan harvinaisia eläimiä, joita edelleenkin käytetään gourmet-ruokana esimerkiksi etnisissä keittiöissä.

Asko uskoo, että hän pystyy keksintönsä, Askofonin, avulla ymmärtämään lepakoita. Vaikka Askolla on hyvä tarkoitus, voi tämän pyrkimyksen nähdä ironisoivan ihmisen kaikkivoipaa uskoa, että luontoa voi hallita ja ymmärtää tekniikan avulla. Koko näytelmän mittakaavassa insinöörit eivät pysty hallitsemaan luolia millään tekniikalla, vaan luolat alkavat romahdella, jolloin myös luolien ekosysteemi on uhattuna. Näytelmässä luolat rinnastuvat maapalloon, ja kun ”maapallo falskaa” insinöörien sanoin (L, 96), uhkaa ydinjätteen leviäminen kaikkea elollista. *Luolasto* luokin apokalyptisiä kuvia ihmisen toiminnan seurauksista. Viime aikoina on puhuttu ”kuudennesta sukupuutosta”. Eri alojen tutkijat ympäri maailmaa varoittivat syksyllä 2017 yleisten lajien vähenemisen vaikuttavan ekosysteemiin eniten, mikä aiheuttaa vakavia ekologisia, taloudellisia ja yhteiskunnallisia seurauksia (Mikkonen 2017). Myös ihminen itsekin on uhattuna, kuten näytelmän entiset ennustavat runomuotoisessa monologissaan:

Samalla niityllä
peura ja kilpikonna
hylje ja mammutti
laiduntavat
rintarinnan
ajan ulkopuolella
kantavat aikaa
Yhteisellä niityllä
Kaikki eläimet,
jotka olivat ja joita ei enää ole
Elämän kutsuvieraat
yksi toisensa jälkeen
poistuvat takaovesta
katoavat pimeään
kunnes ihminen seisoo yksin keskellä autiomaata
ja tuuli käy hänen ylitseen. (L, 52–53.)

Eläimiin liittyvät kielikuvat luovat tehokkaita ja tunteisiin vetoavia visioita tulevasta tuhosta, kuten ”ajan ulkopuolella laiduntavat eläimet”, ”eläimet, joita ei enää ole”, ja ”elämän

kutsuvieraat, jotka poistuvat takaovesta”. Lopulta myös ihminen tuhoutuu ja ”tuuli käy hänen ylitseen”. Runomuoto luo näytelmään myös tietynlaista kohtalonomaisuutta, ja synnyttää myös alluusion antiikin tragedioihin. Entisten ”runossa” korostuu myös aikaperspektiivi: eläimiä on ollut jo ennen ihmistä, toisaalta aikojen kuluessa ihmisen toimet ovat ajaneet jotkut eläinlajit sukupuuttoon.

Tanskanen (2017, 92) luonnehtii *Luolastoa* ekodramaturgiseksi teokseksi, koska se käsittelee ihmisen suhdetta muihin lajeihin ja ekosysteemiin. Näytelmä luo uhkaavan ja tunteita herättävän skenaarion tulevaisuudesta, jos ihminen ei muuta toimintaansa. Teos on kirjoitettu ajankohtana, jolloin oltiin päättämässä uusista ydinvoimaloista ja toisaalta miettimässä ydinjätteen loppusijoitusmahdollisuuksia. (Lintunen 2017, 185.) Näytelmässä ihminen toimii Kantolan (2014) jäsentelyn mukaan eläimen äänitorvena, toisaalta voi ajatella, että eläimet edustavat myös itseään fyysisinä aktiivisina toimijoina. Nainen saa eläimen ominaisuuksia muuttuessaan lepakoksi: eläimeksi-tuleminen ikään kuin laajentaa hänen ymmärrystään ympäristöstä ja luolien tilanteesta. Tämä purkaa myös ihmiskeskeistä näkökulmaa (ks. Calarco 2015). Yhtäältä näytelmän eläinpuheet korostavat ihmisen ja eläinten samankaltaisuutta, ja toisaalta eläinpuheiden kautta kritisoidaan ihmisen toimintaa. Tässä näytelmässä eläinten kohtalo on sidottu luolien tilanteeseen: kun luolat alkavat hajota, ovat eläimet ja koko luolien ekosysteemi vaarassa. Kun *Lintu vai kala* -näytelmässä ihmisen toiminta uhkaa vain eläimiä ja luontoa, on *Luolastossa* vaarassa koko maapallon eläimistö ihminen mukaan luettuna.

5 Lopuksi: Olla osa maailmaa

Tässä artikkelissa olen tutkinut Ruohosen näytelmien eläimiin liittyviä dialogeja ja monologeja osana aatedraaman rakentumista. Ruohonen haastaa katsojaa pohtimaan laajemminkin ihmisen ja luonnon problemaattista suhdetta, ja tässä eläimiin liittyvä retoriikka avaa yhden näkökulman. Eläimet ovat näytelmissä vahvasti läsnä muistuttamassa läsnäolostaan yhteisessä maailmassamme. Esimerkiksi Karoliina Lummaa näkee lintujen representaation runoudessa lintujen edustamisena (Lummaa 2013b, 96), ja tätä voi pitää myös poliittisena kannanottona eläinten puolesta. Kaikissa Ruohosen näytelmissä ihmisen ja eläimen välille syntyy jännite, joka tuo mukanaan poliittisen ulottuvuuden, varsinkin kun ihmisen toimintaa kritisoidaan (ks. Tähtinen 2012).

Olen analysoinut Ruohosen kolmea näytelmää eri vuosikymmeniltä. Näytelmien eläinpuheet painottuvat kussakin hiukan eri tavalla, vaikka myös yhteisiä piirteitä löytyy, kuten esimerkiksi luonnontieteellisen tiedon käyttäminen. Näytelmät heijastavat kirjoittamisajankohtansa luonto- ja eläinkäsityksiä. *Lintu vai kala* on kirjoitettu 1990-luvun alussa, jolloin huoli eläinten ja luonnon tilasta oli jo kaikkien tietoisuudessa, vaikka aihetta ei oltu juurikaan käsitelty esimerkiksi draamakirjallisuudessa. Eläinfilosofian näkökulmasta *Lintu vai kala* -näytelmässä korostuu eläinten suojeluun ja hyötykäyttöön liittyvät eettiset kysymykset, vaikka eläimet jäävätkin passiiviseen rooliin. Näytelmän suorasukainen sävy viittaa perinteisempään aatedraamaan (ks. Hosiaisuus 2016).

Kuningatar K:ssa näkyy puolestaan 2000-luvun alun konteksti, jolloin sukupuolen tutkimus oli saanut jalansijaa, ja esimerkiksi Judith Butlerin ajatukset sukupuolen performatiivisuudesta olivat tulleet Suomessa tutuiksi. Näytelmän eläinpuheet haastavat pohtimaan ihmisen ja eläimen samankaltaisuutta ja toisaalta myös erityisyyttä sekä sukupuolen monimuotoisuuden kysymyksiä. Eläin näyttäytyy aktiivisena toimijana ihmisen kohtamisessa ja saa aikaan muutoksen. Ankeriaan lisäksi *Kuningatar K*:ssa on myös muita erikoisia eläimiä, joiden kyvyistä saamme tietää eläinpuheissa. Näytelmästä on tulkittavissa posthumanistisia painotuksia, kun se kyseenalaistaa ihmisen erityisasemaa ja korostaa ei-inhimillisen merkitystä (ks. Tanskanen 2017, 95). *Kuningatar K*, samoin kuin *Luolasto*, edustavat enemmän Redlingin (2014) esille tuomaa aatedraaman nykysuuntausta, joka herättää enemmän kysymyksiä kuin antaa valmiita vastauksia.

Myös *Luolastosta* (2014) voi tulkita posthumanistia piirteitä. Siinä esiintyy erikoisia eläimiä eli lepakkoja ja olmi, jotka ovat todellisuudessa uhanalaisia kuten ankerias-kin. Eläinten elinympäristö on uhattuna, kun luoliin ollaan sijoittamassa ydinjätettä. Ydinvoimaloiden lisärakentaminen ja ydinjätteen loppusijoittelu ovat olleet kuumia poliittisia kysymyksiä viime vuosina. Eläinpuheissa korostuu ihmisen ja eläimen samankaltaisuus, ja toisaalta se, että ihminen unohtaa olevansa eläin toisten joukossa. Näytelmässä vihjataan mahdolliseen eläinten ja ihmisen sukupuuttoon, jollei ihminen muuta toimiaan. Näytelmän päähenkilöksi luonnehdittava nainen muuttuu välillä eläimeksi, ja ikään kuin näin oivaltaa, että asioiden huonolle tilalle voisi tehdä jotain. Ruohonen korostaa eläinten näkökulmaa, sillä se voi avata uusia toimintamalleja ongelmatilanteisiin.

Aatedraaman kannalta näytelmien eläinpuheet ja eläinten toiminta tuovat ihmisen ja luonnon suhteen tarkasteluun erilaisia eläinfilosofisia ulottuvuuksia. Kussakin näytelmässä eläinpuheet herättävät affektiivista empatiaa, toisaalta näytelmissä on luonnontieteellistä eläintietoutta (ks. esim. Lummaa 2013b), joka haastaa myös refleктоimaan omia eläinkäsityksiään ja uskomuksiaan eli herättää Aaltolan esittämää reflektiivistä empatiaa. Dialogin funktioista appellatiivinen ja referentiaalinen korostuvatkin eläinpuheissa. Jos Ruohosen näytelmiä peilaa Malamudin (2009) eläinten esittämisen esteettisiin tavoitteisiin, niin tavoitteet toteutuvat suurelta osin: eläimet esitetään omassa ympäristössään eläintä kunnioittaen ja myös eläintietoutta lisäten. Ruohonen tuntuu painottavan, että ihminen on yksi eläin muiden joukossa. Toisaalta ihmisellä on myös suuri vastuu muista eläimistä ja elämän jatkumisesta maapallollamme. Eläinten ja muiden ei-inhimillisten käyttäminen näytelmissä kuvastaa Ruohosen ideologiaa: ”Olla osa maailmaa, kuulua siihen joka säikeellään, eikä kävellä sen pinnalla kuin muukalainen”, kuten *Luolasto*-näytelmän (2014) nainen toteaa.

Lähteet

Aineslähteet

- RUOHONEN, LAURA 2005 (1992): *Lintu vai kala*. Lasipalatsi, Helsinki.
 ——— 2004 (2003): Kuningatar K [= KK]. Teoksessa *Kuningatar K ja muita näytelmiä 2004*. Otava, Helsinki.
 ——— 2014: *Luolasto* [= L]. ntamo, Helsinki.

Kirjallisuus

- AALTOLA, ELISA 2004: Eläinten moraalinen arvo. Vastapaino, Tampere.
 ——— 2006: Elänetiikka teoriasta käytäntöön. *Niin & näin: filosofinen aikakauslehti* 13 (3): 83–91.
 ——— 2013a: Johdanto: Ihminen, eläin vai molemmat? ELISA AALTOLA (toim.): *Johdatus eläinfilosofiaan*, 9–27. Gaudeamus, Helsinki.
 ——— 2013b: Lopuksi: Kohti eläintä. ELISA AALTOLA (toim.): *Johdatus eläinfilosofiaan*, 279–289. Gaudeamus, Helsinki.
 ——— 2015a: Eläimellinen moraalipsykologia: tunne, järki ja kiasmat. *Niin & näin: filosofinen aikakauslehti* (2): 91–98.
 ——— 2015b: Tappava rakkaus: Itsepetos, empatia ja tarkkaavaisuus. ELISA AALTOLA ja SAMI KETO (toim.) *Eläimet yhteiskunnassa*, 285–310. Into, Helsinki.
 AHOLA, SUVI 2014: Teatteriohjaaja Laura Ruohonen ottaa riskejä – ja tarvittaessa turpiin. *Helsingin Sanomat*, 8.3.
 BUTLER, JUDITH 2006: *Hankala sukupuoli: Feminismi ja identiteetin kumous*. Gaudeamus, Helsinki.
 CALARCO, MATTHEW 2013: Derrida – eläimen kiihko. ELISA AALTOLA (toim.): *Johdatus eläinfilosofiaan*, 152–178. Gaudeamus, Helsinki.
 ——— 2015: *Thinking through animals: Identity, difference, indistinction*. Stanford University Press, Stanford California.
 ENGLUND, PETER 2007: *Kuningatar Kristiina: Elämäkerta*. WSOY, Helsinki.
 FRANZIONE, GARY L. 2013: Eläinsuojelu ja eläinten moraalinen asema. ELISA AALTOLA (toim.): *Johdatus eläinfilosofiaan*, 113–128. Gaudeamus, Helsinki.
 GARRARD, GREG 2012: *Ecocriticism*. Routledge, London.
 HAILA, YRJÖ – LÄHDE, VILLE 2003: Luonnon poliittisuus: Mikä on uutta? YRJÖ HAILA ja VILLE LÄHDE (toim.): *Luonnon politiikka*, 7–36. Vastapaino, Tampere.
 HÄKKINEN, KAISA 2002: Eläin suomen kielessä. HENNI ILOMÄKI ja OUTI LAUHAKANGAS (toim.): *Eläin ihmisen mielenmaisemassa*, 26–62. SKS, Helsinki.
 HOSIAISLUOMA, YRJÖ 2016: *Kirjallisuusoppi: Aapisesta äänirunoon*. Avain, Helsinki.
 JÄRVINEN, ANTERO 1997: *Käärme. Jumalattaresta paholaiseksi: käärmeen ja ihmisen tarina*. Kirjayhtymä, Helsinki.
 JOKINEN, ARJA 2016: Vakuuttelevan ja suostuttelevan retoriikan analysoiminen. ARJA JOKINEN, KIRSI JUHILA ja EERO SUONINEN (toim.): *Diskurssianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*, 337–368. Vastapaino, Tampere.
 KANTOLA, JANNA 2014: Eläimet Veikko Huovisen tuotannossa. Luokittelusta eläinsuhteen ilmenemiseen. *Joutsen: Kotimaisen kirjallisuudentutkimuksen vuosikirja*: 110. Saatavissa <https://jyu.finna.fi/Record/arto.1602639>.
 Karlshuker: bird-eating deer and flesh-eating sheep. Saatavissa <http://karlshuker.blogspot.com/2014/02/bird-eating-deer-and-flesh-eating-sheep.html>. [Viitattu 14.2.2018.]
 LAHTINEN, TONI – LEHTIMÄKI, MARKKU 2008: Johdatus ekokriittiseen kirjallisuudentutkimukseen. TONI LAHTINEN ja MARKKU LEHTIMÄKI (toim.): *Äänekäs kevät. Ekokriittinen kirjallisuudentutkimus*, 7–28. SKS, Helsinki.
 LAPPALAINEN, MARKKU 2002: *Lepakot: Salaperäiset nahkasiivet*. Tammi, Helsinki.
 LINTUNEN, JARMO 2012: *Laura Ruohosen näytelmä Suomies ei nuku ekosatiirina*. Pro gradu -tutkielma.

- Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- LINTUNEN, JARMO 2017: ”Maapallo Falskaa”: Laura Ruohosen näytelmän Luolasto monimuotoinen dys-tooppisuus. SAIJA ISOMAA ja TONI LAHTINEN (toim.): *Pakkovaltiosta ekodystopiaan – Kotimainen nykydystopia*, 174–187. Joutsen: Erikoisjulkaisuja 2. Saatavissa <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201705156413>.
- LUMMAA, KAROLIINA 2010: *Poliittinen siivekäs: Lintujen konkreettisuus suomalaisessa 1970-luvun ympäristörunoudessa*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja. Vol. 102. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- 2013a: Luonnontieteellinen tieto lintuolemuksen rakentajana Alexis Kourosin Gondwanan lapsissa. *Sananjalka*, 201. Saatavissa <http://elektra.helsinki.fi/se/s/0558-4639/55/luonnont.pdf>.
- 2013b: Runous, ei-inhimillinen ja edustamisen politiikka. ILONA HONGISTO ja KAISA KURIKKA (toim.): *Toisin sanoin: Taiteentutkimusta representaation jälkeen*, 79–109. Eetos, Turku.
- LUMMAA, KAROLIINA – ROJOLA, LEA 2014: Johdanto: Mitä posthumanismi on? KAROLIINA LUMMAA ja LEA ROJOLA (toim.): *Posthumanismi*, 13–32. Eetos, Turku.
- Luontoportti: Ankerias. Saatavissa <http://www.luontoportti.com/suomi/fi/kalat/ankerias>. [Viitattu 1.2.2018.]
- Luontoportti: Metsähanhi. Saatavissa <http://www.luontoportti.com/suomi/fi/linnut/metsahanhi>. [Viitattu 13.12.2017.]
- MALAMUD, RANDY 2009 (2003): *Poetic Animals and Animal Souls*. Palgrave Macmillan, New York. <https://doi.org/10.1007/978-1-137-06349-6>
- MIKKONEN, MINTTU 2017: ”Kuudes sukupuutto” hävittää lajeja paljon pelättyä rajummin. Helsingin Sanomat, 27.10.2017.
- PFISTER, MANFRED 1988: *The theory and analysis of drama*. European Studies in English Literature. Cambridge University Press, Cambridge.
- PUCHNER, MARTIN 2010: *The drama of ideas: Platonic provocations in theater and philosophy*. Oxford University Press, Oxford.
- REDLING, ELLEN 2014: New plays of ideas and an aesthetics of reflection and debate in contemporary British political drama. *Journal of Contemporary Drama in English* 2 (1), 159–169. Saatavissa <http://www.degruyter.com/doi/10.1515/jcde-2014-0012>. <https://doi.org/10.1515/jcde-2014-0012>
- RUOHONEN, LAURA 2004: Jälkisana. Teoksessa *Kuningatar K ja muita näytelmiä*. Otava, Helsinki.
- 2012: Sinne ja takaisin: Matka draaman maisemaan. PAULA SALMINEN ja ELINA SNICKER (toim.): *Jumalainen näytelmä. Dramaturgisia työkaluja*, 32–44. Like, Helsinki.
- SIMONS, JOHN 2002: *Animal rights and the politics of literary representation*. Palgrave, Basingstoke.
- STEINBY, LIISA – TANSKANEN, KATRI 2013: Näytelmäkirjallisuus eli draama: Draaman analyysin peruskäsitteet. AINO MÄKIKALLI ja LIISA STEINBY (toim.): *Johdatus kirjallisuusanalyysiin*, 288–344. SKS, Helsinki.
- Stephens Island wren. Saatavissa <http://www.nzbirds.com/birds/stephenswren.html>. [Viitattu 14.2.2018.]
- TÄHTINEN, TERO 2012: Eksyneitä eläimiä ja hitaita puita. Ympäristön politisoituminen suomalaisessa luontorunoudessa. *Avain: Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* (3): 34–48. <https://doi.org/10.30665/av.74878>
- TANSKANEN, KATRI 2017: *Yleisö kohtaa toisen: Etiikan dramaturgioita 2010-luvun suomalaisissa näytelmissä*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Wikipedia: Olmi. Saatavissa <https://fi.wikipedia.org/wiki/Olmi>. [Viitattu 26.1.2018.]
- WWF: Kiljuhanhi. Saatavissa <https://wwf.fi/elainlajit/kiljuhanhi/>. [Viitattu 13.12.2017.]
- YLÖNEN, IRIS 2009: *Kuningatar Kristiinan salaisuus: Kerronta ja sukupuoli Laura Ruohosen näytelmässä Kuningatar K*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.

JARMO LINTUNEN: Non-human animals as part of constructing a thesis play as found in three plays by Laura Ruohonen

This article examines three contemporary plays by Laura Ruohonen from the point of view of constructing a thesis play. These plays are *Lintu vai kala* (Bird or Fish, 1992), *Kuningatar K* (Queen K, 2003) and *Luolasto* (The Cave 2014). The thesis play has traditionally been defined as a type of drama promoting a specific ideology that seeks to provide some sort of solution to a social problem. The ideology behind Ruohonen's plays lies in the critical handling of human and the environment. References to animals and nature are typical of Ruohonen's poetry. Animals in her plays are frequently featured in the dialogue and monologues, and I use the concept of animal dialogue on this feature. My article asks what does animal dialogue say about the relationship between humans and animals, animals themselves, and what kind of animal philosophy do these plays implement?

Animal philosophy examines animal-related philosophical questions where the animal is the primary target of research and not a mere instrument for determining humanity. Some animal philosophies emphasise the same features and ethical issues of both human and animal, while some emphasise their specialness and diversity. In addition, a third trend focusses on human being as an animal as well, thus trying to dismantle human-centred perceptions and structures.

The animal dialogues are emphasised in a slightly different way in each play, although common features are found. For example, there is a great deal of scientific knowledge about animals. *Lintu vai kala* emphasises ethical issues related to the protection and utilisation of animals. One of typical subject in Ruohonen's plays is critiquing of human activity. The animal dialogue in *Kuningatar K* challenges the reader/viewer to reflect on the similarities between human and animal, as well as the differences between them. In addition, *Kuningatar K* handles gender diversity issues in general. The animals appear to be active actors when encountering humans and cause change. In animal dialogues of *Luolasto*, in addition to the fact that human, for instance, forgets that he is an animal, the similarities between humans and animals are highlighted. The animal's perspective can also open up new opportunities for problematic situations. *Luolasto* suggests the potential extinction of animals and humans, unless humans change their actions.

From the perspective of the thesis play, the animal dialogue and animal activities bring different animal philosophical dimensions to the relationship between human and nature. In each play, the animals evoke different emotions (affective empathy). On the other hand, much scientific knowledge of animal appears in the plays, which also challenge the reader/viewer to reflect on their own perceptions and beliefs about animals (reflective empathy). In all the plays, tension is created between human and animal, which brings in a political dimension. Ruohonen seems to emphasise the fact that human is one of the animals among the others. On the other hand, she claims that human also has a great responsibility for other animals and for the continuation of life on our planet.

Jarmo Lintunen
japo.lintunen@gmail.com
Draamakasvatus
40014 Jyväskylän yliopisto

LENA GOTTELIER

Näkökulmia nykyrunouden yhteisöllisyyteen

Juha Jyrkkään Ouramoinen ja Johanna Venhon Yhtä juhlaa

1 Johdanto

Juha Jyrkkään teos *Ouramoinen*¹ (2014), joka tarkentuu alaotsikossaan ”*sankarirunoelmaksi ajalta ennen ajan alkua*”, on erikoisuus suomenkielisen nykyrunouden joukossa. Se sisältää kolmetoista eepistä laulua, jotka on sidottu mittaan, mikä on nykyrunoudessa omintakeista. Teoksen innoittajana on toiminut Suomen Kansan Vanhojen Runojen (jäljempänä SKVR) valtaisa runokorpus. Kansanrunousaiheisiin Jyrkäs on nivonut vaikutteita spekulatiivisesta fiktiosta, fantasiakirjallisuuden miekka ja magia -tyylistä, Robert E. Howardin luoman sankarin Conan Barbaarin seikkailuista sekä sankarimetallia soittavan Manowar-yhtyeen sanoituksista.²

Niin ikään Johanna Venhon runoelman *Yhtä juhlaa* (2006) taiteellisenä innoittajana on toiminut SKVR:n runokorpus. *Ouramoiseen* verrattuna *Yhtä juhlaa* on kuitenkin selvästi nykyaikaista runoutta, jossa vain aika ajoin käytetään lyyrisen perinteen elementtejä elävöittämään sanottua ja luomaan yhteyttä menneiden ja nykyisten naissukupolvien välille. Teoksen teemoja ovat naiseuden ja äitiyden fyysisiin ja henkisiin kokemuksiin liittyvät jatkumot. Koska *Ouramoinen* on nykyrunouden yhteisöllisyyden tarkastelun kannalta monisärmäisempi ja vähemmän tunnettu teos kuin *Yhtä juhlaa*, ensin mainittu saa tässä artikkelissa enemmän käsittelytilaa. *Yhtä juhlaa* tarjoaa kuitenkin *Ouramoiselle*

1 Käytän teoksesta kursivista kirjoitusmuotoa *Ouramoinen* ja sen samannimisestä päähenkilöstä muotoa *Ouramoinen*.

2 Conan Barbaarista, jonka Howard loi 1932, on sittemmin ilmestynyt esimerkiksi sarjakuvia ja elokuvia. Päähenkilö on yksinäinen soturi, joka toteuttaa oman käden oikeutta kulkiessaan seikkailusta toiseen ja kohdatessaan sekä luonnollisia että yliluonnollisia vastustajia. (Beresford 2011.) Sankarimetalli on heavy metal -musiikin alalaji. Manowar on yhdysvaltalainen sankarimetalliyhtye, jonka laulujen sanoituksissa on vaikutteita mm. muinaisista mytologioista, viikinkiajasta ja keskiaikaisesta ritarikulttuurista.

oivallisen tarkasteluparin, koska teosten lähes vastakkaiset teemat muodostavat hyvin erilaisia lukijayhteisöllisyyden potentiaaleja.

Ouramoisen keskeinen juoni on sankarisoturi Ouramoisen matka rikkauksia ja naiskauneutta pursuavaan tarunhoitoiseen Kultalaan. Vauhtia ja vaaroja matkalle tarjoavat antagonistit Kärhäkän miekkoineen ja manauksineen sekä toinen toistaan pahemmat yli-luonnolliset vastukset.

Ouramoinen pääsee kuin pääseekin perille myötäsyttyisen sankaruutensa ja maagisten apuvälineiden ansiosta. Ouramoinen kukistaa myös Kärhäkän ja oppii Kultalan runottarilta runon mahdin, joka on miekkaa viisaampi ja väkevämpi. Lopulta Ouramoisesta kehkeytyy Väinämöisen oloinen kansallissankari ja Kalevan poikien esi-isä.

Jyrkkään tausta runoilijana on sekin hieman tavallisuudesta poikkeava. Siinä missä moni suomalainen nykyrunoilija kirjoittaa ja toimii osana jonkinlaista (nyky)runoyhteisöä, Jyrkäs on fennougristi ja muusikko, joka on aiemmin kirjoittanut lähinnä sanoituksia folk metallia ja etnorockia soittaville yhtyeille. Tämän lisäksi Jyrkkään runousyhteisöllinen toiminta liittyy nimenomaan kansanrunouteen, sillä hän opettaa kirjallisissa työpajoissa kalevalamittaa (ks. Venho 2014). Johanna Venho on sitä vastoin ollut mukana monissa runousyhteisöissä. Hän on esimerkiksi toiminut *Tuli & Savu* -runouslehden päätoimittajana ja perustanut runouden verkkolehti *Janon* kirjailija Vilja-Tuulia Huotarisen kanssa.

Tämänhetkinen suomenkielinen runous on monella tavoin yhteisöllistä. Runoja esitetään yleisölle lukuisissa eri formaateissa, kuten lavarunoutena, festivaaleilla, Poetry Slameissa tai muissa runoustapahtumissa. Runous on ylipäätään jalkautunut vahvasti kohti ihmisiä kaduille ja kapakoihin. (ks. Manninen 2011, 47–79; Kainulainen 2011, 188–189; 2002; Karhu 2015, 61–63.) Runoutta myös kirjoitetaan ja julkaistaan yhteisöllisesti, ja pääasiassa runouteen keskittynyt kustantamo Poesia julistautuu kotisivuillaan yhteisölliseksi kustantamoksi. Yhteisöllisyyden merkitys nykyrunouden kustannusprosessissa on korostainen, koska suuret kustantajat julkaisevat taloudellisista syistä nykyisin hyvin vähän runoutta.

Käsittelen artikkelissani sitä, millaisia diskursiivisia käytäntöjä liittyy nykyrunouden yhteisöllisyyteen ja miten nämä käytännöt muodostavat yhteisöllisyyden tuntua nykyrunoudessa yleensä ja erityisesti *Ouramoisessa*. Tutkimuksen taustoituksen jälkeen kartoitan luvussa kolme yhteisöllisyyttä sekä aiemman suomenkielisen runouden että nykyrunouden näkökulmista. Luvussa neljä suhteutan *Ouramoisen* esipuheen puheenpartta siihen, miten nykyrunouden yhteisöllisyydestä puhutaan sitä käsittelevissä kirjoituksissa. Viidennessä luvussa tutkin varsinaisen runouden sisältämiä yhteisöllisyyden merkityspotentiaaleja; siinä luen *Ouramoisen* rinnalla *Yhtä juhlaa* -runoelmaa.

2 Tutkimuksen taustaa

Uuden vuosituhatvuotteen runouteen liittyvää yhteisöllisyyttä on käsitelty erilaisissa vuosikirjoissa, antologioissa sekä debatteina lehdissä,³ mutta varsinaista tutkimusta nykyrunouden yhteisöllisyydestä ei ole tähän mennessä ilmestynyt. Hyödynnän artikkelissani kulttuurintutkimuksellisesti painottunutta *diskurssianalyysia*, jossa tarkastellaan kieltä käytössä, kielenkäyttöä sosiaalisena toimintana ja tekstin tai diskurssin merkitysten muutoksia eri yhteyksissä ja puhetilanteissa (Pietikäinen–Mäntynen 2009, 28). Kulttuurintutkimukselliselle diskurssianalyysille keskeisiä käsitteitä ovat *konteksti* ja *intertekstuaalisuus*. Mikään teksti ei toisin sanoen ole merkittävä omana itsenään, vaan sen merkitykset syntyvät yhteydestä toisiin teksteihin ja kaikkiin niihin konteksteihin, jotka vaikuttavat lukemistapahtumaan (mt., 28–30). Näin esimerkiksi kansanrunousvaikutteet osana nykyrunoa saavat täysin erilaisia merkityksiä, kuin mitä itse kansanrunoudella on ollut syntyajankohtansa esimodernissa kontekstissa. Diskurssintutkimus valitsee usein kohteekseen tekstejä, joiden avulla se saa tietoa yhteiskunnasta ja kulttuurista. Tutkimuksen ja teoretisoinnin kohteena on ”todellinen kielenkäyttö todellisessa yhteisössä ja yhteiskunnassa”. (Mt., 13–14.) Tästä syystä diskurssintutkimuksen yhdistäminen runouteen ei ole itsessään selvää, vaikka aiempiakin tutkimuksia löytyy.⁴ Myös aiempi kulttuurintutkimus on vältellyt runoutta, koska korkeakulttuurina sen ei ole katsottu pystyvän kertomaan mitään oleellista ympäröivästä yhteiskunnasta. Tähän vaikuttaa osaltaan runoudentutkimuksessa pitkään vallinnut esteettinen painotus, joka ei ole keskittynyt siihen, mitä runoudessa tai sen välityksellä voi saada aikaan. (Vrt. Damon–Livingston 2006, 2–3.) Omassa tutkimuksessani kartoitan sitä, miten runoudessa ja puheessa runoudesta muodostetaan kielellisillä valinnoilla yhteisöllisyyden tuntua.

Nykyrunouden suhteen voi puhua niin toiminnallisen kuin symbolisenkin yhteisön käsitteistä. Yleisimmillään *yhteisö* (engl. *community*) tarkoittaa ihmisten välisen vuorovaikutuksen tapaa. *Yhteisöllisyyden* (engl. *sense of community*) käsitteellä taas viitataan eritoten sosiaalisen vuorovaikutuksen ominaisuuteen. Tällöin yhteisyyttä luovana tekijänä on jokin aate, jonka pohjalta voidaan puhua aatteellisesta tai symbolisesta yhteisyydestä. Symbolinen yhteisyys ei välttämättä noudata toiminnallisten yhteisöjen rajoja. Sen alkuperä voi olla kulttuurillinen, mikä tarkoittaa, että yhteisyys on syntynyt ihmisten välisissä käytännöissä ja vuorovaikutuksessa. Yhtä hyvin alkuperä voi olla ideologinen, eli ideologiset koneistot huolehtivat sen uusintamisesta. (Lehtonen 1990, 25–27.) Artikkelissani korostuu symbolinen yhteisöllisyys tuntuna, joka muodostuu jaetun kulttuurisen kokemuksen välityksellä.

3 Nykyrunouden yhteisöllisyyttä ovat käsitelleet laajimmin Teemu Manninen teoksessa *Suomalaisia nykyrunoilijoita 2* (2011) ja Tommi Parkko teoksessa *Runouden ilmiöitä* (2012). Siru Kainulainen (2013; 2011; 2002) on käsitellyt yhteisöllisyyttä etenkin rytmin näkökulmasta ja Tuomo Karhu (2015) turkulaisen runouden puitteissa.

4 Diskurssianalyysin soveltamisesta runoudentutkimukseen katso esimerkiksi Rafiq–Noureen (2015).

Suomenkielisen nykyrunouden kenttä on jakautunut pieniksi toimijoiksi, pienyhteisöiksi, mutta runous genrenä yhdistää sen parissa toimivia henkilöitä valtakunnallisella tai jopa kansainvälisellä tasolla. Tämä voi tapahtua esimerkiksi internetin keskustelupalstojen, blogien tai päivälehtien välityksellä, kun runoutta koskeva kirjoittelu herättää yleisesti mielipiteitä runouden liepeiltä (vrt. Pääjärvi 2011b, 14–25). Tällöin kuviteltu yhteisöllisyyden tunne ylittää niiden eri runouskäsitusten muodostamien pienyhteisöjen rajat, joissa runousihmiset toimivat. Toisaalta runojen esitystilanteiden yleisöt voivat muodostaa yhteisön, jonka jäsenet eivät toimi mitenkään muuten runouden parissa.

3 Runouden yhteisöllisyydestä

Kansanrunouden yhteisöllisyys on laaja ja monitahoinen käsite, joka pitää sisällään muun muassa jaetut sosiaaliset tilanteet, yhteisössä elämisen raskauden ja vaikeuden, yhteisön vihan ja panettelun kohteeksi joutumisen, myönteisten sosiaalisten suhteiden juhlistamisen ja henkilökohtaisten tuntemusten jakamisen. (Karkama 2001, 191–197; Apo 1989b, 155–181.) Suullinen kansanrunous oli kuitenkin ennen muuta osa toiminnallista yhteisöä, jossa yhteisön jäsenet tunsivat toisensa.

Myöhemmin kansanrunous alkoi saada kansallisvaltioajattelun myötä yhä enemmän epäsuoria yhteisöllisyyden piirteitä, joita hahmottaa hyvin Benedict Andersonin kuuluisa muotoilu *kuvitellut yhteisöt*. Andersonille kansakunnat yhteisinä ovat *kuviteltuja*, koska kansakunnan jäsenet eivät milloinkaan voi fyysisesti tavata useimpia kanssakansalaisiaan. Kansakunnat on kuviteltu yhteisöiksi; kaikesta epätasa-arvosta huolimatta kansakunta käsitetään syväksi veljeydeksi ja ”kaiken läpileikkaavaksi toveruudeksi”. (Anderson 2007, 39–41.) Suomessa 1800-luvun kansallinen projekti käytti sytykkeinään kansanrunoutta. Kansanrunouden avulla kuviteltu yhteisöllisyys tuotettiin niissä diskursiivisissa käytännöissä, joilla tekstualisoitiin suullista perinnettä ja perusteltiin sen ominaisuuksia kansan yhdistäjänä (esim. Hämäläinen 2012; Karkama 2001; Sihvo 1999, 94). Andersonin käsite on tutkimusaiheeni kannalta kahdella tapaa tärkeä. Ensinnäkin se tekee näkyväksi kansanrunouden ja kansallisvaltioajattelun välille muodostuneita kytköksiä, jotka on syytä ottaa huomioon käsiteltäessä nykyrunoutta, jossa on viitteitä ja piirteitä kansanrunoudesta. Tämän lisäksi käsite havainnollistaa sen, miten nykyrunouteen liittyvä yhteisöllisyyden tuntu muodostuu myös verkko- ja lukijayhteisöissä, joiden jäsenet eivät koskaan välttämättä tapaa toisiaan.

Sotienvälistä suomalaista runouselämää siivittivät edelleen isänmaallisideologiset painotukset sekä mitan ja rytmin käyttö, mutta 1950-luvun kuvapainotteinen modernismi tähysti jo selkeästi kansallista avarammille vesille. Kirjallisuuden yleinen trendi oli suuntaus ulos nationalismista kohti kosmopoliittista modernismia (Hökkä 1999, 70). Modernistisessa runossa keskeinen paino annettiin rytmin sijaan kuvalle, joka miellettiin

osaksi runon minämaailmaa⁵. Peräkkäin asettuvat kuvat eivät modernistisessä runouudessa heijastele reaali maailmaa, vaan ne ovat osa lyriikon maailmaa, hänen mielessään syntyneitä ja itsenäiseksi runoksi järjestäytyneitä. (Mt., 77.) Myöhemmässä tutkimuksessa on nostettu esiin myös modernismin monimuotoisuus, joka aikalaiskontekstissa jäi taka-alalle runojen julkisen vastaanoton diskursiivisissa painotuksissa. Niitä esitettiin kirjallisuuskritiikeissä ja esseissä, joiden tarkoituksena oli opastaa siinä, miten modernistista runoa piti yhtäältä kirjoittaa ja toisaalta lukea oikein.⁶

Voimakasrytmistä runoutta kirjoitettiin siis myös sotien jälkeen, mutta modernistisen runouden vastaanotossa tällaisen runouden koettiin edustavan vanhanaikaisuutta (esim. Kainulainen 2013, 75–76). Monet kansanrunousaineiksia ja mittaa hyödyntävistä runoilijoista olivat naisia, ja Siru Kainulainen (mt., 76) onkin tuonut esiin vastaanoton käsitykset siitä, että kyseessä oli naisten laji. Näin uudenaikainen runous implikoi miesten kirjoittamaa runoutta ja vanhanaikainen puolestaan naisten. Vastaanoton diskursiiviset käytänteet muodostivat siis myös kuviteltuja yhteisöjä, jotka jakoivat runoustoimijoita esimerkiksi sukupuolen tai runouskäsitusten mukaan.

Modernistisen runouden diskursiivisiin ohjeistuksiin ei sisällynyt runojen yhteisöllinen kokeminen, vaan lukijan piti syventyä ja hiljentyä yksin runokuvien äärelle. Vaikka kansallisia teemoja esiintyy esimerkiksi Tuomas Anhavan ja Paavo Haavikon kaltaisten modernistien tuotannossa, uuden runouden merkittävin piirre oli ohjelmallisuuden puuttuminen (ks. Laitinen 1981, 501–502). Toisin sanoen runouden merkitykset kuvitteellisen yhteisöllisyyden rakentajana ja ylläpitäjänä muuttuivat, ja tätä muutosta ruokittiin ainakin osin niillä diskursiivisilla valinnoilla, jotka liittyivät runouden julkiseen vastaanottoon.

Modernistisen runouden eetos alkoi hajaantua 1950-luvun lopulta lähtien⁷ kohti 1960-luvun yhteiskunnallisesti osallistuvaa runoutta, jossa poliittinen ja sosiaalinen osallistuvuus nähtiin runoilijan keskeisiksi työsarjoiksi. (Niemi 1999, 174–176; ks. myös Seutu 2016, 59–61.) Keskustelevan, kaikille suunnatun ja avoimesti yhteiskunnallisen ja poliittisen runouden kentällä kuvitteellinen yhteisöllisyys oli painotuksiltaan vasemmistosolidaarista ja kansainvälistä. Seuraavan vuosikymmenen kulttuurikeskusteluissa alettiin huolestua runouden sisällyksettömydestä ja ”lörpöttelystä”, joka oli tyystin sivuuttanut muodon ja tekniikan vaatimukset. Vaikka esimerkiksi luonto- ja laululyriikan yksittäiset taitajat ylsivät mittaviin saavutuksiin, runouden on koettu kärsineen jonkinlaisesta hiljaisesta kriisistä 1970-luvulta 1990-luvun alkuun. (Niemi 1999, 177–178.) Vasta 1990-luvun aikana runous alkoi toiminnan tasolla toden teolla elävöityä ja monimuotoistua, ja samalla se alkoi voimakkaasti yhteisöllistyä.

5 Käsite *minämaailma* kuvastaa runon maailman ehdotonta itsenäisyyttä. Se on peräisin Tuomas Anhavan esseestä ”Runon uudistumisesta” (1956), joka käsittelee Eeva-Liisa Mannerin teosta *Tämä matka* (1956).

6 Näistä esimerkkinä Kai Laitisen ”Modernin taiteen puolustus” (1949), Tuomas Anhavan ”Mitä lukijan tulee tietää” (1952) sekä Osmo Hormian ”Moderni runo. Teesejä ja esimerkkejä” (1954).

7 Maarja Pääjärvi (2011a, 19) on tosin huomauttanut, että modernistisen perinteen tunnustaminen jäsentää edelleen jossain määrin runouden julkista vastaanottoa ja lukemista.

1990-luvun alusta vuosikymmenen keskivaiheille sijoittuu murros, jota Teemu Manninen (2011, 49) kuvaa koko suomalaista kirjallisuusinstituutiota ja sen rakenteita ravis- tulleeksi muutokseksi. Jonkinlaisena merkkipaaluna voidaan pitää vuotta 1994, jolloin Turun runoliike järjesti Down By The Laituri -festivaalin yhteydessä runoklubin. Sen puitteissa julkaistiin myös runoyhdistys Nihil Interitin toimesta ensimmäinen *Tuli & Savu* -runouslehti. Samana vuonna Helsingissä perustettiin Elävien Runoilijoiden Klubi, jonka taustalla vaikuttivat Nuoren Voiman Liitto ja WSOY. Tavoitteena oli runouden ympärille keskittyvän toiminnan edistäminen ja runojen esittäminen uusille yleisöille. (Esim. Karhu 2015, 61; Oja 2013, 127–133; Manninen 2011, 55–58; Kainulainen 2011, 188–189; 2002, 151–152.)

Liikehdintä aloitti aikanaan myös runoutta suosivien pienkustantamojen kuten Enostonen, Sanasadon, Sammakon ja Poesian (vuoteen 2011 poEsa) toiminnan. Näiden kustantamojen kautta yhä useampi uusi runoteos ja runoilija astuivat areenalle. Tämän lisäksi esimerkiksi internet on ollut vahvasti mukana mullistamassa sekä yhteisöllisyyden että runouden kenttää. Se on mahdollistanut uusia yhteisöjä kuten runousblogeja ja muita keskusteluyhteisöjä sekä runokoneita, joiden avulla kuka tahansa voi tehdä omia runokokeiluja, jotka jäävät muille luettaviksi. Verkko on avattu erilaisia runouden julkaisuun keskittyviä sivustoja, jotka nekin mahdollistavat omien runojen saattamisen muiden nähtäville. Runosivustojen, pienkustantamojen sekä omakustannemahdollisuuksien esiinmarssi kertoo myös siitä, että yhteisöllisyys on vallannut runouden kirjoittamisen käytännöissä alueita, jotka aiemmin kuuluivat institutionaalisen toiminnan, kuten suurten kustantamojen kustannuspolitiikan, piiriin. Kirjoituksissa 1990-luvulla alkaneesta runoustoiminnan murroksesta muutos tiivistyy niin perustavanlaatuisesti yhteisöllisyyteen (esim. Karhu 2015, 61; Oja 2013, 127–133; Parkko 2012, 56–98; Kainulainen 2011, 188–189; 2002, 151–152; Manninen 2011), että on perusteltua puhua runouden yhteisöllisestä käänteestä.

Runouden yhteisöllisyys on käsitteenä sekä kollektiivinen että jakautunut. Yksittäiset runoyhteisöt määrittelevät rajojaan suhteessa muihin runoyhteisöihin ja yhteiskuntaan sekä tuottamassaan runoudesta että puheessa runoudesta. Runouskentän yhteisöt muodostuvat sekä maantieteellisesti että sosiaalisesti päällekkäisistä, sisäkkäisistä ja risteytyvistä suhdeverkoista, joiden puitteissa kirjoitetaan, luetaan, esitetään, opetetaan ja kustannetaan runoutta. Yhteisöt määrittelevät uudelleen esimerkiksi runoilijuuden olemuksen. Runoilija voi olla tänä päivänä yhtä hyvin julkaisematon lavarunoilija kuin suuren kustantamon veteraani. Runouden myynti on yleisesti ottaen melko vähäistä ja runoilijat julkisuudessa usein tuntemattomia. Tällaisessa tilanteessa yhteisöllisestä arvostuksesta on tullut jopa tärkeämpää kuin perinteisistä, tuotantoketjuihin liittyneistä, arvonannon mekanismeista kuten palkinnoista tai mediajulkisuudesta. (Manninen 2011 60–62.) *Ouramoinen* ja *Yhtä juhlaa* edustavat osia kokonaisuudesta, jonka yhteinen nimittäjä on suomenkielinen nykyrunous. Se on sekä laaja että heterogeeninen käsite, mutta Jyrkäs määrittelee *Ouramoisen* esipuheessa selkeärajaisesti oman runoyhteisönsä.

4 Ouramoisen esipuhe ja yhteisöllisyys

Ouramoinen käynnistyy teoksen syntymotiiveja valottavalla kaksisivuisella esipuheella. Esipuheen kielelliset valinnat osoittavat uskoa kalevalamittaisen runon yhteisölliseen potentiaaliin: ”Uusimmista kirjoittajista mainitsemisen arvoinen on Tuomas Keskimäki. Muitakin kalevalamittaisia kirjoittajia toki on, mutta heidän työnsä on näkymätöntä, eikä suuri yleisö tiedä heistä. Ja tämä on asia, jonka haluan muuttuvan!” (Jyrkäs 2014, 4.) Ajatus on lähes päinvastainen Teemu Mannisen (2011, 48) luonnehdinnassa runouden merkityksistä: ”Runous ei koskaan ole suomalaisen kirjallisuuden historiassa ollutkaan massojen hupia, vaan niin alhaisten kuin ylhäistenkin piirileikkiä”. Molemmat kirjoittajat taustoittavat nykyrunoutta, mutta retorisilla valinnoillaan he tulevat luoneeksi hyvin erilaisen kuvan asiasta.

Jyrkkään muotoiluun sisältyy tausta-ajatus siitä, että runouden ”suuri yleisö” on jo olemassa, tämän yleisön käsiin on nyt vain saatava uutta kalevalamittaista runoutta. Kysyä voi kuitenkin, kuinka suuri yleisö esimerkiksi tunnistaa Keskimäen kalevalamittaista lyriikkaa. Mannisen näkemys puolestaan antaa epäkaupallisuuden ja suurta yleisöä kiinnostamattoman leiman aivan kaikelle runoudelle. Hän jättää huomiotta Eino Leinon, Aila Meriluodon, Tommy Tabermanin tai Heli Laaksosen kaltaiset kansansuosikit, joista viimeksi mainitun runoperformanssit ovat jo pitkään olleet suosittuja yleisötapahtumia. Oma lukunsa ovat vielä antologiat. Esimerkiksi Jenni Haukion satavuotisen Suomen kunniaksi toimittama *Katson pohjoista taivasta* (2017) oli vielä huhtikuussa 2018 suomen myydyimpien kaunokirjojen joukossa.⁸ Mannisen muotoilussa käy ilmi myös markkinavetoisen kirjallisen maailman ja runousmaailman välinen ristiveto. Kirjallisen maailman arvostus syntyy suurista myyntiluvuista ja mediajulkisuudesta. Runousmaailman näkökulmasta tällaiset menestyksen elementit ovat omiaan estämään runoilijan runoilmaisun uudistumista, joka puolestaan on runomaailmassa tärkeä arvonannon peruste. (Parkko 2012, 15.)

Jyrkäs ei puhu esipuheessa sanaakaan muista nykyrunouden lajeista. Hän ei ole myöskään toiminut missään nykyrunouteen liitettyssä runousyhteisössä. Jyrkäs (2014, 4) kertoo kirjoittaneensa *Ouramoisen* osana Nanowrimo-tempausta⁹, jonka päämäärä on kannustaa yhteisönsä jäseniä kirjoittamaan romaani kuukaudessa. Tällainen tieto runoteoksen esipuheessa on omiaan demystifioimaan runouteen genrenä liitettyjä erityisyyden ja vaikeuden mielikuvia. Samalla se nostaa esiin kaikenlaisen kirjoittamisen muodostamat yhteisöt, joista osa on Nanowrimon tavoin myös kansainvälisiä internet-yhteisöjä.

Teemu Mannisen ja Maaria Pääjärven toimittamassa teoksessa *Suomalaisia nykyrunoilijoita 2* (2011) esitellään 51 runoilijaa, joista lähes kaikki ovat olleet mukana jonkinasteisessa yhteisötoiminnassa runouden saralla, mikä oli myös yksi valittujen runoilijoiden kriteereistä. Jyrkkään mainitsema Tuomas Keskimäki olisi Kalevalaisen Runokielen

8 (ks. <https://www.mtv.fi/uutiset/kotimaa/artikkeli/jenni-haukion-antologia-yha-kirjatilastojen-karjessa-viime-vuonna-julkaistu-teos-nyt-listakolmosena/6909600#gs.=b2LLOg>).

9 Kansainvälisen kirjoittajayhteisön järjestämän tempauksen nimi on lyhenne sanoista National Novel Writing Month. <https://nanowrimo.org/regions/europe-finland>

Seuran varapuheenjohtajana ja julkaisseena nuorena runoilijana täyttänyt mukaan ottamisen kriteerit mainiosti. Hänen kalevalamittaista runouttaan ei kuitenkaan ole valittu edustamaan suomalaista nykyrunoutta. Häntä ei myöskään mainita niiden joukossa, jotka oli teoksen suppeuden vuoksi jouduttu jättämään pois.

Merkitystä on siis myös sillä, millaisen yhteisön piirissä runoilija toimii, sillä kaikkea ei yksiselitteisesti lasketa edes osaksi suurta ja sekalaista runokenttää. Vaikka melko monessa nykyrunoteoksessa on vahva intertekstuaalinen suhde kansanrunoustraditioon¹⁰, runot edustavat yleensä muodoltaan tai sisällöltään jälkimodernia runoutta. Niiden tendenssi on pikemminkin kansallisten kytkösten purkaminen kuin vahvistaminen. Tällöin myös niiden tuottama kuvitteellinen yhteisöllisyys painottuu kansallisen sijaan esimerkiksi eri naissukupolvia yhdistäviin huolen kokemuksiin tai pohdintoihin maapallon ekologisesta tilanteesta. (Vrt. Gottelier 2015; 2017; 2019.) *Ouramoisen* kohdalla sekä muoto että sisältö viittaavat muita nykyrunoteoksia vahvemmin menneeseen realiteettiin, ja kuvitellun kansallisen yhteisöllisyyden ainekset ovat läsnä jo esipuheessa.

Esipuhe alkaa lukijan puhuttelulla: ”Pitelet käsissäsi ensimmäistä suomalaista soturieeposta” (Jyrkäs 2014, 3). Teoksen syntyarinaksi Jyrkäs esittää huomionsa siitä, että Suomesta puuttui *Beowulf*in kaltainen eepinen soturirunoelma (mp.). Teos siis nimeää itsensä tietyn genren (eepos) ja sen alalajin (soturiepos) edustajaksi. Englantilaisen *Beowulf*in mainitseminen esikuvana viittaa lisäksi yhteydestä kansaneepokseen.¹¹ Seuraavassa katkelmassa esipuheesta Jyrkäs vahvistaa tätä kuvaa:

Folkloristiikan luennolla Helsingin yliopistossa meille opetettiin, että Kalevala on maailman rauhanomaisin kansalliseepos. Siitäkin huolimatta, että Suomi on *aina* ollut idän ja lännen kohtauspaiikkana – ja usein nuo kohtaamiset ovat olleet hyvin sotaisia. Olen *aina* ollut sitä mieltä, että historia ja runous tulee nähdä *rehellisenä* ja rehevänä kuvauksena *kansan omalla suulla kerrottuna*. Mitään peittelemättä. Ei siksi, että sota ja taisteluhenkisyys olisi ihailtava asia, vaan siksi, että sekin on osa *kansamme* ja *runoutemme* historiaa, eikä sitä sovi sivuuttaa. (Jyrkäs 2014, 3, kursivoit LG.)

Adverbin *aina* käytön kahdessa kohdassa voi nähdä retorisena keinona korostaa sanotun pakottavuutta ja rakentaa tietynlaista kuvaa tai representaatiota siitä historiallisesta kontekstista, jossa *Ouramoinen* on syntynyt (representaation diskursiivisesta rakentumisesta ks. esim. Pietikäinen–Mäntynen 2009, 55; Lehtonen 2004/1996, 44–48).

Esipuheen muotoilussa nousevat esiin Lönnrotin tekemät valinnat hänen koostaessaan *Kalevalaa*. Samalla teksti kuitenkin implikoi, että on olemassa jokin aito kansallinen menneisyys, joka löytyy suullisesta perinteestä. Tähän viittaavat myös sellaiset retoriset

¹⁰ Esimerkiksi Jyrki Heikkisen *Pois voihe ja valitus!* (2004), Vilja-Tuulia Huotarisen *Naisen paikka* (2007), Ville Hytösen *Karsikkopuu* (2011), Teemu Mannisen *Paha äiti* (2012), Merja Virolaisen *Valloittaja* (2012) sekä Venhon *Yhtä juhlaa* kuuluvat tällaisiin teoksiin.

¹¹ *Kalevalan* ja *Beowulf*in eroista ja yhteneväisyyksistä ks. Cermák 2007, 222–233.

valinnat kuin *kansan omalla suulla ja osa kansamme ja runoutemme historiaa*. Näiden diskursiivisten valintojen tuloksena *Ouramoinen* mahdollistaa kuvitteellisen yhteisöllisyyden merkityksiä, jotka liittyvät tiettyyn rajattuun kansaan.

Ouramoista ei voi kuitenkaan verrannollistaa kansallisvaltion syntyyn ja siihen liittyvään, kansallisen hegemonian sävyttämään, kiinnostukseen kansanrunoutta kohtaan. Rinnastus on mahdoton ennen muuta siksi, että kansallinen konteksti on vaihtunut itsenäisyyttä tavoittelevasta kansasta lähes satavuotiseen itsenäisyyteen. Tällöin myös motiivaatio kansallisen yhtenäisyyden korostumiselle on laantunut (vrt. Löytty 2004, 42). *Ouramoisessa* on lisäksi muihin genreihin, kuten sankari- ja folk metalliin, viittaavia piirteitä, mikä laajentaa sen yhteisöllisiä merkityspotentiaaleja yli kansallisten rajojen. Suomalaisen folk metal -yhtyeiden kansainvälistä suosiota Euroopassa, Aasiassa ja Pohjois-Amerikassa tutkinut Tai Neilson on huomannut, että folkmetalli tuntuu herättävän ylijäräistä yhteenkuuluvuutta sanoituksillaan, musiikillaan ja performansseillaan, joiden juuret ovat esimodernissa kansallisessa yhteisöllisyydessä (Neilson 2015 137–140).¹² Sanottu ei kuitenkaan poista sitä mahdollisuutta, että kuvitteellisen kansallisen yhteisöllisyyden merkityspotentiaalit korostuvat joidenkin *Ouramoisen* lukijoiden luennoissa ja saavat jopa nationalistisia piirteitä.

Vaikka esipuheessa korostetaan *Ouramoisen* yhteyttä SKVR:n (esimoderneihin) runoihin niiden pohjalta tehtyjen tekstualisaatioiden sijaan, lukijoiden tekstille antamat merkitykset eivät ole tekstin tekijän vallassa. Lopullinen merkitysten muodostuminen tapahtuu niissä lukemisen konteksteissa, joita kuhunkin lukutilanteeseen sisältyy ja jotka lukija tunnistaa (vrt. Lehtonen 2004/1996, 147). *Kalevala* kaikkine sosiokulttuurisine merkityspotentiaaleineen lienee suurimmalle osalle suomenkielisiä lukijoita tutumpi kuin SKVR:n arkiston runot. Eritoten tämä on todennäköistä, kun Jyrkäs vielä suuntaa sanomansa nuorille lukijoille: ”Vilpitön haluni on kannustaa Suomen nuoria käyttämään omaa runomittaamme ja viemään sitä eteenpäin.” (Jyrkäs 2014, 4.) Nuorisolle suunnattu puhe mitallisuudesta kätkee puolustuksen syytöksiin teoksen mahdollisista, esimerkiksi nationalistisista, agendoista. ”Haluan kannustaa” antaisi varsin erilaisen merkityskentän kuin *vilpitön haluni*, joka siis viittaa siihen, että tekijä ei ole liikkeellä millään vilpillisellä mielellä. Vilpittömyyden korostamisen voi myös lukea yhteisön muodostamisen näkökulmasta, nyt haetaan puhtaasti poeettisin aikein uusia jäseniä runokentän mitalliseen heimoon. Tällainen lähestymistapa tuo esiin sen seikan, että *Ouramoinen* on ennen muuta uudella vuosituhanella kirjoitettu runoteos, jonka merkityspotentiaalit muodostuvat osin suhteessa muuhun nykyrunouteen.

¹² Neilsonin tutkimuskohteena olleet yhtyeet kuten Turisas, Korpiklaani ja Finntroll esiintyvät yleensä englannin kielellä, mikä vaikuttaa huomattavasti niiden ylijäräisen yhteisöllisyyden potentiaaliin verrattuna *Ouramoiseen*.

5 *Ouramoinen suhteessa nykyrunouden yhteisöllisyyteen*

Nykyrunouden eri tyyllilajien, suuntausten ja nimikkeiden moninaisuuden kirjo ja määrä on niin valtaisa¹³, että ei ole mielekästä yrittää tehdä kattavaa analyysia itse runojen sisältämistä yhteisöllisistä merkityksistä. Tästä syystä esitän vain yleisesti joitakin havaintoja nykyrunouden yhteisöllisistä piirteistä ja *Ouramoisen* suhteesta niihin. Lisäksi olen valinnut *Ouramoisen* yhteisöllisten piirteiden tarkastelun avuksi Johanna Venhon lyyrisestä kansanrunoudesta ammentavan *Yhtä juhlaa* -runoelman, joka muodostaa hyvän vertailukohdan *Ouramoisen* maskuliiniselle maailmankuvalle.

Yksi näkökulma nykyrunouden yhteisöllisyyteen on siihen usein liitetty attribuutti *vaikeus* (esim. Saarikoski 2017; Petäjä 2009). Yhtenä syynä vaikeuden tuntemuksiin on puolestaan tarjottu kysymystä runon puhujaposition muutoksesta ja sen myötä lukijan kyvyttömyydestä samastua runoon. Taneli Viljanen (2010, 27) on muotoillut asian seuraavasti: ”Jos siis ’uutta runoutta’ sanotaan vaikeaksi, kyse saattaa usein olla juuri tästä: on epäselvää, kuka puhuu, tai puhuja kuulostaa vieraalta – eli erilaiselta, kuin niissä runoissa, joita olemme oppineet lukemaan oppiessamme lukemaan runoutta.”

Nykyrunouden kirjoitusprosesseissa puhuja-käsitteen hajoaminen ja problematisoituminen on usein oleellinen osa runon uudistumista. Esimerkiksi kuvarunous, hakukonerunous, kuten flarf, kollaasi tai muu kieltä tietoisesti kokeileva ja kielellä leikittelevä runous, tähtää uudenslaisiin tapoihin kokea runoutta (vrt. Blomberg 2011, 43–44).¹⁴ Tällöin ollaan kuitenkin myös yhteisöllisten kysymysten äärellä. Tietynlaista yhteisöä ikään kuin kutsutaan yhteen diskursiivisin valinnoin, joita runoilija tekee omien runouskäsitteensä mukaisesti. Valitessaan esimerkiksi kieltä kokeilevan tyylin tai ironian hän odottaa myös runon oletetulta vastaanottajalta hieman ylimääräistä ponnistusta.

Ouramoisen laulaja tai puhuja on selkeästi hahmotettavissa kronologisesti etenevässä kertomuksessa, joka ei tarjoa ensisijaisesti ironisen tai kielellä leikittelevän lukutavan mahdollisuutta. Toisin sanoen teosta on helppo ymmärtää, ja *Ouramoisen* vastaanotosta käy selkeästi ilmi, että siihen ovat tarttuneet myös lukijat, jotka eivät koe runoutta omaksi lajikseen (esim. Pietilä 2017; Matilainen 2014; Malm 2014). Toisaalta yksikään kirjallisuuskriitikko ei ole kirjoittanut kirja-arviota *Ouramoisesta*. Ainoa lehdessä ilmestynyt kirja-arvio teoksesta on raskaan rockin fanilehti *Infernossa* (ks. Malm 2014, 67). Ymmärtämisen helppous ei kuitenkaan liene syy kirjallisuuskriitikoiden kiinnostuksen puutteelle. *Yhtä juhlaa* kuuluu myös niin sanotun helppolukuisen nykyrunouden joukkoon, mutta se on saanut poikkeuksellisen paljon tilaa päivälehtien kirja-arvioissa.

13 Määrästä ei ole saatavissa kattavaa tilastotietoa, mutta Teemu Manninen (2011, 53) toteaa, että yhteisöllisestä panoksesta johtuen runoutta kustannetaan ja harrastetaan uudella vuosituhannella enemmän kuin koskaan ennen.

14 Kristian Blomberg käsittelee puhuja-kysymystä erityisesti kokeellisen nykyrunouden kontekstissa. Hakukonerunous ja sen alalaji flarf ovat internetin hakukoneiden tuloksia hyödyntäen tehtyä runoutta. <http://tieteentermipankki.fi/wiki/Kirjallisuudentutkimus:hakukonerunous>

Jyrkkään ja Venhon runoutta yhdistää sekä SKVR:n runokorpuksen hyödyntäminen nykyrunolle ryhdyttäessä että teosten nimeäminen runoelmaksi. Venhon versio runoelmasta on tosin enemmän 2000-luvun tuote, jossa esimerkiksi muoto ei ole enää tiukan mitallista eikä narratiivi yhtä kronologisesti etenevää kuin *Ouramoisessa*. Teos koostuu yksittäisistä runoista, joita yhdistävät äitiyden ja naiseuden tematiikat. Venhon runoissa on vallalla modernistisesta perinteestä tuttu kuvakielisyys, jota Venho ruokkii kansanperinteestä poimimillaan aineksilla.

Vaikka täysmitallisuus puskee *Yhtä juhlaa* -runoelmassa pinnalle äärettömän harvoin, teos on soinnillisuudessaan huomattavasti lyyrisempi kuin *Ouramoinen*. Viime mainitussa ei esimerkiksi loppusointujen tai pitkien vokaalien aikaansaama kielenpennitys ole yhtä korostainen. Teosten sukupuolisissa painotuksissa tämä mukailee runoushistoriaa siinä mielessä, että kalevalamittainen pitkä epiikka ja sotirunot olivat miesten aluetta. Naisten lajeiksi puolestaan miellettiin lyyrinen runous, kuten kehtolaulut ja itkuvirret. (Esim. Nenola 1996, 211; Apo 1989a, 28.) Tarkastelen seuraavaksi runoelmien aloitusrunojen avulla sitä, miten intertekstuaalinen suhde samaan runokorpukseen ilmenee erilaisina kielellisinä valintoina.

Siinä missä Lönnrot konstruoi *Kalevalan* sankareista koko kansalle riittävän samastumispinnan,¹⁵ *Ouramoinen* on teoksen yhtenä esikuvana toimineen Conan Barbarin tavoin yksinäinen taistelija, jota eivät sido yhteisön säännöt eivätkä moraalikoodit. Ensimmäisen laulun alussa esitetään runoelman asetussanat ja hieman myöhemmin *Ouramoisen* synty.

Runolinnun siivin lennän,
 pilvipeiton yllä liidän,
 mieleni merellä kiidän
 kaipauksen, tarinan luokse.
 Niinpä laulella aloitan,
 kerron teille kertomuksen,
 jota ennen isäni lauloi,
 oma vanhempi opetti.
 Alimmaisen laulun laulan,
 hurmeen tietä käyskentelen.
 Keskimmäisen virren laulan:
 teräksen verisen mahdin.
 Päällimmäisen laulun laulan,
 kuljen kautta maailmojen.

15 Kansallisen identiteetin yhtenäisyyden vaatimus sai Lönnrotin tekemään tiettyjä rakenteellisia ratkaisuja. Hän valikoi Väinämöiselle, Ilmariselle ja Lemminkäiselle sellaisia ominaisuuksia, joiden katsoi sopivan kansalliselle sankarille. Sankareista tuli Kalevan poikia, jotka edustivat suomalaisten parhaita puolia mutta myös inhimillisiä heikkouksia. Monimuotoisuudessaan nämä sankarit tarjosivat laajoille joukoille optimaalisen mahdollisuuden samastumiseen, mikä puolestaan vahvisti eepoksen merkitystä kansallisen identiteetin muodostajana. (Karkama 2001, 261–266.)

Laulan laulun Ouramoisen,
 rodun rohkean soturin.
 – –
 Yöllä syntyi Ouramoinen,
 yöllä kasvoi suuri poika
 kultaisessa kätkyessä,
 hihnoissa hopeaisissa.
 Hän syntyi sysimäellä,
 kasvoi hiilikankahalla,
 vuorella teräksisellä,
 rautaisella kalliolla.
 Ja vain näin hän sai sen voiman,
 jäseniinsä vankan mahdin,
 joka on vain sankarilla
 kuninkaalla syömmessänsä [– –] (Jyrkäs 2014, 9–10)

Runoelman alku on sanastoltaan hyvin seesteinen ja lyyrinen runolintuineen ja pilvineen. Se esittää yksikön ensimmäisessä persoonassa laulajan lähtötilanteen. Muotoilun *suuri poika* voi lukea kommenttina lapsen fyysisestä koosta, mikä on yhteydessä eeppi-sen sankarin piirteisiin. Toisaalta adjektiivin *suuri* voi nähdä myös metaforana lapsen tulevaisuudesta sankarina. Runoelman kielellisiä valintoja voi tarkastella *kuvaamiseksi* kutsutun toiminnon kautta (esim. Pietikäinen–Mäntynen 2009, 72). Ouramoinen esitetään myötäsyntyisenä sankarina sellaisin adjektiivein ja substantiivein kuin vaikkapa *uljas, sankari* ja *soturi* (Jyrkäs 2014, 15). Arkkivihollista Kärhää kuvataan puolestaan *äreäksi äijäksi*, jolla on *musta muoto* sekä ”iho inha karvallinen, / kasvot kauheat, kama-lat” (mt., 10). Kärhään toimintaa kuvataan esimerkiksi näin: ”Ilakoi, hän kun sai lyödä, / nautti tuskan tuotannasta. / Ja joi verta kuolleen päästä, / söi hän suolet ja jäsenet!” (mp.) Eepoksen genren kontekstissa kuvaamisen avulla tapahtuva vastakkainasettelu on olennainen osa sankaridiskurssin rakentumista. Kärhää edustaa kuitenkin teoksen lopussa myös sitä toiseutta, jonka surmaaminen legitimoit Ouramoisen paikan Kalevan poikien esi-isänä.

Niin ikään teosten naishahmojen kuvaaminen on osa sankaruuden rakentamista. Tielle osuu ehtimiseen rakkaudennälkäisiä naisia: ”Teki naisen miestä mieli, / tytän miehen rakkautta” [– –] ”Kai tulet nyt miehikseni? / Otatko minut nyt tässä?” (Jyrkäs 2014, 59, 70.) Ouramoisen matkanteon motiivi on löytää perille Kultalan ikuisiin juhliin, joissa on luvassa ”immet niin ihanat, / neitokset hyvin verevät! / Lempivät he kaiken yötä, / rakastavat ja purevat” (mt., 23). Teoksen lopussa käy ilmi, että sankaruus tekee Ouramoisesta myös kelpo vävyn aaltojen isännälle Ahdille, joka aiemmin ajoi sulhasehdokkaan tiehensä: ”Todella olet ylennyt / muuttunut jo sankariksi” (mt., 152).

Naiset ovat siis teoksen maailmassa myös valuttavaa, johon sankaruutta vaihdetaan. Tällainen sankarihahmo mahdollistaa hyvin samankaltaisia maskuliinisen yhteisöllisyyden

merkityksiä kuin raskaan metallimusiikin alalaji sankarimetalli.¹⁶

Runoelman viimeisessä laulussa runonlaulajaksi kesyyntyvä Ouramoinen saa yhä enenevässä määrin *Kalevalan* Väinämöisen piirteitä. Jumaluuteen vertautuvan sankaruutensa myötä hänestä sukeutuu kalevalaisen kansan esi-isä: ”Hän se Kärhäkän kukisti, / pelasti hyvät inehmot, / palveli Ukon luvalla, / Ismaroisen jälkeläisenä, / jumalienkin veroisna, / kuninkaana meikäläisten!” [– –] ”Ouramoisen lapset suuret, / nuo Kalevan pojat hurjat / hallitsivat kaikkialla / Maaemän jaloissa maissa”. (Jyrkäs 2014, 151, 157.) Laulajan rooli sukupolvelta toiselle periytyneen tarinan esittäjänä korostaa sankaruuden diskursiivista luonnetta. Sankaruus on yhteisöä yhdistävä elementti tarinoissa, joissa sitä tietyn yhteisön keskuudessa toistetaan. *Ouramoisen* sankaridiskurssi puolestaan yhdistää kuvitteellisella tasolla niitä lukijoita, jotka kokevat teoksen maailman syystä tai toisesta mielenkiintoisena. Toisaalta se muodostaa yhtä lailla kuvitteellisia yhteisöjä sellaisten lukijoiden keskuuteen, jotka kokevat tällaisen sankaridiskurssin olevan vierasta heidän ajattelutavalleen tai runouskäsitteilleen.

Mitallisen runon ja suomen kielen yhdistelmän edustama paikallisuus viestii myös kansallisten kysymysten läsnäoloa. Se on tuttu ilmiö nykykansanmusiikissa, jossa kierrätetään hyvin paljon mitallista runoainesta. Runolaulusta on vaikea puhua ilman kansallisuuskäsitteitä, vaikka puhuja itse hahmottaisi kansallisuuden konstruktivisena ilmiönä, koska suomalaisuus ja runolaulu ovat niin voimakkaasti toisiinsa limittyneitä. Tästä syystä nykykansanmusiikki on viime vuosina esittäneet julkisesti poliittisia kannanottoja, joiden vastustuksen kohteena on ollut esimerkiksi perussuomalaisen puolueen ideologia. (Haapoja 2017, 112, 125.) Nykyrunouden suhde kansallisiin kysymyksiin on voittopuolisesti hyvin erilainen kuin nykykansanmusiikin, joten tarvetta julkisille kannanotoille ei ole näyttänyt olevan. Osasyynä tähän lienee se runoushistoriallinen kehitys, joka alkoi sotienjälkeisessä runouselämässä. Modernistisesta runosta ei enää ollut edeltäjiensä tavoin kansan syvien rivien yhdistäjäksi sodan ja rauhan päivinä, sillä se ei herättänyt vastakaikua suurella yleisöllä (Sihvo 1999, 94).

Ouramoista on mahdollista lukea myös etnofuturistisena runoutena.¹⁷ Siinä vanhan ja uuden sekä kansallisen ja ylijärjennön perinteen yhdistely osaksi nykyrunoutta toimii keinona virvoittaa perinnettä ja kieltä niin, että ne säilyvät elävänä osana globalisoituvaa maailmaa. Kiinnostus etnofuturistiseen runouteen on ollut Johanna Venholla lähtökohtana hänen työstäessään *Yhtä juhlaa* -runoelmaa (ks. Venho 2013, 219). Sankaruutta lähestytään teoksessa hyvin eri tavalla kuin *Ouramoisessa*, koska runoelman maailma

16 Yhtenä *Ouramoisen* esikuvana toimii yhdysvaltalainen Manowar, joka soittaa sankarimetallia. Sankarimetallin diskurssi on voimakkaan yhteisöllistä ja osallistavaa. Manowarin sanoituksissa käytetään usein me-muotoa, jonka kautta fanit samastuvat viholliset tieltä raivaavaan sankariin. Itse yhtyeiden kokoonpanoissa ei yleensä näe naisia, ja sanoituksissakin he ovat hallitsevien, ihannoitujen, raa’an väkivaltaisten ja aktiivisten miessubjektien seksuaalisten tarpeiden tyydyttäjiä. Sankarimetallin herättämää yhteisöllisyyden tunnetta on tulkittu esimerkiksi oireena maskuliinisuuden kriisistä nuorten miesten keskuudessa. (Zacheus ym. 2005, 26–29.)

17 Etnofuturismista suomenkielisessä nykyrunoudessa ks. Gottelier 2017.

rakentuu sankaruudelle käänteisen retoriikan, lähinnä ironian, avulla.

Ironiaa voi lukea jo kokoelman nimestä, joka viittaa äitiyden arkeen ja sen päivästä toiseen vellovaan virtaan, jonka pinnalla on vain opeteltava pysymään (vrt. Venho 2006, 53–55). Seuraavana on *Yhtä juhlaa* -runoelman aloittavan ”(lähtö)”-runon ensimmäinen ja kaksi viimeistä säkeistöä.

Sylin vuoraan, peitän pään.
 Ilta kietoo ikävään
 mutta aamu valahtaa ylle kuin morsiuspuku:
 vaativana, opittuna.
 Sileänä kuin kananmuna.
 Ei ole minun, ei ole minun,
 morsian oli nuori, kädessä kuivunut kuori,
 kämmeniään nuoli, söi siemenen ja kuoli.
 Aamu on ryhdikäs tänään.
 Ja tepä tänään suora,
 hellan ääressä selkä ojossa
 puurokauha sojossa.
 Aamulenkki metsään, polun poikki, ojien yli,
 joka päivä eri reitti, takaa-ajo, pelon syli,
 palatessa muut nukkuvat yhä,
 on hämärä seitsenhaarainen pyhä.

--
 Otan kiinni kädestä,
 takkuisesta siivestä otan,
 sisko vieressä kaivaa
 lapiolla siemenet maahan.

Porkkanamehun värinen aurinko
 laskee mustan kuusimetsän taakse,
 paljain jaloin, sammutetuin valoin
 kuljen salaa, kun soihtu palaa
 otan sen suuhun ja nielen
 saan karrelle palaneen kielen,
 menen eteenpäin siitä mihin polku ei riitä,
 kaislikko ulottuu vyötäisille,
 vesi nousee nilkkojen yli,
 aukeaa aavan meren syli
 nauran sille
 ja minua viedään. (Venho 2006, 11–13)

Vaikka Venhon runo(elma) lähtee liikkeelle kansanrunoa muistuttavalla trokeisella poljennolla, jo kolmannessa säkeessä käy ilmi, että tässä ei olla tekemässä pelkkää pastissia kansanrunoudesta. Trokeininen aloitus ja kokoelman mottona toimiva kiteeläinen

parantajan loitsu¹⁸ vuodelta 1896 indikoivat intertekstuaalista yhteyttä lyyriseen kansanrunouteen. Sellaiset sanavalinnat kuin morsiuspuvun *valahtaminen* ylle viittaavat puolestaan siihen sosiaalisten paineiden kenttään, joita naimisiin meneminen ja äitiys kantavat mukanaan (vrt. Gottelier 2015, 13). Tulkitsen ensimmäisen säkeistön persoonamuotojen vaihtelun kuvastavan sitä moninaisuutta, jota eri naissukupolvien ketju edustaa runomatkkaan lähtevän laulajan opastajana.

Kansanrunoustradition viitekehys mahdollistaa *Yhtä juhlaa* -runoelmassa kuvitelun yhteisöllisyyden tilan, jossa menneet ja nykyiset naissukupolvet voivat jakaa huoliaan, murheitaan ja kokemuksiaan.¹⁹ Runon viimeisessä säkeistössä otetaan kiinni kädestä aivan kuten *Kalevalan* aloitusrunossa, mutta nyt rinnalla on sisko *Kalevalan* veljen sijaan.²⁰ Aloitusrunossa käytetty sanasto kuten *syli*, *morsian*, *morsiuspuku* ja *sisko* edustavat naisten sosiaalista maailmaa ja arkea. Teoksessa ollaan *puurokauha sojossa* kiinni arjessa ja otetaan kiinni *takkuisesta siivestä*, minkä voi nähdä esimerkiksi metaforana siitä, millaisia enkeleitä loppuun ajetuista esiäideistä on tullut; vähän nuhjuisia mutta turvallisen arkisia. Isä ei hahmona sisälly *Yhtä juhlaa* -runoelman äitiyden arjen kuvauksiin, joissa vilisevät kurasaappaat, makaronilaatikot, vaipparoskikset ja tiskirätit. Diskursiiviset valinnat tuottavat Venhon runoelmassa yhteisöllisiä merkityksiä, joiden keskiössä on naiseus ja äitiys. Annina Karhu (2006) tiivistää arviossaan teoksesta lukijan kokemuksen seuraavasti: ”Koen Venhon runomaailman uskottavaksi, koska tunnistan sen välittämät tarkat aistikokemukset”. Runomaailman kokemusten tunnistaminen muodostaa naiseuteen liittyvää yhteisöllisyyden tuntua sekä suhteessa muihin nykylukijoihin että kansanrunoaineiston mukanaan tuomiin esiäiteihin.

Ouramoisen ensimmäinen laulu päättyy (sankarille voitolliseen) yhteenottoon vihollis-Kärhäkän kanssa. Tästä alkavat Ouramoisen hurjat seikkailut, jotka tekevät hänestä nyt käsillä olevan runoelman myyttisen sankarin. Asetelma on omiaan tarjoamaan kuvittelun maskuliinisen yhteisöllisyyden potentiaaleja. Naiset ovat teoksessa nuoria ja kauniita sivuhenkilöitä, joiden tarkoitus on korostaa heterosankarin maskuliinisuutta ja vetovoimaa.²¹ Tällainen naiskuvasto on valintojen tulosta, sillä muitakin vaihtoehtoja olisi genrehybridille ollut olemassa. *Ouramoisesta* puuttuvat esimerkiksi täysin vanhemman naisen hahmot, jotka folkloressa esiintyvät sekä vahvoina ja aktiivisina toimijoina että

18 ”Mitä sie ketreet? // Ketreen suitsia surmalle, / kuristinta kuolemalle. // Surman suihilla pitelen, / opettelen ohjaksilla.” (Venho 2006, 7.)

19 Satu Apon (1989, 176–177) mukaan lyyrisen kansanrunouden huolilaulujen traditiossa huolien haltija, huolellinen, laulaa niin ikään usein yksin huoliaan, mutta yhteisöllisyys toteutuu laulun sisällössä, joka aukeaa kollektiivisesti ilman läsnä olevaa yleisöäkin.

20 ”Veli kulta, veikkoseni, [–] Lyökäämme käsi kätehen, / sormet sormien lomahan” (Lönnrot 1963/1849, 1–2).

21 Tästä poikkeuksena Ouramoisen Kultalassa kohtaamat runottaret, jotka opettavat sankarille runouden olevan sotaa parempi toimintastrategia. Runottarien esiintyminen motivoituu teoksen kalevalamaisesta loppuratkaisusta, jossa sankari asettuu aloilleen osaksi yhteisöä: ”Sota ei ylennä miestä, taistelu ei liene hyvästä. Enemmän on mies hyväksi / rauhan töitä tehdessänsä, / viisaita opettaissansa, runon voimaa käyttäissänsä.” (Jyräs 2014, 155.)

makaaberin, groteskin ja pahan edustajina (esim. Parente-Čapková 2019). Raija Pietilä (2017) pohtii blogiarviossaan *Ouramoisesta*, eikö uudenlainen sankarirunoelma olisi voinut tuoda mukanaan jotain perinteestä poikkeavaa, kuten vahvan naissoturin tai Ahdin pojan, johon sankari ihastuu. Pietilän pohdinta valottaa yhteisöllisyyden kysymyksiä siitä, millaisia kuvitellun yhteisöllisyyden potentiaaleja nykyruno tarjoaa ja kenelle.

6 Lopuksi

Analyysini osoitti sen, että käsityksiä nykyrunouden yhteisöllisyydestä muokataan niissä käytännöissä, joissa runoutta ja runoudesta kirjoitetaan. Kuvitellut yhteisölliset merkitykset mahdollistuvat diskursiivisten valintojen tuloksena sekä runoteoksissa että runoken-tän määrittelyissä niiden toimijoiden omista näkökulmista. Myös tämä artikkeli on valintojen tulosta, halusin tuoda esiin nykyrunouden yhteisöllisyyttä ja monimuotoisuutta kansanrunousvaikutteiden näkökulmasta. *Ouramoisen* valinta tutkimuskohteeksi auttaa myös hahmottamaan sitä moninaisuutta, joka on vallalla erilaisten runouden pienyhteisöjenkin sisällä.

Ouramoista ei ole yhtä haastattelua²² lukuun ottamatta noteerattu mitenkään nykyrunouden vastaanotossa. Sen sijaan se on saanut erinäisiä arviointeja sciifiin, fantasiaan tai raskaaseen rockiin keskittyvissä blogeissa ja lehdissä (ks. Matilainen 2014; Pietilä 2017; Malm 2014). *Yhtä juhlaa* sai sen sijaan poikkeuksellisen paljon palstatilaa päivälehtien kirja-arvioissa, joita kertyi pitkälle toistakymmentä. Asia selittyy ainakin osin sillä, että teoksen on kustantanut perinteikäs ja arvostettu WSOY.²³ Kirja-arvioista on tosin helppo nähdä myös kirjoittajien innostus sitä kohtaan, että lyyrisen kansanrunouden ja uuden runon liitto on niin onnistunut (esim. Karhu 2006). Osa tätä onnistumista on siinä, että Venhon teoksessa SKVR:n runokorpus on kontekstissa, joka myötäilee uudella vuositu-hannella vallalla olevia yhteiskunnallisia arvoja ja ajattelutapoja. Toisin sanoen Venho on onnistunut tekemään kansanrunousvaikutteisesta säerunosta kenttäuskottavaa runoutta nykypäivän lukijalle.

Ouramoisessa samainen runokorpus on erilaisessa, korosteisen maskuliinisessa, kontekstissa. Tämä tulee esiin esimerkiksi seksuaalisuutta käsittelevien kansanrunojen uusio-käytössä. Suullinen kansanrunous käsitteli myös naisen seksuaalisuutta, mutta tällainen

22 Ainoa nykyrunouteen liittyvä haastattelu *Ouramoisesta* ilmestyi Johanna Venhon ja Vilja-Tuulia Huotarisen toimittamassa *Runouden verkkolehti Janossa*, joka ilmoittaa kotisivuillaan, että se ”ei sulje pois mitään runouden osa-alueita” (<http://www.janolehti.fi/jano-lehti.htm>). Myös Huotarinen on hyödyntänyt vahvasti kansanperinnettä teoksissaan *Naisen paikka* (2007) ja *Seitsemän enoa* 2013. Näin *Ouramoinen* kirjoittajineen asettuu osaksi nykyrunouden pienyhteisöä, joka ammentaa taval-la tai toisella runoutensa aineksia perinteestä. Toisaalta on syytä huomata, että runouskriitikit ovat ylipäättään siirtyneet pitkälti verkkoon. Runousblogit ja muut runoutta käsittelevät verkkosivut ovat myös yksi esimerkki nykyrunouden yhteisöllisestä luonteesta.

23 *Ouramoisen* on puolestaan kustantanut historiaan, kansanperinteeseen, mystiikkaan ja esoteerisiin traditioihin erikoistunut pienkustantamo Salakirjat.

runous oli usein naisten itsensä esittämää käyttörunoutta, jonka tarkoitus oli vaikkapa huomion herättäminen vastakkaisessa sukupuolella (ks. Piela 1990, 214–223). Kun tällainen runomateriaali irrotetaan synty-yhteydestään uudelle vuosituhannelle ja osaksi soturieposta, kuten *Ouramoisessa* paikoin tapahtuu, muuttuvat erityisesti ne merkitykset, joilla runo tarjoaa yhteisöllisen samastumisen kokemuksia lukijoilleen.

Yhtä juhlaa tarjoaa yhteisöllisyyden tuntua erityisesti äitiyden arjen omakseen tunteville naisille, joille teos antaa sekä pitkän perspektiivin että nykypäivän samastumiskohteen. *Ouramoisessa* kuvitteellisen yhteisöllisyyden potentiaalit ovat puolestaan maskuliinisesti painottuneita sen sisältämän sankaridiskurssin ansiosta. Teosten yhteisölliset painotukset kertovat myös jotakin ympäröivästä yhteiskunnasta, sen tarpeista ja ihanteista. Koska runous liittyy perustavanlaatuisesti ihmisenä olemiseen, nykyrunoutta tutkimalla on mahdollista löytää tietoa maailmasta, jossa elämme. Jokaisen runoteoksen suhde ympäröivään maailmaan vaikuttaa siihen, millaisia kuviteltuja yhteisöjä teokset mahdollistavat ja millaisia sulkevat ulkopuolelleen.

Lähteet

Aineistolähteet

JYRKÄS, JUHA 2014: *Ouramoinen eli sankarirunoelma ajalta ennen ajan alkua*. Salakirjat, Tallinna.
VENHO, JOHANNA 2006: *Yhtä juhlaa. runoelma*. WSOY, Helsinki.

Kirjallisuus

- ANDERSON, BENEDICT 2007: *Kuvitellut yhteisöt. Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua*. Suomentanut Joel Kuortti. Vastapaino, Tampere.
- APO, SATU 1989a: Suullinen runous – vuosisatainen traditio. MARIA-LIISA NEVALA (toim.): *Sain roolin johon en mahdu. Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*, 21–28. Otava, Helsinki.
- 1989b: Valitus ja viha. Lyyrinen laulurunous. MARIA-LIISA NEVALA (toim.): *Sain roolin johon en mahdu. Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*, 154–181. Otava, Helsinki.
- BERESFORD, PHIL 2011: A brief history of Conan the Barbarian. Saatavissa <https://www.starburstmagazine.com/features/a-brief-history-of-conan-the-barbarian>. [Viitattu 4.9. 2018.]
- BLOMBERG, KRISTIAN 2011: Kielen ja puhujan välissä. JURI JOENSUU, MARKO NIEMI ja HARRY SALMENNIEMI (toim.): *Vastakaanon. Suomalainen kokeellinen runous 2000–2010*, 40–47. Osuuskunta Poesia, Helsinki.
- ČERMÁK, JAN 2007: Runous ei hylkää menneisyyttä. *Kalevalan ja Beowulf*in rakenteista. SEPPO KNUUTILA ja ULLA PIELA (toim.): *Menneisyys on toista maata. Kalevalaseuran vuosikirja 86*, 222–233. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- DAMON, MARIA – LIVINGSTON IRA 2009: Introduction. MARIA DAMON ja IRA LIVINGSTON (toim.): *Poetry and cultural studies. A reader*, 1–17. University of Illinois Press, Urbana and Chicago.
- GOTTELIER, LENA 2015: Uusista murheista muovailtu. Nykylyriikan suhde lyyrisessä kansanrunoudessa esiintyvään surujen ja huolten purkamisen traditioon. *Avain* 2015 (2), 6–20. <https://doi.org/10.30665/av.74982>
- 2017: Erityinen paikallisuus, yhteinen tulevaisuus. Etnofuturismi suomalaisessa nykyrunoudessa. *Avain* 2017 (2), 25–44. <https://doi.org/10.30665/av.66200>
- 2019: ”Mitä annetaan, mitä ammennetaan”. Ironinen lukutapa kansanlyriikan ja nykyrunouden liitoskohdissa. NIINA HÄMÄLÄINEN, HANNA KARHU ja SILJA VUORIKURU (toim.): *Satuperinteet-*

- tä nykyrunoon. Suullisen perinteen ja kirjallisuuden yhteyksiä*, 290–311. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HAAPAJA, HEIDI 2017: *Ennen saatuja sanoja. Menneisyys, nykyisyys ja kalevalamittainen runolaulu nykykansanmusiikin kentällä*. Helsingin yliopisto ja Suomen Etnomusikologinen Seura, Helsinki. Saatavissa <http://urn.fi/URN:NBN:fi:ELE-1782178>
- HÄMÄLÄINEN, NIINA 2012: *Yhteinen perhe, jaetut tunteet. Lyyrisen kansanrunon tekstualisoinnin ja artikuloinnin tapoja Kalevalassa*. Turun yliopisto, Turku. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-5170-3>
- HÖKKÄ, TUULA 1999: Modernismi. Uusi alku – vanhan valtaus. PERTTI LASSILA (toim.): *Suomen kirjallisuushistoria 3 Rintamakirjeistä tietoverkkoihin*, 68–89. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KAINULAINEN, SIRU 2002: Kurittomat kuvat. Näkökulma 1990-luvun turkulaiseen runouselämään. MARKKU SOIKKELI (toim.): *Kurittomat kuvitelmat. Johdatus 1990-luvun kotimaiseen kirjallisuuteen*, 151–173. Turun yliopisto, Turku.
- 2011: *Kun sanat eivät riitä. Rytm, modernismi ja Eila Kivikkähön runous*. Turun yliopisto, Turku. Saatavissa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-4791-1>
- 2013: Vanhoja vaikutuksia, uusia muotoja: runon laulullisuudesta. ANTTI TUURI, ULLA PIELA ja SEPPÖ KNUUTILA (toim.): *Kirjailijoiden Kalevala. Kalevalaseuran vuosikirja 92*, 71–84. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KARHU, ANNINA 2006: Lähimetsässä lymyää loitsuja. Saatavissa <http://www.kiiltomato.net/johanna-venho-yhta-juhlaa/>. [Viitattu 3.9.2018.]
- KARHU, TUOMO 2015: Turun runoliike elvytti suomalaisen lyriikan – Vastakkainasettelujen alku, loppu ja paluu. TIINA LEHIKONEN ja MARKO NIEMI (toim.): *Ikuinen kertosa. Tuli & Savu – Juhlakirja*, 60–67. Nihil Interit ry, Helsinki.
- KARKAMA, PERTTI 2001: *Kansakunnan asialla. Elias Lönnrot ja ajan aatteet*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LAITINEN, KAI 1981: *Suomen kirjallisuuden historia*. 2. painos. Otava, Helsinki.
- LEHTONEN, HEIKKI 1990: *Yhteisö*. Vastapaino, Tampere.
- LEHTONEN, MIKKO 2004 [1996]: *Merkitysten maailma. Kulttuurisen tekstintutkimuksen lähtökohtia*. 5. painos. Vastapaino, Tampere.
- LÖNNROT, ELIAS 1963 [1849]: *Kalevala*. WSOY, Helsinki.
- LÖYTTY, OLLI 2004: Erikoisen tavallinen suomalaisuus. MIKKO LEHTONEN, OLLI LÖYTTY ja PETRI RUUSKA (toim.): *Suomi toisin sanoen*, 31–54. Vastapaino, Tampere.
- MALM, MIKKO 2014: *Ouramoinen*. Kirja-arvio. *Inferno* 6/2014, 67.
- MANNINEN, TEEMU 2011: Villiintyneet hakkuuaukeat. Suomalaisen nykyrunouden aikalaishistoriaa 2000–2011. TEEMU MANNINEN ja MAARIA PÄÄJÄRVI (toim.): *Suomalaisia nykyrunoilijoita 2*, 47–79. Avain, Helsinki.
- MATILAINEN, HANNA 2014: Kirja-arvio *Ouramoisesta*. Saatavissa <http://morrenmaailma.blogspot.fi/2014/11/juha-jyrkas-ouramoinen-2014.html>. [Viitattu 4.9.2018.]
- NEILSON, TAI 2015: Where myth and metal collide: Finnish folk metal. SCOTT WILSON (toim.): *Music at the extremes: Essays on sounds outside the mainstream*, 129–143. McFarland, North Carolina.
- NENOLA, AILI 1996: Folkloristiikka ja sukupuolitettu maailma. JARI KUPIAINEN ja ERKKI SEVÄNEN (toim.): *Kulttuurintutkimus. Johdanto*, 203–225. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- NIEMI, JUHANI 1999: Draaman kautta vallankumoukseen. PERTTI LASSILA (toim.): *Suomen kirjallisuushistoria 3 Rintamakirjeistä tietoverkkoihin*, 172–186. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- OJA, OUTI 2013: Runo nousee lamasta. MIKA HALLILA, YRJÖ HOSIAISLUOMA, SANNA KARKULEHTO, LEENA KIRSTINÄ ja JUSSI OJAJÄRVI (toim.): *Suomen nykykirjallisuus 1. Lajeja, poetiikkaa*, 127–145. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- PARENTE-ČAPKOVÁ, VIOLA 2019: Vanhan naisen hahmo 1800- ja 1900-luvun vaihteen kirjallisuudessa: kansanrunouden ja sen tekstualisaatioiden kaikuja. NIINA HÄMÄLÄINEN, HANNA KARHU ja SILJA VUORIKURU (toim.): *Satuperinteestä nykyrunoon. Suullisen perinteen ja kirjallisuuden yhteyksiä*, 209–236. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- PARKKO, TOMMI 2012: *Runouden ilmiöitä*. Avain, Helsinki.

- PETÄJÄ, JUKKA 2009: Uuden runouden äänenmurros. *Helsingin Sanomat* 19.10.2009.
- PIELA, ULLA 1990: Lemmenloitsujen nainen. AILI NENOLA ja SENNI TIMONEN (toim.): *Louhen sanat. Kirjoituksia kansanperinteen naisista*, 214–223. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- PIETIKÄINEN, SARI – MÄNTYNEN, ANNE 2009: *Kurssi kohti diskurssia*. Vastapaino, Tampere.
- PIETILÄ, RAIJA 2017: Kirja-arvio *Ouramoisesta*. Saatavissa <http://taikakirjaimet.blogspot.fi/2017/02/juha-jyrkas-ouramoinen.html>. [Viitattu 4.9.2018.]
- PÄÄJÄRVI, MAARIA 2011a: Kolme runoutta ja yksi lisännumero. 2000-luvun runouden tyyleistä. TEEMU MANNINEN ja MAARIA PÄÄJÄRVI (toim.): *Suomalaisia nykyrunoilijoita* 2, 13–45. Avain, Helsinki.
- 2011b: Kun avantgarde ei enää naurata – 2000-luvun runouskriittikistä. JURI JOENSUU, MARKO NIEMI ja HARRY SALMENNIEMI (toim.): *Vastakaanon. Suomalainen kokeellinen runous 2000–2010*, 14–25. Osuuskunta Poesia, Helsinki.
- RAFIQ, TAHMINA – NOUREEN, FAIZA 2015: Representation of the character of men and women in Poetry – A Critical Discourse Analysis of Robert Browning's Poems. *International Journal of Scientific and Research Publications*. Volume 5, Issue 6, June 2015. Saatavissa <http://www.ijsrp.org/research-paper-0615.php?rp=P424202>. [Viitattu 13.8.2018.]
- SAARIKOSKI, SASKA 2017: Sanni on tämän päivän kansallisrunoilija. *Helsingin Sanomat* 29.9.2017.
- SEUTU, KATJA 2016: *Tyhjä pöytä on tilattu. Mirkka Rekolan runouden äärellä*. WSOY, Helsinki.
- SIHVO, HANNES 1999: Suomalaisuuskeskustelu. PERTTI LASSILA (toim.): *Suomen kirjallisuushistoria 3 Rintamakirjeistä tietoverkkoihin*, 93–98. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SKVR = Suomen Kansan Vanhat Runot. Saatavissa <https://skvr.fi/skvr-teos>
- VENHO, JOHANNA 2013: Onko runoilijasta loitsimaan eli miten Kivuttarelle puhutaan. ANTTI TUURI, ULLA PIELA ja SEPPO KNUUTILA (toim.): *Kirjailijoiden Kalevala. Kalevalaseuran vuosikirja 92*, 217–224. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2014: *Ouramoinen*. Suorasukaista kalevalamittaa. *Runوسةhti Jano* 2014 (3). Saatavissa <http://www.janolehti.fi/no3/juha-jyrkas.htm>. [Viitattu 22.9.2018.]
- VILJANEN, TANELI 2010: Dj Flobe ja muita vieraita olentoja eli miten kirjoittaa uusia puhujia. *Nuori Voima* 1/2010, 26–29.
- ZACHEUS, TUOMAS – ARO, MIKKO – JÄRVINEN, TERO 2005: Mies, miekka ja metalli. Sankariheavyn laji-tyypillisten tunnuspiirteiden tarkastelua. *Kulttuurintutkimus* 2005 (22), 21–31.

LENA GOTTELIER: Some aspects of the sense of community in contemporary Finnish poetry: Juha Jyrkäs' Ouramoinen and Johanna Venho's Yhtä juhlaa.

Sense of community can be defined as one of the most characteristic features of contemporary Finnish poetry. This is noticeable in the poetry itself, in the activity around it and in the ways it is negotiated, for example in its reception and in poetry research. The field of poetry, however, is divided into various minor agents/actors representing partly mutual and partly differing interests towards the poems. This article examines the mechanisms of the sense of community both in poetry per se and in writings about poetry. The methodology I used for the subject of this study is cultural discourse analysis (CuDA), which allows for the analysis of the effects discourses have in the formation of cultural meanings concerning poetry.

The epic warrior poem *Ouramoinen* (2014) by Juha Jyrkäs occupies an unusual place in contemporary Finnish poetry with its chronological plot and (Kalevala) metre, having a strong resemblance to that used in the national epic *Kalevala*. Since the beginning of modernism in 1950s Finnish-language poetry,

the use of metre present in *Ouramoinen* has not been popular with poets nor by those who write about poetry. Furthermore, *Ouramoinen* is a hybrid of genres which combines SKVR (the ancient poems of the Finnish people) with speculative fiction, sword and sorcery and heavy metal music.

Ouramoinen contains a prologue in which Jyrkäs unveils the circumstances and motives around his writing process; his goal is to encourage Finnish youth to use the Kalevala metre. Despite being contemporary poetry, the rhetoric in Jyrkäs' prologue suggests a greater connection to the genres that inspired his style. In turn, literary critics have ignored *Ouramoinen* completely, suggesting that it is indeed excluded from serious contemporary poetry, however vast and permissive that field is claimed to be.

Johanna Venho's *Yhtä juhlaa* (2006), on the other hand, has received many more reviews in the media than poetry currently does. The book has likewise been inspired by the vast corpus of SKVR. However, Venho's poetry is much more reminiscent of 21st century Finnish poetry, having been influenced by the modernist tradition that still partly defines contemporary Finnish poetry.

Parallel readings of *Ouramoinen* and *Yhtä juhlaa* showed both resemblances to one another as well as distinctions. In both books, rhythm is emphasised, and one could describe them as easy-to-read as they both have a clearly definable speaker/singer. It can be said that the rhythm is a relevant factor in the formation of the sense of community amongst the readers of both books. However, where *Ouramoinen* acknowledges the metre of folk poetry, *Yhtä juhlaa* attaches the essence of folk poetry rhythms to the conventions of modernist and contemporary poetry.

The major difference between the two books is in the potential they offer in imagining the sense of community. The poetic world of *Ouramoinen* is that of masculinity and heroism, which offers a sense of community for those interested in this genre. The influence of folk poetry in *Ouramoinen* partly contributes to the image of the triumphant hero in order to make female characters the subjects of his conquests. *Yhtä juhlaa*, on the other hand, operates in the area of femininity and motherhood. It describes the everyday life of a modern mother using the occasional rhythms and motifs of traditional folk poetry thus creating an imaginative bond; that is, a sense of community between generations past and present. Moreover, masculine characters are mostly absent from the poems of *Yhtä juhlaa*, which adds to the impression of a female sense of community.

CuDA showed that the concepts of the sense of community in contemporary Finnish poetry are moulded in the practices that define both poetry writing and writing about poetry. The imagined meanings of the sense of community are results of the discursive choices of those operating in the field of the poetry. How an individual book of poetry represents the world has an effect on what kind of sense of community it creates, both in its readers and critics, and also what it excludes.

Lena Gottelier
lena.gottelier@utu.fi
Kirjallisuustieteet ja kirjoittaminen
20014 Turun yliopisto

KAISA KURIKKA ja JUKKA SIHVONEN

Matti Ijäs, Joni Skiftesvik ja Jari Tervo köydenpunojan perillisinä

Kirjallisuuden ja elokuvan suhteista

1 Johdanto

Yhdysvaltalainen elokuva- ja televisiotieteen professori Jim Collins (2010, passim.) väittää *Bring on the books for everybody – How literary culture became popular culture* -tutkimuksessaan, että nykyhetken digitalisoituneessa mediamaisemassa kirjallisuus pitäisi ymmärtää uudella tavalla. Collinsin mukaan kirjallisuutta ei enää pidä ajatella printtiteknologian valmistamina tuotteina eli kirjaksi painettuina teoksina. Sen sijaan kirjallisuus pitäisi ymmärtää populaarikulttuuriksi, joka ilmestyy erilaisissa muodoissa, niin elokuvina, Oprah Winfreyn Kirjakerhon keskusteluina kuin vaikkapa nettiyhteisöjen kirjallisuuskeskustelupalstoina. Collinsin mielestä ”kirjallisuuden kokeminen ja lukeminen” on yhtä hyvin kirjan lukemista kuin kirjasta tehdyn elokuvan katsomista tai kirjoihin liittyviin oheistuotteisiin paneutumista. Collinsin tutkimus osoittaa, miten kirjallinen kulttuuri on voinut saada digitalisaation ja mediamurrosten myötä uudenlaisia muotoja. Tutkimus myös todentaa sen, miten kirja(llisuus) siirtyy toisiin taiteisiin yhä suuremmissa määrin (vrt. Thon 2016, xvii). Viimein se julistaa myös käsitteen *lukeminen* monimerkityksisyyden puolesta.

Collinsin tutkimuksen keskeinen painopiste on tarkastella kirjallisuudesta tehtyjä adaptaatioita, erityisesti filmatisointeja. Niitä tutkiessaan Collins samastaa kirjallisuuden lukemisen elokuvan katsomiseen. Tällöin taidelajien erityisyys poistetaan ja, huolimatta eroista kirjallisen ja elokuvallisen ilmaisun välillä, sekä kirjallisuudesta että elokuvasta tulee lähinnä tietyn tarinamaailman ja tunnekokemusten välittämistä. Artikkelimme paneutuu kirjallisuudesta tehtyihin elokuva-adaptaatioihin, mutta näkemyksemme poikkeaa ratkaisevasti Collinsista: vaikka alkuteoksen ja siitä tehdyn version väliltä löytyy runsaasti yhtäläisyyksiä – esimerkiksi tarinasisällöissä ja henkilöhahmoissa – ovat alkuteos ja adaptaatio aina erilaisia juuri siksi, että niiden media (kirjallisuudesta elokuvaan) ja ilmaissumuodot ovat erityisiä (vrt. Stam 2005, 16–18). Kuten adaptaation teoriaa hahmotellut Linda Hutcheon (2006, 23) on todennut, tarinan kertominen sanoilla, joko suullisesti tai

paperilla, ei ole koskaan samanlaista kuin sen näyttäminen visuaalisesti ja äänellisesti. Siksi adaptaatioita tutkittaessa on keskeistä tarkastella sitä, miten muutos kirjallisesta alkuteoksesta siitä tehtyyn elokuvaversioon toteutuu.

Paneudumme artikkelissamme suomalaiseen nykykirjallisuuteen ja -elokuvaan. Aineistona ovat Joni Skiftesvikin novelleista ja Jari Tervon romaanista tehdyt televisioelokuvat, joita tarkastelemme pohtimalla erityisesti sitä, miten tietty *tapa* kertoa ja havainnoida sanoilla tietyn perspektiivin kautta muuntuu elokuvalliseksi ilmaisuksi. Aluksi liitämme oman lähestymistapamme adaptaatiotutkimuksen perinteeseen. Sitten siirrymme tarkastelemaan Matti Ijäksen ohjaamaa *Katsastus*-elokuva (1988), joka nojaa Skiftesvikin *Puhalluskukkapoika ja taivaankorjaaja* (1983) ja *Tuulen poika* (1985) -novellikokoelmassa ilmestyneisiin kertomuksiin. Jari Tervon *Tuuliikaappimaa* (1997) ja Matti Ijäksen (Leo Viirretin käsikirjoituksesta) siitä ohjaama samanniminen tv-elokuva (2003) on toinen tarkastelumme kohde. Artikkelissamme on keskeistä pohtia molempien ilmaisumuotojen, niin kirjallisuuden kuin elokuvan, erityisiä keinoja ja sitä, miten ne on mahdollista siirtää toiseen ilmaisumuotoon – jos ollenkaan.

Ijäksen *Katsastus*-elokuva kiinnittyy kolmeen Skiftesvikin novelliin, joita yhdistävät niiden keskeiset henkilöt Viltteri, Öövin, Junnu-poi ja Mallu. Tervon romaani kiertyy puolestaan kahden veljeksien, velipojaksi kutsutun rakennusurakoitsijan ja Kaukon sekä heidän kohtaamiensa henkilöiden ympärille. Niin Skiftesvikin novellit kuin Tervon romaani antavat ilmaisunsa erilaisille maskuliinisuuden liittyville teemoille seksuaalisuudesta väkivaltaisuuksiin. Skiftesvikin novelleille ja Tervon romaanille on yhteistä myös tiettyjen motiivien käyttö: molemmissa auto nousee keskeiseksi ja yleinen tilannemotiivi molemmissa on autolla ajaminen pohjoisessa Suomessa. Ijäksen elokuvista monografian julkaisseen Lauri Timosen (2013, 127) mukaan ”aikamiespoikien karujen olosuhteiden verkossa tapahtuvaa ärhäkkää venkoilua” käsittelevän *Katsastus*-elokuvan kulttimaine näkyy muun muassa siinä, että sen tv-uusintaa varten kerättiin aikoinaan kansalaisadressi, että kirjastoista elokuvan VHS-kasettiversiot oli varastettu ja että Sodankylän elokuvajuhlilla vuonna 2009 elokuvasta järjestettiin jopa karaokenäytös.

Keskushenkilöiden kautta nämä proosateokset kytkeytyvät myös veijaritarina-perinteeseen, joka Skiftesvikin novelleissa liitetään aikuiseksi mieheksi kasvamisen problematiikkaan. Viltteri, Öövin ja Junnu-poi puuhastelevat autojen parissa joko Viltterin Hillman-merkkistä autoa rassaten ja sitä Ruotsiin katsastukseen vieden tai autoilemalla nakkikioskille, jossa nelikymppistä Ööviniä lapsettaa niin paljon, että hän saa tempuillaan aikaan joukkotappelun. Viltteri sen sijaan joutuu aikuistumaan Mallun synnytettyä pojan. Myös Tervon romaanissa niin velipoika kuin Kauko autoilevat Rovaniemellä ja Ivalossa ja saavat aikaan monenlaisia sattumuksia.

Tervon romaani liittyy kuitenkin myös hulluuden ja tavallisuuden välistä problematiikkaa käsittelevään veijariromaaniperinteeseen. Romaanin alkuasetelmassa velipoika on nimittäin viemässä Kaukoa jälleen kerran ”taloon” eli psykiatriseen sairaalaan. Kaukon taitavan manipuloinnin ansiosta suljetulle osastolle päätty kuitenkin velipoika, jolloin Kaukolle avautuu mahdollisuus lähteä velipojan Volvolla seikkailemaan. Tervon romaani

siis kehittää hullusta tai normaalista käymisen tematiikkaa hieman samaan tapaan kuin Maiju Lassilan *Liika viisas. Viisaudenkirja eli kertomus Sakari Kolistajasta* (1915) tai Aapelin *Siunattu hulluus* (1948), jotka molemmat rakentavat veijarimaisuutta leikitellen sekaannuksella hulluuden ja viisauden välillä ja joissa molemmissa keskeisenä tilanemotiivina on päästään viialla olevan saattaminen hoitolaitokseen. Kuten Lassila ja Aapeli, myös Tervo suhteellistaa ja kyseenalaistaa hulluuden ja normaaliuden väliset erot ja osoittaa Kaukon hulluuden olevan siunattua eli lähinnä erilaisuutta. Tätä piirrettä Ijäksen elokuva entisestään vahvistaa.

Tällaista korostusta Lauri Timonen (2013, 16–19) kutsuu absurdiksi ja nimeää tyyli-ilajin yhdeksi kirjalliseksi esikuvaksi Veijo Meren. Myös Tarja-Liisa Hypén (2015) on Tervo-tutkimuksessaan kiinnittänyt huomiota Tervon ja Meren sukulaisuuteen, jota Tervon teosten kritiikit ovat toistaneet. Juhani Niemi (2013, 20–21) on niin ikään nimennyt Jari Tervon yhdeksi Veijo Meren ”kirjalliseksi pojaksi”, ja Tervo on avoimesti tällaisen suhteen myöntänytkin. Niemen (2013, 20) mukaan ”[e]simerkkejä Meren läsnäolosta kirjallisessa jatkuvuudessa voisi vyyryttää lisää”, ja me rohkenemme vyyryttää Skiftesvikin novellit tähän jatkumoon. Myös Matti Ijäs on nostanut Veijo Meren itselleen tärkeäksi kirjailijaksi. Juha Lehtolan ohjaamassa televisiodokumentissa *Ammatti: suomalainen elokuvaohjaaja Matti Ijäs* Ijäs sanoo kysyttäessä kirjallisuuden merkityksestä:

Tietysti Meri, joka on vaikuttanut ihan tilanteiden, dialogin ja-ja semmoisen niinku maailman... Meren maailma on hyvin lähellä meikäläisen maailmaa. Merihän tuo niinku arkipäivään erilaisia absurdeja vivahteita ja absurdeja asioita hyvin arkipäiväisiin tilanteisiin ja samanlaisiin asioihin itsekin pyrkii. (Lehtola 2009.)

Ijäksen, Tervon ja Skiftesvikin teosten kytkeytyminen Veijo Merelle ominaiseen absurdiin maailmankuvaan antaisi mahdollisuuden tarkastella adaptaatioprosessia myös tekijyyden ja tekijälle kenties ominaisten piirteiden kautta. Tässä artikkelissamme ei ole kuitenkaan mahdollista tarkastella laajemmin tekijyyden tai tyylin kysymyksiä. Artikkeliksi rajatussa tekstissämme ei myöskään ole mahdollista kiinnittää huomiota kiinnostavaan kysymykseen siitä, mitä tapahtuu kun (yleensä) yhden tekijän kirjoittamasta kirjallisesta teoksesta muokataan elokuva, joka on lähtökohtaisesti monitekijäinen taiteenlaji – ohjaajan lisäksi tekijöinä ovat muun muassa käsikirjoittaja, kuvaaja, leikkaaja, äänisuunnittelija, lavastaja, puvustaja ja koko joukko muita ammattilaisia.

2 Uskoa vai pettää?

Tarkastelumme kytkeytyy osaksi viime vuosikymmeninä käytyä kansainvälistä keskustelua adaptaatiotutkimuksesta ja adaptaation teoriasta. Yhtenäinen teoreettinen kehikko, jolla lähestyä kirjallisuuden ja elokuvan välistä suhdetta, on varsin haasteellinen tavoite. Tarveaineita tutkimukseen on haettu strukturalismin ja jälkistrukturalismin suunnilta,

narratologiasta ja neoformalismista. Adaptaation aluetta teoreettisesti ja käsitteellisesti tarkastelevaa tutkimuskirjallisuutta on kuitenkin ilmestynyt huomattavan vähän. Ensimmäinen nimenomaisesti adaptaation teoriaksi nimetty teos taiteiden tutkimuksen alueella on kanadalaisen Linda Hutcheonin vuonna 2006 ilmestynyt *A theory of adaptation*. Elokuvantutkimuksessa sen vaikutukset alkoivat näkyä varsin pian, esimerkiksi Deborah Cartmellin ja Imelda Whelehanin teoksessa *Screen adaptation; impure cinema* (2010). Tutkimusalan johtava (ja lähes ainoa) englanninkielinen aikakauslehti, *Adaptation* (aiemalta nimeltään *Journal of Adaptation Studies*) alkoi ilmestyä vuonna 2008 ja sen sivuilla teorian ja metodologian kysymyksiä on käsitelty eri artikkeleissa jo runsaastikin.

Käsitteenä adaptaatio (lat. *adaptare*, sovittaa, sopeutua, mukautua) liittyy varsinaisesti biologiaan: se viittaa olion rakenteessa tai toiminnassa tapahtuvaan muutokseen, jonka johdosta olio sopeutuu paremmin ympäristöönsä. Sopeutumista tarkoittavana käsitteenä adaptaatio on tuttu myös sosiologian ja kulttuuriantropologian piiristä esimerkiksi tutkimuksista, joissa tarkastellaan sopeutumista toisen kulttuurin elämäntapoihin (ks. esim. Williams 2005). Taiteentutkimuksen alueella adaptaatioita on tarkasteltu koko 1900-luvun ajan, sillä ensimmäiset kirjallisuudesta tehdyt filmatisoinnit ilmestyivät jo elokuvan alkuvaiheissa 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. Adaptaatioita on siis tutkittu pitkään, mutta esimerkiksi Thomas Leitchin (2017, 2) mukaan adaptaatiotutkimusta erillisenä tutkimusalanana, jolla on oma ominainen metodologiansa, alettiin kehittää 1950-luvun lopusta lähtien erityisesti George Bluestonen *Novels into film* -tutkimuksen (1957) innoittamana.

Vaikka teoreettista ja metodologista tutkimusta on ilmestynyt, tyypillisimmillään adaptaatioita käsittelevät katsaukset ovat kuitenkin olleet tiettyyn mediaan, vaikkapa elokuvaan tai oopperaan, keskittyviä luotauksia, joissa on mitattu uskollisuutta alkuteokselle, kuten Bruce F. Kawinin teoksessa *Faulkner and film* (1977). Toisaalta tutkimukset ovat olleet tekijälähtöisiä tarkasteluja, joissa elokuvantekijälle ominaisiksi nimetyt tyylipiirteet on nostettu erottelu- ja yhdistelykriteereiksi alkuteoksen ja siitä tehdyn version välille, kuten Greg Jenkinsin teoksessa *Stanley Kubrick and the art of adaptation* (1997). Lisäksi tuskin mikään muu taiteiden välinen tutkimus kuin juuri adaptaatiotutkimus on lähes kauttaaltaan tapaustutkimusta eli tiettyyn teokseen paneutuvaa vertailevaa analyysiä, kuten Jukka Sihvonen (2011, 8) kirjoittaa. Kuvaava esimerkki tästä on jo alansa klassikon asemaan noussut Bluestonen *Novels into film*, joka alun noin 60 sivun mittaisen kirjallisuuden ja elokuvan rajoituksia käsittelevän teoreettisluontoisen pohdiskelun (otsikolla ”The limits of the novel and the limits of the film”) jälkeen kiirehtii tapaustutkimusten pariin (ks. Bluestone 2003 [1957], 1–63). Gotthold Ephraim Lessingin klassisen *Laocoon* -tekstin (1766) hengessä Bluestone argumentoi kirjallisen ilmaisun ja elokuvallisen ilmaisun omaehtoisen erillisyyden puolesta: ”Elokuvan ja romaanin tulisi säilyä erillisinä instituutioinaan kummankin pyrkiessä parhaimpiin tuloksiin tutkimalla kunkin omimpia erityisiä ominaisuuksia” (Bluestone 2003, 218; suomennos kirjoittajien). James Naremoren (2000, 1–16) käsittein tutkimusperinne onkin jaettavissa kahteen linjaan, joissa kääntämisen (*translation*) käsitteen kautta on painotettu kirjan ja esittämisen (*performance*) kautta taas elokuvantekijän merkitystä.

Uskollisuus ja uskottomuus alkuteoksen (esimerkiksi romaanin) ja elokuvaversioiden välillä oli pitkään keskeisin kriteeri tai käsitepari, jolla alkuteoksen ja adaptaation välistä suhdetta on käsitelty niin lehtikritiikeissä kuin akateemisemmissäkin tutkimuksissa (ks. Stam 2000; Sihvonen 2011, 8). Tämän seurauksena romaanin ja siitä tehdyn elokuvan välisissä vertailuissa on usein päädytty toteamaan: ”Kirja oli parempi!” (ks. McFarlane 2007, 6; Ray 2000, 44). Toisaalta juuri pyrkimys todistella jommankumman paremmuutta on piirre, josta adaptaatioihin keskittyy tutkimusta usein myös kritikoidaan.

Bluestonen klassikon ohella yksi alan perusteoksista on *The novel and the cinema* (1975), jossa Geoffrey Wagner hahmottelee kolme adaptaation muunnelmaa nimittämällä niitä transpositioksi, kommentaariksi ja analogiaksi. Nämä muunnelmat eroavat toisistaan uskollisuuden perusteella niin, että transpositio on uskollisin kääntäessään kielien kuviksi ja ääniksi, kun taas analogiassa on enää aavistus tai muistuma alkuteoksesta. Wagnerin jaottelu taas muistuttaa sitä, miten *Suomen nykykirjallisuus* -teoksessa Sanna Karkulehto, Pietari Kääpä ja Kimmo Laine (2013, 331–332) hahmottelevat suomalaisia kirjallisuusfilmatisointeja kolmeen kategoriaan eli uskolliseen, vapaaseen ja analogiseen. Jaottelu kolmeen adaptaation muotoon on ollut tyypillistä adaptaatiotutkimukselle aina Bluestonen klassikosta alkaen, ja vielä 1980-luvulla esimerkiksi Dudley Andrew (1984, 96–106) hahmottelee kenttää käsitteillä lainaus (*borrowing*), risteytys (*intersecting*) ja muuntelu (*transforming*). Tosin 2000-luvulla taksonomisesta jaottelusta on osittain alettu luopua, sillä sen katsotaan päätyvän korottamaan alkuteokselle läheisiä versioita muita versioita paremmiksi (ks. Cartmell–Whelehan 2010, 6).

Keskeinen uskollisuutta koskeva kritiikki on kohdistunut siihen, että kun adaptaatio ymmärretään kääntämisenä, joudutaan ennen pitkää tekemään ero sisällön ja muodon välillä: ”Adaptaatio, siten kuin siitä arkikielessä puhutaan, näyttää näin teoreettiselta mahdottomuudelta. Teoreettiseen korrektiuteen pyrkivät tuomitsevatkin siihen liittyvän problematiikan yleisesti kollektiiviseksi kulttuuriseksi harhaksi.” (Elliott 2003, 221; suomennos kirjoittajien). Sisältö vai muoto -kritiikin seurauksena adaptaatiotutkimus alkoi kehittyä kerrontamuotojen erittelyn suuntaan vasta 1980-luvulla (Sihvonen 2011, 8–9). Konkreettinen esimerkki tällaisesta muutoksesta kotimaisessa tutkimuksessa on Ari Honka-Hallilan teos *Kolme Eskoa: Nummisuutarien ja sen kolmen filmatisoinnin kerronta* (1995). Toisaalta kysymys uskollisuudesta ei ole minnekään kadonnut, kuten Colin MacCaben ja kumppanien toimittama *True to the spirit: Film adaptation and the question of fidelity* (2011) tai Rachel Carrollin toimittama *Adaptation in contemporary culture: Textual infidelities* (2009) jo nimillään osoittavat.

Eri taiteiden välisiä adaptaatioprosesseja tarkastellessa pohditaan siis sitä, miten eri taiteiden välinen muutos tapahtuu ja toimii nimenomaisesti kyseessä olevan taiteenlajin keinojen puitteissa. Adaptaatioita tutkittaessa tehdään väistämättä vertailevaa tutkimusta. Perinteisesti verrattiin alkuperäiseksi nimettyä teosta siitä tehtyyn adaptaatioon kertomusten samankaltaisuuteen nojaten. Oma lähestymistapamme on vertailevaa, mutta – toisin kuin tarinakeskeisessä adaptaatiotutkimuksessa on tapana – emme niinkään nojaa juonta korostavaan uskollisuuden periaatteeseen, eikä painotuksemme ole

samankaltaisuudessa vaan eroissa adaptaation ja lähtökohtana toimivan teoksen välillä. Oletettavasti tällöin huomio kiinnittyy taidelajin erityispiirteisiin. Käsitellessään Sofi Oksasen *Baby Jane* -romaanin (2005) yhteyksiä Robert Aldrichin ohjaamaan *Whatever Happened to Baby Jane* -elokuvaan (1962) ja Henry Farrellin samannimiseen romaaniin (1960) Kaisa Kurikka (2011, 34–35) ehdottaa, että kyseiset romaanit ja elokuva ovat tarinallisista yhtymäkohdistaan huolimatta erilaisia juuri ilmaisukeinojensa kautta; yhteys teosten välille syntyy analogisuudesta. Sen Kurikka määrittelee eroavuuden kautta syntyväksi vastaavuudeksi.

Laajemmin ajateltuna adaptaatioprosessissa onkin kyse *toistosta*, siitä, mikä on toistettavissa ja minkälaisessa muodossa median vaihtuessa. Mutta kuten Linda Hutcheon (2006, 7; suomennos kirjoittajien) toteaa: ”Adaptaatio on toistoa, mutta toistoa ilman replikaatiota (toisinnetta).” Analysoidessamme artikkelimme aineistoa yhtenä lähtökohtanamme onkin näkemys adaptaatiosta analogisuutena. Emme myöskään noudata sisällön ja muodon toisistaan erottavaa näkökulmaa vaan ajatteleme jopa päinvastoin: sisältö ei ole erotettavissa muodosta, sillä se, mitä kerrotaan (sisältö) on aina elimellisesti yhteydessä siihen, millaisen hahmon tarina saa, kun se kerrotaan eri välinein (muoto). Ryhtyessämme seuraavassa käsittelemään aineistoamme keskeiset kysymykset ovatkin, miten tietty tapa kertoa sanoilla siirtyy ja ei siirry tavaksi näyttää sekä miten tietty henkilöity perspektiivi siirtyy ja ei siirry kirjallisuudesta elokuvaan.

3 Sanoilla kerrotuista nähdyiksi ja kuulluiksi

Matti Ijäksen ohjaama tv-elokuva *Katsastus* (1988) on yhteen koottu kooste kolmesta erillisestä kertomuksesta. Niistä kaksi – ”Vanha mies” ja ”Näprääjä” – ilmestyi Joni Skiftesvikin esikoisteoksessa *Puhalluskukkapoika ja taivaankorjaaja* (1983) ja kolmas, ”Katsastus”, seuraavassa *Tuulen poika* -novellikokoelmassa (1985). Näillä lyhyen proosan kertomuksilla on monia yhteisiä piirteitä. Ensinnäkin päähenkilöt – Junnu, Mallu ja Viltteri – ovat kaikissa kertomuksissa samat. Toiseksi kaikki kertomukset on toteutettu Junnun kertomina ja minä-muodossa. Ne siis ovat yhden, tapahtumissa mukana olevan henkilön näkökulmasta nähtyjä, kuultuja ja tarinoituja. Asetelmaa voi pitää haasteellisena adaptaation kannalta, ainakin jos lähtökohdaksi omaksuu Brian McFarlanen (1996) ajatuksen, jonka mukaan kertomus kyllä siirtyy helpostikin romaanista elokuvaan, mutta *tapa* kertoa ei, etenkin silloin, kun kerronta on minä-muodossa.

Joni Skiftesvikin novellikokoelmissa Viltterin ja Mallun tempauksista kerrotaan Junnupoin näkökulmasta neljässä eri novellissa. Niistä Matti Ijäksen ohjaama (ja Ijäksen yhdessä Timo Torikan ja Skiftesvikin kanssa käsikirjoittama) tv-elokuva *Katsastus* on siis käyttänyt kolmea. ”Vanha mies” on näistä elokuvaversiossa alkutekstiin nähden kenties tapahtumiltaan uskollisin ja keskittyy Öövinin hahmoon (Sulevi Peltola). Tapahtumisen keskiössä on taksikusien kanssa kehkeytyvä tappelukohtaus nakkikioskilla. ”Näprääjä”-novelli aar-
taa näkökulmaa Viltteriin ja poimii elokuvaversioon asetelmat Viltterin (Vesa Vierikko) ja Mallun (Kaija Pakarinen) häihin sekä näiden lapsen, Jaakko Malakiaksen syntymään.

Niminovelli ”Katsastus” taas kattaa Viltterin ja Junnun tekemän reissun Ruotsin puolelle ja paluumatkan vierailun synnyttämälänsillä olevan naisen luona, jota Viltteri – niin novellissa kuin elokuvassakin – pääsee ”katsastamaan” tekeytymällä lääketieteen opiskelijaksi.

Neljäs, ”Vainajan veli” -niminen novelli (josta siis ei ole siirtynyt tapahtumia tv-elokuvaan) käsittelee sekin Viltterin ja Mallun elämää. Novellin otsikon viittaama vainaja on Mallun ja Viltterin vuokraisäntä Osku, jonka eri novelleissa annetaan melkoisen suorasuoraisesti ymmärtää olevan itse asiassa Viltterin ja Mallun lapsen oikea isä. Epäily Viltterin isyydestä on kuitenkin teema, joka käy ilmi myös *Katsastus*-elokuvan eri kohtauksissa. Niissä tosin lapsen isäksi arvuutellaan lähinnä Öövinä. Skiftesvikin novellissa veljen asia on yrittää häätää vuokralaiset Viltteri ja Mallu asunnosta. Tässä yrityksessä hän ei kuitenkaan onnistu nimenomaan Mallun neuvokkaan toiminnan takia.

Jari Tervon romaani *Tuulikaappimaa* (1997), jonka Matti Ijäs (Leo Viirretin käsikirjoituksesta) ohjasi tv-elokuvaksi vuonna 2003, on kerronnalliselta rakenteeltaan sikäli samantapainen kuin Skiftesvikin novellit, että sekin käyttää yksikön ensimmäisen persoonan kertojia. Kertomuksen tapahtumia kuvataan hieman ”yksinkertaisen” Kaukon (elokuvaroolissa Hannes Suominen) ja tämän velipojan (ja huoltajan, roolissa Vesa Vierikko) kertomina minä-muotoisina ja vuorottelevina jaksoina. Tällaisen kerrontatekniikan Tervo oli vienyt äärimilleen jo edellisessä romaanissaan *Pyhiesi yhteyteen* (1995) käyttämällä yli kolmeakymmentä erilaista minäkertojaa.

Kun ajatellaan kirjallisuutena julkaistun materiaalin siirtämistä valkokankaalle ja televisioruutuun, keskeinen piirre on se, miten kirjallisuudessa *jonkun* sanoilla kertoma tarina kääntyy kuviksi ja ääniksi elävän kuvan alueella. Kaikki *Katsastukseen* mukaillut novellit ovat Junnu-poin suulla kerrottuja. *Tuulikaappimaa* taas vuorottelevat Kauko ja tämän velipoika, jotka myös toimivat sisäisinä fokalisoijina, kuten Junnu Skiftesvikin novelleissa, eli heidän havaintonsa, tietämyksensä, tuntemuksensa, vaikutelmansa ja ajattelunsa rajaavat kerronnan perspektiiviä (ks. Bal 1997, 148–149; Jahn 2007, 98; Branigan 1992, 103). Heidän tapansa kertoa tapahtumista poikkeavat tyylillisesti suurestikin toisistaan: Kauko käyttää pääsääntöisesti lyhyitä päälauseita, jolloin erillisten virkkeiden väliin syntyy selkeitä taukoja. Romaani alkaa Kaukon osuudella:

Aavistin että aamulla minua taas viedään.

Laalalalaa.

Ilma oli maailman suurin vaikea esine ympärillä.

Huusin koko illan. Vaatteet vinkuivat.

Ne liittoutuivat ilman kanssa minua vastaan. (Tervo 2006, 361.)

Kaukon omalaatuinen tapa kohdella ei-inhimillisiä ilmiöitä ja esineitä (kuten sitaatissa ilma ja vaatteet) aktiivisina toimijoina (vinkuvat vaatteet, ilma ja vaatteet liittoutuvat yhteen) saa kielellisen ilmaisuuden tehokkaalla rytmityksellä. Tätä tehostetaan proosatekstin materiaalisella ulkoasulla. Kaukon virkkeet on taitettu niin, että ne alkavat aina uudelta riviltä – kerronnan rytmi on siis aksentoitu, hakkaava, ei tasatahtinen vaan se leikkautuu erillisiksi siivuuksi. Toisin on velipojan kerrontaosuuksien laita: hänen kerrontansa soljuu

rytmisesti eteenpäin melkein ilman taukoja, monimutkaisin virkerakentein, niin sanottua tajunnanvirtaa ajoittain käyttäen – pisin virke on jopa kahdeksan sivua pitkä. Esimerkkinä velipojalle ominaisesta tavasta kertoa on seuraava lainaus. Väärinkäsityksen vuoksi velipoika on joutunut Kaukon sijasta suljetulle osastolle, jossa hänen pitäisi vakuuttaa lääkärille olevansa terve:

Miten raivota hitaasti ja rauhallisesti. Kerron millimetrin tuntivauhdilla, mitä ajattelen ylilääkärin ja hänen laitoksensa ammatillisen osaamisen tasosta, Veikkaan, että sosiaaliturvan oikeusapulaitos, oikeusjärjestelmän lääkärikeskus, lääke- ja sosiaalialan tutkimuskeskus, jokin hössötyslaitos, jokin saatanan ämmämäinen Stakes tai Styroks olisi varmasti kiinnostunut siitä, miten ylilääkäri – yritän katsoa pientä nimikylyttä hänen rinnuksissaan, mutta hän on viisaasti piilottanut sen kauluksen alle tai laatikkoon, avaimen taakse – laitostaan johtaa. – – Verkkopaitainen ja sortsijalkainen mies, joka vaikertaa hulluinhuoneen porstuassa, ei vaikuta yhteisön tukipylyväältä, mutta ylilääkäri tulee vielä nielemään ällistyksestä karstakielensä, kun hänelle selviää, että hänen ja hänen henkilökuntansa kiusattu on rakennusurakoitsija, tolkun ja toimen mies, jota potkiessa pitäisi muistaa, että paluupostissa tulee lapikasta arkaan paikkaan. Lujaa, merkittävän lujaa. (Tervo 2006, 389.)

Tervon romaanissa siis vuorottelevat velipojan ja Kaukon osuudet, jotka molemmat kulkevat ajassa eteen päin mutta eri tahtia. Vasta romaanin lopussa veljekset kohtaavat jälleen, jolloin heidän kerrontaosuksiensa aikataso muuttuu yhtäaikaiseksi ja veljekset esiintyvät toistensa osuuksissa nykyhetken tapahtumiin osallistuvina henkilöinä.

Ijäksen ohjaamassa *Tuulikaappimaassa* kaksi pääsääntöisesti toisistaan irrallista yksinpuhelia on siirretty audiovisuaalisen kertomuksen muotoon tavalla, josta on kokonaan riisuttu pois mahdollisuus mieltää se *jonkun* tarinassa mukana olevan henkilöihahmon näkemäksi, kuulemaksi ja kokemaksi. Toisin sanoen adaptaatioprosessin myötä romaanille ominainen tiettyyn henkilöön kiinnittynyt tarkastelutapa on muuttunut toisenlaiseksi, ikään kuin persoonattommaksi näkökulmaksi. Ijäksen elokuvan alku osoittaa tämän. Se tarjoaa panoraamanäkymän maisemasta, joenmutkasta ja sen molemmista rannoista. Hiiljälleen kuva tarkentuu alasti vain punainen pipo päässä ja lenkkikengät jalassa toikkaroi-vaan nuoreen mieheen, Kaukoon, joka kipuaa joentörmää ylös. Sitten leikataan seuraavaan kuvaan, jossa hän tasapainottelee junaraiteilla kulkien ja puukarhalla raiteiden väliin jääneitä roskia sohien jokimaiseman piirtyessä taustalla. Vähän ajan kuluttua kohtaus leikataan seuraavaan, jossa tarjotaan jälleen panoraamakuvaa joen ylitse kulkevasta rautatie-sillasta. Koko elokuvassa kameran kuvauskulmat pysyttelevät persoonattomina, ainoastaan muutamissa kohdissa kuvakulma kiinnittyy henkilöihahmoon, useimmiten Kaukoon. Esimerkiksi silloin, kun Kauko seisoo velipojan ja tämän Kaisa-vaimon (Essi Kaila) makuuhuoneen ovella katsellen veljen ja Kaisan rakastelua. Näkymä sängylle rajataan niin kuin Kauko sen näkee ovella seisossaan. Kaisan suustaan päästämä ”Härkäjätkä!” tarttuu sittemmin myös Kaukon sanavarastoon määrittelyksi jonkinlaisesta miehisyiden ihanteesta.

Katsastuksessa ero novellien ja elokuvan näkökulmissa on selvästi hienovaraisempi, sillä tapahtumien jatkumossa Junnu (Skiftesvikin tarinoissa kertoja, elokuvassa Markku Maalismaa) on fyysisesti läsnä oleva henkilöahmo: hän on mukana melkeinpä jokaisessa elokuvan kohtauksessa, vaikkakin vain muutamassa kohtauksessa kuvakulma on kiinnitettävissä Junnun näkökulmaan. Kuitenkin hänen *tapansa* olla läsnä on tässä yhteydessä hyvinkin merkityksellinen. Hän on mukana kulkija, sivullinen, kirjaimellisestikin takapenkkiäinen, joka istuu autoa kuljettavan Viltterin takana. Junnu antaa auliisti näyttämöllä tilaa muille, etenkin Viltterille ja Öövinille. Novelleissa minäkertojana toimivalla Junnulla on kuitenkin myös viimeinen sana kommentoida sekä muiden henkilöahmojen tekemisiä että muitakin mieleensä juolahtavia asioita. Esimerkiksi ”Katsastus”-novellissa Junnu määrittelee Viltteriä ja esittää tästä mielipiteitään: ”Ei siitä mihinkään päässyt: se oli omalatuinen. Joskus se jumiutui istumaan autoonsa, eikä tullut maanittelemallakaan sisälle. Se oli kuin vihainen jostakin. Joskus se tuli vihellelleen, melkein hypellen sisälle ja oli mairea ja puhui läyryämällä – –.” (Skiftesvik 1985, 203–204.) Tämän ominaisuuden elokuva on pakosta joutunut häneltä jossakin määrin riistämään, sillä Ijäs ei ole ryhtynyt käyttämään niin sanottua voice-overia eli kuvan ulkopuolelta tulevaa kertojanääntä. Jos Junnu olisi tällainen autoritääriseksikin mieltyvä ääni elokuvassa, Ijäksen elokuvailmaisua voisi syystä pitää alkuperäisille novelleille uskollisempänä.

Myöskään tv-elokuva *Tuulikaappimaa* ei rakenna näkökulman ja varsinkaan tyylin kautta eroa veljesten hahmottamistapojen välille siten kuin Jari Tervo sen tekee romaanissaan. Romaaniin rakentuvaa rytmistä eroavaisuutta, joka osaltaan ilmaisee veljesten suhdetta maailmaan ja sen havaitsemiseen, ei Ijäs ole lähtenyt omassa versiossaan tavoittelemaan esimerkiksi käyttämällä hyväkseen nopeita leikkauksia kohtauksien sisällä tai niiden välillä. Romaanissa Kaukon kertoma on siis lyhyitä ja ytimekkäitä, joskus aforistisesti toteavia iskulauseita, kun taas velipojan kertoma on tunteella ladattua, paikoin hyvinkin laveaa ja maalailevaa vuodatusta, jonka yhteiskunnallinen sanoma ei jää epäselväksi. Tästä erosta näkyy hyvin vähän elokuvaversiossa, mutta kuuluu enemmän, sillä käytännössä kaikki Kaukon letkaukset ovat Tervon kirjasta peräisin, vaikkakin melko harvoin alkupe-
räisistä yhteyksistään. Tervon kirjoittama Kauko ajattelee (päänsä sisällä), kun taas elokuvan Kauko puhuu ajatuksensa ääneen, usein jopa todeten, että ”sanoin sen pääni sisällä”.

Kun *Tuulikaappimaa* on kääntynyt elokuvaksi, se on suoraviivaistunut ja keskittynyt tekstiä enemmän sekä tapahtumien jatkumoon että tiettyihin henkilöahmoihin. Tapah-
tumarakennetta on siis karsittu ja yhdenmukaistettu, monimutkaista tapahtumaketjua on yksinkertaistettu, samoin muun muassa henkilömäärää on keskitetty ja supistettu sekä henkilöahmojen sukupuolia on vaihdettu – Tervon romaanihan onkin 350-sivuisena suhteellisen laaja teos. Toisaalta elokuvassa on myös laajennettu henkilöahmojen osuutta ja merkitystä suhteessa tapahtumien kulkuun: Hanna Simpatin (Ria Kataja) ex-
aviomies Simo (Martti Suosalo) saa elokuvassa paljon enemmän tilaa kuin romaanissa. Toinen esimerkki keskittämisestä on elokuvan Hanna Simpatti, jonka hahmoa elokuva kehittää paljon moniulotteisemmaksi kuin romaani. Elokuvassa Hanna myös harrastaa enduroa, jota romaanissa ei mainita ollenkaan.

Katsastus puolestaan operoi melkein päinvastoin: kirjoissa julkaistujen kertomusten kirjavasta aineistosta on koostettu varsin yhtenäinen kokonaisuus, joka on kuitenkin toteutettu myös laajentamalla kertomuksen piirteitä. Yksi henkilöhahmoihin liittyvistä laajennuksista on matkalaisten, Viltterin ja Junnun, tielle osuva Veikko Kerttulan esittämä aviomies. Skiftesvikin novellissa kyseisellä hahmolla on vain pikaisesti ohimenevä rooli. Sen sijaan elokuvassa hän on kasvanut suuremmaksi: hän intoutuu esittelemään tiluksiltaan sekä jo (ainakin jotenkuten) toteutuneita että potentiaalisia remonttikohteita, sillä Näprääjä-Viltterissä hän on heti tunnistanut ilmeisen sukulaissielun. Lisäksi tapahtumien pyörteeseen tullaan elokuvassa automatkalla, jonka aikana kuvaus keskittyy elokuvan kokonaisuuden kannalta tärkeään Viltterin monologiin: hän pohtii omaan isyyteensä liittyviä tuntemuksia. Monologin merkitystä korostaa erityisesti vielä sen improvisoitu luonne, sillä kohtausta ei ole sen enempää Skiftesvikin novellissa kuin elokuvan käsikirjoituksessakaan.

Kerttulan esittämän maalaismiehen ohella hieman samantapaisia tv-*Katsastuksen* rönsyjä ovat irstailevan papin hahmo (Taneli Mäkelä) Viltterin ja Mallun häissä sekä idea siitä, että Mallun ja Viltterin lasta synnytyslaitokselle katsomaan saapuu myös taannoin nakkikioskilla turpiinsa saanut turpeahuulinen Öövini. Ylipäätään idea tuoda elokuvaan kyseisen tappelun jälkeisiä tapahtumia, joista novellissa kerrotaan vain lyhyesti ja hyvin toisenlaisin painotuksin, on toimiva keino kytkeä paitsi erillisiä novelleja myös henkilöhahmojen muodostamaa ryhmää tiiviimmin kiinni toinen toisiinsa.

George Bluestone (1957, 46–61) esittää, että moderni kirjallisuus kääntyi pakosta henkilöhahmojensa sisäisten tuntojen sekä ajattelun ja kuvittelun kuvailuun, koska ulkoisen todellisuuden kuvauksessa elokuva taltioivine kuvineen ja äänineen oli niin paljon parempi ja käyttökelpoisempi väline. Tältä kannalta ajateltuna kertomuksen rakentaminen (kuten niin usein Skiftesvikin ja Tervon novelleissa ja romaaneissa) *jonkun* tarinahenkilön näkemän, kuuleman, ajatteleman ja tuntevan kautta – eli sisäinen fokalisaatio – on tavallaan elokuvan syytä.

Kuvata tapahtuma jonkun sanoilla kertomana on eri asia kuin kuvata se jonkun näkemänä. Jälkimmäisestä kuuluisa esimerkki elokuvan alueella on Robert Montgomeryn ohjaama elokuvaversio Raymond Chandlerin dekkarista *Lady in the Lake* (1946), jossa kamera on ikään kuin päähenkilön pään paikalla (ks. Branigan 1992, 142–160). Tällainen kuvaamistapa on tosin nykyisin jo aika tavallinen ja sitä käytetään sujuvasti samankin elokuvan puitteissa yhtenä monista mahdollisuuksista. Ainakin osa katsojakunnasta onkin jo hyvin kouliintunut tähän tekniikkaan digitaalisten pelien ja niiden ensimmäisen persoonan näkökulman avulla. Tästä esimerkkinä voisi mainita *fps*-pelit, jotka ovat saaneet nimensäkin, *first person shooter*, kyseisestä tekniikasta. Kirjallisuudessakin luodaan vaihtelmaa ”kamerasta minäkertojan pään sisällä” erityisesti silloin, kun kerronta tapahtuu preesensissä, nykyhetkessä ja kertoja (eritoten minäkertoja) toimii samalla fokalisoijana.

Elokuvan on puolestaan paljon vaikeampi tavoittaa se joustavasti eri aikamuotojen ja -tasojen välillä tapahtuva liike, joka on kirjallisuudelle ominaista. Konkreettisia esimerkkejä aineistossamme ovat Tervon romaanissa Kaukon kertomat osuudet. Pääsääntöisesti

Kauko kertoo imperfektissä tekemisistään, mutta aina hetkittäin hänen kerrontaansa sisältyy preesensissä olevia virkkeitä:

Kävelin autolle. Se käynnistyi taas samalla tavalla. Myös vaihteet menivät samalla tavalla. Auto *on* aina samanlainen niin pitkään kuin se ikinä jaksaa. Napsautin radion päälle. Napsautin kevyesti. Kerran minulle jäi nappula käteen ja velipoika suuttui. Minä en saanut pitää sitä nappulaa. Minä *olen* Kauko koko ajan.” (Tervo 2006, 421; kursiivi lisätty.)

Kaukon kerronnassa tämä aikamuotojen vaihtelu liittyy monimutkaisesti Kaukon henkilökuvaan. Preesensissä ilmaistut virkkeet vaikuttavat määrittelyiltä, jotka Kaukon ajattelussa ovat vakiintuneita ja päteviä sekä ajasta ja paikasta riippumattomia: esimerkiksi ”olen Kauko koko ajan”, tai ”lounas tarkoittaa ruokaa” (Tervo 2006, 423), tai kioskissa ”on limsaa ja tupakkaa ja karkkia ja paljon tavaraa jos unohtaa ostaa jollekin lahjan ja menomatalla syntäreille äkkiä muistaa” (Tervo 2006, 422). Imperfektissä Kauko sen sijaan kertoo ainutkertaisia tapahtumia, jotka muodostavat romaanin tapahtumien ketjun hänen perspektiivinsä kautta. Ijäksen elokuvaversiossa tällaista aikamuotojen välistä liikkettä ei ole ollenkaan.

4 *Tiloissa ja väleissä*

Skiftesvikin lyhytproosa on hyvin puheliasta, ketjuna jatkuvaa dialogia, jota siellä täällä sijaitsevat kertojan huomiot kommentoivat kuin olisivat valmiita ohjausviitteitä. Esimerkiksi ”Näprääjä”-novellissa Viltteri ja Junnu menevät katsomaan Mallua ja vauvaa ”Ensi-kotiin”. Junnu kuvailee sairaalahuonetta lakonisesti, kuin ohjeena lavastajalle: ”Se oli pieni huone. Mallu käski peremmälle. Ikkunan edessä oli matala pöytä ja sen edessä huteron näköinen tuoli. Nurkassa oli rottinkituoli, sen yläpuolella hylly ja siinä jokunen kirja.” (Skiftesvik 2008 [1983], 217.) Myös Tervo välttää juuri sellaisia kuvailuja (niitä ei käytännössä Tervon *Tuulikaappimaassa* olekaan lainkaan), joista elokuvassa suoriuduttaisiin niin halutessa helposti parilla otoksella. Toisin sanoen Skiftesvikin novelleissa ja Tervon romaanissa ei kuvailla ympäristöä, luontoa tai rakennuksia ulkoa tai sisältä eikä henkilöhahmojen ulkomuodon tai vaatetuksen kuvailuun käytetä sanoja; henkilöhahmojen ominaisuudet piirtyvät repliikkien kautta, kuten Kaukon repliikissä ”Hanna Simpatti on maailman kaunein nainen” (Tervo 2006, 581). Tervon romaanissa tuodaan esiin repliikkien kautta myös se, miten Kauko ja velipoika muistuttavat ulkonäöltään ja jopa ääneltään toisiaan niin paljon, että velipojan Kaisa-vaimo luulee puhuvansa puhelimesta miehensä kanssa – vaikka puhekaverina toimiikin Kauko. Tätä veljesten ulkonäköjen samankaltaisuutta Ijäs ei ole lähtenyt elokuvassaan ollenkaan rakentamaan esimerkiksi niin, että sama näyttelijä olisi roolitettu niin velipojaksi kuin Kaukoksi.

Toimintaan keskittyvät tapahtumat kietoutuvat Tervon romaanissa dialogiin, vuoropuheluun. Vaikutelmana on, että tapahtumat vievät mukanaan, niitä ei juuri suunnitella,

valmistella eikä ohjata. Korkeintaan jälkeinpäin niistä voidaan kommentoida jotakin. Tervon ja Skiftesvikin tyyli on helppo liittää ainakin siihen taustaan, joka näillä kirjoittajilla on yhteinen: molemmat ovat toimineet vuosikautia lehtimiehinä ja harjaantuneet ytimekkäästi toteavan ilmaisun ihanteisiin. Skiftesvik ja Tervo voidaan tässäkin suhteessa paikantaa ”*Manillaköyden* perillisiksi” eli siihen pitempään kirjalliseen linjaan, jonka moderniksi kantahahmoksi voidaan nimetä Veijo Meri.

Sanoin ja kuvin tuettu toiminta jäsentyy Ijäksen elokuvissa vuoropuheen kautta. Keskiössä vuorottelevat hän, joka sanoo, ja hän tai he, jotka kuuntelevat. Puhetilanteet rytmitetään sitten kokonaisuuksiksi toteavilla, korkeintaan musiikin keinoin sävyjä hakevilla tarkkailu- ja siirtymäkuvilla. Yleensä on kuitenkin niin, että sillä, *mitä* sanotaan, on vähemmän merkitystä kuin sillä, *miten* ja *missä* se sanotaan. Samoin varsinkin *Tuulikaappimaassa* puhuvat ja kuuntelevat päät leikataan usein ristiin siten, että kun kuvassa nähdään kuulijaa, puhujan ääni kuullaan kuvarajauksen ulkopuolelta. Leikkauksen raja rytmitetään sitten puheen kanssa niin, että sisällön kannalta kulloinkin tilanteen keskeinen kohta alleviivataan siirtymällä leikkauksen kautta puhujan kasvoihin. Juuri näissä ulottuvuuksissa elokuva murtautuu ulos kirjan ja tekstin rajoitteista. Vielä kun se lisää tähän kuvakulman, valon, värin ja erilaisten miljööjen tekstuureihin liittyvien aistimellisten ominaisuuksien kirjon (kuten mahdollisesti taustalla näkyvää liikettä tai sivusta kuuluvia ääniä), se onkin jo kaukana pelkkien mustien kirjaimien avulla kuvitellun tapahtuman rakenteesta.

Esimerkkinä tästä voisi olla Kaukon ja velipojan keskustelu autossa sen pysähdytyä mielisairaalan pihalle. Puolilähikuvassa Kauko istuu kartanlukijan paikalla ja tarttuu oikealla kädellä kattokahvaan, kuvakulma on kuskin paikalla olevan velipojan. Kauko sanoo: ”Sie huijasit”, jonka jälkeen leikataan vastakuvana niin ikään puolilähikuvaan velipojasta, joka vuorostaan toteaa ”Sinä alat aina tämän venkoilun, ei tämä ole mikään neuvottelukysymys”. Aivan virkkeen lopussa siirrytään kuvassa taas Kaukoon, joka sanoo: ”Pulisevat yöllä”, johon velipoika (nyt kuvan ulkopuolelta) vastaa: ”Liityt kuuroon, ei sinunkaan soolouras alkanut mitenkään toivotulla tavalla”. Koko repliikin ajan näemme pienipiirteiset reaktiot Kaukon kasvoilla. Seuraavaksi kuva siirtyy jälleen velipoikaan, joka jatkaa: ”Viimesen kerran...” ja nyt kuulemme Kaukon vastauksen taas kuvarajauksen ulkopuolelta ja näemme velipojan kasvoilta reaktiot, kun Kauko toteaa: ”Menen jos...” ja Kaukon epäröidessä velipoika jatkaa: ”Jos mitä?”. Tämän jälkeen leikataan taas Kaukoon, joka sanoo: ”Menen jos laitat virkahatun päähän”, ottaa pipon päästä ja vielä vilkaisee velipoikaa, jonka jälkeen kohtaus päättyy.

Kun teksti muuttuu elokuvaksi, siitä tulee monessakin mielessä *tekstuuria*, jopa *tekstiiliä*. Tämänkaltaiseen näkemykseen viittaa myös Matti Ijäs itse puhuessaan pintojen merkittävydestä elokuvissa. Hän sanoo: ”Pinnat, ne pinnat jotka, seinäpinnat, talon pinnat ja-ja ja värit. Koska sitä kautta sekä sen elokuvan ulkoinen että sisäinen maisema rupee hahmottuun.” (Lehtola 2009.) Skiftesvikin ”Katsastus”-novellin ainoa suurempi viittaus tekstiileihin on Junnun kommentti Viltteristä: ”Naisten kanssa sillä ei ollut ihmeempää tuuria. Se oli tavallisen näköinen ja aina resuisissa ja öljyisissä vaatteissa. Puhumalla se sai

joskus jonkun mukaansa. Imartelemalla se oli saanut Mallunkin.” (Skiftesvik 2008 [1983], 225.) ”Näprääjässä” Junnu puolestaan tunnistaa äitinsä virkkaaman peiton Mallun sairaalasangyillä: ”Sen päällä oli peitto, jossa oli reunoissa hömssyjä.” (Skiftesvik 2008 [1983], 217.) Elokuvan katsojalle henkilöhahmon vaatteet ovat kuitenkin keskeinen osa mielen-tilan ja luonteen ulkoista olemusta. *Katsastuksen* selkein esimerkki tässä suhteessa lienee Ööviini, joka iästään huolimatta vaikuttaa pukeutuvan kuin oman aikansa teinit. *Tuuli-kaappimaa* ottaa tekstiileihin liittyvän tematiikan jopa lähtökohdakseen muunnellakseen vaate-teemaa sittemmin läpi koko elokuvan siinä määrin, että sitä voisi perustellusti pitää elokuvan varsinaisena aiheena. Asu (tai sen puute kuten alastomana esiintyvän Kaukon kohdalla elokuvan alussa ja lopussa) määrittää kantajansa yhdessä sen kanssa, miten itse kukin puhuu. Syy siihen, että Kauko ja velipoika sekoitetaan toisiinsa mielisairaalassa on sekin vaatteista kiinni: Kauko pukeutuu velipojan pukuun, kun taas tämä erehtyy pitämään ”hullun virkahattua” eli punaista pipoa. Eikä sekaannusta yhtään selvitä sekään, että velipojalla tässä kohtauksessa (kuten sittemmin melkein kautta koko elokuvan) on jalassaan raidalliset sortsit, jotka näyttävät enemmänkin alushousuilta.

Molemmat edellä mainitut tekijät, puhetapa ja vaatetus, liittyvät nimenomaan elokuvalliseen, äänien ja kuvien, ilmaisuun, joten ei ole ihme, että Ijäs painottaa niissä piileviä tyyllillisiä valinnanmahdollisuuksia. Adaptaatioon liittyvä tutkimus ei monipuolistu – ainakaan yksinomaan – vain siitä syystä, että sen olisi laajennuttava *tekstin* rajaamista kehyksistä enemmän *kontekstin* kysymyksiin, kuten esimerkiksi Cartmell ja Whelehan (2010, 10–27) korostavat. Adaptaatiotutkimuksen täytyisi tarkentaa katsettaan myös tekstin suhteen ja yrittää, kuten tässä edellä on ehdoteltu, terästä havaintojaan suhteessa siihen, miten luetuksi kuvittelusta tulee nähdyn ja kuullun tapahtumisen aines eli miten tekstistä tulee tekstuuria niin romaanissa kuin elokuvissa.

Katsastuksessa (ja novellissa ”Näprääjä”) Viltterin vaimo Mallu yrittää syyllistää miestänsä lievästi epämuodostuneena syntyneestä lapsesta: ”Saattaa olla, että sinä et tiedä miten lapsia tehdään. Sinähän olet sellainen näprääjä, kaikki jää puolitiehen. Eikä sinulla mikään pysy kunnossa, ei mopot eikä autot.” (Skiftesvik 2008 [1983], 225.) Viltteri toki tunnistaa omakseen tämän metodin eli keskeneräisen puuhastelun, ja sillä olisi helppo selittää muutkin Viltterin tekemiset. Asetelmasta kuitenkin tekee Viltterille ristiriitaisen, ellei peräti paradoksaalisen, tieto tai ainakin vahva epäily siitä, että lapsen isä voi yhtä hyvin olla joku muu kuin hän. Pitäisikö hänen siis olla nyt iloinen siitä, ettei olekaan vaimonsa synnyttämän ”viallisen” lapsen isä? Novellien perusteella on melko ilmeistä, että isä onkin vuokraisäntä Osku, jolle Mallu on omalla kehollaan kuitannut vuokratästäjä. Elokuvassa hieman samansuuntaista vihjailua rakennetaan Ööviiniin päin. Toisella tasolla paradoksiin kuuluu vielä se, että näprääjälle syntyvän pojan epämuodostuma on nimenomaan näpräämisen peruselimessä eli kädessä. Elokuvassa vastaava kohta on ladattu jännitettä lisäävillä painotuksilla: kaihtimien välistä siilautuva valo heijastaa ikään kuin kalterit Viltterin kasvoille. Toisaalta Mallu pohtii näkemystään Viltteristä lähikuvassa hyvin pehmeän äänensävyyn, olemuksen ja elekielen kautta pelkkänä ymmärtäväisenä toteamuksena, vailla minkäänlaista tuomitsevaa sävyä.

Toinen esimerkki elokuvallisen elekielen keskeisyydestä voisi olla *Katsastuksen* nakkioskikohtauksesta. Sitä edeltävät Mallun ja Viltterin hääjuhlat päättyvät siihen, kun morsian viedään taksilla synnytyslaitokselle. Kotiin jäänyt mieskolmikko päättää lähteä Öövinin Zephyrillä ”vähän kujille” ja pienen epäonnisen ”pillurallin” jälkeen kolmikko päätyy öiselle nakkioskille. Tapahtumien perusrakenne on novellista ”Vanha mies” (joka siis on viittaus Ööviiniin) ja tekstinä se on jälleen Junnun kertomaa. Kioskin tuntu-
massa Ööviini alkaa heitellä kiviä (novellissa osuakseen lokkeihin), mutta osuukin (eloku-
vassa tarkoituksella) nakkikoppiin, mikä hermostuttaa myyjän (Tuula Nyman).

Myyjän ja Öövinin käymä keskustelu noudattaa melko tarkasti novellin (ja käsikirjoituksen) vuoropuhelua. Ensimmäisen kiven heittäjäksi Ööviini toteaa myyjälle Mauri Antero Rimpiläisen, joka kuitenkin on ehtinyt poistua paikalta inttiin. Toisen kiven kohdalla Öövinin vastaus myyjän kysymykseen ”Kuka se oli?” on sama, mikä saa myyjän ihmettelemään, ”Misä se on?”, johon Ööviini ”Se joutu taas lähteen”. Kysymyksen kohdalla näemme myyjän kopissaan avonaisen myyntiluukun takana, kamera panoroi nopeasti Ööviiniin ja seuraa sitten, kun tämä vastauksensa aikana siirtyy hieman kauempaa nakkioskioskin tiskille niin, että molemmat keskustelijat mahtuvat samaan kuvaan, myyjä kopin sisällä ja Ööviini ulkopuolella. ”Taisit ite heittää?”, epäilee myyjä, johon Ööviini (samalla vilkaisten tulosuuntaansa eli Viltteriin ja Junnuun) toteaa, ”Enhän mä voi heittää, mä-mä on invalidi” ja heittää rutistetun nakkipaperin kuvan ulkopuolelle. Myyjä epäilee, ”Mimikä invalidi sinä olet?”, johon Ööviini toteaa, ”Mullon, toi liha on hirveen heikko”, ja katsoo virkkeen lopuksi suoraan myyjään ja jatkaa ”Lihasheikkoutta”, samalla vilkuillen taas tulosuuntaansa hän nostaa oikeaa käsivarttaan ja näyttää siinä olevaa nakkia, jota varistaa kuin se olisi veltto siitin. Myyjä huomaa tullessa vedätetyksi ja alkaa kovalla äänellä huutaa: ”Saatanan jätkä... (Ööviini kumartuu vieden kasvot myyjän kasvojen lähelle) ...aikanen mies lättähattujen hommissa...” (Ööviini lähtee kiireesti kuvasta ulos vasemmalle), kuva leikataan Ööviiniin ja rajauksen ulkopuolelta kuuluu vielä myyjän loppuhuuto: ”Kopin särkee ja vielä suutaan soittaa, kuule minua et pitkään pilkkanas pidä!”

Kaikki edeltävä on toteutettu yhtenä, vajaat 40 sekuntia kestävästä otoksesta. Käsikirjoituksessa se on suunnilleen yksi liuska ja novellissa runsaat kaksi sivua. Elokuval-
lisen tapahtuman kannalta kiinnostavin piirre otoksen sisällössä on se, että sen enem-
pää Skiftesvikin novellissa kuin käsikirjoituksessa ei mainita mitään tavasta, jolla Ööviini
konkretisoi väittämänsä lihasheikkouden veltolla nakilla. Yhdellä hyvin yksinkertaisella
ja näkyvästi etualalle tuodulla pienellä eleellä elokuva alleviivaa sen, miksi myyjän reakti-
osta tulee niin voimakas.

Häpeä ja mokaaminen eivät ole Ijäksen (Skiftesvikin ja Tervon avulla) kuvaamiin
mieskuviin kuuluvia ominaisuuksia. Jos heitä jokin pelottaa, niin pikemminkin riittä-
mättömyys ja se, ettei kykene täyttämään kaikkia niitä toiveita, edellytyksiä ja vaatimuk-
sia, joita ympäristö tuon tuosta heidän eteensä asettaa. Tämä ei kuitenkaan estä heitä
yrittämästä, pikemminkin päinvastoin. Tästä kelpaamisen aiheuttamasta ahdingosta ja
yleisestä riittämättömyyden kokemuksesta niin *Katsastus* kuin *Tuulikaappimaakin* ovat
täynnä monia erilaisia esimerkkejä. Tähän kaksoissidokseen juurtuu myös kertomusten

traagisin maustein sävyttyvä komiikka, joka loppujen lopuksi sekään ei ole pahanilkistä, vaan pikemminkin hyvántahtoista ja siinä suhteessa ainakin ymmärrykseltään (vaikkei ehkä aina katsantokannaltaan) avaraa.

Siinä missä Ijäksen *Katsastus* on hengeltään melko analoginen kooste Skiftesvikin novelleista, *Tuulikaappimaa* elokuvana on varsin kaukana Tervon ronskin, väkivaltaisen ja osin jopa synkän romaanin tapahtumista. Tässä suhteessa vertailu tuo hyvin esiin niitä keskeisiä eroja, joita kirjallisuudella ja elokuvalla on. Edellinen matkii menestyksellisesti tajunnantiloissa tapahtuvia muutoksia ja voi liikkua yli ajan ja tilan rajojen välittämättä todellisuuden ja mahdollisen vaatimuksista. Tukeutuessaan aiempaan kertomukseen elokuva voi puolestaan (v)ihastuttaa kyvyllään toteuttaa kertomus tapahtuvina tilanteina, joissa näyttelijät antavat tarinan henkilöahmoille niiltä puuttuvat ”lihan ja äänen”. Silloin kun sielu tai henki säilyy yhteisenä, voidaan kai sanoa, että elokuva on onnistunut yrityksissään mukailla kirjan maailmaa kuviksi ja ääniksi. *Katsastus* ja *Tuulikaappimaa* ovat tässä mielessä alkuteostensa sielunveljiä ja hengenheimolaisia

Tässä tarkastellut elokuvaversiot on tehty eläviksi kuviksi televisiota varten. Paitsi kuvan ja äänen rajojen kannalta myös sosiaalisena esittämisen ja katsomisen välineenä se on jotakin muuta kuin elokuva. *Katsastus* ja *Tuulikaappimaa* ovat kertomuksia välitiloista ja siten ne soveltuvat hyvin televisioon, joka jo itsessään on eräänlainen välitila, sisäisen ja ulkoisen toisiinsa kytkevä linkki – kuten tuulikaappikin arkkitehtonisena rakenneosana ulkoportaiden ja eteisen välissä. Televisio on ollut yhtenäiskulttuurin Suomessa eräänlainen henkinen tuulikaappi, joka sisä- ja ulkotilojen välissä on termostaatin tavoin säädellyt kollektiivisen ilmapiirin mentaalista lämpötilaa.

Toinen elokuvista, *Katsastus*, puolestaan kytkee yhteen katsastamisen ja synnyttämisen, joka edelleen merkitsee välitilana määrittyvän raskausajan päättymistä. Ijäksen elokuvaan valikoituvat tapahtumapaikat ovat nekin samassa ruodussa yksityisen ja julkisen välitiloja: huoltoasemat, kaupat, baarit, rautatieasemat, hotellit, sairaalat, poliisiasemat, ja niin edelleen. Usein kotikin – vaikka onkin intiimin yksityisyyden suojeluvyöhyke – vaikuttaa Ijäksen elokuvissa ikään kuin se olisi epämääräisen välitilan kynnyksellä huojuva talo. Veikko Kerttulan esittämälle Remontti-Reiskalle koko maatilan keskeneräisyys on paitsi itsestäänselvyys myös pohjaton aarreaitta erilaisille projekteille. Sama energia värittää myös keskeisiä henkilöahmoja: he ovat miehiä, jotka pyristelevät keskeneräisessä kasvuprosessissa, välitilojen puristuksissa, tuulikaapeissa ja testauksissa, joiden kontekstit ovat aina epämääräisiä ja väliaikaisia.

5 Tavanomainen ja poikkeava

Elokuvana joko valkokankaalla tai televisiossa esitettäväksi tehtyä kaunokirjallista teosta ei välttämättä tarvitse paikantaa vertailevaan, tutkimukselliseen asetelmaan. Esimerkiksi niin Tervon romaanin kuin Ijäksen elokuvankin voisi kytkeä kysymyksiin, jotka koskevat genreä eli lajityyppejä. Mikä se voisi tässä yhteydessä olla? Pikareski- eli veijaritarina? Kasvukertomus vai *Bildungsroman*? Keskinäisyhteyttä voisi hakea myös tekijyydestä. Miten

Ijäkselle elokuvantekijänä muutoinkin tunnusomaiset piirteet, esimerkiksi siten kuin Lauri Timonen (2013) on niitä tarkastellut, ”värittävät” tapahtumien kuvausta? Kolmantena vaihtoehtona voisi olla teknologinen yhteys, joka vastaavasti korostaisi nimenomaan television ja sille erityisen ilmaisukielen roolia version ulkoasussa: miten välineelle ominaiset korostukset, yksityiskohdat, rytmitys ja keskittyminen esitystapahtumiin, käyvät ilmi näissä juuri televisiota varten tehdyissä versioissa?

Tämäntyyppinen tarkastelu pyrkii laajentumaan teoskohtaista ja tapahtumarakenteita koskevaa vertailua laajemmalle – kuten lajityypin, tekijän ja median alueille – ja sitä voisi aiheellisesti kutsua yritykseksi rakentaa erityistä adaptaation estetiikkaa. Skiftesvikin, Tervon ja Ijäksen keskeisenä esteettisenä piirteenä on tavanomaisesta poikkeaminen – ja kääntäen: poikkeavan, siis sattumien, tavanomaisuus. Edellinen määrittää Ijäksen elokuvien sisältöainesta paljolti myös silloin, kun ei ole kyse adaptaatioista. Jälkimmäinen vastaavasti määrittää elokuvien ilmaisullista valikoimaa, jota leimaa pyrkimys sallia kuvaan ja ääneen rakentuvan substanssin elää ikään kuin omalla voimallaan.

Jos näitä Ijäksen, Tervon ja Skiftesvikin versioita kiinnittää genreen, kiintopiste voisi löytyä esimerkiksi yhtälöstä ”mies, auto ja tie”. Toisin sanoen lajityypinä on tällöin road-elokuva, matkalla olemisen versiointi. Tie, jota Ijäs kuvaa, on nimenomaisesti pakotie, viemässä jostakin pois, mutta pakotiekkin on monessa merkityksessä kaksisuuntainen. Samalla kun paetaan, mennään jotakin kohti. Tämä potentiaalinen muutos aktualisoidaan nimenomaisesti muuttamalla joksikin toiseksi, tulemalla toiseksi. *Tuulikaappimaassa* Kauko muuttuu velipojaksi ja velipoika Kaukoksi; hoitoon viejästä tulee itse hoidokki. *Katsastuksessa* Viltteri muuttuu valelääkäriksi, kun taas Ööviini on juuttunut kuviteltuun nuoruuteensa. Laajasti ottaen Ijäksen versioissa on siis kyse maskuliinisesti romanttisesta matkalla olemisesta, jopa muodonmuutostarinoinnista. Yhtä kaikki, tämä road-henkisyys sekin liittyy aiemmin esillä olleeseen välissä olemisen ilmaisuun. Tie on lähtöpisteen ja määränpään välisen matkan merkki (vrt. Römpötti 2012).

Teoksessaan *Literature through film* Robert Stam (2005, passim.) pureutuu adaptaatioiden traditioon tyylien ja kerrontatekniikoiden kannalta. Klassinen romaanikirjallisuus tarjoaa suuntauksille kiintopisteet ja puitteet hahmottaa sellaisia tyylillisiä kokonaisuuksia, joiden näkökulmasta myös elokuvaversioita on mahdollista paikantaa osiksi erilaisia perinteitä. Ajallisesti Stamin ensimmäinen esimerkki on Miguel de Cervantesin ritariromaani *Don Quijote* (1605–15). Sen ympärille rakentuu tyylin, tekniikan ja kertojaäänänen vuorovaikutus, jolle realismin ja taikuuden rinnasteinen kaksoissidos antaa muotoa kontekstualisoivat puitteet. Tosi (tapahtumat kertomuksessa) ja kuviteltu (ritarien maailma) sekoittuvat toisiinsa monilla tasoilla. Tässä perinteessä refleksiivisesti parodinen veijaritarina saattaa löytää yhtymäkohtia lähempää nykyajasta, postmodernin romaanin alueelta. Tervon ja Ijäksen *Tuulikaappimaata* voisi hyvin lukea ja katsoa suhteessa tähän Don Quijoten perinteeseen. Velipojan ympärille kutoutuu elokuvan absurdi tosi siinä missä Kaukon kautta jäsentyy sen kuvittelun realistinen ulottuvuus. Tuulimyllyjen asemesta kamppailua käydään tuulikaappeja vastaan – vaikka aina ei olekaan selvää kuka on ritari, kuka aseenkantaja ja kuka linnanheimo.

Cervantesin romaanin lisäksi Skiftesvikin, Tervon ja myös Ijäksen voi liittää myöhempään ja kotoisempaan tyyliperinteeseen. Yhteinen nimittäjä kaikille heille on Veijo Meren *Manillaköysi* (1957), josta Veli-Matti Saikkonen ohjasi tv-elokuvan vuonna 1976. Romaanin nimi jo itsessään tarjoaa vaihtoehdon, jolla ”Suomi-poin” kokemuksiin pureutuva kirjallisuus ja siitä tehdyt versiot on mahdollista kiteyttää yhteen sanaan: *köydenpunoja*. Skiftesvikin ja Tervon proosa rakentuu köyden tavoin säikeistä, jotka kiertyvät toistensa ympärille. Myös Ijäksen televisioelokuvat koostuvat elokuvalliselle ilmaisulle ominaisista säikeistä, jotka lisäksi kiertyvät osaksi kirjallisia alkuteoksia, jotkin enemmän, toiset vähemmän tiukasti.

Adaptaatiotutkimuksen piirissä kirjan ja sen elokuvaversioon välistä suhdetta on kuvattu monin erilaisin käsittein. Kaikissa tapauksissa perustavana kriteerinä on ollut pyrkimys kuvata suhteen moninaisuutta. Vanhempi adaptaatioteoria on nähnyt suhteen kolmenlaisena, kun taas uudemmat hahmotelmat ovat mieltäneet siihen enemmän vaihtoehtoja (ks. Elliott 2003; Stam 2005). Tässä artikkelissa päädymme kotimaisen aineiston valossa siihen, että parhaimmillaankin tällaiset jaottelut voivat olla vasta suuntaa-antavia, sillä kukin kirja ja elokuva muodostavat aina myös omanlaisensa parisuhteen. Pyrittäessä määrittelemään, millainen on tuon parin osapuolten suhde toinen toisiinsa, joudutaan väistämättä tarkastelemaan myös sen ulkopuolista (media)todellisuutta, kuten Jan-Noël Thon (2016) on osoittanut. Teospari on ikään kuin kaksitumainen ydin solussa, ja paria ympäröivät monet tekijöihin, kulttuuriin ja historiaan kiinnittyvät piirteet, joita ilman ytimen luonne ei olisi sellainen kuin on. Esimerkiksi tv-elokuva *Tuulikaappimaa* on tällainen solu ja se kuuluu köydenpunojen linjaan, joka vastaavasti sivuaa muodonmuutoksettomuksia sekä *Don Quijote* -tyyppisten romaanien lajia. Kirja voidaan lukea kirjana ja elokuva katsoa elokuvana, eikä niiden ole pakko koskaan kohdata toisiaan, mutta adaptaatiotutkimus lähtee aina liikkeelle yhdestä kohteesta, teoksen ja version muodostamasta duosta. Millaisessa harmoniassa tuo duo soittaa, on sitten viimein myös arvottamista koskeva kysymys, eikä siihen enää välttämättä vastata, että ”kirja oli parempi”.

Lähteet

Aineslähteet

- Katsastus 1988: Ohjaus Matti Ijäs, käsikirjoitus Matti Ijäs, Timo Torikka, Joni Skiftesvik.
SKIFTESVIK, JONI 2008 [1983]: *Puhalluskukkapoika ja taivaankorjaaja. Lyhyttä proosaa*. Kahdeksas painos. WSOY, Helsinki.
- SKIFTESVIK, JONI 1985: *Tuulen poika. Lyhyttä proosaa*. WSOY, Helsinki.
- TERVO, JARI 2006 [1997]: *Tuulikaappimaa*. Teoksessa Jari Tervo, *Livohka: Pyhiesi yhteyteen ja Tuulikaappimaa*. WSOY, Helsinki.
- Tuulikaappimaa* 2003: Ohjaus Matti Ijäs, käsikirjoitus Leo Viirret.

Audiovisuaalinen tutkimuslähde

- LEHTOLA, JUHA 2009: *Ammatti: suomalainen elokuvaohjaaja Matti Ijäs*. YLE.

Tutkimuskirjallisuus

- ANDREW, DUDLEY 1984: *Concepts in film theory*. Oxford University Press, Oxford.
- BAL, MIEKE 1997: *Narratology. Introduction to the theory of narrative*. Second edition. University of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London.
- BLUESTONE, GEORGE 2003 [1957]: *Novels into film*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London.
- BRANIGAN, EDWARD 1992: *Narrative comprehension and film*. Routledge, New York and London.
- CARTMELL, DEBORAH – WHELEHAN, IMELDA 2010: *Screen adaptation. Impure cinema*. Palgrave Macmillan, Houndsmill. <https://doi.org/10.1007/978-1-137-11153-1>
- COLLINS, JIM 2010: *Bring on the books for everybody – How literary culture became popular culture*. Duke University Press, Durham and London. <https://doi.org/10.1215/9780822391975>
- ELLIOTT, KAMILLA 2003: *Rethinking the novel/film debate*. Cambridge University Press, Cambridge.
- HONKA-HALLILA, ARI 1995: *Kolme Eskoa. Nummisuutarien ja sen kolmen filmatisoinnin kertonta*. SKS, Helsinki.
- HUTCHEON, LINDA 2006: *A theory of adaptation*. Routledge, New York, London. <https://doi.org/10.4324/9780203957721>
- HYPÉN, TARJA-LIISA 2015: *Minä olen imagoni. Jari Tervon tuotanto, brändi ja kirjailijuus*. SKS, Helsinki.
- JAHN, MANFRED 2007: Focalization. DAVID HERMAN (toim.): *The Cambridge companion to narrative*, 94–108. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CCOL0521856965.007>
- JENKINS, GREG 1997: *Stanley Kubrick and the art of adaptation: Three novels, three films*. McFarland, Jefferson.
- KARKULEHTO, SANNA – KÄÄPÄ, PIETARI – LAINE, KIMMO 2013: Kansalliset kertomukset elokuvina. MIKA HALLILA, YRJÖ HOSIAISLUOMA, SANNA KARKULEHTO, LEENA KIRSTINÄ ja JUSSI OJAJÄRVI (toim.): *Suomen nykykirjallisuus I. Lajeja, poetiikkaa*, 327–334. SKS, Helsinki.
- KAWIN, BRUCE F. 1977: *Faulkner and film*. Frederick Ungar Publishing, New York.
- KURIKKA, KAISA 2011: Elokuvat romaanien välissä: Mitä tapahtuu Baby Janelle? *Lähikuva* 3/2011, 26–40.
- LEITCH, THOMAS 2017: Introduction. THOMAS LEITCH (toim.): *The Oxford handbook of adaptation studies*, 1–20. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199331000.013.41>
- McFARLANE, BRIAN 1996: *Novel to film. An introduction to the theory of adaptation*. Clarendon Press, Oxford.
- 2007: It wasn't like that in the book... JAMES M. WELSH ja PETER LEV (toim.): *The literature/film reader. Issues of adaptation*, 3–14. The Scarecrow Press, Inc., Lanham, Toronto, Plymouth.
- NAREMORE, JAMES 2000: Introduction: Film and the reign of adaptation. JAMES NAREMORE (toim.): *Film adaptation*, 1–16. Rutgers University Press, New Brunswick.
- NIEMI, JUHANI 2013: Veijo Meri poikineen ja tyttäreineen. MIKA HALLILA, YRJÖ HOSIAISLUOMA, SANNA KARKULEHTO, LEENA KIRSTINÄ ja JUSSI OJAJÄRVI (toim.): *Suomen nykykirjallisuus I. Lajeja, poetiikkaa*, 20–21. SKS, Helsinki.
- RAY, ROBERT B. 2000: The field of 'Literature and Film'. JAMES NAREMORE (toim.): *Film adaptation*, 38–53. New Brunswick, Rutgers University Press, New Brunswick.
- RÖMPÖTTI, TOMMI 2012: 'Vieraana omassa maassa' – Suomalaiset road-elokuvat vapauden ja vastustuksen kertomuksina 1950-luvun lopusta 2000-luvulle. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 109, Jyväskylän yliopisto.
- SIHVONEN, JUKKA 2011: David Cronenbergin ekspressionistinen biologia. *Lähikuva*, 3/2011, 7–25.
- STAM, ROBERT 2000: Beyond fidelity: The dialogics of adaptation. JAMES NAREMORE (toim.): *Film adaptation*, 54–76. Rutgers University Press, New Brunswick.
- 2005: *Literature through film: Realism, magic, and the art of adaptation*. Blackwell Publishing, Oxford.
- THON, JAN-NOËL 2016: *Transmedial narratology and contemporary media culture*. University of Nebraska Press, Lincoln and London. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1d8h8vn>
- TIMONEN, LAURI 2013: *Matti Ijäksen elokuvat*. Like, Helsinki.
- WAGNER, GEOFFREY 1975: *The novel and the cinema*. Fairleigh Dickinson University Press, Vancouver.

WILLIAMS, CAROLINE A. 2005: *Between resistance and adaptation. Indigenous peoples and the colonisation of the Choco*, 1510–1753. Liverpool University Press, Liverpool. <https://doi.org/10.5949/UPO9781846312670>

KAISA KURIKKA and JUKKA SIHVONEN: Matti Ijäs, Joni Skiftesvik and Jari Tervo as the Ropemaker's Heirs: On the relationships between literary fiction and film

This article discusses the relationship between literature and cinema from the viewpoint of adaptation studies and theory. The source material is a selection of contemporary Finnish fiction written by men including Jari Tervo and Joni Skiftesvik, and the film and television adaptations based on a selection of their books, directed by Matti Ijäs. This discussion looks at the made-for-television films *Katsastus* (“The Inspection”, 1988) and *Tuulikaappimaa* (“The Land of Vestibules”, 2003) in detail. The theoretical background to this study is based on recent trends in the expanding field of international adaptation studies. The central question focuses on what is problematic about “the ways of telling” in literature and in film. The article concludes with speculating on the (im)possibility of a common denominator between the two art forms in this respect, and the ways in which these particular films have looked for creative solutions to untangle this dilemma.

Kaisa Kurikka
kaikur@utu.fi
Kirjallisuustieteet ja kirjoittaminen
20014 Turun yliopisto

Jukka Sihvonen
jukkasih@utu.fi
20014 Turun yliopisto

KATSAUKSIA

Välikatsaus suomen sijojen juuriin

1 Aluksi

Tässä katsauksessa tiivistän päätuloksia osin yhdessä Ante Aikion kanssa tekemistäni tutkimuksista, joissa on luotu uutta valoa suomen sijojen alkuperän kysymyksiin. Aiemmistä selityksistä poiketen monet sijat on nykytiedon valossa luontevinta tulkita muinaisten postpositio-lausekkeiden perillisiksi.

Suomen kielen sijataivutusta pidetään poikkeuksellisen rikkaana. Runsassijaisiksi tunnetaan meillä ja muualla myös viro ja unkari, ja näiden kolmen suuren kansalliskielen näkyvyys voi luoda vaikutelman, että koko uralilainen kielikunta koostuu kielistä, joissa on paljon sijoja. Suurin osa kielikuntamme kielistä tulee kuitenkin toimeen paljon vähemmällä sijoilla ja uralilaiseen kantakieleen on perinteisesti rekonstruoitu vain kuusi sijaa (Janhunen 1982, 30–31). Toisaalta esimerkiksi indoeurooppalaisen kielikunnan runsassijaisimpiin kieliin kuuluvat osseetti, sinhali ja tokaari muistuttavat noin kymmenen sijan järjestelmillään lähinnä oman kielikuntamme keskitasoa edustavia mordvalaiskieliä ja maria. Arviolta puolet maailman kielistä on täysin vailla sijataivutusta, joten omien sijojemme määrä on merkittävä.

Erityisen monisijaisiin taivutusjärjestelmiin kuuluu yleensä useita paikallissijoja, jotka muodostavat symmetrisiä sarjoja kuten suomen *s-* ja *l-* eli sisä- ja ulkopaikallissijat. Toisinaan puhutaan myös yleisistä paikallissijoista, joiksi kutsutaan essiiviä, partitiivia ja translatiivia. Sijojemme monia tehtäviä on tutkittu laajasti, mutta niiden diakroninen tarkastelu on ollut verraten vähäistä. Merkittävä syy on se, että esimerkiksi ulkopaikallissijoissa tavattavan *l*-aineksen ja sisäpaikallissijojen *s*-aineksen alkuperää koskevissa kysymyksissä on näyttänyt vallitsevan konsensus – uusia selityksiä ei ole kaivattu. Suomalaisessa kielitieteessä on yli sadan vuoden ajan vallinnut lähes yksimielinen käsitys siitä, että *s*-sijojen *-s-* on alkuaan ns. **s*-latiivi eli tulosija, johon toiset muinaiset paikallissijat ovat kiinnittyneet. Samoin *l*-sijojen *-l*-aineksen on katsottu olevan alkuaan yhtä kuin paikannimisissä tavattava johdin *-lA*, johon entiset paikallissijat ovat sulautuneet. Kiistanalaisempiin sijoihin kuuluu translatiivi, jonka päätettä on arveltu niin ikivanhaksi johtimeksi kuin niin sanotun **k*-latiivin ja edellä mainitun **s*-latiivin yhtymäksi. Vaihtoehtoisia käsityksiä ei tosin ole puuttunut, mutta erityisesti suomalaiset fennougristit ovat olleet niistä yllettävän hiljaa. Perinteisiä käsityksiä sijojen alkuperästä esittelevät muun muassa Kaisa Häkkinen (2002) ja Tapani Lehtinen (2007).

Seuraavat luvut tarkastelevat edellä mainittujen seitsemän sijan alkuperiä. Luvussa 2 esitellään itämerensuomelle omaleimaisten *l*-sijojen syntyä kantasuomessa: vanhan *-lA*-johdoshypoteesin sijaan uskottavampaa on selittää ne uralilaisen **ül*-postpositiovaralon pohjalta kieliopillistuneiksi sijoiksi (Aikio–Ylikoski 2007; 2016). Luvussa 3 huomion saavat *s*-sijat, joiden on katsottu kehittyneen suomalais-volgalaisessa kantakielessä, sillä itämerensuomen inessiivillä,

elatiivilla ja illatiivilla on selviä vastineita niin saamessa, mordvassa kuin marissa. Hypoteettisen *s-latiivin sijaan -s-aines on kuitenkin luonnollisempaa yhdistää eräisiin samojedikielten paikallissijoihin, jotka länsiuralilaisten s-sijojen tavoin palautunevat muinaisiin postpositioihin, joille taas on mahdollista etsiä perillisiä myös muista kielihaaroista (Ylikoski 2016). Luvussa 4 tarkasteltava yleinen paikallissija translatiivi paljastuu perinteistä käsitystä vanhemmaksi, alkuperäisten paikallissijojen essiivin ja partitiivin tavoin kantauralilaiseksi, mutta ei niinkään paikallissijaksi vaan verraten kielio pilliseksi taivutusmuodoksi, jolla on vastineita useammassakin sukukielessä kuin mitä perinteisesti on ajateltu (Ylikoski 2017).

2 l-sijat

Suomen ja sen lähimpien sukukielten paikallissijat esiintyvät kolmen sijamuodon sarjoina, joiden rakenne on ohjannut tutkijoita erottamaan niin l- kuin s-sijoissakin yhtäältä niiden -l- ja -s-aineet ja toisaalta niitä seuraavat varhaisemmiksi paikallissijoiksi tunnistetut elementit. Ulkopaikallissijoina tunnetut l-sijat ovat erityisesti itämerensuomalainen ilmiö, jonka synty on melko yksimielisesti ajoitettu (myöhäis)kantasuomeen, vaikka toisinaan niitä onkin pyritty yhdistämään etenkin permiläisten kielten samanoloihin sijoihin. L-sijat toimivat muissakin tehtävissä kuin paikallissijoina, mutta useimmat tutkijat ovat sinänsä luonnollisesti päätyneet pitämään niiden alkuperäisimpänä merkityksenä niin sanottua ulkopaikallisuutta, joka näkyy esimerkiksi siinä, että *katolla* ja *talolla* ilmaisevat toisenlaista lokaalisuutta kuin sisäpaikallisia *katossa* ja *talossa*.

Perinteisen käsityksen mukaan -l-aines palautuu paikallisuutta ilmaisevaan johdostyyppiin, joka edelleen elää muun muassa talonnimissä ja johdoksissa, kuten *Setälä* ja *kanala*. Hypoteesi *lA-johtimen ja muinaisten paikallissijojen yhteen sulautumisesta on kuitenkin monessa suhteessa ongelmallinen; suurin ongelma on se, että se on pysynyt hypoteesina, jota ei ole oikeastaan koskaan sen suuremmin perusteltu tai testattu. Ajatus periytyy jo ajalta ennen E. N. Setälää (1890), jonka varovainen tuki tälle hypoteesille vaikuttaa olleen suurimpia syitä käsityksen vakiintumiseen. Muutenkin on havaittavissa, että monet fennougriistiikan varhaisten uranuurtajien varoen esittämät hypoteesit ovat ajan myötä kanonisoituneet lähes itsestään. Toki l-sijojen kehitystä on myöhemmin pyritty täsmentämään, mutta tutkimusperinteessä on keskitytty ennen kaikkea äännehistoriallisiin pohdintoihin, kun taas nykykielitieteelle ominainen kielen funktioiden ja kielitypologisten paralleelien korostaminen on ollut lähes olematonta.

Suomen ja sen sukukielten tutkijoiden käytettävissä on typologista tietoa kielen kehityksen lainalaisuuksista nyt verrattomasti enemmän kuin Setälällä ja hänen välittömillä perillisillään. Näitä tietoja ja funktionaalisempaa lähestymistapaa hyödyntävä Aikion ja Ylikosken (2007; 2016) tutkimus päättyy väijäämättä tyystin uudenlaiseen käsitykseen l-sijojen alkuperästä. Alkuaan pohjoissaameksi ja myöhemmin laajennettuna englanniksi julkaistu tutkimus käsittää sata sivua, joilta tässä on mahdollista nostaa esille vain pääasiat: Uuden käsityksen mukaan l-sijojen alkuperänä voi pitää kantauralin *ül-postpositioita, joilla on selviä perillisiä kielikunnan useimmissa päähaaroissa. Suomessa niitä vastaavat muun muassa postpositiot ja adverbit *yllä*, *yltä* ja *ylle*, joskin sukukielten vastineiden merkitykset vastaavat usein käytännössä postpositioita *päällä*, *päältä* ja *päälle* – ja vielä useammin nimenomaan l-sijojen päätteitä -llA, -ltA ja -lle. Tarjoamme kymmeniä lause-esimerkkejä niin itämerensuomen l-sijojen kuin niitä vastaavien etäsukukielten postpositioiden lukuisista funktioista – myös muista kuin varsinaisista

paikallisuuden ilmauksista. Prototyypisintä ja selvästi alkuperäisintä on kuitenkin erityisesti yläpinnalla, kuten *katolla*, sijaitsemisen ilmaiseminen. Vaikka samanlaisia esimerkkejä voi esittää monista kaukaisemmistakin etäsukukielistä, tässä tutkimuksessa suomen *l*-sijoja verrataan etenkin pohjoissaamen *alde-* ja *ala-*postpositioihin. Tutkimusaineiston 1963 postpositios- ta jopa kaksi kolmasosaa on vaivatonta suomentaa *l*-sijoilla.

Uusi käsitys *l*-sijojen alkuperästä selittää monia seikkoja, joihin aiempi tutkimus ei ole vastannut. Selittämätöntä on ollut muun muassa se, miten väljästi lokaalinen **lA*-johdin on voinut päätyä paikallissijojen rakennusaineeksi ja vieläpä kehittyä konkreettisimmin erityisesti yläpin- nalla sijaitsemisen ilmaisimeksi kantasuomessa, jota edeltäneessä kantaauralissa on selvästi ollut tähän tarkoitukseen sopiva postpositioivartalo, joka puolestaan näyttää muuten lähes kadon- neen varsinaisten postpositioiden rakennusaineena. Nykyään melko ylätyyliset *yllä*, *yltä* ja *ylle* kuuluvat vanhastaan lähinnä länsisuomalaiseen kansankieleen, mutta ne eivät juurikaan ole ol- leet postpositioita vaan pikemminkin vaatetukseen viittaavia adverbeja (esim. *takki yllä*). Näyt- tääkin siltä, että nyky-suomen *yl-*postpositiot ovat paljolti myöhäisen analogisen kehityksen tu- losta.

kantaurali	<i>*lumi-n ül-nä polwi-j ül-nä</i> (inherentisti 'yläpinnalla')	?
	↓	↓
esikantasuomi	∅	<i>*lume-l(a)-na polv-i-l(a)-na</i> (”lumelassa polvelassa” tai jopa ”lumelana polvelana”, ei inherentisti 'yläpinnalla')
		↓
nykysuomi		<i>lumella polvilla(an)</i>
vrt. eteläsaame:	<i>lopmen nelnie boelvi nelnie</i>	

Kuvio 1. Yläpinnan funktion ensisijaiset merkintätavat kantauralista nykysuomeen vanhan teorian mukaan.

kantaurali	<i>*lumi-n ül-nä polwi-j ül-nä</i>
	↓
esikantasuomi	<i>*lume-l-na polv-i-l-na</i>
	↓
suomi	<i>lumella polvilla(an)</i>
vrt. eteläsaame:	<i>lopmen nelnie boelvi nelnie</i>

Kuvio 2. Yläpinnan funktion ensisijaiset merkintätavat kantauralista nykysuomeen uuden teorian mukaan.

Kuvio 1 on tiivistelmä perinteisestä käsityksestä, jonka mukaan *-LA*-ainekseen pohjautuvista sijamuodosteista kehittyi kolmen ulkopaikallissijan sarja, joka samalla syrjäytti kanta-uralilaisen ja useimmissa muissa kielihaaroissa säilyneen postpositiosarjan *ülnä* 'llA', *ültä* 'ltA', *ülin* 'lle' tyypillisimmissä funktioissaan. Koska *l*-sijojen katsotaan kehittyneen vaiheessa, jolloin kaikkiin neljään läntisimpään uralilaiskielten päähaaraan oli jo kehittyneenä sarja alkupe- räiset kanta-uralilaiset paikallissijat syrjäyttäen *s*-sijoja, olisi oletettava, että esimerkiksi adesiivimuodot *lumella* ja *polvilla(an)* palautuisivat *-LA*-aineksisiin essiivimuotoihin, jollaiseksi alkuperäinen lokatiivi oli kantasuomeen tultaessa muuttunut. Tällöin adessiivin alkuperäisen merkityksen pitäisi olettaa muistuttaneen nyky-suomen **lumelana-* ja **polvelana-*tyyppisiä semantiikaltaan keinotekoisia muodosteita. Kuviota 1 voi lopuksi verrata kuvioon 2, joka kuvaa pähkinänkuoressa *l*-sijojen syntyhistorian uuden, **ül*-postpositioihin perustuvan teorian mukaan.

Myös uudessa teoriassa joudutaan olettamaan epäsäännöllistä äännekehitystä, mikä toisaalta on välttämätön osa kuvion 2 kuvaamaa sinänsä luonnollista kieliopillistumista (esim. Aikio – Ylikoski 2016, 100–104). Vaikka uusien sija-affiksien kehittyminen adpositioista on yksi tavallisimmista kieliopillistumisprosesseista kautta maailman, perinteisen *-LA*-teorian (kuvio 1) tueksi ei liene koskaan esitetty eikä kenties voidakaan esittää vastineita muista kielistä (Kulikov 2009, 440–445). Kuvion 2 kuvaamalle *l*-sijojen synnylle sen sijaan löytyy aivan tarkka paralleeli komipermjakista, jossa sama uralilainen **ül*- on kehittänyt samaa merkitseviksi *v*-sijoiksi (esim. kanta-uralin **mixin ülnä* > komin *mu viljn*, permjakin murteiden *mu(v)in* 'maalla, maan päällä' kuten samalähtöinen suomen *maalla*). Sattumoisin jopa indoeurooppalaiseen osseettiin on kehittänyt samanlainen "l-sija", adessiivi *-yl*: esimerkiksi latinan lausekkeen *super humum* 'maalla' etymologinen vastine on *zæxx-yl*. Maailmalta löytyy runsaasti lisäesimerkkejä vastaavista sijoista.

Uusi käsitys *l*-sijojen alkuperästä ratkaisee myös pienempiä kysymyksiä itämerensuomen menneisyydestä. Liivin *l*-sijojen olemus on kiinnostanut tutkijoita jo pitkään (ks. Blokland – Inaba 2018), mutta nyt esimerkiksi arvoituksellisenä pidetty adverbityyppi *pöllindzöl* 'polviltaan' voidaan selittää jäänteiksi omistusliitteellisistä postpositiolausekkeista, joissa morfeemien järjestys on ollut toinen kuin nyky-sijamuodoissa (**polvi-nsa-lla* << **polwi(-j)-n-sa ülnä*). Perinteisen *-LA*-teorian rakennusainesten uudelleenarviointi puolestaan viittaa siihen, että itämerensuomen *pääl*-aineksiset postpositiot eivät välttämättä alkuaan liity substantiiviin *pää*, vaikka siltä esimerkiksi *päällä* toki nykyään näyttää (vrt. inarinsaamen *paajeeld* 'päällä; päältä', *paijeel* 'yli, päällitse'; tarkemmin Aikio – Ylikoski 2016, 134–136). *-LA*-aineksisten vartaloiden merkitys *l*-sijojen muodostumiselle on silti katsottava hyvin vähäiseksi. Vertailevan kielitieteen ja kielitypologian näkökulmista perustelluksi selitykseksi jää yhdistys uralilaisiin **ül*-postpositioihin.

3 *s*-sijat

L-sijat syntyivät itämerensuomen eriytyessä omaksi kieliryhmäkseen, joka erosi nykyisten saamelais- ja mordvalaiskielten edeltäjistä sekä muista, sittemmin kadonneista länsiuralilaisista kielistä. Ryhmien eriytyemisestä on kasvava joukko kilpailevia näkemyksiä. Yhtenä perinteisen sukupuumallin keskeisistä välikantakielistä on pidetty suomalais-volgalaista kantakieltä, jonka perillisiä olisivat saame, itämerensuomi, mordva ja mari. Tämän valta-asemansa menettäneen mallin tueksi on esitetty *s*-sijojen eli itämerensuomen sisäpaikallissijojen ja niiden vastineiden

esiintymistä kaikissa neljässä kielihaarassa (ks. esim. Häkkinen 1983, 74). Lähtökohtaisesti tämän voi katsoa tukevan perinteistä mallia, mutta muita vastaavia suomalais-volgalaisia innovaatioita ei ole onnistuttu osoittamaan. Kysymys *s*-sijojen alkuperästä ansaitsee siis laajempaa huomiota, ja erityisen kiinnostavaksi senkin tekee aiheen tutkimushistoria, joka sisältää samoja piirteitä kuin yllä käsitellyjen *l*-sijojen tutkimusperinne.

Taulukko 1 kuvaa *s*-sijat ns. suomalais-volgalaisen kielten konservatiivisimmissä edustajissa – eteläsaameissa, suomessa, ersässä ja itämarissa.

Taulukko 1. Saamen, itämerensuomen, mordvan ja marin *s*-sijat 'tul'ta' merkitsevissä sukulaissanoissa.

	Elatiivit	Inessiivit	Illatiivit
Eteläsaame	<i>dälle-ste</i>	<i>dälle-sne</i>	<i>dälle-se</i>
Suomi	<i>tule-sta</i>	<i>tule-ssa</i>	<i>tule-(h)en</i>
Ersä	<i>tol-sto</i>	<i>tol-so</i>	<i>tol-s</i>
Itämaria	–	<i>tulǎ-što</i>	<i>tulǎ-š(ko)</i>

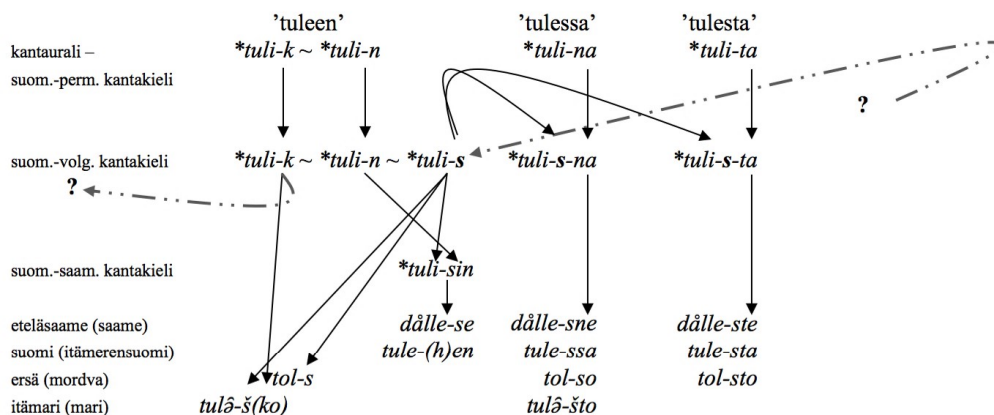
Taulukko osoittaa etenkin saamen ja itämerensuomen sijojen samankaltaisuuden, ja molempien kieliryhmien *s*-sijojen voikin vaivatta katsoa palautuvan muotoihin **-stA*, **-snA* ja **-sin* (< **-sij*). Myös mordvan ja marin vastineet voi melko ongelmattomasti rekonstruoida alkuun samanmuotoisiksi. Perinteinen selitys *s*-sijojen alkuperästä juontuu *l*-sijojen tapaan 1800-luvun loppupuolelta, ja sen historia noudattaa muutenkin *l*-sijojen tutkimushistoriaa. Meidän aikoihimme asti vallalla olleen käsityksen mukaan *s*-sijojen yhteisenä alkuperänä olisi suomalais-volgalaisen kantakielen **s*-latiivi, hypoteettinen tulosija (vrt. adverbit kuten *alas* ja *ulos*), johon olisivat yhdistyneet alkuperäisimmät uralilaiset paikallissijapäätteet **-nA* ja **-tA*. Tulosijojen on katsottu palautuvan pelkkään **s*-latiiviin (mordva, mari) tai sen ja **n*-latiivin (itämerensuomi, saame) tai **k*-latiivin (mari) yhdistelmään.¹

Myös *s*-sijojen alkuperän tutkimushistoriaan kuuluu lukuisia detaljeja, joiden kertaamiseen ei tässä kirjoituksessa ole tilaa, mutta Setälästä (1890, 168–169, 410–412) Lehtiseen (2007, 77–80) vallalla ollut käsitys pysyi pääpiirteissään muuttumattomana yli sadan vuoden ajan. Perinteisen käsityksen voi tiivistää kuvion 3 muotoon.

Kuvio 3 luo kieltämättä kaoottisen vaikutelman, mutta juuri näin *s*-sijojen on perinteisesti uskottu kehittyneen. Mutta mistä *s*-sijojen peruselementiksi päätynyt suomalais-volgalainen **s*-latiivi on tullut? Mihin samassa kantakielessä tarvittiin kolme erilaista latiivia? Miten alkuperältään tuntematon **s*-latiivi saattoi samassa kantakielivaiheessa menettää alkuperäisen merkityksensä niin, että siihen saattoi liittää jopa *olo-* ja *erosijojen* päätteet? Kuinka luonnollista ylipäänsä on olettaa, että tulosijaan on voinut liittää merkitykseltään päinvastaisia *olo-* ja *erosijojen* tunnuksia? Lyhyenä vastauksena näihin kysymyksiin on todettava, että kuvion 3 osoittamalle kehitykselle ei voikaan osoittaa uskottavia vertailukohtia mistään riittävästi tutkituista kielistä, ja koko teorian kulmakiveksi postuloidun **s*-latiivin alkuperä on jäänyt vaille vastausta.

S-sijojen tutkimushistoria poikkeaa *l*-sijoista siinä, että edellisille on ajan mittaan esitetty

1 Erillisten **n-* ja **k-*latiivien sijaan on luonnollisempaa olettaa, että nasaalisten ja velaaristen tulosijojen yhteinen kantamuoto on ollut **-ŋ* (Aikio – Ylikoski 2016, 100–101).

Kuvio 3. Perinteinen käsitys kantauralin paikallissijat korvanneiden suomalais-volgalaisen *s*-sijojen synnystä.

myös vaihtoehtoisia selityksiä tai ainakin perinteistä selitystä on epäilty. Soraäänät ovat kuitenkin olleet hajanaisia ja erityisesti suomalaisessa kielentutkimuksessa niistä on suorastaan vaiettu. Poikkeuksia ovat olleet Häkkinen (1983, 74; 2002, 80) ja Alho Alhoniemi (1988, 34), jotka eivät varsinaisesti tarjoa uusia selitysmalleja, mutta eivät oikein kannata vanhaakaan. Suomen ulkopuolella epäilijöitä on ollut enemmänkin.

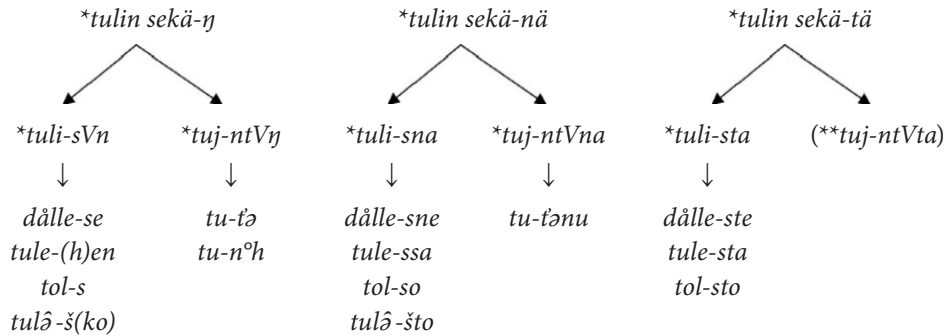
Vaikka *s*-sijoja on vanhastaan tarkasteltu suomalais-volgalaisena innovaationa, samojedikielten tutkimusperinteessä on pariin otteeseen viitattu *s*-sijoihin tavalla, joka näyttää johtavan niiden todellisen alkuperän jäljille. Samojedikielten paikallissijat muistuttavat *s*-sijoja siten, että niissä on nähtävissä jälkiä kantauralin alkuperäisistä paikallissijoista, joita kuitenkin edeltävät alkuperältään hämäämät elementit **-kə-* ja **-ntə-*. Jälkimmäinen esiintyy erityisesti nganasanin lokatiivin tunnuksessa (esim. *tu-tənu* 'tuleessa') ja yleisemmin kaikkien samojedikielten datiiviksi kutsutun tulosijan tunnuksessa (esim. nganasanin *tu-tə* ja tundranenetsin *tu-n^{oh}* 'tuleen'). József Györke (1943, 38–39) ja Tibor Mikola (2004, 100) ovat huomauttaneet, että samojedinin **-ntə-* aineksen **-t-* voi pohjautua kantauralin sibilanttiin ja olla jopa yhtä läntisten paikallissijojen *-s*-elementin kanssa. Kuitenkin myös samojedologit ovat operoineet selityksissään lukemattomilla lativeilla, joiden on esitetty yhdistyneen muihin sijapäätteisiin ilman, että tällaiselle kehitykselle tunnettaisiin paralleelleja muista kielikunnista. Pohjimmiltaan kyse on uralistiikkaan kehittyneestä spekulatioperinteestä, jonka tueksi esitetyt argumentit ovat toisinaan suoranaista kehäpäättelyä (ks. Kulikov 2009, 445; Ylikoski 2016, 63–64).

Koska adverbialiset sijat syntyvät tyypillisimmin postpositioiden kieliopillistuessa suffikseiksi (esim. Kulikov 2009, 440–445), myös *s*-sijojen alkuperää on luonnollista etsiä postpositioiden suunnasta. *S*-sijat ovat kuitenkin niin kaukainen innovaatio, että niille on vaikea antaa yhtä selvää ja varmaa selitystä kuin *l*-sijoille, mutta eri vaihtoehtojen punnitseminen viittaa johdonmukaisesti siihen, että *s*-sijat on todellakin mahdollista yhdistää samojedinin **-ntə-* sijoihin ja kantauralin postpositionrakenteisiin.

Uusin selitys *s*-sijojen alkuperälle (Ylikoski 2016) on myös entistä ehompi selitys samojedinin sijoille, sillä niille ominainen **-n-* voidaan selittää genetiiviksi, joka jo kantauralissa on ollut

postposition komplementin sija (ks. luku 2). Haasteellinen on kuitenkin *s-elementin alkuperä, sillä sille ei välttämättä löydy enää vastineita etenkin niistä viidestä kielihaarasta, joissa alkuperäinen postpositiivartalo on suffiksoitunut. Paras ehdokas näyttää löytyvän hantista, sillä esimerkiksi itähantin *tiypi* 'sisus, sisälmykset' ja Vahin hantin *ləγ-pelək* 'sisäpuoli' palautuvat kanta-hantin vartaloon *Liγ-, joka puolestaan voi periytyä *s-alkuisesta kantaauralin vartalosta *sekä-, *seki- tai *sexi- 'sisä'-² Varmimpana vaihtoehtona voinee pitää vartaloa *sekä-, joka sopii myös muun muassa suomen *seka*-sanueen alkumuodoksi (Ylikoski 2016, 56).

Länsiuralilaisten s-sijojen perinteisen syntyteorian visuaalistava kuvio 3 näyttää mielikuvituksen kompleksiselta, mutta teoria ei selitä edes suomalais-volgalaisten kantakielen *s-latiivin alkuperää. Uuden postpositioteorian tiivistävä kuvio 4 ei ota ehdotonta kantaa oletetun postpositiivartalon tarkkaan asuun, mutta pystyy silti esittämään huomattavasti suoraviivaisemman ja perustellumman mallin s-sijojen alkuperästä ja kantaauralia seuranneesta kehityksestä.

Kuvio 4. Länsiuralilaisten (saamen, itämerensuomen, mordvan ja marin) s-sijojen ja itäuralilaisten (samojedien) *ntə-sijojen kehitys oletetuista kantaauralin postpositiivartaloista; esimerkkinä 'tulta' merkitsevien substansiivien taivutus eteläsaamassa, suomessa, ersässä, itämarissa, nganasanissa ja tundranenetsissä.

4 Translatiivi

Eräänlaisiksi paikallissijoiksi on luettu myös niin sanotut yleiset paikallissijat essiivi, partitiivi ja translatiivi. Kaksi edellistä ovatkin kiistatta historiallisia, kantaaurililaisia paikallissijoja, jotka jatkavat elämäänsä myös l- ja s-sijojen rakennusaineina. Muuten suomen essiivi, partitiivi ja translatiivi ovat keskenään erilaisia kieliopillisia sijoja, joita yhdistävät tekijät ovat vähäisiä. Lähinnä eräät adverbi- ja postpositiosarjat kuten *luona*, *luota*, *luo(kse)* ja *alempana*, *alempaa*, *alemmaksi* ovat saaneet myös translatiivin näyttämään paikallissijan kaltaiselta, ja tätä näkökulmaa on hyödynnetty etenkin sijapäätteen *-ksi* alkuperää selitettäessä. Yksi perinteinen näkemys on ollut se,

2 1800-luvun puolivälissä suosittu ajatus selittää s-sijat suomen *sisä*-vartalolla kärsii pahoin siitä, että sille tunnetaan vastineita vain itämerensuomesta ja saamesta, joista sen nimenomaisesti tulisi olettaa s-sijoiksi kuluttuaan puuttuvan.

että myös translatiivi on eräänlainen ”s-sija”, sillä jo yli sadan vuoden ajan myös translatiivin päätteen *-s-* on selitetty suomalais-volgalaiseksi **s-*latiiviksi, joka olisi liitetty vielä vanhempaan **k-*latiiviin. Toisin sanoen translatiivin on selitetty syntyneen samoista aineksista kuin marin illatiivin, mutta käänteisessä järjestyksessä (ks. kuvio 3).

Latiiveihin perustuva teoria translatiivin alkuperästä ei kuitenkaan ole nauttinut varauksetonta kannatusta (ks. Ylikoski 2017, 374–375). Itämerensuomen translatiivin funktiot ovat yleensä varsin kieliopillisia, ja esimerkiksi viron translatiivin käyttö vastaa vanhastaan sekä suomen translatiivia että essiiviä. Kauan on tiedetty sekkin, että myös mordvassa on sama suffiksi lähes samoissa tehtävissä (esim. ersän *meks* ’miksi’, *šeks* ’siksi’, *tejtēreks* ’tyttäreksi; tyttärenä’), ei kuitenkaan minkäänlaisena paikallissijana. Vaihtoehdoisen näkemyksen mukaan itämerensuomalais-mordvalainen *-ks(i)* onkin yhdistetty johdoksiin, joiden merkitykset lähenevät translatiivia; klassisiin esimerkkeihin kuuluvat mm. *aidas* : *aidakse-* ja *aita* : *aidaksi* (esim. kaksitulkin-tainen *tämä puu on aidakseni*).

Molemmille translatiivin alkuperän selityksille on riittänyt kannatusta meidän päiviimme asti. Yllä on jo kritisoitu latiivien selittämättömään kasautumiseen perustuvaa tutkimusperinnettä, mutta ratkaisevana käänteenä translatiivin alkuperän ymmärtämisessä voi pitää Juha Janhusen (1989, 15) lakonista huomautusta siitä, että itämerensuomen translatiivin muodollisena vastineena voi pitää myös pohjoissamojedilaisten kielten predestinatiivisen taivutuksen tunnusta **-tə-*. Eurooppalaisesta näkökulmasta eksoottisempi predestinatiivi on joskus jopa substantiivin futuuriksi luonnehdittu taivutuskategoria, jolla on sekä sijojen että itsenäisen deklinaatiotyyppin ominaisuuksia. Janhunen vertaa sitä itämerensuomen translatiiviin ja vain muodon näkökulmasta, mutta aiheen lähempi tarkastelu (Ylikoski 2017) osoittaa, että predestinatiivin käyttötavat ovat kielihistoriallisesta etäisyydestä huolimatta varsin translatiivien kaltaisia – niin itämerensuomen kuin mordvankin.

Vaikka teoria translatiivin tulosijaisesta alkuperästä on syytä hylätä, translatiivia kannattaa silti verrata erääseen *s-*sijaan, jota yllä ei ole toistaiseksi mainittu. Perinteiseen *s-*sijojen syntyä koskevaan teoriaan kuuluu nimittäin vielä yksi marin sija, vaikka yksinkertaistettu kuvio 3 ei sitä eikä translatiiveja sisälläkään: Marissa on suomen illatiivia vastaavan illatiivin (*-ško* variantteineen) lisäksi myös latiiviksi kutsuttu sija, joka ei kuitenkaan ole varsinainen tulosija, vaan monifunktionoinen kieliopillisempi sija, jota suomessa vastaa usein pikemminkin translatiivi. Uusimman tutkimuksen valossa näyttääkin suorastaan kiistattomalta, että myös marin latiivin tunnus *-(e)š* palautuu sekä muodoltaan että merkitykseltään kantaauralin suffiksiin **-ksi*. Useista kielihaaroista esitetyt kymmenet lause-esimerkit osoittavat, että niinkin monenlaiset ilmaukset kuin suomen *luulla ystäväksi, ottaa vaimoksi, tulla kalliiksi* ja *antaa lahjaksi* voi kääntää niin mordvan translatiivilla, marin latiivilla kuin samojedikielten predestinatiivisilla muodoilla. On jopa mahdollista löytää esimerkkejä, joissa taivutusmuotoja voi pitää yhteisen kantakielen suorina perillisenä:

metsäenetsi	<i>Uu biiduún ebut soida.</i>	(Siegl 2013, 386)
suomi	<i>Sinä olisit hyvä vävykseni.</i>	
vuorimari	<i>Təń βiješem lač liät əl’ə.</i>	(käännös Julia Kuprina)

Niin erilaisiksi kuin metsäenetsi, suomi ja vuorimari ovatkin vuosituhansien aikana muotoutuneet, yllä olevien esimerkkien *bii-đu-ni* ja *vävy-kse-ni* palautuvat kantaauralin muotoon **wäŋŋiwiksi-ni*, ja vuorimarin *βiŋ-eš-em* eroaa niistä vain possessiivisuffiksin suhteen (tarkemmin Ylikoski 2017, 411). Paikallissijoina näitä ei voi pitää, eikä tarvitsekaan – latiiveja on ollut tapana postuloida kantakieliin liiaksikin, suhteellisesti paljon enemmän kuin mitä dokumentoiduissa todellisissa kielissä tunnetaan. Uralilaisen kantakielen rekonstruoinnin kannalta on sitä vastoin arvokasta, että riittävän useiden kielten sijoja ja sijamaisia predestinatiiveja vertailemalla voidaan rekonstruoida myös abstraktimpia ”translatiivisia” rakenteita, joiden tehtävänä on ollut etenkin erilaisten tarkoitusten ilmaiseminen esimerkiksi merkityksissä ’hyvä vävyksi’, ’otan sinut vaimokseni’ ja ’annan tämän lahjaksi’. Ei kantaauralin kieliopin ilmaisuvoimaa sinänsä ole pitkiin aikoihin epäilty, mutta konkreettisia rekonstruktioita ei ole esitetty. Nyt voidaan kuitenkin olettaa, että näihin tehtäviin on käytetty nimenomaan suffiksia *-ksi, joskin samojedin predestinatiivikategoria saa epäilemään, tuleeko sitä pitää alkuaankin sijapäätteenä vai muuna, sijaa muistuttaneena kieliopillisena kategoriana.

5 Lopuksi

Yllä on esitelty uusimpia käsityksiä suomen sijojen alkuperästä. Kielemme pienimpiin kuuluvat morfeemit ovat kautta aikojen herättäneet suuria kysymyksiä, joihin voi perehtyä paljon laajemmin nyt referoitujen laajojen tutkimusartikkeleiden ja niiden satojen lähdeviitteiden välityksellä. Vaikka morfeemien muuttuvia muotoja pohditaan niissä perinteiseen tapaan äännehistoriallisistakin näkökulmista, yllättävän uutta on se, että sijojen menneisyyttä valotetaan myös niiden todellisia funktioita tarkastelemalla. Esittelemäni tutkimukset sisältävät yli kaksisataa lause-esimerkkiä, ja tutkimusten taustalla niitä on tuhansia.

Kielten aidon käytön havainnointi on jäänyt menneiden aikojen rekonstruoijilta sivuosaan, mutta juuri se osoittaa, kuinka kantaauralin postpositioliasekkeen **tulin ülnä* perilliset kuten inarinsaamen *tuulä alne*, länsimarin *täl βälne*, udmurtin *tiļ viļin* ja tundranenetsin *tuh nyinya* kaikki merkitsevät samaa, ’tulella, tulen päällä, tulen yllä’. Kielen käyttöä tutkimalla selviää sekin, että vaikka **ül*-kanta on mordvassa ajautunut uuteen merkitykseen, ersän instrumentaalinen *velde* kääntyy sekin lähinnä suomen adessiivilla: *tol velde* ’tulen avulla’ on suomeksi tavallisimmin *tulella*, mikä auttaa ymmärtämään myös *l*-sijojen muiden merkitysten kehittymistä. Samasta funktionaalisen vastaavuuden todistusvoimasta kertoo yllä nähty sanakolmikko *biiduŋ, vävykseni, βiŋešem*; joukon jatkoksi voi mainita mokšan translatiivin *ovks* ’vävyksi’, vaikka siihen eivät omistusliitteet enää liitykään. Myös *s*-sijojen alkuperän uusi selitys pohjautuu entistä vahvemmin tietoihin siitä, miten suomen sisäpaikallissijojen vastineita etäsukukielissä käytetään ja miten sijat ylipäänsä maailman kielissä luonnollisimmin kehittyvät. Moderni kielitypologinen tietämys auttaa nykytutkijoita rekonstruoimaan myös suomen kielen esihistoriaa aivan toisenlaisessa valossa kuin mitä aiemmin oli saatavilla.

Tämäkään katsaus ei kerro viimeistä sanaa suomen sijojen alkuperästä. Tiede edistyy myös tulevaisuudessa, mutta silloinkin on tärkeä muistaa, että myös tutkimushistorian kätkeistä on mahdollisuus löytää suoranaisia aarteita, vaikka kaikki ajatukset eivät olisi suppeimpiin valtavirran mukaisiin oppimateriaaleihin päätyneetkään. Mitään yllä esitetyistä uusista teorioista ei ole keksitty tyhjästä, mutta osa on keksitty useammankin kerran: itämerensuomen *l*- ja *s*-sijojen sekä marin latiiivin alkuperiä koskevat uudet selitykset olivat osin oraalla jo 1800-luvun alkupuolella M. A. Castrénin, Elias Lönnrotin ja F. J. Wiedemannin julkaisuissa, mutta jäivät ajan

myötä unohduksiin.³ Parhaiten kielihistoriankin tutkimus etenee silloin, kun huomiota kiinnitetään kylliksi sekä kielentutkimuksen historiaan että siihen, miten suomi ja muut kielet havaittavassa todellisuudessa aidosti toimivat ja muuttuvat.

JUSSI YLIKOSKI
jussi.ylikoski@oulu.fi
Giellagas-instituutti
PL 1000
90014 Oulun yliopisto

Lähteet

- AIKIO, ANTE – YLIKOSKI, JUSSI 2007: Suomelaš gielaid *l*-kásusiid álgovuoddu sáme- ja eará fuolkegie-laid čuovggas. JUSSI YLIKOSKI ja ANTE AIKIO (toim.): *Sámit, sámit, sátnehámit. Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve 2007*, 11–71. SUS, Helsinki.
- 2016: The origin of the Finnic *l*-cases. *Fenno-Ugrica Suecana Nova Series* 15, 59–158. Saatavissa https://www.su.se/polopoly_fs/1.356087.1510165998!/menu/standard/file/FUS2016-15_06c-JY_AA-Final.pdf
- ALHONIEMI, ALHO 1988: Postpositiorakenteiden synkroniaa ja diakroniaa. *Sananjalka* 30, 27–43.
- BLOKLAND, ROGIER – INABA, NOBUFUMI 2018: The *l*-cases in Courland Livonian. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri* 9 (2), 147–164. <http://dx.doi.org/10.12697/jeful.2018.9.2.07>
- GYÖRKE, JÓZSEF 1943: *Tő, képző, rag (szó- vagy jelrészten)*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- HÄKKINEN, KAISA 1983: *Suomen kielen vanhimmasta sanastosta ja sen tutkimisesta. Suomalais-ugrilaisien kielten etymologisen tutkimuksen perusteita ja metodiikkaa*. Turun yliopisto, Turku.
- 2002: *Suomen kielen historia 1. Suomen kielen äänne- ja muotorakenteen historiallista taustaa*. Turun yliopisto, Turku.
- JANHUNEN, JUHA 1982: On the structure of Proto-Uralic. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 44, 23–42.
- 1989: Samojedin predestinatiivisen deklinaation alkuperästä. *Suomalais-Ugriilaisen Seuran Aikakauskirja* 82, 298–301.
- KULIKOV, LEONID 2009: Evolution of case systems. ANDREJ MALCHUKOV ja ANDREW SPENCER (toim.): *The Oxford handbook of case*, 439–457. OUP, Oxford. <https://doi.org/10.1093/oxford-hb/9780199206476.013.0029>
- LEHTINEN, TAPANI 2007: *Kielen vuosituhannet: suomen kielen kehitys kantauralista varhaisuuteen*. SKS, Helsinki.
- MIKOLA, TIBOR 2004: *Studien zur Geschichte der samojedischen Sprachen*. SZTE Finnugor Tanszék, Szeged.
- SETÄLÄ, E. N. 1890: *Yhteissuomalaisten klusiilien historia. Luku yhteissuomalaisesta äännehistoriasta*. SKS, Helsinki.

3 Paljon parjatun Setälän puolustukseksi on korostettava, että virstanpylväs *Yhteissuomalainen äännehistoria* (Setälä 1890) oli omana aikanaan esimerkillisen varovainen ja ennennäkemättömän korkeatasoinen esitys suomen kielen kehityksestä. Esimerkiksi paikallissijojen alkuperää käsittelevät pohdinnat vilisevät pehmentimiä *kenties*, *varmaan* ja *varmaankin*, joiden turvin Setälä lukemattomat ”ajatuksensa”, ”mielipiteensä” ja ”oletuksensa” esitti. Hän toki ymmärsi jo omana aikanaan, että sijapäätteitä kehittyi myös postpositioista (esim. viron komitatiivi); 1900-luvun kritiikittömyys Setälän spekulatiivisimpia ajatuksia kohtaan johtuu myöhemmästä tieteenhistoriasta (ks. Ylikoski 2016, 25 ja etenkin Setälä 1890).

- SIEGL, FLORIAN 2013: *Materials on Forest Enets, an indigenous language of Northern Siberia*. SUS, Helsinki.
- YLIKOSKI, JUSSI 2016: The origins of the western Uralic *s*-cases revisited: historiographical, functional-typological and Samoyedic perspectives. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 63, 6–78. Saatavissa <https://journal.fi/fuf/article/view/86120>
- 2017: On the tracks of the Proto-Uralic suffix **-ksi* – a new but old perspective on the origin of the Mari lative. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 96, 369–419. Saatavissa <https://journal.fi/susa/article/view/70232>

Kolmen kotimaan mies – professori Ilmar Talven syntymästä 100 vuotta

1 Johdanto

Olen taas matkalla, mietin siellä seisoessani. Mihin taas olen menossa ja mikä minua odottaa? – – Minne siis jälleen olin matkalla ja mikä minua mahtaa odottaa, kysyin itseltäni siellä meritulessa seistessäni, eikä vastausta tullut, sillä kukaan ei sitä pystynyt antamaan. Ajattelin, että täytyy vain yrittää ja luottaa siihen, että kaikki menee hyvin, sillä jos ei uskalla yrittää, ei pääse minnekään, ja sen jälkeen on myös turha valittaa jälkeensä. (Talve 2004, 290–291.)

Kuluvan vuoden tammikuussa tuli kuluneeksi sata vuotta Turun yliopiston ensimmäisen kansatieteen professorin Ilmar Talven syntymästä. Hänen uransa niin kansatieteilijänä kuin emigranttikirjailijana on ollut merkittävä, mutta hänen panostaan kansatieteeseen ei juuri ole käsitelty. Hänen syntymänsä satavuotisjuhlavuosi tarjoaa siihen oivan mahdollisuuden. Professori Talven elämänuraa on käsitelty tänä vuonna niin hänen synnyinmaassaan Virossa kuin Suomessa, jossa hänen mittava elämäntyönsä on ollut teemana kansainvälisessä seminaarissa syyskuussa. (Ks. <http://ilmartalve100.utu.fi/>) Tätä seminaaria varten on myös tehty haastatteluja, joissa pääsevät ääneen Talven alaiset ja hänen oppilaansa. (TYKL/AUD/1286–1292.)

Virolaissyntyisellä Talvella oli kolme kotimaata, kuten hänen lyhennetty suomenkielinen muistelmateoksensakin on nimetty. Ensimmäinen kotimaa oli Viro, josta hän joutui draamatisissa olosuhteissa pakenemaan. Vaiheikkaan ja pitkäksi venyneen matkan jälkeen toiseksi kotimaaksi tuli Ruotsi. Siellä pakolaisena, ”kutsumattomana vieraana”, hän suoritti jatko-opinnot ja aloitti sekä tieteellisen että kaunokirjallisen uransa. Kolmas kotimaa oli Suomi, jossa hän teki pääasiallisen elämäntyönsä tiedemiehenä ja myös emigranttikirjailijana.

Ilmar Talven sukujuuret ovat Virumaan länsirajalla, mutta hän syntyi Inkerinmaalla Mgasassa, jonne hänen vanhempansa olivat työn perässä tulleet. Inkerinmaalta he palasivat Viroon

1920. Asuinpaikaksi tuli ensin Otepää ja vasta myöhemmin Tapa, joka sittemmin Ilmar Talven koulukaupunkina oli merkityksellinen hänen elämässään. Jo kouluaikoina Tapassa heräsi Talven kiinnostus kansanperinteeseen, ja 1938 hän aloitti kansatieteen, kansanrunouden, viron kielen sekä viron ja yleisen kirjallisuuden opinnot Tarton yliopistossa (Talve 2004a, 90). Filosofian maisteriksi Talve ehti valmistua Tartossa 1942. Ilmar Talve oli avioliitossa viipurilaissyntyisen Liisa Kervisen (1922–1966) kanssa. Heille syntyi kolme lasta (Juhan-Kristjan, Anna ja Lauri).

Kun lukee Talvesta kirjoitettuja tai hänen antamia tietoja, niin syntymäpaikan kohdalla on vaihtuvuutta, sillä muun muassa Turun yliopiston virkaanastujaisesityksen kutsussa 1963 syntymäpaikaksi on laitettu Tartto. Timo J. Virtanen (2019) huomauttaakin, että tämä syntymäpaikan ”vaihtuminen” on tavallaan totta juuri akateemisen Talven syntymisen kannalta. Tartto oli hänelle tärkeä opiskelukaupunki, jonne hän palasi usein vanhoilla päivillään, kun se jälleen oli mahdollista.

Jo vuonna 1943 Talve pakeni Virossa vallan ottanutta Saksan armeijaa Suomeen ja liittyi vapaaehtoispataljoonaan. Tästä ajasta Talve kirjoitti myöhemmin teoksen *Juhanssonin matkat* (1961). Myöhemmin, vuonna 1944 hän palasi Viroon tarkoituksenaan paeta Ruotsiin. Silloin hän näki viimeisen kerran vanhempansa, joihin hän paljon myöhemmin sai kirjeyhteyden, mutta ei voinut enää koskaan tavata heitä. Ruotsiin hän pääsikin – läpi dramaattisten merimatkojen, joista ensimmäisen matkan katkaisi myrsky ja toisen venäläinen torpedo, sitten Saksan Gorenhafenin internointileirin ja Flensburgin kautta pakenemalla ensin Tanskaan. Koko pakomatassa ja Talven myöhemmissä elämänvaiheissa tulee esille se, miten hetkeen pitää tarttua ja hyödyntää ajankohta: *Carpe diem!* Tätä hän korosti myös muistelmissaan ja pohti sitä, miten hänellä oli nopeita päätöksiä tehdessään paljon onnea matkassa (esim. Talve 2004a, 243, 415.)

Jo Tukholmassa Talve oli mukana ulkovirolaisten kulttuuripoliittisessa toiminnassa, ja hänestä tuli merkittävä emigranttikirjailija. Tätä kirjailijanuraa hän jatkoi myöhemmin Suomessa. Talven merkitystä kaunokirjailijana on käsitelty Viron kirjallisuushistorian yleisesityksessä 2000-luvulla. (Grönholm 2004, 445.) Ruotsissa vietetystä ajasta tuli ratkaiseva myös Ilmar Talven myöhemmälle tieteelliselle uralle, sillä päästyään Tukholmaan hän saattoi jatkaa Tartossa aloittamiaan kansatieteen opintoja professori Sigurd Erixonin alaisuudessa Institutet för folklivsforskningissa heti vuonna 1945. Opintojen lisäksi Talve työskenteli Erixonin johdolla sekä Folkelivsforskningenin laitoksessa että Nordiska Museetissa. Museon ruotsalaiset työntekijät kutsuivatkin Erixonin laitosta Baltian instituutiksi sen baltialaisten työntekijöiden määrän vuoksi. (Talve 2004a, 228–229.)

Professori Erixonin vaikutus Talveen oli suuri ja hänen kauttaan Talve myös omaksui siihen aikaan modernit näkemykset kansatieteestä, jotka hän myöhemmin toi mukanaan Turun yliopistoon. Muistelmissaan Talve (2004a, 270) kirjoittaa usein olevansa kiitollinen Erixonille. Talve väitteli Tukholmassa saunoista ja kuivaushuoneista Pohjois-Euroopassa (*Bastu och torkhus i Nordeuropa*, 1960). Teos perustui laajaan kansainväliseen vertailuaineistoon, johon hän tutustui useissa arkistoissa ja museoissa Pohjoismaissa. Talve oli jo lisensiaatintyönsä jälkeen maininnut Erixonille halustaan kirjoittaa väitöskirja saunoista ja muista kuivatushuoneista, mutta Erixonilla oli ollut omia suunnitelmia niiden tutkimiseksi. Myöhemmin Erixon oli sitten sanonut Talvelle, että sauna on nyt vapaa [aihe]. (Mt. 264.) Aihe oli kuitenkin niin laaja, että Talve jätti väitöskirjaversiosta pois riihirakennukset.

2 *Kolmas kotimaa*

Kansatieteen oppiaine perustettiin Turun yliopistoon vuonna 1958, mutta professuuri vasta 1960. Kansatieteen opintoja oli voinut suorittaa aiemminkin, ja dosenttiopetusta antoivat muiden muassa Toivo Vuorela ja Niilo Valonen. (Hieta 2019.) Ilmar Talve toimi ensimmäisenä professorina viran perustamisesta vuoteen 1986 asti. Sitä ennen hän toimi tovin osa-aikaisena assistenttina ja viron kielen opettajana. Ennen uraansa Turussa Talve työskenteli Seurasaari-säätiön ja Kansallismuseon kylätutkimuksissa etupäässä eteläisessä Suomessa. Turussa Ilmar Talven edessä oli – hänen muistelmiensa mukaan – kolmas kotimaa, Suomi. Siellä hän teki mittavan elämäntyönsä tiedemiehenä ja jätti perinnöksi miltei tyhjästä luodun oppiaineen, joka erosi muista kansatieteen oppiaineista Suomessa, sekä mittavan arkiston kysely- ja valokuva-aineistoinen. (Anttila 1988, 12.)

1950- ja 1960-lukujen vaihteessa Suomessa oli kaksi kansatieteen oppituliota, Helsingin yliopistossa oppiaineen nimenä oli suomalais-ugrilainen kansatiede ja Åbo Akademiassa kansatieteen painotus oli kulttuurihistoriallinen pohjoismaisen kansanelämän tutkimus. Ruotsin vuodelta Talve toi Turkuun uusia ajatuksia kansatieteestä, niinpä turkulainen kansatiede erosi heti alusta lähtien teemallisesti muista kansatiedettä opettavista laitoksista. Tuolloin 1950–1960-lukujen taitteessa Suomessa kansatieteen huomio oli vielä pitkälti kadonneessa talonpoikaiskulttuurissa. Suomalais-ugrilaisuuden tärkeys näkyi Helsingin oppiaineen nimessä ja vaikutti muun muassa professorin valintaan. Käynnissä oli prosessi kohti modernia Suomea, joten aloittaessaan kansatieteen kehittämisen Talve näki tutkimuksen painopistealueina uudet, aiemmas-ta poikkeavat kohteet. Tutkimuksen kohteeksi valittujen aihepiirien tarkoituksena oli Suomessa siihen asti vähän tutkittujen kansankulttuurin osa-alueiden kartoittaminen. Kansatiede laajeni käsittämään niin teollisuustyöväen ja ammattiryhmien tutkimisen kuin juuri teollistumiskaudella vaikuttaneen maaseudun murroksen sekä kaupunkikansatieteen. (Talve 1963, 21 js.) Nämä kaikki teemat, mutta erityisesti kaupunkikansatiede ja maaseudun muutoksen tutkiminen ovat tärkeässä osassa turkulaisessa kansatieteessä nykyäänkin, joskin hieman erinimisinä ja erilaisista näkökulmista. Vaikka turkulainen kansatiede Talven aikana lähti eri suuntaan kuin muut kansatieteen oppiaineet, mistään paradigman muutoksesta ei Talven aikanaan ole ollut kyse professori J. U. E. Lehtosen mukaan (Lehtonen 1995, 180).

3 *Kansatiede on positivistinen tiede*

Talven Ruotsista tuomat ajatukset kansatieteestä ja sen roolista olivat ajankohtaan nähden poikkeavia ja tuoreita. Ne sopivat hyvin siihen malliin, jota sosiologian professori Esko Aaltonen oli hahmotellut Turun yliopiston kansatieteelle: sen tuli erota perinteellisistä ja historiallista kansantutkimusta jo opettavista kansatieteestä ja folkloristiikasta. Aaltonen mukaan ”on luonnollista, että sen suomalaisen etnologian, jolle Turun yliopistossa halutaan antaa sija sosiologian ohkeen tai suorastaan sen piiriin liittyvänä, on seurattava Ruotsin kansanelämäntutkimuksen rohkeata suuntautumista. Nykyetnologia joutuu sosiologian kanssa samoille tutkimusaloille. (– –) Keskeisellä sijalla tässä on tutkimus, joka pyrkii selvittämään perinteellisten tapojen ja muiden elämänmuotojen häviämistä sen muutoksen tieltä, minkä yhteiskunnan teollistuminen aiheuttaa.” (Aaltonen 1952, 13.)

Turussa kansatiede aloittikin toimintansa ja opetuksen sosiologian yhteydessä. Tämänkin vuoksi oli luonnollista, että kansatiede nähtiin yhteiskunnallisesti. Virkaanastujaisitelmässään

”Suomalainen kansatiede tänään ja huomenna” Talve loi suuntaviivoja tulevalle uralleen kansatieteilijänä Suomessa tarkastelemalla tutkimuksen lähtökohtia, menetelmiä, tavoitteita ja tehtäviä. Kansankulttuurin ja kansan uudelleenmäärittelyssä tuli ottaa huomioon yhteiskunnallinen kehitys ja teollistuminen 1800-luvun lopusta lähtien. Muutokset eivät suinkaan hajottaneet ja taannuttaneet kansankulttuuria, kuten muualla oli nähty, vaan ne muuttivat sitä, ja työväen ja kaupunkien väestö lisääntyi. Jo virkaanastujaisitelmässään Talve mainitsi nimen *etnologia*, jota hänen mukaansa piti tarpeen vaatiessa voida käyttää. Myöhemmin hän käsitteli nimityksiä kirjoittaen, ettei suomalaisessa ja vertailevassa kansatieteessä ole kyse yleisemmin vain etnologiasta tai vielä vähemmän antropologiasta. (Talve 1963, 10; Talve 1984, 59; Talve 2004a, 332; Mäki 2019.)

On mielenkiintoista, miten Sigurd Erixonin käsitykset siihen aikaan modernista kansatieteestä tulivat Turkuun oikeastaan kahta kautta, sosiologian professori Esko Aaltosen luonnostelemina ja myöhemmin Ilmar Talven kautta. Aaltosen ajasta kansatieteen alkuvuosina kirjoittaneen Hanneleena Hiedan (2019) mukaan:

Aaltonen teki havainnon, että siellä [Ruotsissa] folklivsforskning, jonka päälinnainen auktoriteetti oli Sigurd Erixon, oli jo lähentynyt sosiologiaa tutkimalla siinä mielessä nykyaikaa, että pitäydytään ajassa, jonka voimme muistaa. Tutkimusobjektina siellä oli ihminen itse ja samalla se yhteiskunta, jossa ihminen elää. Yhtäältä pohjoismainen etnologia siis lähestyi sosiologiaa ja toisaalta pohjoismaiset sosiologit olivat lähentyneet folklivsforskningia.

Suomeen ja varsinkin Turun yliopistoon sovellettuna Aaltonen hahmotteli seuraavaa. Hänen mukaansa Turun yliopistossa Uno Harvan jalanjäljissä tulisi sosiologiaan edelleen sopia sekä etnologiaa että uskontotiedettä – toisin kuin Helsingin yliopistossa, jossa kansatiede ja folkloristiikka olivat erillisissä oppituuksissa ja jotka ylläpitivät perinteellistä ja historiallista kansantutkimusta. Aaltosen mukaan Turun yliopiston etnologian tuli kuitenkin olla jotain aivan muuta kuin Helsingin kansatiede. (Aaltonen 1952, 13; Hieta 2019.) Talven johtama oppiaine noudatti pitkälti näitä Aaltosen ajatuksia. Talve olikin tutustunut Aaltoseen jo aiemmin takajaatuksestaan saada työpaikka Suomesta, sillä Ruotsissa työllistyminen näytti hänen mukaansa vaikealta. (Talve 2004a, 287.)

Jo 1958 Ilmar Talve kirjoittaa kansatieteen varhaisesta murroksesta, joka sittemmin tuli hänen johdolla Turussa kansatieteen ohjenuoraksi. Tätä kansatieteen kohteen, kansan, muu-
tosta hän piti tavoitteena viitaten siihen, miten kansa on keskieurooppalaisessa tutkimuksessa käsitetty laajasti jo kauan. Miksi kansatiede Suomessa siis tutkisi vain agraaria maalaisväestöä, kun sen ulkopuolella jäisivät suuret yhteiskuntaryhmät? (Talve 1958, 434.) Talve kirjoittaa kansatieteen varhaisesta murroksesta seuraavasti:

Ajatus, että kansatieteen olisi tutkittava kansaa kokonaisuutena, sen kaikkia ryhmiä ja eri työaloja, ei ole Keski-Euroopan kansatieteelle ollut alunperinkään vieras. Niissä maissahan teollistuminen kehittyi jo varhain pitkälle, joten tutkimuksen rajoittaminen pelkästään maalaisväestöön olisi merkinnyt laajojen yhteiskuntaryhmien poisjäämistä uuden tieteen piiristä. (Talve 1958, 434; Virtanen 2019.)

4 Yhdestä totuudesta moniäänisyyteen: kansa hajosi moniksi ryhmiksi

Professori Talven aikana kansatiede oli positivistinen, historiallinen ja myös kansallinen tiede. Kansatieteen kolme dimensiot, aika, paikka ja sosiaalinen sidonnaisuus, tulivat esille niin hänen opetuksessaan kuin tutkimuksessaankin. Historiallinen perspektiivi oli tärkeässä osassa, eikä opinnäytetöitä tehty vielä nykyajan tutkimuksen näkökulmasta. Vaikka Talvella oli omat vahvat käsityksensä, jotka näkyivät hänen opetuksessaan ja tuotannossaan, häntä voisi siitä huolimatta luonnehtia opettajana myös muita näkökulmia ymmärtäväksi tiedemieheksi, joskin alan lehtien sivuille on tallentunut myös hänen debattiaan kollegojen kanssa fiktion merkityksestä ja käytöstä tieteellisessä tutkimuksessa (ks. esim. Apo 1984a ja Apo 1984b vs. Talve 1984; Talve 1985). Hanna Snellman (2006, 140) huomauttaa luennoillakin usein kuullusta asiasta, miten Talve kritisoi sitä, että Pähkinäsaaren rauhan raja sai liian suuren merkityksen aiemmissa tutkimuksissa.

Me, jotka istuimme Talven johtamassa laudatur-seminaarissa 1980-luvulla, muistamme, miten hän oli lukenut juuri ilmestyneen *Kulturanalyys*-kirjan ja kritisoi sitä lisäten vielä, että tätä kirjaa ei pidä näyttää nuoremmille opiskelijoille eli perus- ja aineopintoja tekeville, koska voivat vielä uskoa sitä. Näissä Talven johtamissa seminaareissa olivat mukana niin pro gradun kuin väitöskirjojen tekijät. Hän esitteli niissä myös uutta kansainvälistä kirjallisuutta. Seminaareihin saattoi osallistua, vaikka oma pro gradun aihe ei ollut vielä selvillä. Talve luki paljon ja jakoi myös lukemaansa opiskelijoille muun muassa kirjaesimerkkien muodossa. Olen kollegojen kanssa jälkikäteen pohtinut, oliko tämän kritiikin tavoitteena sittenkin saada meidät opiskelijat lukemaan kyseinen kirja, joka kansatieteessä on myöhemmin merkinnyt paljon. Monissa pro graduissa on tämän jälkeen käytetty kulttuurianalyysiä.

Ollessaan professorina Turun yliopistossa Talve vei suomalaista kansatiedettä uusille urille. Hän halusi uudistaa oppiaineen kannalta keskeiset käsitteet *kansa* ja *kansankulttuuri* siinä onnistuen. Kansatieteen ala laajeni aiemmasta talonpoikaisen kansankulttuurin tutkimuksesta kaikkiin suomalaisen kansan kerroksiin ja aikatasossa tutkimuskohteeksi tuli menneisyyden lisäksi myös nykyaika. (Talve 1963, 21, 25, 34–37.) Alkuvaiheissa opiskelijoilla ei ollut aineistoa, jota olisi voinut käyttää erilaisiin seminaaritöihin ja tutkimuksiin, joten arkiston kokoaminen oli monessakin mielessä tarpeen. Talve aloitti laajamittaisen kysely- ja keruutoiminnan edellä mainituista teemoista. Kyselyvastaukset, keruut ja haastattelut sekä eri tasoiset opinnäytteet lisättyinä laajalla valokuva-aineistolla on arkistoitu nykyiseen historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksen arkistoon, jonka alku on nähtävissä juuri Talven keräämisissä aineistoissa. (Leimu 2005, 77–79; Hieta 216, 60.) Arkistoon tallennetaan tänä päivänäkin kaikki proseminari- ja pro gradu -tutkielmat sekä niitä varten kerätyt aineistot. Esimerkiksi arkiston vanhoja kansatieteellisiä kyselyaineistoja käytetään ahkerasti, sillä ne – samoin kuin muu kenttätö-aineisto – voivat tänään antaa vastauksia erilaisiin kysymyksenasetteluihin kuin keruuvuonna. Talve toi myös omat Ruotsissa keräämänsä kenttätömatkojen muistiinpanot ja valokuvat Turkuun. Esimerkiksi hänen metsäsuomalaisen parista keräämänsä aineistoa on viimeksi hyödyntänyt dosentti Eero Sappinen (2019) Värmlannin metsäsuomalaisia käsittelevässä teoksessaan.

Ilmar Talven tieteellinen tuotanto on poikkeuksellisen laaja ja monipuolinen. Tutkijana häntä on luonnehdittu empiirikoksi, jonka teksti pohjautui yksityiskohtaiseen tiedonhallintaan. (Anttila 1988, 16.) Se tulee selvästi esille hänen teoksissaan. Talven tieteellisenä pääteoksena voi

pitää *Suomen kansankulttuuria*, joka ilmestyi ensimmäisen kerran jo vuonna 1979. Myöhemmin siitä on otettu uusintapainoksia, ja se on julkaistu myös englanniksi (1997) ja unkariksi (2000). (Leimu 2007, 142.) Kirja kertoo nimensä mukaisesti suomalaisesta kansankulttuurista, josta vanhojen suomalaisten vähemmistöjen osuus on rajattu ulkopuolelle. Esimerkiksi Lappi ja saamelaiset sivuutettiin miltei kokonaan tästä teoksesta johtuen osaksi arkistoihin ja museoihin tallennetusta aineistosta, joka keskittyi suomalaisia koskevaan tietoon. (Ruotsala 2002; Snellman 2006, 144–145; Ruotsala 2009, 174 js.) Oppiaineen nimi, suomalainen ja vertaileva kansatiede, kertoi jo, keitä kuului kansatieteen kansaan. Kun ajattelee perinteistä jakoa aineelliseen ja aineettomaan kulttuuriin, niin vaikka Talven kirja keskittyi perinteisesti kansatieteelle leimallisiin ilmiöihin, siinä on myös mukana kansanusko, kansanrunous, kansanmusiikki ja -tanssi sekä pelit ja leikit. Talve esitteli laajan kuvan suomalaisesta yhteiskunnasta, jossa olivat mukana niin kaupungit kuin teollisuusyhdyskunnat. Kansankulttuurin yleiskuvasta ja sen myötä kansankulttuurin alueellisesta jakautumisesta tuli esille se, miten kansankulttuuri on jatkuvasti muuttunut yhteiskunnassa tapahtuneiden muutosprosessien mukana. Nämä Talve sitoi sekä ajallisiin että alueellisiin muutoksiin. (Ks. Talve 1979, 278 js.)

Talven pitämien luentojen aiheet olivat laajoja niin teemallisesti kuin maantieteellisesti. Mieleen painuneeksi luentosarjaksi monet mainitsivat juuri Euroopan kansankulttuurin (TYKL/AUD/1289, 1290, 1291). Tästä aiheesta on myös hänen jäähyväisluentonsa ”Eurooppa ja Suomen kansankulttuuri”. Valintaan oli useita syitä. Jäähyväisluennossaan Talve syvensi viimeksi pitämäänsä luentosarjaa. Lisäksi vaikka oppiaineen nimenä oli ollut suomalainen ja vertaileva kansatiede, oli sen sisältönä ollut uuden määrittelyn mukaan Suomen ja muun Euroopan kansankulttuuri. Opetuksessa Talve oli omien sanojensa mukaan ”määrätietoisesti pyrkinyt kytkemään Suomen kansankulttuurin ilmiöt niiden eurooppalaiseen taustaan”. Ilman tätä eurooppalaista taustaa niitä ei Talven aikana esitettykään. (Talve 1986, 3–4.)

Talven alaiset ovat luonnehtineet häntä äärimmäisen järjestelmälliseksi ja ahkeraksi tiedemieheksi. Hänen erinomaista muistiaan, laaja-alaisuuttaan ja ulkomaisia verkostojaan sain itsekin hyödyntää 2000-luvun taitteessa, jolloin olin töissä oppiaineessa. Niille, jotka tutustuivat häneen paremmin, saivat tutustua Talveen seuramiehenä ja hänen sarkastiseen huumorintajuunsa. (TYKL/AUD/1286–1292; Leimu 1999, 143.)

Monet Talven aikana aloitetuista väitöskirjoista ovat valmistuneet myöhemmin, useimmat vasta 2000-luvulla, sillä hänen aikanaan hänen oppilaistaan väitteli vain Pekka Leimu. Myöhemmin valmistuneet väitöskirjat jatkoivat kirjoittajan aiemmin aloittamia tutkimuksia (Nurmi 1989), toiset taas valmistuivat työelämän kiireiden jäätyä taakse (Sappinen 2000; Aukia 2010; Puhakka 2011). Talven oppilaiden ja myöhempien kollegojen haastattelujen mukaan heidän työtaakkansa oli monesti niin suuri, että aikaa omalle väitöskirjatutkimukselle ei jäänyt. (TYKL/AUD/1287, 1288, 1289, 1290, 1291.)

5 *Kansankulttuurista ihmisten arkeen*

Kun aiemmin tutkimuksen sanottiin koskevan kansankulttuuria, niin tänä päivänä se on arkielämän tutkimusta. Tosin arki on ollut kansatieteellisen tutkimuksen keskiössä koko ajan, sillä tutkimuskohteena on ollut ihmisten jokapäiväinen elämä. Professori Talvea seuranneet professorit Matti Räsänen ja Pekka Leimu ovat osaksi jatkaneet Ilmar Talven aloittamia teemoja, sillä Räsänen oli yksi kansatieteellisen kaupunkitutkimuksen uranuurtajia jo ennen

kuin hän tuli Turkuun professoriksi Talven jälkeen. (Esim. Räsänen 1987, 72; Räsänen–Lehtonen 1977.)

Tärkeä osa turkulaista kansatiedettä on ollut tehdastyöntekijöiden arjen tutkiminen. Talven oppilas Pekka Leimu (1983) jatkoi Ilmar Talven aloittamaa työväentutkimusta, ja aiheena hänellä oli Forssan tekstiilitehdas. Talven perintö jatkuu myös aivan viimevuotisissa väitöskirjoissa. Mielenkiintoista on, miten tietyt tutkimusaiheet ja aineistot antautuvat uusille kysymyksenasetteluille, sillä Maria Vanha-Similä (2017) tutki Forssan tekstiilitehtaalaisia, mutta nyt perheen näkökulmasta. Yhtenä aineistona hänellä oli jo Talven aikana tehty kysely tehtaalaisista ja Pekka Leimun tutkimukset.

Ennen väitöskirjaansa Talve (2004a, 136) kirjoitti olevansa kiinnostunut yhteiskunnallisesta kansankulttuurista. Yksi tärkeä Talven aihepiireistä oli maaseudun murros, jota käsitellään edelleen useissa tekeillä olevissa väitöstutkimuksissa. Muun muassa Jussi Lehtosen (2016) väitöskirja *Skenaarioita maaseudun palveluista* edustaa tätä. Tätä tutkimusta voi tänään kutsua yhteiskunnalliseksi etnologiaksi tai kansatieteeksi. (Fingerroos ym. 2018.)

Turun kansatieteessä esinetutkimus ei, kiinnostavaa kyllä, ole saanut suurta jalansijaa. Toki oppiaineesta valmistuneet ovat työllistyneet – erityisesti aiemmin – kulttuurihistoriallisiin museoihin. Museologian tultua oppiaineeksi kansatieteen museokurssia ei enää tarvittu ja myös esinekurssit ovat jääneet opetuksessa vähemmälle.

Talven oppilaat ovat arvelleet, että Talve halusi Ruotsista Suomeen, jossa hän ei kokenut olevansa ulkomailla. Jo Tartossa opiskeluaikoina hän oli vierailut joissakin eteläsuomalaisissa kaupungeissa, kuten Viipurissa ja Helsingissä. Turku muistutti häntä jonkin verran ensimmäisestä opiskelukaupungista Tartosta. (Talve 2004a, 294; TYKL/AUD/1291.) 1970-luvun lopulla eräässä Ruotsin suomenkielisen radion haastattelussa Talve pohti oman taustansa ja kolmen kotimaan merkitystä. Vaikka hän kertoi asuneensa silloin Suomessa jo yli 25 vuotta ja tuntevan sa solidaarisuutta Suomea ja suomalaisia kohtaan, hän sanoi painokkaasti olevansa virolainen: ”Olen eestiläinen syntyperältäni, en minä siitä pääse.” (Juha Tainion tekemä ohjelma.)

6 *Vihdoin Viroon*

1990-luvun alussa Euroopan kartalla ja erityisesti silloisessa Neuvostoliitossa ja Baltian maissa tapahtui suuria muutoksia. Tällöin Turun yliopiston kansatieteessä elettiin mielenkiintoisia hetkiä, sillä emeritusprofessori Talve seurasi synnyinmaansa tapahtumia reaaliajassa. Kuunneltuaan Viron uutisia edellisen yön ja aamun Talve kertasi tapahtumat oppiaineen iltapäiväkahvilla. Näitä virolaisen emigrantin näkökulmasta olevia katsauksia riitti aina Viron uudelleen itsenäistymiseen asti, jonka jälkeen myös professori Talve pääsi vierailemaan synnyinmaassaan, jonka hän oli jättänyt edellisen kerran vuonna 1944. Talve toki oli luvannut matkustaa Viroon, mutta vasta demokraattiseen, itsenäistyneeseen maahan. Tämän hän oli viimeksi toistanut emigranttikirjailijoiden kokouksessa, josta otettu haastattelupätkä näytettiin Viron televisiossa. (Talve 2004a, 426, 437.)

Talve matkusti uudelleen itsenäistyneeseen Viroon syksyllä 1991. Tästä matkasta teki televisiodokumentin kansatieteestä valmistunut toimittaja Jari Hakkarainen. Dokumentti on nähtävissä Ylen Elävä arkisto -palvelussa (<https://areena.yle.fi/1-4348051>). Tämän matkan jälkeen professori Talve teki useita matkoja Viroon.

Päästyään eläkkeelle 1986 Talve jatkoi sekä tieteellistä että kaunokirjallista uraansa. Tieteellisistä teoksista voi mainita esimerkiksi Suomenlahden luovutettuja saaria käsittelevän teoksen, jota varten myös opiskelijat tekivät seminaaritöitä näistä saarista. Talven kirjoittama kolmiosainen omaelämäkerta julkaistiin viroksi 1990-luvun lopussa: *Kevad Eestis* (1997), *Kutsumatu küüline* (1998) ja *Kolmas kodumaa* (1999). Suomeksi se julkaistiin lyhennettynä *Kolme kotimaata* vuonna 2004. Talve julkaisi myös 800-sivuisen yleisesityksen Viron kulttuurihistoriasta vuonna 2004 (*Eesti Kulttuurilugu*). Ilmar Talve kuoli 21. huhtikuuta 2007, ja hänet on haudattu Turkuun.

Professori Talve oli Suomen kansatieteilijöiden yhdistys Ethnos ry:n perustajajäseniä. Hän toimi aktiivisesti myös Suomen Kielen Seurassa. Esimerkiksi *Sananjalan* 30. numero omistettiin professori Talvelle hänen täyttäessään 70 vuotta. Professorina ollessaan Talve suhtautui erittäin myönteisesti kansatieteen opiskelijoiden ainejärjestöön NEFA:an.

HELENA RUOTSALA

helruo@utu.fi

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos, kansatiede

20014 Turun yliopisto

Lähteet

Painamattomat lähteet

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksen arkisto, TYKL/AUD/1286-1292. Ilmar Talven kollegojen, oppilaiden ja aikalaisten haastatteluja vuosina 2018-2019, tehnyt Eija Schwartz.

Painetut lähteet

- ANTTILA, VEIKKO 1988: Humanistin muotokuva: Ilmar Talve seitsenkymppinen. *Sananjalka* 30, 11–16.
- APO, SATU 1984a: ”Kansankulttuurimme kaksi kuvaa”. *Kotiseutu* 75 (1), 6–10.
- 1984b: ”Ei unohdeta Ilmar Talvea”. *Kotiseutu* 75 (3), 13.
- AUKIA, MARKKU 2010: *Lapset olkoot ihmisiksi. Suomen talonpoikaiskotien hiljainen kasvatus*. Turun yliopisto.
- FINGERROOS, OUTI – LUNDGREN, MAIJA – LILLBROÄNDA-ANNALA, SANNA – KOSKIHAARA, NIINA. (toim.) 2018: *Yhteiskuntaetnologia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- GRÖNHOLM, JOUKO 2005: Ilmar Talven vaelluksia sanataiteessa ja kansatieteessä. Jälkisanat teokseen Ilmar Talve: *Kolme kotimaata*, 444–449. Aurora, Turku.
- HIETA, HANNELEENA 2017: Kyselyt arkistohoidollisesta näkökulmasta. Hyvin suunniteltu on puoliksi tehty. PIRJO KORKIAKANGAS, PIA OLSSON, HELENA RUOTSALA ja ANNA-MARIA ÅSTRÖM (toim.): *Kirjoittamalla kerrotut. Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteinä*, 59–79. Ethnos ry, Helsinki.
- 2019: Kansatieteen opetus Turun yliopistossa ennen kansatieteen laitosta. Saatavissa http://ilmarタルve100.utu.fi/?page_id=1604 [viitattu 1.7.2019].
- Kutsu kuulemaan sitä julkista esitelmää, jonka Turun yliopiston suomalaisen ja vertailevan kansatieteen professori, filosofian tohtori, Ilmar Talve pitää virkaanastujaisissaan helmikuun 6. päivänä 1963 klo 19. 1963. Turun yliopisto.
- LEHTONEN, JUHANI U. E. 1995: Abschied von der Ethnographie? *Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum* 10.–15.8.1995, Pars I, 177–181. FU8, Jyväskylä.

- LEHTONEN, JUSSI 2016: *Skenaarioita maaseudun palveluista. Kaupat, kirjastot, pankit ja postit historiasta tulevaisuuksiin*. Turun yliopisto.
- The Legacies of Professor Ilmar Talve – Kansainvälinen seminaari 100 vuotta Ilmar Talven syntymästä. Saatavissa <http://ilmartalve100.utu.fi/> [viitattu 6.8.2019].
- LEIMU, PEKKA 1983: *Forssa – Elämää tehtaan pillin mukaan – Tutkimus Forssan puuvillatehtaan työnteekijöistä 1840-luvulta 1980-luvulle*. Museovirasto, Helsinki.
- 1999: Ilmar Talve (1919–2007). *Sananjalka* 49/2007, 141–143. Saatavissa [https://doi.org/10.1016/S0033-8338\(07\)73742-6](https://doi.org/10.1016/S0033-8338(07)73742-6)
- 2005: Kyselyt. PIRJO KORRIKANGAS, PIA OLSSON ja HELENA RUOTSALA (toim.): *Polkuja etnologian menetelmiin*. Ethnos-toimite 1, 77–88. Ethnos ry, Helsinki.
- MÄKI, MAIJA 2019: Hallintoa ja humanismia – Ilmar Talve yliopistolaisena. Saatavissa http://ilmartalve100.utu.fi/?page_id=1631 [viitattu 1.7.2019].
- NURMI, VIRPI 1989: *Lasinvalmistajat ja lasinvalmistus Suomessa 1900-luvun alkupuolella*. Kansatieteellinen arkisto. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- PUHAKKA, MARTTI 2011: *Rukoile ja työtä tee. Onni Puhakan kehitys innovaattorista oman tien kulkijaksi*. Turun yliopisto.
- RUOTSALA, HELENA 2002: *Lappi kansatieteen tutkimuksessa*. Painamaton luento 9.11.2002.
- 2009: Kovan leivän alue vai viinitie? Kulttuurialueita konstruoivasta kansatieteestä eurooppalaiseksi etnologiaksi. MARIA LÄHTENMÄKI (toim.): *Maa, seutu, kulmakunta. Näkökulmia aluehistorialliseen tutkimukseen*, 170–196. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- RÄSÄNEN, MATTI 1987. Das Volk in der Stadt. Über die theoretisch-methodische Annährungsweisen der ethnologischen Stadforshung. BO LÖNNQVIST, MATTI RÄSÄNEN ja ILDIKÓ LEHTONEN (toim.): *Dorf- und Stadtkultur*, 79–92. Suomalais-ugrilainen seura, Helsinki.
- RÄSÄNEN, MATTI – LEHTONEN, JUHANI U.E. 1977. *Kaupunkikansatieteen ongelmia*. Jyväskylän yliopisto, Kansatieteen laitos.
- SAPPINEN, EERO 2019: *Värmlannin metsäsuomalaiset. Asutushistoriasta, agraarista kulttuurista ja muutoksesta*. Siirtolaisuusinstituutti, Turku.
- SNELLMAN, HANNA 2006: Kovan leivän ja pitkän piimän rajoilla. MARIA LÄHTENMÄKI (toim.): *Alueiden Lappi*, 136–147. Lapin yliopistokustannus, Rovaniemi.
- TAINIO, JUHA [sine anno]: Ilmar Talven haastattelu Sisuradion ohjelmassa. Kirjoittajan hallussa.
- TALVE, ILMAR 1958: Kansatiede ja murroskausi. Työväestön, eri ammattien ja kaupunkikulttuurin tutkimuksesta. *Suomalainen Suomi*.
- 1960: *Bastu och torkhus i Nordeuropa*. Nordiska Museets handlingar 53. Nordiska Museet, Tulkholma.
- 1961: *Johanssonin matkat*. [Juhansonin reisiräp]. Karisto, Hämeenlinna.
- 1979: *Suomen kansankulttuuri*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1984: ”Kriittisiä reunahuomautuksia”. *Kotiseutu* 75 (3), 152–153.
- 1985: ”Kansankulttuuri ja kansan kurjuus”. *Kotiseutu* 76 (1), 53.
- 1986: Eurooppa ja Suomen kansankulttuuri. Professori Ilmar Talven jäähyväisluento Turun yliopistossa 28.2.1986. *Informaatio* 49/1996, 1–17.
- 1997: *Finnish Folk Culture*. Studia Fennica Ethnologica 4. Finlit, Helsinki.
- 2000: *A finn népkultúra*. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen.
- 2004a: *Kolme kotimaata*. Aurora, Turku.
- 2004b: *Eesti kultuurilugu. Keskaja algusest Eesti iseseisvuseni*. Ilmamaa, Tallinna.
- Talven matkassa. Ilmar Talven paluu Turusta kotiin Viroon 47 vuoden maanpaon jälkeen vuonna 1991. Yle, kotimaan katsaus, toimittaja Jari Hakkarainen. Saatavissa <https://areena.yle.fi/1-4348051> [viitattu 6.8.2019].
- VANHA-SIMILÄ, MARIA 2017. *Yhtiöön, yhtiöön! Lapsiperheiden arki Forssan tehdasyhteisössä 1950–1970-luvuilla*. Kansatieteellinen arkisto 58. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- VIRTANEN, TIMO J. 2019: Talven kaupungit – matkalla urbaaniin etnologiaan. Saatavissa http://ilmartalve100.utu.fi/?page_id=1619 [viitattu 1.7.2019].

Kieli keskellä kännykkää?

Näkökulmia nykynuorten suomen kieleen

Esimiehen alkajaissanat Suomen Kielen Seuran kevätseminaarissa 8.4.2019

Hyvät Suomen Kielen Seuran jäsenet ja ystävät!

Suomen Kielen Seura täyttää tänä vuonna pyöreitä vuosia: vietämme 90-vuotispäiviä. Vuonna 1929 perustettu seura on yksi Suomen vanhimmista Helsingin ulkopuolella toimivista tieteellisistä seuroista. Merkkivuotta viettää myös vuosikirjamme *Sananjalka*, josta viime vuonna ilmestyi kuudeskymmenes vuosikerta. *Sananjalan* ensimmäinen numero ilmestyi vuonna 1959, ja sen jälkeen vuosikirja on ilmestynyt joka vuosi.

Sananjalkaa voi syystä pitää Seuran tieteellisen toiminnan kulmakivenä. Se on syntymästään pitäen ollut erittäin korkeatasoinen suomen kielen ja lähialojen julkaisufoorumi. Tämän voi jokainen helposti todeta *Sananjalan* uudempia ja vanhempia vuosikertoja lukemalla. *Sananjalan* nykyistä arvostusta kuvaa se, että Tieteellisten Seurain Valtuuskunnan ylläpitämällä Julkaisufoorumilla se saanut tasoluokituksen 2. Tämä tarkoittaa oman alansa johtavaa tieteellistä julkaisukanavaa. Fennistiikan julkaisuista samalla tasolla on lisäksi vain *Virittäjä*. Tästä saavutuksesta voimme olla ylpeitä.

Seura seuraa aikaansa: *Sananjalan* digitointi jatkuu, ja kotisivumme on menneenä vuonna perusteellisesti uudistettu entistä monipuolisemmiksi. Sivuihin pääsee tutustumaan osoitteessa www.suomenkielenseura.fi. Sivulla on keskeiset tiedot esimerkiksi Seuran historiasta, toiminnasta, jäseneksi liittymisestä ja *Sananjalasta*. Uusimpana lisäyksenä sivuille on avattu Seuran blogi, jossa tähän mennessä on ilmestynyt kolme kirjoitusta ajankohtaisista asioista. Tervetuloa tutustumaan!

Seuran perinteisempiä toimintamuotoja ovat tuoreta tutkimustietoa tarjoavat esitelmätilaisuudet sekä viime vuosina Seuran kevätkauden loppuhuipennukseksi vakiintunut seminaari. Näitäkin uudistetaan niin, että tavoitteenamme on tallentaa tulevat esitelmät, jotta niitä pääsevät katsomaan internetin kautta nekin kiinnostuneet, jotka syystä tai toisesta eivät pääse paikan päälle.

Viime vuoden seminaarissa muisteltiin menneitä, kun juhlistimme Osmo Ikolan syntymän satavuotisjuhlaa. Tämän kevään seminaarissa katset kääntyvät kohti tulevaisuutta, sillä puhumme nykynuorten kielestä ja sen kautta myös suomen kielen tulevaisuudennäkymistä.

Nuorison kieli on eri aikoina herättänyt varttuneemmissa puhujissa jonkinlaisia intohimoja. Tämä ei ole kielentutkijalle yllättävää, sillä kielen luonteeseen kuuluu päättymätön muutos. Muutos taas toteutuu ennen kaikkea kielenkäyttäjäsukupolvien vaihtumisen myötä, ja jokaisella sukupolvella on taipumus pitää omaa kielimuotoaan ”oikeana”. On helppo ajatella, että nuoriso puhuu ja etenkin kirjoittaa huonommin kuin me keski-ikäiset: lauseenvastikkeet horjuvat, possessiivisuffiksit unohtuvat, välimerkitkään eivät tahdo löytää paikkaansa.

Toinen näkökulma asiaan on se, että suomen normitettu yleiskieli on alun perinkin laadittu arkaististen ihanteiden mukaiseksi, jos sitä verrataan vapaaseen puhuttuun kieleen. Normitettu yleiskieli ja kielenhuolto ovat etenkin viime vuosikymmeninä yrittäneet kuroa kuilua

kapeammaksi. Silti ero yleiskielen ja vapaan arkikielen välillä pikemminkin kasvaa jälkimmäisen nopeasti muuttuessa. Samalla nuorten kielenkäyttäjöiden yleiskielen hallinta horjuu.

Internetin ja sosiaalisen median myötä kirjoitetun ja puhutun kielen raja on käynyt vuosi vuodelta hämärämmäksi. Yhtäältä tämä kehitys innostaa nuoret käyttämään kielellistä luovuuttaan kirjoittamalla esimerkiksi some-päivityksiä, pikaviestejä tai jopa blogeja. Toisaalta se helposti hämärtää käsitystä siitä, mikä on normitetun yleiskielen ja vapaan kirjoitetun kielen ero. Valitettavaa on se, että nuoret ja vanhemmatkin ikäpolvet lukevat yhä vähemmän kirjoja ja muita sellaisia hyvää ja sujuvaa suomea edustavia tekstejä, jotka totuttaisivat heidät normitettuun yleiskieleen ja pitäisivät yllä sen hallintaa. Koulujen äidinkielenopetuksen painopiste on aikoja sitten siirtynyt pois perinteisistä oikeakielisydestä ja kieliopista, joita me vanhemmat sukupolvet aikanamme pääsimme pönttämään.

Kolmas näkökulma nuorten kieleen ja suomen kielen uhkakuviin on vieraiden kielten vaikutus. Tämäkin ilmiö kuuluu kielen luonnolliseen elämään. Nykyään tämä vaikutus on kuitenkin ennennäkemättömän voimakasta ja tapahtuu kaikilla kielenkäytön alueilla. Nykysuomeen vahvimmin vaikuttava vieras kieli on englanti, jonka vaikutus näkyy kielenkäytön alueilla slangi-ilmauksista yritysnimistöön. Miksi esimerkiksi ilmastotekojen puolesta mieltään osoittavien suomalaisten koululaisten kantamat kyltit ovat englanninkielisiä? Kenelle ne on tarkoitettu? Millaiset oikein ovat nykynuoren kielelliset elämän eväät, ja pitäisikö asiasta olla huolissaan?

Näitä kysymyksiä pohdimme tänään kevätseminaarissamme. Kuulemme kolme aihepiiriä käsittelevää esitelmää, joiden jälkeen on ohjelmassa kahvimyyjäiset ja niiden jälkeen paneelikeskustelu.

Ennen esitelmää jaamme kuitenkin kaksi tunnustuspalkintoa, Osmo Ikolan rahaston palkinnon sekä Kirsti ja Arto Siitosen rahaston palkinnon.

TUOMAS HUUMO

Suomen Kielen Seuran esimies
thuumo@utu.fi

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus
20014 Turun yliopisto

Kertomus Suomen Kielen Seuran toimivuodesta 1.1.–31.12.2018

Esitelmät

Seura on vuonna 2018 järjestänyt Sirkkalan kampuksen Janus-salissa seuraavat esitelmätilaisuudet:

15.2. Professori Eberhard Winkler: ”*Ku min oks ollen Liib raänd, sis min ab ua vajag säda.* 1800-luvun kenttätutkimusta: Sjögren”

21.3. Professori Visa Immonen: ”Suomalaisen kulttuuriperinnön merkitys- ja käsitehistoriaa”

30.10. Professori Annekatrin Kaivapalu: ”Suomen kieli ja sen oppiminen virolaisen näkökulmasta”

27.11. Filosofian tohtori Sirkku Pihlman: ”Miten selvitä vankileiristä? Vankien ja henkilökunnan strategioita Turun vankileirillä ja pakkotyölaitoksessa 1918–23”

Juhlaseminaari ”Sata vuotta Osmo Ikolan syntymästä” järjestettiin 9.4. Medisiina-rakennuksen Osmo Järvi -salissa. Siellä pidettiin seuraavat esitelmät:

- Emeritusprofessori Aimo Hakanen: ”Osmo Ikola – arvostettu yliopistomies”
- Filosofian tohtori Nobufumi Inaba: ”Lauseopin arkisto kieliaineistona ja arkistona ennen ja nyt”
- Filosofian tohtori Duha Elsayed: ”Näkökulmia viroon ja suomen evidentialisuuteen – Osmo Ikolan *Modus obliquus* (1953) ja *Das Referat* (1961)”
- Professori Jaakko Leino: ”Onko lauseenvastikkeita (enää) olemassa?”

Tilaisuuksiin on osallistunut yhteensä 138 henkeä seuran jäseniä ja muuta yleisöä.

Julkaisutoiminta

Sananjalan 60. nide ilmestyi 17.12. Se sisälsi 12 artikkelia sekä joukon katsauksia ja arvosteluja. *Sananjalan* toimitusneuvostoon kuuluivat tarkasteluvouden aikana seuraavat henkilöt: päätoimittajana dosentti **Paula Sjöblom**, toimitussihteerinä filosofian maisteri **Minerva Piha**, taloudenhoitajana filosofian maisteri **Jaakko Antikainen** sekä muina jäseninä **Mikko Bentlin** (Greifswaldin yliopisto), **Satu Grünthal** (Helsingin yliopisto), **Pekka Hakamies** (Turun yliopisto), **Hanneleena Hieta** (Turun yliopisto), **Kaisa Häkkinen** (Turun yliopisto), **Jyrki Kalliokoski** (Helsingin yliopisto), **Kaarina Koski** (Turun yliopisto), **Leena Kytömäki** (Turun yliopisto), **Päivi Lappalainen** (Turun yliopisto), **Ritva Laury** (Helsingin yliopisto), **Ildikó Lehtinen** (Museovirasto), **Harri Mantila** (Oulun yliopisto), **Sirkka Paikkala** (Kotus), **Karl Pajusalu** (Tarton yliopisto), **Marko Pantermöller** (Greifswaldin yliopisto), **Jari Sivonen** (Oulun yliopisto) ja **Jussi Ylikoski** (Oulun yliopisto ja Sámi allaskuvla).

Toimihenkilöt

Seuran esimiehenä toimi vuonna 2018 professori **Tuomas Huumo**, I varaesimiehenä professori **Sirkka Saarinen**, II varaesimiehenä professori **Päivi Lappalainen**, sihteerinä toukokuun loppuun asti filosofian tohtori **Katri Priiki**, kesäkuun alusta vuoden loppuun filosofian tohtori **Duha Elsayed**, rahastonhoitajana filosofian tohtori **Riitta Jytälä** sekä muina johtokunnan jäseninä professori **Helena Ruotsala**, yliopistonopettaja **Tanja Toropainen**, dosentti **Paula Sjöblom**, lehtori **Inka Rautiainen** ja opiskelija **Iida Virtanen**, jonka sijaisena 21.11. alkaen toimi opiskelija **Atte Huhtala**.

Palkinnot ja muistamiset

Osmo Ikolan rahaston palkinto vuoden 2017 aikana valmistuneesta, suomen ja sen sukukielten alaan kuuluvasta parhaasta pro gradu -tutkielmasta myönnettiin filosofian maisteri Henni Pajuselle.

Seura muisti esimiestään tämän 50-vuotispäivän johdosta.

Jäsenet

Vuoden lopussa seuraan kuului 117 vakinaista jäsentä sekä 57 vuosi- ja opiskelijajäsentä. Vuosisijäsenen jäsenmaksu oli 20 euroa, opiskelijajäsenen 5 euroa. Ainaisjäsenen jäsenmaksu on 200 euroa kerralla ja lahjoittajajäsenen alin maksu 1 000 euroa.

Tiedotus

Vuoden aikana lähetettiin kaksi jäsenkirjettä. Lisäksi toiminnasta ja tapahtumista on ilmoitettu yliopiston verkkosivuilla, Turun Sanomien menovinkeissä, soveltuvilla sähköpostilistoilla sekä seinämainoksina. Seuran kotisivujen ulkoasua ja sisältöä uudistettiin.

Varallisuus ja avustukset

Seuran varallisuus oli tarkasteluvuoden alussa 2 996,01 euroa. Tieteellisten seurain valtuuskunta myönsi seuralle 5 000 euroa avustusta *Sananjalka* 60:n julkaisemiseen. *Sananjalan* digitointiin on Tiedekustantajien liitolta saatu kahden vuoden aikana käytettävä 14 300 euron avustus, jonka turvin vanhat *Sananjalan* numerot sekä seuran arkisto digitoitiin vuoden 2018 aikana. Toimivuoden lopussa seuran varallisuus oli 2 512,70 euroa.

DUHA ELSAYED

Suomen Kielen Seuran sihteeri
duha.elsayed@utu.fi

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus
20014 Turun yliopisto

ARVOSTELUJA

Monikulttuuristen lääkärin vastaanottojen vuorovaikutuksesta

JENNY PAANANEN: *Yhteisymmärryksen rakentaminen monikulttuurisilla lääkärin vastaanotoilla*. Scripta Lingua Fennica Edita. Turun yliopiston julkaisuja C:465. 308 s.

Jenny Paananen tutkii väitöskirjassaan lääkärin ja potilaan vuorovaikutusta vastaanotoilla, joissa toinen osapuolista puhuu suomea ensikielenään ja toiselle suomi on toinen kieli. Metodisesti tutkimus ankkuroituu keskustelunanalyttiseen tutkimustraditioon painottaen vuorovaikutuksen multimodaalista analyysia. Lääkäri-potilas-vuorovaikutusta on keskustelunanalyttisesti tutkittu jo varsin laajasti niin Suomessa kuin muuallakin maailmassa, mutta Paanasen tutkimus tuo uuden näkökulman aiheeseen kohdistamalla huomion osapuolten epäsymmetriseen kielitaitoon ja sen vaikutuksiin vastaanoton vuorovaikutustilanteessa. Aihe on ajankohtainen ja yhteiskunnallisen keskustelun kohteena monissa Euroopan maissa: globaalin liikkuvuuden lisääntyminen, väestön ikääntyminen ja työvoiman tarve monimuotoistavat niin terveydenhuollon ammatti- kuin asiakaskuntaakin ja tuovat mukanaan kieli- ja kulttuurieroihin liittyviä haasteita. Työn johdannossa Paananen linkittää tutkimuksensa ansiokkaasti suomalaisen terveydenhuollon kontekstiin ja Suomessa käynnissä olevaan keskusteluun maahanmuuttajalääkäreistä ja -potilaista terveydenhuollon toimijoina.

Väitöstutkimuksen aineistona on 48 videoitua yleislääkärin vastaanottoa, joista 21:ssä lääkärin ensikieli on suomi ja 27:ssä suomi on lääkärin toinen kieli. Kaikilla vastaanotoilla kuitenkin puhutaan suomea toisena kielenä, sillä ensikielenään suomea puhuvilta lääkäreiltä on valittu tutkittavaksi vastaanottoja, joissa potilas on maahanmuuttaja(taustainen). Aineiston erityisenä ansiona onkin, että suomi ensikielenä (S1) -puhujia ja suomi toisena kielenä (S2) -puhujia on molemmissa rooleissa, sekä lääkäreinä että potilaina. Kielellistä epäsymmetriaa tarkasteltaessa asetelma on usein sellainen, että ensikielinen puhuja on myös institutionaalisesti valta- tai asiantuntija-asemassa, jolloin toisen kielen puhujan rooliksi hahmottuu helposti aina jollain tavoin alisteinen institutionaalinen asema. Paanasen tutkimusasetelma purkaa tätä oletusta tarkastelemalla S2-puhujia myös (lääketieteellisessä) asiantuntija-asemassa.

Jenny Paanasen tutkimus on artikkeliväitöskirja, joka koostuu laajasta yhteenveto-osasta ja viidestä vertaisarvioidusta tutkimusartikkelista. Yksi artikkeleista on yhteisjulkaisu toisen kirjoittajan kanssa; tekijän oma osuus, joka on analyttisesti merkittävämpi kuin toisen kirjoittajan osuus, on eritelty huolellisesti. Artikkeleista neljä on julkaistu suomeksi suomalaisissa tieteellisissä lehdissä ja viides, yhteisjulkaisu, englanniksi julkaisuluokituksestaan korkeimman tason kansainvälisessä lehdessä (*Journal of Pragmatics*). Paanasen tutkimus on artikkelimuotoiseksi nykyväitöskirjaksi melko laaja; esimerkiksi Helsingin ja Jyväskylän yliopistot ohjeistavat artikkeliväitöskirjojen suosituslaajuudeksi 3–5 artikkelia ja Turun yliopisto vähintään neljä

artikkelia, joista kolmen tulee olla joko julkaistuja tai julkaistuksi hyväksytyjä. Paanasen kaikki viisi artikkelia ovat väitöskirjassa jo julkaistuinä versionä. Paanasen tutkimus olisi ollut hyväksyttävissä väitöskirjaksi, vaikka siihen olisi sisällyttänyt vain neljä artikkelia, mutta tutkimuksen laajuus antaa ilman muuta kattavamman kuvan tarkasteltavasta ilmiöstä. Tutkimusartikkeleissa tarkastellaan eleiden käyttöä vastaanotoilla, lääkärin kysymyksiä ja niiden uudelleenmuotoiluja, lääkärin selityksiä, vuorovaikutusta tulkatuilla vastaanotoilla sekä päätöksentekoa ja potilaan osallisuutta päätöksiin.

Artikkeleista ensimmäinen tarkastelee eleiden merkitystä yhteisymmärryksen rakentamisessa. Artikkelinä osoittaa kiinnostavalla tavalla, kuinka sekä lääkärit että potilaat hyödyntävät ikonisia ja deiktisiä eleitä varmistamassa yhteisen ymmärtämisen saavuttamista. Lääkärin vastaanotolla, jossa puheenaiheet ovat yleensä hyvin kehollisia – ruumiinosat, oireet, tapaturmat, hoidot – on luontevaa havainnollistaa vaikkapa kaatumisen kuvausta ikonisella eleellä tai varmistaa ruumiinosaa kuvaavan sanan ymmärtäminen osoittamalla kyseistä ruumiinosaa deiktisellä eleellä. Paananen analysoi eleitä eritoten keskusteluissa, joissa osapuolten yhteinen sanavarasto on varsin rajallinen. Eleillä paikataan sanavaraston puutteita, mutta Paananen osoittaa myös, kuinka eleet ovat perustavanlaatuisen osa inhimillistä vuorovaikutusta, resurssi, jolla voidaan tarkentaa, elävöittää ja painottaa sanottua sekä rakentaa yhteisyyttä. Artikkelinä valitut esimerkit, joissa lääkäri ja äiti selvittävät eleiden avulla lapsen silmätulehduksen oireita tai jossa vanhempi mies, hänen tyttärensä ja lääkäri selvittävät miehen sydänoireita, ovat erittäin kuvaavia ja jopa koskettavia; Paananen näyttää niiden avulla eleiden voiman yhteistyön rakennusaineena.

Väitöskirjan toinen artikkeli tarkastelee lääkärin esittämiä kysymyksiä ja niiden uudelleenmuotoiluja tilanteissa, joissa kysymykseen ei tule odotuksenmukaista vastausvuoroa. Kysymystä voi seurata lääkärin näkökulmasta joko vääränlainen vastaus, vastaus voi puuttua kokonaan tai potilas voi esittää korjausaloitteen. Paananen havaitsee, että lääkäri kyllä esittää kysymyksensä uudelleen, jos potilaan tuottama vastaus on hänen näkökulmastaan vääränlainen, mutta tätä niin sanottua kolmannen position korjausta (ks. Schegloff 1992) ei usein kuitenkaan tehdä avoimesti korjaavana toimintana. Potilaan kuvaus voidaan ottaa vastaan myönnytellen tai lääkäri voi esittää uudelleenmuotoillun kysymyksensä ikään kuin uutena, ensimmäisen position jatkokysymyksenä. Lääkärit siis pyrkivät välttämään väärinymmärrysten tuomista keskustelun pintaan. Lääkärit muokkaavat kysymyksiään usein erilaisilla prosodisilla keinoilla (painotus, hidastus jne.), lisäämällä eleitä tai muokkaamalla kysymyksen rakennetta. Huomionarvoinen on Paanasen havainto siitä, että keskimäärin (ensikieleltään suomenkieliset) lääkärit lähtevät siitä oletuksesta, että potilas ei ymmärrä heidän kysymystään sellaisissakin tilanteissa, joissa he itse eivät tunnista potilaan vastausta. Kielellinen epäsymmetria on siis ikään kuin pinnanalaista jatkuvasti läsnä, ja vuorovaikutuksen ongelmat tulkitaan herkästi suhteessa osapuolten kielellisiin asemiin ensikielisinä tai kakkoskielisinä suomenpuhujina.

Väitöskirjan kolmannessa artikkelissa tarkastelun kohteena ovat lääkärin selitykset lääketieteellisistä termeistä tai muista asiantuntijailmauksista. Tämä artikkeli on lähtökohdiltaan vahvimmin lingvistisesti painottunut; Paananen kartoittaa lääkärin käyttämiä selityskeinoja erilaisten semanttisten piirteiden avulla ja luokittelee selityksiä niissä esiintyvien kieliopillisten rakenteiden mukaan. Myös tässä artikkelissa Paananen esittää huomioita eleistä, mutta eleiden osuus tarkasteltavassa selittämistoiminnassa jää melko lailla maininnan tasolle. Artikkelinä tuo esiin kiinnostavaa tietoa lääkärin selitysten rakentumisesta ja Paananen peilaa tätä tietoa ansiokkaasti aiempien tutkimusten tuloksiin selityksistä muissa ympäristöissä (esim. perinnöllisyysneuvonnassa tai pedagogisissa tilanteissa). Väitöskirjan kokonaisuudessa artikkeli

kuitenkin tuntuu hieman erottuvan muista pikemminkin kieliopillisen kuin vuorovaikutuksellisen lähtökohdansa ansiosta. Paananen esimerkiksi mainitsee, että tarkasteltavana olevat selitykset voivat olla joko lääkärien oma-aloitteisia selityksiä tai reaktioita potilaiden kysymyksiin tai väärinymmärryksiin. Nämä selitysten erilaiset sekventiaaliset asemat eivät kuitenkaan tule analyysissa esiin; vuorovaikutuksellisesta näkökulmasta olisi ollut kiinnostavaa tietää, onko sekventiaalisilla asemilla vaikutusta selitysten rakentumiseen.

Väitöskirjan neljäs artikkeli on yhteisjulkaisu toisen kirjoittajan, Ali Reza Majlesin kanssa. Artikkelissa tarkastellaan lääkärin vastaanottoja, joissa on mukana tulkki. Paanasen aineisto on ainutlaatuisen rikas sikäli, että se sisältää käytännössä kaikki vaihtoehdot tilanteista, joissa suomi ei ole jonkun osapuolen ensikieli: suomea toisena kielenä puhuvien lääkärien ja potilaiden lisäksi on saatu tallennettua myös suomeksi tulkattuja vastaanottoja, joissa potilas puhuu ensikieltään. Tulkin käyttäminen antaa lääkärille ja potilaalle mahdollisuuden käyttää vapaammin oman kieltensä resursseja, mutta saattaa toisaalta aiheuttaa muita vuorovaikutukseen liittyviä ongelmia. Paananen ja Majlesi käyvät ansiokkaasti läpi tulkkaukseen liittyviä aiemman tutkimuksen havaintoja, joista monet liittyvät kolmenvälisen osallistujakehikon ongelmiin. Periaatteessa keskustelun pääosapuolet ovat lääkäri ja potilas, ja tulkki toimii välittäjänä heidän keskustelussaan, mutta tutkimukset osoittavat, että toisinaan tulkin osuus voi nousta vuorovaikutuksessa jopa niin kohosteiseksi, että lääkäri alkaa käydä keskustelua pikemminkin tulkin kuin potilaan kanssa.

Ongelmallisuutta korostavan lähestymistavan sijaan Paananen ja Majlesi valitsevat toisen lähtökohdan: heidän tutkimuksensa tarkastelee tulkattuja lääkärin vastaanottoja suhteessa potilaslähtöisyyteen, joka on yksi nykyisen länsimaisen terveydenhuollon kantavista peruseriaateista. Ratkaisu on onnistunut ja rajaa tutkimusta tuoreella ja kiinnostavalla tavalla. Paananen ja Majlesi osoittavat, kuinka erilaisilla tulkkauksella pystytään tuomaan esiin potilaan näkökulmaa. Erityisen kiinnostava on heidän analyysinsä eleistä tulkatuilla vastaanotoilla: eleiden avulla tulkit pystyvät rakentamaan yhteisyyttä ja avaamaan potilaalle ja lääkärille pääsyä niihin vuoroihin, joihin heillä ei ole kielellistä pääsyä.

Väitöskirjan viimeinen artikkeli käsittelee päätöksentekoa, joka on ollut laajan kiinnostuksen kohteena lääkäri–potilas–vuorovaikutuksen tutkimuksessa viime vuosina. Paananen osallistuu artikkelillaan tähän keskusteluun peilaten aiemman tutkimuksen havaintoja oman aineistonsa kielellisesti epäsymmetrisiin vastaanottotilanteisiin. Tarkemman analyysin kohteeksi on otettu päätöksentekojakson aloittavat vuorot eli vuorot, joilla päätökset tuodaan keskusteltaviksi. Rajaus on onnistunut, koska se osoittautuu keinoksi päästä jälleen kiinni potilaslähtöisyyteen – joka on olennainen käsite suomalaisessa terveydenhuollossa mutta ilman konkretia jää helposti varsin yleisluonteiselle tasolle. Paananen suhteuttaa kartoittamansa päätösaloitetyypit jatkumolle potilaskeskeisistä kohti lääkärikeskeisempiä ilmauksia. Paananen nostaa myös aiheellisesti esiin kysymyksen siitä, mikä on tietynmuotoisia päätösaloitteiden ja potilaan huomioiden välinen suhde. Tiedetyt päätösaloitetyypit voidaan määritellä deonttisin ja episteemisin perustein lääkärikeskeisiksi, mutta näiden ilmausten käyttö ei suinkaan automaattisesti tarkoita, että potilasta ja hänen näkemyksiään ei otettaisi huomioon päätöksenteossa.

Tämä osatutkimus on ainoa väitöskirjan artikkeleista, jossa jo tutkimuskysymyksissä lähdetään liikkeelle kieliryhmiä vertailevalla otteella; yksi tutkimuksen tavoitteista on selvittää, onko suomea äidinkielenään puhuvien ja suomea toisena kielenä puhuvien lääkäreiden käyttämissä päätösaloitteissa eroja. Tuloksista selviää, että ryhmien välillä on eroja: ulkomaalaistaustaiset lääkärit käyttävät enemmän velvoittavia päätösaloitteita (”no täytyy ottaa röntgenkuva”), kun taas suomea ensikielenään puhuvat lääkärit käyttävät enemmän tarjous- ja ehdotusmuotoisia

aloitteita ("ihan varmuudeks otettais tällöinen pissanäyte myös"). Tulos on merkittävä, koska vuorovaikutus lääkärin ja potilaan välillä vaikuttaa olennaisesti potilaiden kokemuksiin lääkärikäynnin onnistumisesta ja varsinkin pienetkin kielelliset valinnat voivat vaikuttaa tulkintaan siitä, miten lääkäri kohtaa potilaan. On kaikkien kannalta epäonnista, jos lääkäreiden kielitaidon rajallisuus aiheuttaa sen, että potilaat kokevat lääkärin tönkeäksi tai autoritaariseksi. Paanasen tutkimustulokset ovat suoraan hyödynnettävissä lääkärin kielikoulutuksessa ja osoittavat empiriaan pohjaavan keskusteluanalyttisen metodin vahvuuden. On aivan eri asia kyetä esittämään konkreettisia kielellisiä malleja toimivista käytänteistä kuin antaa ohjeeksi "keskustele päätöksestä potilaslähtöisellä tavalla". Paanasen tulokset antavat kielenopettajalle välineitä opettaa ammattikieltä kohdennetummin. Esimerkiksi Paanasen havainto, että suomea toisena kielenä puhuvat lääkärit eivät juurikaan käytä päätösaloitteissaan konditionaalaa (toisin kuin suomea ensikielenään puhuvat), tarjoaa ilmeisen ja konkreettisen opetuskohteen lääkärin kielikoulutukseen. Paananen ounastelee konditionaalien puutteen johtuvan suomen kielen taivutuksen oppimisen vaikeudesta, mutta yhtä hyvin syynä voi olla se, että lääkäri ei tiedä konditionaalimuodon olevan sopiva tapa päätöksen esittämiseen (mitä vastaava muoto ei muissa kielissä välttämättä ole). Artikkelin tulokset ovat ehdottoman tärkeitä, ja on toivottavaa, että Paananen levittää tätä arvokasta tietoa mahdollisimman laajasti myös tiedeyhteisön ulkopuolelle, erityisesti ammattikielen opetuksen toimijoille.

Väitöskirjan yhteenvedossa Paananen sijoittaa tutkimuksensa sekä yhteiskunnalliseen että tieteelliseen kontekstiin. Yhteenvedossa Paananen käy läpi artikkeliansa taustat, aineistot, menetelmät ja pääasialliset tulokset. Jos väitöskirjan lukee kokonaisuutena, toisteisuutta on väistämättä paljon, mutta tämä ei toki ole vain Paanasen väitöskirjan ongelma, vaan juontuu artikkeliväitöskirjan rakenteesta: kaikissa artikkeleissa esitetään väistämättä samaa taustatietoa, ja artikkeleiden tulokset esitetään artikkelien lisäksi myös yhteenvedossa. Paanasen väitöskirjan vahvuutena on Paanasen kautta linjan käymä keskustelu tulosten sovellettavuudesta; tutkimus on toteutettu tieteellisen kurinalaisesti ja Paananen hallitsee oivallisesti käyttämänsä metodin, mutta hän pystyy myös varsin kypsästi hahmottamaan tieteellisten tulostensa relevanssia ulkomailman näkökulmasta. Esimerkiksi yhteenvedon pohdinta-jaksossa Paananen esittää arvokkaita ja tärkeitä näkemyksiä siitä, kuinka potilaskeskeisyys ja lääkärivetoisuus eivät välttämättä ole ristiriidassa keskenään tai siitä, mikä osuus kielellä on terveyspalvelujen järjestämisen, osallisuuden ja saavutettavuuden näkökulmasta.

Kaiken kaikkiaan Jenny Paanasen väitöskirja on perusteellinen, monipuolinen ja metodisesti hallittu kokonaisuus. Se tuo uutta tutkimustietoa liittyen niin kielelliseen epäsymmetriaan, lääkäri-potilas-vuorovaikutukseen kuin multimodaalisuuteen yhteisymmärtämisen rakennusaineena. Tutkimuksen teemat ovat erittäin ajankohtaisia kansainvälisestikin.

SALLA KURHILA

salla.kurhila@helsinki.fi

Suomalais-ugrilainen ja pohjoismainen osasto
PL 3, 00014 Helsingin yliopisto

Lähteet

SCHEGLOFF, E. 1992: Repair after next turn. The last structurally provided defense of intersubjectivity in conversation. *American Journal of Sociology* 97, 1295–1345.

Vanhan kirjasuomen ”viimeinen korpimaa”

HARRI UUSITALO: *Tausta, tekijä ja kieli: Filologinen tutkimus Aitolahden koodeksin lainsuomennoksesta*. Annales Universitatis Turkuensis, sarja C, osa 471. Turun yliopisto, Turku 2019. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-7669-0>. 345 sivua.

Suomalaiskansallinen historiankirjoitus rakastaa suurmiehiä. On kansallispyhimys piispa Henrik, kansallisrunoilija Johan Ludvig Runeberg, kansalliskirjailija Aleksis Kivi, kansallissäveltäjä Jean Sibelius, kansallistaiteilija Akseli Gallen-Kallela jne. Sitten meillä on tietenkin suomen kielen isä Mikael Agricola (noin 1510–1557), joka perinteisen näkemyksen mukaan loi suomen kirjakielen jokseenkin tyhjästä.

Suomen kielen ammattilaiset ovat jo E. N. Setälän päivistä lähtien tienneet, että tämä käsitys on liioiteltu. Agricola toki ensimmäisenä painatti suomenkielisiä kirjoja, ja myös hänen nimissään julkaistu kirjallisuus pysyi pitkään laajempina kuin koko muu suomenkielinen korpus yhteensä. Siitä huolimatta hän ei ollut ensimmäinen suomen kieltä kirjoittanut, eikä hän omana aikanaan välttämättä ollut laadullisestikaan yliverlainen, vaan osa hänen aikalaisistaan kirjoitti erityisesti ortografisesti selvästi täsmällisempää ja johdonmukaisempaa kieltä. Nämä aikalaiset eivät ikinä kuitenkaan julkaisseet mitään, vaan heidän tuotantonsa on olemassa ainoastaan painamattomina käsikirjoituksina.

Vanhan kirjasuomen korpuksesta huomattava osa onkin painotuotteiden sijasta käsin kirjoitettuja, ja näihin kuuluvat myös kuningas Kristoffer Bajjerilaisen vuoden 1442 maanlain käännökset suomen kielelle. Ensimmäiset tunnetut lainsuomentajat olivat Martinus Olavi (noin 1510–1585) ja Ljungo Thomae (noin 1550–1610), joita molempia hyödynsi myös Aitolahden koodeksin anonyymi tekijä. Viimeksi mainitun henkilöllisyys on jäänyt tuntemattomaksi, sillä alkuaan 178 lehden koodeksista puuttuu nykyisin useampia lehtiä mukaan luettuna tekijän nimen oletettavasti sisältänyt kansilehti. Itse koodeksista suomenkielinen maanlaki kattoi vain ensimmäiset 107 lehteä loppujen koostuessa sekalaisista ruotsinkielisistä dokumenteista.

Aitolahden koodeksin vaiheet ovat pimennossa aina vuoteen 1922, jolloin se löytyi Tampereseen nykyisin kuuluvan Aitolahden pitäjän Hirviniemen kylän Kiikkisen talon navetan tai tallin vintiltä. Koodeksin löytänyt myöhempi lääninneuvos Alfred Leskinen taas vasta 1963 toimitti sen edelleen Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle, jonka tuolloinen esimies suomen kielihistorian *grand old man* Martti Rapola laati sen sisältämästä lainsuomennoksesta muutaman lyhyen populaariesseen. Tämän jälkeen Aitolahden koodeksi jälleen kerran unohtui johtuen luultavimmin siitä, että se on tyyppillinen väliinpuotoaja: riittävän vanha ollakseen nykylukijalle vaikeaselkoinen, mutta ei silti riittävän vanha ollakseen suuren yleisön silmissä mediaseksikäs. Aitolahden koodeksin sisältämä lainsuomennos olikin pitkään vanhan kirjasuomen ”viimeinen korpimaa”, laajin yhtenäinen melkein kokonaan kunnolla tutkimattomaksi jäänyt teksti.

Näin ollen ei voisi olla juuri tervetulleempi Turun yliopistossa 14.6.2019 tarkastettu Harri Uusitalon väitöskirja *Tausta, tekijä ja kieli: Filologinen tutkimus Aitolahden koodeksin lainsuomennoksesta*. Turusta onkin tullut vanhan kirjasuomen tutkimuksen kiistaton pääkaupunki, jossa pelkästään tällä vuosikymmenellä on jo tarkastettu puolisen tusinaa aihetta koskevaa

väitöskirjaa, mikä on puolisen tusinaa enemmän kuin koko muussa Suomessa ja maailmassa yhteensä. Jatkuvasti vireän Agricola-tutkimuksen lisäksi ovat päätyneet uusien tutkimusten kohteeksi myös sellaiset Agricolan aikaiset käsikirjoitukset kuin Westhin koodeksi, Kangasalan missalen messu, Uppsalan käsikirjan messu ja Uppsalan evankeliumikirjan katkelma. Onkin helppo kuvitella, että Turun yliopiston aikaisemmat suomen kielen professorit Heikki Ojansuu, Martti Rapola sekä Niilo ja Osmo Ikola katsovat pilven päältä ylpeinä jälkikasvuaan.

Rakenne

Uusitalon väitöskirjan 345 sivusta 159 sivua on varsinaista tekstiä, jota seuraa 186-sivuinen liite. Kieli on tiivistä ja ytimekästä mutta silti selkeää. Esitys on myös erinomaisen johdonmukainen — ei ole helppo keksiä osa-alueita, jotka olisi itse tehnyt toisin saati paremmin. Lisäksi aiheen raja-
aus on onnistunut mainiosti, sillä mitään oleellista ei ole jätetty pois, mutta samalla myös mihinkään epäolennaisuuksiin ei ole takerruttu.

Luku 1 *Tutkimuksen lähtökohta ja teoriatausta* (s. 11–47) aloittaa kertomalla keskeiset perustiedot Aitolahden koodeksista, joka ei välttämättä ole tuttu edes kaikille vanhan kirjasuomen tutkijoille. Tätä seuraa tutkimushistoriallinen katsaus, mitä tulee vanhan kirjansuomen muuhun lakikieleen ja toisaalta muihin painamattomiin käsikirjoituksiin. Kielitieteen ulkopuolelle mennään käsitellessä Ruotsin lainsäädäntöhistoriaa. Jopa oikeuslingvistiikkaan paneudutaan ennen Aitolahden koodeksin itsensä syvällisempää esittelyä. Lopuksi kuvataan teoreettinen viitekehys, josta ohimennen ilmenee myös tutkimuksen monitieteellisyys, vaikka siitä ei numeroa tehdäkään.

Luku 2 *Tutkimustehtävän osa-alueet ja metodit* (s. 48–51) on lyhyt mutta sitäkin ytimekkäämpi. Ensimmäisessä esitellään tutkimuskysymykset, joihin pyritään vastaamaan luvuissa 3–6, ja sitten kuvataan, miten tämä käytännössä tapahtuu.

Luvusta 3 *Kodikologisia huomioita ja käsikirjoituksen erityispiirteitä* (s. 52–83) tekee erinomaisen selkeän runsas kuvitus, joka on värillisenä sähköisessä mutta mustavalkoisena painatussa versiossa. Aitolahden koodeksin ajoittumista juuri 1640-luvulle perustellaan vakuuttavasti useammastakin eri näkökulmasta silti mitenkään syyllistymättä kehäpäätelmiin. Sama pätee myös ajatukseen yhdestä pääkirjoittajasta sekä kolmesta apukirjoittajasta, joista yksi suomenkielisessä maanlaissa ja kaksi ruotsinkielisissä liitteissä. Itse maanlaki osoittautuu kopioiduksi Martinuksen ja Ljungon aiempia lainsuomennoksia yhdistelleestä sittemmin kadonneesta alkuperäistekstistä, mikä on itse asiassa huomattavasti merkittävämpi tutkimustulos kuin helpolla tulee ajatelleeksi, koska tähän saakka lakitekstejä on uskottu vain käännetyn tai kopioidun mutta ei editoidun.

Luku 4 *Aitolahden tekstin suhde muihin maanlainsuomennoksiin* (s. 84–107) yksityiskohtaisemmin vertailee Aitolahden koodeksin sisältämää maanlakia Martinuksen ja Ljungon suomennoksiin, joista ensiksi mainitusta on useampiakin kopioita. Näin ollen vertailtavaa riittää siitäkin huolimatta, että kaikella todennäköisyydellä vain murto-osa kopioista on säilynyt nykyaikaan.

Luku 5 *Aitolahden tekstin tekijäntunnistus* (s. 108–120) on väitöskirjan jännittävin osuus vetäen vertoja jopa paremmillekin etsiväromaneille. Vaikka ”syyllinen” jääkin lopulta avoimeksi, tämä suinkaan ei johdu etsivästä itsestään, joka päinvastoin onnistuu vakuuttavasti perustelemaan, että tähänastinen ykkösehdokas Hartvig Speitz (1591–1651) on ”syytön”. Siinä

missä Rapola vanhana nuogrammaatikkona piti atomistisesti tavunloppuisen *l:n* merkitsemistä *ll:*llä riittävänä todisteena, nyt yksityiskohtaisemmassa tarkastelussa paljastuukin, että *ll* on sittenkin ainoa tunnusmerkillinen piirre, joka yhdistää Aitolahden tekstin Speitziin. Muuten taas Aitolahden tekstin ja Speitzin kielten eroavaisuudet ovat perustavanlaatuiset näkyen kaikilla kielen tasoilla ortografiasta äänne-, muoto- ja lauseopin kautta sanastoon. Koska jopa käsialojen takana näyttävät olevan eri henkilöt, on helppo yhtyä väitöskirjan ehkä keskeisimpään tulokseen, ettei Aitolahden koodeksin takana sittenkään ollut Speitz. Tämä on samalla terveellinen muistutus siitä, että tieteessä myös negatiivinen tulos voi olla toisinaan todella merkittävä.

Luvun 6 otsikko *Aitolahden koodeksin lainsuomennoksen kieli verrattuna Biblian (1642) kielen* (s. 121–134) kuvaa jo varsin tyhjentävästi sen sisältöä. Siinä missä luvussa 4 vertailtiin yhden ja saman tekstin suomennoksia, nyt siis vertaillaan aivan eri tekstien kieltä. Yleisesti ottaen Biblia osoittautuu kielellisesti huolitellummaksi kuin Aitolahden teksti, mikä ei ole ihmekään ottaen huomioon niiden taustat. Samoin siinä missä Biblia oli korvannut vanhimman kirjasuomen svetisimit suomalaisilla termeillä, Aitolahden teksti oli tässäkin suhteessa konservatiivisemmalla kannalla.

Viimeinen luku 7 *Tulosten kokoaminen ja päätelmät* (s. 135–136) on tavallista lyhyempi johtuen siitä, että jo luvut 3–6 sisälsivät kukin omat loppuyhteenvetonsa. Uusitalon argumentaatio pysyy loppuun saakka vakuuttavana; hän jättää kieltämättä joitakin kysymyksiä avoimiksi mutta nekin pelkästään kriittisyyttään, joka on aina parempi vaihtoehto kuin epäkriittinen spekulointi.

Lähteet (s. 137–159) kattavat kiitettävästi parikymmentä sivua, mutta merkillepantavaa on myös niiden tasainen jakautuminen eri vuosisadoille, eli Uusitalo osoittaa tuntevansa niin 1800-luvun klassikot kuin 2000-luvun muotivirtaukset.

Liite *Aitolahden koodeksin maanlain teksti* (s. 160–345) kattaa koko väitöskirjasta yli puolet. Sen julkaisua pätevästi transkriboituna voidaankin pitää todellisena kulttuuritekona, sillä nimenomaan 1600-luvulla kaunokirjoitus oli nykylukijan näkökulmasta hankalimmillaan ja mahdollisesti jopa omalta osaltaan takavuosina karkottamassa Aitolahden tekstiltä potentiaalisia tutkijoita. Uusitalon suururakan ansiosta kynnys tutkia tekstiä onkin tulevaisuudessa huomattavasti matalammalla. Niin kiitettävä kuin hänen väitöskirjansa onkin, se ei näet tietenkään tarkoita, ettei tuleville tutkimuksille olisi jatkossa enää tarvetta, vaan päinvastoin ansiokas tutkimus ei suinkaan tukahduta vaan inspiroi lisäkeskustelua.

Lisäkeskustelua

Itseäni inspiroi erityisesti Uusitalon näkemys, että ”Aitolahden teksti sisältää viitteitä kirjoittajan hämäläisyydestä” (s. 108). Hänen päätodistuskappaleensa ovat pitkävokaaliset *see* ja *hee* sekä *h:n* säilyttänyt *iocahinen*, joita molempia yhdessä on nyttemmin tavattu vain hämäläismurteista. Tosin tarkalleen ottaen *see* ja *hee* ovat etelähämäläisiä (Kettunen 1940, kartta 29) siinä missä *jokahinen* pohjoishämäläinen (SMS s.v. *jokainen*), mutta toisaalta jälkitavujen vokaalien välisen *h:n* aiemmin tiedetään säilyneen huomattavasti laajemmilla alueilla. Parhaana todisteena tästä on Kustaa Vaasan Helsingissä 21.11.1555 allekirjoittaman kirjeen suomennos, josta tavataan niin *see* ja *hee* kuin myös elatiivi *iokahitzest* ja jonka olen itse alustavasti sijoittanut Helsingin lähinaapuriin etelähämäläiselle Keski-Uudellemaalle (Kallio 2017b, 17).

Kaikesta huolimatta Kustaa Vaasan kirje ja Aitolahden teksti eivät ole identtistä murretta, vaan siinä missä Kustaa Vaasan kirjeessä kantasuomalaiset **oi*-vartaloit ovat jo nykykirjakielisiä *o*-vartaloita (esim. *Talonpoijjat*), lähes vuosisata myöhemmässä Aitolahden tekstissä ne ovatkin säilyneet (esim. *taloin poica/poiad*). Tunnetusti modernina aikana *oi*-vartaloita on länsimurteista tavattu ainoastaan Länsi-Uudeltamaalta (Kettunen 1940, kartta 201; Lehtimäki 1972), mutta vielä 1600-luvulla alueen on täytynyt olla melkoisesti laajempi, koska jopa Bibliasta löytyy muutamia hajaesimerkkejä (esim. *taloinpojat*).

Aitolahden tekstissä on silti toinenkin arkaismi, jota on nyttemmin länsimurteista tavattu ainoastaan Länsi-Uudeltamaalta: monikollisten persoonapronominien *e*:llinen genetiivipäätte (Kettunen 1940, kartta 79). Useimmiten siihen ei ole kiinnitetty edes huomiota johtuen siitä, että Agricola-parka ei kyennyt erottelemään *e*:tä ja *ä*:tä. Sama ei kuitenkaan pätenyt kaikkiin hänen aikalaisiinsa, joista erityisesti Sebastian Münsterin 1544 tallentama Isä meidän -rukous erotteli *e*:n ja *ä*:n muutoin niin mallikkaasti, että on vaikea uskoa hänen neljästi kirjaamansa asun *meid(h)en* sisältäneen aina yhden ja saman kirjoitus- tai painovirheen (vrt. Kallio 2017a).

Ennen kaikkea on kuitenkin huomattava, että Länsi-Uudenmaan *meiren/teiren/heiren*, inkeroinen *meijen/teijen/heijen*, vepsän *meiden/teiden/heiden*, vatjan *meddeē/teeddeē/Ø* ja viron *meie/teie/Ø* palautuvat äänneilallisesti kantasuomalaiseen sarjaan **meiden/*teiden/*heiden*. Näin ollen suomen *meidän/teidän/heidän* ja karjalan *meijän/teijän/heijän* ovat kantasuomea myöhempiä innovaatioita, jotka jo Setälä selitti partitiivien *meitä/teitä/heitä* vaikutukseksi (Setälä *apud* Ojansuu 1910, 30–34). Selitys ei sellaisenaan vakuuta, sillä partitiivien vaikutuksen genetiiveihin luulisi ilmenevän myös muussa sanastossa kuin ainoastaan persoonapronominilla, mutta sen sijaan että kokonaan hylkäisin selityksen, aion sitä vain hieman oikaista.

Jo Osmo Ikola (1966) kiinnitti huomiota siihen, että Isä meidän -rukouksen nykyinen *päästä meidät pahasta* oli aiemmissä käännöksissä asussa *päästä meitä pahasta* (ks. myös Uusitalo 2015, liitteet 1–2). Partitiivi *meitä* näyttäisi siis tässä reliktiltä ajalta ennen *t*-akkusatiivia, jonka voisikin katsoa syntyneen siten, että partitiiveihin *meitä/teitä/heitä* lisättiin muiden nominien monikon nominatiivi-akkusatiivin päätte eli alkuaan pelkkä monikon tunnus *-t* (Ojansuu 1910, 35–36). Mitä ilmeisimmin tämä tapahtui keskiajalla, jolloin Isä meidän -rukouksesta oli jo olemassa vakiintunut ulkomuistista osattu suomennos (Uusitalo 2015, 59; 2016, 171).

Setälän selitys toimii siis mutkan kautta siten, että partitiiveista *meitä/teitä/heitä* saatiin akkusatiivit *meidät/teidät/heidät*, joiden analogiana syntyivät genetiivit *meidän/teidän/heidän* (vrt. inkeroinen, jossa taas päinvastoin genetiivien *meijen/teijen/heijen* analogiana akkusatiivit *meijeD/teijeD/heijeD*). Analogiaa edeltänyt tilanne nähdään yksin Westhin koodeksista (Häkkinen 2012), jossa Agricolasta poiketen kyettiin yleensä jo erottelemään *e* ja *ä*. Nimittäin siinä normaaliedustus on akkusatiivissa *meid(h)ät/teid(h)ät/heid(h)ät* mutta genetiivissä *meid(h)en/teid(h)en/heid(h)en*. Ei siis ole sattumaa, että *ä*:llinen monikon genetiivipäätte voi esiintyä ainoastaan samoilla sanoilla sekä samoissa kielissä kuin *t*-akkusatiivi.

Kumma kyllä vaikka monikollisten persoonapronominien *t*-akkusatiivia tavattiin usein 1500-luvun kirjasuomesta, se katosi seuraavina vuosisatoina jokseenkin kokonaan palatakseen vasta 1800-luvun itämurteellisuutena, jolloin samalla kirjakieleen lopulta ilmestyivät myös yksikölliset *t*-akkusatiivit *minut/sinut/hänet/kenet*. Tästä syystä jo 1500-luvun monikolliset *t*-akkusatiivit on niin ikään tulkittu itämurteellisuuksiksi, mikä ilmeisesti koskee ainakin Agricolaa, jonka *t*-akkusatiivit usein esiintyvät käsi kädessä *t*:n heikon asteen katoedustuksen kanssa (esim. *hei(j)et* on tavallisempi kuin *heid(h)et*). Sen sijaan muut tuolloiset *t*-akkusatiivit tavaataan yllättäen sellaisilla lounaimurteisilla kirjoittajilla kuin Westh, Martinus ja Jacobus Finno.

Itämurteellisuuksien sijasta puhuisinkin täten mieluummin relikteistä, eli keskiajalla myös länsisuomi näyttää olleen samalla kannalla kuin nyttemmin karjala, inkeroinen sekä osin vatja: yksikössä *n*-akkusatiivi ja monikossa *t*-akkusatiivi, joista uudella ajalla ensimmäinen yleistettiin länsimurteissa monikkoon, jälkimmäinen taas itämurteissa yksikköön.

Palatakseni vihdoon Aitolahden koodeksiin sen lainsuomennoksessa ei muun tuolloisen länsisuomen tapaan *t*-akkusatiiveja enää tavata. Sen sijaan tekstissä esiintyy 154 kertaa *heid(h)en(n)* ja 18 kertaa *heid(h)än(n)*, ja vaikka kirjoitusvirhe *e* pro *ä* ei sinänsä ollutkaan harvinainen, tämä olisi silti ainoa tapaus, jossa näin runsasfrekvenssinen sana olisi lähes 90-prosenttisesti kirjoitettu väärin. Siksi itse olisin taipuvaisempi uskomaan, että kirjoittajalle tutumpi äänneasu todella oli *heidēn*, jos kohta hän näyttää toki tunteneen myös asun *heidän*. Mielenkiintoista kyllä Ljungolla *heid(h)en* pro *heid(h)än* voitti vielä selvemmin 158–10, kun taas Martinuksen Tukholman kopiassa tilanne oli päinvastainen 57–121. Korostettakoon, että vaikka Aitolahden teksti olikin valtaosaltaan Ljungon suomennoksen kopiota, niiden harvat *dän*-allomorfit esiintyvät silti aivan eri puolilla tekstiä. Toisaalta Aitolahden tekstin Martinukselta-kin kopioituissa osioissa *dän*-allomorfit pysyvät edelleen vähemmistönä.

Aitolahden tekstin voidaan näin ollen katsoa luotettavasti edustavan omaa eikä siis lähötötekstiensä murrepohjaa. Kaikesta huolimatta monikollisten persoonapronominien *e*:llinen genetiivipäätte ei ole riittävä peruste paikantaa Aitolahden koodeksin tuntematonta kirjoittajaa Länsi-Uudellemaalle, jota läheltäkään ei ollut kotoisin samaista piirrettä viljellyt pohjalainen Ljungo. Jälkitavujen vokaalien välisen *h*:n ja *oi*-vartaloiden tavoin kyse oli siis jälleen kerran arkaismista, jonka tuolloinen levikki oli kaikesta päätellen myöhempää melkoisesti laajempi. Arkaismien sijasta tulisikin täten keskittyä innovaatioihin, joista merkittävimmät ovat jo Uusitalon itsensä mainitsevat *see* ja *hee*. Tarkalleen ottaen lounaismurteisiin ja Länsi-Uudellemaalle painottuva *see* on hieman suppealevikkisempi kuin lounaismurteisiin ja Etelä-Hämeeseen painottuva *hee*, mikä samalla selittäneekin Aitolahden tekstin statistiikan: *se* pro *see* 615–199, mutta *he* pro *hee* 31–165.

Tässä yhteydessä muistettakoon, että Hartvig Speitziltä tavataan yksinomaan *se* ja *he*. Samoin hän lähes poikkeuksetta suosi kirjoitusasua *heidän*, jos kohta tavallinen on myös *heitin*, jollainen taas Aitolahden tekstistä löytyy yhden ainoan kerran. Tyyppiä *meitin/teitin/heitin* on nyttemmin tavattu ainoastaan hämäläismurteissa, lounaisissa välimurteissa ja lounaismurteiden itäryhmässä (Kettunen 1940, kartta 80; Hakanen 2000). Vanhassa kirjakeleessä sen tunsivat myös Westh ja Martinus, mutta kellään muulla se ei näyttäisi olleen yhtä runsasfrekvenssinen kuin sääksmäkeläisellä Speitzillä. On tietenkin jossain määrin odottamatonta, että niin ikään hämäläiseltä vaikuttava Aitolahden teksti ei liiemmin viljellyt tätä tyyppiä, mikä saattaa toki johtua pikemmin tyylliseikoista kuin murrepohjasta. Joka tapauksessa jo pelkästään pronomini-perusteella vaikuttaa päivänselvältä, ettei Speitz ollut Aitolahden koodeksin takana.

Lopuksi mainittakoon Aitolahden tekstin kuhisevan sellaisia lounaismurteellisuuksia, joiden levikki ulottuu lounaisten välimurteiden kautta etelähämäläisiin murteisiin. Muutamia esimerkkejä (joiden numerointi seuraa Kettusen 1940 karttoja): *häriän* (53), *walhen* (108), *nijttu* (170), *korkia* (191) ja *äitj* (203). Koska vastaavat kirjoitusasut olivat vallitsevia koko tuolloisessa kirjasuomessa, ne eivät kelpaa todisteiksi Aitolahden tekstin murrepohjasta, sillä ne voivat yhtä hyvin olla kirjakielisyyksiä. Toisaalta kun näinkin moni piirre viittaa juuri Etelä-Hämeen ja Länsi-Uudenmaan tienoilta, tapaus vaikuttaa sittenkin vahvalta — ennen kaikkea koska samalla yksikään piirre ei aukottomasti viittaa kokonaan muualle.

Lopuksi

Uusitalon väitöskirjan inspiroimaa lisäkeskustelua voisi jatkaa vaikka miten kauan, mutta edellä esitetyn luulisi jo vakuuttaneen lukijan siitä, kuinka inspiroiva ja siten ansiokas teos on kyseessä. Muutenkin jos ja kun väitöskirjan tarkoitus on tuottaa uutta tietoa, tällä kertaa siinä voidaan sanoa onnistutun perustavanlaatuisella tavalla, kun jopa vanhan kirjasuomen tutkijoille tuntemattomaksi jäänyt Aitolahden teksti tuodaan näin tiedeyhteisön tietoisuuteen. Ylipäänsä Uusitalon väitöskirja on ja pysyy pioneerityönä, johon tästä lähin tullaan viittaamaan Aitolahden koodeksia käsiteltäessä. Vaikka nykyaikana lyhytnäköisesti arvostetaan mahdollisimman nopeita tuloksia ja mieluiten vielä medianäkyvyyden kera, omasta kieltämättä epäortodoksisesta mielestäni ajan hammas on sittenkin tärkein mittari, jolla tieteellistä tutkimusta tulisi arvioida ja arvostaa.

PETRI KALLIO

petri.kallio@helsinki.fi

Suomalais-ugrilaiset kielet ja kulttuurit

PL 24, 00014 Helsingin yliopisto

Lähteet

- HAKANEN, AIMO 2000: *Onks teijä heitin?* Monikon persoonapronomineiksi luokiteltujen muotojen käytöstä suomen murteissa ja kirjakielessä. *Sananjalka* 42, 7–46.
- HÄKKINEN, KAISA (toim.) 2012: *Codex Westh: Westhin koodeksin tekstit*. Wanhan Suomen arkisto 5. Turun yliopisto, Turku.
- IKOLA, OSMO 1966: ”Päästä meitä pahasta”: Eräs itämerensuomalaisten kielten objektikysymys. *Sananjalka* 8, 28–38.
- KALLIO, PETRI 2017a: Sebastian Münsterin Isä meidän -rukous. *Virittäjä* 121, 430–436. <https://doi.org/10.23982/vir.61136>
- 2017b: Äännehistoriaa suomen kielen erilliskehityksen alkutaipaleilta. *Sananjalka* 59, 7–24.
- KETTUNEN, LAURI 1940: *Suomen murteet III A: Murrekartasto*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LEHTIMÄKI, PEKKA 1972: *oi- ja ei-nominit Länsi-Uudenmaan murteissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 310. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- OJANSUU, HEIKKI 1910: Lisiä persoonapronominien taivutusoppiin. *Virittäjä* 14, 30–38.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja* 1985–. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- UUSITALO, HARRI 2015: *Reformaatioajan suomenkielisten Isä meidän -rukousten erot*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, Turku.
- 2016: Reformaatioajan suomenkielisten Isä meidän -rukousten suhteet toisiinsa ja lähdeteksteihin kielellisten erojen valossa. *Sananjalka* 58, 159–174.

Tutkija-kääntäjän katse kohdistuu saamelaiseen nykyrunouteen

KAISA AHVENJÄRVI: *Päivitettyä perinnettä. Saamelaisen nykyrunouden saamelaiskuvastoja*. Jyväskylä Studies in Humanities 318. University of Jyväskylä, Jyväskylä 2017. Julkaistu myös sähköisesti: <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/54273>. 90 s. + artikkelit.

Kaisa Ahvenjärven väitöskirja on arvokas ja kauan odotettu kontribuutio sekä saamentutkimukseen että kirjallisuudentutkimukseen, niin ”kotimaiseen” kuin ylijarjaiseen. Kategorioita ajatellen joudutaan heti alkuun pulmaan. Suomen alueella eri kielillä kirjoitettua saamelaiskirjallisuutta pidetään kotimaisena kirjallisuutena, perinteisen luokittelun mukaan ”kolmantena kotimaisena kirjallisuutena”, kuten lukee väitöskirjan ensimmäisen artikkelin ensimmäisellä sivulla. Toisaalta ”kotimaisuus” voi saamelaiskirjallisuuden yhteydessä kuulostaa vähän ironiselta, kun ajattelee, että moni saamelainen kokee olevansa kolonisoidun kansan jäsen ja että saamelaiskirjallisuus on lähtökohtaisesti ylijarjaista sekä transnationaalisuuden että monikielisyyden mielessä: saamelaisia asuu neljän valtion alueella ja saamelaista kirjallisuutta kirjoitetaan eri saamen kielillä sekä kyseisten neljän valtion valtakielillä. Saamelaisen kirjallisuuden ylijarjaisuus toteutuu myös sillä tavalla, että saamelaisessa taiteessa on vaikeaa puhua eri taiteiden välisistä rajoista (ks. esim. Gaski 2011).

Kaisa Ahvenjärven tutkimus ei pelkästään tunnista näitä vaikeuksia vaan lähtee tutkimaan ja problematisoimaan niitä lisää. Ahvenjärvi on jo pitkään tehnyt ansiokasta tutkimusta saamelaisesta kirjallisuudesta, varsinkin runoudesta, josta on viime aikoina taas tullut ”saamelaisen kirjallisuuden ykköslaji” (s. 36). Ahvenjärvi on julkaissut aiheesta useita artikkeleita ja päätoimittanut – Sanna Valkosen kanssa – Pohjoisen tiede- ja kulttuurilehti *AGONin* saamelaisen nykyaiteen numeron (3/2014), jossa korostui saamelaisten taiteiden yhteen kietoutuminen. Ahvenjärvi on kuitenkin ollut myös tärkeä tekijä ja osa viimeaikaista ilmiötä eli paluuta taiteiden tutkimuksen eri oppialoihin länsimaisesta näkökulmasta perinteisemmässä mielessä. Tämä ilmiö voidaan tulkita seurauksena eri taiteiden ja medioiden repertuaarien laajenemista. Veli-Pekka Lehtolan sanoin on selvää, ettei saamelaisen nykyaiteen tutkija voi hallita kaikkea ja että ”sektoriajattelu” on tullut ”uudella tavalla ja uudessa kontekstissa ajankohtaiseksi” (Parente-Čapková 2015, 16).

1 Päivitettyä perinnettä kääntäjä-tutkijan position näkökulmasta

Päivitettyä perinnettä on Ahvenjärven aikaisemman tutkimuksen hieno huipentuma. Kyseessä on artikkeliväitöskirja, joka koostuu kolmesta pohjustusluvusta (”Johdanto”, ”Saamelaisen runouden kenttä” ja ”Teoreettiset lähtökohdat ja keskeiset käsitteet”), artikkelitiivistelmistä sekä vuosina 2012–2015 ilmestyneistä artikkeleista ja loppuyhteenvedosta. Kuten kaikki onnistuneet artikkeliväitöskirjat, on myös Ahvenjärven väitöstyö paljon enemmän kuin tutkimusartikkeleiden summa. Sen todistaa myös eri osien pituus: väitöskirjaa varten kirjoitettu, neljää artikkelia kehystävä teksti on yhtä pitkä ellei pidempi kuin tutkimusartikkeliosuus. Kolmessa

ensimmäisessä luvussa tekijä johdattelee lukijaa saamelaisen kirjallisuuden tutkimukseen, sen suhteeseen saamentutkimukseen sekä alkuperäiskansojen tutkimukseen ja siihen liittyvään poliittisuuteen. Luvut sisältävät myös johdatuksen saamelaisen runouden kenttään ja kirjoittajan käyttämiin teoreettismetodologisiin lähtökohtiin. Nämä kolme lukua osoittavat Ahvenjärven asiantuntevuuden, ja niistä käy selvästi ilmi, että tekijä on seurannut saamentutkimusta pitkään ja on syvällisesti perehtynyt sekä kirjalliseen aineistoon että sitä koskeviin tieteellisiin ja julkisiin keskusteluihin.

Tutkimuksen pääkysymys on, ”miten saamelaisuutta kuvataan ja konstruoidaan 1980–2000-luvulla julkaistussa saamelaisessa runoudessa?” (s. 23). Osakysymyksiksi nousevat seuraavat: ”Miten nykyrunoudessa käytetään saamelaisuuteen perinteisesti liitettyjä aiheita ja kuvastoja sekä suullisen tradition elementtejä ja minkälaisia merkityksiä niihin kiinnitetään? Miten nämä aiheet ja kuvastot ovat muuttuneet ja miten niitä on purettu, uudistettu ja päivitetty? Miten saamelaisuuden sisäiset erot ja luokittelut näkyvät runoissa ja miten ne risteävät keskenään? – – minkälaisia alkuperäiskansakirjallisuuksille tyypillisiä piirteitä saamelaisessa runoudessa on luettavissa ja miten ne rakentavat saamelaisuutta?” (s. 23).

Erittäin kiinnostavaksi asiaksi nousee johdannossa kääntäjä-tutkijan positio, jota kirjoittaja pohtii alaluvussa 1.4. Kuten voin oman kokemuksen perusteella todeta, kääntäminen on keino perehtyä tekstiin kaikkein syvällisimmällä tavalla, syvemmin kuin lähiluvun tai analyysin keinoin. Kääntäminen (ja varsinkin runouden kääntäminen) edellyttää perusteltua tulkintaa ja pakottaa kääntäjää pohtimaan tekstiä monesta eri näkökulmasta, jotta hän pystyy tarvittaessa artikuloimaan ja puolustamaan omia ratkaisujaan. Kääntäjä-tutkija (vai pitäisikö joissakin yhteydessä puhua myös tutkija-kääntäjästä) on myös erittäin tietoinen kääntäjän vastuusta: kääntämiseen liittyvien ratkaisujen lisäksi kääntäjä vastaa siitä, millainen kirjallinen kaanon rakentuu kohdekielellä hänen käännöksensä perusteella. Saamelaisen kirjallisuuden yhteydessä tämä voi tarkoittaa esimerkiksi eri valtioiden valtakielillä kirjoitettujen tekstien mukaan ottamista tai toisaalta ehdotonta saamenkielistä linjaa, pohjoissaamen kanonisoidun aseman vakiinnuttamista tai toisaalta sen problematisointia, sekä paljon muuta. Kuten Ahvenjärvi (s. 24) itse sanoo, ”[k]ääntämisellä on aina myös kielipoliittisia ulottuvuuksia lähtien siitä, minkä kielisiä tekstejä ylipäätään pidetään kääntämisen arvoisina”. Tämän kääntäjän vastuun tiedostaminen ja pohdinta tuntuu sitäkin tärkeämmältä, koska Ahvenjärveltä on juuri ilmestynyt palkittu *Tuulisolmut – Valikoima saamelaista nykyrunoutta* -antologia (Ahvenjärvi 2018a), johon sisältyy neljän Ahvenjärven tutkiman, 1960- ja 1970-luvulla syntyneen saamelaisrunoilijan (Hege Sirin, Sigbjørn Skådenin, Rawdna Carita Eiran ja Irene Larsenin) tekstejä. Mukana on pohjoissaamesta ja norjasta suomennettuja runoja ja kuten kääntäjä sanoo antologian esipuheessa (Ahvenjärvi 2018b, 9), ”*Tuulisolmut* ei [...] ole kattava läpileikkaus saamelaisen nykyrunouden kentästä, van sukellus neljän runoilijan poetiikkaan ja tematiikkaan”. Saamelaisesta runoudesta kiinnostuneilla on siis nyt ainutlaatuinen tilaisuus tutustua tutkijan tekemään käännösvalikoimaan sekä valikoiman runoilijoiden tekstejä käsittelevään väitöstutkimukseen.

En ole kompetentti arvostelemaan Ahvenjärven suomennoksia, mutta hänen kääntämisstrategioittensa pohdinta (s. 24–25) herättää positiivisia odotuksia. Ahvenjärvi pohtii kääntäjän ikuista dilemmaa, vieraannuttamisen ja kotouttamisen välistä tasapainoilua. Mainitsemiensa esimerkkien perusteella hän yrittää olla mahdollisimman ”uskollinen alkutekstille” (s. 24), mikä voi tietenkin tarkoittaa montaa eri asiaa. Oman kääntämisfilosofiani perusteella pidän tärkeänä ja arvokkaana, ettei Ahvenjärvi kotouta liikaa niitä saamen kielen sanoja, joille ei löydy yhden sanan vastineita suomeksi. Tämä ratkaisu tuo mieleen kääntämisen politiikkaa koskevia

keskusteluja Nils-Aslak Valkeapään *Beaivi, áhčážan* -teoksen yhteydessä (Rojola 2015, 88–89). Ahvenjärven vieraannuttavat ratkaisut kuulostavat hyvin harkituilta ja vaikuttavilta. Arvostan myös tekijän rehellisyyttä: hän tuo avoimesti esiin omia tulkinnallisia virheitään, joita tapahtuu jokaiselle kääntäjälle. Kääntäjä-tutkijan position etu on tässä yhteydessä se, että hän voi ”korjata itseään” ja avata syyt valitsemiinsa ratkaisuihin (vrt. s. 26). Kaiken kaikkiaan olisin lukenut aiheesta mielelläni paljon enemmän, ainakin kokonaisen tutkimusartikkelin verran!

2 Saamelaisen runouden kenttä, tutkittava aineisto ja teoreettismetodologisia lähtökohtia

Väitöskirjan toinen luku, ”Saamelaisen runouden kenttä”, tarjoaa asiantuntevan ja systemaattisen, mutta samalla kaikkia valmiita kategorioita ja luokitteluja kyseenalaistavan johdatuksen asiaan. Ahvenjärvi tarjoaa katsauksen saamelaisen kirjallisuuden historioihin ja yleisesityksiin ja nostaa esiin saamelaisten rikkaan suullisen perinteen, varsinkin saamelaiselle nykyrunoudelle tärkeän joikurunouden. Sen merkitystä on syytä korostaa aina uudelleen, minkä osoittaa mm. Lea Rojolan (2018) Valkeapään joikuja käsittelevä artikkeli. Väitöskirjan lähtökohtiin ja peruskysymyksiin kuuluu saamelaiskirjallisuuden määritelmä. Saamelaisiin on viitattu yhtenäisenä ryhmänä, mikä on tietenkin harhaanjohtavaa, vaikka se onkin looginen seuraus metodologisesta nationalismista eli oletuksesta, että kirjallisuuden (sekä muun) tutkimuksen pitäisi kiinnittyä kansallisvaltion tai ainakin johonkin yhteiseen ja yhtenäiseen identiteettiin perustuvan ryhmän viitekehukseen. Linda Hutcheon (2002) on puhunut ”kansallisen kirjallisuushistorian mallista”, jota on käytetty identiteettipolitiikkaan perustuvien ryhmien kirjallisuushistorian kirjoituksessa.

Ahvenjärvi avaa ansiokkaasti tämän kysymyksen kompleksisuuden ja kartoittaa jännitteitä saamelaisten sisäisten erojen ja yhteenkuuluvuuden tunteen välillä. Tutkijan saamelaisen kirjallisuuden määritelmä on suorassa kytköksessä hänen valitsemaansa aineistoon ja sen valintaprosessiin. Aineisto koostuu kahdeksan saamelaisyryrkon tuotannosta; mukana on pohjoissaameksi ja norjaksi kirjoittavia tekijöitä. He ovat Nils-Aslak Valkeapää (1943–2000), Rauni Magga-Lukkari (s. 1943), Inga Ravna Eira (s. 1943), Ellen Marie Vars (s. 1957), Inger-Mari Aikio (ent. Aikio-Arianaick, s. 1961), Irene Larsen (s. 1964), Rawdna Carita Eira (s. 1970) ja Hege Siri (s. 1973). Lisäksi Ahvenjärvi käsittelee artikkeleissaan lyhyesti myös kolmea muuta runoilijaa, Aagot Vinterbo-Hohria (s. 1936), Rose-Marie Huuvaa (s. 1943) ja Risten Sokkia (s. 1954). Ahvenjärven kuvaama aineiston valintaprosessi kuvastaa sitä, miten kirjoittajan oma käsitys saamelaisesta kirjallisuudesta ”on laajentunut niin maantieteellisesti kuin kielellisestikin” (s. 20). Valitun aineiston perusteella hahmotettu saamelaiskirjallisuuden määritelmä ei tarkoita pelkästään yllirajaista vaan myös monikielistä kirjallisuutta. Aineistoon mahtuu useampi runoilijasukupolvi, niin klassikoita kuin nuoria runoilijoita. Kuten Ahvenjärvi korostaa, valinta on välttämättä subjektiivinen ja se perustuu tutkimuskysymyksiin ja niiden ohjaamiin tutkimusintresseihin.

Jo väitöskirjan tutkimuskysymyksestä ja sen osakysymyksistä voi päätellä, että kyseessä on kulttuurintutkimukselliseen otteeseen pohjautuva representaatiotutkimus, jota koskeville pohdinnolle on omistettu kolmannen luvun ensimmäinen alaluku. Ahvenjärvi käy dialogia sekä yleisten representaation teoretisointien että saamelaisrepresentaatioiden aikaisemman tutkimuksen kanssa – päärooleissa tässä ovat Veli-Pekka Lehtolan, Vuokko Hirvosen, Rau-na Kuokkasen ja Sanna Valkosen tutkimukset, joihin tekijä nojaa monella tapaa. Ahvenjärvi

nostaa esiin tärkeitä poliittisia kysymyksiä, joista monet ovat yhteisiä muillekin alkuperäiskansojen representaatiota koskeville debateille, mutta tekijä kontekstualisoi johdonmukaisesti jokaisen kysymyksen. Hän kohtaa suoraan myös ikuisen kysymyksen representaatioiden ja reaali maailman välisestä suhteesta eikä yritä paeta sitä retorisin keinoin. Olli Löytyn (2006) tavoin Ahvenjärvi nimeää tulkittavien tekstien yhdeksi kontekstiksi reaalityodellisuuden, samoin kuin saamelaisyhteisöjä koskevan tutkimuksen, joka valaisee väitöskirjan kohdetekstejä. Tässäkin yhteydessä Ahvenjärvi on tietoinen omasta vallastaan ja vastuustaan, kun hän tutkijana käyttää ”itsekin representaatioihin sisältyvää luokitteluvälikästä” (s. 48). Hän pohtii myös sitä, miten väitöskirjan tutkimuskysymys omalla tavallaan vahvistaa metodologisen nationalismin eli ”yhden saamelaisuuden” oletusta esittämällä, että ”saamelaisen kirjailijan tuotannossa oman etnisen tai kansallisen ryhmän kuvaamisella on merkittävä rooli” (s. 50). Samalla hän kuitenkin tuo esiin saamelaisuuden merkityksen etnopolitisessa keskustelussa ja sen tärkeyden poliittisena ja emansipatorisena kategoriana (ibid.).

Eettisiä kysymyksiä pohditaan väitöskirjassa kiitettävän paljon ja syvällisesti. Ahvenjärvi tuo esiin oman roolinsa saamelaiskulttuurin ulkopuolisena tutkijana, joka tarkastelee kohdetta ulkopuolisin silmin. Hän on hyvin tietoinen eettisiä valtakysymyksiä koskevista debateista, joihin ovat osallistuneet mm. Rauna Kuokkanen, Veli-Pekka Lehtola, Anni-Siiri Länsman ja Sanna Valkonen. Niissä on keskusteltu kulttuurisesta omimisesta sekä siitä, kenellä on valta puhua saamelaisyhteisön puolesta ja kuka tietää ja määrittelee, minkälainen tutkimus on relevanttia ja saamelaisen yhteisön tarpeita palvelevaa. Keskusteluissa on ollut esillä myös, miten tärkeää on, että saamelaiset osallistuvat itse tutkimusprosessiin käsitteellisen tiedon tuottajina. (Ks. esim. s. 52.)

3 Jälkikolonialismi, alkuperäiskansatutkimus ja estetiikan ongelma

Tutkimuksen tärkeänä kehiksenä on jälkikolonialistinen kirjallisuusteoria. Se on ollut pitkään mallina monille tutkimussuuntauksille, joissa keskitytään erilaisten toiseuksien ja niistä johtuvien valtdynamiikkojen tarkasteluun sekä identiteettipoliittisiin kysymyksiin. Jälkikolonialistinen ajattelu inspiroitui feministisestä kirjallisuudentutkimuksesta, ja se on myös inspiroinut feministisiä teoreetikkoja uusiin ajatuksiin.

Ahvenjärvi esittelee väitöskirjassaan feministisen tutkija Elaine Showalterin innoittamaa Robert Fraserin jälkikolonialistisen kirjallisuuden kehitystä kuvaavaa jaottelua, johon nojataan ensimmäisessä tutkimusartikkelissa. Kyse on kirjallisen kehityksen periodisaatiosta, jota voi soveltaa eri ryhmien kirjallisuuksiin – naisten kirjoittamaan kirjallisuuteen tai jonkun (etnisen) ryhmän, kuten saamelaisten, kirjallisuuteen. Kehitys kulkee jäljittelystä protestin kautta oman äänen löytämiseen. Väitöskirjan toisessa luvussa Ahvenjärvi reflektoi mallin käyttökelpoisuutta ja toteaa, että hänen tapansa hyödyntää Fraserin ”itsessään varsin yksioikoista mallia jää pinta-puoliseksi kokeiluksi” (s. 32). Väitöskirjan ensimmäistä artikkelia lukiessa kuitenkin huomaa, että Ahvenjärvi käytti mallia jo silloin kriittisesti eikä rajannut tulkintojaan siihen. Väitöskirjaa kehystävissä luvuissa tekijä pohtii ja problematisoi jälkikolonialistisen metodologian soveltuvuutta saamelaiskirjallisuuden tutkimiseen yleisesti ja nostaa esiin sekä jälkikolonialististen teorioiden hyötyjä että niihin liittyviä ongelmia alkuperäiskansaa koskevassa tutkimuksessa.

Juuri saamelaisen kirjallisuuden, nimenomaan runouden, analyysi alkuperäiskansatutkimuksessa kehitettyjen metodien avulla on ollut Kaisa Ahvenjärven tutkimuksen tärkeää antia,

ja se myös edistää hänen metodologiansa ylijärjaisuutta (vrt. s. 51). Kuten Ahvenjärvi tuo esiin ensimmäisen väitöskirja-artikkelin loppuosiossa, jälkikoloniaalista teoriaa ei ole usein sovellettu runouden analyysiin ja sellainen voi monipuolistaa tutkimussuuntauksen kysymyksenasetteluja.

Saamelaisuuden ja sen representaatioiden tutkimisen muiden alkuperäiskansojen kontekstissa voi nähdä lähtevän Nils Aslak Valkeapään roolista alkuperäiskansa-aktiivina, hänen kiinnostuksestaan muita alkuperäiskansoja kohtaan sekä hänen pyrkimyksistään korostaa saamelaisten asemaa alkuperäiskansana Pohjois-Euroopassa. Alkuperäiskansatutkimus – saamentutkimus mukaan lukien – hyödyntää jälkikolonialistisista teorioista tuttuja metodeja. Ahvenjärvi jatkaa Lehtolan tapaa lähteä liikkeelle joistakin jälkikolonialismin käsitteistä ja käyttää niitä kriittisesti, tarkkaan kontekstualisoiden. Alkuperäiskansatutkimuksessa on kuitenkin usein suhtauduttu jälkikolonialismiin melko kriittisesti. Ensinnäkin alkuperäiskansojen näkökulmasta kolonialismi jatkuu eikä jälkikolonialismi-termissä ole paljon järkeä – viime vuosikymmeninä on puhuttu paljon uuskolonialismista. Myös dekolonisaation käsite on alkuperäiskansatutkimuksen näkökulmasta ongelmallinen: se on tarkoittanut siirtomaavallan purkautumista ja siirtomaiden itsenäistymistä, mutta, Pekka Valtosen sanoin, monen ”valtiottoman kansakunnan” eli ilman omaa valtiota edelleenkin olevan alkuperäiskansan tapauksessa tämä prosessi ei ole johtanut eikä ole johtamassa oman itsenäisen valtion perustamiseen. Toiseksi jälkistrukturalistisia teorioita hyödyntänyt jälkikolonialismi näyttää länsimaisena ja näin ollen vieraana teoriana. Jälkikolonialistisissa teorioissa on usein purettu tai ainakin ohitettu kokemus ”alkuperäisyydestä” (*indigeneity*), joka on koettu essentialistisena, kun taas alkuperäiskansatutkimuksessa se on ollut oleellinen käsite. Debatit muistuttavat feministisen tutkimuksen yhteydessä käytyjä keskusteluja ja Ahvenjärvi näyttää, miten tärkeä voi alkuperäiskansatutkimuksen yhteydessä olla Gayatri Chakravorty Spivakin ajatus strategisesta essentialismista eli siitä, että yhteisten poliittisten päämäärien saavuttamisessa on tärkeää omaksua ja ylläpitää yhtenäinen ryhmäidentiteetti, jonka merkeissä häivytetään sisäiset erot. Tässä korostuu – taas kerran – feministisen tutkimuksen tärkeys 1900-luvun viimeisten vuosikymmenien identiteettipolitiikkaan perustuvilla tutkimussuuntauksilla.

Strategiseen essentialismiin liittyvien identiteettikeskustelujen ajankohtaisuuteen kytkeytyvät myös Ahvenjärven käyttämät kuulumisen (*belonging*) ja ei-kuulumisen (*non-belonging*) käsitteet. Kuulumisen ajatuksessa yhtyvät hyvin henkilökohtainen kaipuu kuulumiseen (*longing to belong*) ja kuulumisen politiikka (*politics of belonging*). Samantyyppisiä mekanismeja voi tutkia eri teoreettisissa kehyksissä esim. identifikaation eli samastumisen (*identification*) käsitteen, varsinkin ryhmäidentiteetteihin johtuvien identifikaatioiden, avulla (ks. esim. Laplanche 1976). Lisää näkökulmia asiaan voisivat tuoda Jürgen Habermasin (1998) ajatuksista lähtevät poissulkemisen käsitteet *inclusion* ja *exclusion*.

Kuulumisen käsitettä on hyödynnetty myös luokkatutkimuksessa ja yhteiskunnallista nousua kuvaavien representaatioiden tarkastelussa, joissa on pääroolissa juuri kysymys identiteetistä (esim. Sasson 2012). Näin peliin astuu kokonainen kirjo yhteiskunnallisia kategorioita, jotka tuottavat eroja – luokan, etnisyyden, kansallisuuden, kielellisen identiteetin ja sukupuolen lisäksi muun muassa myös seksuaalisuus, uskonto, terveydentila ja ikä. Näiden erojen luomia hierarkioita ja niistä johtuvaa valtdynamiikkaa tutkii intersektionaalinen lähestymistapa. Kuten Ahvenjärvi (s. 59) huomauttaa, paljon intersektionaalista tutkimusta on tehty käyttämättä kyseistä termiä, kuten osoittavat esimerkiksi Lehtolan kirjoitukset. Ahvenjärvi pohtii ensisijaisesti sukupuolen ja entisyyden roolia, mutta myös kielellinen identiteetti ja siihen liittyvät hierarkiat

ja valtdynamiikat nousevat esiin varsinkin viimeisissä väitöskirja-artikkeleissa. Edellä mainittujen käsitteiden (identifikaatio, *inclusion/exclusion*) käyttö olisi voinut rikastuttaa Ahvenjärven analyyseissa käytettyä intersektionaalista metodia ja tuoda tulkintoihin lisää vivahteita.

Alkuperäiskansatutkimuksessa on koettu haasteelliseksi myös länsimainen esteettinen kriteeristö. Sen merkeissä on usein väheksytty alkuperäiskansojen kirjallisuutta, koska se perustuu erilaisiin perinteisiin eikä vastaa länsimaisen lukijan esteettistä odotushorisonttia. Ahvenjärvi viittaa Vuokko Hirvosen, Rauna Kuokkasen ja Kristin Jernslettenin tutkimuksiin, jotka analysoivat näitä saamelaisaiteen arvottamisen ongelmia ja kehittävät (varsinkin Jernsletten) saamelaisista metodologiaa. Tämä on erittäin tärkeä ja jatkuvasti edistyvä suunta. Saamelaisen runouden analyysi länsimaisen poetiikan hengessä on selvästi hyvin ongelmallinen lähestymistapa, mutta jos länsimaisilla käsitteillä operoi hienovaraisesti, kunnioittaen alkuperäiskansan runoilijan omia lähtökohtia ja kontekstia, pääsee laajentamaan edellä mainittua länsimaisen lukijan odotushorisonttia. Sen osoittaa esimerkiksi Karoliina Lummaan (2007, 59–61) aamun topoksen analyysi yhdessä Nils Aslak Valkeapään runossa.

Ahvenjärven väitöskirjaan olisin kaivannut tällaisen analyysin mahdollisuutta käsittelevää syvällisempää teoreettista pohdintaa, jossa tarkasteltaisiin mahdollisuuksia hyödyntää sekä länsimaisia analyysin ja tulkinnan välineitä että saamelaiseen metodologiaan perustuvaa lähestymistapa. Tämä ei olisi mahtunut Ahvenjärven representaatiotutkimukseen, mutta toivottavasti tutkija innostuu sen pariin joskus myöhemmin. Hän voisi jatkaa kohdasta, missä itse korostaa, että väitöstutkimuksessa sai eniten tilaa Irene Larsenin kokoelma *Sortsolsafari*, joka ”noudattelee monella tapaa ’länsimaista’ estetiikkaa” ja ”avautuu luontevasti ’länsimaiselle’ akateemiselle luennalle” (s. 22). Tällainen ote kytkeytyisi hienosti vastaanottokysymyksiin, joihin Ahvenjärvi aikoo keskittyä (ks. s. 73).

4 Lopuksi

Ahvenjärven edellä mainittua Larsenin kokoelmaa käsittelevää artikkelia pidän väitöskirjan parhaimpana. Tekijä on siinä onnistunut problematisoimaan kysymyksen saamelaisesta identiteetistä monella eri tasolla ja valaisemaan sitä monesta näkökulmasta. Larsenin kokoelman melankolisten, parodisten, nostalgisten ja ironisten sävyjen erittely on antanut Ahvenjärvelle mahdollisuuden erittäin oivaltavaan ja hienovaraiseen analyysiin ja tulkintaan. Ei tunnu ollenkaan siltä, että tutkimuskysymykset olisivat ”tuottaneet niihin enemmän tai vähemmän sopivat vastaukset” (vrt. s. 68), kuten tekijä itsekriittisesti huomauttaa yhteenvedossaan.

On ilahduttavaa, että saamelaista runoutta on viime vuosina tutkittu suomalaisessa kirjallisuudentutkimuksessa erilaisista innovatiivisista, muun muassa ekokriittisistä (Hanna Mattila) ja posthumanistisista (Lea Rojola), lähtökohdista. Tutkimuskohteena ovat olleet – ja ovat edelleen – enimmäkseen Nils-Aslak Valkeapään tekstit. Valkeapään merkitystä saamelaiselle runoudelle, taiteelle sekä koko saamelaiskysymykselle ei voi tarpeeksi korostaa, kuten osoittaa Valkeapään elämäntyölle omistettu *Minä soin / Mun čuojan* -niminen tutkimusantologia, joka ilmestyi samana vuonna kuin *Päivitettyä perinnettä*. On kuitenkin merkittävää, että Kaisa Ahvenjärven ansiosta nousee esiin kahden kirjan verran myös saamelaisten nykyaisrunoilijoiden tuotantoa. Sopii toivoa, että edellä mainittujen estetiikkaan ja vastaanottoon liittyvien kysymysten lisäksi tekijä syventää, suunnitelmiansa mukaan (vrt. s. 71), myös vertailevaa otetta alkuperäiskansatutkimukseen liittyvässä pohdinnassaan. Myös ”vertailevan katseen suunnistaminen

maantieteellisesti lähemmäs” kuulostaa tärkeältä. Olisi mainiota, jos katse suuntautuisi jatkossa myös Venäjällä asuviin saamelaiskirjailijoihin.

VIOLA PARENTE-ČAPKOVÁ

viocap@utu.fi

Kotimainen kirjallisuus
20014 Turun yliopisto

Lähteet

- AHVENJÄRVI, KAISA 2018a: *Tuulisolmut – Valikoima saamelaista nykyrunoutta*. Poesia, Helsinki.
- 2018b: Esipuhe. Kaisa Ahvenjärvi (toim. ja suom.): *Tuulisolmut – Valikoima saamelaista nykyrunoutta*. Poesia, Helsinki.
- AHVENJÄRVI, KAISA ja VALONEN, SANNA 2014 (toim.): *AGON. Pohjoinen tiede- ja kulttuurilehti* 3/2014. Saamelainen nykytaide. Saatavissa <http://agon.fi/arkisto/numero/?issue=2014-3>
- GASKI, HARALD 2011: Song, poetry and images in writing: Sami literature. KAREN LANNGÅRD ja KIRSTEN THISTED (toim.): *From oral tradition to rap. Literatures of the Polar North*, 15–38. Ilisimatus-arkif / Forlaget Atuagkat, Nuuk. <https://doi.org/10.7557/13.1804>
- HABERMAS, JÜRGEN 1998: *The inclusion of the other: Studies in political theory*. The MIT Press, Cambridge (MA).
- HUTCHEON, LINDA 2002: Rethinking the national model. LINDA HUTCHEON ja MARIO VALDÉS (toim.): *Rethinking literary history. A dialogue on theory*, 3–49. Oxford University Press, Oxford – New York.
- LAPLANCHE, JEAN 1976: *Life and death in psychoanalysis*. The John Hopkins University Press, Baltimore MD.
- LUMMAA, KAROLIINA 2007: Aihe, motiivi, teema ja topos. Miksi runossa kuvataan kukkaa? SIRU KAINULAINEN, KAISU KESONEN ja KAROLIINA LUMMAA (toim.): *Lentävä hevonen. Välineitä runoanalyysiin*, 41–65. Vastapaino, Tampere.
- LÖYTTY, OLLI 2006: *Ambomaamme. Suomalaisen lähetyskirjallisuuden me ja muut*. Vastapaino, Tampere.
- PARENTE-ČAPKOVÁ, VIOLA 2015: Kirjallisuudentutkimuksen asema saamentutkimuksessa ennen ja nyt – Keskustelua Veli-Pekka Lehtolan kanssa. VIOLA PARENTE-ČAPKOVÁ ja KATI LAUNIS (toim.): *Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti AVAIN* 3/2015, 13–18. Saamelaisuus kirjallisuudessa. Saatavissa http://pro.tsv.fi/skts/Avain2015_3_sisalto.pdf. <https://doi.org/10.30665/av.74991>
- ROJOLA, LEA 2015: ... sukkajalka, kalppinokka, tuuliturpa... Nils-Aslak Valkeapään porojen poetiikka. VIOLA PARENTE-ČAPKOVÁ ja KATI LAUNIS (toim.): *Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti AVAIN* 3/2015, 86–104. Saamelaisuus kirjallisuudessa. Saatavissa http://pro.tsv.fi/skts/Avain2015_3_sisalto.pdf. <https://doi.org/10.30665/av.74996>
- 2018: Juoigamat. Joiku Nils-Aslak Valkeapään runoudessa. SIRU KAINULAINEN, LIISA STEINBY ja SUSANNA VÄLIMÄKI (toim.): *Kirjallisuuden ja musiikin leikkauspintoja*, 387–413. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SASSON, SARAH JULIETTE 2012: *Longing to belong: The parvenu in nineteenth-century French and German literature*. Palgrave Macmillan, New York. Saatavissa https://doi.org/10.1057/9781137330819_2
- VALTONEN, TAARNA ja VALKEAPÄÄ, LEENA (toim.) 2017: *Minä soin. Mun čuojan. Kirjoituksia Nils-Aslak Valkeapään elämäntyöstä*. Lapland University Press, Rovaniemi.

Opas fraseemien tutkimukseen

JARMO KORHONEN: *Fraseologia. Kiinteiden sanayhtymien tutkimus*. Finn Lectura, Helsinki 2018. 356 sivua.

Saksan kielen emeritusprofessori Jarmo Korhonen on tehnyt elämäntyönsä fraseologian parissa. Korhonen on vetänyt 1980-luvulta lähtien fraseologiaprojekteja, jotka ovat tuottaneet paljon tutkimustietoa muun muassa väitöskirjojen, artikkeleiden ja sanakirjojen muodossa. Hän on lisäksi toiminut aktiivisesti alan kansainvälisissä järjestöissä ja tuonut uusinta tietoa fraseologian tutkimuksesta Suomeen. Korhosen tutkimustyön ytimessä on ollut ennen kaikkea lingvistinen ja kontrastiivinen saksan- ja suomenkielisen fraseologian tutkimus. Nyt Korhonen on julkaissut kirjan, joka on perusteos fraseologian monipuolisesta tutkimuskentästä ja jota voi käyttää oppaana ja perehdyttäjänä lingvistiseen fraseologian tutkimukseen. Kirjassa tiivistyvät Korhosen pitkäaikainen kokemus ja vahva asiantuntemus fraseologiasta.

Fraseemit

Fraseologisten ilmausten nimitykset ovat monenkirjavia niin eri kielissä kuin kielten sisälläkin. Ongelmallisinta on ollut löytää sopiva yläkäsite erilaisille kiinteille sanayhtymille. Suomessa on tavallisesti puhuttu fraaseista (esim. Kuusi 1971), mutta nimitykseen liittyy kielteisiä sivumerkityksiä (vrt. *kuluneet fraasit*). Englannissa puolestaan on käytetty yläkäsitteenä termiä *idiomi*, mutta monissa muissa tutkimustraditioissa idiomi käsitetään fraseologisten ilmausten alakäsitteeksi (Korhonen s. 14). Korhonen on omaksunut saksalaisesta tutkimuskirjallisuudesta kiinteiden sanayhtymien yläkäsitteeksi termin *fraseemi*, joka tuntuu hyvältä valinnalta ainakin *Fraseologia*-kirjan kontekstissa. Suomen kielen idiomeja tutkinut Tarja Riitta Heinonen (2013) on väitöskirjassaan ottanut kantaa *fraseemi*-termin käyttöön ja todennut, että vaikka fraseemi viittaa yksiselitteisesti lausekkeena toimivaan ja leksikaalistuneeseen ilmaukseen, termi on kuitenkin sen verran tekninen ja tiettyihin tutkimuskoulukuntiin liittyvä, ettei se toimi esimerkiksi suurelle yleisölle suunnatuissa sanakirjoissa. Sanakirjatyössään Korhonen onkin käyttänyt termiä *idiomi* (ks. esim. Korhonen 2001). Mielestäni *fraseemi* 'fraseologinen lekseemi' asettuu terminä muodoltaan ja merkitykseltään kätevästi *lekseemin* rinnalle, ja sen toimivuutta olisi hyvä ainakin testata suomenkielisessä lingvistisessä kiinteiden sanayhtymien tutkimuksessa.

Fraseemien täsmällinen määrittelykään ei ole ollut aivan helppoa. Korhonen käsittelee fraseologisten ilmausten määrittelemiseen liittyviä kysymyksiä luvussa 3 (s. 32–47) ja rakentaa määritelmän fraseemeihin liitettyjen tunnusmerkkien avulla. Korhosen fraseemimääritelmässä tärkeimpinä elementteinä ovat polyleksikaalisuus ja ortografia: fraseemit koostuvat vähintään kahdesta erilleen kirjoitetusta sanasta (s. 32, 71). Polyleksikaalisuus on yleisesti hyväksytty fraseemien ominaispiirre, mutta oikeinkirjoitukseen perustuvaa kriteeriä on kritisoitu, onhan ortografia sopimuksenvaraista ja ajan kuluessa muuttuvaa. Korhonen on nostonut sen kuitenkin oikeastaan tärkeimmäksi kriteeriksi. Se on ymmärrettävää, sillä fraseemien erottaminen muunlaisista lekseemeistä – perussanoista, johdoksista ja yhdyssanoista – käy mahdolltomaksi, jos

näiden kategorioiden välille ei vedetä selvää rajaa, ja juuri ortografian perusteella raja on mahdollista lähes yksiselitteisesti vetää. Täyttä yksiselitteisyyttä ei ainakaan kaikissa kielimuodoissa ole kuitenkaan mahdollista saavuttaa. Tällaisia kielimuotoja ovat ainakin alku- tai voimakkaassa kehitysvaiheessa olevat kirjakielet, joissa ortografia on vielä muuttuvaa ja vakiintumatonta. Ja tällainen oli tilanne myös saksan ortografiauudistuksessa, jossa uudistuksen myötä jotkin perinteisesti yhdyssanoiksi kirjoitetut yhtymät alettiin kirjoittaa sanaliitoiksi ja päinvastoin (s. 37).

Rajanvedon tärkeys korostuu silloin, kun teorioita sovelletaan käytäntöön esimerkiksi sanakirjatyössä. Korhonen on pitänyt tärkeänä, että sanakirjoihin otetaan fraseemeina tai idio-meina vain erilleen kirjoitettuja sanayhtymiä. Hän pitääkin ongelmana, että joissakin fraseologiasanakirjoissa mukana on myös merkitykseltään kuvallisia ja idiomaattistuneita sanoja, jotka eivät kuitenkaan ole erikseen kirjoitettuja sanayhtymiä vaan yhdyssanoja ja johdoksia. Näin on esimerkiksi Suomen kielen kuvailevassa fraasisanakirjassa (2008), jossa kirjoitustapansa puolesta selvien fraseemien joukossa on sellaisia hakusanoja kuin *taivaanrannanmaalari* ja *vasikoida*. Ratkaisulle on kai perusteena se, että tällaiset sanat ovat idiomaattisia eikä niiden merkitys ole pääteltävissä muodosteiden rakenneosien perusteella (Muikku-Werner ym. 2008, 10). Korhonenkin pitää idiomaattisuutta fraseemien yhtenä tunnusmerkkinä, mutta se ei ole tärkein, sillä Korhosen mukaan fraseemit eivät aina ole idiomaattisia vaan idiomaattisuuden aste vaihtelee täys- ja osaidiomaattisuudesta ei-idiomaattisuuteen (vrt. *mennä merta edemmäs kalaan – joutua hunningolle – yö ja päivä*, s. 45–47).

Muita fraseemeille tyypillisiä piirteitä Korhosen mukaan ovat leksikaalinen ja morfosyntaktinen kiteytyminen (s. 34–37) sekä leksikaalistuminen (s. 47). Näihinkin piirteisiin liittyy kuitenkin suhteellisuutta, sillä fraseemeihin liitetään usein myös variaatio ja modifiointi (s. 37–45), jotka ovat kiteytymiselle vastakkaisia mutta fraseologiassa hyvin tavallisia ilmiöitä. Leksikaalisessa variaatiossa jokin fraseemin komponenteista voi vaihdella, esim. *lyödä rukkaset pöytänsä* tai *tiskiinsä*. Morfosyntaktinen variaatio koskee puolestaan jotakin kielipiillistä kategoriaa, kuten numerusta (esim. *mennä leijonan* tai *leijonien luolaan*). Fraseemien modifikaatio on sidoksissa konkreettisiin kielenkäyttötilanteisiin, ja sitä motivoivat esimerkiksi tilan säästäminen lehtiotsikoissa tai lukijan mielenkiinnon herättäminen.

Kuvallisuus mainitaan usein fraseemien tuntomerkinä (esim. Kuusi 1971, 8; Kari 1993, 6–7; Muikku-Werner ym. 2008, 9–10), mutta Korhonen ei ole ottanut sitä fraseemien tunnusmerkkien joukkoon. Hän toteaa kuitenkin fraseemien kontrastiivisen vertailun yhteydessä, että hyvin monien fraseemien merkitys selittyy kuvallisesta kielenkäytöstä ja että kuvallisuutta voidaan siksi pitää tyypillisenä fraseologian tunnusmerkkinä, joskin vain fakultatiivisena (s. 279).

Fraseemien alaryhmistä Korhonen esittelee yksityiskohtaisesti sanaparit, vertausfraseemit, erisnimen sisältävät fraseemit, funktioverbirakenteet, kollokaatiot, rutiini-ilmaukset, lentävät lauseet, sananlaskut ja wellerismit (s. 54–90). Idiomeista ei ole erillistä esittelyä, mikä on harmillista etenkin siksi, että juuri idiomien rajaaminen ja määrittäminen on ollut tutkimuksessa haastavaa (esim. Nenonen 2002). Idiomien poisjättämistä fraseemien erityisluokkien esittelystä ei kirjassa perustella. Ehkä syynä on se, että idiomit ovat joka tapauksessa kirjassa runsaslukuisesti mukana esimerkkeinä monissa luvuissa. Esimerkkeinä on varsinkin verbi-idiomeja. Koska idiomeja ei esitellä ja kuvata samalla tavoin yksityiskohtaisesti kuin esimerkiksi sanapareja, lukija ei ole aivan varma, tarkoittaako verbi-idiomi samaa kuin verbifraseemi ja koostuuko verbi-fraseemien joukko vain verbi-idiomeista vai onko verbifraseemi yläkäsite, jonka piiriin kuuluu muunkinlaisia verbaalisia fraseemeja kuin verbi-idiomeja.

Kokonaisuus

Käsitettä määrittelevien ja aihetta taustoittavien lukujen jälkeen lukijalle alkaa vähitellen valjeta, että *Fraseologia*-opas on varsinainen runsaudensarvi. Teos tarkastelee kohdettaan ensinnäkin syntaksin, semantiikan, pragmatiikan ja stilistiikan sekä tekstilajien kannalta (luvut 5–8). Sitten seuraa katsaus fraseemien alkuperään ja maantieteellisiin erikoisuuksiin ja niiden kansainväliseen levinneisyyteen ja lainautumiseen (luvut 9–11). Näiden myötä päästäänkin kirjan keskeiseen näkökulmaan: kieltenvälisyyteen. Viimeiset kolme lukua (12, 13 ja 14) käsittelevät fraseemien kääntämistä, kontrastiivisuutta ja fraseemien läsnäoloa sanakirjoissa. Kaikkiaan kirja jakautuu siis neljääntoista päälukuun, ja kirjan lopussa on 37-sivuinen, kirjallisuustyypeittäin ryhmitelty kirjallisuusluettelo sekä kirjan käytettävyyttä parantava asiahakemisto. Lisäksi kunkin pääluvun lopussa on lista luvun aiheeseen liittyvästä kirjallisuudesta.

Kirjassa on paljon esimerkkejä monilla eri kielillä. Pääosa esimerkeistä on saksan-, suomen- ja englanninkielisiä, mutta esimerkistöä on runsaasti myös espanjaksi, kroatiaksi, latinaksi, ruotsiksi, unkariksi jne. Jos haluaa ymmärtää aivan kaiken lukemastaan, pitää osata suomen lisäksi erinomaisen hyvin myös saksaa, sillä läheskään aina saksankielisiä esimerkkejä ei ole selitetty suomeksi. Tämä ei häiritse silloin kun tarkastelun kohteena on jokin morfologinen piirre eikä niinkään fraseemin merkitys, mutta seuraavanlaisissa kohdissa suomenkielinen selitys olisi mukava:

- a) sa. *Stegreif*, jolla oli keskiyläsaksassa (n. 1050–1350) merkitys 'Steigbügel' (s. 35)
- b) [s] euraavissa tapauksissa sen sijaan merkitys vaihtelee, vaikka predikaatti pysyy samana: sa. *aussehen wie aus dem Ei gepellt/wie Milch und Blut/wie der [leibhaftige] Tod* (s. 58)

Merkitystenselitysten puuttumista paikkaavat toki monet samoissa yhteyksissä esitellyt suomenkieliset esimerkkifraseemit. Runsas esimerkistö on lukijalle mainion havainnollinen keino päästä fraseologian maailmaan, mutta jotkin luvuista rakentuvat niin vahvasti esimerkkien varaan, että tekstistä on tullut luettelomaista (luvuissa 10 ja 11). Enimmäkseen kuitenkin selitettävä teksti ja havainnollistavat ainekset ovat hyvässä tasapainossa.

Fennistit huomio!

Fraseologian tutkimusta ovat perinteisesti harjoittaneet erityisesti kulttuurintutkijat. Näin on ollut Suomessakin. Korhonen haluaa herätellä kirjallaan suomen kielen tutkijoita fraseologian pariin (s. 10). Ovat toki lingvistikin tutkineet suomenkielisiä idiomeja (esim. Nenonen 2001 ja Heinonen 2013), mutta fraseemien lingvistinen tutkimus on sittenkin ollut suhteellisen vähäistä. Erityisen huolissaan Korhonen on suomenkielisten fraseemien etymologiaa selvittävästä tutkimuksesta, jossa on hänen mukaansa ollut selviä puutteita, ja kirjallisuudessa esiintyy virheellisiä tietoja ja tulkintoja fraseemien taustoista (s. 219). Myöskään suomen murteiden fraseologiasta ei Korhosen mukaan ole olemassa sellaisia ajankohtaisia tutkimuksia, joissa olisi lingvistisesti ja systemaattisesti tutkittu jonkin tietyn alueen erikoisuuksia (s. 227). Korhosella on toive myös sanakirjojen osalta. Hänen mukaansa olisi tärkeää saada aikaan moderni ja perusteellinen yksikielinen suomalainen fraseologiasanakirja, joka täyttää kaikin tavoin

tieteellisyyden vaatimukset ja joka tarjoaisi luotettavan pohjan suomalaisten yleissanakirjojen ja suomea sisältävien kaksikielisten fraseologiasanakirjojen fraseemikuvauksille (s. 313). Toivottavasti Korhosen toive kuullaan ja suomalaisen fraseologian tutkimus vilkastuu. Teoriaa, käytäntöä ja monenlaisia näkökulmia yhdistävä *Fraseologia*-teos toimii hyvänä kimmokkeena fraseologiasta kiinnostuneille.

TANJA TOROPAINEN

tanja.toropainen@utu.fi

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus
20014 Turun yliopisto

Lähteet

- HEINONEN, TARJA RIITTA 2013: *Idiomien leksikaalinen kuvaus kielenkäytön ja vaihtelun näkökulmasta*. Nykykielten laitos, yleinen kielitiede, Helsingin yliopisto.
- KARI, ERKKI 1993: *Naulan kantaan. Nykysuomen idiomisanakirja*. Otava, Helsinki.
- KORHONEN, JARMO 2001: *Alles im Griff. Homma hanskassa. Saksa-suomi-idiomisanakirja. Idiomwörterbuch Deutsch-Finnisch*. WSOY, Helsinki.
- KUUSI, ANNA-LEENA 1971: *Johdatusta suomen kielen fraseologiaan*. Suomi 115:4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- MUIKKU-WERNER, PIRKKO – JANTUNEN, JARMO HARRI – KOKKO, OSSI 2008: *Suurella sydämellä ihan sikana. Suomen kielen kuvaileva fraasisanakirja*. Gummerus, Helsinki.
- NENONEN, MARJA 2002: *Idiomit ja leksikko. Lausekeidiomien syntaktisia, semanttisia ja morfologisia piirteitä suomen kielessä*. Joensuu yliopiston humanistisia julkaisuja 29. Joensuu.

AVAIN

**KIRJALLISUUDENTUTKIMUKSEN
AIKAKAUSLEHTI**

AVAIMIA KIRJALLISUUDEN MAAILMAAN

Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti Avain on tapa päästä sisään kirjallisuudentutkimuksen maailmaan. Se tarjoaa tieteellisten artikkelien ja tutkimus- ja kirja-arviointien lisäksi erilaisia puheenvuoroja kotimaisesta ja ulkomaisesta kirjallisuudesta ja sen tutkimuksesta. Lisäksi se pyrkii herättämään keskustelua kirjallisuudentutkimukseen liittyvistä ajankohtaisista aiheista.

Neljästi vuodessa ilmestyvä Avain on Kirjallisuudentutkijain Seuran lehti, jonka saa seuran jäsenetuna maksamalla jäsenmaksun 48 € (opiskelijat, työttömät, eläkeläiset ja apurahatutkijat 27 €) Seuran tilille 800012-1473445. Muista merkitä nimesi ja postiosoitteesi viestikenttään. Päästäksesi mukaan Seuran sähköpostilistalle lähetä pyyntö Seuran sihteerille osoitteeseen sihteeriksi.kts@gmail.com, johon voit osoittaa myös muut tiedustelut. Avaimen irtotukkoita voi ostaa sihteeriltä 10 € kappalehintaan. Lisätietoja seurasta: <http://pro.tsv.fi/skts>

VIRITTÄJÄ

KOTIKIELEN SEURAN AIKAKAUSLEHTI

123. VUOSIKERTA 2019

Virittäjä on suomen kielen ja sen opetuksen tutkimusta esittelevä tieteellinen aikakauslehti, joka julkaisee artikkelien lisäksi myös alaa koskevia katsauksia, havaintoja ja kirja-arvosteluja sekä keskustelupuheenvuoroja. Virittäjä on perustettu vuonna 1897, ja se ilmestyy neljästi vuodessa. Vuosikerrassa on sivuja noin 630.

<https://journal.fi/virittaja>

- VANHIN JA SUURIN suomenkielinen kielitieteellinen lehti
- AJANKOHTAISIA JA MONIPUOLISIA kirjoituksia suomen kielen ja sen sukukielten tutkimuksesta
- VERKKOLEHDESSÄ aikaisempia vuosikertoja ja tuoreita lektioita
- BLOGISSA yleistajuisia näkökulmia lehden artikkeleihin ja muihin kirjoituksiin

Virittäjässä viime aikoina:

Kielikontaktien jälkiä kirjoitetun suomen kielen historiassa -teemanumero (2/2019)

HANNELE FORSBERG Paheksuntaimperatiivi – affektinen lausekonstruktio (1/2019)

INKERI LEHTIMAJA & LARI KOTILAINEN Suomea toisena kielen puhuvan työntekijän erilinjaiset vuorot kokousvuorovaikutuksessa (3/2019)

Tilaukset

Taloudenhoitaja Irina Herneaho virittaja-tilaukset@kotikielenseura.fi
Ks. tilaushinnat <https://journal.fi/virittaja/information/readers>

Päätoimittaja Hanna Lappalainen hanna.lappalainen@helsinki.fi
Toimitussihteeri Markus Lakaniemi virittaja@kotikielenseura.fi

Uusimman osan teemoja: *Eteläsaame ja saamelais-suomalais-unkarilainen *-mpV-suffiksi. Karjalaisten naisten nimet. Eteläsaamelaiset varhaisella rautakaudella. Balttilaisia lainoja mordvassa. Marin kielen tilanne maaseudulla. Vähemmistökielipolitiikkaa Venäjältä.*

FINNISCH-UGRISCHE FORSCHUNGEN

Finnisch-Ugrische Forschungen on Suomalais-Ugrilaisen Seuran kustantama aikakauskirja, joka on jo vuodesta 1901 edustanut suomalaisen ja kansainvälisen fennougristiikan kärkeä. FUF julkaisee englannin- ja saksankielisiä artikkeleita ja katsauksia suomalais-ugrilaisen kielen- ja perinteentutkimuksen alalta, ja sen kirjallisuusosastossa arvioidaan alan uudet julkaisut. Seuraava, 65. nide ilmestyy vuonna 2020 painetun version lisäksi myös avoimena julkaisuna osoitteessa journal.fi/fuf.

Päätoimittaja: Jussi Ylikoski (Oulu)
Sisältö ja yhteystiedot: journal.fi/fuf
Myynti: Tiedekirja, Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki • www.tiedekirja.fi